הוצאה חדשה עם תמונת המחבר

קריה נאמנה

קורות עדת ישראל בעיר ווילנא, וציונים לנפשות גאוניה, חכמיה, סופריה ונדיביה.

מאת הרב החכם והסופר

רבי שמואל יוסף פין ז"ל (רש"י פין)

בההוצאה הזאת נכנסו מכתבים ומבואים חשובים מאת הרב הגאון רבי מתתיהו שטראשון ז"ל. כמו כן נכנסו לתוך הספר בהוצאתו זו הוספות חשובות, פרקים חדשים, הערות רבות ותולדות אנשי השם, וגם תולדות המחבר ופעולותיו הספרותיות והצבוריות, ע"י הרב החכם חוקר עתיקות רבי הלל נח שטיינשניידער ז"ל.

ההוצאה החדשה הזאת של הספר הוסיפה פניני אור על דרך ההיסתוריה העברית בדורות האחרונים, כי כמעט בכל דף ודף שבספר ימצא הקורא תעודות היסתוריות חשובות, המפיצות אור בהיר על חיי אבותינו בעבר הקרוב.

ווילנא - תרע"ה.

בהוצאת בית מסחר הספרים של ר' יצחק פונק בווילנא.

בדפוס של י. נאטעס וא. שווייליך.

КИРІА НЕЕМАНА

или исторія Евреевъ въ г. Вильнѣ.

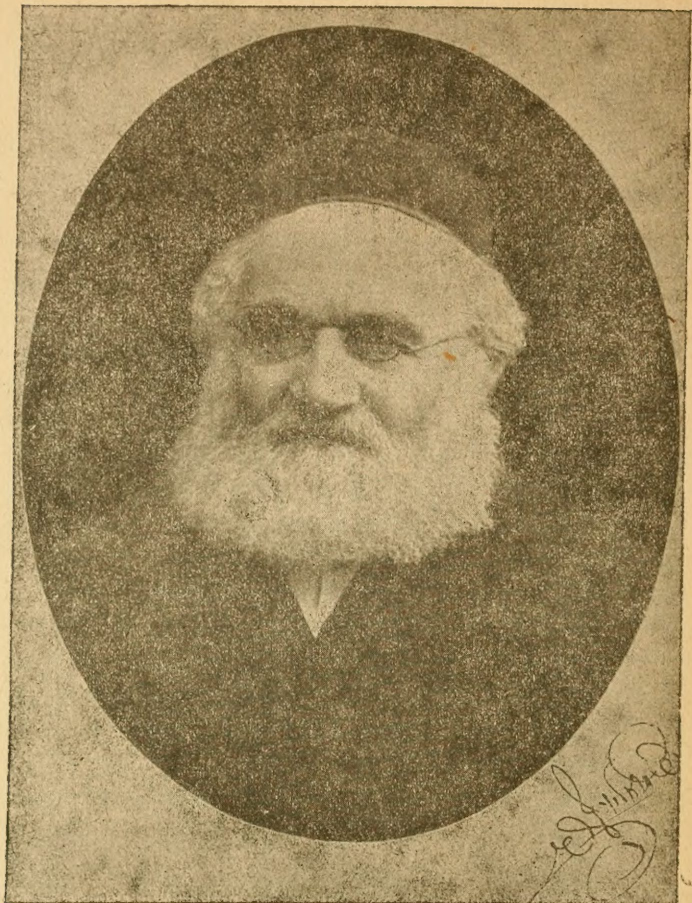
Литературная ихъ дѣятельность, написана

Самуиломъ Іосифомъ Финомъ.

ВИЛЬНА

изданіе и собственность Исаака Функа въ Вильнѣ

Печ. со стереотип. въ тип. Нотеса и Швайлиха,
Вильна, Виленская 16.

תולדות המחבר

הרב החכם ר׳ **שמואל יוסף פין** ב״ר **יצחק אייזיק** נולד **ביום א׳** דחג הסוכות בעיר **הוראדנא** בשנת **תקע״ט**, ובהיותו עלם נפלא הביאו אביו פה עיר **ווילנא** לשמוע בלמודים מפי גדולי המלמדים בין מצוינ׳ התלמידים, וימצא לו מורה משכיל את הרב החכם ר׳ אברהם קאצינעלינבויגען, וריע וחבר לו הוא בן אחי רבו הוא הר״ר חיים ליב קאצינעלענבויגען בהרה״ג צ״ה ק״ב, ועוד חברים מצוינים בדומה להם, ובית תלמודם היה בית מדרש של הנגיד ר׳ שמחה בארד (הוא אבי רבו) בחצרו ברחוב רודניצקער, הבית הזה היה בית מועד לחכמים ונבונים אשר בו החלו להתאסף לאחד בידם תורה חכמה והשכלה יחדיו, המשכילים הראשונים הר״ר צבי הירש ק״ב הנ״ל, אדם הכהן, ראמא״ג, בן יעקב, מרדכי נאטאנזאהן, ניסן ראזענטאהל, ועוד כמוהם, העלם הזה התבונן מאד על הליכותיהם בדברי חכמה ומדע, בביאורי תנ״ך על פי דקדוק הלשון ומבארים את מאמרי התלמוד בדרך ישרה, ודבריהם עשו פרי בלבב הצעיר הזה כעץ שתיל על פלגי מים. אף ספרים רבים היו שמה בבמד״ר הזה מן הישנים והחדשים אשר היו למשיבת נפש להצעיר הזה, אחרי המורה ר״א ק״ב נתנהו אביו למורה תלמוד, הוא הרב הגדול ר׳ יעקב הערץ מ״מ ומ״ץ באנטאקאליע (עיין, עיר ווילנא צד 77 אשר הרשי״פ מרוממו ומנשאו מאד, ע״ש).

ואחרי המורה הזה הביאו אביו אל **הישיבה** המצוינה בבית מדרש **היסו״ד** אשר היתה תחת השגחת הרב הגדול **ר׳ חיים** (גיטקע טויבעס) עיין

*) אביו הר״י אייזוק מת כ׳ שבט בשנת תק... בהוראדנא, ואשתו רבקה בת ר׳ שמואל מווילנא (מתה פה כ״ב סיוון תק״צ.) בן ר׳ משה, בהר״ר הלל דיין פה ווילנא (הנזכר בקריה נאמנה בצד 122 בהר״ר שמואל מזעזמער, בהרב הגאון ר׳ משה דרשן מווילנא (ק״נ צד 99, ובס׳ עיר ווילנא צד 82) בהגאון ר׳ הלל בעהמ״ח ס׳ בית הלל (ק״נ צד 82) (אשת הר״ר משה דרשן בת החסיד ר׳ שלמה זלמן, בהחסיד ר׳ ישראל. בהגאון ר׳ מאיר אבד״ק בריסק בהשר הנודע ר׳ שאול וואהל, בהגאון ר׳ שמואל יהודא קאצינעלינבויגין, בהגאון מהר״ם פאדווא,

עיר ווילנא צד 172) וראש הישיבה היה הרב הגדול ר' אהרן ברודא (טייבילס) (שם צד 110) שמה מצא לו הרשי"פ ריע וחבר נאמן בדומה לו הוא הר"ר חיים רומשישקער, ואחרי הישיבה בא אל בית מדרש הגר"א ללמוד בעצמו, שמה מצא לו גם חבר נאמן הר"ר ישעיה בהרה"ג ר' משה הלוי מ"מ ומ"ץ בשניפישאק תורני גדול ומשכיל על דבר אמת ויתבונן על הבח' רשי"פ, וייטב בעיניו דרכו, כי מצא בהרשי"פ תורה והשכלה יחד, ויחזק ויאמץ את לבו, ובהיותו בבמד"ר ולמד שמה ספרי ההלכות הרהיב בנפשו עוז לחבר באור על ביאורי הגר"א על איזו ההלכות אשר למד שמה, ויכתוב אז פירוש על הלכות נטילת ידים ובציעת הפת, ויעיין בספרי הרמב"ם גם קבע לו עתים ללמדו כסדרו, תשוקתו ללמוד המקרא והדקדוק היה בו מחדרו הראשון, ובהיותו בבתי מדרשים למדם בהחבא, וימצא לו גם רב וחבר את הר"ר אליעזר ליפמאן בהר"ר חיים, בהרה"ג ר' משה הורוויץ מ"מ דק"ק ווילנא (ק"נ 234) הנזכר הלאה.

בהיותו בחור בן ח"י שנה מופלא ומשכיל בלמודים ונודע בשמו הטוב היה חפץ אבותיו להשיאו אשה אף שלא לרצונו, ויבקשו ומצאו את הבתולה מ' חנה בת איש נכבד ר' בעריל רעללעס נקרא, לאשה, והיא ידעה להוקיר את ערך בעלה ובתבונות כפיה עשתה חיל ותנהל את ביתה שנתים ומחצה לא ידע מחסור, וכל מעינו בעת ההיא היה אך להגות בספרי תורה וחכמה וללמוד גם שפות עמים רוסית, אשכנזית, צרפתית, אנגלית, ועלה בידו רב במעט השנים ההם, ובמות אשתו זאת בימי נעוריה, היו לו הלמודים למשענת ולמצוא פרנסתו, והורה תורה לבני נעורים לשעות בבתי הנגידים, ואחד מתלמידיו הוא הח"כ המופלא בעהמ"ח ס' הדודאים בן הר"ר הערש קלאצקא, ובמשך השנים אשר ישב בלא אשה השתלם עוד בלמודים, בשפת פולניה, יונית, ערבית, ועוד, והכל מעצמו בלי עזרת מורים רק על פי ספרי הלמודים לשפות ההמה:

בשנת תר"א נתיסד פה ווילנא בית ספר לנערי בני ישראל ללמדם תורה חכמה ושפת המדינה ע"י החכמים ר' הערש קלאצקא, ור' ניסן ראזענטהאל, וימנו את הרשי"פ לאחד מהמורים שמה, הבית הזה נפתח בהחל הקיץ לשנה ההיא, ובסוף חדש תמוז דרש פעמים בלשון אשכנזית הרב החכם ר' וואלף טיגענדהאלב (צענזור) בשבח בית הספר הזה, ונדפסו בשפה ההיא, והעתיק אותם הרשי"פ בלשון עבר בשם אמרי אמת המה שני דרושים אשר דרש בשבת קדש מטות ומסעי (כ"ח תמוז תר"א, 6 יולי 1841) נאמרים בבית הספר לבני ישראל אשר תחת השגחת הגביר החכם ר' ניסן ראזענטהאל, והנהגת ר' זאב וואלף זייבערלינג, יוצאים לאור ע"י רשי"פ מורה הדת ולשון עבר בבית הספר הנ"ל לעזור התלמידים לומדי חנם (ווילנא תר"א) ורשי"פ כותב שם „אשר דרש בל' אשכנזית דברי נחומים ומוסר השכל

בירֹאת ה׳ ומלך, הרב החכם התורני פאר הנבונים, המבקר ספרי ישראל כמו׳ וכו׳, נעתקו ללשון עבר ע״י המו״ל, ובהקדמתו כותב: זה כחמשה עשר שנים חי עמנו החכם הזה, בסוף הספר דברים אחדים נאמרים לתלמידי בית הספר בהפתח שעריו ללמוד בקיץ תר״א, בש״ק פ׳ תזריע ומצורע בעניני חכמה ומוסר מאת הרשי״פ.

עוד העתיק דברי החכם הנ״ל בלשון אשכנזית ללשוננו הקדושה וקראה בשם **פועל צדק** אמרים יקרים דרש ביום חנוך בית היתומים בווארשא, לפי מלאת לו שנה ראשונה להוסדו (ווילנא תר״ב) לכבוד השוע ר׳ מתתיהו בן הגביר ר׳ איצק ראזען ראש מנהיגי עדת ישרון, חבר לאספת האזרחים, ומשגיח על בית האביונים בווארשא 1) ועוד שם **קרבן מוסף** שיר מאת המעתיק, ועוד **ר׳ ישמעאל** שיר ספורי מימי חרבן בית שני אשר הודיע בס׳ פרחי צפון, כי עהיד להוציא לאור משיריו **פרחי לבנון**, שירים שונים.

בשנים ההם התרועע עם חבר משכיל ר׳ ליפמאן הורוויץ הנ״ל, והמה ביחד וגם בעזרת מורו הראשון ר׳ אברהם ק״ב קבצו מאמרי תורה וחכמה מזקני החכמים והמשכילים בזמן ההוא בספר, והדפיסום בשם: **פרחי צפון** (ח״א ווילנא תר״א, וח״ב ווילנא, תר״ד,), אלה הענינים הנמצאים בתוכם: קצור מלאכת השיר והמליצה, מאת ליפא הורוויץ, קינה על ר׳ יצחק חיים מהחזנים, משה חיים לוצאטו, פתרון מאמרי חז״ל „תרי קטרי״ אברהם ק״ב, ציון ובת עמה, אליהו מרדכי ווערביל (הוא חבר ס׳ **עדים נאמנים**, **ושפתי רננות**, ומאמרים רבים ושירים מת ב׳ אלול תר״ם ומ״כ באדעסא,) מכתב על דבר שמות אנשים מאת ר׳ מרדכי נאטאנזאהן, בשורת ס׳ **דברי ישעיה** בן **יעקב טוגענד האלד**, אספת מכתבי חכמה ושירים שונים תנחומים, אלעזר האלבערשטאם, ס׳ **יעוד האדם** מהרב החוקר ר׳ אליעזר ראזענטהאל. ראש דבר, מר׳ אייזיק בן—יעקב, וממנו, הקשת בענן בקרת על ס׳ מי מלא ממלכת היהודים בכוש, רמא״ג, וממנו, זכרון מת על הר״ר בינה פישל״ס, באורי כתבי קדש, צ״ה ק״ב בדרך קצרה, הוספות ותקונים בשירת דבורה, בדבר גדול שנתלה בקטן, התמורה, אד״ם הכהן וממנו המתאונן והמשורר, באור חמשה קאפ׳ תהלים, הבדל שמות, שיר, שירה, באור כתבי קדש—על יעקב הדרשן, מכתמים, באור כתבי קדש ובשם

---

1) בהמליץ שנה ראשונה נו׳ 8 מזכיר שם את ר׳ מתתיהו לשם ולתהלה, ולפלא על בעל נחלת עולמים, כי לא הזכיר את המצוין הזה.

בס׳ **פרדס** אוסף ספרותי, הוצאת י״ח ראבניצקי ס׳ שלישי, אדעססא, בדפוס מ״א בעלינסאן, תרנ״ז, בצד 140 שמה אגרות ש״י פין אל כבוד הדירעקטאר לבית הספר אשר באדעססא החכם הגדול מהור״ר בצלאל שטערין נ״י, אב תר״א, בעת שלחו איזה

יכונה מרדכי נ"ז עוד כנ"ל קונטרס אילת השחר, אליהו בהר הכרמלי חי"ל ק"ב „באור כתבי קדש, הערש קלאצקא, ארסקינוס, מתתיהו שטראשון, וממנו, בן דינאי, דברי חכמה על רש"ם וספריו, — פתרון מאמרי רבב"ח מאת ר' יהודא בצלאל עליאשבערג, עוד ממנו, — הירח זלמן זאלקינד, וממנו, הפרחים בגן, ספורי תולדות הטבע, גופים המתקשים — הדיג, מהעלם בן ט"ו שנה יהודא בן הערש קלאצקא וממנו תפלת הילדים לקוח מספרו פרי נעורים, כ"י מחזיק 25 בויגין וגם ס' דודאים ממנו, — החנוטים, מרדכי טריווש, וממנו, יהוידע והראה, אך צל ימינו — נחשירכן בן ציון בערקאוויץ, — על דבר החנוך, אהרן קויפמאן מהוראדנא — ביאורים על אבן עזרא, יעקב אייכענבוים — באור כתבי קדש, שי"פ, וממנו קול ברכה ותהלה — על בתי הספר, בקרת על ס' שש"ק, על סמבטיון, חבר ס' שום שכל במקראי קדש — קורות מלאכת הבאור והפירוש לספרי ישראל שניאור זאקש — ממשלת הזמרה, יחזקאל פייוול ראהשטיין מראסיין, ומסבות שונות חדלו הפרחים לפרוח עוד :

בשנת תר"ו בהיות השר הצדיק משה מונטיפיורי פה עירנו היה הרשי"פ מרואי פניו בביתו בקהל החכמים הזקנים, ובשבת קדש פ' אחרי וקדושים בהתפלל השר בבהכ"נ — הג' בלוית שלישו הרב החכם אליעזר ד"ר לעווי, וידרוש הלוי שמה בשפת אשכנזית צחה, היה כח זכרון הרשי"פ גדול להעלות את דבריו עלי גליון בשפת עבר ויקראם בשם: **משא אליעזר** (ווילנא תר"ו), וז"ל המלבה"ד ר' יקותיאל שפירא (עיר ווילנא צד 224 בהערה) ראיתי בין כתבי ידידי החכם המליץ ר' שמואל יוסף פין קונטרס קטן בשם **תפארת למשה**, ספור בוא השר תכלית נסיעתו ועלילותיו, ומשם נתן לי בקושי את הדרוש הנה וכו', ובסופו שיר המוגש להשר, עיי"ש.

בשנת ההיא לקחוהו לחתן הרב החכם הגדול ר' מרדכי נאטאנזאהן הנקרא ר' מרדכי בינעס, לבתו המשכלת המהוללת המושלמת מ' **ביילא** בה מצא נחם משנותיו העצובות אשר ישב עזוב איזה שנים, ותלד לו בן יקיר 1) אבל שמחת הרשי"פ לא לארך ימים היתה כי מתה עליו (ערב ת"ב תר"ה).

עלים לדוגמא מס' פרחי צפון ח"א ומבקש מענהו ועזרתו ע"ז, אלול ת"ר.

ומכתב השני, אדות בתי מדרש לרבנים ברוסיא ומעלות הרבנים והמגידים אשר יהיו למו בתורה והשכלה, ויחשוב שם ז' ענינים אשר נאותים על הרב להיות עיי"ש ובסוף המכתב יסיים: אמנם עתה תספיק לך ידידי דברי אלה המעטים, ולו ידעת כי בדמי לבבי הנני כותב לך כי אז לא בקשת ממני כדבר הזה, יקר לי כל הנוגע לעמי ולדתי עד כי ירעד לבבי בקרבי אם אזכור בו, ואחרד לראות את הפרץ הנפל נבעה בחומתם, אוי לי אם אחריש, ואוי לי כי אדבר, אמנם אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים

קטן אוהבך

1) הוא הרב החכם ר' בנימין יצחק פין דאקטאר מעדציני פה.

בשנת תר"ז ט"ז חשון מת הרב המליץ הסופר הנפלא ר' מרדכי אהרן גינצבורג, ויקונן עליו רשי"פ ונשאר הספדו בכתובים בשם: **איה סופר** מזכירו בס' קריה נאמנה צד 262 בסוף ההערה.

בשנת תר"ז הדפיס ס' **שנות דר ודר** משנת הבריאה עד ג' אלפים תרנ"ח (העתקה מספרי צונץ (עיין המליץ שנה ל"ד נו' 82) נדפס ע"י ידידו בן—יעקב בקעניגסבערג.

והוא הדפיס ס' **תלמוד·לשון רוסיה** יסודי דקדוק שפת רוסיא בל"א יהודית ע"ד הספר הדקדוק לוֹאסטאקאוו וגרעץ עם הוספות רבים (ווילנא תר"ז).

ובשנים שהיה פנוי מאשה בקר אז את בתי הרבנים בעירנו כפעם בפעם לקנות לו אהבתם וללמוד מהם את מדותיהם הטובות, וביותר בקר את בית הרב הגדול ר' זלמן זאב מ"מ דמתא כי היה גדול בתורה וחכם אמתי, והוא המ"מ חבר על מעלות אביו ספר כעין **תולדות אדם** אשר חבר כבוד אביו מהרי"פ על מעלת הגאון ר' זעלמעלע, ואנכי הכותב ראיתיו מסידר בכתב הרשי"פ ומתוקן לדפוס, ובמות הרב המגיד נאבד הספר הזה:

בשנת תר"ט קנה ממני הרשי"פ את ס' אוצר לשון הקדש לר' יוסף אלזארי (דאקטר יוליוס פירשט) הוא אוצר לשונות קדם במחיר מעט, בעת ההיא היה לו המחיר הזה כמחיר מרובה.

ובימים ההם היה מורה לשון עבר בבית מדרש הרבנים אשר נפתח בווילנא מטעם הממשלה והכנסתו היתה מעטה אין די לכלכל את ביתו, ובתו מאשתו הראשונה ואת בנו הילד הנ"ל, ומה גם לקנות ספרים מזון חיי רוחו ונפשו, תשוקתו הגדולה היתה לחבר ספרים טובים ומועילים לקורות ישראל ותולדות אנשי השם ולהרחבת שפת עבר.

בשנת תרי"א הוציא לאור ספר יקר הנקרא בשם: **נדחי ישראל** בו ידיעות הרבה מימות החורבן, עד ימי רבינו הקדוש, ומהרה"ק עד חתימת תלמוד בבלי, מחתימת תלמוד בבלי, עד סוף ימי הגאונים, התפשטות דת מחמד, העמים הנוצרים, ישיבת ספרד וצרפת וארצות הספרדים וגדוליהם, ובראשו מכתב יפה מאת חותנו הר"מ נאטאנזאהן וחותם צום בן אחיקם תרי"א (ווילנא תרי"א) ובסופו שירים אחדים לדוגמא מספרו **פרחי לבנון**, הספר נדחי ישראל הוא ענף אחד מהאילן הגדול מספרו **דברי הימים לבני ישראל**.

בשנה הנ"ל ר' ניסן נשא בשלישית אשה אלמנה בעלת כסף ובעלת חצר בשניפישאק, בביתה מצא מרגוע מעניו ומרגזו (בזמן ההוא קנה ממני את הספר **לעקסיקאן** הגדול ללשון ארמית מתורגם לאטינית מהכהן הנוצרי **יאהאן** (יוחנן) **בוקסדארף**, את הספר הזה החליף עמדי על ספרי קטנים אשר מצא בבית אשתו מאישה הראשון) ומאז החל להתגדל בעושר

וכבוד, אשתו זאת היתה בעלת עסק ותכלכל את ביתה בכל ההוצאות ותוקירהו מאד, ומהכנסותיו החל לקנות ספרים נחוצים ספרי עבר וספרי עמים, ואז החלו לבוא אליו חכמים ונבונים גם רבני ההוראה — גם חכם הקראים אברהם פירקאוויץ (אב"ן רש"ף) וחתנו המלומד בהיותם בווילנא בשנת תרי"ד, תרט"ו 1)

בשנת תרי"ז נתתי ליד הרשי"פ את אשר היה אתי בכתובים מכבר ואת אשר חפשתי ומצאתי זברונות עתיקים השייכים לעירנו, ואז אמר לי: עתה נקח לנו מועד לתת שם עולם **לקריתינו הנאמנה**, אף שנה תמימה הלכתי אל כל גדולי עירנו לחפש ולשאול עוד זכרונות העיר הזאת ולהעתיק מפנקסי הקהלה אשר היו אז מה מעט מהם ועתה נאבדו ורבות השגתי ובעמל רב חפשתים, גם מספרים ישנים את אשר דרוש לנו לקחתי, וגם העתקתי מצבות ישנות, הכל כאשר לכל הבאתי אל רשי"פ מטעמים כאשר אהבה נפשו, וכל שנת תרי"ח נסדר בספר הזה, ובהחל שנת תרי"ט הובא אל בית הדפוס לבני ראם, והדפיסוהו על הוצאותיהם, וגם בעת הדפוס לא נחתי ולא שלותי, ועמדתי על יד המסדר אותיות לסדרו באופן היותר נאה ויפה כנראה לכל.

מעיד אני עלי כי לא נהנתי אף בפרוטה אחת מכל עמלי הרב הזה משך שנתים ומחצה מהחל כתיבתו עד ר"ח שבט תר"ך בכלות הדפסתו, וכל שכרי היה כי הזכירני שם בהקדמה (בהערה) („והנה הקרה ה׳ לפני איש יקר ותמים דרך, האברך הרבני המופלא מוהר"ר הלל נח שטיינשניידער, ויהי לי לעזור ולהועיל בהעתקות מצבות ישנות ובהבאת מכתבים ישנים ודברים עתיקים ובאמונה עשה זאת, זכרו לו אלוה לטובה.

1) אבן רשף הזה חפש בחפש מחפש דברים עתיקים וכתבים ישנים בין גדולי עירנו עדי נתודע אליו כי יש אתי זכרונות רבות כחפצו והוא התאכסן אז ברחוב ווילנא בחצר (זאמייטע) כעת (קרעווער) והנה בא אלי קראי אחד ויקראני אליו והלכתי עמו, והביאני אל הבית הזה המלאה קראים עומדים בהכנעה בגלוי ראש והשליח הובילני אליו לחדר הפנימי, ונבהלתי מראות איש גדול הקומה וכתף רחבה וזקן גדול ולבן וכובע גדולה ולבנה ועל פניו עוז וגבורה, וישאלני בשפת רוסיה שמעתי כי יש אתך בכתובים דברים עתיקים וזכרונות עיר ווילנא, אנכי עניתיו בשפת זשארגאן, יש אתי מה מעט, ויאמר חפצתי לראותם, והבטחתיו להביאן אליו ולמחר הבאתי, וישם עיניו בהכתוב בם, ויאמר בשפת רוסיא (תאראשא תאראשא) ויבקש ממני כי אשאירם בידו עד למחר ולא נאותי בזאת והתמהמתי בביתו כשעה ואספתי את הכתובים ושבתי לביתי ולאחר זמן לא כביר בא אל הרשי"פ בהיותו דר אז בשניפישאק עיר מגורי בחוה"מ סוכות בהחל שנת תרט"ו, ויספר לו מה שראה בידי ונקראתי אל הרשי"פ ובבואי אמר לי הרשי"פ, כי החכם הזה ספר לי כי ראה בידכם כתבים עתיקים אהפוץ גם אנכי לראותם, ומיד הבאתי אליהם והביטו שניהם אב"ן רש"ף ורשי"פ בעינא פקיחא בכתבי ודברו שניהם באיזה שפה אשר לא הבנתי, גם בפעם הזאת בקש ממני החכם הקראי כי אתנם לו ויבטיחני כי ידפיסם על שמי ולא רציתי, אף רשי"פ רמז לי אות כמוס והבנתי את מאויו, ולקחתי את הכתבים ושבתי לביתי, ולמחר היום ההוא באתי אל הרשי"פ ויאמר אלי מה לכם לתת את כל עמלכם הרב לאיש אשר לא לנו הוא, תהי עבודתכם זאת

בסוף שנת תר"ך החל להדפיס מכתב עתי בשם: **הכרמל** לחדשות, **והשרון** לדברי תורה וחכמה, בהוספה להם בשפת רוסיה. הדפיסו שמונה שנים לשבועות (ברבע בויגען) וארבעה שנים לחדשים (בשמינית בויגען) מלבד מאמריו הראשיים, עוד נדפסו ובאו בהם מאמריו וספריו אלה אשר אביאם בשמם הלאה.

בשנת תרכ"ב קנה חצר בית חומה ולו מגרש רחב ידים בראש פנת רחוב קאלווארסקא מול גשר הירוק והחל אז לעלות בסלם העושר.

בשנת הרכ"ג קבל עליו עסק מלאכת הדפוס ביחד עם ר' אברהם הערש ראזענקראנץ ור' מענדלי שריפט זעצער ור' ליפמאן מ"ץ, ולשמע שמו הטוב נהרו כמה מחברים אל בית הדפוס הזה.

עוד הכר כמה ספרים יקירי הערך בתולדות ישראל וחכמיו, בידיעות שפתינו הקדושה ודקדוקה, באורי דברי חז"ל, הוא החל להדפיס את, **דברי הימים לבני ישראל** כולל כל הקורות את בנ"י בארצם ובכל מקומות מושבותיהם וקורות השתלשות התורה והחכמה בישראל מגלות בבל עד ימי הדור הזה, החלק הראשון מכיל בתוכו, מאת גלות יהויכין בבבל, עד מות אלכסנדר המוקדוני, משנות 597 עד 323 לפני ספירת הנוצרים, בשני פרקים הראשונים מגלות יהויכין עד סוף ימי נחמיה (ל"ז קאפיטולי) מיהוידע הכהן הגדול עד ידוע הכהן וחותם הקדמתו א' אדר תרל"א ווילנא (כ"ד קאפיטולי).

חלק שני מהנ"ל מעת בוא היהודים תחת מלכות היונים אחרי מות אלכסנדר המקדוני, עד מלכי בית החשמונאים (משנת ג"א תל"ו, עד ג"א תרנ"ג) מן 323 עד 100 קודם ספירת הנוצרים, בפרק השלישי י"ג קאפ', ובפרק הרביעי י"ח קאפ' ווילנא תרל"א.

עוד אסף חמשה וחמשים מכתבים עתיקים וקראם בשם: **סופרי ישראל** מגדולי המליצים והסופרים (ווילנא תרל"ד), גם כן אסף **קהלת מוסר חכמה** בחמשה חלקים מאמרי חז"ל במדות ומוסר ועניני הדת מראשוני התנאים בסדר הדורות עד ימי הרמבמ"ן וזרים עמו הם רעו° וידידו הרב החכם ר' חיים ליב קאצינעלינבויגין באספתם והעתקתם על לשון רוסיה ע"י החכם ליב לעווינדא מכונה בשם (מיראוואזרעניא תלמודיסטאוו) (פעטערבורג תרל"ד), ולתועלת תלמידי בתי הספר חבר ספר בשם:

ראשית יסודי אמונת ישראל בשלשה חלקים, תורה עבודה גמ"ח בשפת רוסיה והוא נקרא (קאטאכיזעם) נדפס בשנת תרמ"א, כי הרשי"פ

אתכם למשמרת עד בוא העת הטובה, כי בשנה ההיא רגזה כל ארץ רוסיה ממלחמת סעוואסטאפאל ונלקחו אז אנשים לצבא פעמים בשנה ההיא ולא היתה העת מוכשרת לסדר ספר הזכרונות כזה עדי שקטה הארץ.

:מנה ליהודי מלומד העומד על יד המשגיח על השכלת העם במדינת ליטא
:מה שנים.

ס׳ **תולדות חכמי ישראל בקרים** נדפס בהכרמל בהמשכים
ס׳ **על דבר המסורה**, שם בהנ״ל
ס׳ **תולדות ישראל בטורקייא**, שם בהנ״ל
ס׳ **בית הבחירה** שם
המצפה (בקורת ספרים חדשים)
יעקב טיראדא ספור קורות היהודים הספרדים בהולאנדיא
בוסתנאי
החלוץ ספורים מחיי היהודים במקומות וזמנים שונים
הקדיש לפני כל נדרי העתקות משפת אשכנזית מאוזראעליט.
התפילין
הירושה

דור ודורשיו, תולדתו, והשקפתו על כמה ענינים בעין חודרת, **שפה לנאמנים**, תועלת השפה העבריה, ותולדות כמה גדולים.
באחרית ימיו סדר והתחיל להדפיס בווארשא שני ספרים גדולים ונקטעו באמצע ההדפסה, הלא המה:
אוצר לשון המקרא והתלמוד האוצר בקרבו כל השרשים הנמצאים בתנ״ך ובתלמוד, והוא מבאר אותם בטוב טעם בשפת עבר ורוסיה נדפסו בחוברות, ואת **כנסת ישראל** כסדר א״ב שמות גאונים רבנים חכמים וסופרים וקצת תולדותם, נדפסו בחוברות בלתי עד סוף אות יוד ווארשא תרמ״ו בקרת עליו עיין הכרם לאטל״ס מצד 257 עד צד 265, עיי״ש דברים ישרים.

עוד נשאר ממנו בכתובים הספרים האלה:

חכמת חכמים על משניות, עיין קריה נאמנה צד 155 בהערה,
בין הפרקים על פרקי דר׳ אליעזר (עיין הכרמל שנה ששית נו׳ 17, ועיין בס׳ אוצר חכמה לר׳ יוסף כהן צדק צד 58 על „לויתן נחש בריח עקלתון, וע״ז המאמר כתב הר״ר כהן צדק בהשרון להכרמל שנה א׳ גליון 24 צד 191 מאמרו בשם: „אמרות טהורות״ עיי״ש.
יסוד השפה קצור דקדוק וכללים.
משנה ברורה על משניות, ולדוגמא מה מעט ידפסו בס׳ כנסת ישראל לה״ר שפ״ר שנה שניה תרמ״ח.
שום שכל באורים על כתבי הקדש,
התורה והזמן על ההלכות והדינים בהמשך הזמן,

המורה בעמק ביאורים על ס׳ מורה נבוכים,
הלכות הבחינה, גם מכתבים רבים לא מסודרים

עוד נדפס ממנו

ס׳ דבר בעתו (ווילנא תר״ב) ובראשו שיר „אל החכמה״ ממנו והוא העתקה מדברי מחזיק בית הספר ע״י החכם ר׳ יוסף זייבערלינג, אשר תחת השגחת האזרח הנכבד ר׳ ניסן ראזענטאהל ביום הבחינה להקופת השנה הראשונה, הנאמרים בלשון רוסיה מאת רשי״פ מורה הדת ולשון עבר בבית הספר הזה את נערי בנ״י הציגו במצות הדירעקטאר בבית הגמנאזיום בווילנא ביום 11 מארט מערכה לפני עיני אנשים גדולי המעלה ושרי העיר, וחי״ל העתיק מווילענסקי וויעסטניק שנה זאת נו׳ 34 את התהלה והשבח המפזרים לנערי בנ״י בעד כשרונם

מאמר על אגדות חז״ל מ׳ פרקים, נדפס בהאסיף שנה ראשונה תרמ״ד מצד 94 עד 105.

ר׳ שמואל הלוי, או עלילה דם בדמשק כתוב אשכנזית ספיליפזאהן, ונעתק ללשון עבר ע״י הרשי״פ (ווארשא תרנ״ד)

מאז ידעתי והכרתי את הרשי״פ ועמדתי על ידו ועבדתיו חנם בכל דבר אשר שאל ובקש ממני לעשות בעבורו, יותר משלשים שנה, התבוננתי על הליכותיו ומדותיו, לא עברה שעה פנויה ובטלה אשר לא הגה בספרים וכתב מאמרים, כמעט כל היום עד חצות ליל, הרחיק את עצמו מכל תענוגי תבל, קבל את כל האדם בסבר פנים יפות, ודיבר עמהם בנחת רוח, טעמו היה טוב וחפץ להטיב, — גם בהיותו מנבחרי העיר בין עשרים וארבעה (צלענעם) חכמי וקציני עמנו לחות דעה בעניני הכלל, — גם בהיותו גבאי צדקה גדולה משנת הרל״ח עד כלות חייו התבונן על כמה ענינים הצריכים תקון רב אבל לא מצא לו עוזרים כרצונו, גם היה גבאי בבית התלמוד תורה, ומלבד זאת היה גם יועץ מישרים בכל עניני עמנו, ומעולם לא אמר קבלו דעתי—מספריו הרבים נראה ונבין את ערכו, כי הוקור את גדולי עמנו אשר מצא בם תורה חכמה השכלה ואמונת ה׳ יחד, וכל המעלות איתנהו ביה, הוא הלך בדרך הממוצע לא בשל אש ולא בשל שלג, שמר את כל מצות התורה על פי שכלו הישר, ומצוין היה במדות יקרות ונסתרות, והכל בדעת ותבונה רבה — הוא היה סמל דמות חכמי עמנו מדורות הראשונים (כמו היש״ר מקאנדיא וכר׳ מנשה בן־ישראל) אשר היו גדולים בתורה, וחכמים, ומחברים מצוינים ואמונים לה׳ ולדתו, ואוהבים לעמו ישראל בכל לבם ונפשם.

בהחל שנת תרמ״ט ער״ח חשוון חגגו אוהביו הרבים את חג השבעים שנה לחייו ברוב פאר והדר וכל העתונים לבני ישראל הודיעו מהחג הזה, ונאסף לזכרון שמו אז שמונה עשרה מאות רו״כ אשר הקדישם לעשות בהם

ספר זכרון לגדולי ישראל כמו תולדות רב סעדיה גאון וכדומה ועד עתה לא נעשה דבר

גם הממשלה הרוממה הכירה את מעלת חריצותו ואמונת עבודתו בבתי הספר ששמש בכהונה זאת ארבעים ושלש שנים וכבדתהו בשלשה אותות הכבוד בזמנים שונים שתים של כסף ואחד של זהב, גם בבגדי השרד עם חרב גאותו, והעלתהו בתור אזרח נכבד, ומעודו לא התגאה בהם, גם ביומי דגנוסיא בלכתו לדרוש את שלום שרי העיר התכסה את עצמו במעילו מלמעלה לבל תתראינה אותותיו החוצה — ויתר מעלותיו ומעשיו ידרשם הקורא מעל ס' כנסת ישראל להר' שפ"ר שנה ראשונה תרמ"ז, בהמאמר „דור ודורשיו לידידי הרב החכם ר' חיים ליב מארקאן נ"י וגם שמה תמונתו, וימת אור ליום ב' י"א טבת תרנ"א.

ומצבתו היא רשימת ספריו

מצבת רבי

שמואל יוסף

ב"ר

יצחק אייזיק

פין

איש וחקר וכתב ספרים הרבה
אמרי אמת, פרחי צפון, שנות דר ודר,
פועל צדק, דבר בעתו, משא אליעזר,
נדחי ישראל, דברי הימים לבני ישראל,
תלמוד לשון רוסיה, הכרמל והשרון,
קריה נאמנה, יסודי אמונת ישראל,
שפה לנאמנים, קהלת מוסר חכמה,
תולדות גדולים, סופרי ישראל,
אוצר לשון המקרא והתלמוד, דרכי ה'
כנסת ישראל, המורה בעמק, שוב שכל
התורה והזמן איה סופר, משנה ברורה
יסודי השפה, פרחי לבנון, בין הפרקים

נולד ביום א׳ דסוכות שנת תקע״ט
נפטר ביום י״א טבת, שנת תרנ״א

בידך אפקיד רוחי פדיתה אותי ה׳ אל אמת
(תהלים ל״א ו׳)

ובנו הרב החכם הד״ר
בנימין פין ז״ל
נולד י׳ אלול תר״ז
נפטר כ״ז אב תרנ״ט
תנצבה

ובנו יחידו זה היה דאקטאר מעדעציני מלומד ולא נשא אשה כל ימי חייו והוא ירש את כל הון אביו החצר ואוצר ספריו וימכור את החצר במחיר רב ואת הספרים נתן במתנה לבית עקד הספרים הכללי אשר לעדת ישראל בווילנא, שנבנה מהדש על ידי גבאי העדה להיותם ביחד עם ספרי הגרמ״ש על יד בית הכנסת הגדול מזרחה לכבוד ולתפארת בעירנו, ובתוך הבית הזה שמה ינון תמונתם,

הלל נח שטיינשניידער מווילנא.

העוזרו מאז לבנות הקריה נאמנה
ועתה הוספתי הגהות והערות רבות
לדורות הראשונים לזכרון לאחרונים.

אל הקורא

זה לי כמה שנים אנכי עוסק בחבור דברי הימים **לנדחי ישראל**, אשר הוצאתי ממנו החוברת הראשונה בשנת תרי"א, ועתיד אני ברצות ה' פעלי להוציא את שאר החוברות בקרוב. לרגלי המלאכה הזאת באתי אל ארצנו היא ארץ ליטא והחלותי להתבונן על מפעלי גדולי הכמיה בכל עיר ועיר, מה עצמו ראשיהם. והנה עיר טולדתי **ווילנא** באה לבקש את תפקידה, והיא **קריה נאמנה** ונכבדה עיר ואם בישראל מימי קדם, קמתי מלוא קומתי לפני הכבודה הזאת, ואסור אל משמעתה. עד אני מדבר בה, וארא והנה האהבה קלקלה את השורה, כי הרביתי לדבר על אודותיה יותר מן הראוי לערך חבורי המאסף לכל המחנות, והדברים יקרים בעיני מאד וקרובים אל לבי ואל נפשי, ולא יכולתי לחשך ולעזוב זכרון מי מגדוליה כי כולם אהובים כולם חביבים עלי. אז אמרתי עת לעשות לכבוד העיר הגדולה לאלהים ולהפר את האחוה אשר בינה ובין שלשלת הקורות הכוללות, ולהציג אותה לבדה. ומה גם בראותי כי בדורנו זה, דור מ ע ו ר ר י ש נ י ם ו מ ק י ץ נ ר ד מ י ם התעוררו חכמי לב אוהבי זכרונות עמם להוציא לאור העתקות מצבות עתיקות הנמצאות בבתי מועד לכל חי, בראשי הקהלות לבני ישראל, אשר נהפכו עליהם זמנים רבים ושונים, כמו: הספר **אבני זכרון** מקברות העיר טוליטולה, שהוציא לאור הרב החכם הגדול מהור"ר **שמואל דוד ל ו צ א ט ו** נ"י, והספר **נפשות צדיקים**, ציוני מצבות קברות ק"ק ווירמייזא להרב החכם ר' **יהודא ליב לעווינזאהן**. והספר **גל־עד** לקבורת העיר פראג שיצא לאור על ידי החכם מהור"ר **קלמן ליבען**. וכבר הסכימו חכמי הדור, כי זו חובתנו, וזה יפה לנו לתת שם ושארית לכל דבר טוב בקורותינו, יהיה פרטי או כללי, להיותו טוב ומועיל כן בפני עצמו, וכן ביחוס אל התולדה הכללית, המקובצת מן הפרטים, כי אין בכלל אלא מה שבפרט. — ולזאת ראויה גם קהלתנו ווילנא יצ"ו לשם, ולשאת ראשה במספר הקהלות אשר מצאו להן גואלים בזמננו זה, ואולי, יקרו דברי בעיני הקוראים המבינים כאשר יקרה לי העיר הזאת.

ואחרי אשר הסכמתי לעשות לה לקהלתנו מדור בפני עצמה, ראיתי להוסיף לשלימות המלאכה. א) כתובות המצבות העתיקות הנשארות לפליטה בבית הקברות הישן. ב) איזה העתקות מפנקסי הקהלה ומכתבים ישנים, בנוגע למפעלי הגדולים ולזכרון מעלליהם הטובים. ג) ספורים משפה לנאמנים מזקני העיר הזאת.

ואודיע נאמנה את הקוראים המשכילים, כי החמרים אשר מצאתי למבנה הקריה, הם דלים וחסרים ולא היה בזה כדי לשכלל את המלאכה, ולהעלותה למדרגת תולדות הקהלה, כי המצבות הנמצאות בשדה קברות מעטים מאד בערך ישוב העיר מימי קדם, המצבה היותר עתיקה היא מצבת הגאון מהור"ר מנחם מאנש חיות מערך שנת שצ"ו, וכבר היתה העיר בנויה בנאוה וחוברה לה אחוזת בני ישראל מן המאה הראשונה לזה האלף. גם מזמנו של הג"מ מאנש והלאה, נתברר לנו שחסרו מצבות רבות, כאשר יעידו תלי הקברות, הממלאים את השדה כגלי הים, ואך זעיר שם וזעיר שם, תתרומם אבן מזכרת, כתורן נשבר מעל פני ראי המים, להודיע כי מצאה לה אניתו שם מקום קבר, וכמה מגדולינו אשר זכיתי למצוא את זכרם במקום אחר אין זכר למו, באחוזת קברותינו. וזה מפני שאולי לא נהגו לפנים לעשות נפשות לצדיקים בקהלתנו, וגם אחרי שפשט המנהג הזה, נהרסו ונעקרו מצבות רבות ברבות הימים, ובפרט בימי התאכסנות הצרפתים בווילנא בשנת תקע"ב. ועוד נוסף לזה כי בהיות חצר ביה"ק צר מהכיל היו שופכים עפר על פני הקברים והיו תוללים קברים על קברים. וגם מן המעט הנמצאות, כמה מהן שקועות בעפר רצוצות ושבורות, ורבות העלו חלודה ואין רשומן נכר כי אם אחרי יגיעה רבה *). גם מפנקסי הקהלה נשאר אך פליטה קטנה ורובם נאבדו בימי המחלוקת שהיתה עם האב"ד האחרון, ועוד בה שלשיה, כי לא היו בתי דפוס לספרי, ישראל במדינת ליטא לפנים, ולא מצאו להם חכמי קהלתנו בזמנים הראשונים ידים לעשות להם יד ושם, כי אם בהרחק נדוד לערי פולין ואשכנז, על כן מתה עמהם חכמתם וזכרונם אבד.

אשר על כן ידעו הקוראים כי מלאכתי זאת איננה שלמה בערך שהיתה יכולה להיות, בהמצא לה כל האמצעים האלה, ויותר ממה שכתוב פה היה ראוי להיות כתוב, בדברי הימים הראשונים והאחרונים. אפס אנכי כל אשר היה בכחי לעשות עשיתי.

---

*) והנה הקרה ה' לפני איש יקר ותמים דרך, ידידי האברך הרבני המופלא מהור"ר הלל נח נ"י שטיינשניידער, ויהי לי לעזור ולהועיל בהעתקת מצבות ישנות, ובהבאת מכתבים ישנים ודברים עתיקים, ובאמונה עשה זאת, זכריה לו אלוה לטובה.—

ולהוסיף איזה שלמות לספרי זה, בקשתי את שאהבה נפשי, היא הרב הגדול החכם המופלא הגביר מהור"ר **מתתיהו** בהרב הגאון מהור"ר **שמואל** שטראשון נ"י. הוא השליט בספרי חכמת ישראל ומתחקה על שרשי המחברים וספריהם בהשכל ודעת, כי ישים עינו עליו ויוסיף עליו נוספות כפלים לתושיה, ומעלת כבודו מאהבתו את קורות חכמי ישראל וחכמתם, כבדני במכתבו היקר ובהערות יקרות מלואים לספרי, ונתתים בראש ובסוף ספרי, יראו הקוראים וישפטו מישרים.

והיה ברצות ה' דרכי ויתן את דברי המעטים האלה, לחן בעיני המבינים בעם, אתחזק לסדר את ספרי **תולדות גדולי ליטא ופולין**. אשר גם הוא חלק מעמלי בספרי **נדחי ישראל**. ומה' אבקש עזרו מקדש, וזכות הצדקה אשר אנכי עושה, לפי דעתי, עם דברי הימים לאומתנו, תעמוד לי לבצע את אשר החלותי, כי דברי ימינו, ומגילת יחוסתנו, ראשית כל תהלתנו, ווכרון הימים שעברו עלינו, משענתנו בדרכנו אשר אנחנו הולכים עליה, ורב ומורה צדק, לעתיד לבוא. —

ווילנא. יום ד' ר"ח שבת תר"כ

המחבר.

תוכן **חלק ראשון** הענינים

חלק שני

מפתחות*)

*) ידי ידידי האברך הרבני המופלא מהור"ר הלל נח נ"י שטיינשניידער כונ: את המפו/ת הזה לשלימות הספר, זכרה לו אלוה למובה.

מכתב יקר כליל תפארת, ליד שערים לפי קרת, מידידי
הרב הגדול הגביר וכו' המפואר מהור"ר **מתתיהו** שטראשון

כבוד ידידי הרב החכם השלם וכו' מהור"ר שמואל יוסף פין נ"י

כבדתני בספרך **קריה נאמנה**, ובקשתני לשים בו עיני עיוני ולהודיע דעתי במכתב קבל עם, גם לעשות עליו איזה נוספות והערות כאשר עם לבבי, לצוד ציד להביא, למען הוסיף איזה שלימות לספרך אשר חפצת ביקרו:

אנכי האמת אגיד ולא אכחד, כי מדי פתחי את ספרך, מצא חן בעיני מאד ושמחתי לקראתו, כי בנית בו ציונים מפוארים והיכלי כבוד לכמה אנשי מופת, ותחיה את אבני מצביתיהם מערמות העפר, לשום להם שארית בארץ, לחוקק הדברים בעט ברזל ועופרת, למען יעמדו עד דור אחרון למזכרת, לתהלה לכבוד ולתפארת. והנה עשית בזה חסד את המתים, שלא יאבד זכרם מני ארץ — וזאת נחלת עבדי ה', אשר שמם יקום לדור ודור וינון לעולם! — וגם את החיים אשר הם חיים עדנה — בניהם אחריהם המתייחסים למשפחותיהם. וידעתי כי לא מעט היתה יגיעתך במלאכתך זאת. כן בעמל קריאת הנוסחאות שעל אבני המצבות, אשר מרביתן נשקעו באדמה, והאותיות החקוקים נתמלאו באבק ועפר;—וכן בחפש מחופש לחקור אחרי תולדת האנשים המצוינים, מפי השמועה ומפי ספרים וסופרים ופנקסאות שונות. מלאכה גדולה עשית באסיפתך זאת! — גם מליצתך נעימה, צחה ונמרצה, והסדר נכון ונאה. — על כן אמרתי לפעלא טבא: יישר כחך! (ס"ר פ"כ) ספרך הקטן יעשה לו שם גדול בארץ ויהללו בשערים מעשיך כי טוב פעלת!

אך אמנם גם מבלעדי זאת, נושא הספר לא דבר רק הוא! — כי מלבד אשר לא מעט הוא התועלת לכל תופשי תורה והוגי בספרים, אם לא יהיה נעלם מהם באיזה זמן ובאיזה מקום חיו מחברי הספרים, וקורות חייהם, וחיי אנשי זמנם ומקומם, עלילותיהם ודבריהם (ע"י סה"ד בהקדמה, ומש"כ החיד"א בכ"מ בספריו); ומלבד כי זכרוני צדיקים ומבחרי מעשיהם, הם לברכה בקרב הארץ — כי יטו הלבבות לקחת מהם מוסר השכל, ויעוררו קנאה טהורה ללמוד ממעשיהם הטובים, להדמות להם, וללכת בדרכיהם

הישרים; ומלבד רב העונג אשר ירוה כל נפש אדם בקראו הקירות לאנשים, חכמים וידועים, בשנויי עתים וחליפות הזמנים בכל מיני דוגמאות 1); מלבד כל אלה, הן הוא כבוד אימתנו בכללה, להוציא לאיר תעלומות מחכמינו ומגדולינו, להעלות את זכרונם מן ים הנשיה, לחפרם ממטמונים ולהוציאם מתחת חגוי הסלע, ומן סתר סעיפי אדמה, למען הראות לפני העמים והשרים את חכמת עם ישראל, ופרי מעלליהם בתורה ובמעשים טובים, כי רבים ונכבדים המה. ואז יאמרו —: הגדיל ה' לעשות עם אלה, עם חכם ונבון הגוי הזה. מאז ומעולם מיום היותו עד עתה, לא אלמן ישראל מגדולים חקקי לב ונדיבים נכבדים ויקרים, עושי גדולות בצדק ומישרים, גם בימי הצרות הגדולות, והמצוקות הרבות והתלאות הנוראות אשר עברו על ראשם בימים שכבר עברו! —, אשר אמנם בכל לבנו נברך עתה את ה', אשר פדה נפשנו מני שחת, ושהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, דור נאור, שוקט ובוטח, אשר בצל מלכי חסד נתלונן כעת, שלום מפחד רעה, באין פרץ באין צוחה, ונס יגון ואנחה, והיתה הרוחה!

כי לא דבר רק הוא לרעת קירות הדורות מראש, (ויש להמליץ ע"ז מאמר חז"ל: לא ניתן ספר דברי הימים אלא לדרוש) ובפרט קורות בת עמנו, והכמיה, סופריה, ונכבדיה, נדיביה, וצדיקיה. ומראש ומקדם כאשר גלה כבוד מישראל, נסתם דבר כל חזון, ונחתמו כתבי הקודש שבאו בם קירות אביתינו בכלל 2); התעוררו אנשים חכמים וידועים בקרבנו להעלות על ספר

1) וע' בתרומת הדשן (סי' ס"א) שכתב מה שנוהגים רוב בני אדם אף המדקדקים במעשיהם להתאסף ביום השבת לאחר יציאת ב"ה ולספר שמיעות כו' אם אותם ב"א מתענגים בכך כשמדברים ומספרים שמועות מלחמותיהם וכה"ג כדרך ב"א שמתאוים לכך, נראה דוודאי שרי כו', להתענג ולאוות נפש ע"כ, והביאו הרמ"א בד"מ ובהגהת שו"ע או"ח (ר"ס ש"ז, וע"ש סעיף ט"ז), וכתב המ"ע בפ"א, כי טיול או תאר קריאת הספורים השונים „ערבה להשמעות אזנים" ואמר: כי על כן דברי הימים שהם כוללים עליות וירידות והשתניות לרוב יענגו וממשבי שמעתיהו. וקווינטי' גם הוא אמר כי טבע הנמצאות להתענג בהשתנות.

2) מלבד ספרי שמואל הרואה (אשר כפי הנראה איננו, ס' שמואל שבידנו) דברי נתן הנביא ודברי גד החוזה (דה"א כ"ט) דברי שמעיה הנביא ועדו החוזה להתיחש (דה"ב י"א) אשר אולי הוא ספר מדרש עדו הנביא (שם י"ג) וספר דברי הימים למלכי יהודה וישראל, (שנזכרו פ"ר) שכתבום הנביאים אנשי הרוח במשך זמן ההוא, ונאבדו גם המה מאתנו, ועי' במדרש ויקרא רבה (פל"ד) לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא כותבה כו' וכתב שם היפ"ת: תימה הא לשעבר נמי לא כתבו הנביאים אחד מני אלף מעושי המצות, דלא אשכחן דכתבו אלא קצת והנם מעטים, כגון ראובן ובועז, ואין ספק שהיו מקיימי מצות בישראל הרבה מאד כו' ע"ש שדחק לישב דברי המדרש, ובמח"כ שכח כל הני ספרי הנביאים מדברי הקירות שבא זכרם בכתבי הקודש, ונאבדו מאתנו, וצא ולמד מזה שאין ספק שהיו כותבי הקורות מנביאי ישראל הרבה מאד, אשר לא השאירו אחריהם אף זכר למו, (ועי' מש"כ יוסף הכהן בספריו נגד אפיון), ולענין הספרים שנאבדו, יש להעיר ג"כ ממ"ש הריטב"א בפ"ק דב"ב (י"ד ב') שגם פרשת בלעם היה ספר בפ"ע שהי' מצוי לחז"ל ואח"ז נאבד ע"ש, וכ"כ הציוני (הביאו השל"ה דף שס"ב ב') וסיים בלשון: כמו שנאבדו ספרים מכלל (אצ"ל מלבד) כ"ד ספרים המקודשים מרוב אורך כו'

את קירות אומתנו, שרינו, וחכמינו. אשר אמנם רוב ספרי הזכרון, לדאבון נפשינו הלכו לאבדון, ספו תמו מן בלהות כאשר הגלינו מארצנו הגלת שלומים — ויהיו לנו ולמופת הנשאר לנו לפליטה ושארית, הן המה ספרי הקדמוניות והמלחמות אשר כתב יוסף הכהן 3) המשוח ושר הצבא, וספריו וספרי החשמונאים 4) באפאקריפא. גם ציונים הרבה מקורותינו ומקירות חכמינו

---

3) כתב הישר בבכה"ע תק"צ שלפי דעת הרב ר' עמנואל אבואב בס' ויכוח הדת הנקרא (Nomologia) יוסיפון הוא התנא ר' יוסי הכהן הנזכר באבות עכ"ל. הנה הישר זה דרכו — שמחפש למצוא ולהביא בשם ספרי לועזי אף שנמצא מקורו בספרי לה"ק (עי' בפ"צ ה"ב צד ק"צ), וגם כאן לא הביא שכבר כתב כן הרדי"א בס' נחלת אבות, וכ"כ בשמו הר"מ בן ישראל בספר נשמת חיים, וכ"כ בס' שלשלת הקבלה (ובסת"ד) בשם „יש אומרים" ובשאני לעצמי אף כי לבי רחק מאד מלהחליט את השערה הזאת לדבר אמת; עכ"ז מצאתי נכון להעיר שיש קצת דמרומי ראיה לדבר זה, עי' שבת (י"ט א', ותוספתא שם פי"ד) אמרו עליו על יוסף הכהן (תיבות „ואמרי לה על ר' יוסי החסיד „ליתניהו בתוספתא עי' אבות פ"ב מ"ז) שלא נמצא כתב ידו בידי רומיים לעולם ע"כ, אשר זה נאות להאמר לשבח על ר' יוסף הכהן שר הצבא, שהיו לו תמיד דברים ועסקים עם הרומיים, ועכ"ז הי' נזהר מלשלוח מכתבי' בעבור קדושת יום השבת. (ועי' באהלות ספי"ז א"ר יהודא מעשה שהי' אגרות באות ממדינות הים לבני כהנים גדולים). ועי' סוף מקואות „קלמרין (Calamarium) ובל"י קאלמאריאן) של יוסף הכהן" כו' נראה מכאן ג"כ שהיה עוסק בכתיבה ומצויין בה ועי' בר"ה (י"ז ע"ב) שאלה בלוריא הגיורת את ר"ג כתיב בתורתכם „אשר לא ישא פנים" וכתיב „ישא ה' פניו אליך"? נטפל לה ר' יוסי הכהן א"ל אמשול לך משל למה"ד? לאדם שנושה בחבירו מנה, וקבע לו זמן בפני המלך ונשבע לו בחיי המלך, הגיע זמן ולא פרעו בא לפייס את המלך, א"ל עלבוני מחול לך, לך ופייס את חבירך. ה"נ כאן בעבירות שבא"א למקום, כאן בעבירות שבין אדם לחבירו ע"כ. המשל הנפלא הזה יאות ג"כ להשמע מפי שר הצבא אשר היו לו מהלכים בין הגדולים מלכים וחורי ארץ ויודע היטיב ענינים מדיניים, (אף אמנם כי גם התנאים והאמוראים רובם ככולם ידעו ג"כ בעניני תבל והתנהגות המלכים והמדינות כמו שמוכח בהרבה מקומות בדבריהם ז"ל ועי' בשביעות (ו' ב') אמר ליה ר"פ לרבא הי מנייהו עדיף, א"ל בחורשיה קאביל ליה? וכו', וע' בא"ב להאדומי פכ"ז). ואולי הגיורת הלז (שבא זכרה ג"כ במכילתא פ' בא וביבמות מ"ו ע"א) אשר שמה הוא לועזי (Ve luria) דברה ג"כ בלשון יוני או רומי, ויוסף הכהן השיבה ג"כ בלשון ההוא.

והנה כבר ידוע מספרי בעלי אסיפות, אשר ס' היוסיפון בלשה"ק ליוסף בן גוריון הוא ספר מאוחר גם משובש, ורק למען הגדיל שמו יחסוהו ליוסף הכהן המשוח הזה, אשר אמנם שם אביו הוא מתתיהו לא גוריון, וע' בספר שרשי לבנון שכתב אשר שם גוריון, הוא שם המשפחה של כהנים ע"ש, ויש לי להוסיף ע"ז ממ"ש בעירובין (נ"א ב') א"ר יהודא מעשה באנשי בית ממל באנשי בית ג ו ר י ו ן בארומה שהיו מחלקין גרוגרות וצמוקין בשני בצורת כו', —ופירש"י ארומה מקום ע"ב. והנה אף שנמצא עיר בשם „ארומה" קרוב לשכם (שופטים ט'); עכ"ז נ"ל שהוא ט"ס בגמר' וצ"ל: ברומא. וכן מצאתי את"ז הגירסא בתוספתא שם ספ"ג (והגאון מוהר"י ברלין ישכח לציין המ"מ להתוספתא) ובירושלמי שם ראיתי הגירסא: במשפחות בית ממה ומשפחות בית גוריון מרומא וזאת הגירסא „מרומה" במ"ם, נ"ל יותר נכונה שר"ל המשפחות האלו היו מרומא, ובשני הבצורות חלקו מזון לעניים בצפירי או בטבריה, אשר כפר שיחין וכפר חנניה סמוכין להם. — הרי מצאנו לפ"ז משפחת גוריון ברומא (ומש"כ הסה"ד שגם בא"י היה עיר כשם רומי אין רגלים לדבר זה, ולית ליה קיום והארכתי במ"א). ואעיר עוד שגם משפחת ממל הי' כהנים עי' בערוך ערך ממל, ובתוס' יבמות (ע"ו רע"א ובש"מ) וע' בסה"ד ערך ביבי בר אביי.

4) מצאנו בס' הלכות גדולות (הלכות סופרים) כתוב. זקני ב"ש וזקני ב"ה הם כתבו

באבני קודש נפוצים המה כה וכה בספרי חז"ל: במגילת תענית, בסדר עולם, ובמשנה, במכילתא, ספרא, ספרי, בתוספתא, בתלמוד ירושלמי בבלי, ובמס' קטנות ואדר"נ, ובמדרש רבה, ושארי המדרשות, מלבד כמה ספרים מרז"ל שנאבדו מאתנו. — ומאז ועד עתה לא חדלו אנשי המעלה בישראל בכל דור ודור להעלות את הקורות ודברי הימים, וסיפורי מאורעות החכמים, על ספר לזכרון. מהם חברו ספרים שלמים בנושא זה, ואיזה מהם השקיעו את זכרונות האלה אגב גררא בתוך ספריהם המיוסדים על נושא אחר — [פירושים, ביאורים, פוסקים, ושאלות ותשובות]. ובדורנו זה — דור הכין לבו לחבר חבורים ועשות ספרים הרבה אין קץ — התעוררו במדינת אשכנז חכמים גדולים ומצוינים בעמנו, ויתנו לבם להתבונן לחקור ולדרוש אחרי תולדות ישורון בכל פרטיה ודקדוקיה, ויצרפו וילבנו את הדברים שקבצו אחד לאחד מספרי ישראל, גם הוציאו יקר מזולל, במה שנמצאו בספרי דברי הימים לעמים חדשים גם ישנים, ענינים רבים הנוגעים לקורות בני עמנו — והנה לקחום ויתיכום בכור המחקר, ויבדילו בין האמת לשקר ויתאמצו לזרות ולהבר, להוציא את הסולת מן הפסולת, כפי משפט הבקורת הנחוצה מאד בענינים כאלה, ויכתבו בזה ספרים גדולים ונכבדים באמרות טהורות מזוקקות שבעתים. רבות עמלו, וגדולות פעלו! הפיצו אור יקרות לגלות עמוקות מני חושך הקדמוניות, והמון צפונות ונסתרות, ואוצר דברים עתיקים ויקרים נגלו למו. כמה חכמים גדולים ההיו בעמנו בדורות שלפנינו

מגילת בית השמונאי, ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד הכהן לאורים ותומים עכ"ל, מ"ש לא עלה לדורות נראה פשוט שר"ל שלא זכה זה הספר להתקבל בין ספרי הקודש (וכ"כ בס' בית יהודא) וההג"ה מהורשי"ר נ"י בתרנ"ו פירש: שלא עלה עוד להיות כאחת משאר המגילות שאנו קורין בהם בימי הנס עכ"ל, ומצאתי נכון להעיר אשר בבית עקד ספרי נמצא ת"י סידור תפלות של ימי החול ושבתות כו' כמנהג ק"ק כפא וק"ק קראסוב יע"א וכל גלילותיה הי"ו (נדפס בק"ק מעזירואוב שנת תקנ"ג 4 והוא יקר המציאות מאד ובשנת תר"ד בקש ממני החכם הגדול והחבקר המצוין מוהר"יטל צונץ מברלין ע"פ מכתב להשאילהו לו, ומלאתי בקשתו, אך טרם הגיע לידו ע"י השליח שלטו בו עיני החכם המפו' ד"ר פירסט בלייפציג, וימהר להודיע טוב הסדור הלז במכתב המזרח שהוציא בימים ההם) ובהקדמת המגיה כתב: מנהג ק"ק כפא אשר המה בגלילות ארץ קרים ואנפיה, הנוטה רובו ככולו למנהג רומניה הנקראים גירגוש היא מנהג חחזניא, ומפי סופרים ומפי ספרים שלימים וכן רבים והמה חכמים מחוכמים וכולם דברי אלהים חיים ע"פ הנהגת החכם השלם הדיין המצוין הגבר הוקם על הרב הכולל כמו"ה משה הגולה וצוק"ל, היוצא מגלות כיוב (קיעב) כי עליה יאמרו המושלים לאמר: כי מכיוב תצא תורה ואור, וע"פ סדר הנהגת החכם השלם המקובל האלהי כמו"ה מבורך תנצב"ה אשר קיבל מאבותיו הרבנים כו' כו' וראיתי שם בדף קמ"ד א' בסדר של שבת הנוכה אחר הפיוט שני זתים נכרתים כתוב בזה"ל, נוהגין לקרות מגילת אנטיוכוס אחר קדיש תתקבל משום פרסומי ניסא. ואומר כל ישראל ע"כ, ואח"כ נדפסה המגילה (ומשונה היא ממגילת החשמונאים). ועי' להרמב"ם בהקדמת פי' המשנה שמות החכמים (רפ"ו) שכתב: ויוחנן כ"ג הוא יוחנן בן מתתיהו הנזכר בתפלות (ובמלחמות) מלכי יון. עכ"ל, קרוב הדבר שכוון למגילת אנטיוכוס הלז ע"י מש"כ הה"ג מהרשי"ר בכ"ה ח"ז בסופו.

אשר ברבות הימים נשכחו מאתנו, וישנו שנת נשיה; נעורו יחד לקול השופר של החוקרים האלה! המה הקימום מקברם ויפיחו בהם רוח חיים, כי שמו להם שם וזכרון בספר! — „והביאו את כל אחינו מן הגוים — האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים — כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה׳! — וזהו אמנם תפארת ויקר וגדולה לעם ישראל — שארית עם קדומים. — גם קידוש ה׳ גדול מאד, לא יבוש עוד יעקב ולא עתה פניו יחורו, יסתמו פיות משטינינו ומקטריגינו, יבושו ויכלמו כל הנחרים בנו, האומרים אלינו: הן אתם מאין? אבותיכם איה הם? „הן אנו כלא היינו, דלים נבזים ושפלים, געולים מאוסים ובזוים״, וזו לעגם עלינו בארץ: רק אומה של בזוים, עם פרוע הוא, ממושך ומורט מן הוא והלאה, בוז משפחות מתעב גוי כי לא ידע מאומה בעניני תבל, גם תולדותנו וקורותנו נעלמו ממנו״. אולם רוח הקדש לעומתם מרעים: הוי על מי תתענגו? על מי תרחיבו פה? תאריכו לשון? חפשו אחרי עמי הקדם דורות עולמים, גוים גדולים ועצומים, אשר נתנו מלפנים חתיתם בארץ חיים, — וירדו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ — עתה זכרם אבד מני ארץ ולא שם להם על פני חוץ, לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו עוד על לב, תהומות הזמן יכסיומו, ירדו במצולות הימים כמו אבן, המו גוים, מטו ממלכות קדם, נמחה שמם מתחת השמים, אף עקבותיהם לא נודעו עתה בתבל, לא נין להם ולא נכד בעמם, ואין שריד במגוריהם, כלו בעשן כלו, ספו תמו ואינימו! — ; — — — — — — — — — — —

לא כן עם ישראל מאז ומקדם ה׳ אלהיו עמו, וממכון שבתו השגיח עליו לחיותו כהיום הזה. שמרהו כרועה עדרו לחמלה עליו, ויאמר לו: אל תירא כי עמך אני, אל תשתע כי אני אלהיך, מחזיק ימינך בכל מקום לכתך, שם בקרבו את רוח קדשו, ויצילהו ממהפכת הזמן, הלוט הלוט על כל העמים. — כי גם אחרי אשר הגלו מארצם, ויגרשו מהסתפח בנחלת ה׳, נפוצו לכל פאה, נדחו מרחי אל דחי — נרדפו בלי חשך, ומלחץ אויב ההלכו קדורנית מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, ויסבלו צרות רבות ונוראות חרב הרג ואבדן; עם כל זה לא נשטפו בשטף הימים, לא נעשו כלה ככל גויי קדם — לא אבד נירם, עודם חיים וקיימים, נאמנים ונחמדים לתולדותיהם למשפחותיהם, לעד ולעולמי עולמים! וגם עתה יוכל להאמר להם הדבור הנמרץ: „**ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום!**״ כי הדבקות ישרון בדת אלהיו, כאשר קיבל מהוריו ומוריו, והתהלכו בדרך התורה והמצוה הכתובים והמסורים; — ורוח ה׳ היא האמונה הטהורה — אשר תניחנו בכל מצעדיו; — הן הנה הסבות הראשיות 5) אשר

5) כבוד ידיד הה״ג וכו׳ מהורשי״ר ש״י (אשר רובי ספורי הקורות לתבל גלוים

נתנו לו מהלכים בין רשפי אש שלהבת—יה של חליפות הזמנים, בין סערות מתחוללות מכל עברים, בין גלים נוראים ומשברי מות, בין גחלים לוהטים ונחשים השרפים, אבני נגף וצורי מכשול! — אל ישראל היא נותן עוז ותעצומות לעמו „אשר כל אלה לא יכלו לו להדפהו ממצבו — ולהרסהו

לפניו וכמעט אין דבר בחכמת עם ישראל וקורותיו נעלם ממנו), דיבר בכמה מקומות מספריו ומכתביו ברחבה ע״ד ענין הנכבד הלז. ועי׳ במכתב הקדמתו לתשובות גאונים קדמונים (ברלין תר״ט) שמביא שם דף ט׳ ב׳ לשון גאון (שלפ״ד הוא רב שר שלום בסורא) שכתב וז״ל: מעשה הארון בעבור המלאך שהיה מהלך לפניהם, שהארון המלאך שנאמר (יהושע ג׳ י״א) הנה ארון הברית (אדון כל הארץ עובר לפניכם בירדן) ע״כ, ר״ל שהארון בעצמו הוא הארון בעבור שהוא המלאך העובר לפניהם שכ״כ במ״א (שמות כ״ג) הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו׳ השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו וגו׳ כי ילך מלאכי לפניך ע״כ, א״כ המלאך כמו אדון שלהם העובר לפניהם, וכן היה הארון באמת אח״כ עובר לפניהם תמיד עד כבישת הארץ. והנה כבר מביא הראב״ע (שם) בפירושו דעה זו וז״ל וי״א כי המלאך ס״ת, בעבור כי שמי בקרבו, ואחרים אמרו ארון הברית כו׳ וכל אלה דברי רוח ע״כ, ואצלנו אין אלה דברי רוח קל מתנודד רק דברי רוח עליון צח וקיים, כי הנה המקראות, ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה׳, ובנוחה יאמר שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל (במדבר י׳) יחזקו מאד דברי הגאון כו׳, ומזמור ס״ח בתהלים שנאמר ג״כ על מסע הארון ומתחיל יקום אלהים יפוצו אויביו וגו׳ יורו כולו ע״ז כו׳, ועל מלאך הזה אמר הכתוב הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך (צאתך ממצרים) ולהביאך אל המקום אשר הכינותי. והוא הוא השומרנו גם בדרך מהלכנו במשך הזמן הרב מאז ועד עתה, בל נאבד, וגם בל נהי׳ לבוז ולשנינה, לבז ולמשיסה, והוא אשר יביאנו ברצון השי״ת אל המקום וגם אל המצב אשר הכין לנו מאז להיות מורים לעמים ולהפוך אליהם שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה׳ לעבדו שכם אחד כ׳ כו׳ עכ״ל. ואף שדבריו נעימים ויקרים מאד, וכמעט אינם צריכים חיזוק, עכ״ז מצאתי להעיר כי בהראיה מן מקרא ויהי בנסוע הארון כבר הקדימוהו הר״י הלוי בס׳ הכוזרי, ואחריו הרד״ק ובעל העקרים וראיתי נכון להעתיק מדבריהם בלשונם, כי המה יוסיפו עוד אומץ להדברים. ז״ל הכוזרי (ראש מ״ד) „ויש שיקראו הארון ה׳, כמו שהיו אומרים קומה ה׳, ושובה ה׳ בנוחה, ועלה אלהים בתרועה ה׳ בקול שופר והם היו רוצים ארון ה׳ ע״כ, ושם עוד „וכן רומזים אל ארון הברית ואומרים עליו אדון כל הארץ בעבור הראות הפלאות בהמצאו והעדרם בלעדיו, עכ״ל. (ובמ״ב סי׳ כ״ו כתב: וכן נסדר החיות האלהי כמו שאמר יהושע בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם״ ואסברה לה באוצ״נ בלשון: הנה אמר שאל חי בקרבכם בעבור הארון שעבר לפניהם כו׳) וז״ל הרד״ק ביהושע שם״ ויש מי שפירש כי על הארון הוא אומר אדון כל הארץ לפי ששכן שם הכבוד, וכן נקרא שם (ש״ב ו׳), כי שם ה׳ צבאות עליו, וכן קראו שם הארון ה׳, כשהיו אומרין בנסעו קומה ה׳ ושובה ה׳ בנוחה, וכן אמר עלה אלהים בתרועה על הארון עכ״ל, וכ״כ בפירושו לתהלים (מ״ז) ג״כ בשם י״א ע״ש, וגם הראב״ע שקרא בפי לתורה דברים אלה דברי רוח, כתב שם בתהלים בתחלת המזמור „וי״א כי בימי דוד בהעלותם את הארון והעד עלה אלהים, כו׳, ואח״כ כתב „עלה אלהים, על הארון שנגנז שעלה ויראה ע״כ) וז״ל העקרים (מ״ב פכ״ח) וכמו כן קרא הכתוב לארון בשם ה׳ כו׳ אמר הכתוב ויהי בנסע הארון ויאמר משה קומה ה׳ ובנוחה יאמר שובה ה׳ וכן יהושע אמר על הארון הנה ארון הברית אדון כל הארץ כו׳ כו׳ ע״כ. ואחרי כל אלה לא אחדל גם אנכי להעיר מה שהתבוננתי עוד בפסוקים אחרים שקראו הארון בשם ה׳. וכמעט יש לתמוה על החכמים הגדולים האלה שלא שתו לבם להם להביאם לראיה. ביהושע (ו׳ ה׳) ושבעה הכהנים נושאים שבעה שפרות היובלות לפני ה׳ אשר פירושו לפני הארון (וכ״ת יונתן) וכמו שמבואר שם (בפסוק ב׳) לפני הארון, ושם (בפסוק ו׳ ובפסוק י״ב) לפני ארון ה׳ (וע״ש במנחת שי), בשמואל א׳ (ד׳ ו׳ ז׳) וידעו כי ארון ה׳ בא אל המחנה, ויראו הפלשתים כי אמרו בא אלהים אל המחנה (וי״ת ג״כ ארי אמרו אתא ארונא ד׳ למשריתא) ואם יאמר לי אדם

ממעמדו, להשביתו מהיות עם, ולכלותו מעל פני האדמה, אף לא להזיזו מאומה ממצבתו הרוחני. — ומעולם לא זזה שכינה מכותל ההיכל לפני **הוא מקום הקודש והמקדש אשר בנוי לתלפיות בקרב לב כל עדת ישראל** 6) וביום הרג רב (בספרד וכו׳) בנפול מגדלים, ביום אשר קנאת הדת מלפנים *) הכינה מטבח לצאן אדם — בעוד אשר רוב האומללים השלימו 7) (בימי החשמונאי׳) נפשם על קידוש השם, וישישו בשמחה לפשוט צוארם להזבח למען אמונתם ודתם „להקדיש ליוצרם בנחת רוח״;

שמהפלשתים עובדי פסל אין כ״כ ראיה.—(וכמו שנראה מדברי הכוזרי (מ״א סי׳ צ״ז) שכתב הלשון „כאשר עשו הפלשתים בארון שאמרו כי האלהים שם״ ע״ש המשך המאמר), אשיב לו הנה גם אנשי בית שמש אמרו (שם ו׳ כ׳) על הארון מי יוכל לעמוד לפני ה׳ האלהים הקדוש הזה ואל מי יעלה מעלינו — (וכת״י מן יכיל למיקם קדם ארונא דה׳), ובשמואל א׳ (י״ד ל״ז) ויאמר הכהן נקרבה הלום אל האלהים, ור״ל ג״כ אל הארון כמו שכתוב מקודם (פסוק י״ח) ויאמר שמואל לאחיה הגישה ארון האלהים כו׳ (וע״ש ברד״ק ורלב״ג) — ומש״כ הגשי״ר ממזמור ס״ח נמשך אחרי דברי המבאר, אבל יש להעיר כי גם רש״י שם כתב „יאבדו רשעים מפני אלהים מפני הארון בימי משה ובנוחה יאמר שובה ה׳ וגו׳ עכ״ל.

6) בדברי חכמינו ז״ל נמצאו כמה רמזים יקרים להרעיון הלז, ונ״ל שלא רחוק הוא להעמים זה ע״ד דרוש בדברי ירמיה (ז׳ ד׳) אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה׳ היכל ד׳ היכל ה׳ המה״, שהכוונה שנביאי השקר היו מקילים בכבוד הקודש והמקדש, והי׳ אומרים לבני ישראל: כלום אתם צריכים לבית המקדש להיכל ה׳? אנחנו (נביאי השקר) בעצמינו הננו מעון לשכינה הנסתרת הרוחנית, ואור האלהי יחול בקרב לבבנו — כי כבוד ה׳ ונבואתו יחופפו עלינו, לכן אנחנו הננו „היכל ה׳״ ומאתנו תצא ההשפעה לכל ישראל.

*) ידוע לכל דורשי הקורות אשר ממלכת רוסיא האדירה, אשר בצל כנפי חסדיה נחסה ונתלונן עתה — ואנחנו יושבים שלוים ושקטים, והארץ רחבת ידים לפנינו — רבבות אלפי ישראל — ; מיום היתה לגוי שבט מישור מלכותה, לא נשפך מעולם בארצה דם היהודים בגלל דתם — לא כשאר הממלכות טרם נגה עליהם אור ההשכלה (אשר עליהם שפכתי שיח במרוצת דברי למעלה) — זכרה לה אלוה לטובה! אולם לספר חסדי אדונינו הקיסר החסיד אלכסנדר השני יר״ה לא יכיל כל גליון כי רחבו מני ים, וארוכה מארץ מדתן, ועליו נוכל לאמר: ויאמר אלהים הי׳ אלכסנדר ויהי אור! ולכל בני ישראל אור במושבותם בארץ רוסיא.

7) לשון זה „השלים נפש על ק״ה״ רגיל מאד בדברי רבותינו ז״ל, ומקורו בלשון ארמית וסורית, אשר יורה פעל „השלם״ למסירה ולנתינה. ולפלא כי אף שהשתמשו בו פעמים אין מספר בגמ׳ ומדרשים, עכ״ז הערוך והמתורגמן לא הביאוהו — ולכן לא יצא טבעו ג״כ אצל רוב המפרשים, ולא יצאו ידי חובת ביאורו בהרבה מקומות, ומאחר שפלטהו קולמסי בכאן, לא אחדל מלהראות קצת פירסומו בדרז״ל — ואיזה הערות בזה. עי׳ בב״ר (פצ״ד) „אני השלמתי נאמן לנאמן״ ראיתי להיפ״ת שם שכוון היטיב לפרש הוראת המלה בזה״ל „פי׳ השלמתי, מסרתי כלשון: „השלם קדם אלהא ירושלם״ הכתוב בס׳ עזרא, וכלשון זה בדבריהם ז״ל במקומות הרבה עכ״ל, וחידוש עליו שלא פירש כן במוקדם שם באותה פרשה שאיתא שם „ישלם, שהיו משלמים ליצרם״, שר״ל שהיו נמסרים בידי יצרם הרע. ובאמת מש״כ היפ״ת ביאור הכתוב בעזרא (ז׳ י״ט) „השלם קדם אלהא ירושלם״, שהוא מלשון מסירה, יפה מאד כוון ונראה לענין הכתוב, אף שרש״י וכמה מפרשים לא פירשו כן, ונראה לי שמ״ש בדניאל (ה׳ כ״ו) מנה אלהא מלכותך והשלמה ג״כ מלשון הזה, ור״ל שמסר המלוכה לאחר, היינו למדי ופרס. ואולי מ״ש באיוב (ה׳ ג׳) וחית השדה השלמה לך, שבא בהפעל וביחס שאלי; ושאין דוגמתו בתנ״ך מהוראת שלם) שהוא ג״כ מלשון הזה, ור״ל שנמסרה לידך עה״כ

בעוד אשר בשרם לנתחים בשלו בפארור ורותחו ולא דמו; בעוד אשר נאקת חללים כאלה שזבו מדוקרים, או קול פיפיר עוללים נופצו על הסלע, ומתבוססים בדמים, רעשו באזנים; התגנבו איזה מהם לבוא בנקרת הצורים ובסעיפי הסלעים, — לא להמלט מן מות ישרים אשר אמנם כל ימיהם חכו עליו, מתי יבוא עדיהם ויקבלוהו באהבה (ברכות ס״א ב׳); כ״א לשמור

בירמיה (כ״ז ו׳, כ״ח י״ד) וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו — ועי׳ באונקלס (דברים ל״ב ל׳) וה׳ הסגירם, תרגם וה׳ אשלמינון, ובתרגום כתובים (משלי ו׳ א׳) תקעת לזר כפיך אשלימתא לנכרי ידך, ושם (כ״ב כ״ו אל) תהי בתוקעי כף, לא תהוי משלים ידך, ובתלמוד בבלי שבת (קי״ט א׳) ומשלים להו אצינירא דדשא. חגיגה (ה׳ א׳) והדר משלמינא לה לדומה, תענית (כ״ט א׳) ידך אשלימת ליה (ע״ש בתוס׳), ב״מ (מ״ב א׳) אשלמינהו לאמיה (ע״ש ברש״י), ושם (פ״ה א׳) ואשלמיה לר״א בר״ש, (ע״ש ברש״י), ובזה נ״ל להבין כוונת דרשת חז״ל בסוכה (נ״ב א׳) אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך שאינה מבוארת לבאורה (ולפירש״י היה צ״ל ישלימנו אתך או עמך) ולפ״ז הוא פשוט שר״ל ה׳ ימסרנו את היצה״ר בידך, והוא היפך ממ״ש בב״ר (פצ״ד) שהבאתי למעלה „שהיו מושלמים ליצרם״ וזהו ע״ד שאמרו (בב״ר פל״ד ובש״מ) הרשעים ברשות לבם אבל הצדיקים לבם ברשותם (הכוונה יקרה. שר״ל הצדיקים מושלים ברוחם וגוברים על התפעליותם ויצר לבם, לא כן הרשעים שהמה נכנעים לממשלת יצרם הרע, ולא יעשו נגדו מאומה -- ועי׳ בכוזרי ריש מ״ג מליצה מפוארה בזה, ועד״ז אנחנו מתפללים ואל תשלט בנו יצר הרע וכוף את יצרנו להשתעבד לך, ובשכבר הימים העמסתי הרעיון הזה ע״ד המליצה בלשון הכתיב (דברים ה׳ כ״ט) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים שר״ל שלבבם יהיה ברשותם משועבד להם. — ועי׳ בבבא בתרא (ע״ח ב׳) ע״כ יאמרו המושלים ביצרם) ובב״ר (פ׳ נ״ט) בכל שהשליטו ביצרו, המושל בכל אשר לו, שהיה שליט ביצרו כמותו) ועי׳ ירושלמי ר״ה (פ״א ה״א) ר״ה בעא כתיב ביום השמיני ימול, עבר ולא מל (מהו שיעבור על בל תאחר?) א״ל כי תדור נדר לה׳ אלהיך ל״ת לשלמו. דבר שהוא ניתן לתשלומין, יצא זה שאינו ניתן לתשלומין! ע״כ, פי׳ בק״ע דבר שהיא ניתן לתשלומין, שע״י הקדשו חייב להביא, משא״כ מילה לאו תשלומין אלא חיובא, והוקשה לו (בשי״ק) הלא בכור נמי לאו תשלומין הוא ועיבר עליו? ע״ש, ובאמת יש להקשות נמי ממעשר ולקט שכחה ופאה והטאות ואשמות ועולות ראיה ושלמי חגיגה שהם חיובים דרביעו עליה ואפ״ה עובר עליה בל תאחר מרבוייא דקרא, (והארכתי בזה בס״א ע״פ סוגית הגמרא) ואמנם לעניני בזה אומר, שע״פ הוראת באור פעל שלם הנזכר אתי שפיר בפשיטות דדרשינן לשלמו דבר שהוא ניתן לתשלומין, ר״ל דבר ששייך עליו נתינה ומסירה לאחר. משא״כ מילה שלא שייך ע״ז נתינה כלל. — ובמדרש איכה רבה (ע״פ ולא זכר) חביבך ר״א בע״א לאשלמא מדינתא עם אדרינוס נ״ל שמ״ת עם היא בטעות מסופר אחד שפירש לאשלמא, כריתת ברית שלום, אבל ברור שמ״ש לאשלמא ר״ל למסור את המדינה (וכ״פ במ״כ) וצ״ל לאדרינוס, וכה״ג בירושלמי (פ״ד דתענית). ובויק״ר (פ״ה) אני וכל בני ישראל מבקשים להשלים לך כו׳, מדלא אמר להשלים עמך, נ״ל לפרש ג״כ שר״ל למסור לך את העיר — שכ״ה בסנהדרין (כ״ו א׳) כיון דרובא ממסרי אנהו נמי ממסרי, ע״ש ומקודם לזה בסנהדרין שם איתא הלשון: שבנא וסיעתו השלימו, וחזקי׳ וסיעתו לא השלימו, פשוט ג״כ שר״ל רוצים למסור את העיר, ומש״כ בלשון עבר, הוא לאו דוקא, ורש״י כתב „השלימו לעובדך״ אולי כיוון ג״כ לפרש מהוראת מסירה, ור״ל מסרו את כל נפשם לך ונכנעו לעבדך. — ועי׳ סדר עולם רבה (פכ״ג) ובחזית (ע״פ אתי מלבנון) ולך יהיו, כבר מושלמין לך — ובנשיא רבה (פ״ז) אינם מושלמין לי כו׳ היו ישראל מושלמין, ובחזית (ע״פ שובי שובי השולמית) כך אוה״ע (בשנים קדמוניות) אומרים לישראל עד מתי אתם מתים על אלהיכם ומושלמין לו, ובמדרש איכה (ע״פ מה אעידך) הבת ירושלים, הבת שיראה ומושלמת לי, (פי׳ בס׳ לחם דמעה (שלא כנכון) מלשון שלום ואהבה?) כולם מהוראה הזאת מענין כניעה ומסירת הנפש, וראיתי בס׳ תפארת למשה לידידי הה״ג המנות מוהר״ץ חיות זלה״ה (פ״ו) שכתב לדבר פשוט

את יום השבת, לקרוא את שמע, למול את בניהם8) **או לאכול מצה בפסח**, אף כי לא האמינו עוד בחיים—קברם פתוח לפניהם, צפוים אלי חרב נוקבת חרב חדה המונחת על צוארי רעידם!—עכ"ז לא אבדו עשתונותיהם (כי ישחקו למות ובלי משחיתו, ובשמחת לבב כהולך בחליל נכונו לערות למות נפשם), רק שמו כל מעינם ובכל עוז נתאמצו לקיים כל אחת ממצות ה' אשר באה לידיהם, בכל פרטיה ודקדוקיה, בדעת מיושבת ובלב שמח, בקדושה ובטהרה, כדי לעשות רצון קונם וחפץ צורם!

מה נפלאים מעשי הגוי הזה! ומה נוראות תהלוכותיו! קנה רציץ כמוהו לא נשבר, פשתה כהה לא נכבה, והן הן נוראותיו של אלהיו, אל מסתתר, אל ישראל מושיע, בכל מקום לכתו ה' עמו, ומשגב לו אלהי יעקב סלה! וגדול הרועה שמצילו! — אף כי קטן יעקב ודל הוא, תמיד התנוצץ בקרב העמים בתיר אדם המעלה, וכאבני נזר התנוססו ממנו לאור גוים, אנשי יקרים מחכמה וכבוד, ומצוינים ביושר מעשיהם מלפנים ומה גם עתה. „באהבתו ובחמלתו הצילם וינטלם וינשאם כימי עולם"! „לא בחזקנו לקחנו לנו קרנים", „לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח ה' צבאות" האח! עם ישורון אשר תוצאותיו מקדם, יקום לנצח ולדור ודור, בתורתו ואמונתו! וזאת אות הברית! „כי כאשר השמים—החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה, עומדים לפני נאום ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס"ו כ"ב) (ואסברה לה מורנו ומאורנו הרמב"ם במורה פכ"ט (משני) וז"ל: כי פעמים ישאר הזרע ולא ישאר השם כמו שתמצא אומות רבות אין ספק שהיו מזרע פרס או יון, אלא שלא יודעו בשם

ומבואר שמש"כ בב"ר (פ"ג) ע"פ הוא עשנו ולו אנחנו, ר"א אומר הוא עשנו ולו אנחנו משלימים את נפשותינו, שפירושו תוספת שלימות על כח היולי וההכנה כדעת הרמב"ם במורה באיכות הנפש — והנה אע"פ שכבר קדמו בזה הר"מ אל בלידה בס' ראשית דעת והביאו הרמב"י בס' נשמת חיים (והוא פירש פ"א וג"כ מלשון שלימות?) עכ"ל, כמח"כ פירוש האמת מבואר ונגלה שר"ל ולו אנחנו מוסרים את נפשותינו כמו שפירש ביפ"ת. וע' במדרש שמואל (ספ"ט) מגילת בהמ"ק כו' ומסרה לשלמה בעמידה שנאמר ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם ע"כ, נ"ל דדריש ואשלמה לשון מסירה. ואעיר עוד שגם מחברי הפיוטים השתמשו ג"כ הרבה בזה הלשון לכוונה זו, והמפרשים (וגם הר"ו היידענהיים ז"ל בכללם) לא בארוהו לנכון, כגון בפיוט (ליום א' של ר"ה) אומץ אדירי כל חפץ, אמר: מוך המשלים בעקד נפש, ובפיוט אהללה אלהי אמר: וכח אל הביר למרים ומשפיל השלים מלוכה (המפרש פירש „והודה שמלכות של הקב"ה שלימה?) ובסוף סדר קדושה לשחרית יו"כ אמר: איחד שמך כו' עד אשלים לך הנפש (פי' המפרש עד שאמסור לך נפש בשלימות ע"כ, תיבת בשלימות היא אך למותר) ובפיוט אשר אימתך (במוסף ליו"כ) ואבית תהלה ממשלימי נפש (פי' המפרש שנפשה נשלמה וכלה וי"מ המתפללים בלב שלם? ובהעתקת היידנהיים „דיא איהר וועזען בעשליסען) ובמנחה ליו"כ, מאהב ויחיד לאמו, נפשו לטבח בהשלימו, ובפיוט לש"ת אז בקשוב ענו, „השלים נפשו למיתת נשיקה. ומאשר כבר ארכה לה ההערה הזאת יתר מדאי, לכן לא אשלים דברי ואניחה את שאר הערותי בזה על מקום אחר.

8) מדי העלותי על שפתי עטי דברים אלה, נזכרתי את מאמר הקליר בפייט אומץ גבורתך „וזעמו סדומים ולוהטו באש בפסח, חלץ לוט מהם ומצות אפה בקץ פסח".

מיוחד **אבל** כללה אותם אומה אחרת, וזה ג"כ אצלי הערה על נצחות התורה אשר בעבורה יש **לנו** שם מיוחד עכ"ד היקרים. וע' בכוזרי מ"ב סי' ל"ג).

והנה על סבת קיום הלז במשך זמן הארוך מעת אשר חדלנו מהיות ממלכה, נשמו ראשונים, ואחרונים אחזו שער, רבות עמלו החוקרים יודעי בינה לעתים, ודורשי הקורות לדעת פשר הדבר — עד אשר נתגלה להם פתרון החיהה הנפלאה הזאת (הכתובה על לוחות דברי הימים) **בשמירת דתנו והוקננו**, שלא עזבנו את דרך התורה, **ולא עשינו** שנוי במדותינו היקרים ובמלבושינו הרוחניים 9) כפי שהורו והוכיחו החכמים בימים האלה דבר זה למדי, במופתים נאמנים ע"פ ספורי דברי הימים לישראל שהוציאו לאור עולם, ויפקחו עינים בהשתלשלות של קורותינו עם קורות העמים, בחנו וגם ראו פעלם, ועל שרשי רגלי הזמן התחקו, ותעלומה הוציאו לאור מאז ועד עתה, במפעלות אלהים, ובסדור הנפלא של צור עולמים!

(ע' בס' אהבת ציון להרב הגאון מהור"ר שמיאל לנדא זלה"ה. דרוש י"ב שכתב בזה דברים נחמדים ומחוכמים).

לכן ירחב לבנו מאוד על קורותינו, ויקר לנו לשמוע תולדות אבותינו! **ומי לא יודה** איפוא אשר הוד והדר פעולת הספרים כאלה (סופרי קורות עמנו) ולהם יאתה תהלה, כי רב טוב עשו בזה לבית ישראל בפירסום השגחת ה' על עמו בפרט, ע"פ דרכים שונים ונוראים, וזכר עישו לנפלאותיו!.— ובזה ג"כ יפעלו לעלה ולנשא את יקרנו וכבודנו בין העמים — **וגבה מאד**, ירום בגוים ירום בארץ סלה! — 10)

---

9) רוב מפרשי ההגדה, ראשונים ואחרונים **בבואם לפרש המאמר „מלמד שהיו ישראל** מצויינים שם, **הביאו** מאמר הז"ל שישראל במצרים **לא שינו כו'** — **ויקומו** בדורנו—דור דרישה וחקירה — **איזה** חכמים לדרוש מקום זה המאמר בספרי חז"ל, **ולא מצאוהו**. (עי' בס' המצרף ח"א להרב ר"מ קוניץ ז"ל סי' ק"י, ובס' תב"י, ובצופה למגיד ש"ג גליון 21) על כן גזרו אומר שהוא מאמר בדוי, כמו כמה מאמרים בדוים שמיוחסים לחז"ל בפי סופרים וספרים. ואמנם אנכי ראיתי בס' קדמון, הוא הנקרה אצל רבותינו הקדמונים בשם „מדרש לקח טוב" ואצל האחרונים בשם „פסיקתא זוטרתא" או „פסיקתא לרבינו טוביה ברבי אלעזר". בא המאמר הזה בפ' תבוא ע"פ ויהי שם לגוי, וז"ל: — ואולי אמר זה מדנפשיה או ממה שראה או שמע מאחרים, לפרש את המאמר דספרי „שהיו מצויינין" ולא לקח זה מדברי רז"ל, (וב"מ ממה שאמר מקודם לזה פירוש אחר ע"ז ע"ש) — ובשו"ת הרב ר' בנימין זאב בסי' רפ"ז (דף ת"ג סע"א) ראיתי שכתב וז"ל. וכדאמרינן בהגדה מלמד שהיו ישראל מצויינין שם כלומר שהיו עם בפ"ע ולא נתערבו במצרים, והיינו המלבושים הנאים וע"כ לומר דלאו אמלבושים ממש קאמרינן, אלא אתורה ומצות, דבעסקך בהם תהיה נשמתך טהורה ונקיה, **דאי אמלבושים** ממש קאמר כמה מלבושים נאים יש לאוה"ע כו' ושם עוד (דף ת"ו א') פירש כה"ג המאמר בשבת (קי"ד א') כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו כו', ר"ל שהת"ח צריך שיהי' זהיר שלא ימצא **טומאה** בשוליו דהיינו שם רע כו' דהבגדים נמשלו למדות האדם כו' כו'

10) **וז"ל** הרה"ג מוהר"ץ חיות בס' תפארת למשה ח"א: **הנה לא** יכחיש שום בן **דעת** שידיעת **קורות** אומתנו בכלל ובפרט נחוץ מאד לכל משכיל אשר תורת אלהיו לו למנה. **למען ידע** מה פעל אל באומה זאת, **ואיך** אנשי אומתנו מאז הם עולים ויורדים, ומתנהגים

הארכתי בהקדמת דברים אלה ע"ד ספרי הקורות לישראל בכלל והכפלתי אמרי בשילוב פסוקים מכתבי הקודש, על אודות הליכות עולם של עמנו בימי גלותם ע"פ ההשגחה האלקית הנפלאה, אשר עין בעין נראה, גם גלויה לכל העמים, וראו כל בשר יחדיו, כי העבודה! מדי העלותי על רעיוני, ע"ד כבוד קיום בת עמי, יהמה לבי בקרבי, ובהגיגי תבער אש ותציקני רוח בטני, עד אשר דברתי בלשוני בכל העולה על רוחי בזה, ומלבי אריקה מילים, אז ירוח לי, אשיחה ויחפש רוחי!

ואשובה לעניני הספר הלז, ואף אמנם כי עתותי האצולות לי מעסקי יקרו לי במאד, להגות בשאר עיונים נכבדים מהם וגבוהים עליהם; עכ"ז לבקשתך ידידי המחבר, ולכבוד קהילתנו המפוארה **קריה נאמנה**, קרית משושי, עיר תהלה, אשר כמעט מיום הוסדה, היתה מעון לאנשי שם, לגאונים ונדיבים, חכמים וסופרים; — לקחתי לי מועד ומועדים, ואעבור **ברהבה** בין בתרי הספר, עם עט בין אצבעותי, להישיר דבריו באיזה מקומות, גם להוסיף מעט הערות בתולדת הגאונים והגדולים אשר בארץ, וע"ד חיבוריהם, שבא זכרונם לטובה במרוצת דברי הספר, אולי יהיו דברי בזה, לאיזה תועלת לפני הקורא המבין ומתענג על קדמוניות ישרון, החפץ לדעת קורות דור דור וחכמיו, דור דור ומנהגיו!

והקוראים בטובם יסלחו לי הפעם, אם הערותי אלה לא תהיינה כ"כ ע"צ השלימות, ואולי גם נזדקרו בהן איזה שגיאות, — כי באמת אין מלאכתי בכך להתגדר בכמו אלה, ורק המעט אשר עלו ברעיוני מדי קראי את הספר בנחיצה, אותו הגדתי לכם! — וכן ישאו נא את פני ולא ישיתו עלי חטאת במה שאצא לפעמים באיזה דברים והערות, אשר רחוקים המה מעט ממטרת

בהשגחה פרטיות מאתו יתברך, וכי בכל דור בדורות הקדמוניות היו עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מסים לנו בכל עת גואל נאמן ומשים נפשו בכפו להציל המון הרב הזה וגדול הרועה שמצילן. ועי' ס' מור וקציעה להגאון יעבץ הל' שבת סי' ש"ז ז"ל: ולכן אני אומר מצוה על כל אדם מישראל להיות בקי בספר הנחמד שבט יהודה ובשאר ספרים מספרים קורות ישראל לזכור חסדי ה' עלינו בכל הדורות, [למען הודות לה' חסדו בעד הימים הטובים האלה, אשר אנחנו שלוים תחת שבט מושלים צדיקים ומלאי חסד] כו' עד כאן לשונו. וכ"כ בספר אליה רבה (שם ס"ק מ') וז"ל וספר יוסיפון ודה"י שר"י הכהן וכיוצא בהם דיש ללמוד מספריהם כמה דברי מוסר וי"ש אפילו העתיקן ללשון לע"ז מותרים אף בשבת עכ"ל: והנה בימי ילדותי זה לי יותר מן כ"ה שנה קראתי את הקדמת המליץ המפואר מוהרשל"ז לספרו מחקרי ארץ, ובאו אז דבריו כשמן בעצמותי, נופת היו לחכי והתענגתי עליהם מאד, לכן יקרו לי המה גם עתה, לפנות להם מקום פה. (אף כי הם הם הדברים שדברתי אנכי, עכ"ז מפאת צחות לשונה ונעים הגיונם יהיו לפני הקורא כחדשים) וז"ל: והנה בגשתי לדבר על ארצות קדם על ממלכות גוים רבים ועצומים אשר נכחדו לפני שנות דור ודור, וגם על חבל נחלת ישראל ויהודה, יסתער לבי בקרבי ונפשי תהמה עלי כהמות ימים, ממפעלות אלהים הגדולות והנוראות אשר עשה אל צאצאי יעקב, כי בעת אשוט על אדמת ישורן, אזכור בניה נשארים בארצות תבל לאלפים ולרבבות, ישומרים בלב אנוש את כישועות נהלתם: בהביטי אל ארצות גוים ולאומים

הנושא; כי כן היא דרכה של תורה וחכמה 11) שענין אחד מעורר את חבירו, וזכרון כל דבר עיוני אוחז בעקב זכרון דבר זולתו אשר יש לו רק איזה הצטרפות והתקרבות עמו, ואין מעצור לרוח הכותב מלהוציא הדברים

אחרים, אשר היו בימי אבותינו כל אדע למצוא את שאריתיושביהן אשר התהלכו שמה בימים הראשונים, וברגשת רוחי אשאלה בין בתרי הארצות האלה: איכן כל המשפחות העליזות אשר נאחזתן פה בימי קדם? איכם בני מצרים, אשור, בבל, צור, ארם, מדי ורומא? איכן עמים עצומים אשר נתתם את פחדכם על כל אפסי הארצות ותרעישו לשמע גבורתכם תבל ומלואה? איפה הלך כל גאון עוזכם? ומה היה ליקר תפארת גדולתכם? אם את הערים נשאל אשר בניתם ברום לבכם עדי שמים, הלא תעננה: לא בנו המה! ואם אל הארצות נשיח אשר הרעשתם בעוצם המון גבורתכם הלא תאמרנה, זכרם עבר ממנו! אם מאפסי קדם נלך ועד אחריתם לא נמצא את פליטתכם; גם צפון ותימן יגידו: לא נדע שאריתם, אמנם לא כמוכם חלק צאצאי יעקב: כי אחרי העשית בהם זה אלפי שנה שפטים נוראים לאין מספר, עוד נשארו בארצות תפוצותיהם המונים המונים. — — ובזכרי כי לא לתוהו הן מפעלות שדי, וכי לא בזאת יחפוץ אלהי החסד לדכא תחת רגליו עם בודד ונבדל מדור אל דור ומשנות אלף אל שנות אלף: תפעם עוד רוחי בקרבי וסעיפי עלי ירגזון, כי ישאלוני: הלחנם שמר אלהי הצבאות עד הנה עם זה מכליון חרוץ? הלחנם נמנע מעשות כלה את גוי נדח ואובד? — אל תדמו כזאת שבטי ישרון! ואם גם רבו כמו רבו ימי החרפות, וישנות הנגע והקלון עצמו משערות ראשנו: הן לעת יחדש ה' רוח נכון בקרב גויי הארץ, והלכו כולם באור ה'. הלא ביום ההוא יגדל קלון יעקב מבין העמים וחרפת יהודה תסור מעל כל הארץ עכ"ל.

11) ודרך הקודש יקרא לה, כי רבותינו ז"ל שוני ההלכות והאגדות הלכו בה, (ברוך שבחר בהם ובמשנתם!), כידוע לכל מתבונן בסדור דבריהם, ורתוקות עניניהם, שהורגלו מאד בתלמוד בבלי וירושלמי ובמדרשות (וכן במכילתא וספרא וספרי ותוספתא) לסדר יחד דרשות שונות או מאמרים ודינים שונים, אף שלא במקומם ועניינם; רק בעבור איזה הצטרפות שיש להם לאותו ענין שעומדים בו: כגון שבעל המאמר הוא אחד, או אגב גררא שמביאים פסוק אחד משום דרשה הנצרכת לענין המדובר, הביאו ג"כ כמה דרשות אחרות שנדרשו על אותו הפסוק. או משום איזה דמיון אחר. ולפעמים גם אגב גררא לגררא (ועי' מ"ק (ט' סע"א) תוס' ד"ה ולערב) — וגם האיש אשר בחר ה' בו הוא [רבינו] הקדוש, כל קבל די רוח יתירא ומנדע ושכלתנותא השתכחת ביה, אשר סדרו היקר בחבור המשנה, נפלא מאד, ואין ערוך אליו בטובו ויפיו; עכ"ז אחז צדיק דרכו להכפיל לפעמים, ולסדר כמה משניות גם שלא במקומן, אגב איזה דמיון ושיוי שיש להן. עם דבר המשנה שנקבעה במקומה, ומיד במשנה ראשונה אמר: ול"ז בלבד אלא כ"מ שא"ח ע"ח כו', ובפ"ב אגב ששנה (מ"ה) בדין ק"ש מעשה בר"ג שקרא ק"ש א"ל תלמידיו כו', שנה ג"כ (מ"ו ומ"ז) מעשיות בר"ג עם תלמידיו מענין אבל [על מ"ש שם: ובשמת טבי עבדו קבל עליו תנחומין, כתב הרמ"ז וז"ל: למ הקדים הפועל למקרה כמ"ש במשניות הקודמות? משום דאין קבלת תנחומין אלא לאחר מיתה, לכן תני ובשמת ט"ע קע"ת, עכ"ל, כוונתו פשוטה ומבוארת שהעיר מדוע במעשיות הקודמות אמר בתחלה הפועל „קרא" „רחץ", ואח"ז המקרה „בלילה הראשון שנשא" „בלה"ר שמתה אשתו", וכאן הקדים המקרה „וכשמת ט"ע" ואח"ז הפועל „קבל ע"ת? ותירץ: משום דאין קת"נ אלא לאחר מיתה, ר"ל שפעולת ק"ש לא נמשכה מן מקרה הנישואין, וכן פעולת הרחיצה לא נמשכה מן המקרה שמתה אשתו, לכן הקדים הפעולה שעשה כפי הרגלו תמיד, אף שנתחדש לו בעת ההיא מקרה חדש — אבל לא כן פעולת קבלת תנחומין, כי היא רק נתחדשה אצלו בהמשך מן מקרה המיתה, ובלא מיתה אין קת"נ כלל, לכן שפיר (וכפי משפט ההגיון) הקדים את המקרה „וכשמת טבי עבדו" לפני הפעולה „קבל עליו תנחומין"—ולא היתי מבאר באורך את כוונת דבריו כי אמנם המה מובנים בנקל, לולא ראיתי להרב המגי"ח בס' לקט הקמח על משניות שהעתיק את לשון הרמ"ז, ואמר שנשאל על כוונתו (?) ואחר שהרחיב לבאר את כוונת הקדוקי (ושכח להזכיר את מ"ה שקרא ק"ש כו') במח"כ לא הבין תירוצו, וכתב ז"ל:

אשר עלו אז ברעיוניו, אף שלא במקומם ושעתם קצת, וזהו אחר **מכחות** הנפש הנטועים בסתרי לבב המחשב. ומה יפה מליצת המדרש **(חזית)** דברי תורה דומין זה לזה, דודין זה לזה קרובין זה לזה! — וסוף דבר על כל פשעים כמו אלה יכסה מאמר חז״ל היקר והנפלא (בסוף

אמנם מה שנכתב אח״כ לפתרונו, הואיל ובעיני אינו נכון מטעם דהנה הרואה יראה וישקל בפלס משקל צדק, וימצא דמעשה רחיצת ר״ג וקבלת התנחומין הם במשקל אחד ושווים הם, והא לפי דבריו אלו דאין קבלת תנחומין אלא לאחר מיתה, גם רחיצה זו לא היתה אלא לאחר מיתת אשתו וקבורתה כו׳. לכן מסופק אני אם סוף דבריו בזה הם דברי ה״ה המחבר ז״ל עכ״ל, ואח״ז דחק א״ע ליישב את הדקדוק ע״פ דרך רחוקה ודחוקה. — כבוד הרב המגיה, במקומו מונח, כי הניח את השביל הישר, וכתת רגליו ללכת אורח מעוקל, הוא הרב המגיה אשר התהלל א״ע בכמה מקומות מספריו בידיעת חכמת ההגיון ובשו״ת שתי הלחם (ס״ס מ״ג) כתב שלא כל רבני הזמן בקיאין בה לפי ששמעו ע״ד הפשוט משארז״ל מנעו בניכם מן ההגיון עכ״ל, ועי׳ בלקט הקמח פאה (פ״ח מ ד) ובסוף הספר (דף נ״א) ע״ש, ובאותו דבר שנתגאה הרב המגיה נגד רבני הזמן נכשל בו בעצמו, ושקיל למטרפסי׳ בהאי מילתא גופא, שנעלם ממנו ביאור לשון הרמ״ז, שדיבר בלשון הגיון קצת מפועל ומקרה. אשר אמנם יובן אף לב״ב רחד יומא, וככר דרש רע״ק (ירושלמי יבמות פ׳ מ״ח, וב״ר פפ״א) ע״פ אם נבלת בהתנשא, מי גרם לך להתנבל בד״ת ע״י שהתנשאת א״ע בהן] ועי׳ שבת ר״פ ארע״ק ברש״י ובתוס׳, וי״ב המשניות דאין בין (פ״ק דמגילה) שנוין מחמת דאין בין אדר הראשון כו׳ כו׳, ועי׳ בפ״ק דחגיגה מ״ז (ובפי׳ הרמב״ם) ולהלן ובפ״ב שם, ובפ״ה דפסחים אגב המשנה דמקום שנהגו לע״מ בע״פ כו׳ תני אידך. וכן בפ״ד דר״ה כל התקנות ריב״ז אגב דר״ה, ובפ״ק דסוטה תני דרשות דדריש ר״ע, ואגביה ר״י בן הורקנס של בו ביום מחמת דרשה דסוטה, וכן בפ״ד דידים תני הדינים של ב״כ מחמת הדין דידים (פ״ג מ״ד) ובפי״ג דכתובות פלוגתות דאדמון וחנן מחמת פלוגתהון בדין מזון האשה, ובפ״ד דגיטין תני כל הדברים שמפני תיקון העולם מחמת גיטין, ואגב גררא גם פ״ה, ובפ״ט דנזיר תני ד׳ משניות (ששנויות במקומן) מחמת „רגלים לדבר" דגבי נזיר [במשנה ד׳ שם ובסנהדרין פ״ט מ״א, המכה א״ח ואמדוהו למיתה והקל ממה שהיה ולאחר מיכן הכביד ומת חייב, ר״נ פוטר שרגלים לדבר ע״כ, והרמב״ם (בפ״ד מהל׳ רוצח ה״ה) פסק כת״ק וסיים בלשון: ואין אומדין אותו אומד ב׳ שרגלים לדבר ע״כ, והעיר מרן הכ״מ וז״ל: ופסק רבינו כת״ק אלא מה שסיים וכתב שרגלים לדבר ק״ל דמתני׳ משמע שהם סיום דברי ר״נ, וכן פירש״י ז״ל, וצ״ל שרבינו מפרש שסיום דברי ת״ק הם זה״ק כו׳ ע״כ וכ״כ התוי״ט בנזיר שם (ולא הזכיר את הכ״מ?) ובמח״כ לא עיינו בירושלמי בנזיר ובסנהדרין שמפורש שם בהדיא „כיני מתני׳ ר״נ פוטר וחכמים מחייבין שרגלים לדבר כו׳ (וע״ש בפ״מ ובק״ע) וראיתי בשם המאירי שהיה לפניו הגירסא כן גם בבבלי ע״ש, והארכתי במ״א] ואגב שפתח מס׳ שבועות שבועות ב׳ שהן ד׳, שנה ג״כ ידיעות הטומאה, יציאות השבת, מראות נגעים. ואח״ז מחמת הא דידיעות הטומאה נמשך לשנות ב׳ פרקים שלמים בדין ידיעות הטומאה, וכן בפ״ג דמנחות אגב דתנא (מ״ה) הסולת והשמן מעכבין זא״ז, תני כל הדברים שמעכבין זא״ז ובאידך פירקא (פ״ד) כל הדברים שאינן מעכבין זא״ז, וכן בפ״ק דחולין (מ״ד) אגב דתנא השוחט מה״צ שחיטתו כשרה תני. המולק מה״צ מליקתו פסולה, ושנה שם כל החילוקים שבין דיני שחיטה ודיני מליקה, ואגב הלשון ששנה שם: נמצא כשר בשחיטה פסול במליקה כו׳, תני שם כל דדמי לזה מכשר וטהור וחייב כו׳ עד סוף הפרק, וכה״ג בנדה פ״ו עד מי״א, ועי׳ כלים פ״א מ״ו בפי׳ הר״ב, פי״ז מ״ו וכו׳, אהלות רפ״ט ברא״ש ורע״ב, פ״ה פ״א, טבול יום פ״ד מ״ו (בר״ש ותוי״ט) ומ״ז, וכן כיוצא בזה הרבה במשניות ששנה רבי אגב, ואגב דאגב. ויתר הרבה מאד ממה שהבאתי הדוגמאות כאן (אשר המה כמעט אחד אחוז מן החמשים בלי גוזמא, כי עודני נער שמתי לב להתבונן ע״ז אגב גרסאי שיעורי משניות, ומצאתי בסדר זרעים לבד, קרוב לשבעים מקומות ששנו משניות אגב גררא (ואחרים גם גררא לגררא) חוץ למקומן

ירושלמי דברכות וברא״ש מ׳ שמואל, ולפי הגירסא הנכונה של הרז״ה בהקדמת המאור) **כל חרשיא טבין וחרשיא דאורייתא בישין, כל פטטיא בישין פטטיא דאורייתא טבין!** —

הגדתי היום בזה משפטי על דברת ענין הספר בפרטו ובכללו, גם על אודות דברי הערותי המעטים והדלים אשר בדעתי למסור אל המחבר. והיתה מעשה הצדקה שלום, ועבודת מפעל כל דבר טוב ברכה — ובימינו יקוים המקרא: **ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו**, וכעשב השדה מקברם יציצו, **ירונו יושבי סלע** 12) **מראש הרים יצוחו** ואשיבה כו׳

ומזה נוכל להקיש לשאר הסדרים, וכאן לא הבאתי רק המעט מה שהעלה זכרוני כעת ממקומות מפוזרים אחד מפה ואחד מפה) ימצאו הקיראים המתבוננים בדרכי המשנה וסגנון הסידור (ואתמה על הרב בע״ס בית דוד בברכות פ״ב מ״ו שמצא דוגמא לשם בזבחים פי״ג, אשר בקל היה בידו להביא מן המוקדם דוגמאות הרבה טובות ונכוחות מאד) ועי׳ שבועות (מ׳ ב׳) כתובות (ע״ב ב׳) קדושין (נ׳ א׳) זבחים (י״א ב׳) תמורה (כ״ב א׳) מעילה (י״א א׳) ריש חולין (ב׳ ב׳) ותוס׳ שבת (קל״ג א׳), ובתו׳ חגיגה (י״ז א׳ ד״ה ב״ש — עוד דרכו של רבינו הקדוש במקומות הרבה שהאריך קצת במשנתו כדי לבאר אגב דרך הלוכו, דבר אחד אף הרחוק מענינו, וע״ז שגור הלשון בגמרא מילתא אגב אורחי׳ קמ״ל. וג״כ תיכף במשנה ראשונה אמר: משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, וע״ז אמרו בגמ׳ מילתא א״א קמ״ל, כהנים אימת קאכלי תרומה משעת צה״כ והא קמ״ל דכפרה לא מעכבא ע״כ [ואגב ארחי אעיר אל הלשון בתרומתן בכינוי הקנין, ולא אמר בתרומה סתם? שאמר התוי״ט שתפים לישנא דקרא כי לחמו הוא (ויקרא כ״ד) עכ״ל, נ״ל להוסיף על דבריו מעט מלח ותבלין, והוא: שגם בזה שאמר בכנוי: בתרומתן מילתא בטעמא אגב אורחי׳ קמ״ל, רצוני לומר, הטעם מדוע כפרה לא מעכבא באכילת תרומה, והיינו ע״פ מש״כ הרלב״ג בפי׳ שם וז״ל: כי לחמו הוא, הנה נתן טעם בהיותו מותר לאכול בתרומה תיכף ולזה לא החמירה התורה בו כחומר שאר קדשים ומזה המקום יתבאר שאין הרצון באמרו וטהר שיטהר במוחלט, באופן שלא יהיה מחוסר כפרה; שאם היה כן לא היה צריך לתת טעם אל היותו מותר לאכול בתרומה וזה מבואר עכ״ל, ומה שכיון הפסוק (להרלב״ג) במש״א: כי לחמו הוא, כיונה המשנה באמרה: בתרומתן] ועי׳ ג״כ שבת (פ״א א׳) אמר אביי פרפיסא הואיל ואתי לדין אימא בה מילתא (ציין ע״ז זאאמ״ו הגאון ש״י בהגהותיו (שנספחו אל הש״ס שנדפסים כפ״ק) וז״ל: כה״ג אמר אביי נמי ספ״א דביצה (ט״ו ב׳) ובב״ק (פ״ט א׳) וסתמא דגמרא אמר כן בב״מ (ט״ז ב׳), (ובשבועות מ״ח א׳) אמר כן ר׳ אמי עכ״ל. ומקים הניח לי להוסיף שאמר כן גם רב נחמן ביבמות (כ״ב א׳) ור׳ אמי אמר זה״ל לכוונה אחרת]. ועי׳ בשו״ת חוות יאיר (ד׳ רל״ב) שהעיר ג״כ מטור או״ח (סי׳ רי״ז) שאמר ג״כ „מור הואיל דאתי לידן כו׳ · וגם אנכי בדרך הזה של הואיל דאתי לידי כו׳ נתתי קילמוסי בהערה זו. והכנסתי בתוכה (באגב גררא לגררא) שנים ושלשה גרגרים, חדושים קטנים וקצרים.—ואולי יעלו לרצון לפני הקוראים הישרים.

12) תרגם יונתן: ישבחו מתיא כד יפקון מבתי עלמייהון והביאו רש״י שם בלי נתינת טעם תרגומו. ופשוט שפירש „יושבי סלע״ ע״ד הכתוב (ישעיה כ״ב) חקקי בסלע משכן לו שנאמר על הקבר כמו שיגיד עליו ריעו: חוצבי מרום קברו, (וע׳ בב״ר (פי״ג) שדרש זה הפסוק על תחה״מ)) ובויקרא רבה (פ״ה) איתא: כי חצבת לך פה קבר, (הנאמר על שבנא) עשאו כמין שובך ונתן קברו עליו ע״כ, ועי׳ בהגהות הרד״ל, ואני כתבתי מכבר בגליון: מה שתפסו כאן הדמיון לשובך, משום שסמכו על אמרו כאן: חוצבי מרום קברו חקקי בסלע משכן לו, וגמיר ממ״ש (במדבר כ״ד) ושים בסלע קנך, וכן בירמיה (מ״ט) שכני בחגוי הסלע כו׳ תופשי מרום גבעה כי אם תגביה כנשר קנך, וכן בעובדי׳ ובחבקוק (ב׳ ט׳) אמרו ג״כ בלשון הזה ושובך הוא קן. ואעיר עוד שמש״כ הרד״ל שם שכן המשילו בסוטה (מ״ב ב׳) הגובה בשובך ע״כ הנה בסוטה אין מבואר כן בהדיא, שזהו לענין הגובה אלא אמרו:

יועצ״ך כו׳ אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה.
ווילנא יום ד׳ כ״ז מרחשוון.

לסדר ולפרט עשיתי כאשר דברת אלי לפ״ק.

מתתיהו שטראשון.

למה נקרא שמו שובך שעשוי כשובך ע״כ (ורש״י לא פירש ע״ז כלום. ויש לפרשו כמ״ש בסוכה (ז, ב׳) סוכה העשויה כשובך שפירש״י עגולה, וזהו כהגות בני אדם ,על איש בריא ושמן שגופו הוא עגול״) ועי׳ במדרש שמואל (פכ״ו) ששם הגירסא: שהיה דומה לשובך״ וכתב המפרש (שהוא הג״מ יצחק ב״ר שמשון התן הגאון ר׳ ליווא זלה״ה בפראג, והסה״ד בשמות מחברי הספרים טעה במה שחשבם לשנים) פי׳ היה דומה לשובך לצוד את ישראל כיונים בשובך, ורבותינו ז״ל פירשוהו מס׳ סוטה שהי׳ גבוה כשובך ומייתי ליה רש״י בדה״א כו׳ עכ״ל, כפי הנראה לא עיין אז בגמרא כ״א בפי׳ (המיוחס) לרש״י בד״ה שם בשם גמרא דסוטה, והשב שגם בגמרא הגירסא: גבוה כשובך, ואלו היה מעיין בגמ׳ היה מוצא הגי׳ „שעשוי״ אשר אפשר לפרשו ג״כ „לצוד את ישראל כו׳—והנה מה שמביא בפי׳ המיוחס לרש״י שם בשם גמרא דסוטה „שופך שהיה שופך דמים״ גם בזה אין כך הגי׳ בגמרא שם, אלא אמרו: שופך שכל הרואה אותו נשפך כקיתון״ והוא פלוגתא דרב ושמואל, ח״א שופך שמו ולמה נקרא שמו שובך וכו׳ וח״א שובך שמו ולנ״ש שופך כו׳ ורש״י נקיט שתי הדרשות יחד? ומזה נ״ל שהוא ט״ס שם מש״כ בשם „גמרא דסוטה״. אלא צ״ל בשם „מדרש שו״ט״, כי כן מצאתי שם (מזמור ג׳) רבים קמים עלי רבים בקומה, שובך למה נקרא שובך שהיה כשובך הזה, ושופך היה שמו שהיה שופך דמים כו׳ ע״כ וזהו כמש״כ שם בפי׳ המיוחס לרש״י שם, ומשם באר״ה ג״כ שהדמיון לשובך הוא לענין הקומה כמש״כ בפרוש דה״י ודלא כהמפרש של מדר״ש, וראיתי אה״ז להרב מוהר״י ווייסע בביאורו לדה״י שכתב שלא נודע לו מקום (בדרז״ל) המזכיר דרש זה שהיה שופך דמים״ ע״כ ונעלם ממנו המדרש שו״ט הנז׳

קורות ווילנא.

א

קורות העיר מראשית ימי הוסדה על ידי געדימין Giedymin עד זיגמונד אויגוסט Zygmund August

§ 1) געדימין Giedymin הנסיך הגדול בליטא היושב במבצר העיר טרוקי, יצא לצוד ציד בהרים הסובבים את נהר ווילנא. ובקשתו ירה יפיל שור־ בר גדול (תורא) על אחד ההרים, ושם בית־משרפות לנסיכי ליטא ובית עבודה לאליל פיערון וילן שם. ויחלום געדימין והנה זאב גדול מאד עומד על ראש ההר נושא צנת ברזל ישואג בקול גדול כמאה זאבים, ויחרד וייקץ, וישאל את פי ראש הכומרים (קרעווא קרעווייטא) ושמו לעזדייקא לפתור לו את חלומו. ויאמר לו לעזדייקא: הזאב הגדול אשר ראית הוא מבצר חזק ועיר גדולה אשר יעמדו על המקום הזה, וקול מאת הזאבים הוא שמע תהלת המבצר והעיר אשר ילך למרחקי ארץ. הנסיך געדימין שמע בקול הפותר ויחל לבנות את המבצר, והעיר, אשר בשם ווילנא תקרא (בשנת 1382 למספרם. ה' אלפים פ"ב.) אלה דברי השמועה המרחפת על שפת ראשי הסופרים הקדומים לעם הליטויאים. אם אמת הדבר או משל הוא, אות ומופת אל הגדולה והכבוד אשר נחלה העיר הזאת באחרית הימים, ותהי קרית משוש לנסיכי ליטא, ועיר משכן לחכמיה וגדוליה. ועם זה ראש מושבות היהודים ומקום מרבץ לתורה ולחכמה עד היום. ויהי בבנות הנסיך הזה את העיר והמבצר, הודיע לכל הערים מקרוב ומרחוק את דבר העיר אשר הוא בונה, ויקרא לכל החפץ לבוא ולהאחז בתוכה, ויחלק שדות וגנים לעובדי האדמה, והנחה עשה להם על עשרה שנים מכל מס המלך, לסוחרים ולבעלי מלאכות קרא דרור מכל מסים, ויתן להם לסחור ולעשות במלאכה כרצונם. לקול הקריאה הזאת באו רבים מן הרוסםיים, האשכנזים ותתכונן העיר, ויתכן שבזמן ההוא באו גם היהודים לווילנא מארצות אשכנז ופולין הסמוכים לליטא. וכבר משנת 1326. (ה' פ"ו) היה ליהודים בווילנא בית מסחר מיוחד *)

*) Очерки Виленской Губерній. Вильна 1852.

§ 2) הימים הראשונים לבני ליטא, היו ימי עבודת אלילים, וזולת המעטים מגרי ווילנא אשר קבלו עליהם את הדת הנוצרית היונית (גריכיש-קאטאלישע רעליגיאן), היו הליטויאים אחרונים לקבלת הדת לכל עמי איירופא. אך בעלות יאגעללא jagiello נסיך ליטא על כסא ממשלת פולין (בשנת 1387 קמ"ז) ואחרי בואו הוא עם גדולי משפחתו והשרים בברית הדת הנוצרית הרומית, היו ידיו אמונה להביא את עמו במסורת ברית דתו, ועם ווילנא החל.

המאורע הגדול הזה השוה את מעמד יהודי ליטא עם מעמד שאר אחיהם בכל ארצות הנוצרים לעת ההיא, אולם היטיבו מושלי הארץ הזאת עם היהודים מכל מושלי איירופא בימים האלה, ויטו אליהם חסד בראשית הימים, טרם בוא היעזואיטים וישלחו אצבע מסכסכת במדינה. בבוא יאגעללא בברית עם מלכי איירופא, התבונן גם על משפטי הנהגותיהם במדינותיהם ויקח מצידם ויביאם למדינתו, ויהי דברו עם ווילנא לתת לאזרחיה זכות משפט המאגדעבורגיי, (מאגדעבורגישעס רעכט) הזכות הזאת אשר הרימה מעמד האזרחים, השפיל לפעמים מעמד היהודים ותהי לאבן נגף לכל עלילות מצעדיהם ימים רבים כאשר יבוא.

§ 3 בעלות יאגעללא על כסא פולין נתן את ליטא לאחיו שקירגיללא, Skirgiello ותהי הארץ הזאת וביחוד העיר ווילנא למשיסת מלחמות רבות אשר התגר בה וויטולד Witold בן אחיו עד אשר באה נסיכות ליטא עם הקריה לוויטולד (1392 ה' קנ"ב). אז החלה עיר ווילנא לראות אור בקר הצלחתה. כי האדם הגדול הזה עם כל מלחמותיו הגדולות אשר נלחם בכל שכניו מסביב כל ימי חייו, ועם כל נצחונותיו הרבות אשר עשה ללכוד ארצות רבות, דאג לטובת ווילנא ולהרבות עשרה ע"י המסחור והמלאכה. הוא נלחם בתתרים וישב מהם שבי ויביאם לליטא, ויושיבם במגרש העיר הנקרא לוקישאק ובאחת מן הרחובות הנקראת על שמם עד היום, וכפי הקבלה שביד הקראים, הובאו גם המה עם שבויי התתרים מקרים ויאחזו בטרוקי העיר הסמוכה לווילנא, וזאת ראשית בואם לליטא. ואולי באו לרגלם גם יהודים ונספחו על יהודי ווילנא מכבר.

הנסיך הגדול הזה לא הסיר את עין השגחתו גם מן היהודים ולדברי הסופרים הליטואים הוא הראשון אשר נתן אגרות זכיות (פריווילגיען) ליהודים גרי מדינתו, בעיר לויצק (בשנת 1408 קס"ח) מלאות אהבת משפט ומישרים ובזה היה לו לעינים הפריווילגיום אשר נתן באלעסלאוו הישר נסיך פולין בשנת 1203—1207. ואשר קיים קאזימיר הגדול מלך פולין.

§ 4) ואלה דברי הפריווילגיום בקצרה*):

---

*) Dziela Tadeusza Czackiego. Poznan 1844 T. I. p. 109

א) בכל דבר טענה ותביעה אשר תהיה מן הנוצרים על היהודים בדיני ממונות ובדיני נפשות לא יקום הדבר על פי עדים נוצרים לבד, כי אם על פי שני נוצרים ויהודי אחד יודע דת ודין היהודים.

ב) אם יתבע נוצרי משכון מיד היהודי או להפך, שבועת ה׳ תהיה בין שניהם, ואם לא ישבע שלם ישלם כפי התביעה אם נוצרי או יהודי.

ג) רשות ליהודי לקבל כל מיני משכנות מן הנוצרי לבד מתשמישי בית תפלת הנוצרים, ושמלה מגואלה בדם, גם לא יקבל יהודי מיד הנוצרי במשכון סוס, כי אם ביום. אם יאמר נוצרי כי מצא את חפצו אשר נגנב ממנו ביד היהודי והיהודי טוען כי משכנו בידו ישבע היהודי והנוצרי ישלם לו את כספו, ואם על סוס יאמר הנוצרי כי גנוב הוא, ישבע היהודי שקבלו במשכון ביום ונקה. ואם נגנבו או נשרפו משכנות הנוצרים ביד היהודי, ישבע שלא שלח יד במלאכת הנוצרי ולא ישלם.

ד) היהודים לא יקריבו משפטם בדין ודברים שביניהם לפני שופטי העיר כי אם לפני בית משפט הנסיך.

ה) אם יתן הנוצרי חבורה ביהודי, שבתו יתן ורפוא ירפא, גם עונש כסף ישלם לאוצר המדינה כאשר יושת עליו, ואם מכת מות יכנו ענש יענש כמשפט, וכל אשר יש לו בנכסים ומטלטלים יפול לאוצר המדינה.

ו) רשות לכל יהודי לעבור ממקום למקום במדינה, ואסור לנוצרי לעשות לו שום עכוב ולגרום לו היזק או טורח בדרך, היהודים העוברים עם סחורתם לא ישלמו מכס כי אם פעם אחת כחוק המקום שהוא דר שם.

ז) אין ליהודים לשלם מכס אם יעבירו גוף מת לקוברו והנוטל מהם בחזקה יענש · ההורס בית קברות היהודים, כל אשר יש לו יפול לאוצר המדינה.

ח) המשליך אבן על בית תפלת היהודים, יתן שתי לטראות פלפלין אל השופט (סטאראסטא).

ט) אין על היהודי להשבע בנקיטת חפץ כי אם בתביעה גדולה מחמשים גריוועץ כסף ויותר או בדבר אשר בא משפטו לפני הנסיך, ובתביעות קטנות ישבע לפני פתח בית הכנסת.

י) הנוצרי אשר לא ישלם ליהודי את הרבית המגיעה לו בעד חדש ימים ישלם כפלים.

יא) אם יוזי חשד על איש יהודי כי הרג נפש ולא נודע אל נכון יודיעו מזה אל הנסיך.

יב) על פי הפקודה אשר יצאה מאת הפאבסט אין לגול על היהודים

אשמת רציחת נפש ילד נוצרי לאכול את דמו, ואם יקרה כי יאשם יהודי כי רצח נפש נוצרי אז על פי שלשה עדים נוצרים ויהודי אחד יקום דבר משפטו, וענש יענש כרוצח נפש, אבל אם יבוקש הדבר וימצא כי שקר ענו בו הנוצרים, כאשר זממו לעשות לו יעשה להם.

יג) אם ילוה היהודי כסף לשרי הארץ באחריות נכסיהם בשטר, יגבה את חובו מן הכנסות חבירות נכסיהם.

יד) אם יהיה משכונו של נוצרי ביד היהודי יותר משנה, יראה היהודי את המשכון אל השופט אשר ישום אותו, ואז יוכל למכרו, ואם יוציא הנוצרי את משכנו מיד היהודי בחזקה, יענש עונש כסף רב לאוצר המדינה.

טו) רשות ליהודים לקנות ולמכור הכל וגם תבואה ולחם ואם הניא יניאו הנוצרים אותם יענשו בעונש כסף:

טז) אין רשות לעושי המטבעות במדינה לתפוס איש יהודי על דבר עלילות מטבעות מזויפות אם לא בידיעת הנסיך או הוויאוודא ועל פי עדים נאמנים.

יז) כל דין וטענה בין היהודים במסחור יקריבו לפני שופטיהם, אם יזמין השופט את היהודי לבוא לפני משפטו, שתי פעמים ולא יבוא יענש עונש כסף כחוק הקצוב מכבר, ואם לא יבוא לקול ההזמנה השלישית ישלם כאשר ישית עליו השופט כחוקי המדינה, וכל הוצאות המשפט עליו, וכן אם יכה איש יהודי את רעהו ישלם אל השופט כחוק הקצוב, ורשות ביד דייני היהודים לדון את אחיהם כטוב בעיניהם אם יש רגלים לדבר כי עבר עבירה כנגד הדת, וכל דברי ריבות אשר התחילו לדון בהם לפני דייני ישראל, לא יבא אל בית משפט האזרחים בעריהם, רק אם באה צעקת בעלי הדין על עוות הדין.

יח) רשות ליהודים לדור בסביבות בתי כנסיותיהם, ובטוב בעיניהם

יט) גונב נפש מילדי היהודים יענש כגונב נפש.

דברי הפריוויליגיום הזאת ילמדונו דעת. א) כי כבר היו היהודים גרים במדינה מימי קדם, ולהם מסחרים שונים ורובם בעסקי הלואה כמנהג שאר אחיהם בארצות אחרות בזמן הזה. ב) כי כבר החלה שנאת עמי הארץ לחפש עלילות כנגדם, וביחוד על דברי עסקי ההלואה, ונמצאו היהודים נאמנים וזכאים כנגד מי שהרשיעם עד שמצאום הנסיך ראוים לחסות עליהם מרוח השנאה הפרטית ולהאמינם בתורת נאמנות יתרה כנגד הטוענים ג) כי זכו להביא משפטיהם לפני הנסיך או בית דינו, ולא היתה חריצת משפטם נתלה בגזרת בית דין של מושלי הערים, וזאת זכות גדולה ונכבדה בימים ההם והיא שעמדה להם להוציאם מתחת עול תורת המאגדעבורגית אשר

הנהיגו נסיכי ליטא בווילנא. ד) כי נתן לדייני ישראל לשפוט את אחיהם כדת תורת ישראל לכל דבר, ויהיו היהודים קהל מיוחד בקהל שכניהם הנוצרים.

§ 5) אחרי מות וויטולד ראתה ווילנא הבירה עוני מבוכות מלחמה מבית ומחוץ. שווידריגעללה, (Swidrygiello) אשר משל אחריו נדחה לפני זיגמונד (Sygmund) וזיגמונד נרצח מידי הקושרים עליו (1432 קצ"ב), אחריו משל קאזימיר מבית יאגעללא (Kazimir Jagellon) על ליטא, ולא עזבה גם אחרי אשר עלה על כסא ממשלת פולין, 1447 (ר"ז) למורת רוח גדולי פולין אשר הפצירו בו למסור נסיכות ליטא לאחד הנסיכים, למען אשר יעלה בידו לגדור הפרצות אשר פרצו המלחמות בחומת עוזה. וימלוך על פולין וליטא יחד עד שנת 1492 (הרנ"ב). המלך הזה אם לא עצר כח לשפוט בעוז מלך את שתי הממלכות הגדולות האלה, ולדבר את אויביהם בשער, הרבה לעשות טוב עם ליטא והעיר ווילנא, בתתו חוקים מסודרים למדינה הידועים בשם סטאטוט קאזימיר היאגעללוני. (Statut. Kazimir Jagellon.)

ובאשרו וקיימו את זכות ווילנא מלפנים, קיים את משפט המאגדעבורגי הנתן לעיר ווילנא, וחזק עמודיו, אולם גם הוא הוציא את היהודים מכלל תורת המשפט הזה. על פי משפט המאגדעבורגי היה ביד אזרחי העיר לבחור להם מקרבם שופטים ומנהיגים. בית דינם של הנבררים האלה נקרא מאגיסטראט, הראש נקרא וואיט (Woit) ותחתיו כמה בורגמיסטרים, על המאגיסטראט היה לפקח בצרכי הכלל, ולגבות המסים, ובידו היו הכנסות והוצאות הכלל, ולדינו עמדו האזרחים, הסוחרים, ובעלי המלאכות. אבל מלבד המאגיסטראט היה בעיר, בית דינו של הבישוף נקרא קאפיטול ותחתיו עמדו כל הדרים על שדות אחוזת הבישוף אשר נתנו לו מושלי הארץ, עוד בית משפט שלישי היה בעיר והוא בית משפט המבצר, אשר הוציא והביא את כל עניני הדרים על אדמת המבצר. ראש בית המשפט נקרא וויאווארא. (Voiwoda), ותחת בית המשפט הזה עמדו היהודים. שלשה בתי דינים האלה חלקו העיר לשלש ערים מתנהגות על פי חוקים מיוחדים. והפלגות הזאת היתה מקור נפתח לריב ומדון בין דייני העיר וגריה. ולפי דברי סופרי ליטא היה הסטאטוט אשר הוציא קאזימיר נתן רק לבית דין הבישוף והוויאוודא לדון על פיו, ולא נגע במשפטי המאגיסטראט אשר הסתפק בחוקי מאגדע-בורגי ומשפטיו.

§ 6) גם אלכסנדר [Alexander) בנו הלך בדרכי אביו ונחל כבודו, גם הוא היה נסיך ליטא מתחלה וימלוך ג"כ על פולין עד שנת 1506. גם הוא לא עצר כח הזרוע לעמוד כנגד התתרים והעמים אשר הרימו ראש, ופשטו על ליטא ויבקיעו את הבירה ויגלו מליטא כמאה אלף איש (1505 ירס"ה). אולם גם הוא הרבה להרים קרן העיר, בתתו זכיות לסוחרים

ולבעלי מלאכות, וכאשר אוה העיר למושב לו וימשוך אחריו את גדולי השרים והאפרתים אשר החלו לקבוע דירתם בעיר ויבנו בה בנינים, ולרגליהם באה הרוחה ופרנסה, והמשא והמתן עלה ראש.

§ 7) זיגמונד (Zygmund) מלך פולין ונסיך ליטא חדש ימי וויטולד לליטא, בגבורתו הכניע את התתרי' וישיב את גבוליה ובחכמתו אזן ותקן חוקים כוללים למדינת ליטא. בשנה הראשונה למלכו (1506 רס"ו) עלה זכר היהודים לפניו, ויתן ביד הרבנים עוז וממשלה לשפוט את עמם על פי דת ישראל, וימלא את **הרב ר' מכאל אב"ד דק"ק בריסק** להיות ראש לכל רבני ישראל דמדינת ליטא, לפקח על צרכי הכלל לכל דבר ולהיות מול בין המלך והעם. ונמצא כי נתן את הזכות הזאת גם לזרעו של מיכאל אחריו. (צאצקי בספרו על דבר היהודים 468) (*) ובהוציאו לאור ספרי החוקים הנקראים בשם (סטאטוט ליטעווסקי (Statut litewski) בשנת 1529 (רפ"ט) העמיד בראשו את הפריוויליגיום שנתן וויטולד ליהודים, וגם בסאטוט עצמו בא זכרונם ואם בגרעון איזה צד יפוי כח. כי באשרו את דברי וויטולד בנוגע ליהודים, הוסיף לאמר: אם יכה יהודי את יהודי אחיהו ענש יענש כפי משפט דיני היהודים והפריוויליגיום הנתנה להם וכל דין ודברים אשר יהיה לנוצרים על היהודים יבוא לפני בית משפט המלך ואם איש אפרתי (שלאכציץ (Schlachcic) יכה נפש יהודי והוא נתפס במועד המוגבל (?) דמו בראשו אבל כופר לא יושת עליו **) ובזה הבדיל בין הורג להורג לפי ערך ההרוג.

ולעיר ווילנא נתן המלך הזה סדרים טובים לישר הדורי משפט המאג-דעבורגי, כי כבר נשתנו הענינים ותושבי העיר העומדים תחת משמעת המאגיסטראט נלאו לנשוא את עולם הכבד. הפקודה הזאת יצאה ביום (כ' סעפטעמבער 1536 (רצ"ו) (דובינסקי דף 55) ***) אולם כבר הכתה הפלגות שנפלגה עיר ווילנא לשלשה בתי דינים הנקראים יורזדיקי (Jurzdikcie) את העיר מכה רבה בסדרי הנהגותיה, ותהי לשטן לכל בית דין להוציא לאור משפטם, כי הנשפטים ברחו מטרזדיקו ליורזדיקי, מרחוב אחת לרחוב אחרת לחסות בצל בית דין אחר, ויהי ריב ומדון בין בתי הדינים תמיד ויפריעו איש איש מלאכת חברו, וכל האזהרות מצד הממשלה לא הועילו למנוע את המשפח הזה, על כן היהודים אשר עמדו תחת משמעת בית דין המבצר, לא נצלו מחמס שאר בתי הדינים ולא מצאו מנוחה תחת אברת מחסיהם.

בימי המלך הזה נבנו חוצות ורחובות העיר בסדר חדש, כי האש

---

*) Rozprawa o zydach T. Czackiego. Wilna 1807.
**) Dziela Tadeusza Czackiego T. 11. p. 207.
***) Zbiòr Praw. etc. Dubinskiego p. 53.

הגדולה אשר יצאה בעיר בשנת 1530 (ר"צ) וכלה את שני חלקי העיר הישנה, ויגדל כבוד הבנינים החדשים בסדרם ויפים מן הישנים כי תחת העץ הביאו אבן, ועוד היתה עין המלך להרבות יושבי העיר כנראה מפקודתו בשנת 1548.

§ 8) עד הימים האלה ישבו בני ישראל בליטא תחת צל מנוחה, ויחיו חיי נחת וכבוד בכלל כבפרט, גם עסקי פרנסתם כלבלו, לפי כביד מעמדם, כאשר יעיד החשמן קארדינאל קומענדוני (Kommendoni) ציר למלך זיגמונד אויגוסט, Sygmund August אשר נסע בגלילות הדרומיות של המדינה הזאת והתבונן על מעשיהם של היהודים וכה דבר: בגלילות האלה נמצאו יהודים רבים והם לא ישבעו חרפה כאחיהם בארצות אחרות אינם מתפרנסים בדוחק מעסקים קטנים ודלים, רבית, וסרסרות, אף אם אינם נקיים מזה לגמרי, ולהם קרקעות ומסחרים גדולים, ומתעסקים בחכמות וביחוד בחכמות הרפואה והמזלות. ובידם כמעט כל הכנסות המכס והובלת הסחורה (טראנספארט) ועתידים לעשות חיל ולהעשר עשר רב, ולא לבד כי יבואו בקהל חשובי ונכבדי המדינה אבל לפעמים גם עתות החשובים בידם, ועל פיהם יצאו ויבואו. אינם נושאים ציון מבדיל ביניהם ובין הנוצרים והרשות בידם לשאת חרב ולצאת מזוינים בכלי נשק. ובכלל יש להם כל זכיות אורחי הארץ. (צאצקי. על דבר היהודים דף 93 *) אולם זיגמונד אויגוסט אשר קבל נסיכות ליטא בשנת 1544 (ש"ד) ומלכות פולין בשנת 1548 (ש"ח) החל למעט בזכיות היהודים, ובסטאטוט שלו נאמר: א) היהודים והתתרים אינם רשאים לשרת באחת ממשרות המדינה. (צאצקי ח"ב דף 213 **). ב) הקונה עבד נוצרי אבד מעותיו, והעבד יצא לחפשי, ואם יקבלהו כחובו, אם החוב גדול כמה שיהיה, שבע שנים יעבוד, ואם החוב קטן יחשב לעבד, 35 זהובים 21 גדולים לשנה, ולשפחה 21 זהובים 12 גדולים, וכל מחסוריהם על המחזיק בם (צאצקי שם). ג) אסור ליהודים להחזיק מינקת נוצרית, ואשר יעבור ויחזיק יענש לשלם 425 זהובים. 13 גדולים. ד) אם נתון ינתן ליהודים ולתתרים נכסים לא יוכלו לשום עליהם מסים יותר מן החוק הראוי — . (שם). ה) אסור ליהודים לצאת ברתוקות ברקמות כסף באבנטיהם, לחגור חרב, ולאזור אזור, אבל מותר להם לצאת בחותם ובטבעות, על אצבעותיהם, ונשי היהודים תצאינה בטבעות, באבנטים, ובכל תכשיט כפי אשר תשיג ידן (צאצקי 218). והנה האסורים האלה מעידים על הזכיות שהיו להם מקודם ועל כבוד מעמדם מלפנים, ומחזקים את דברי הקארדינאל קומענדואני שהזכרנו, — ולזאת יתכן שהיו גם יהודי ווילנא מסובלים בעושר ובכבוד בימים האלה, ומה גם אחרי אשר

(* Rosprawa o zydach Czackiego 93.

(** Dziela T. Czackiego 11. p. 213.

בחר לו המלך זיגמונד אויגוסט את העיר הזאת לקרית מושבו מאהבתו אותה וישב בה גם בעלותו על כסא מלכות פולין, וישם את עיניו ולבו לרומם קרן יושביה ע״י הפרנסה והמלאכה. מקראקא הביא בעלי מלאכה ויושיבם בווילנא, ואל תחת צל חסדו נהרו סוחרים רבים מאפסי ארץ, ותהי ווילנא מרכולת העמים. סוחרים, רוססיים אשכנזים, ארמעניים, יונים, טירקים, ותתרים סחרו בה כאחד, והארמונות הגדולים אשר כללו יופי העיר נבנו בימיו, וגם בעלי הדתות החדשות אשר יצאו מחיק הדת הנוצרית־הקאטאליקית כמו הלוטראנים, הקאלווינים, שגבו ישע בעיר הזאת שלא ברצון האפיפיור, כי לא פנה זיגמונד אל המחלוקות הדתיות ורק שלום עמו בכלל הי׳ לנכח עיניו, ולפי עדות הסופרים עלתה הצלחת העיר בימיו עד הראש. וכנראה בימים אלו עלתה ביד יהודי ווילנא לבנות את הבית הכנסת הגדולה, הבנין המפואר הזה אשר יתפלאו עליו כל רואיו וכל העוברים במדינות שונות מקום מושבות היהודים יתנו עדיהם כי לא נמצא בית הכנסת כמוה בשאר ערי ישראל ביופי מלאכת הבנין, בעוז העמודים הארבעה העוטרים את הבימה, וסובלים את כל התקרה, ובנעם החן היציק בכללה ובפרטיה, — א) לפי המסורה אשר בפי גרי ווילנא נבנתה בה״כ הזאת בשנת של״ג. 1573 שנה אחת אחרי מות המלך זיגמונד אויגוסט. אבל ממה שידענו שמשנת שכ״ט עד שנת של״א, היה דבר גדול ורעב נורא מאד בכל ליטא וביחוד בעיר ווילנא, אשר השמו את הארץ, ואכלו יושביה, קשה להאמין שאז התעסקו בבנינה. כי לא עת בית ה׳ להבנות, ומהראוי להקדים

א) גבאי צ״ג כעת בעירנו שלחו מכתב בקשה להרב החכם החוקר קדמוניות וכו׳ וכו׳ כהר״ר אברהם אליהו הרכבי נ״י כי יחפש בארכיוועו הישנים בס״ט פ״ב אולי ימצא שמה זכרון שנת בנין בהכנה״ג במכתבי הפולנים, וזאת מענהו אליהם.

ב״ה פעטערבורג כ״ו טבת התר״ס.

לכבוד ראשי אלפי ישראל הלא המה נשיאי העדה בעיר ואם בישראל ווילנא יצ״ו, הרבנים היקרים והנכבדים והגבאים מו״ה יעקב פרנס ומו״ה אריה נאיישיל, ומו״ה שמואל שאלץ, גרם יאיר ולהמזכיר הנכבד הר״מ אסתר מאן נר״ו, שלמא רבא וברכתא דנפישין.

בתשובה למכתבכם היקר אודיע להדרת כבודכם כי שמתי עיוני על רשימת האב״ד בקריתכם הנאמנה ומצאתי כי הוא ערוכה מאיש יודע ומבין ובקי בקורות ווילנא ולא מצאתי להעיר עליה וכו׳ — אדות שנת בנין בהכ״נ לא נמצא לע״ע ידיעה ברורה, וצר לי כי לסבות שונות לא אוכל לעת כזאת לחפש בספרי הפולנים בקדמוניות ווילנא אך אתכבד להודיעכם כי בס׳ . . . .
שהוציא חברת מרבי ההשכלה דפה כתוב ב׳ פעמים בנומר 933 (עמוד 426 מיום ד׳ לחדש יוני 1670 סיון ת״ל, כי המיטרופיליט סעליאווא הניח בצאותו עשרים אלף זהובים למקלט הנזירות הנוצריות, ובתנאי שהיהודי אליעזר בן משה פאקטאר המלך (הוא הנודע בשם ר׳ לייזר קצין הנזכר בקריה נאמנה ח״א בצד 11 סי׳ 11, ובצד 66 בסי׳ 12) ונזכר כמה פעמים בפנקס דליטא, החייב את הסך הזה ישליש אותו אצל הגבאים מביהכנ״ס בווילנא (סטארשינא ווילענסקי יעוורעסקי סינאגאגי) ויהא מונה אצלם לחוב עולמית, והם ישלמו ב׳ אלפים זהובים רוחים לבית המקלט הנ״ל — ומזה נראה כי בית הכנסת עמד כבר זמן רב וגבאיו הוחזקו לנאמני היותר בטוחים אז בווילנא, עד כי המיטרופיליט הפראוויסלאווי לא מצא מקום יותר בטוח לעזבונו וכו׳.

אברהם אליהו הרכבי.

זמן בנינה איזה שנים. והנה לדאבון נפשנו לא נמצא זכר לשמות המתנדבים למלאכת הקדש, והמנצחים על המלאכה. אבל היא כלה עדות ברורה על על עשירות בוניה, ועל ידיעתם בטעם מלאכת הבנין היופי והנשגב, זכר לנפשות צדיקים וחכמים עד תחזינה עינינו בבנין היכלו.

ולעד נאמן כי משך המלך הזה חסדו על היהודים במה שנוגע למסחור ועסקי ההלואה, יהיה לנו הפריוויליגיום שנתן ליהודי קראקא **ר׳ שמעון דאקטאראוויץ, ור׳ ישראל בר יוזפ**, א] לסחור בווילנא הן על ידי עצמם והן על ידי נאמניהם ומשרתיהם, ונעתיק את הכן הפריוויליגיום בקצרה כפי הנצרך לענינינו: להיות כי הטורקים התתרים הארמענים הרוססים, נאחזים בעיר הזאת וסוחרים בה כרצונם ואינם גורמים בזה רעה לתושבי העיר ראינו לתת לשמעון דאקטאראוויץ, לישראל בר יוזפ יהודי עירנו קראקא רשות לסחור בעיר ווילנא, לשכור חנויות ובתי מסכנות לסחורה, לקנות ולמכור הן ע״י עצמם הן ע״י באי כחם באין מפריע מצד שופטי העיר ותושביה, אף רשות להם להנקובים הנ״ל לעסוק בעסק הלואה על משכנות בכל גבולי נסיכות ווילנא, ולשום עליהם נשך כפי הנהוג בין היהודים, וכפי המדובר, וגאולה נתנה למשכנות שנה אחת מיום הלואה ולא יותר, כמשפט הלוואות היהודים, וכפי המנהג בעירנו קראקא. (עיין לעיל § 4 אות י״ד). ווילנא אלף חמש מאות חמשים ואחת. כ״ב אויגוסט (שי״א). (קראשעווסקי— בספרו ווילנא ח״ג דף 391) *)

§ 9) והנה המלך הזה אשר כלל הצלחת עיר ווילנא והביאה עד הראש שב והוריד כבודה והביא את הקץ להצלחתה. כי הוא גמר את התאחדות נסיכות ליטא עם ממשלת פולין בשנת 1569 (שכ״ט) בעיר לובלין לאחדים, ומאז חדלה ליטא להיות נסיכות בפני עצמה ותהי כאחד המחוזות לארץ פולין לכל דבר, מלך אחד, חוק אחד לשתיהן ומבית מועצה אחת יצאה תורת משפטיהם בכלל ובפרט; ומאז חדלה גם כן העיר ווילנא להיות קרית מלך או מושב נסיך ותהי נתונה ביד הוויוואדא, הבישוף, והמרשלקים ודומיהם, אשר כלכלו וינהלו אותה לרוח חפצם, ומאז עברו עליה תלאות שונות חליפות ימים רבים, ותקופת זמן חדש ממשמשת ובאה.

א] לדעת החכם פ׳ ה׳ וועטשטיין מקראקא ר׳ ישראל זה נקרא ר׳ ישראל איסרל ב״ר יוסף והוא אבי הגאון הרמ״א זצ״ל, כי באותן השנים היה עשיר פרנס ומנהיג, ובטח היה מן הנבחרים לקבל את הפריוויליגום ומ״כ בקראקא י״ג אדר הראשון שנת חש״ך ומצבתו בעיר הצדק צד 171 הנש״ר.

*) Wilno od poczatow jego etc. J. I. Kraszcwskiego. T. III. p. 391.

ב

מימי שטיפאנוס באטורי Stephan Batory עד ימי יאהן קאזימיר Johan Kazimir

§ 10) הינריך די וואלוא Henrich de Valois מבית בורבאן אחיו של קארל התשיעי מלך צרפת, הנבחר למלך על מדינת פולין ברח מן הארץ כשמעו שאחיו מת וחמדת ממלכת צרפת לפניו. במקומו בחרו גדולי המדינה את סטיפאנוס באטורי Stephan Batory בשנת 1575 (של"ה). בבוא סטיפאנוס בשנת 1577 בווילנא קיים ואשר את כל הפריוויליגיום אשר נתנו המלכים לפניו ובשנת 1578 (של"ח) יסד את בית מדרש החכמות (אקאדעמיא) בווילנא תחת משמעת והנהגת היעזואיטים. חבר הכהנים האלה מפריעי שלום כל הארץ באו לווילנא לפני איזה שנים, ובתרמיתם הצליחו לעמוד בראש כל חברי הכהנים והעם. כי אחרי אשר גם בטוב לא מאסו למען הגיע אל תכלית חפצם המשחת באו כדורשי חכמה ומוריה בגבולי המדינה והעיר, ולהיות דבר החכמה יקר בימים האלה, ששו העם לקראתם, אך כמעט הציגו כף רגלם על הארץ הזאת ויהי ריב ומדון ישא, הפיחו אש המחלוקת בחומותיה והיא האש אשר אכלה כל ארץ פולין ותלהט מוסדיה באחרית הימים, ואם היתה עצורה כל ימי באטורי עד שנת 1586 אשר נתן חתתו על כל האפרתים וגדולי העם, יצאה ללהב בימי זיגמונד וואזא השלישי Waza III Sygmund (עד שנת 1632 שצ"ב) כי הוא הריח בריח קטרת החנופה אשר הקטירו לו היעזואיטים, ויתן להם לעשות כרצונם, אבל מיראתו גם את האפרתים לא עצר גם בעדם להצות איש על אחיהו, ולתת את המדינה למשיסת חרב איש ברעהו. היעזואיטים בגבור ידם רדפו בלי חשך את כל בעלי ברית אחרת כמו הנוצרים-היונים — והם הרוססים אשר היו הראשונים לקבל את הדת הנוצרית בליטא — הלוטעראנים, הקאלווינים אשר סרו מאחרי תורת הנוצרית הרומית או הקאטוליקית בפרוץ הרעפורמאטיון בארץ. את הנוצרים-היונים אכפו בזרוע להתאחד עם הקאטוליקים ותצא האוניא Union (ההתקשרות) אשר עצומים חלליה, ורבים שוממותיה באחרית הימים. את ספרי בעלי הבריתות החדשות שרפו באש בפומבי על ידי מלאכי מות, תלמידי האקאדעמיא יצאו להתוכח עם תלמידי בתי ספר הרעפארמאטורים ויישר נוכחו בחרבותיהם.

לעת כזאת אשר בארזי המדינה וגדולי אפרתיה נפלה שלהבת מת עשו אזובי קיר המה היהודים האמללים ואת דורם מי ישוחח. ואם לא באה צעקתם אלינו בספר כתוב דברי ריבותם, כאשר לא הורישו לנו אבותינו

גם זכר עלילותיהם וקורותיהם בכתובים, הנה הגזירות והאסירים אשר נגזרו ונאסרו עליהם מן הדור הזה והלאה, ברור ימללו ויזעקו מרה מרוע מעללי הרעים האלה, ומחמס מחשבותיהם. ומלבד הרעות אשר מחיק שנאת אדם יצאה, היתה יד ה' לפקוד את המדינה והעיר ברעב ובדבר גדול כמה פעמים אשר שמו שמות בעיר.

§) 11) אחרי מות זיגמונד מלך וולאדיסלאוו הרביעי, Wladyslaw IV (1632 שצ"ב) ובעת הנתן כתר מלכות על ראשו בקראקא, באו שלוחי היהודים לפניו (לבקש כנהוג קיום הפריווילגיום שלהם הכללי) ובתוכם היו שלוחי עיר ווילנא, נזכרו בשמותיהם, **ר' שמואל בר משה ור' לייזר בר משה** (יתכן שהוא ר' **לייזר קצין**. שיבוא זכרו בח"ב) אז הפילו בקשותיהם לפניו גם בדבר זכיותי העיר ווילנא כי כבר החלו העירונים להצר להם, ולבקש עלילות, שרי הוועד הגדול אשר היה לעת ההיא בקראקא היו בעוזרי היהודים ויבקשו מאת המלך לתת ליהודי ליטא וביחוד ליהודי העיר ווילנא זכות ומשפט לסחור בכל סחורה בבתיהם ובחנויותיהם, ויהי דבר המלך כי ישים עינו על שאלתם בבואו לעיר ווילנא. ובבואו בשנה הראשונה למלכו 1633 לווילנא הגישו שופטי המאגיסטראט והחבורות (צינפטע) את עצומותיהם לפניו לטעון כנגד איזה מזכיות היהודים. ויחתרו לאסור עליהם אסורים ולמעט זכיותיהם, ותצא הפקודה מאת המלך לזכות ולחובה נגוף ורפוא כאחת. ביום 26 יוני 1633 ואלה ראשי דברי הפקודה בקצרה. א) אסור ליהודים לדור בין הנוצרים ולהתערב עמהם, ויד יחוו להם לבדם לדור שם והמקום יחדו להם הוא רחוב מיכאל עד רחוב האשכנזים, רחוב היהודים ורחוב המקולין (יאטקאווא), באסור לפתוח שער מבתיהם הסמוכים לרחוב האשכנזים ורק חלונות יוכלו לפתוח. ב) היהודים שייכים אל בית דין המבצר בנוגע אל דיני נפשות, ואל המאגיסטראט והיורזדיקים שהיהודים גרים על אדמתם. בנוגע אל דיני ממונות. ג) היהודים חפשים ממס האכסניא (איינקוואטירונגס געלד) לעת האסף הוועד, או בוא המלך ואנשיו לווילנא. וגם חפשים מכל מסים פרטים זולת מס הגולגלת, אבל ישלמו שלש מאות זהובים בעת שלום ושש מאות בעת מלחמה, אל קופת הראטהויז שנה שנה. ד) אסור ליהודים להתפרנס מכמה וכמה פרנסות הנקובות בפקודה. ה) אסור ליהודים להתעסק באותן המלאכות שכבר השיגו הנוצרים זכיות מיוחדות עליהן ונוסדו בחבורותיהם (צינפטע, צעכעס). ו) לטובת האפרתים והמסחור הותר ליהודים להחזיק שתים עשרה חנויות פתוחות ברחוב היהודים ורשות להם למכור שם כמעט כל מיני סחורה, לבד מאיזה סחורות הנקובות שם. ז) ומלבד החנויות הפתוחות האלה יוכלו להחזיק בבתיהם בתי עקד לסחורה המותרת להם. ח) היהודים לא ינסו לעבור את גבול הזכיות הנתנות להם

להם, ועל המאגיסטראט לשמור את היהודים מכל פגעי ההמון המתנפל עליהם, וגם שלא להשיג גבול הזכיות הנתונות ליהודים. *)

§ 12) מנסבת הפקודה הזאת וענינה נלמד לדעת כי יד האפרתים והסגנים היתה עם היהודים לטובה, אבל האזרחים יושבי העיר עינם צרה בזכיות היהודים וידם נטויה לפגוע בהם בכל עת מצוא, והמה עצרו בעד חסדי המלך הזה ורצונם הטוב של השרים, ומעת הצליחו להוציא לאור מחשבותיהם עם היהודים לא נחו ולא שקטו ויכוננו להם ימי חשך וכל יד עמל ותלאה, לחמום מהם מעט מעט גם את הזכיות הנשארות להם ויצרו צעדי היהודים גם ברחובות המוגבלות להם, ויתעוללו עליהם לקחת בנשייהם את בתי היהודים לגרשם ולדור שם ולהכותם באגרוף רשע ולבוז שללם כרצונם. היהודים צעקו לפני המלך, והאפרתים עמדו לימין צדקם לבקש בעדם. וישמע המלך בקול צעקתם ובפקודתו מיום ראשון לחדש דיצימבר [שנת 1646 ת"ו) פקד שאין הנוצרים רשאים לקחת את בתי היהודים ברחובות הנתנות להם בנשייהם ולדור שם כי אם למכור או להשכיר ליהידים ואם לא ירצה שום יהודי לקנות או לשכור מהם, אזי מחויב הקהל לשלם בעד הבית או החצר כאשר יעריכו השופטים בצרוף שנים מראשי הקהל, וכן המקומות בבתי הכנסיות הנופלות לנוצרי בחובו, לא יוכל הנוצרי לגבותם בחובו ולקחתם, כי אם למכור שעבודו לראשי הקהל.

ג

מימי יאהן קאזימיר Johan Kazimir. עד ימי פרידריך אויגוסט מזאכסען Friedrich August v Sachsen

גזירת ת"ח. תט"ו:

§ 13) המזימות אשר חמסו היעזואיטים על כל בלתי בני בריתם, כרו שחת נוראה לשלום המדינה ויושביה. ומעט מעט נתקשרו שמיה בעבי חשך נושאים חזיז ורעם לבלע ולהשחית את הארץ. ברוססיא הקטנה אשר לממשלת פולין נחשבה, ישבו מעולם עם פראי אדם אוהבי החירות כחיות השדה, עם הקאזאקים. והנה בבואם תחת יד מלכי פולין לראשונה, היתה חירותם בידם וזכיותיהם בתקפם כמלפנים. אבל מעת גברו היעזואיטים

*) Zbiòr Praw. etc. Dubinskiego

בנכליהם הסיתו את מלכי פולין לגעת בעמוד דתם ולהביאם ביד חזקה לאמונת הנוצרים הקאטאליקים, וישוחו מעוצר רעה ויגון, אז נתעוררו הקאזאקים ובאגדאן חמילניצקי (Chmielnicki) בראשם לעמוד על נפשם כנגד אויביהם, וכמעט בערה קנאת הדת בלבם, ורוח הנקמה נוספה בם, לא ידעו מעצור ובעברת רוחם כי קשתה התנפלו על אשמים ונקיים כאחד באין הבין, להרוג ולאבד את האפרתים הפולנאים והיהודים מנער ועד זקן טף ונשים, ברצח נורא ואכזריות מופלגת עד לאחת, בשנת ת״ח ת״ט ההריגה הנוראה הזאת אשר הרגו ביהודים מפורסמת בשם גזרת ת״ח. וגדולי ישראל עוררו קינותיהם על אחיהם האמללים ראשי אלפי ישראל אשר נפלו בחרב, נשרפו באש, והושלכו לחיות הארץ לאלפים ולרבבות, במדינת רוססיא הקטנה. בני ליטא נצולו מחרב האויב הרע הזה בפעם הזאת, אולם עד מהרה עבר הכוס גם עליהם.

§ 14] יאהן קאזימיר Iohan Kazimir אשר מלך אחרי אחיו וולאדיסלאוו בשנת 1648 ויט חסדו על היהודים לקיים את זכיותיהם מלפנים, בעלותו על הכסא בקראקא 17 ליוטי [פעב] 1649 לא עצר כח כנגד הקאזאקים המתפרצים, ויקרא להם לשלום. אך עד מהרה שב חמיעלניצקי [Chmielnicki] זיפר את דברו עם קאזימיר, ויחל את פני אלקסייא מיכאלאוויץ, (Алексѣй Михайловичъ) מלך רוססיא, למלוך על הקאזאקים בשנת 1652. אלקסייא ראה את צרות בני דתו, אבל לא מהר למלא את בקשתם וישלח אל קאזימיר לדבר על לבבו, להשיב אל הקאזאקים את כל חירותיהם וזכיותיהם מלפנים, ויזהירו, ויהי כי לא שמע קאזימיר בקול האזהרה הזאת, אז נעתר אלקסייא לקבל את הקאזאקים בחיק מלכותו והמה נשבעו אמונת אמון למלכי רוססיא בשנת 1654 (תי״ד). ויחר אף המלך קאזימיר וישלח אל אלקסייא להודיע כי בחרב יצא לקראתו. אך טרם אסר את המלחמה והנה גדודי רוססיא והקאזאקים מהרו ויפשטו על כל מדינת ליטא, ויכבשו את פאלאצק וויטעבסק מינסק ויחריבום, והקאזאקים הרגו ביהודים הרג רב בכל מקום מדרך כף רגלם ואת הפליטה שבו ויבוזו בשנת תי״ד תט״ו. ובהגיע החיל הנורא הזה לשערי ווילנא ברח הוואיוואדא ראדזיוויל (Radziwil) עם חילו מן העיר ועמהם יצאו רבים מיושביה, „וביום ד׳ כ״ג לתמוז שנת תט״ו נמלטו על נפשם ויצאו מן העיר כמעט „כל הקהל כאחד את אשר הכינו להם סוסים ועגלות יצאו טעונות עם נשותיהם „בניהם ובנותיהם וקצת מנכסיהם ואשר לא הכינו יצאו ברגליהם ומשארותם „בניהם הקטנים על כתפיהם״ (הגאון ר׳ משה רבקש בהקדמתו לספרו באר הגולה). ואלה אשר לא הספיקו לצאת נפלו שדוד בידי הקאזקים אשר באו ראשונה אל העיר כמלאכי מות ויכו את יושבי העיר מכת חרב הרג ואבדן. כעשרים וחמשה אלף נפש הרגו ביום אחד. ואת העיר שלחו באש, שבעה עשר יום בערה האש. והעיר ווילנא המהוללה

משוש לכל הארץ נהפכה לתל שרפה, ויושביה הורגו ונשרפו, והנמלטים התגוררו ביערים ובעלי שיח חיו את נפשם. (קראשעווסקי *)

אז היתה מדינת ליטא ופולין בצרה גדולה אשר לא ראתה כמוה מיום היתה לגוי כי גם מלך שווערין נלחם עם מלך פולין ויקח את מיטב מדינותיו, וגם גדודי שווערין הרעו ליהודים מאד, לאלה אשר נמלטו מחרב הקאזאקים „ כי בבואנו למדינת זאמוט סמוך לגבול פריסען ונתקיים בנו כאשר ינוס „ איש מפני הארי וכו׳, שבאו גם שמה חרב מלחמת חיל מלכות שוועדען „ עורנו מעלינו הפשיטו בנתינות גדולות יום יום" (הגאון ר׳ משה רבקש, שם).

בעת הרעה הזאת יצא הגאון ר׳ משה רבקש בעל באר הגולה מווילנא בתוך הגולים, (כאשר יבוא בחלק השני). וכנראה גלו אז גם שאר הגדולים המפורסמים בני ווילנא כמו הגאון בעל שער אפרים, הגאון ר׳ שבתי כהן, הגאון ר׳ אהרן שמואל קוידניבר, ודומיהם, ולא בשנת ת"ח כדעת איזה מן הסופרים, כי לפי המסופר בזה לא בא צר ואויב בשערי ווילנא בשנה ההיא.

§ 15) כשוך חמת החרב, והלוכדים שבו להיות מושלים, שבו הנמלטים מידי חרב לצאת ממחבואיהם ולשוב למעונותיהם הנשמות. והנה דבר גדול, ורעב נורא מאד, פקדו בחרי אף את ווילנא העזובה, וסופרי דברי הימים יספרו לאמר כי בעד פת לחם הרגו איש את אחיו ורבים שלחו יד בנפשם. מטבע לב האדם להכנע בעת צרה, ולחמול על הנתון בצרה כמוהו, להשלים גם את אויבו ולשכוח את דברי ריבות שעברו ביניהם. לא כן עם תושבי ווילנא, השנאה הכבושה אשר קננה בקרבם נגד היהודים הקשיחה את לבבם עד מאד וקלקלה את שורת הטבע; ובשלוח אורחי ווילנא, שלוחים אל אלקסייא מלך רוססיא לברכו בשם העיר, ולבקש לקיים את הזכיות הנתונות אל העיר מאת מלכי פולין, שמו בפי שלוחיהם לבקש: לגרש את כל היהודים מן העיר אל מחוץ לעיר אל מקום בית קברות היהודים, כי היהודים מפריעים את המסחר ומבתיהם יוצא דבר וקטב מרירי לכל העיר. א] *) (שנת 1658 תי"ח). והנה לא באה בכתובים תשובת המלך אלקסייא ובשנת 1661 תכ"א) שבה נלכדה העיר לפני מיכאל פאץ (Pacz) שר צבא מלך פולין, (זאקרעווסקי ווילנא חלק ב׳) *).

§ 16 ולמען דעת הבין את סבת קנאת האזרחים ביהודים אשר היתה בעוכרי חמלתם כנגדם נוסף על שנאת הדת נאמר: כי הצלחתם במסחר

---

*) Wilno od poczatkow Jego. etc. J. I. Kraszewskiego. T. 11.

א] (פיין יזכרין שנה י"ז נו׳ 10.

*) עי׳ הוספות לחלק זה

ובמלאכה היתה להם למוקש, כי השכילו היהודים למשוך אליהם את צנורות הפרנסה מאת אורחי העיר, והאזרחים אשר לא יכלו למוד את נפשם את היהודים — בחריצות ובזריזות ובידיעת המסחור, נסו לבוא כנגדם בצעקות וטענות ועלילות כנראה מן הפקודה אשר פקד קאזימיר שנתים לפני בוא הרוססים בעיר בדבר האסור להחזיק עבדים נוצרים. הפקודה אשר עלתה על כל גזירות המלכים לפניו בענין זה באיומים וגזומים נוראים וזה דבר הפקודה בקצרה: להיות כי באו למשמע אזנינו דברי ריבות על יהודי ווילנא, כי המעט להם לקבל בקהלם יהודים מערים אחרות ולסחור יחדיו, התושבים והגרים בכל מסחור, ולעסוק בכל פרנסה ומלאכה יותר מכפי הרשיונות הנתונות להם, עוד המה מחזיקים בבתיהם עבדים ושפחות מן הנוצרים לעבודת הבית ומיניקות נוצריות, גזרנו אומר: לאסור עליהם את הדבר הזה באסור גדול, ואחרי כלות ששה שבועות מיום צאת הפקודה לא ימצא בבית יהודי, כל נוצרי לעבודת הבית, וראשי הקהל ערבים בדבר, כי עליהם להשגיח בעין פקוחה שלא יעז איש יהודי לעבור את הפקודה הזאת, ואם ימצא נוצרי בבית יהודי בווילנא וראשי הקהל העלימו עינם ממנו, ישלמו עשרת אלפים טהאלער קנס, אשר יוגבה מהם ומבית הכנסת שלהם, ובשאר הערים אלף טהאלער, פעם ראשונה ושניה, ובשלישית יוקח מהם בית כנסיתם וכל יהודי העיר יצאו מן העיר אל מחוץ לעיר אל המקום אשר יותן להם [יום 22 פעברואר שנת 1652. דובינסקי דף 222] *) הטענות והעלילות כנגד היהודים המבוארות בפקודה הזאת יענו צדקת כשרונותיהם הטובות ויעידו על שבחם יותר מעל גנותם, כי בכל עת ועונה גברו היהודים בחריצותם על שכניהם, וכמעט התנערה העיר מעפרה וכמעט בנו חרבותיה עוררו היהודים את קנאת האזרחים אשר צעקו לפני אלעקסייא, כאשר ספרנו.

§ 17) ובשוב ליטא למלכי פולין שבו ויחדשו האזרחים את עלילות דבריהם לפני המלך יאהן השלישי סאביעסקי (Johan III, Sodíecki), ובחגגו את חג עלותו על כסאו בשנת 1876 (תל"ו) ואזרחי ווילנא שלחו ציריהם לקראקא לברכו ערכו טענותיהם כנגד היהודים לאמר: היהודים נאחזו בתוך העיר וקבעו דירותיהם בשוק ובכל יום ויום מספרם הולך הלוך וגדול, כי מאוקריינא אשר לפולין, מוואלין מפאקוציא (?) מרוססיא ומשאר המקומות יבואו המונים להתישב בווילנא, והמה מסיגי גבול הסוחרים ובעלי המלאכות מחזיקים בתי־מחיה ומרזח (שענקע), נושאים ונותנים במלח, בדגים מלוחים בדונג בעורות ובשאר סחורות, גם ברחובות שאין להם רשות לדור שם, ובונים להם בתים לא לבד בעיר כי אם גם במגרשיה, ומחזיקים בבתיהם נוצרים

---

*) Zbiòr Praw. etc. Duhinskiego 222

לעבדים. אולם גם בפעם הזאת תקותם נשארה מעל (זאקרעווסקי ווילנא ח"ב 62) ובתשובה על מרבית בקשותיהם פקד המלך להשוות זכיות עיר ווילנא עם זכיות העיר קראקא, ולעומת זה מצאנו כי קיים המלך את כל זכיות היהודים שהיו להם מימי וויטולד לבקשת שלוחי היהודים הבאים לקראקא לברכו לעת ההיא, והשלוחים נקובים בשמות: ר' דוד ב"ר שמואל, ר' יצחק ב"ר פייבוש, ר' ברוך ב"ר מאיר, ור' שלמה ב"ר יעקב שנת (תל"ו) 1676 (בהעתק הפריווילִיגום שבידי).

§ 18) בימי המלך הזה היתה העיר ווילנא וסביבותיה למשיסת מלחמות פנימיות אשר יצאו לרגלי מחלוקת הבישאף ברזאסטאווסקי עם הוואיוואדא שאפיא, ומריבות האפרתים עם הוואיוואדא משנת תנ"ד עד ת"ם המחלוקות האלה חלקו את לבב העם לכמה ראשים, אויבים מצירים ומנדים איש את רעהו, ומשיאים עליהם עון אשמות רצות בגוד ומעול, ואחד הסופרים לדור הזה המדבר מחטאות הדור אומר „בליטא אין בושת אין צדק ואין אמונת אוהב, לקול שאון הנשק החרישו ודומו המשפט, היושר, החוק, השלום, והאהבה" (זאלוסקי כפי שמעתיק זאקרעווסקי את דבריו, ווילנא ח"ב דף 78 *) ואם כך היה משפט האפרתים וראשי העם, מה יענו היהודים אחריהם; לעת אשר יפרח הזדון, והרשע גובר באין מרשיע, מי יריב ריב האמללים האלה מי ירחם ומי יחוס?

ד

מימי פרידריך אויגוסט מזאכסען Friedrich August v. Sachsen

עד ימי סטאניסלאוו אויגסוט פאניאטאווסקי

Stanislaw August poniatowski.

§ 19 כמעט שככה חמת המריבות האלה ותשקוט הארץ ממלחמת פנימית, והנה סער נורא מתחולל מירכתי הארץ, ועל ראש כל מדינותיה יחול לבלע ולהשחית. כי כמעט עלה פרידריך אויגוסט מזאכסען על כסא ממשלת פולין, וקארל השנים עשרה Karl XII מלך שוועדין התגר בו מלחמה, ולא ארכו הימים וישטוף עם חילו הרב את מדינת ליטא וילכוד

*) עיין הוכפות לחלק זה.

את העיר ווילנא בשנת 1702 תס"ב ויישם מסים כבדים על כל תושבי העיר כל ימי היות חילו נפוץ שם וישר צבאו הרים תרומה גדולה לפני צאתו מאת פני העיר מרבה להכיל (זאקרעווסקי). והרב בעל ראיש יוסף בן הדור ההוא, בספרו מקורותיו לעת הזאת אומר: הוכרחתי להיות נודד ממקומי מפני חמת המציק כי גברה ידו עלינו והשוד והשבר אשר עלו בגבולינו לא הניחונו להיות לנו חניה בארץ פולין וליטא. (בהקדמתו לספרו הנ"ל), וגם חיל הרוססים אשר באו אחריה לווילנא עם פטר הגדול בשנת 1705 תס"ה באו לה כמביאי מלחמה שעריה, ובשנה שאחריה שבו השוועדים ויפולו על העיר ויקחו ממנה מס גדול, והעיר נתדלדלה ונתרוקנה. ועד כה הענו ושפלו ידי היהודים כי היתה בית הכנסת הגדולה סגורה אשר סגרוה הנושים ביהודים לגבות כספם, כמו שמצאתי בפנקס דחברה צדקה גדולה בתקנה מיום ב' אלול תס"ו „ובעתים הללו הבה"כ סגורה ומסוגרת כמעט רוב שני' (אולי צ"ל שנה) והתומה בעוה"ר וכו' גם זאת הותנה בפירוש באם ח"ו הפאליש יהיה סגור וחתום מבע"ח הקהילה או ע"י שערוריה ח"ו וכו'": וגם הבית עלמין היה סגור (פנקס דצ"ג פסק הרב הגאון ר' הלל מיום א' ח' אלול תס"ד)— ומלבד צרות המלחמות האלה, עברו גדודי צרות צרורות אחרות על העיר בימים ההם; בשנת 1706 תס"ו היתה שרפה גדולה בעיר, ובשנות 1709— 1710 תס"ט ת"ע, היה רעב גדול ונורא מאד אשר לא נשמע כמוהו בין החיים, לאלפים ולרבבות שכבו חללי רעב בראש כל חוצות ואין מקבר, ולרגלי הרעב באו התחלואים נוראים ודבר גדול אשר הרבו לאכול בעם מאד, ולפי דברי הסופרים מתו אז שלשים אלף איש מן הנוצרים וכארבעת אלפים מן היהודים, כי המלחמות הכבדות החריבו את כל יבול האדמה ולא השאירו כל מחיה, והכפרים ועובדי האדמה באו לאלפים אל העיר לבקש אכל וימצאו מות (זאקרעווסקי) וגם בשנת 1715 (תע"ה) יצאה אש ותאכל בעיר.

§ 20) המלך אויגוסט הזאכסוני שב למלכותו כאשר נשברה גבורת קארל הי"ב לפני פטר הגדול בשדמות פולטאווה, וביום עשירי פעברואר בשנת 1720 (ת"פ) קיים את כל זכיות היהודים אשר היו להם מאת המלכים שלפניו. אך האזרחים לא שכחו שנאתם וקנאתם ליהודים ולא נסרו מאת הרעות הרבות אשר מצאום וישובו ויכתבו שטנה אל המלך אויגוסט השלישי על היהודים, ויבקשו מלפניו למעט את הזכיות הנתנות ליהודים במסחר, גם בפעם הזאת לא הפיקו רצון, ולא נודעה תשובת המלך, (שנת 1738 תצ"ח). ובפעם הזאת יפלא בעינינו מאד סבת שנאת האזרחים, כי היה מעמד היהודים מורה מאד, והם דלים וריקים, וחובות הקהילה גדולים מאד והפיארנס רצו לקחת ביד חזקה את בית הכנסת הגדולה בית מקדש מעט שלנו ולא הספיקו כל נדבות וגביות ונתינות שבעולם עד שהוכרחו להשכין את המנורה בשנת תצ"ג והיתה ממושכנת כמה שנים עד

שפדאוה האלופים הגבאים דח"ק נר תמיד בשנת תק"ו „ (פנקס דה"ק נר תמיד) , צאו וראו כמה גדול דוחקם ועניים של אבותינו בימים ההם , 'ובמה נתקנאו אזרחי העיר — !. בשנה ההיא שנת תצ"ה שבה האש לפקוד את העיר ותאכל בחומותיה ובבתיה מאכולת רבה.

§ 21) שנאת האזרחים אל היהודים לא שככה ברבות הימים , ולא שקטה בהשקיט אותה מלכי החסד , וביום 30 יולי בשנת 1742 (תק"ב) הוציא המאגיסטראט את מזימותיהם הרעות לאור , והכריח את ראשי הקהל לכתוב ולחתום אמנה לוותר את זכיותיהם מלפנים , ובא דבריהם לזכר משטמת האזרחים בדפוס (דובינסקי דף 284 *) ואלה דברי האמנה (דעקרעט). א) על הקהל לשלם אל המאגיסטראט כל שנה 600 זהובים לעולם בלי שום טענה כלל , חרב כי תעבור , רעב , מהומה , לא יתפטרו מזה . ב) היהודים לא ילכו למכור שום סחורה בעיר , ולא יוציאו מבתיהם כל סחורה למכור באחד המקומות בעיר , והעובר יאבד סחורתו , ואין להם רשות למכור סחורה כי אם בבתיהם במקום שיש להם רשות לדור . ג) אין להם רשות לא לפתוח חנויות לרחוב , ולא לבנות חנויות חדשות למכור סחורות חשובות כי אם מיני מזון ומחיה . ד) אין להם רשות להרחיב גבולות משכנות מושבותיהם חוץ לגבול המוגבל להם . ה) לא יהיו להם משקולות לשקול סחורה גדולה, חוץ מן הנמכרות בחנות בפרוטרוט וכשיצטרכו לשקול יביאו סחורתם אל הראטהויז לשקול . ו) היהודים משארי הערים אשר יביאו סחורתם לווילנא למכור לא יוכלו למכור בפרוטרוט כי אם בכולל , ועליהם לשלם מס קבוע בעד זה למאגיסטראט. כנגד כל הוותורים האלה שוותרו היהודים מזכיותיהם, התחייב המאגיסטראט א"ע לשמור את היהודים מפגעי ההמון ומכל שערוריה. ועוד נאמר כי הקהל מחויב לגזור גזירות חרם ולעו"ש בכל עונש את כל העובר , וביד המאגיסטראט לעשות כרצונם לכל העובר, לבוז את רכושו ולענשו כחפצם מבלי מוחה מצד הקהל , והקהל מבטלים את כל הזכיות המקוימות והמאושרות שיש בידיהם מלפנים , וקבלו עליהם שלא להרהר אחרי מעשי המאגיסטראט ושלא לפתוח פה ולצעוק חמס לפני בית משפט המדינה על המאגיסטראט, על האמנה הזאת שהיתה כמו פשר בין הקהל והמאגיסטראט הנקרא בל' פולנאית (אצעוויסטא) , חתמו ראשי הקהל ואלה הם : ר' משה ב"ר זאלקינד , ר' חיים ב"ר יצחק , ר' זעליג ב"ר מרדכי , ר' משה ב"ר הירש , ר' הירש ב"ר לוי , ר' לוי ב"ר אברהם , ר' וואלף ב"ר משה , ר' רפאל ב"ר בער , ר' יעקב ב"ר וואלף , ר' יצחק ב"ר חיים , ר' אליה ב"ר הירץ (ר' אליה בר"ץ פעסעלעס) , ר' ישראל ב"ר בער .

---

*) Zbiòr Praw. etc. Dubinskiego p. 284

§ 22) אולם גם הפעם הזאת שלח ה' לעמו מושיע ורב את ריבם והוא הרב הגדול מוהר"ר **יהודה ב"ר אליעזר** ספרא ודיינא דק"ק ווילנא, המפורסם בשם **יסו"ד** אשר נדבר ממנו בחלק השני, כי כפי הנמצא כתיב בפנקס ח"ק נר תמיד, ובצואתו שנמצאת בידי בהעתק, הוא עמד להושיע את בני עירו משופטי נפשם והצילם מאויביהם, וכנראה הוא בטל את הדעקרעט הזה, וזה שנאמר עליו בפנקס נר תמיד „איך שלגמיל הפעילות הטובות שעשה הרבני הראש והקצין והנדיב והנגיד המפורסם מוה"ר יהודא ספרא ודיינא דקהילתנו שהוציא מכח אל הפועל והביא הפראווי (הפריוויליגיום ששייך לטובת ותועלת כלל המדינה, וגם הפראווי (פריוויליגיום) החדשה שהשיג כהיום האלוף מו"ה שואל שתדלן דק"ק יצ"ו תוקף בועד ווארשי מהמלך יר"ה אויגוסט השלישי לתוך האקט של גראד ווילנא על הוצאותיו של מהר"ר יסו"ד הנ"ל, וגם לקח מתוך האקט הנ"ל העתקה ועשה ממני פנקס מיוחד ג"כ על הוצאותיו של מוהרר"י הנ"ל בבדי להראות לפני כל השרים והמלכים שיהיו לקיום עולמי עד לכלל המדינה ליטא יצ"ו) „(טית אדר תק"ז (1747) ובצוואתו הוא אומר: ובדבר הפשר של המקום (מאגיסטראט) כאשר ידוע ומפורסם לכל אנשי קהלתנו יצ"ו שלא שקטתי ולא נחתי מושך רבע שנה ועפ"י הוצאות שלי עד שהוצאתי מכח אל הפועל הפשר של המקום וכו', היה הצלת נפשות ממש עפ"י דעקרעט שלהם אצעוויסטע שיש עדיין העתק ממנו בתוך הכתבים השייכים לה"ה הקהל שאצלי וכו', שנתן להם לכתוב ולחתום כאות נפשם ורצונם, ובעזרת אלהים עפ"י פעולות וטרחות והוצאות שלי נעשה פשר דבר שהתרצו אנשי המקום על חירות כפי רצוננו, וגם נסעתי בעצמי לק"ק בריסק דליטא אסעסארייע יצ"ו והשגתי בעזרת ה' תוקף על הפשר של המקום, וגם שעפ"י פעולות שלי בלי שום סיוע משום אדם רק בעז"ה השגתי מאנשי מקום דהיינו מן דיבורייא (מאגדעבורגיע) דעקרעט שאינם רשאים להמן-דיבורייא לשפוט שום יהודי בעולם, כי אם שהודו בעצמם שכל התפוסים והמשפטים שייכים למבצר העיר ווילנא דהיינו לראצקים — (צוואה סימן ך). והנה הדעקרעטען הנזכרים לא באו לידי, וחבל על דאבדין.

§ 23) בשנת 1748 (תק"ח) יצאה אש מבית איש יהודי אחד א]

א] וז"ל חיו"ג (בהכרמל שנה שביעית תרכ"ט נו' ז') מצאתי באוצר ספרי המלך פה נראה, כי האש שיצאה לאכול עיר ווילנא עד היסוד לא מבית איש יהודי אחד ולא עפ"י מקרה פרטי חצבה להבותיה, אבל לרגל ענינים מדינים שנתהוו אז בארין ולאום מלאום יאמץ כאשר יראה הנבון מדברי ההעתקה אשר הנני נותן בזה אות באות בלשונה, (ראגימענטים שוגים אות 121) „ואחר דנא (ויאמר ר' אברהם ב"ר מרדכי הדיין לאיש בריתו ר' אברהם ב"ר יצחק —) באתי להפיק רצון שואל להגיד מהנשמע מארצות רחוקות, רצוני נעשה פשרה בין צרפתי והולאנד עד ששה חדשים, ועתה

באורעצע ותלך הלוך ושרוף את רוב חוצות העיר ולפי עדות הסופר יאחימאוויץ (Jachimowicz) בן הדור ההוא, פגעה גם במשכנות היהודים ובתים רבים היו למאכולת אש. ובתוכם, לפי דברי הסופר הנ"ל נשרפו שתי בתי כנסיות של בית חומה, בית מדרש ובית עקד ספרים גדול, ובית המרחץ. (זאקרעווסקי ח"ב דף 93). והאש לא אמרה הון ובשנה שאחריה שנת 1749 (הק"ט), חגרה שארית חמות לאכול את יתר הפלטה וכמעט לא נשאר שריד לבניני העיר מקדם (זאקרעווסקי שם); אולם בזכרונות מכתבי אבותינו בעיר הזאת לא מצאנו זכר, כי השרפות הגדולות האלה, אכלו גם מקדשי־אל, וספרי־קדש, ורק זה לבד מצאנו שהרב יסף"ך, התנדב לבנות כיפת חומה בבה"כ דגהש"א ואלמימיר, והחרה לבנות את בית המדרש החדש הנקרא על שמו, ועליות שעל בית הכנסת הגדולה (צוואה § ך' כ"ד). ואולי אכלה האש את קצתם ותדרך נפשו עוז לחזק בדקי בתי ה' ולבנות גם בית חדש. גם התלאות האלה לא הרכה אכזריות לבב האזרחים, ובשנת 1705 כאשר הציעו דברי בקשותיהם לפני הוועד לרפא את הריסות השרפה, עלה גם זכרון היהודים לפניהם לרעה לבקש להמעיט את זכיותיהם ולהקטין מסחרם, ולתות תָו על בתי היהודים לבלתי יפרצו ויעברו את הגבול, וגם בפעם הזאת לא עשו מאומה, וכבר העמיד ה' את קדושו את יהודא יסף"ך לצאת לישע האמללים ולשום לאל כל מחשבות צורריהם.

ה

מימי סטאניסלאוו אויגוסט פאניאטאווסקי Stanislaw August Poníatowski עד בוא הארץ תחת ממשלת כסרי רוססיא.

גזירת אוקריינא

§ 24) פרוד הלבבות, וקנאת איש מרעהו, אשר הרעידו את ממשלת פולין זה ימים, הגיעו בימים האלה עם הראש, והחישו את מפלתה

רצון הוללאנד שתהיה פשרה מוחלטת בינם, וצרפתי השיב לשלוחים דבר אם יש את נפשו להתפשר פשרה גמורה עמדי תתנהג כמנהג שאר מלכיות, וזה שתבקש י"ב מלכי ונגידי האומות לאמת הפשרה בחתימת ידיהן בעבור השלום, ואם יתעורר איזה צד לערוך מלחמה אזי כל אותם החותמים ילחמו עם המתעורר להלחם, ואם יקיים זה אולי יהיה שלום במלכות והמון העם מעבירים קול שהחיל שב לארצו, ובבואו לעיר קראקא נעשתה קטטה בינו ובין השיליורים והכה השיליר את איש החיל וכאשר הוגד זה לשרי מאות בערה בם חרון אפם והדביקו חרבם ללבב השיליורים ונפל מהם רב בני השרים הגדולים ועיר הוראדנא ווילנא נשרפה במאד מאד עד אשר נשמו הבתים ונחרבו המגדלים נאכלו גם אנשים הרבה בחום האש היוקד, ומעיר ווילנא רק נשארה רביעית העיר בשלימותה וכלה חרב ושמם וכו' שנת תק"ח הנש"ר

והריסותה בימי סטאניסלאוו אויגוסט פאניאטאווסקי Stanislaw August Poniatowski המלך האחרון למלכות פולין. המלכים האדירים שבניה ראו כי טוב להקטין גבוליה ולחלק את מדינותיה עד כי נפלגה ונחלקה הארץ ביניהם ושם ממלכת פולין נמחה מספר דברי הימים. אמנם לאשר לא באפס ידים נגמרה הריסות ממלכה שלמה אף כי היתה הרוסה ועומדת בפנימיותה מאז, ומקול מפלתה רעשה כל הארץ, ותהי לשדה קטל ומערכת מלחמות תנופה ימים רבים, הנה שתו גם היהודים ומצו את כוס התרעלה מיד הזמן הנורא הזה, ושדמות **אוקריינא**, הודשנו מדם חלליהם, ועריה וביחוד העיר **הומיין** החרב נחרבו באכזריות אף וחמה בשנות **ת"ח ות"ט**. וגם יהודי ליטא אם כי נמלטו מחרב רעה לא נמלטו ממהומת מות ואימות מלחמה, וגם בהם וביחוד בבני עיר ווילנא, אכלה החרב לפרקים ומדי עברה לקחה גם מהם נפשות, ועל היותר בהכבש העיר לפני חיל רוסיא באחרונה בשנת (תקנ"ד 1794).

§ 25) פאניאטאווסקי עלה על כסא מלוכת פולין ברצון ובעזר ממשלת רוסיא ופרוססיא בשנת (1764 תקכ"ד) ולהחזיק את הממלכה בידו שלחה הקסרית עקאטערינא השניה, חיל גדול למדינת ליטא (1767 תקכ"ז). האפרתים היו עוינים למלכם פאניאטאווסקי ויתנו יד להקהל יחד ויעשו חבורה, לצאת כנגד מלכם וחיל רוססיא התומך בידו. החבורה הזאת הידועה בשם קאנפעדראציאן בחרה לה מקום לראשית עלילותיה בגלילות פאדאליען בעיר באר בשנת (1768 תקכ"ח) ומשם החלה להתפשט בכל גלילות פולין; ולהיות אחת מראשי מחשבות האפרתים מאז, למעט את זכיות כל בעלי ברית-אחרת, זולת בעלי ברית הקאטאליקית, חרדו הרוססים תושבי מחוז אוקריינא הסמוכה וייראו לנפשם מפני האספה הזאת; ויעירו ויעוררו את המון האכרים עבדי האפרתים לקום כנגד אדוניהם הפולנאים וכנגד היהודים הסרים למשמעתם, מוציאים ומביאים את דברי האכרים מטעם האפרתים, ותהי ראשית מלאכתם ע"י זעלעזניאק מן הקאזאקים אשר בזאפראזיא (Zaporoze) אשר אסף אליו חבר רוצחים רקים ופוחזים הנקראים בשם היידאמאקים ויצא להתנפל על האפרתים והיהודים להרוג ולאבד ושלל לבוז, ובעיר שמילע, זווינאגראדיעץ החל להרוג בלי חמלה, ובכל אשר יפנה, נשפך דם כמים, והאכרים גם המה קמו בכל אשר יכולו וישחטו את היהודים והאפרתים בסכינים מיוחדים ומקודשים לטבח זה, ויהי כי חדל פרזון בכל הגליל ההוא, נמלטו האפרתים והיהודים אל הערים, וביחוד לעיר הומיין אשר היתה כמו בצורה, ומשם שלחו גדוד קאזאקים מעבדי השר פאטאצקי, תחת יד שר גדוד גאנטא Gonto להלחם בזעלעזניאק ומהנהו אך גאנטא שכח את דבר אדוניו חלל שבועתו אשר נשבע טרם צאתו למלחמה להיות ציר נאמן לשולחיו ויכרות ברית עם זעלעזניאק להיות בקושרים

וברוצחים, ויבוא בערמה אל העיר ליעזאנקע ויעשו בה הרג רב ונורא מאד. משם פנו ויבואו אל הומיין, השרים אשר בהומיין בראותם מרמת גאנטא, אמרו לעמוד על נפשם במעט כלי המלחמה אשר בידם ויחלקו קני רובה גם ליהודים לירות מבין הגדר על הרוצחים, כשני ימים נלחמו גדודי גאנטא ורעהו על העיר ולא יכלו לה, כי רוח גבורה החיה את הנצורים, וגם היהודים לפי עדות סופרים נאמנים נלחמו בעצה ובגבורה כל העת ההיא. אז אמר גאנטא לעשות בעקבה ויתן אות כי שלום העיר הוא מבקש אם יפתחו לו שעריה, וכמעט בואו אל העיר כי האמינו לו, וגדודיו באו אל בתי כנסיות הנוצרים ובית הכנסת ליהודים, כי שמה נאספו כל בני העיר, ויהרגו את כל הנמצא בם, בבה"כ היהודים הרגו כשלשת אלפים איש, ואח"כ יצאו להרוג בכל אשר מצאו באכזריות חמה, אשר תסמר שערות כל השומע, ההרות בקעו ועובריהם רטשו — כעשרים אלף איש נהרגו ביום ההוא ובהם כשמונת אלפים יהודים — ואת העיר שלחו באש ויעלוה כליל. (20 יוני 1768 תקכ"ח). הרוצחים האלה אחרי אשר שפכו שארית חמתם על הרוגי הומיין יצאו חבורות חבורות להרוג ולבוז את הערים אשר מסביב, ואחד מראשי גדודיהם באו לבאלטא ויהי בראותו כי נמלטו האפרתים והיהודים עם רכושם, אל מחוץ לגבולי המדינה, אל טורקייא, וירדוף אחריהם עם חילו וידבקם ויכריתם ויבוז את כל אשר להם. ומי יודע אשר היו עושים עוד אם לא מהר אחד משרי חיל רוססיא בפקודת הקסרית עקאטערינא להכרית את חבר המרצחים האלה, ובחכמתו עשה תחבולות לתפוש את כולם יחד כאיש אחד. את גאנטא וחבריו הפולנאים מסר ביד חיל פולין ויעשו בהם נקמות, וגם לזעלעזניק וחברת הרוססים שלמו כפעלם, ותשקוט הארץ מהם. לפי דברי סופרי פולין היו חללי הקשר הזה כשתי מאות אלף איש, ומי ישא ראשי הנופלים מן היהודים בין החללים *). אבל חבורת האפרתים אשר בשלהם היה כל הסער הגדול הזה לא לקחו מוסר, ויוסיפו להתחזק ולבקש תחבולות כנגד סדרי הנהגת מלכם, עד אשר נועצו גדולי המושלים, קיסר אוסטריא, מלך פרוססיא והקסרית עקאטערינא לשית מורה למזימות ומפעלי האפרתים מרגיזי ארץ, ויקרעו חבל גדול מארץ פולין ויחלקו ביניהם (בשנת 1773 תקל"ג) ואת הממלכה על שאריתה הכינו ביד פאניאטאווסקי.

§ 26) כעשרים שנה היתה ארץ פולין כמו שקטה ממלחמות גלויות והמלך אשר לא צלח לעצור ברוח עמו, היה איש מנוחה אוהב חכמה ומדע ויתן את לבבו לתת סדרים חדשים וטובים בפנים המדינה, לעורר בעם

*) Bunt Hajdamakow Raczynskiego.

רוח אהבה אל החכמה המלאכה המסחר ועבודת האדמה. וגם זכר היהודים בא לפניו. כבר בראשית ימי מלכותו יצאה פקודה לבטל את כח הרבנים הכוללים, אשר לפי דברי סופרי הדורות, עברו לפעמים את הגבול אשר גבלו להם חוקי המדינה. וכן נתקן סדר חדש בגביות המס לחפץ העת, אולם מה שיורה על רצונו להיטיב לבני ישראל היא הפקודה אשר יצאה בשנת (1775 תקל"ה) לקרוא דרור ממס הגלגלת לכל איש יהודי אשר יכתוב ידו לעבוד עבודת האדמה. והחכם טצאצקי מעיד *) כי לשמחת לבבו ראה כמה וכמה משפחות מיהודים אשר בחרו בעבודת האדמה לקול הקורא הזה ויצליחו. רוח נדיבת המלך הטוב הזה, החיה את גדולי האפרתים קרואי-מועד, ובהאספם אל הוועד הגדול והאחרון לממשלת פולין בשנת 1788 עד 1792. וישיבו אל לבבם לכונן סדרים נכונים לכל דברי הנהגת המדינה, הרבו להתבונן על מחסורי היהודים בכל פרטיהם ויועצו לתת להם חוקים טובים ומשפטים אשר יחיו בהם היהודים חיי אזרחים שלמים, וידיהם תעשינה תושיה בכל אשר המדינה דורשת מאת תושביה הנאמנים עם מלכם ובני ארצם. תמצית הסדרים הטובים אשר עשו בוועד זה העתיק החכם טצאצקי בספרו המפואר, על דבר היהודים, אולם כבר יצא בת קול כי הוסרה ממלכת פולין כגבירה ומדינותיה הפולנה לנחלה לגדולי איתני הארץ, וענתה בה צדקתה האחרונה אשר עשתה עם היהודים לפני מותה, כי הורישה עם ארצותיה ועמיה, אל מורישיה, גם את מחשבותיה הטובות אשר יצאו לאור ברבות הימים.

§ 27) הוועד האחרון הזה היה למרות רוח המלכים האדירים שכניה, בכמה ענינים הנוגעים לסדרי המלוכה, וישובו ויקרעו חבל גדול מארץ פולין ויחלקו ביניהם בשנת (1793 תקנ"ג) ונסיכות ליטא באה לפני מושלי רוססיא. אז קמו אפרתי פולין ויקשרו קשר לבטל את כל הנעשה ע"י המלכים האדירים, וגבורם טהאדעאוס קאשציוסקא (Thadeus Kosciusko) בראשם, ויהי הקשר חזק ואמיץ מאד בכל מדינות פולין, וגם בווילנא נפלו גדודי הקושרים על אנשי חיל רוססיא אור ליום 19 אפריל שנת 1794 (תקנ"ד) ויהרגו בהם הרג רב, ורבים מהם שבו ויתנו במשמר. אמנם עד ארגיעה וצבאות רוססיא התחזקו ויכריעו את הקמים, ושערי עריהם נפתחו לפניהם מקצה, וגם העיר ווילנא היתה כאחת מהם, כי ביום 7 יולי (כ"א תמוז) הגיחו אליה הרוססים משני עבריה, ויבקיעו אל העיר. וביום 30 יולי (ט"ו מנ"א) נכבשה לפניהם. והנה בהבקיעם ראשונה ביום 7 יולי, נפלו שדוד מידי אנשי הצבא כשלשים איש מיהודים במגרש העיר זארעציא, ולזכר נשמותיהם

*) Rosprawa o Żydach. Czackiego § IX.

תקנו גדולי ווילנא יום צום ופדיון נפש ביום כ"א תמוז. אבל בהכבש העיר בידי חיל רוסיא ביום 30 יולי לא נפקד איש, וגם לזכר הנס הזה תקנו גדולי ווילנא על משך איזה שנים פדיון, ביום ט"ו מנחם אב, ויום תודה ותהלה. ובפנקס דצ"ג נמצא שני ע"ב משנת תקנ"ה ותקנ"ו בתקנת הפדיון הזה. ונאמר בהם: נתעוררו אלופי זטה"ע להזכיר חסדי ה' אשר גמלנו הטוב ביום ט"ו מנחם תקנ"ד אשר נתקבצו יחד אנשים ונשים וטף בבית כנסיות ובתי מדרשות מאחינו בני ישראל שבקהלתנו ובאחורי שערים מק"ק שניפישיק ואנטעקאליע והעיר היתה נבוכה שהקיפוה גייסות מקיר העיר וחוצה וקולי קולות מחרב וחנית שמענו באזנינו וחסדי ה' כי לא תמנו נהפרדו החיילות ביום ט"ו הנ"ל זה מזה, ותחי נפשנו, בכן מחויבים כל אנשי קהלתנו וכו' ליתן ג"ג פ' מכל נפשות ביתו משך שמונה שנים בכל שנה ביום ט"ו מנחם וכו', והאלופים הגבאים ידליקו נרות ערב ובוקר בכל המנורות ביום ט"ו מנחם כמו ביו"ט והמה ג"כ ישגיחו שיאמרו מזמורים בכל ביה"כ וביהמ"ד ושיר היחוד וכו' *). התקון הזה שהיה ראשונה בשנת תקנ"ה ונתחזק ביתר עז בשנת תקנ"ו שתי שנים אחרי הנתן העיר ביד הרוססים, יעיד עדות נאמנה כי מצאו אחינו ב"י הרוחה תחת הנהגת מושלי רוססיא אדוניהם החדשים וישבו לבטח ואין מחריד.

ו

מחלוקת הרב

§ 28) אמרנו למעלה כי אפרתי פולין בימי הדור הזה החלו להתבונן על מעמד היהודים וסדרי הנהגתם, אולם הרעיון הזה החל לפעם גם ביהודים וביחוד ביהודי ווילנא, וגם אחינו התחילו להתבונן כי הרבה יותר מדאי הסתירה מלוכת פולין פניה מהם, והזכות אשר נתנה להם להבדל מקהל עמי הארץ, נהפכה להם לרועץ ברבות הימים. הרעיון הזה אשר התעורר בלבב אחינו קרא לאור את המחלוקת עם הרב האב"ד האחרון בווילנא, אשר לפי עדות זקני דורנו המבינים הפכה משרש את סדרי ההנהגה הקודמת. ולמען הבין את דבר המחלוקת, סבותיה הנסתרות ועלילותיה הנגלות, ראוי לנו

---

*) ובהודעה של אלופי הגבאים הנדבקת לכותלי בה"כ ביום הפדיון בכ"א תמוז נאמר: מודעת זאת ברבת בני עמנו, את התלאות אשר מצאתנו ביום כ"א תמוז וכ"ב בו דשנת תקנ"ד ובחמלת ה' עלינו ועל עוללינו וטפנו נצלנו מחרב ומביזה, ורבת שבעה לה נפשנו, אשר ראונו בצרת אחינו בית יושבי זארעצע וא"ש, אשר שכבו מדוקרים בראש כל חוצות, ואנחנו

לדעת את מעמד הרב האב"ד וראשי הקהל בכל קהלות ישראל. לפי משפטי ממשלת פולין היה עם בני ישראל שוכן לבדד בתוך עמי הארץ, וכל דברי ההנהגה בעניני הדת, החבורות הקדושות, הצדקות, וכן בעניני גביות המסים והערכתם, דיני ממונות בין איש לרעהו, בפרנסות ומחיות, נמסרו בידי הרב האב"ד וראשי הקהל לבדם, ביד האב"ד גאון קהלתו ובית דינו היה שבט מושלים למשול בעם בשם כבוד התורה והדין, וביד ראשי הקהל או פרנסי הצבור, כל צרכי הצבור, ומקל רודה בעוז, להוציא לאור את כל מחשבותיהם באין מכלים. שתי המשרות האלה עם היות לכל אחת מהם גבול מיוחד עזרו זו את זו לטובה; הרב בהסכמתו נתן קדושה לתקנות הפרנסים, וכח הפרנסים נתן תוקף ואומץ לגזרת הרב, האמצעיים לכפיות המסרב היו: מניעות חלוקת הכבוד, הרדיפה הנעלמה במו"מ, ולפעמים להוראת שעה גם נשק החרמות. המשרות האלה היו טובות לבני ישראל ימים רבים, כל עוד היה העם נאמן עם חכמיו ומנהיגיו, והמנהיגים היו שלמים עם טובת הכלל ועסקו בצרכי הצבור באמונה. אולם מעט מעט החלו האלופים להפריז על מדת היושר בהנהגתם וביחוד בגביות המסים והערכתם, והכבידו על העם יותר מדאי, והרבנים אשר היו מוכרחים להסכים על מעשה הקהל ותקנותיהם, ולפעמים גם לצאת כנגדם לישע העם, השתמשו בכלי נשקם, לפלס נתיב לגזרותיהם בטובה או שלא בטובה. אז נפקחו עיני כל אחת מן המשפחות האלה, לראות כי רב ועצום כח שכנגדה, והעם אשר נלאה לשאת את שתיהן, נחלק לחצי, אחרי הרב או אחרי הקהל. ותצאנה למערכה שתי ההנהגות האלה, הפרנסות והרבנות, ובחרי אף נלחמו עד כי נפלו שתיהן ואין מקים. זה דבר מחלוקת הרב אשר פרצה בווילנא בשנת תקל"ח, וזה פריה: הריסות מעמד הרבנות ומעמד הפרנסות בכל קהלות הקדש אשר במדינת ליטא. ולזאת כאשר לא היתה המחלוקת בין פרנסי ווילנא ובין האב"ד שלהם לבד, כי אם בין הפרנסות והרבנות, וסבותיה לא פרטיות אבל כלליות, כן היו המסובבים היוצאים ממנה כללים ולא פרטיים, וראויה היא המחלוקת להתבונן עליה כעל דבר כללי נוגע לקורות אחינו במדינות ליטא.

§ 29 והנה בפרטים הנוגעים לכבוד האב"ד הגאון ואל הקהל נדבר בחלק השני, ופה להשלים דברינו נעיר על מאמר אחד קטן יקר המציאות אשר כתב בלשון פולנית אחד מיהודי ווילנא ר' שמעון ב"ר וואלף אשר

גמלנו ברוב רחמיו וחסדוי. זכרי זאת יושבת ווילנא ואל תשכחי כל גמוליו כעל כל אשר גמלנו לתת את פדות נפשנו כאשר העיר ה' רוח נכבדי מחנינו ראשי רוזני טה"ע בצירוף בתי דייני צדק דמחננו יצ"ו, קיימו וקבלו כל יושבי מחנינו וסביב לה ליתן פדיון נפ״ם ונפשות אנשי ביתם זכרים ונקבות לקופת בקור חולים מכל נפש גדולים וקטנים ג' גדולים פול״ש וכו' ומי יוכל כפר חסדי ה' אשר גברו עלינו בפיו דבר ובידו מלא לאמר, ואף גם זאת לא מאסתים וכו'.

נאחז בסבך המחלוקת עם הקהל ורגליו הוגשו לנחשתים בחצר המטרה של הוואיוואדא הנסיך ראדזיוויל בעיר נישוועז. המאמר הזה נקוב בשם. „התפום בנישוויעז אל אסיפות הוועד*) — הוא הוועד האחרון שהזכרנו, אשר נתנו לבבם לפקח בצרכי היהודים והכרח תקון מעמדם — המחבר צועק מרה על הנהגת הפרנסים הולך ומונה את הקלקולים אשר קלקלו, ונותן עצות לרפא את המעמד ההרוס, בהעביר — את משמרת הפרנסים, למעט כח הרבנים, ובהביא את הנהגת היהודים תחת ההנהגה הכללית של המדינה לבלתי יהיו בני ישראל עם נפרד בתוך העמים אשר בקרבם הוא יושב. והנה אם במר רוחו וקשה יומו דבר המחבר, והפריז על המדה, עכ"ז נמצאו במאמרו דברים כנים מעידים על מעמד הדור ההוא. וכנראה עשו דבריו רושם חזק בלבות אפרתי פולין קרואי מועד, ואולי אל ספרו זה כוון החכם טצאצקי באמרו: כי איש אחד מווילנא, שלמה (צ"ל שמעון) הקריב לכבוד המלך ספר מלא דעת והשכל בדבר תקון מעמד היהודים. (בספרו הנ"ל דף 129) (ועיין הוספות לחלק זה).

ז

עקאטערינא השניה .Ekatherina II פויל הראשון .Paul I

§ 30) ביום 30 אקטאבער שנת 1794 (תקנ"ד) הודיעה הקסרית עקאטערינא, גלוי לכל העמים (מאניפעסט), כי להיות עינה ולבה לטוב על מדינת ליטה, שבחה את כל הרעה אשר הרעו יושביה אל מדינת רוססיא, להפריע מנוחתה במלחמות גלויות ונסתרות, ותשא כל עונם, ולמען תת למדינת ליטא שלום אמת ונצב לעד, היא נותנת לה רחמים לחסות עליהם ולהטות חסדה אל כל הנשבע להיות נאמן לכסאה, מכל עם ועם, לתת להם זכות ומשפט לחיות תחת צל דתם בהשקט ובטחה ועל מוצא פי הזכיות הנתונות להם מאז מאת ממשלת פולין. את הנסיך רעפנין (Repnin) צותה לראש ושר על כל המדינה, הוא ישים את משכנו בעיר הוראדנה, ושם יהיה בית משפט כולל, ממנו תצא תורת הנהגת המדינה, על פי הסדרים

*) Więzien w Nieswiezu do stanow Seymuiacych o potrzebie Reformy Zydow

החדשים אשר עשתה. *) ובחדש נאווימבר נשבעו כל עמי ליטא שבועת — אמון אל הקסרית עקאטערינא ואל כס רוססיא. ובשנה הסמוכה היא שנת 1795 ביום 14 דעצעמבר שבה עקאטערינא ותפקוד לאחד כמה ממחוזים של מדינת ליטא עם ממשלת רוססיא לאחדים לעולמים ולחלקם לשני פלכים (גווערנעמענט). ומהם האחד פלך ווילנא, ולעשות את העיר ווילנא לקרית־הפלך **):

מטעם הפקודה הנ"ל מיום 30 אקטאבער. היה לקבץ את כל בתי הדפוס הנמצאים בערי ליטא אל העיר הוראדנה אל מקום מושב שר המדינה, ולשום בית־בקרת (צענזור) אשר בלתי רשיונו לא יודפס שום ספר בכל לשון שיהיה. ויתכן שמאת התקנה הזאת שאספה את כל הדפוסים להוראדנה היתה נסבה להקמת דפוס לספרי ישראל בהוראדנה בעת ההיא, והוא הדפוס הראשון לספרי ישראל בליטא:

§ 31) והנה לא נזכר שם היהודים בני ליטא בפרט, במאניפעסט הקסרית עקאטערינא, ובלי ספק נכנסו בכלל כל עמי הארץ אשר נשבעו אמונה אליה, והיתה גם להם הבטחתה, למשוך עליהם חוט חסדה בתוך העם אשר הם יושבים בקרבו. אבל בדבר היהודים בשאר המדינות אשר מאז נחשבו לממשלת רוססיא, יצאה פקודה מפורשת מאת הקסרית האדירה הזאת מיום 25 יוני שנת 1794: לתת להם אחוזת מושב, ומשפט לעסיק בעסקי העירונים (Мѣщанство), ובמסחור הסוחרים (Купечество) בכל הערים אשר בפלכים אלו: מינסק, איזיאסלאוו, בראצלאוו, פאלאצק, מאהליב, קיעוו, צערניגאוו, נאוואגאראד־סיעוורסקי, עקאטערינאסלאוו, טאווריא, ועליהם רק לשלם מס גלגלת כפול, ואשר לא ירצה לשלם את המס הכפול הרשות בידו לצאת ממדינות רוססיא ***). וכנראה ראו גם יהודי ליטא בטוב הזכיות הנתונות לשאר אחיהם במקומות הנזכרות מבלי לשלם את מס הכפול, כי בראשית ימי ממשלת רוססיא על ליטא, נשאר מכס המסים לכל תושביה כערכו לפנים ולא נשתנה כלל.

§ 32) גם פויל הראשון הטה חסדו אל היהודים, וחדש גם הוא פקודת אמו הגבירה, לקיים את הרשיום הנתן ליהודים להאחז במקומות

---

*) Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи Томъ. XXIII. N. 71,264

**) Ibidem, N, 17,325,

***) עיין הוספות לחלק זה

המבוארות, בתנאי תשלום המס הכפול *). ובהטותו את לבבו להפליא חסדיו עם בני ליטא ביתר שאת, בטל את הפקודה בדבר בתי הדפוס ויתן רשות להקים בתי דפוס בכל ערי המדינה, אך בתנאי לקבל רשיום על ההדפסה מאת בית הבקרת, ומאז הוקם גם בווילנא דפוס לספרי ישראל (כאשר יבוא בחלק השני). גם פקד למנות מבקרים על ספרי ישראל הבאים מחוץ למדינה בבית הבקרת בעיר ריגא, ויהיו המבקרים הראשונים ר' משה העקיל, ור' יחזקאל דוד לעווי **). ויהודי ליטא מאז קבלו עליהם עול מלכות רוסיא, היו אמונים למלכיהם ושוקדים למלא את רצונם, ואחינו בעיר ווילנא החרו להתנדב גם המה עם המאגיסטראט לבנות בתי משכנות לאנשי חיל רוסיא, בחומות הקלאסטר קאזימיר, ואיגנאציע — בשנת 1798 (תקנ"ח) ***):

ד

אלכסנדר הראשון (Alexander I.)

§ 33) הקיסר אלכסנדר הראשון עלה על כסא אבותיו בהות אהבה ורצון ברוח חן וחסד בשנת 1801. וכבר בשנה השניה למלכותו 1802 החל להראות את מחשבותיו הטובות עם היהודים, אבל בשנת 1804 (תקס"ד) ביום 9 דעצעמבער הוציא לאור את צדקתו הרבה עמנו ויגל כמים את חסדו הגדול בפקודתו אשר כללה את רוב המחשבות הטובות אשר חשבו גדולי שרי פולין בוועד האחרון, באיזה שנוים לחפץ ... בפקודה הזאת שם הקיסר החסיד הזה את לבבו להיטיב מעמד ההשכלה והלמוד, לעורר את לבבנו לעבורת האדמה, לחזק ידי הסוחרים הפאבריקנטים ובעלי המלאכות, ולסדר את עניני הקהל והרבנים. וליוקר ענינה ומציאותה אמרנו להעתיק בקצרה את ראשי הדברים הנכבדים הנכללים בה:

א) בדבר ההשכלה והלמוד —

1) רשות נתנה ליהודים ללמוד בכל בתי הספר מדרשי הוכמה

*) Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи Томъ. XXlV. N. 18.015.

**) lbidem, N, 18,265,

***) Очерки Виленской Губерніи. Вильна 1852.

(אקאדעמיא) ובית מדרש מלאכת־מחשבת (Академія Художествъ) אשר בכל מדינות רוססיא ובקריות המלוכה, בכל שאר העמים.

2) תלמידי בתי מדרשי החכמות אשר ישכילו ויצליחו בלמודי חכמת המעדיצין, חירורגיא, פהיזיק, מאטעמאטיק, ושאר החכמות, יזכו בכל הזכיות הנתונות לכל התלמידים משאר העמים.

3 באם לא יחפצו היהודים להביא את בניהם אל בתי הספר והמדרש ולזכות בזכיות אלו, יכוננו להם בתי ספר מיוחדים על הוצאותיהם, ולזה יושם עליהם מס מיוחד.

ב המעמדים השונים—

1) היהודים נחלקים לארבעה מעמדים. א) עובדי האדמה. ב) פֿאבריקנטים ובעלי מלאכות. ג) סוחרים. ד) ערונים (מיעשצאנעס),

2) ארבעה המעמדים האלה רשות להם לקנות למכור, ולשכור, באריסות קרקעות בגובערניא של ליטא, ביאלרוססיא, מאלארוססיא, קיעוו מינסק, וואלין, פאדאליען, אסטראכאן, קאוקאז, עקאטערינאסלאוו, חערסאן, טאווריא. ויכולים לשכור אנשים לעבוד את קרקעותיהם בשטרות (קאנטראקט). היהודים אשר יקחו קרקעות באריסות ויעבדו אותם על הוצאותיהם הפשים מכל המסים משך חמש שנים, ולאשר אין ידם משגת לקנות או לשכור, תתן להם הממשלה בגובערניא של ליטא, מינסק, וואלין, פאדאליען וכו', קרקעות לעבוד ולהתישב עליהם, ולצורך זה יותן להם ראשונה עד 30,000 דיסאטין בכל אחת מן הגובערניעס האלו. והם חפשים ממס עשר שנים, ויקבלו ג"כ בתורת הלואה סך קצוב לצורך ההתישבות מאוצר המדינה כפי אשר יותן אל בני הקאלאניות הבאים מחוץ למדינה, וכל היהודים אשר יתעסקו בעבודת האדמה בכל מקומות מושבותיהם פטורים מן המס הכפול.

3) הרשות נתונה אל היהודים להחזיק בתי־חרושת־מעשה (פאבריקען) בכל מקומות מושבותיהם, ולזכות עם זה בכל הזכיות הנתונות לאנשים כאלה מתושבי רוססיא, והממשלה מוכנת לתת להם קרקעות לצורך זה, ומגובערניעס השבות מפולין יהיה נכון בכל גובערניא בכל שנה ושנה סך עשרים אלף רו"כ לתת בהלואה לכל החפץ למלא את ידו בזה, מבלי לבקש מהם אחריות נכסים כי אם ערבות מאיזה יהודים בטוחים. גם מחזיקי הפאבריקים לא ישלמו מס כפול. וגם האפרתים

אשר יכוננו בתי־חרושת, להשכירם ליהודים יוכלו לקבל עזר בהלואה מן הסך הזה.

4) הרשות נתונה אל היהודים לעסוק בכל מלאכה ומלאכה מבלי שום מפריע מצד איזה חבורה, ואם לא ימצאו להם בעלי המלאכות מיהודים מחיתם במקומות מושבותיהם יקבלו, בהסכמת ש־ על הענינים הפנימים (מיניסטער וונוטרעניך דיעל), עזר להתישב במחוזים הבלתי מיושבים כל כך ולקבוע שם פרנסתם, וגם בעלי המלאכות לא ישלמו כי אם מס אחד.

5) רשות ליהודים לסחור בכל מיני מסחור, ורשות להם וכן אל מחזיקי הפאבריקים או בעלי המלאכות לבוא לרגלי מסחרם ומלאכתם לפנים המדינה ולקריות המלוכה עם נשיהם ובניהם על פי פאספארט מן הגובערנאטארים, ובתנאי שילבשו בעת היותם שם מלבושי אשכנז.

6) והיה כאשר תהיה יד היהודים בכלל אמונה בעבודת האדמה בבתי חרושת ובמסחור, וישקדו להיטיב מעמדים אלו, תפקח הממשלה להשוות את היהודים בכלל, עם שארי עמי רוססיא בדבר המסים.

7) אך נאסר ליהודים גרי מחוז אסטראכאן, קאוקאז, מחוזות מאלא ראססיא, נאווארססיא, משנת 1807 ובשארי המחוזים משנת 1808 להחזיק מחיה ובית מרזח בכפרים ומלונות, באזהרות ועונשים גדולים —

ג) בדבר מעמדם האזרחי. (בירגערליכע ארדנונג) —

1 חוקה אחת ומשפט אחד לכל היהודים כאשר לכל שאר עמי ארץ רוססיא, לפני בתי־המשפט הכוללים יביא משפטם כן בדיני ממונות וכן בדיני נפשות ואין ביד שום אפרתי אשר היהודי יושב תחתיו ודר בנכסיו, לשפוט ולדין אותו.

2) אסור לגעת בעמלם וביגיעם וברכושם, להפריע אותם מעבודת אמונתם, לגרום להם רעה ולהכלימם בדברים. ועל כל אלה יובא במשפט ויענש כפי חוקי המדינה הנתנים לכל בני המדינה.

3) רשות ליהודים למנות להם בערי מגוריהם, רב, וראשי קהל על שלש שנים, בחירת הרב איננה תלויה בהסכמת אדוני העיר אשר

היהודים דרים שם ואסור לו לקחת מֵהם איזה מס.

4) הרב יפקה על עניני הדת לדון ולהורות בנוגע לאמונה, אבל אין בידו לענוש עונש כסף ומכ"ש לנדות ולהחרים.

5) משמרת הקהל היא לגבות את המסים ולהביא את הגבוי לאוצר המדינה, ואסור להם לעשות מבלתי הסכמת הממשלה שום מס חדש על בני הקהלות.

6) רשות נתונה ליהודים לבחור מהם אנשים לבוא בסוד המאגיסטראט ועל הנבחרים ללבוש מלבושי העמים אשר הם שוכנים בקרבם, ומשנת 1808 אין לבחור שום איש למאגיסטראט אשר לא ידע לקרוא ולכתוב אחת מן שלש הלשונות האלו: רוססיא, אשכנזית, ופולנית.

7) וגם הרבנים וראשי הקהל אשר יבוחרו משנת 1812 מחויבים לדעת לקרוא ולכתוב אחת מן הלשונות האלו.

§ 54 אמנם לכל זמן ועת לכל חפץ, אבותינו בזמן ההוא לא באה עוד להם העת לקבל את שפע ברכות הפקודה הזאת, האסור האחד אשר נתערב בהמון החסדים הצר להם מאד, והבריע את הכף. כי מצד אחד ההרגל הגדול אשר הורגלו בו מכמה מאות שנה, להתפרנס מעסק מכירת היי"ש במלונות ובכפרים נעשה להם לטבע וחשבו כי הפורש ממנו כפורש מן החיים, ומצד אחר היתה עבודת האדמה עבודה נכריה וזרה להם, כי לאשר הרחיקו אותם חוקי ארצם מלפנים ממנה תכלית הרחקה, לא ידעו אורחותיה ולא השבילו דרכיה, ולא האמינו אבותינו כי ימצאו בה מקור נאמן להחיות את נפשם, על כן חרדו לקול הפקודה הזאת, ולא התבוננו על הטוב הצפון בתוכה, כאשר ישמרו דבריה לעשותם, ויגזרו צום ובכי והפגינו ובעלות שועתם לפני כסא המושל הישר אשר אך טובת העם היתה לנגד עיניו, נתנה ארכא והרוחה, לאסורי הפקודה הזאת ולא נתקיימו לעת ההיא, והזמן אשר הוגבל להתחלת האסור הזה, שהוא שנת 1807—1808. לא נתן ידים לסדרים חדשים. כי אז כבר נשמעה תרועת מלחמת הצרפתים בעולם והיו כל מלכי איירופא טרודים ועסוקים בעסקי שלום מדינותיהם ומה גם ממשלת רוססיא אשר כל עתותי איירופא היתה בידה וכל עיני הממלכות היו נשואות אליה, ואבותינו בראותם כי היתה הרוחה לא נתנו את לבבם גם לזכות בזכיות הטובות אשר הכינה להם הפקודה, ומעמדם בכלל לא נשתנה לטובה, רק הרשות הנתונה לבוא בבתי הספר ובתי מדרשי החכמות, עשתה את דברה ואיזה מאחינו בווילנא פתחו את שער בית מדרש חכמת

הרפואה בווילנא אשר היה סגור לפני היהודים מיום הוסדו, ויצאו מעוטרים בעטרת החכמה הזאת, ומהם היה שארי הרב החכם מהו"ר יוסף ראזענסאהן, החכם ר"י קוסעלעווסקי, והחכם ר' יצחק (מארקוסעוויין) זייבערלינג. כי עד הימים ההם היה כל החפץ למלא את ידו בחכמה זו, מכתת את רגליו אל בתי מדרש החכמות בחוץ למדינה, וביחוד בפאדובה.

§ 35) חסדי אדונינו הקיסר הצדיק אלכסנדר אל אחינו בכלל, גברו על יהודי ווילנא בפרט, ענין אחד נכבד מאד, וזכר עשה לצדקתו עומד על תלו עד היום ויעמוד לאחרית הימים. אחינו בווילנא מאז היותה עסקו בגמילות חסדים להשכיל אל דל, וחברא קדישא **בקור חולים**, עשתה לה בית לכלכל את החולים ולנהלם ברפואות ובכל מחסוריהם. אמנם הבית הזה היה קטן מהכיל את חולי העיר אשר רבו יושביה, מיום ליום, וסדרי הנקיות לא היו יכולים להשמר כראוי. אשר על כן בשנת 1805. כאשר התעוררו גדולי העיר לבנות בית **בקור חולים** חדש. הרים הקיסר החסיד הזה שלשת אלפים רו"כ ליסוד הבנין. ובשנת 1806 פקד לתת מאוצר המדינה 2500 רו"כ כל שנה לצרך הוצאות הבית, ועוד נדבר מזה בחלק השני.

§ 36) מלחמת הצרפתים בשנת 1812 (תקע"ב תקע"ג) אשר אחזה בכנפות ארץ רוססיא, פקדה גם את העיר ווילנא. אשר היתה לעת ההיא אחת מן הערים הנכבדים מקום וועד, למושל רוססיא ושריו ולמשול צרפתים וצבאיו, נאפאליון בא בשערי העיר הזאת ביום 28 יוני 1812 עם חילו הכבד וצבאותיו הנוראים, ויברח דרך העיר הזאת אבל וחפוי ראש ביום 25 נאוועמבער. וביום 30 נאוועמבער שבו צבאות רוססיא תחת יד גבורם פעלדמארשל קוטוזאוו, ויבואו העירה. יהודי ווילנא שמחו לקראת בואם שמחה רבה, כי זכרו אהבת מלכם הצדיק, ותעל שועתם אל אלהים, לשלוח את עזרו מקדש לצבאות מלכם, ולצאת לישע משיחם. חרב הלוחמים הרבתה לאכיל ביגיע תושבי העיר והמחוז, בתים גדולים וטובים החרב נחרבו, אבל גם רבים מסוחרי העיר אשר השכילו להועיל למו בכל מקרי תמורות הימים גדלו ויעשירו ומעמד המסחור והמנהגים שנו פניהם שנוי רב; כי יושבי העיר למדו לדעת עמים רבים ושונים מקצה הארץ, והידיעה הזאת הרחיבה גבולי המשא והמתן, והסירה כמה מן המנהגים הנושנים אשר נולדו וגדלו על ברכי הפרוד והיחוד מכל עם ועם. אולם גם אבדה גדולה אבדה העיר, אבדה שאינה חוזרת לכל אוהבי קדמוניות, כי הצרפתים בחרו בשדה קבורות אבותינו לעשות ממנו מרבץ לעדרי בהמות לצ־כי החיל הגדול כי קיר חומה היה סביב לו ויחריבו את בתי הקברים, ומצבות לאלפים שברו ויאבדו, ובהלחמם עם החיים שללו את המתים, ויפשיטום את אדרם היקר הוא זכרון שמם ומעשיהם.

§ 37) כעבור הסער והסופה קמה לדממה, ימין אלכסנדר רוממה

לעשות חיל בצרפת, ולהשיב שבות ארצו האדירה, והשלום נתן פריו, כי בכל ארצות מדינתו שבה הממשלה כן בפולין וכן ברוססיא לדרוש בשלום היהודים. בפולין חקרו ודרשו הרבה להיטיב מעמד אחינו בכל פרטיהם, והשר הגדול הבישוף מאלצעווסקי אחד מראשי המועצה פנה אל כבוד הרב החכם המפואר ר׳ דוד פרידלענדער בברלין ובקשו כי יודיעו דעתו ומחשבתו איך לכלכל דבר הטבת מעמד אחיו בפולין ולא אחד החכם ר׳ דוד פרידלענדער אשר כבר נסה ללחום מלחמת בני עמו, וכתב ספרו המפואר „על דבר הטבת מעמד היהודים בפולין", בו הציע תשובתו ברחבה *) ובלי ספק עשו דבריו זאת שליחותם ופעלו הרבה לטובת היהודים אף כי לא נודע לנו מוצא דבר, וברוססיא פקד הקיסר הישר אלכסנדר בשנת תקע"ח, על היהודים לבחור שלשה נבחרים (דעפוטירטע) אשר ישבו בעיר מלוכה פטרבורג להביא לפני הממשלה את עניני הכלל, וכפי הנראה אחרי ראות אדונינו הצדיק הזה כי קשה על הממשלה לצאת חובת רצון העם, ולתקן את מחסירם שלא בטובתם, הגביר חסדו להגדיל עונותו לשאול את פי היהודים בעצמם למען ידע לכוין את הרפואה אל מחסורי החולי בעדות החולים עצמם. אז נאספו גדולי חכמי היהודים מכל מדינות רוססיא לעיר ווילנא, ויבחרו בשלשה אנשים נכבדים לשעתם יודעים לדבר בשפת המדינה, את ר׳ זונדל זאנעבערג מהוראדנא, ר׳ ביינוש ברין מוויטעפסק, ר׳ מכאל אייזענשטאט מגוב׳ מאהליב, ושלשה אנשים להיות במקומם, ר׳ שמואל בהרב מק"ב מווילנא, ר׳ מרדכי לפלער מוויטעפסק, ר׳ אליעזר דיללאן מגוב׳ מינסק. ולצורך הוצאות נסיעת הדעפוטירטע לפ"ב וישיבתם שמה גזרו לקחת את העטרות של כסף אשר נהגו לעטר את הקיטיל. התקנה הזאת נעשית בהסכמת נבחרי כל הגובערניעס באספה רבה בעיר ווילנא ביום ב׳ ער"ח אלול תקע"ח. והבאים על החתום כפי שהם בח"י על התקנה הם: א) הקטן תנחום בהגאון המנוח זלל"ה מהוראדנא, ב) ארי׳ ליב מבית קאצנאליבוגן חב"ק בריסק, ג) הק׳ חיים מרדכי מרגליות אב"ד דק"ק דובנא, ד) ר׳ שמואל במהור"ר דוד זל"לה מווילנא, ה) ר׳ שמואל בא"א מוהר"ר ישראל חיים זלה"ה מווילנא, ו) ר׳ פנחס בלא"א הרב הג׳ מוהר"ח שיק זללה"ה משקלאב, ז) ר׳ מכאל בהרב מהו"ר שמואל אייזן שטאט משקלאוו, ח) נפתלי יקותיאל במוה"ר יעקב זצ"ל נבחר מוויטעפסק, ט) ר׳ בנימין ביינש בא"א מוהר"ר יעקב זלל"ה מוויטעפסק, א) הק׳ נפתלי בהרב הגאון מהו"ר נחום אויערבאך מקאמניץ, ב) יהודה ליב בהרב נבחר מקאמניץ. ג) ר׳ יוסף בא"א מוהר"ר שלמה זצל"הה מווייאזין נבחר ממינסק, ד) ר׳ יהודה ליב אב"ד נבחר מפאלטאווי, ה) ר׳ אליעזר בא"א מוהר"ר זאב וואלף זצ"ל

---

*) ולויקר מציאות הספר הזה, ראיתי להעתיק את מכתב האדון מאלצעווסקי אל הרב החכם ר׳ דוד פרידלענדער בהוספות לחלק זה —

מטשארניהב, ו) ר׳ יצחק בא״א מוהר״ר נפתלי הערץ זצ״ל נבחר מפאלטאוו, ז) ר׳ יהודא ליב בא״א מוהר״ר שבתי יפה ז״ל מטשארניהב, ח) הק׳ שמואל בא״א הרב מוהר״ר נתן זלל״ה מחערסאן, ט) ר׳ משה צבי בא״א מוהר״ר יצחק בלוך זצ״ל מחערסאן *).

§ 38) אולם הנבחרים האלה לא ידענו מה היה להם, כי לא הצליחו במלאכתם והנראה כי אחרי אשר עוד לא נסו אחינו בדור ההוא לבוא בהיכלי מלך ושרים לכלכל דבר עמם, ולא סגלו להם את הידיעות הנצרכות, להיות למול בעד אחיהם לפני הממשלה, על כן לא מצאו הנבחרים חן בעיניה ולא הצליחו במעשיהם, ושלוחי עמנו בית ישראל אשר אם השכילו היה בידם, להפיק רצון הקיסר החסיד, ולרומם קרן ישראל, לא עשו מאומה ויהי קצף על ישראל.

במגינת לבב יראה המתבונן בקורות אחינו, כי לא השכילו בני הדור ההוא להבין את רצון הקיסר האדיר אלכסנדר הראשון נ״ע, ולא הצליחו להועיל למו, ולבניהם אחריהם בחסדיו הגדולים אשר שפך עליהם פעמים, אבל חלילה לנו להאשים את אבותינו ולחפא עליהם עון, כי לא בזדון השליכו אחרי גום את הטוב המוגש לפניהם, כי אם מחוסר דעת את מעמדם המדיני, מקוצר רוח בינה להבין את אשר הזמן שואל מהם, ומהעדר ידיעת לשון המדינה ושארי הידיעות המכשירות את האדם, לשקוד על פתחי נדיבים; כי ממשלת פולין הרחיקה אותם מספּ ידיעת הווית עולם, ולא נתנתם לגשת אל היכלי החכמות והידיעות, ויהי בצאת שמש חסדי אדונינו אלכסנדר על הארץ, להאיר את המאפל והנה הם ערומים, ומי יתן והיה הדבר הזה לאות ולמשלים לאחינו בני ישראל בימינו אלה, ימי תקוה טובה לכל ישראל להתבונן על רצון אדונינו הטוב אלכסנדר השני ומשאלותיו הנכבדים, לשמוע באזנים פקוחות בקול הזמן הקורא בקול גדול ולעמוד הכן לשמוע לשמור ולעשות את כל המוטל עלינו לדעת כי הדרך הישרה שיבור לו האדם יהעם כולו להגיע למחוז חפץ שלום האמונה, ושלום הפרנסה, היא דרך החכמה וההשכלה שהם תפארת לעושיהם ותפארת להם מן המלך, והממשלה, האדם, ושלום באדם ובישראל.

*) עיין הוספות לחלק זה.

הוספות ותקונים

1) דף 1 שורה ג׳: ה׳ אלפים פ״ב צ״ל ה׳ אלפים קמ״ב.

2) לצד 7 : ואלה דברי החשמן קומענדוני כפי מה שהביאם החכם צאצקי

On trouve encore en ces Provinces une grande quantitè des Juifs. qui n'y sont pas meprisès, comme en plusieurs autres endroits. Ils n'y vivent pas' miserablement des laches profits, des usures, et de leurs services, quoiqu' ils ne refusent pas ces sortes de gains: mais ils possedent des terres, s'occupent au commerce, et sappliquent meme á l'etude des belles lettres, particulicrement, á la medicine. et a l'astrologie: Ils ont presque par tout la comission de leverle droit desentrées, et du transport des marchandises. Ils peuvent pretendre â une fortuné assez considérable, et non seulement ils sont au rang des honnétes gens, mais quelque fois meme ils leurs commandent. Ils n'ont aucune marque pui les distingue des chretiens; il leur est meme permis de porter l' epèe. et d'aller arméz. Enfin ils jouisent du droit des autres citoyens,

[Vie du Cardinal Commendoni par Gratien, traduit par Flechier Paris **1614**, p. 190. **Rosprawa** o żydach. Czackiego p: **93.**]

וכבר באו דברי החשמן הזה בספר שארית ישראל פרק כ״ו וז״ל : והקארדינאל קאמעמנדאן כתב כי נסע בשנת שכ״א ברוסלאנד ומצא שם יהודים רבים ונחשבים שם בעיני האומות, כי נותנים ונושאים באמונה עמהם, ורבים יש להם שדות ומהם מתפרנסים, גם לומדים חכמת הרפואה וחכמת החזיון ומהם ממונים על המכס ויש להם רשות להיות להם חרב חגור על צדם וממונים לעבודת המלך ככל התושבים.

3) לצד 14 : וזה אשר שמו אזרחי ווילנא בתוך בקשתם על אודות היהודים בלשונם :

Ponieważ żydzi Wileńscy, mieszczanom kupcom i rzemieślnikom, w handlach, kupiectwach, szynkach, rzemiosłach, przeszkodę czynili i teraz czyniąc chrześcianom pożywienie odeymują: do tego wmieście mieszkając ròżnemi infectami i chorobami nie

Magisratovi i każdemu Rządowi nie oznaymując etc. przez co do niemałéy szkody miasto przychodziło. Zaczym bardzo upraszać mają Panowie posłowie, Naiaśniejszego Cara Jmci Pana nam miłciwego, aby tak oni sami jako zaraza z chorób i gnojów ich pochodząca, za miasta za Wilią do ogrodu gdzie grobowiskaswe mają przeniesieni byli. (Instrukcya do Cara Alexego 22 Aprila roku 1658. (Wilno, Kraszewskiego T. II. p. 125.

4) לדף 15 : ואלה דברי החכם זאלוסקי בלשונו :

In Litwania nullus est pudor, pietas, fides, jus, aequitas, leges, amor omnia cessere ferro, fortior regnat manus et timeo, ne jura gladius dicat et legem aubeat atrox libido, quandoquidem parere legi nolunt qui legem sanxerunt et adversa pars etiam non minus contumax quam illi pertinaces (Zaluski Epist T. II, f. 597 apud. Kraszewski II, p. 168.

5) דף 25—26 : בענין משמרת הרבנות והפרנסות וסדר הנהגת הקהלה לפנים ראינו להוסיף פה איזה דברים .

א) בראש הקהלה היה עומד האב"ד הגאון, ראש בית דין, בית דין של שנים עשרה דיינים, ומנהיגי הקהלה. האב"ד היה מתקבל לפנים רק על משך ג' שנים בהסכם אסיפה רבתי — ומשמרת האב"ד היתה לעיין ולפקח בכל צרכי הקהלה. ולמען נדע את המוטל עליו, נעמיד פה כמה תנאים מתנאי הרבנות שנעשו בעת קבלת הגאון מהור"ר ברוך כהנא ראפאפורט לאב"ד בקהלתנו בשנת תס"ח שנתחדשו בשנת תע"ב בעת קבלת הגאון מהור"ר העשיל ז"ל, (אף שנשתנו איזה מהם בעת קבלת האב"ד האחרון הגאון מהור"ר שמואל).

ה) כשיקראו אלופי הקהל יצ"ו להרב שיבוא להתועדות הקהל או לאסיפה לאיזו צורך יהיה מי שיהיה מחויב לבוא תיכף בלי דחיה כלל, ופשיטא שאינו רשאי למנוע עצמו משום משפט ועסק כלל וכלל וכו', וישגיח שלא יהיה קול צעקת יחידים בעיר נגד הקהל יצ"ו ונגד הדיינים, רק יעשו משפט חרוץ ככתוב עם אלופי הקהל יצ"ו, או בעסקי דיני ממונות עם האלופים הדיינים יצ"ו, ועל ישגיח בשום מוחה ומעכב בעולם ואף לכל בני האסיפה, ובאופן שיהי' ממש בדברי היחיד כמבואר בתקנות הקהלה. והאלופים הפ"ח והקהל ונאמנים ושמשים דק"ק יצ"ו מחויבים לציית לדברי הגאון יצ"ו — (פונקט ג').

כ) בעסקי הקהל יצ"ו הן בעסק גביות ונתינות וחכירות הקהל, אינו רשאי הרב להכניס ראשו כלל, רק בעת הצושלאק (גמר) החכירה יהיה הרב ג"כ במושב הקהל ויקום מהכל עפ"י רוב ויבוא עה"ח עם הקהל כו' (פונקט ד').

ג) כשירצה הקהל לעשות איזה נתינה או גביה חדשה או לעשות איזה דבר שנגד תקוני הקהלה יצ"ו ויהי' מערער בדבר אף אחד מאסיפה, באמרו שהוא נגד התקון, מחויב הרב לעמוד לימין צדקו של המערער ולבטל המעשה לגמרי ולעשות משפט חרוץ וכו' (פונקט ה')

ד) בעסק דיני ממונות אין היוב להרב לישב כסא למשפט בעדת הדיינים ורשות לאלופי הדיינים לשפוט אף שלא בצירוף הרב, וכל משפט אשר יצא מפיהם אין להרב להניע ראשו כלל, ולסתור אף קוצ"י, אך מתחלת הדין כשלא ירצו אף אחד מבעלי דינים לטעון לפני האלופי הדיינים עד שישב הרב עמהם אף שיהיה דבר קטן, אזי רשות לו ואין להרב לבנוע א"ע משום משפט (פונקט י"א).

ה) בכל העסקים יהי' נחשב דעת הרב לדעה אחת, אכן כשיהיו דעות שקולים דעת הרב מכרעת, ולהצלת היחיד יקום כפי תקון מדינה וכו' ובכל פעם שיקראו אותו בעלי תקנה לבא אליהם מחויב הרב לישב עמהם ובאם שירצו לבטל איזה תקנה יקום ע"פ הרוב, ואין הרב יכול לעכב אם לא שיהיו נגד תקוני המדינה יצ"ו ובאם שירצו לתקן תקנה חדשה, רשות להרב עם שני בע"ת לעכב תקנה חדשה (פונקט י"ב).

ו) פסק או פרוש בתקנה לא יעשה הרב בעצמו ויקוים לפני תקוני מדינה יצ"ו ומה שלא יהי' נזכר בתקנות מדינה ותקנות הקהלה יצרף הרב עמו שני בע"ת ושני ראשי אסיפות, ושני מנהיגים, ושני דיינים בלתי נוגעים מחמת קורבה (פונקט י"ג).

ז) אין להרב להכניס ראשו כלל בעסקי שמאות וכו — בשעת ישיבת בוררים בחוה"פ או עסקי ברירה או שמאים אין רשאי הרב לדבר מאומה דבר על הבוררים להרע או להיטיב לאיזה בע"ב יהיה מי שיהיה (פונקט י"ג—ט"ו).

ח) בעת התועדות המדינה, אין להרב לחתום על שום פסק וכתב שהוא נגד הקהל יצ"ו. נגד יחידים או רבים בלתי ידיעת הא' ראשי אסיפה דק"ק יצ"ו וכו'. (פונקט ט"ז).

ט) סמיכות חבר יסמוך הרב בצירוף הראשי פ"ח וראש ב"ד (באופן שיסכימו לפי תקוני המדינה יצ"ו), וסמיכות מורנו יאסוף אליו ארבעה ראשי הקהלה והמנהיגים הנסמכים בשם מורנו לפי תקון המדינה שלמדו פוסקים, ושני ראשי בתי דינים מהאלופים הדיינים וכשלא יהיו ראשי בתי דינים אזי ראשון ראשון מהדיינים יצ"ו קודם, ויישבו כולם ביחד באסיפה דווקא בבית הרב או בחדר הקהל ויקום ע"פ הרוב, וכל מי שלא בקש להסמיכו עד יום ה', וירצה לבוא בערב שבת ופשיטא בשבת אין להסמיכה כלל בשבת ההיא (שום ממש) ועכ"פ אין רשאים לסמוך לשום אדם בשם מורינו כ"א לפי תקון המדינה יצ"ו ופשיטא למי שלא למד טור יורה דעה וטור חושן משפט, אף שלמד גמרא או פוסקים אחרונים — וכל זה כשירצו שיסכימו להסמיך איזה אדם קודם עשר שנים אחר החונתו, אכן מה שיסמוך לאיזה אדם אחר עשר שנים אחר חתונתו אין להקפיד כלל באשר שהסמיכה ההיא אין שייך אל האסיפה כלל (פונקט כ').

ב) מבני הקהלה היו נבחרים אנשים נושאי בעול צרכי הצבור לאסיפה נקראו בני אסיפה רח"ש, ומהם היו נבחרים ונעשים ראשים מנהיגים וגבאים וכו' — לכל דברי הנהגות הקהלה. בכלל האסיפה נתקבלו רק המתוארים בתאר מורינו וגם בתאר חבר. אחר מספר שנים ידועים מאת חתונתם. —

ג) ההתמנות באיזה משמרת היתה משוערת לפי כבוד המשרה, ומסודרים בהדרגות בסדר זה. דרגה ראשונה) ממי שהיה ראש או מנהיג, דרגה שניה) דיין אצל איזה חברה או נכנס לדייני הקהלה, דרגה שלישית) גבאי צדקה גדולה או דיין הקהלה, דרגה רביעית) עקור הקהל, דרגה חמישית) טובי הקהל, דרגה ששית) ראש מדינה או ראש הקהל. — בסדר הדרגות האלה עלו בני האסיפה לכבוד משמרותיהם ולא היו רשאים לדלג דרגה אחת כ"א בתנאים מיוחדים. לבד מן המשמרות האלה היתה משמרת בעלי תקנה והתתיהם שומרי תקנה.

ד) בכל שנה ושנה נעשו מנהיגים ודיינים חדשים, באופן וסדר מיוחד, אשר נשתנה אמנם במשך הזמן לפי צורך השעה באיזה פרטיו, אבל בכלל הוא (לפי התקנה משנת תק"ח) על אופן כזה: קודם ר"ח כסלו נעשו המשה בוררים לעשות בעלי תקנות, והם עשו סדרים ותקנות על איזה אופן יהיה המנוי שיהיה תמיד בחול המועד פסח. — הקלפי היה מוכן ומזומן אצל הסופר קודם הפסח, ובא' דחוה"פ תיכף אחר יציאת בה"כ בשחרית היו מחויבים

האלופים הראשים המנהיגים בעלי תקנות וראשי אסיפות והרב הגאון והאלוף הסופר להתאסף לחדר הקהל וחמשה נאמנים מיוחדים או ארבעה שמשי הקהלה שהיו נאמנים לענין זה לקחו מהקלפי חמשה בוררים על כל המנוים, ותיכף שעלו הבוררים מהקלפי הלכו שני שמשים להביא את הבורר אחד אחד שעלה ראשון לחדר הקהל והד"א על השמשים לדבר עם איזה בורר בעסקי בוררות. הבוררים היו מחויבים לעשות ד' ראשים, ב' ראשי מדינה, ד' טובים ג' עקורים וד' רואי חשבונות, וב' ראשי אסיפות (נקראו בכולל י"ט אנשים), וד' גבאים דצ"ג, וי"ב דיינים.

ה) ראש מלאכת המנהיגים, היה סדר הערכת המסים וגביתם, והלוקת הכבוד לאיש איש כערכו, ופקוח על שמירת הסדר במו"מ בין איש לרעהו. לסלוק המסים היו משועבדים כל מיני המסחרים, וההלואות, והמלאכות של כל איש איש, גבית הערכות היתה על ידי חכירות ועל ידי נאמני הקהל לעשות ההערכות היו נבררים שמאים שהיו מחויבים להעריך על פי דעות נעלמות באזהרות שלא ישאו פנים לעשיר ולא יהדרו פני דל, עד שהיו מחויבים מיד כשעלו מן הקלפי לשבת בחדר מיוהד וחד"א עליהם לצאת ממנו אפילו לביתם חוץ משבתות וימים טובים לישן ולאכול, ובידם היה להשביע כל איש על ערך מסחרו ומעמדו בעת ההערכה, ובגביות וסלוקים שהיו מוטלים על הרווח במסחר ומלאכה, היה מחויב כל איש לבוא להגיד לפני הנאמנים או החוכרים את הרווח שלו, ובעלי מלאכות היו מחויבים להגיד בכל שני מעת לעת. כל העסקים היו נתלים מיד הקהל והם היו רשאים לתת רשות לאיש ואיש להתעסק באיזה עסק באופן שלא יזיק לחזקת ולמערופיא של אחר, ואסור היה לשום בעל מלאכה אף אצל מערופיא שלו להכניס עצמו בשום דבר חוין ממלאכתו. —

ו) בכל רבע שנה מחויבים בני אסיפות רח"ש להתאסף להדר הקהל ולפקח בעסקי הקהלה ואף שלא יאספו האלופי' ראשי אסיפות, אזי התאספו עפ"י עצמם בע"ב השייכים לאסיפת רח"ש, וכשהיו עשרים מבני אסיפה יהיו נחשבים לאסיפה כמו שהיו כל בני האסיפה ביחד.

ז) בכל שלש שנים היתה אסיפת המדינה באיזה המקומות שבחרו באסיפת המדינה היו נכללים חמשה קהלות ראשיות ובנותיהם והם: בריסק דליטא, הוראדנא, ווילנא, פינסק, סלוצקי = ובתקנות העיר משנת תק"ח נאמר: באשר שראה ראינו שהשנים אינם כתקונם ובלתי אפשר לאסוף אסיפת המדינה לעשות תקנות כתקון הקדמונים כל שלש שנים וכו' בכן עלה במוסכם באסיפת הקהל בחדה"ק כתקון לברר בוררים מאסיפה לעשות בעלי תקנות והם יעשו תקנות בקהלתנו לבל יוגרע מעמד ומצב קהלתנו יצ"ו ויאספו איזה אנשים לילך בשרירות לבם כו' באמרם שאין להם שום סמך מהכתוב.

ח) ביד הדיינים בצירוף האב"ד היתה: שומת הנחלאות, החזקות ומקומות של בית הכנסת ונתינת מערופיות, והם נתנו תוקף לכל מכירות נחלאות, שהיו נעשות לפניהם, בצרוף הסופר והשמשים, גם היו מחויבים בצרוף הקהל להשגיח על יושר המשקולות והמדות בהשגחה יתרה ולמחות בכל תוקף בעד מיקרי השער.

6) לדף 20 שורה 14: בשנת 1705 צ"ל 1750

7) לצד 27—28 וז"ל הפקודה:

Позволивъ Евреямъ отправлять мѣщанскіе и купеческіе промыслы ихъ въ губерніяхъ: Минской, Изъяславской, Брацлавской, Полоцкой, Могилевской, Кіевской, Черниговской, Новогород-ской, Сѣверской, Екатеринославской и въ области Таврической, записавься по городамъ, въ мѣщанство и купечество, повелѣваемъ съ тѣхъ изъ по-

мянутыхъ Евреевъ, которые таковымъ дозволеніемъ пользоваться желаютъ, собирать съ 1 числа слѣдующаго Іюля установленныя подати вдвое противу положенныхъ съ мѣщанъ и купцевъ христіанскаго закона разныхъ исповѣданіи; которые же не похотятъ остаться, таковымъ дать свободу, на основаніи Положенія о городахъ, по заплатѣ трехлѣтней двойной подати, выѣхать изъ Имперіи нашей.

Полное собраніс Зак. Т. XXIII. № 17 224. 1794. Іюня 23

8) וזה המכתב אשר כתב הארון הבישוף מאלצעווסקי אל החכם ר׳ דוד פרידלאנדער לשונו:

Monsieur!

On s'occupe ici beaucoup des projets, sur la reforme des Israelite. Dans cette entreprise bien difficile, on desireroit d'allier tout ce qu'nspirent la justice et l'humanitè en faveur de cette nation degradèe par l'oppression et les prejugèes, avec ce qui exigent la position et les Interets actuels du pays.

Des personnes du Gouvernement d'ici, ayx quelle Votre nom et Votre merite sont connus, sachant que Vous m'honorez de Votre amitiè, m'ont enjoint de Vous prier, de voulior bien nous cmmuniquer Vos avis et nous accorder Votre secours dans cette entreprise.

Sachat que Vous ne Vous refusez pas, lorsqu'il s'agit, de faire ce qui est bien, et que l'objet dont Il est question a toujours èté cher a Votre Coeur,

je me suis chargè volontiers a Vous communiquer cette prière.

Vous connaissez Monisieur les Israelites qui habitent la Pologne. Vous avez visité nos provinces, et les avez vu chez eux. Vous avez certainement reflechi sur ce qui serait avantageux pour l' Etat et pour eux de leur accorder. Veuillez nous communiquer au plutot Vos Idèes la dessus. Plus vous y mettrez de details, plus nous serons instruits et en etat de reussir dans l'entreprise qui nous occupe.

Nos librairies ne contiennent pas les ouvrages qui ont paru en allemagne a ce sujet, a l'exception de celui de Dohm et de Bucholtz. Ne seroit ce pas Vous importuner que de Vous prier encore, de vouloire engager quelque Libraire à Berlin de m'envoyer les Livres et ecrits, que vous jugerez dignes d'etre consultes.

La bonne cause, pour la quelle je m'adresse a Vous Monsieur, et l'amitiè que vous m'avez toujours temoignè me font esperer. que vous voudrez bien m'accorder ce que je vous demande, et m'excuser en mème tems de l'embarras, que je vous occasionne.

Recevez l'assurance etc. etc.

Varsovie ce 21.

Janvier 1816.

de Malczewski.

Eveqûe de Cujavie et de Pomerellie

á

Monsieur D. Friedlaender

à Berlin.

העתקה

אדוני

פּה אנחנו עמלים לבקש עצות ותחבולות להיטיב מעמד היהודים, במלאכתנו זאת רצוננו, לתת אל העם הדל הזה אשר הלחץ והשנאה הורידו לעפר כבודו, משפטים צדיקים, כתורת היושר ואהבת־האדם, כפי הראוי ונערך לטובת מעמדי המדינה.

מגדולי השרים היודעים את שם כבודו ומפעליו הטובים ויודעים גם כן, כי מעלתו יכבדני באהבתו, שמו פניהם אלי, לבקש את מעלתו, להיות לנו לעזור במלאכתנו זאת, ובעצתו ינחנו.

ידעתי כי מעלתו לא ימנע הטוב משוחרי הטוב ומבקשי רצון, ודבר שאלתנו קרוב הוא לנפשו ולבבו מאז, על כן שמחתי להציע לפניו את הבקשה הזאת.

אדוני יודע את תכונת בני ישראל בפולין, כי היה לבקר מחוזי מדינתנו, ורבים מהם באים תמיד למדינתו, ובוודאי כבר חשב דרכם והתבונן מה תוכל הממשלה לעשות עמהם טובה, לטוב להם ולארצם, ולזאת הואילה אדון להודיענו דעותיו בזה, וכל אשר ייטיב להאריך בבאור פרטי הענינים, כן נוסיף ללמוד לדעת את מצבם אל נכון, ויכן חפצנו יצלח בידנו.
בבתי מסחרי הספרים במדינתנו לא נמצאו הספרים אשר חברו בענינים אלה בארצות גרמניה, זולת ספרי האדון דאהם ובוכהאלץ, ונא אל יכבד על מעלתו כי אוסיף אבקשו להיטיב עמדי, לבקש אחד מסוחרי הספרים בברלין, כי יגיע לידי את כל הספרים והמאמרים, אשר ימצא כבודו ראוים וטובים לענין זה.

הדבר הטוב אשר בגללו פניתי אל כבודו, והאהבה והרצון אשר הפיק אלי תמיד, ירהיבו עז בנפשי לקוות, כי יואיל מעלתו למלאות שאלתי, וישא פני, כי העמסתי עליו את המלאכה הזאת *).

יקבל כבודו הבטחתי הנאמנה כי הנני וכו'.

ווארשוי

12 יאנואר 1810.

מאלצעווסקי

בישוף מקויאוויען ומפאמערעללען

אל

האדון ד' פרידלענדער

בברלין.

*) המכתב הזה נמצא בספר תשובת הרב החכם ר' דוד פרידלאנדער על השאלת הזאת הנקרא בשם:

Ueber die Verbesserung der Juden in Königreich Polen. Ein vor der Regierung daselbst im Jahr 1816 abgefordertes Gutachten. Berlin 1819.

9) ראיתי להעתיק פה דברי ההודעה אשר יצאה מאת הווער הגדול אשר היה בווילנא בשנת תקע"ח וז"ל:

כרוז קורא בחיל אשר יצאה מאת הוועד הגדול אשר היה בק"ק ווילנא, עפ"י הפקודה רוממות מאת אדונינו הקיסר האדיר החסיד יר"ה ותנשא מלכותו:

בהתאסף ראשי עם יחד מעדת ה' נבחרים מכל הגובערניש אשר במדינת רוסיא הח"מ היושבים תחת ממשלת אדונינו הרחמן האדיר הקיסר יר"ה, כפי אשר פקד עלינו להתאסף פה ק"ק ווילנא, לבחור אנשים נכבדים חכמים ונבונים, להיות דעפיטאטין לישב בע"מ פטרבורג, ועל פיהם יצאו ויבאו כל משאלות אחב"י לפני המלך והשרים, ופי מלך שמרנו ועשינו ככל אשר פקד עלינו. ובחרנו שלשה אנשים נכבדים, הלא המה וכו' ' — ולהיות שידוע לכל אנשי מדינות רוסיא שקודם נסיעת הנבחרים מכל גובערניש להאסיפה הנ"ל דברנו עם יחידי סגולה ושאלנו אותם בעצה כדת מה לעשות, ליתן לכסף מוצא הוצאת הדעפוטאטין ליסע לפטרבורג ולישב שמה בכרך גדול, דכאן צייה לעזוב את ביתו ונחלתו ועסק משא ומתן שלו, ומה גם להוציא הוצאות מכיסו, אשר יעלה לסך מסוים, ואחר ההשתדלות מצאנו אופן הנאות ושוה לכל נפש אשר כל אחד מאחב"י לא יצטרך להוזיל מעות מזומן מכיסו, וגם יהיה תקנה על להבא, שלא לבזבז ממונו על דבר שאין בו מהצורך כלל ואין מצותו בכך.

היות שזמן לא כביר נתחדש שאיזה אנשים מעשירי העם, מעטרין את הקיטלין שלהם בעטרות טרעסטין של כסף, אשר לבוש הקיטיל אינו תשמיש של קדושה כלל, ואין משתמשין בו כ"א שני פעמים בשנה, והטרעסטין שעליו אינם אפילו הידור מצוה, ולכן לבטל הדבר הזה מה טוב הוא שעל להבא כן לא יעשה, והטרעסטין הנמצאים כעת מעוטרים על הקיטלין, טוב להפרישם לדבר מצוה על טובת כלל עם אחב"י, עבור הצטרכות הוצאות הדעפוטאטין לע"מ פטרבורג. וכעת בעת הוועד דפה ווילנא כולנו יחד הנבחרים הח"מ בהסכם אחד הוכשר בעינינו התקנה הנ"ל, שמהיום ולהבא חלילה לשום אדם מישראל יושבי מדינות רוסיא, אפילו לעשיר שבעשירים ללבוש מלבוש הקיטל הנעשה עם בעלאג כסף בשום פעם, אפילו חתן ביום חופתו, והבעלאג אשר נמצאים על הקיטלין כעת בכל המקומות הנ"ל, מחויבים אותם האנשים להסירם מעל הקיטלין, ולתנם לנדבה בכדי למוכרם, והמעות יהיה מופרש על הצטרכות עסקי הכללי הנ"ל. והנה

חשבנו ערך הנצרך להוצאות הדעפוטאשין הנ"ל נסיעתם לפיטרבורג, ישיבתם שמה, מזונותיהם ותשלומי שכירות לכותבים הנצרכים ולהמעתיקים כתבים שונים מלשון ללשון, ושכר דירה, ודמי פאצט, ושארי הצטרכות, כפי הסמיעטע אשר מסרנו להאדה"ג וואַיעני גובערנאטאר דליטא העולה לערך סך שלשה אלפים וששה מאות וששים אדומים רענדליך בכל שנה ושנה וכו', עשינו התקנה הנ"ל ע"פ האופנים הללו.

כל התקנה הנ"ל נעשה בהסכמת כולנו הנבחרים הח"מ מהגובערניעס עפ"י כח והרשאה אשר בידנו וכו'.

היום ב' ער"ח אלול תקע"ח פה ווילנא.

קונטרס הערות, והוספות יקרות, והיו למאורות, למלאות ולהרחיב איזה דברים, מפי סופרים וספרים, מאת הרב הגדול בתורה ובחכמה הגביר המפואר מהור"ר מתתיהו נ"י בן הרב הגאון סיני ועוקר הרים מהור"ר שמואל שטראשון נ"י. ויקרא את שמו רְחֹבוֹת קִרְיָה

א) צד 2 „הפריווילי' אשר נתן באלעסלאוו הישר נסיך פולין בשנת 1207 1203 ע"כ הוא טעות, וצ"ל בשנת 1264, והפריווילגיום הלז נדפס בשלימות בספר Leges seu statuta ac privlegia regni Polaniae מן ה' יאקאב פרילוסיוס שיצא לאור בקראקא שנת 1551. אמנם נמצאו משנות 1207 1203 הנז' איזה מכתבי זכיות ליהודים, שרשות בידם לקנות בתים וקרקעות.

ב) שם „ואשר קיים קאזימיר הגדול מ"פ" יש להוסיף כי קאזימיר קיים את הזכיות האלה של באלסלאוו, ביום 9 אקטאבער שנת ה"א צ"ד (1334) בשנת שנית למלכותו. ומש"כ הצמח דוד (ח"ב) „שבשנת צ"ח, אלף ושל"ח לנוצרים מלך קאזימיר תחת אביו" הוא טעות, וצ"ל בשנת צ"ג (1333) וכן מש"כ הצ"ד: (ואחריו הסה"ד, ונמשכו אחריהם לתומם כמה סופרים מחכמי זמננו, עי' בהקדמת ס' שארית יהודה, וגדולת שאול צד XI דף ה' ע"ב, י"ג א') „שאסתר היהודית אהובת קאזימיר היא השתדלה ממנו, כתבי החסד והחירות לבני עמה" הוא ללא אמת, כי אמנם התקשרות המלך עמה באהבים היה בשנת קי"ו (1356), וזהו אחרי אשר חלפו כ"ב שנה לקיומו את הפריווילגיום של באלעסלאוו הנז'. ואולם את זה השקר בדוהו איזה סופרים שונאי ישראל, אשר לפי דעתם לא היו בני ישראל ראוים שיתן להם קאזימיר הגדול והחכם, זכיות וחירות, **לולא** שעלץ בנערה עברית עירנית 1) והנעירתו להיטיב עם בני עמה! — ועוד נזדקר שם בדבריהם טעות במה שהציגו זה בשנת ה"א ק"ל, אשר אמנם היא השנה שמת בה המלך קאזימיר הנז', כי מת ביום 5 נאוועמבער 1370 —

ג) שם „ואלה דברי הפריווילגיום בקצרה" גם ה' צשאצקי קצר את דברי הפריווילגיום שמחזיק ל"ב סמנים, ונמצא בשלימות בספר: Goteb owskí Dz za wIap. Jag.

ד) צד 3 (סי' ח') יתן ב' לטרות פלפלין „בחוקי באלעסלאוו כתוב „ב' אבנים (Talenta) פלפלין" והאבן הזאת היא ל"ב לטראות. ואמנם על זכרוני שנמצא כבר תשלום קנס כזה (של ב' לטרות פלפלין) גם בדתי יון ורומי הקדמונים. ועי בירושלמי ע"ג (פ"ג ה"ד) יהיב תרתין ליטרין דפלפלין לאיסקרנדה 2)

---

1) כפרש"י בעירובין (נ"ג ב') בעלת חן ותריפה לאדם עד ע"כ, והרש"א בחא"ג גם פי' עירנית מבנות הכפרים ע"כ. ורצה להביא שכבר פירש כן הערוך בערך ערן ע"ש, אבל האמת תורתו של הרב בעל הערוך שגורה בפי המהרש"א תמיד.

2) בס' המשביר (כ"ה א') הגיה של"ל אסתגדרא כמו אסתנדרא דשבור ע"כ, ולא נהירא לי משום שלא מצאנו מלה הזאת עוד בתלמוד ירושלמי ובאגדות א"י, כ"א בתלמוד בבלי „אסתנדרא דשבור" בגיטין (פ' ב') „אסתנדרא דמיבן" בקדושין (ע"ב ב') ומזה נראה כי היא מלה פרסית וכמש"כ הרב הגאון מוהרש"ר בע"מ (לד קס"ב). האמנם נ"ל של"ל לאסקרטורי כי כל"ר (Secretarius) סופר סודי, ונמצא המלה הזאת בירושלמי דכלאים (פ"ט) ודכתובות (פי"ב) „אליחורף ואחיה תרין אסקריטור דשלמה, פר"ל סופרים כי כן כתוב במקרא (מ"א ד') אליחורף ואחיה בני שישא סופרים. (ועי' בבלי סוכה נ"ג א' וברש"י שם) או אולי נ"ל „לאסקרפטורי" ג"כ כל"ר (Scriptor) סופר, (ונאמר ג"כ ביחוד על סופר דברי הימים), ועי' במדרש קהלת (ע"פ טובה חכמה) ושבנא הסופר סקריפטור. — והנה בית הארכוון וכתבי העיר

ה) שם (סי׳ ט׳) תביעה גדולה מחמשים גריווען „בהעתק שלפני כתוב: חמשים מארק„ היינו זקוקים כסף, וכ״ה בחוקי באלעסלאוו סי׳ 19.

ו) שם (סי׳ יו״ד) „ישלם כפלים״ בהעתק שלפני כתוב שסך הרבית יחשב לקרן, ומאז והלאה ישלם מזה רבית, וכ״ה בחוקי באלעסלאוו סימן 23.

ז) צד 4 (סי׳ י״ב) ויהודי אחד „בהעתק שלפני ,ושלשה יהודים וכ״ה בחוקי באלעסלאוו סי׳ 31.
ח) צד 5 (סימן 5), יש להוסיף, אשר המלך קאזימיר הזה (IV) נתן בשנת ר״א (1441) כתבי זכיות (פריווילעגיען) גם להקראים אשר בטראקי.

ט) שם (סימן 6), שכח להעיר אשר בדבר היהודים לא הלך אלכסנדר בדרכי אביו, ויבטל את כל הזכיות שנתן להם המלך באלעסלאוו והמלך קאזימיר וזולתם. — גם הוא נתן פקודה לגרש את היהודים מפלך הוראדנא (אשר אח״ז בשנת רס״ו (1506) ביטלה זיגיסמונד אחיו). ולפי דברי ה׳ יאקב זאבעראווסקי, היה ברצונו לגרש את כל היהודים ממדינת מלכותו, לולא קדמוהו המות.

יו״ד) צד 6 „אם יכה יהודי את יהודי אחיהו [איש) ענוש יענש כפי משפט דיני היהודים״ ע״כ, יש להוסיף, כי בפקודתו נתן כח ועוז להרבנים אף לשפוט משפט מות ביהודים, אשר אמנם לפי דעת קצת מסופרי דה״י, רק משנאתו את היהודים, נתן הפקידה הזאת, למען יהיה חרב איש ברעהו. אולם באמת שגה בזה, ולא נבצרה מזומתו אשר יזם להשחית, דהלכה פסוקה בידינו: שאין דיני נפשות בב״מ אלא בעוד שהסנהדרין בלשכת הגזית, ועוד מ׳ שנה קודם חרבן הבית לא דנו ד״נ (סנהדרין מ״א א׳ ויש״מ) וכדאמר ר׳ שילא: אנן מיומא דגלינן מארעין לית לן רשותא למקטל (ברכות נ״ח א) וכאשר בא הרא״ש לספרד והיה שם אז ג״כ הרמנותא דמלכא לדון ד״נ לא הסכים לאבד נפש, מטעם כי אין דנין ד״נ בלא סנהדרין, עי׳ בתשו׳ הרא״ש כלל י״ז (סי׳ ח׳) ועוד שם (סי׳ י״ג) ע״ד אשה זונה מנאפת 3) ועיין בתשיבת ר׳ יהודה בנו (סי׳ נ״ח וסי׳ ע״ה, וסי׳ ע״ט) ובתשובת הרא״ש הנדפסה שם בסוף הספר (נ״ג ע״א) ועיין מש״כ הרשב״א, דברים נמרצים בזה, כפי

עומד תמיד תחת יד הסופר, ולכן נתן לו מתנה ב׳ ליטרין דפלפלין שיתפס שם בין הכתבים נידון הירוד לזור (ע״ש בירושלמי). ולענין מלות אלה עי׳ פסיקתא רבתי פט״ו (פרשת החדש) ויעמדו מלאכי הוכה פקידים סקפטורים ע״כ, ובלי ספק היא מלת סקריפטורין, ומלת „פקידים״ הוסיף איזה מעתיק וכן הערוך ערך סקפטר ע״ש (ומהרז״ו שם שביאורו שכח לעיין בערוך). ובמדרש איכה (ע״פ ולא זכר הדום רגליו) „סקנטור דכתיב וקשת הסופר במתניו״ והערוך גורס קייסטור, וע״ש במוסף, ול״נ של״ל גם כאן סקרפטור, ועי׳ ב״ר (פס״ט) שכך מיכתב בסקרידין של פרעה, וכתב הערוך נראין הדברים שזה סקרדין וסקנטרים של מעלה אחד הם, והמוסף כתב: א״ב פי׳ סקרטין בל״ר כתבי סגולה של מלכים ושרים ע״כ. ועי׳ בויק״ר (פכ״א) בזאת אני בוטח אר״ל בסקווטרים שהכתיב לנו משה בתורה וזאת ליהודה ע״כ, ע״ש במ״כ וביפ״ת שגם הערוך (שנראה שכיוונו לערך סקרדין, כי בערך סקנטר לא פירש כלום) ועי׳ במוסף שם: א״ב פי׳ סקריפטרין בל״י כתיבה. ואנכי הגהתי זה רבות בשנים (וכן הגיה הרד״ל) של״ל כאן במדרש באגיסטרין שכ״ה הגי׳ במדרש שו״ט שג׳ וד׳ מקומות (מזמור כ״ז פ״ד, פ״ו, ק״ב (ושם נשמט הג׳), אבל כתב המוסף פירושה בל״י (עקמיטייריאן) ברכת הנפטר לדרכו ונתינת שלום לחבירו עכ״ל, ונראה מאד המלה הזאת לברכת משה קודם פטירתו.

3) ע״ש בתשובה שכתב להתוך החוטם כדי לשחת תואר פניה כו׳ ולפלא בעיני שלא הביא לזה סמך מדברי הכתוב (יחזקאל כ״ג כ״ד) אל אהליבה אשת מנאפת: אפך ואזניך יסירו, וכתב שם הרד״ק ז״ל: וזה המשפט יעשו אותו לאשה מזנה תחת בעלה שיסירו ממנה האזנים והאפים שהם הנהירים והם הדרת פנים כו׳ עכ״ל, ועי׳ בפי׳ הטור עה״ת (פ׳ וישב) ע״פ הוציאוה ותשרף שכ׳ בשם ר׳ יהודה החסיד שלא היה לשריפה, אלא שישרפו לה רושם בין פניה לסימן שהיא זונה ע״כ, וכ״כ הר״א אשכנזי בס׳ מעשי ה׳ (כפל״ו) מדמיה דנפשיה, כי אמנם לא ראה את פי׳ הטור עה״ת שהיה בכ״י, עד אשר נדפס בשנת תקס״ו בזאלקווי ע״י ר׳ ירוחם ב״ר יש״ב כפרא מלבוב (הוא ב״א של הס״ג מהור״ר ישראל זאמושץ ז״ל בעל נצח ישראל. ור׳ ירוחם הנז׳ הוא הוציא לאור את ספר הכוזרי ע״פ אוצר נחמד לדודו, בווין תקנ״ו) ועי׳ בשו״ת

מה שנמצא בשו"ת בשמים ראש 4) סי' קצ"ב ע"ש, ועי' בשו"ת הריב"ש (סי' רל"ד וסי' רנ"א) ועי' בשו"ת מהר"ם לובלין (סי' קל"ח) שהאריך בזה ג"כ, והביא מעשה מימי הגאון

הריב"ש (סי' שכ"ח) שגם הוא לא ראהו, כי מש"כ שם, נמצאו הדברים בפי' הטור הנז' בפ' תולדות ע"ש (ועי' ג"כ באמרי נועם שם). — אח"ז ראיתי שגם בפלפלאות של בעש"ט שם כתב זה הפירוש בשם ריה"ח, וכ"כ גם בס' פענח רזא בשמו (ודברי המגיה שם לאו דסמכי איגון). — ולפי פירוש זה של ריה"ח, ועדות של ר"א השכני שם שעוד היום עושים כן בארץ ישמעאל, יובן היטיב מאמר רבא בשבת (ס"ב ב') ע"פ כי תחת יופי, היינו דאמרי אינשי, „חלופי שופרא כבא" והרד"ק (בפי' ובשרשים) גרס „כוואה" ופי' מלשון כויה (ונכון לפרשו, כי מלשון כויה גם לפי משפט הדקדוק, עי' במכלול (ד"פ קל"ד ב') ודלא כהראב"ע) והכוונה פשוטה לפי זה, שר"ל יעשו רושם כויה על פניה כמשפט נשים נואפות וכנזכר, (וכ"כ בשא"ת) ולא כאשר כתבו „חכמי עמים משום שזהו סימן לעבדות (עי' באוצר היקר של הרשד"ל), ויש לי עוד להוסיף כי גם לפי גירסתנו בגמרא כיבא יש לפרש ג"כ מלשון כויה, עי' בסנהדרין (ע' א') אשר כיבא, פרש"י כוויה בגחלים ודכוותיה בערובין כו' ובזבחים כו' עכ"ל: וראיתי במוסף ערך כב ג' שכתב: „תרגום כי תחת יופי חלופי שופרא כיבא" וזהו טעות, כי רק בגמ' שבת שם איתא כך, אבל יונתן תירגם: דא פורענותא תתעבד מנהון ארי טעאה בשופריהון. ובמש"כ שזהו סימן לעבדות, אני מבין את לשון התוספתא דמכות פ"ג (והועתקה בש"ע יו"ד סי' ק"פ) הרושם על עבדו שלא יברח פטור ע"כ, עי' בכסא דהרכנה (סי' שכ"ד) שדחק בפירושה.

4) בדבר שו"ת בשמים ראש, ידוע כי מיד אחרי צאתו לאור, יצאו עליו הרבה עוררים מגדולי הדור, ויצעקו עליו מרה, כי החליטו הדבר אשר המוציא לאור (הוא הה"ג מהור"ר שאול זלה"ה אבד"ק פפד"א) הוא בעצמו המחבר ובשקר קרא את שם הרא"ש עליו — וימצאו בו דברים הרבה שלא ישרו בעיניהם, והרב הגאון וכו' מהור"ר מרדכי בנעט זלה"ה אבד"ק ניקלשבורג לבש בגדי נקם תלבושת ויעט כמעיל קנאה גדולה ויכתוב מכתב להרב הגאון וכו' מהור"ר צבי הירש זלה"ה אב"ד דק"ק בערלין (הוא אביו של המו"ל) מלא נאצות וחרפות בשטף אף ובתוכחות חמה נגד הספר (ועי' בס' תולדות ר"מ בנעט לד ל') אך הגאון מוהרצ"ה הנז' השיב ע"ז תשובה בדברים נמרצים, והדפיס מכתב עדות, אשר בו העיד אשר הספר שהדפיס בנו הוא אמתי, ולא תלו בו ידיו כלל, להוסיף או לגרוע (והמכתב הלז איננו לנגד עיני, ונראה שבשלשה הטורים שנדפסו בראש ספר תשובת באנשי און בשם הגאון מהור"ר צבי הירש הנ"ל משמה לוקחו וז"ל:

מוציאי דבה, המה סבה, להוציא איש מגדרו,
ואם יהיה עניו כהלל, לקול רשע מעולל, ישנה סדרו,
וארור נוכל, אש תאכל, ראשו ופדרו. — ע"כ)

אמנם דבריו אלה לא עשו שליחותם ולא השקיטו את בעלי הריב, והסער לא קם לדממה. — וז"ל הרב חיד"א בס' ועד לחכמים ח"א. ואשמע אחרי קול רעש גדול כי יש בספר הזה (בשמים ראש) קצת דברים זרים, ואמרו שהמעתיק הראשון בארץ תוגרמה מכ"י הרב ר' יצחק די מולינא ז"ל יש לחוש שהוסיף וגרע, ולכן הקורא בספר זה לא יסמוך עליו דאפשר דתל בוקי סריקי בגדולים עד אשר יחקור ויברר הדברים, ודברי אמת ניכרים, ודי בזה עכ"ל, ואח"ז בספרו וועד לחכמים ח"ב כתב וז"ל: ואח"ז ראיתי בדפוס דברי הגאון הגדול המפורסם ר"מ ואב"ד דק"ק ברלין יע"א מהור"ר צבי הירש נ"י, ואמר מר כי שמע מוציאי דבה על הס' הנז', והפיץ והדיח כל הדברים יגעים, ואסהדותיה דרב כי הספר תמים כתיב ביה, והיה עשר שנים בביתו טרם שנדפס, ואהניא לן סהדותא דפוס בדתא עכ"ל (שה"ג ד' ווילנא ח"ב) ועי' בס' עיקרי דינים להד"ט (יו"ד סי' י"ד אות ח') בשם החיד"א, שבמקומות אחרים ג"כ מצא הרב נר"ו (החיד"א) מקום לחוש שאין לסמוך על כל מה שנדפס בספר הנזכר שיהיו של הרא"ש, האמנם בספרו מראית העין שנדפס מחדש היתה שם בליקוטיו סי' י"א אות ח' וז"ל: ועתה אמת אגיד כי בקונטרס וועד לחכמים ושם בטוב עין כתבתי דיצאו עוררין על ס' בשמים ראש, ואח"ז ראיתי שהדפיס הגאון מהור"ר צבי הירש אב"ד דק"ק ברלין וכו' שהעיד שהס' הנזכר הוא אמיתי ולא תלו בו ידים כלל כו' ובוודאי דסמכינן אהימנותיה ואהניא לן אסהדותיה עכ"ל. הנה הגאון החיד"א בנקיון דעתו, ומחמת אמנתו להה"ג מהורצ"ה אב"ד דברלין (וגם לאחיו הה"ג מהור"ר שאול אב"ד דאמשטרדם חיבה יתירה נודעת לו ממנו) הסתיר תחת מעטה מליצתו את עיקר דבר הרעש והערעור. והבליע בנעימה, שהמעתיק הראשון בארץ תוגרמה יש לחוש

מהור"ר שכנא זלה"ה ע"ש. ואולם אם איש נכרי הרג את ישראל. היה אז (בימי מהרמ"ל) החוק שישלם רק דמי כופר נפש, עי' שם בתשובותיו (סי' פ"ו) נתבקשתי מאשה אחת צועקת אלי אשה קשת רוח ומרת נפש, אלמנה שכולה וגלמודה בת טובים מ, חוה בת הר"ר אליעזר כו' והשיאה אמה כו' לאחד מבני ק"ק פינסק נקרא בשמו שמחה ב"ר יעקב היד, אשר מקרוב נהרג בעו"ה וכו', והנה היא השתדלה וחגרה בעוז מתניה לנקום דם אישה, ותבעה את

שהוסיף וגרע" ובאמת לא על המעתיק הראשון בארץ תוגרמה היתה התלונה, כ"א על כל הספר כולו, והעוררים אמרו, כי לא היה מעתיק ראשון כלל, רק המעתיק האחרון והמוציאו לאור, הוא בעצמו המחבר הראשון, והוא הרהו וילדו מתחילתו ועד סופו. — וכן נראה בהסכמת החיד"א להרב מוהרל"ה, היא הטתה את לבבו. להגן על הכלל את כל דבר הערעור ולבטלהו כליל, אבל האמת מתחילה, (גם זולת הערעור) מלא [החיד"א] בעצמו בהרבה מקומות בספר ידים מוכיחות שאין לסמוך על כל שנדפס שיהיו של הרא"ש? — וזולת זה לא ידענא מאי אהניא אסהדותיה דאבא על בריה? וגם אוה"ע אמרו (ע"ג ג' א') כלום יש אב מעיד על בנו?—

ואולם כעת אשר כל שערי הביבליאטהעקען באירופה פתוחים המה לכל הבאים, ונדפסו רשימותיהם, וכן גם ספרי הכ"י שבארצות המזרח והמערב יצאו רובם בדורנו ממחבואיהם, ונתגלו בימים אלה ספרים עתיקים מגדולי הראשונים, אשר היו עד הנה ספונים וטמונים, ובכ"ז עדיין לא נמצאו התשובות האלה של הרא"ש והנספחים אליו (שנדפסו בס' שש"ר) עד היום בשום אוצר ספרים כתובי יד; — זה יוסיף אומץ לדבר הערעור, ובפרט שאתמהי גברא הדין, הרב ר"ש לחבר ספרים שלא על שמו כמו הס' **מצפה יקותיאל** (נגד ס' תורת יקותיאל) וס' **כתב יושר** (לזכות את מהרנה"ו). וזולת זה עין הבקורת הבהירה, גם הוא תעיד כי לא מן עט הרא"ש יצאו התשובות ההנה, רק מן עט סופר מהיר אשר התאמץ לדבר בלשון הרא"ש ובנאמו. — אבל האמת בכמה מקומות לא יכין לדבר כן ובמתכונתו לא עשה כמוהו (כמו הרא"ש) ויחטיא את המטרה. — והטבע בת אלהים, האוהבת את המישרים, והשט אל עמל לא תוכל, היא שמה חוק ומשפט בכל אדם יהיה ניכר בקולמוסו, ואף כי יתנכר ויבחר לשון ערומים, פיו יעידו ושפתיו יענו בו! ותעלומה תצא לאור.

ואחרי כל אלה יש להעיר כי אף אם נחליט שכל הספר מראשיתו עד אחריתו מעשי ידי ר' שאול הנהו; לא נוכל לדחותו כלאחר יד הלילה, ואדרי אשר נכיר ממנו איזה דברים (ועי' בס' מנ"ק להגמרל"ה דף י"ד א' בהערה) שנפש היפה סולדת בהם (אשר אמנה גם בם נשאר מקום רחב ידים להפוך בזכותו) הנהו מלא תורה כרמון, וריח שמניו נודף כאפרסמון, בלול בחריפות ובקיאות, מחברו הוגה ומעמיק בפלפולו ישר בדברי הש"ס ובדברי הראשונים והאחרונים כאחד ממיוחדי גאוני זמנו. — לבו כלב הארי, ולשונו הרב חדה, מלאכה גדולה עשה בספרו זה מעשי ידי אמן נפלא! ולכן גדול כבוד הספר הזה אצל הגדולים שאחרי הדור ההוא. (הרב הגאון האדיר מהו' יחזקאל לנדא זלה"ה מלבד הסכמתו על הספר, השיב לו איזה פעמים בכבוד גדול ויקבע את תשובותיו בס' נודע ביהודה חיו"ד סי' כ"ד ואהה"ע סי' ס"ו) וגם בספרי פוסקים ושו"ת של חכמי ספרד באיטליא ובתוגרמה, מביאים ממנו ראיה, ומפלפלים בדבריו (וראיתי בשו"ת חתם סופר או"ח (סי' קנ"ד) שכתב וז"ל: והנה שאלה זו לקוחה **מכזבי** הרא"ש שבס' שמים ראש סי' י"ז כו' כו' ע"כ לא אדע אם הוא ט"ס וצ"ל „מכתבי" או שבכוונה כתב כן, לומר שבכזב נתייחסו להרא"ש ולא לו המה.) — ועי' מש"כ ידידי הרב הגאון מוהרש"ר נ"י בתרג"ס הערה י"ג וז"ל: ובא וראה כמה גדול כחן של מאוחרים זכי השכל, חכמים דעדיפי מנביאי שכיוונו לרוב לדעות הראשונים אע"פ שלפעמים לא ראו דבריהם, כי בתשובה המיוחסת להרא"ש הנדפסת בכלא דהרבנא (סי' רנ"א) כתב: מעתה אני אומר שבכת הרב רמב"ם עיקר גדול לפי הזמן, והוא לדעתי כי אנחנו רעים וחטאים לפניו ית', כי ע"כ הוא מניח אותנו כו' וכאשר נשוב לעשות הטוב בעיניו אף הוא יעיר רחמיו עלינו, ואין לך עיקר גדול מזה וכו' ע"ש באריכות רב, כי באמת הענין נשגב ונערך מאד בכללי אמונתנו, והנהו נכלל בדברי רבינו נסים (גאון) כאן (המובא במגה"מ סי' ל"ה) במעט מלים עכ"ל. והנני יש לי להוסיף ע"ז כי גם ר' יוסף ב"ר יהודה הנקרא ר' **יוסף עקנין** תלמיד הרמב"ם בספרו בלשון ערבי ברפואות הנפשות החולים, ולחזק הלבבות השלמים (עי' בספר **עומר השכחה** דף ל"א א' שקראו ספר רפואת הנפש ע"ב) בחלק השביעי כתב ג"כ כדברים האלה, (ע' ס' ברכת אברהם לר' אברהם בן הרמב"ם זלה"ה שנדפס זה מקרוב, בהקדמת המו"ל אות ד') את"ז במעתי שהמבקר הגדול ד"ר צונץ כתב מאמר מיוחד ע"ד הספר שמים ראש (ומי כמוהו מורה בעניינים כאלה?) אך עדיין לא בא ספרו לידי — והגאון מוהר"ש הניז', חיבר עוד ס' **פרק השג** יד על הש"ס, וס' **די לחכימא** וס' **רסיסי לילה** ג"כ על ש"ס, מלבד שו"ת שהריץ עם גאוני דורו. והיה חתנו של הרב הגאון הגדול מהור"ר **יצחק יוסף** תאומים זצ"להה"ה אב"ד דברעסלויא „וידוע אשר מימות ר' לא היה תורה וגדולה במ"א, כמו שהיו לו. ובמקום גדולתו שם חסידותו" (רשפי קשת).

הרוצח למשפט ערכאותיהם, ולא עלתה בידה, כי לא דנו אותו למיתה, רק שיתן דמי הנהרג כופר נפשו כו׳ עכ״ל. [ומזה נדע ונבין את חסדי ה׳, אשר נתן בלב המלכים והשרים בימים האחרונים, לחוקק חוקים ישרים ומשפטים צדיקים (ובפרט חוקי יושר של מלכות רוסיא האדירה) בעונש נפש תחת נפש, יהי הנרצח מי שיהיה, באין הבדל בין דת לדת].

יא) צד 7 „עד הימים האלה ישבו בני ישראל בליטא תחת צל מנוחה, ויחיו חיי נחת וכבוד בכלל כבפרט" ע״ד השלוה והמרגוע שהיו לישראל בפולין במאה הרביעית, עי׳ בשו״ת רמ״א (סי׳ צ״ה) מש״כ לעמיתו האלוף וכו׳ מהור״ר הירש ש״ן „שמחתי בשמעי שלותך וביאתך לשלום, אף כי אמרתי שתשאר בארץ אשכנז להיות להם לרב ומורה באחד המקומות. ואולי עדיף פת חריבה ושלוה בה במדינות אלו כו׳ אשר במדינות אלו אשר אין שנאתן גברה עלינו כמו במדינות אשכנז, מי יותן והיה עד ביאת משיחנו" עכ״ל. ועי׳ ח״ב מס׳ לחם הפנים (הל׳ נדרים סי׳ רכ״ח סל״ו) מעתיק מלשון אגרת ר׳ אברהם בליף נר״ו (נ״ל שהוא הרב הגאון החסיד מהור״א פליף מצפת) מן ט״ו חשון שס״ח שכתב לווינציאה למהר״ר יהודה זצלה״ה וז״ל: כמר דוד קאפיליש אמר לי שאדוני אמר לו שידבר עמי איך דעתי נוטה אם יבואו לא״י אם לאו? יוודע למכ״ת שיותר נ״ל לשבת בארץ רוסיא ולהרביץ תירה בישראל מאשר יבואו לא״י כי לע״ע א״י מבולבלת מאד כו׳ — עכ״ל. ויש להוסיף עוד כי המלך זיגמונד אגוסט נתן פקודותיו ביום 9 אגוסט 1564, וביום 20 מאי 1566, לבטל אשמת הדם שהעלילו בימים ההם על ישראל ונזכרו בפקודת הקיסר אלכסנדר הראשון 6 מארץ 1817.

יב) צד 7 „כאשר יעיד החשמן קארדינאל קומענדאני" יש להעיר ולהוסיף אשר עדות החשמן הנז׳, בלי ספק נאמנה מאד, יען כי הוא היה שונא גדול ליהודים, והוכיח את הנוצרים מדוע יניחו את היהודים במעמד טוב כזה? — עוד הרבה החשמן להלל את היהודים מאוקריינא, והפליא מאד את אמון רוחם, ויספר שהאמין לפקוד בידם את מכתביו היקרים, ועוד הזכיר אשר רופא יהודי אחד היה לו מהלכים בבית המלך.

יג) שם „ונשי היהודים תצאינה בטבעות" ראיתי כתוב אשר אחרי כמה שאלות ותשובות שהיה בדבר הזה אצל הממשלה. יצא החוק שמותרות לצאת בטבעות אם הי׳ חרות עליהם שם ירושלים 5) למען זכרון העיר אשר הגלו ממנה. ואמליץ על הדור ההוא שקיים בעצמו מאמר ישעי׳ (מ״ט, ט״ז) „הן על כפים הקותיך חומתיך נגדי תמיד" — וע׳ במשנה סוף סוטה „בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות", וגמ׳ שם מאי עטרות כלות? רבב״ח אר״י עיר של זהב, ובשבת (נ״ט א׳) מאי עיר של זהב? רבב״ח אר״י ירושלים דדהבא (וע״ש בתוס׳). ומדי כותבי זאת נזכרתי את אשר ראינו פה עירנו בשנת תר״ז, את תפארת דורנו ורוח אפינו הצדיק סיר משה מונטיפיורי, כאשר חרות על לבו זכרון ירושלים כן גם חותם טבעתו וכו׳ הוא שם ירושלים, כי קול לו קול אליו בקריאה של חיבה גדולה מדבר אליו מתוך חומות ירושלים: שמני כחותם על לבך, כחותם על זרועך" יוסף ה׳ ימים על ימיו וינוב בשיבה דשן ורענן עם אשתו היהודיה, אשה יקרה וטובה מתנה טובה לבעלה, חכמת לב וטובת שכל, אשר תמיד תלונו בכל מקום לכתו לשחור טובת בני עמו. זכרה להם אלוה לטובה!

יד) צד 8 „שנת של״ג שנה א׳ אחרי מות המלך זיגמונד". — יום ב׳ כ״ו תמוז של״ב היה

---

5) וכמו כן שם „סמבטיון" כן כתבו כל סופרי דברי הימים לעם פולניא, אולם לא ידעו גם המה פתרון הכתובת הזאת (ולכן השמטתיה) ואולי נשאו טבעת כזאת ביום השבת, יען כי נהר סמבטיון (הנקרא כן ע״ש שבת) יוכיח על קדושת יום השבת לפי תשובת רע״ק לטורנוסרופוס בסנהדרין (ס״ה ב׳) ובב״ר (פי״א) ובפסיקתא דר״כ (פ׳) — ואחשוב עוד שאולי נשתבשה המלה הזאת בפי הסופרים הפולנים, וצ״ל סבסטי אשר הוא שם שומרון בלע״ז (במשנה פ״ג דערכין, והרע״ק במלאכת ח״ח ס״ג לא ידעה, והביא מכמ״ר פ״י ומתנחומא) כפי אשר קראה הורדוס (לכבוד המלך אגוסטוס) כאשר בנה את הריסותיה ויעמידה על תלה. ולפי זה היו חרותים על הטבעות שמות ירושלים ושומרון, אהליבה ואהלה, לזכרון ערי ממלכות יהודה וישראל כלה! —

אבל גדול ליהודים כי בו מת המלך זיגמונד השני (פנקס קראקא המועתק בצופה למגיד שנה שניה צד 46). ועיד בנין בבהכ"ס בשנת של"ה, יש להוסיף אשר על דלת הפתח כתוב: לזכרון ולמשמרת לכבוד ה', ולתפארת, נדבו החייטים, שער עתרת יש ע"ך למספר ע"כ. ועל דלת פתח העזרה כתוב: נדבה לה' מהחברה הקדושה מגידי תהלים ת"ב לפ"ק.

טו) צד 10 „יצאה ללהב בימי זיגמונד וואזא השלישי" יש להעיר אשר בשנת שע"ט (1619) נתן פקודה לגרש את היהודים מקיעוו. והנה לא נודע לי אם זאת היא הגולה אשר הגלתה עדת ישראל מקיעוו, שנזכרת על גוכח כדור התפלה (שהבאתי במכתבי הערה 4 כי אמנם גם מלפנים בימי וולאדימיר השני (בן ווסעוואלאד) המכונה מאנאמאך, גורשו היהודים מקיעוו, על אשר הסבו את כל המסחר אליהם, ע"פ הכבם של הנסיכים באסיפתם (כפי הנראה קודם שנת ד"א תתפ"ד 1124) עי' ס' דה"י לקאראמזין (ה"ב), וכן גם לאחור בשנת ת"ק (1660) נגרשו ג"כ משם.

והנה דבר גירוש הראשון (קודם שנת ד"א תתפ"ד) יפלא מעט בעיני הקוראים, אשר הורגלו לשמוע, אשר אנהגו היהודים המפוזרים כעת בארץ ליטא ופולין, כולנו מארץ אשכנז באנו לגור פה בימי מסעי הצלב (קרייצציגע) שהיו בשנת ד"א התנ"ו (1096) וכן יחשבו רוב סופרי דה"י. —

אמנם באמת כמה דורשי הקורות לרוסיא, מזכירים את היהודים ברוסיא עוד בזמן קודם לזה, וכן סיפרו אשר הנסיך סוויאטאפאלק (שנת ד"א תתע"ב 1112) קירב מאד את היהודים אשר תחת ממשלתו, והיה להם אב ופטרון. (ונראה מזה שהתיישבו שם כבר מלפנים, ואחרים זכרו את מושב היהודים בקיעוו גם בימי סוויאטאסלאיו (שהנהיג נסיכתו מן שנת ד"א שנת תשכ"ד (964) עד שנת ד"א תשל"ב (972), ודבר וולאדימיר הראשון עם היהודים על אידות האמונה ידוע ומפורסם בכל ספרי הקורות לרוסיים 6) (ועי' במגיד שנה שניה גליון 14 בהערה שכתב בשם אחד מספרי העתים בלשון רוסיא כי בעיר קיעוו כו' נמצא אוצר ספרים היותר נושן בארץ רוסיא, אשר החל להאסף עוד בימי החשמן יאראסלאוו וולאדימיראוויץ אשר משל בשנת 1019 עד 1054 למספרם כו', ובתוכם גם רבים כתובים בשפת עברית עכ"ל, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר) ומזה נראה שאבותינו הראשונים מרביתם מארצות הקדם (בבל ופרס) באו מתחלה למדינת קרים והלאה עד קיעוו, ואח"ז מהגירוש הנ"ל שנתגרשו משמה נתפשטו עד ליטא ופולין, ואולם בגזרות התנ"ו 7) כאשר באו המון רב מאחב"י מאשכנז, הביאו אתם את שפת ארצם, שפת אשכנז ומנהגי ישראל משמה, ולאט לאט שבו ויתבוללו היהודים הראשונים בני ארץ הקדם, עם היהודים בני אשכנז, וקיבלו הראשונים מהם את לשון אשכנז ומנהגיהם. ורק איזה משפחות מן היהודים אשר גורשו מן קיעוו לפנים היינו למדינת קרים — הן המה נשארו בתכונתם בלשונם, ומנהגיהם הראשונים

---

6) ומזה נכיר את סימן השאלה בס' ציון (ת"א לד קמ"ה) שהכתובה הנמצאת בבהכ"נ מעגלים על גויל באותיות מרובעות „בשנת אלף ושש מאות ושמונים ושתי שנים לגלותנו היא שנת ד"א ושבע מאות ושבע והארבעים ליצירה לפי המנין שמונים אחינו היהודים בעיר מטרכה כשבאו שלוחי נשיא ראש ומשך (?) מעיר ציוב לאדונינו דוד הנשיא הכוזרי בדבר הדת לחקירה כו' עכ"ל, כי ברור הדבר שיכוון הכותב על וולאדימיר הראשון, (כמו שכתוב המעשה בארוכות בספרי דה"י לנעסטאר וטאטישטשעוו, וקאראמזין) וקראהו „נשיא ראש ומשך" ראש (רוסיא) ומשך (מאסקויא, עי' ארץ קדומים שם משך ותירס) וציוב הוא כיוב, (קיעוו).

7) ולא אכחד, שבעל זכרוני, אשר איזה סופרי דה"י מקדימים את ביאת היהודים מאשכנז לפולין, עוד בימי הנסיך לעשניק הרביעי (לפני מלוך מלך בפולין), אך אין ספריהם כעת לפני, לכן לא אגיד בזה דבר ברור. אולם זאת אעיר בדעתי הוא דבר קרוב לשמוע — כי אמנם הנסיך הנז' היה בערך שנת ד"א תר"ן (890), וידוע מספרי הקורות כי בימים ההם היינו בימי הקיסר ארנולף (Arnulf) באשכנז, היו שם מהומות גדולות, חרב איש ברעהו, ורעב כבד מאד, ודעת לנבון נקל, כי בעתות כאלה, הי' למשיסה יעקב וישראל לבוזזים, ואין להם טוב כי אם להמלט על נפשם ולנוס אל ארץ אחרת.

(והם הנודעים בשם יהודי קרים הנמצאים בק"ק כפא וקראסוב וסביבותיהם, שבעבורם נדפס סדור תפלה הנזכר, והמה מדברים עד היום בלשון טרטרי ורוסיא, ושפת אשכנז מוזרה להם, והותם אזיה טבוע על כל מנהגיהם ומלבושיהם ומעשיהם, וגם על מצבם ההיתני —) ועי' בספר עמק הבכא לר' יוסף הכהן (צד 9) שכתב וז"ל: ויהי בשנת חמשים וארבע מאות וד"א (690) ותהי המלחמה חזקה בין הישמעאלים והפרסים בעת ההיא, וינגפו הפרסיים מפניהם, ויפלו תחת רגלם, וינוסו יהודים מארץ פרס כמפני חרב ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, ויבואו ארצה רוסיאה כו' ע"כ. ויפה העיר ע"ז הרב החכם הגדול רשד"ל וז"ל: והענין הזה עצמו מנסיעת יהודים רבים מארץ פרס לרוסיאה נראה לי חידוש גדול, ועל ידו יובן הרבוי העצום מיהודים הנמצאים בארצות הצפון יותר מבכל ארצות אירופה, ויובן ג"כ מציאת הקראים ברוסיא ובפולוניאה כו', ובדרך אשר באו היהודים מבבל לאשכנז כה שב ר' פתחיה זה קרוב לת"ש, נסע מעיר פראג והלך לפולניאה ולרוסיא ולקדר וכוזריא היא ארץ קרים ומשם בא לארצות אזיה לאשור ולבבל עכ"ל, ועי' ספוב ר' פתחי' בתחילתו שב' ומפולין לקיוב שברוסיא, ומרוסיא הלך בששה ימים על נהר דניפרא כו' ע"כ עכ"ל. והנה ע"ד הקראים שכתב שד"ל עי' בפנים הס' צד 2 (§ 3). וחכם הקראים אבן רשף בהיותו פה זה לפני איזה שנים סיפר לי לפי תומו, אשר נמצא תחת ידו כמה ספרים כתובי יד ממחברים רבנים שהיו במדינת קרים ובסביבותיה, עוד בראשית זה האלף וקודם לזה וגם מזמנים מאוחרים 8), (ועי' במגיד שנה שניה צד 104 כי על ס' שושן סודות כ"י, כתוב בראש הס' כי שם מחברו היה משה והוא היה מארץ רוסיא, וכתב את ספרו בשנת רנ"ב ועלה אל אלהים בעיר קאפא במדינת קרימי ע"כ).

והנה מלבד כל הנז', יש רגלים לדבר זה — במה שכתבו והעידו רבים מחכמי עמם שאבותינו במחוזות אלו לא דברו בלשון אשכנז כמונו, כ"א בלשון מעורבת רוסיא ופולאניא 9) (עי' תב"י וב"י ואפ"ד). וכן מצאתי בשו"ת גבורת אנשים (דף כ"ו ב') שאלה על מעשה שאירע בק"ק ווילנא שקידש איש את אשה ואמר לה בלשון רוסיא: יא טעבי"ע אסטי"ם מקד"ש בי"ל. (זה המאמר אינו לפי משפט לשון רוסיא וגם לפי משפט לשון פולניא אין לתיבת ביל מקום, אבל ידוע שבימים ההם דברו בלשון המוני ומשובש. והתשובה היא מיום ג' כ"ז כסלו שצ"ו לפ"ק, ועי' בשו"ת ב"ח הישנות (סי' פ"ב) גב"ע מק"ק מעזיבוז יום א' כ"ו טבת שס"ה בכותב תלתא כחדא הויינא ואתא לקדמנא כמר יוסף ב"ר שמואל ושאלנו אותו באליו"ע והעיד בל' רוסיא, והעתקנוהו ללשה"ק כו' עכ"ל — ועוד יש לי דברים הרבה בזה ואניחה למקום אחר.

אך בכאן אעיר כי שם לשון רוסיא בימים ההם היה כולל תחתיו ג"כ לשון פולאניא, וכן שם מדינת רוסיא היה כולל גם מדינת פולין וגאליציען וכו', עי' בס"ס מסעות ר"ב „ואנשי רוסיא והיא מלכות גדולה משער פראג ועד שער כיו (כיעוו) העיר הגדולה היא בסוף המלכות כו' ע"כ. ועי' בשו"ת מהרי"ק (שורש קפ"ד) שכתב לאמברט אי לעמברט [לעמבערג] באר"ץ רוסיא עי' ס' מ"ק למוהרצ"ה ז"ל דף ב' א' בהערה) וכן כתב התוי"ט (פאה פ"ו מ"ד)

---

8) והביא אלי אז ספר אחד כ"י בחברו הרב ר' אברהם הקרימי ז"ל בשנת קי"ה לפ"ק, פירוש על התורה ע"פ פשט, וע"פ דרכי הראב"ע והרמב"ם ז"ל, ומביא ג"כ הרבה מפי' ר' שמריה האקריטי ז"ל, ובמקומות שפקרו הקראים כגון בפ' תפילין וכו' מדבר נגדם דברים נמרצים ומחזק את דברי רבותינו ז"ל בכל טצדקי דמצי למיעבד, בהתנגדות גדולה לדעות הקראים, כמותו כערך פי' הרלב"ג עה"ת, גם הספר שפת האמת, ומאחר כי רושמי הספרים ומחבריהם, לא הזכירוהו מצאתי נכון לפרסמו, ולהודיע קצת מהותו.

9) אמנם מש"כ שאבותינו היו מתפללים בלשון ההוא ולא בלה"ק, זה בוודאי הפריזו על המדה ולא אמת, וקרוב הדבר אשר רק איזה תחינות ובקשות התפללו ההמון בלשון הנ"ל, וכמו שעד היום שגורות איזה תחינות בלשון אשכנז בפי ההמון בגלילותינו, (כמוש"ק האומרים: גאָטט פון אברהם כו' ועי' למימון בספור תולדותיו) וכן נשאר עוד אצל ההמון איזה אמרי סגולות והשבעות בלשון טאטארי, וגם בלשון רייסים, ועי' כ"ח ח"ג סוף מכתב ד', ועי' הצופה במגיד ש"ג גליון 43 ולא הביא הכותב גם מש"כ בכ"ח ח"ב (צד 24 בהערה) וגם כתוב „מורפו".

נעמרוב הגדולה בארץ רוסיא" (עי' מגלת איבה דפוס ברעסלוי צד 27 בהערה, ומש"כ שם הרמ"ק ש"ך אליה שהביא התוי"ט הוא בלי ספק ר"א בעה"מ פי' ירושלמי דזרעים הוא טעות גדול, כי היה מאוחר מהתוי"ט), ובש"ק (ד"א נ"א א') ר' יונה ב"ר קלמן ברושיאה כו' ר' שלמה לוריא ברושיאה, וזולת זה בהרבה ספרים, וע' למעלה הערה י"א.

טז) צד 14 „וכנראה גלו אז (בשנת תט"י) גם שאר הגדולים דמפורסמים בני ווילנא כו' ולא בשנת ת"ח" בלי ספק כן הוא, ועי' בבית הילל (יו"ד סי' ר"א ס"ק א') שכתב וז"ל: אך בק"ק המבורג נוהגין כן לעשות [מקיאות] ע"י גשמים, ובאמת כשהייתי שם אב"ד ור"מ כמה שנים, ודרשתי וחקרתי שם על ידי מי נתיסד מנהג זה? והגידו לי שאיזה לומדים שבאו מן הגולה ק"ק ווילנא בשנת תט"ז לפ"ק ובאו לק"ק המבורג וקבעו מנהג זה כו' עכ"ל, ועי' בשו"ת צמח צדק (שאלה ק"א) וז"ל אתת לקדמאי אתתא אחת כו' ואמרה כי כבר העידו על מיתת בעלה, איש אחד ואשה אחת בק"ק ווילנא בפני ב"ד, והיה בידה כתוב וחתום מאותו ב"ד שהיא מותרת להנשא לאחר, אלא שאותו הכתב נאבד ממנה בדרך בפליטתה מק"ק ווילנא מחמת רעש המלחמה בקיץ תט"ז לפ ק כו' עכ"ל.

יז) צד 15) המלך יאהן השלישי סאביעסקי, ובחגגו את חג עלותו על כסאו בשנת „1676" כו' כצ"ל, ויש להעיר מה שנמצא בס' דה"י שיהודי אחד (אשר שמו היה בצלאל) נשא חן וחסד בעיני המלך סאביעסקי ויהיו לו מהלכים בחצרו, וכל הדברים שם היו נחתכים על פיו, והפולאנים כנו אותו בשם „מרדכי השני" כי גם המלכה דברה עליו טובות.

יח) צד 20 ס"ס § 23 עי' בס' תורת הקנאות להיעבץ דף ס"ד סי' ע"ב „וז"ל שכתב חד מחכימייא מהתם אודיע שע"פ מכת מדינה לא היה באפשרי לזוז מקיר העיר וחוצה במקום המשפט שמה יצא הרשעה לכל מדינות ליטא, בק"ק ווילנא התחיל המושל שלהם לגזור גזירה ממש לגרש ולכלות ח"ו הכלל כולו, וב"ה שנתן את המשולחים לרחמים בעיני הדוכס לבטל כל המחשבות אשר יזמו לעשות כו' עכ"ל ונראה משם שהיה זה בערך שנת תקי"ב.

יט) צד 21 „וביחוד העיר הומיין" טעות וצ"ל העיר הומייה או כמו שכותבים שם בנוסח הגט „האמייה" דמתקרייא האמלייה מתא דיתבא על נהר שאז ועל נהר דיעדנא ועל מי מעינות" והיא בפלך (גובערנעמאנט) מאהליב.

כ) צד 26 סוף סימן § 29 ראיתי כתוב אשר ר' הירש ב"ר יוסף רב דחעלם הדפיס בשנת תקמ"ט (1789) מחברת אחת בלשון — אשר נושאה „רעיונות ע"ד תקון מצב היהודים בפולין, ואופנים נאותים איך לעשותם לתושבים (בירגער) מועילים לארץ מולדתם" ואנכי לא ראיתיה.

כא) צד 27) מטעם הפקידה הנ"ל מיום 30 אקטאבר 1795 כו' ויתכן שמאת התקנה הזאת כו' היתה נסבה להקמת דפוס לספרי ישראל בהוראדנא בעת ההיא, והוא הדפוס הראשון לספרי ישראל בליטא ע"כ. היא ללא אמת, כי כבר היה בית הדפוס לספרי ישראל בהוראדנא איזה שנים לפני שנת תקנ"ה (1795), ובאוצר ספרי נמצאו: ספר צורת בהמ"ק להגאון בעל תוי"ט, וציור תמונת הבית העתיד מן הרב הגדול המקובל המפורסם מוה' משה איוויער זלה"ה (קווארטא), ומס' תמיד ע"פ הרא"ש ונר תמיד (אקטאף) שניהם דפוס הוראדנא תקמ"ט לפ"ק, תחת ממשלת סטאניסלאוו אוגוסטוס מלך פולין ודוכס גדול דליטא. ובשער ס' צורת בהמ"ק ובהסכמת האב"ד שם כתוב: דפוס חדש שהוקם פה.

כב) צד 32 „לתת מאוצר המדינה 2500 רו"כ כל שנה לצורך הוצאות בית החולים" וכן נשאר התשלום הלז גם בימי הקיסר ניקאלאי, עד שנת *184, ומן אז והלאה נפסק, וינתן סך 13338 רו"כ 77 קאפ' לשנה מהכנסת החכירה של בשר כשר, וגם חלק עשירי מדמי קבורה, וז"ז איזה הכנסות ונדבות.

כג) צד 33 ולא אחר החכם ר' דוד פרידלענדער כו' וכתב ספרו המפואר „ע"ד הטבת מעמד היהודים בפולין" — את גוף הספר לא ראיתי, אך קראתי בספרים אחרים, איזה

דברים מועתקים מספרו זה, ולא הוטבו בעיני וידעתי מאז את האיש ואת שיחו בשאר ספריו, כי אמנם היה מעודו אוהב את עמו, וחפץ באושרם המדיני, אך בעת נאסף אלופי הרמבמ"ן אל עמו, לקח הוא א"ע לדרך אחרת, ויפנה עורף ולא פנים אל דת משה וישראל, וישיבתו היתה לעקור את הכל, וגם דבריו בספר הנז' כמעט על קוטב הלז יסבו, לכן נאמר אל ספרו: לא מעוקצך ולא מדובשך! — אין לנו חלק בדוד, בשנותו את טעמו. —

כד) צד 33 „ר' יוסף בא"א מהו' שלמה מוויאזין" מצאתי נכון לכתוב זאת לזכרון בספר, כי זה האיש המפורסם ר' יוסף מוויאזין ז"ל, מלבד שהיה בעל תורה ובעל מעשים טובים (גם אביו הרב ר' שלמה ז"ל היה גדול בתורה ויראת ה' ונזכר לשבח מכבוד ב"ז הרב הגאון מהור"ר מנשה איליער זלה"ה, בראש ספרו אלפי מנשה, שהעיר אותי לפרש לשון תוספתא בעירובין, ותארהו „המופלג וצדיק", ושמעתי שהוא חיבר פירוש על מדרש רבה, וקראו בשם בית המדרש) עוד היה מצוין בתכונתו היקרה, כי מימי נעוריו עד יום מותו (ער"ח סיון תר"ח) הקדיש את כל ישעו וחפצו לקנות ולאסוף אליו ספרים שונים ויקרים, (והיה בקי מאד בשמות הספרים ומחבריהם ודפוסיהם) והתאוה הזאת היתה לאש בוערת בקרב לבבו באין מעצור, ויהי' הנקל בעיניו לשלוח שליח מיוחד כברת ארץ, כדי להשיג ספר אחד אשר יחסר לו! — ויבזבז ע"ז כמעט כל הונו עד אשר עלתה בידו לקבץ עקד ספרים גדול, יותר מחמשת אלפים נדפסים, מלבד כמה כתבי יד 10) אך לדאבון נפשינו, אחרי מותו, נמכרו

---

10) ונהג טובת עין בספריו להשאילם אף לעיר אחרת, זכרה לו אלוה לטובה! וזה לי יותר משלשים שנה אשר שאלתי ממנו ס' ילקוט המכירי על תהלים כ"י, על איזה שבועות, ומלאתי כעת בספר זכרון לפני העתק הקדמת המחבר, ואקוה כי יברכני כל הקורא מבין תחת אשר אתן לו בזה ההעתקה: — וז"ל: אמר המלקט, החכמים שהיו לפנינו והרבנים אשר בדורנו, קבעו עתים לתורה ופלפלו בחכמת הגמרא, ועלתה בידם והגיעו לתכלית הפלא והקר כבודם, עד שחברו ספרים, כספירים מאירים, במותר והאסור, בחיוב ופטור, ועשו סמוכות לדת, ספרים שהדור ישען על ידיהם, עמודים אשר הבית נכון עליהם, להם יד ושם לפני גדולים ובמושב זקנים; להם קורא הגלגל סורו שבו פה נטעי נאמנים, ואנחנו קצרי יד יושבי קרנות, שמנו ימי הנעורים למעדנות, וכלינו ימי הבחרות אחרי המתקדשים והמטהרים אל הגנות, חשבנו כי החסרון ימן אמרנו עוד חזון לכל מועד וזמן, בנינו על תהו ומלאנו עצמנו הסלקין [קרחין] מכאן ומכאן, חתרנו להשיב הספינה, ולישבר התועה, ולא יכולנו, כי התלבשות השער סבה לתגבורת השכחה ולקוצר הלימוד והשמיעה, ולערבוב המחשבה מרוח סועה, לדבר זה התעוררתי אני המלקט מכיר ב"ר אבא מרי ב"ר מכיר ב ר טודרוס ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מארי זלל"ה; כי שבתי במעשי בהיותי בכת הבטלנין נחשב, ואת פושעים נמנה, והבטלה היתה לי למנה, ובקשתי למצוא דברי חפץ למשוך בהן הלבבות, ולהעיר המחשבות, ומי יותן שומע לי, להביא האנשים אשר כגילי, שיקבעו להם שעות או רגעים לקרוא בספר הזה או בביונא וישמעו ויבינו על נקלה בלי עמל ובלי יגיעה, וימצאו להם מנוח זאת המרגעה, אחר אשר אין דעתם לטרוח בחכמה ולהבין בשמועה, וקבלתי להם המדרשות והאגדות, וכתבתי כל מדרש איש על מקומו ועל פסוק הראוי, להמשך אחריו לפי תומו, וקראתי שם הספר ילקוט, כי לקטתי אותו מן המדרש ומן המשנה ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא ספרי וספרא, לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרי אלו נביאים תהלים איוב משלי כפי יכלתי וביד אלוה הטובה, זולתי מה שהנחתי דרך שכחה ושגגה, שאין אדם ניצול מאחת מהנה, ואני לא מחכמה אשר בי, ודעת ותבונה אשר בלבי, חברתי הספר הזה ולא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי, כי המלאכה הזאת אין בה להתגדל, להשתבח ולהתפאר כי אפי' תינוקות של בית רבן יעשו, ואיש אין כאחד אשר לא יעשה כמוה, אבל עיקר מחשבתי ותכלית כונתי להועיל לאיש אשר כמוני, עם היות שאפי' החכמים ימצאו בו צ"ר לפעמים, כי המדרשות והאגדות מפוזרים ומפורדים הנה והנה ורובם אינם נמצאים במקומם, ובעלדות לבם בתלמוד בדינין באיסור ובמותר לא ימצאו ידיהם לאתר המדרש הנדרש בכל פסוק ופסוק כפי הצריך להם, והספר הזה יהי להם מבוא לבוא עד תכונת מחשבתם וכונתם, ואולי יזכרוני לטובה, אשר לכף זכות ידינוני, ובמאזני צדק ישקלוני השם הטוב יכפר בעד, וינחני במעגלי צדק למען שמו: ומה' תהלה עזר אשר בידו העזר היכולת והתהלה, ואל כל יודע ספר אשאל המחילה, עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. עכ"ל ההקדמה הנפלאה בנחות לשונה. והספר הלז (על תהלים לבדו) הוא מחזיק ערך שלש מאות עלים של חצי בויגען בכתיבה טובה. התחלתו „אשרי האיש" „פ' ערבי פסחים בעשרה דברים נאמר ס' תהלים" כו' וסופו: אשר כב"ה גזרתו מקלסתו שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה". תם ונשלם שלב"ע ב"ה אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן — (ומכותלי הקדמתו וספרו נראה שלא היה לפניו ילקוט השמעוני) והוא מזכיר בכל הספר, כל מדרש ומדרש בשמו, וכן שם הפרק מגמרא. —

ספריו מעט מעט, ונתפזרו ספריו בכל המדינה זה בכה וזה בכה. וכה נתפרדה החבילה של הספרים יקרי ערך — אשר בעמל ויגיעה רבה אספם ר' יוסף הנז'. וגם לעת זקנותו כאשר נהפך עליו גלגל הזמן, וירד מנכסיו, אלצהו ההכרח למכור הרבה ספרים יקרים (אשר היו חביבים לו כבבת עינו) וביותר מה שהיו אצלו כפולים, מרביתם מכר לש"ב ובד"ת הרב הגביר המופלג בתורה וביראה ובנדיבות מהור"ר ידידיה ליפמאן עליאסבערג (שהיה התנו של הרב הגאון כו' מהור"ר שמואל האב"ד האחרון בווילנא ובזוג שני הי' חתנו של הרב הגאון כו' מהור"ר שאול קאצענעלען בויגין זלה"ה מווילנא), ולאחיו וחתנו הרב הגביר המופלג בתו"י מהור"ר אליהו ישעיה עליאסבערג, מאיוועניץ (זכר שני האחים לברכה). אשר היה להם מכבר קובץ גדול מספרים. ונשרפו כל הספרים יחד בתעברת העיר איוועניץ (מוש"ק כ"א מנחם אב תרי"ח) חבל על דאבדין.

וכאשר עיינתי אז בספר הילקוט פגשתי כמה שינויי נוסחאות מגמרא ומדרש שבידינו אך לא הספיק לי זמני אז, ללקוט הנוסחאות. ועל גב הספר כתוב „זה ספר היה של בנימין די גאויש יצ"ו ונראה שהוא הוא הספר שראהו ר"ש גם בעל ש"י באמשטרדם, אלא שנזדקר גם טעות במש"כ (והאריו הסס"ד) שם המחבר „ר' מזכיר ב"ר אבא" וצ"ל בר אבא מרי' ומש"כ הש"י (ואחריו הסס"ד) „מחובר קודם גזירת ספרד" לא אבינה מה ענין גזירות ספרד לזמן המחבר? — עוד נמצא דף אחד מחובר לס' הילקוט הזה. וכתוב עליו זה הלשון:

אלו הבתים יסדם הרב הגאון רבנו משולם ז"ל נגד הרב המורה:

יהגו מזימותי ולא עמדו   כי אחקור סודות ולא נחקרו
כי אחקור סודות ואעמוד על יסיד תורות אשר מדור לדור נמסרו

שיר מס"ה בתים, (וכנראה אינם בשלימות) דברים נמרצים וחזקים נגד ספר המורה, (אך לפי שמעתי שזה מקרוב נדפס בס' דברי הכמים (מינץ תר"ט) לכן לא העתקתיו בזה, ונזכרתי שהובא בס' עומר השכחה (דף קי"ט ב). ומש"כ הכותב „נגד הרב המורה" לא כתב בדקדוק, כי לא דיבר מאומה נגד הרב כ"א נגד הספר. — והדרבא כלל דבריו בכבוד נגד הרב ומתחלה אמר:

לא כן יסוד הרב וחלילה אבל המעתיקים מדבריו סרו
בלשון ערב נכתב והמה שבישו מכתב אדוננו ולא בארו כו'

אבל אמנם באמת התגלגלותו זאת להצדיק את הצדיק (הרמב"ם ז"ל) הוא מאפס ותהו, לית לה קיום, ואך לבוא לרף לורף — כי הר"ם אכן תיכון. והר"י אלחריזי מעתיקי ס' המורה. לא שלחו את ידם חלילה, למעול מעל להשקיע דברי אמונות ודעות שלהם בדברי הספר, (ובימינו אלה נתגלה גוף ספר המורה בלשון ערב באותיות עבריות ככתבו וכלשונו כאשר יצא מפי עטו של הרמב"ם. ויצא לאור חלק הראשון בפאריז עם העתקה נאמנה בלשון צרפת מן הרב החכם המפורסם בקי בלשונות בני קדם, הר"ש מונ"ק נ"י) וכנראה גם המשורר בעצמו הרגיש תולשת התגלגלותו, (ובעל עה"ב גם לא הרגיש בזה) והסב את"ז מאמרו נגד הרב, והרבה כעסו נגדו (מבלי פגוע בכבודו) ויתהפך בתחבולותיו לדבר רכות וקשות ואמר:

קנין ומשפטים ויתר ספרי הרב עליהם רחמי נכמרו
ספרי קדושים הם ועל דרך אמת הם הספרים באמת נסדרו
מוכתר ביראת חטא! מי הכריחך לכתוב דברים מבלי יחורו,
מה יעשו כתר זמני משאון צרפת? והרבותם לך סדרו, וכו'

וע"ד אוצר הספרים של הר"י מוויאזין, אעיר עוד שהוא נזכר לשבח בספר (Zur Geschichte und Literatur Berlin 1845 לחכם הגדול ד"ר צונץ, (צד 244) אבל במש"כ שם שהי' ת"י נמצא ספר פחד יצחק בשלימות, (היינו גם החלקים שלא נדפסו) חקרתי ודרשתי ע"ז, והיוד לי בבירור שלא היה בידו כ"א חמשה חלקים נדפסים (ואף לא החלק השני שנדפס מקרוב) — ובמיעוט שוא הגיעה לאזני חכם הנז'

גדולי ווילנא

א

מעמד התורה והחכמה בפולין וליטא במאה הרביעית לאלף הששי

§ 1) כבר הראנו לדעת, כי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי החלו אבותינו לבוא ולהאחז במדינת ליטא, וכפי הנראה באו רובם הנה ממדינות אוסטרייך, ביהם, ומעהרין, דרך מדינות פולין הסמוכות; וגם חכמת התורה גם היא אחזה דרכה לבוא במעונותינו, דרך ראשי הקהלות של המדינות האלה, ומוצאיה למסעיה מפראג, פוזנא, קראקא, לובלין, בפולין, בריסק, הוראדנא, ואוסטרא, בליטא. ואם אמנם לא השאירו לנו דורשי הדורות זכר לעלילות חכמי ישראל בפולין ובליטא בהתחלת האלף הששי, וכשלש מאות שנה אין בשורה מוצאת בפיהם, ידענו נאמנה כי לא אלמן ישראל מה' ומתורתו, וכמעט מצאו הנדחים מנוח לכף רגלם, וכמעט הצליחו למצוא חית ידם, נשאו עיניהם אל הרועה אותם מעודם, שומר הברית והחסד לבני יעקב בארצות פזוריהם, וישימו את נפשם לשמור לו את ברית תורתו שלא תמוש מפי זרעם. אפס הימים הראשונים היו ימי מלחמה ורגז ימי מהומה ומבוכה בכל מדינות אלה, ולא הספיקו היהודים אשר חדשים מקרוב באו להאחז אחוזת מנוחה נדרשת לחפץ בנות בתים גדולים לתלמוד תורה וליסוד קביעות לישיבות. ואך בראשית ימי המאה הרביעית נשמע קול התורה בבמה קהילות ישראל בליטא ואדירי החכמה יצאי המושים להרים דגל חכמתם לפני מחנה ישראל, ולא עברו ימים רבים והמטעים אשר ממדינות אחרות הובאו הנה, שתולים בחצרות בית ה', הפריחו גדלו והצליחו מאד, האריכו דליותיהם נטשו עברו ים ויכסו בצלם את כל ארזי אל; ומדינתנו הרצת את חובותיה אשר נשו בה הארצות הנזכרות כפלים לתושיה. ותחת אשר נתנו הנה לנו מורים ורבנן ברשהונה שבנו נתנו למו באחרית הימים משנה, וילידי ארצנו וביחוד קהלתנו ווילנא עלו לכסאות הקהילות הגדולות בגרמאניה והולאנד

§ 2) בסוף המאה השלישית נפתח מקור לתורה ולחכמה בפראג, הגאון המפולפל מוהר"ר יעקב פולאק ב"ר יצחק הלוי, אבי החלוקים והפלפולי' היה שם ראש הישיבה ואב"ד עם מהר"ר אייזיק בה"ר יעקב מרגליות ומישיבתו של מהרר"י פולאק יצאו גדולי ישראל עמודי ההוראה; המפורסמים שבהם הגאון מוהר"ר מאיר מפאדובה, והגאון מוהר"ר שלום שכנא, (הגהות הרמ"א בסוף היוחסין) ונתבקש מהרי"פ בישיבה של מעלה בשנת ר"צ. למודו המפולפל אחזו רבים מחכמי הדור „וראשי הישיבות במדינות אלו נוהגים בו לחדד את התלמידים, מזמנו עד היום הזה, אף שאין דרכם מקובל אצל כל החכמים וישרי לב ורבים מראשי הגולה גדול' עולם זקני ומופתי דורנו אין דעתם נוחה הימנו" (לשון צמח דוד). ואחריהם הי' בפראג הגאון רבי אברהם אדם גדול ומופלג בתורה והעמיד תלמידים הרבה והיה בקי בכל שבע חכמות ועלה אל האלהים בשנת ש"ג. הגאון ר' שלום שכנא א] תלמידו של מהר"י פולאק קבע ישיבה בלובלין, והעמיד תלמידים רבים וגדולים, והמפורסם שבהם, הוא הרב רבינו משה איסרלאש (הרמ"א) מרבה לספר מגדולת רבו ואומר: איכה אפצה פה וארים ראש לחרוש ולדרוש ולפסוק על מעשה הבא לפנינו בעוד מורי ורבי קיים הוא ובית דינו, הוא גולת הכותרת, עטרת תפארת, גחלת הנשארת, נר ישראל ואורו יזהיר כזוהר השמים וכו' הוא אשר נודע בשערים ראש הגבורים הגאון מוהר"ר שכנא ש"ן, (שו"ת הרמ"א סי' מ"ה), ובנו הגאון מוה' ישראל בתשובתו אל הרמ"א בשנת פטירת אביו (שי"ט) כותב: וכן קבלתי הלכה למעשה מאדוני מורי אבי הגאון רבן ומאורן של כל בני הגולה מוהר"ר שלום המכונה שכנא וצק"ל הכ"מ אשר העמיד תלמידים הרבה *) מסוף העולם ועד סופו מפיו חיים ומימיו שותים, וחי נפשי עולמים דזימנין סגיאין בקשתי עם הרבה לומדים ממנו שיעשה פוסק ותשובתו היתה מחמת רוב חסידותו וענותנותו אשר היה עניו יותר מכל האדם אשר על פני האדמה ואמר: יודע אני דשוב לא יפסקו כי אם כאשר אכתוב מטעם הלכה כבתרא, ואין רצוני שיסמוך העולם עלי, ומהאי טעמא לא עשה נמי רבו הגאון מהרי"פ (ה"ר יעקב פולאק) שום ספר גם שום תשובה ששלחו מרחוק לא העתיקו אלו הגאונים מה"ט אף כי היה נחשב בעיניהם כיוהרא (שו"ת הרמ"א סי'

א] **תולדתו** בס' לקורות היהודים בלובלין תר"ס **צד** 18 עם נוסח מצבתו.

*) והגאון ר' בנימין אהרן בעל מ"ב כ' **באחת** מתשובותיו: וראיתי להרב **הגדול** הגאון מהר"ר שכנא ז"ל שכתב. וגו' ולא **מלאני** לבי להביא דבריו בתוך **דברנו** זה בהיות כי הרב הנזכר עם שהי' חכם גדול ומופלג מאד סמך עצמו על גדולתו ורוחב לבבו ובחר לו לעצמו באור חדש בפירוש הסוגיא במסכת קדושין מתוך פירושו יצא לו הדין לחומרא ואנו אין לנו עסק בפירושים הדשים כו', וכל רבותינו ושאר גדולי הדור היו **כולם תלמידי** הגאון **הנזכר** ואעפ"כ לא **חשו** לדבריו: (**משאת בנימין** סימן ט"ז).

כ"ה). וכנראה מלא הגאון ר' ישראל בנו את מקום אביו בעיר לובלין, והוא נושא ונותן עם הרמ"א ומהר"י צונצין. ומתלמידיו של הרש"ש, הגאון ר' **חיים** ב"ר **בצלאל** אחיו של מהר"ל מפראג מחבר ספר וכוח מים חיים, וספר החיים, והניח כמה ספרים בכ"י שמהם נדפסו זמן רב אחרי מותו: אגרת הטיול, ספר הצחות, אור החיים. ואחרי הגאון ר' **ישראל**, א] היה בלובלין הגאון הגדול ר' **שלמה לוריא** ב] שיבוא זכרו עוד (§ 6). אחריו החזיק הגאון החסיד השלם המופלג בחכמה אור ההורה מהור"ר **שלמה** ב"ר **יהודא** נקרא רבי שלמה ר' ליבוש מלובלין, רבו של הגאון הב"ח, (שו"ת הב"ח סימן פ'), ובא בשלום בשנת שנ"א ונספד עם שני גאונים אחרים שמתו בשנה זו הספד גדול בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר הקרובים והרחוקים (צמח דוד). וכנראה הוא הרב ר' שלמה ב"ר יהודא, שנמצא בשלשלת הקבלה קינה עליו ועל בנו מהור"ר יהודא ב"ר שלמה שאין ללכת אחרי אביו, בחצי שנה, אשר קונן אחד מתלמידיו הרב ר' שאול ב"ר דוד, ומתוכה נראה כי היה הגאון החסיד הזה, גם חכם בחכמות „דעת חדריו מלא מבאר חכמת שבע".

§ 3) רבנו **משה** ב"ר הקצין **ישראל איסרלש** ג] אשר יצא מבית מדרשו של הגאון מוהר"ר שלום שכנא יסד ישיבה בעירו בקראקא, והעמיד תלמידים הרבה גדולי תורה ועמודי ההוראה, והרביץ תורה כמו עשרים שנה, וחבר ספרים הרבה שהם יסוד ההלכות במדינותינו כידוע, וגם במחקר שלח ידו והאיר באורו את חכמת הדת, וזאת **תורת העולה**, ומשה עלה בשנת של"ב (או של"ג). ומגדולי קהלתו בדורו הגדולים ממנו בשנים, הרב ר' **משה** ב"ר יקותיאל לאנדו, חכם מופלג בחכמה ובזקנה (הרמ"א בשו"ת סימן ח') וגיסו של הרמ"א. הגאון מהר"ר **יוסף** ב"ר מרדכי גרשון **כ"ץ** ד] הוא הרב הגדול שמוכתר בארבעה כתרים: כתר תורה, כתר כהונה, כתר גדולה, כתר שם טוב, אשר חבר שו"ת (שארית יוסף) והרביץ תורה בישראל בקריה הנאמנה וכו' ק"ק קראקא והיה שם תמיד אחד מראשי הישיבות ואב"ד קרוב להמשים שנה הוא נתבקש בישיבה של מעלה בשנת שנ"א (צמח דוד) והוא השני לנספדים אז, (עי' § 2) והגאון מהרש"ל כתב עליו: („שארי ומחותני ה"ה האלוף המופלג מוהר"ר **יוסף כהן** צדק נושא אפוד ואינני אלא כתלמיד הדן לפני רבותיו" (שו"ת מהרש"ל סי' כ"ד).

א] בהג"מ שלום שכנא הכל בס' הנ"ל צד 20.

ב] בס הנ"ל צד 20 והלאה עם נוסח מצבתו, ועיין גם צד 56.

ג] עיין תולדתו בס' עיר הצדק לעמבערג 1874.

מצד 2 עד צד 13 וגם בס' לוחות זכרון דראביטש תרנ"ו, צד 7,

ד] תולדתו בס' עיר הצדק הנ"ל מצד 23 עד צד 28 ובס' לוחות זכרון הנ"ל צד 9. הנש"ר

ובימי הגאון ר' יוסף היה אב"ד בקראקא הגאון המופלא החכם מוהר"ר אליעזר ב"ר אליהו הרופא אשכנזי א] בעל ספר **מעשי ה'** על המאורעות הנכבדות שבתורה ובחיי האומה, וספר **יוסף לקח** על אסתר (שנדפסו). עוד חבר אלף השגות על ספר בית יוסף ופירוש על הרמב"ן שעל התורה כערך פירוש הרא"ם על רש"י (נובלות חכמה מ"ו). והגאון החכם הכולל מהר"ר יוסף שלמה מקאנדיא הפליג לדבר נכבדות בשכלו המעולה, והיה קורא עליו גפן ממצרים תסיע וכו', כי ממצרים נתגלגל ע"י סבות ועלילות ובא לוויניציא וגם שם לא מצא מנוח מחמת מהר"ם פאדובה וסיעתו, עד שהוצרך לישא רגליו לקרימינא ומשם לארץ התרתרים והברברים ממדינה למדינה, (שם) עד שבא לפוזנא והיה לראש ואב"ד, ומשם עלה לקראקא, והרביץ תורה ושם נאסף אל עמו שנת שמ"ו או שמ"ז (צמח דוד, שה"ג) „והגם שלא העמיק הרבה בחכמות חצוניות עכ"ז לקחה אזנו שמץ מכולן והיה כולל ומדיני ומכלכל דבריו במשפט וספרו הוא מהראוים להיות נקראים מתחלתם ועד סופם וכו' גם שעקבותיו לא נודעו לאחינו אנשי פולין ששם דר וגם למד בישיבה בימי זקוניו כי נסתרה דרכו מהם ולא ירדו לסוף דעותיו ורום רעיוניו" (נובלת חכמה שם).

§ 4) והעיר הגדולה והקדומה **בריסק** בליטא גם הוא היתה מן הראשונות לבנות בהיכל התורה, כבר בשנת רס"ו זכתה להיות ראש קהילות ליטא מטעם המלך זיגמונד (Zygmund) אשר מנה את הרב ר' מיכאל ב' יוזעפאוויטש אב"ד דק"ק בריסק לרב כולל על כל מדינות ליטא, ונתנה המשרה הזאת לזרעו אחריו, (עיין ח"א § 7) והנה לא בא זכרו בספרי חכמי ישראל, ולא ידענו ממנו כי אם את שמו אשר מצאנו בפקודות המלך הנ"ל. אולם בראשית ימי המאה שאנחנו בה, נמצא את הגאון מוהר"ר **נפתלי הירץ שור** אב"ד פה, ג] והוא בן הגאון מוהר"ר **זלמן שור** ממשפחת בכור שור אשר באה ממדינת מעהרען (עיין גדולת שאול) והיה הגאון ר' נפתלי מפורסם בדורו מאד עד שבא בהסכמה על פסק הגאון מוה"ר שלום שכנא הנזכר, בחייו, (שו"ת הרמ"א סי' י"ד). ובימיו או קודם לו מעט היו שב הזקן **רבי קלונימוס** ד] ובית דינו חכמים מופלאים כמו שכותב הרש"ל: וכן מצאתי שפסק אב בית דין הזקן רבי קלונימוס אשר מנוחתו כבוד עתה בק"ק בריסק בשבת תחכמוני וכל בעלי תריסין אבני פז הנמצאים שם עמו (שו"ת הרש"ל סימן ל"ו). וגם הרמ"א כותב לקדם רבותינו שבבריסק (שו"ת

א] עיין ס' עיר הצדק מצד 20 עד 23, ובס' לוחות זכרון הנ"ל איננו.
ב] עיין מה מעט מזכרוני בס' עיר תהלה ווארשא 1886 צד 21.
ג] עיין ס' עיר תהלה צד 23 ועיין צד 24 סי' י"ד ועיין גם ההעדה ע"ז.
ד] עי' בס' עיר תהלת צד 22 וגם ההערה ע"ז, עיי"ש הנש"ר

הרמ"א. א). ובימים אלו היה בבריסק השר הגדול החכם הכולל הגאון, מו"ה **שאול וואל** א] בהגאון מהרש"י בן מוהר"ם מפאדובה, הוא הגבר אשר למד לפני אביו הגאון, והשלים חוק למודו בבית מדרש החכמות בעיר מולדתו פאדובה, והלך ללמוד תורה בישיבות חכמי פולין וקבע דירתו בבריסק ובחכמתו הרבה עלה למעלה ראש וגדולי האפרתים היושבים ראשונה במלכות מגדלים ומנשאים אותו, עד כי באה המסורת בפי אנשי מדינתנו, כי נבחר לשר או לפרעזידענט על עם פולין בעת הועד, ועם כי זה דברי הבאי וגוזמא, דבר אמת יצוק במסורת זאת, כי היה חשוב וספון בעיני הסגנים מאד, ויהי לנס. הנכבד הזה הרבה לעשות טוב לעמו וביחוד לבני קהילתו בריסק, וחזק ותמך ידי החכמים והתלמידים, בבנותו בית הכנסת הגדולה ובית מדרש לתלפיות, ובהשאירו אחריו ברכה סך רב להחזיק בהם את ידי היושבים לפני ה'. *) וזכה להעמיד משפחה גדולה מלאה גאונים וחכמים, ושושילתא שלה נמשכה זה יותר משתי מאות שנה ולא פסקה עד היום ושכב עם אבותיו (שנת שע"ה) ובבריסק נהגו נשיאותם בימיו ואחריו, חתני הגאון ר' **אפרים זלמן** ב] שור בן הגאון ר' **הירץ** הנזכר מחבר ספר תבואות שור (נדפס בלובלין שע"ה), והוא אחיו של הגאון ר' **אברהם חיים** שור בעל ספר תורת חיים, וצאן קדשים, ואחריו בנו של הגאון מוהר"ר **שאול**, הגאון מוה"ר **מאיר**.

§ 5) והקרובה אל בריסק, העיר הישנה **הוראדנא** מאורות נתן עליה הגאון החסיד השלם מהר"ר **נתן** בהר"ר **שמשון שפירא**, ג] ושם חבר את ספרו מבוא שערים פירוש על שערי דורא „לבקשת תלמידים וחברים מקשיבים" עוד חבר פרוש על רש"י שעל התורה, נקרא בשם אמרי שפר (ע' שם הגדולים), ונתן במרומים בשנת של"ז, והניח אחריו ברכה שני בנים גדולים רבי יצחק היה ראש הישיבה בק"ק קאבלא ור' יששכר היה ראש הישיבה בק"ק פינסק, ומשם נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק ווירמיישא (צמח דוד), ואחריו הרביץ שם תורה הגאון המופלא המופלג בחכמה ובזקנה הנושא דגל מחנה ישראל, מהר"ר **מרדכי יפה** ד] תלמידו של הרמ"א,

---

א] עיין תולדתו בס' גדולת שאול לונדון תרי"ד

*) וזה מקרוב יצא לאור ספר גדולת שאול, מספר קורות חיי איש המצוין הזה, ונפלאות גדולתו, וכבוד משפחתו, והטוב אשר עשה בקרב עמו, מלאכת הרב החכם מוהר"ר צבי הירש עדעלמאן אשר קבל וקבץ עדיות מפי ספרים וסופרים

ב] עיין ס' עיר תהלה הנ"ל צד 24 סי' ט"ו

ג] עיין ס' עיר גבורים צד 38 וגם כל תולדות משפחת שפירא, עיין בס' מרגניתא שפיפא, דראהביטש תרנ"ט

ד] עיין ס' עיר גבורים צד 29 ובס' לקורות היהודים בלובלין צד 2 ועיין גם ההערות שמה. הנש"ר

אשר התעטף בהוד לבושו והבהיק את העולם . כעשרים שנה נהג נשיאותו בהורואדנא בלובלין וקרעמניץ , והיה ראש ועיקר מגדולי ראשי ישיבות ודייני דשלש ארצות, ובחדש אייר שנ"ב בא לפראג (שם) ומשם נתקבל בפוזנן , ועלה אל האלהים בשנת שע"ו , ועמו היה תלמידו החכם המופלא מהר"ר יהודא ב"ר נתן אשכנזי אשר הבר הגהות ופירושים על הלכות קדוש החודש להרמב"ם ובאורים על ספר צורת הארץ בשם , באורי יפה , שנדפסו יחד עם הלבוש .

§ 6) ומעבר מזה , האיר אור התורה באוסטרא , ומוואדמיש או מפוזנן הופיע לה הגאון המופלא מהר"ר שלמה בהגאון מהור"ר יחיאל לוריא , (מהרש"ל) , אשר נתגדל על ברכי „זקנו הטהור החסיד ועניו ירא אלהים ופרקו נאה איש השלום מוהר"ר יצחק קלויבער בפוזנן" (שו"ת מהרש"ל י"ב) . ושמש את חמיו הגדול מהר"ר קלונימוס , שקבל מהחסיד הגדול מהר"ר דניאל שהיה תלמיד מובהק ושמש את מהר"ר איסרליין בעל תרומת הדשן , (שם צ"ח). והנה כבר היתה אוסטרא מקום תורה לפני בוא הרש"ל בשם , אבל הוא הגדיל תורה והאדיר לעשות ישיבה גדולה . ואף כי היה רוב התלמידים מתחלה „עוזבים בית מדרשו , ובוטחים וסומכים על גבורת הזקן ובנו הגאון (הוא הר"ם מפאדובה ובנו מהור"ר שמואל יהודה) ובזה מוציאים אותו חוץ למחיצתו , ומחסרים בריאות גופו" הועילה לו חכמתו הרבה והמקפת להרבות גבולו בתלמידים הגונים מכל קצווי ארץ (שם סימן מ"ו) וחכמת שלמה , והים אשר עשה , והעטרת שעטרה לו , נודעים ומפורסמים , ובסוף ימיו היה אב"ד בלובלין ושם עלה שלמה שנת של"ד . ובזמנו וקרוב לו במקום , הגאון מוהר"ר יצחק ב"ר בצלאל הגר בולאדמער, הבא כמסכים על כמה מפסקיו של הרש"ל (שם א' ט"ו). ומגדולי תלמידי הרש"ל הוא הגאון מוהר"ר בנימן אהרן ב"ר אברהם סלניק מחבר ספר משאת בנימן אשר הפליג בחכמה ובזקנה וזכה לראות בנים ובני בנים גאונים יושבים על כסא ההוראה ומרביצים תורה , הלא המה : בנו הגדול הגאון מהר"ר יעקב יעקל, מוזכר בתשובות אביו (סימן נ"ח נ"ט ס"ז ע' פ' ק"י קי"א) , מחבר ספר נחלת יעקב פירוש על רש"י על התורה , ובנו השני הגאון מהר"ר אברהם מוזכר בתשובות אביו (סימן נו"ן צ"ה צ"ט) ועשה איזה הגהות על ספרו של אביו , ונכדו בן בתו והוא שמתארהו אביו זקנו בתור סיני ועוקר הרים הרב ר' פייבל (שם צ"ה) , ובזמנו היה האב"ד בולאדמיר מחותנו הרב הגדול תפארת הרבנים צבי החכמים מזה בן מזה הגאון מוהר"ר משה נרו בן הגאון החסיד מוהר"ר מנחם מענדיל ז"ל (שם בתשובה סימן ק"ט) , שנת שע"ט ומתלמידי הרש"ל הגאון מהר"ר משה ב"ר אברהם אב"ד דק"ק פרעמסלא מחותנו של הגאון בעל משאת בנימן , מחבר ספר מטה משה, ועלה שנת שס"ו (שו"ת משאת בנימן סימן ס"ב) .

7) גם בשאר ערי פולין נפתחו ארובות השמים, להריק תורה וחכמה לרבים, ומן המפורסמים: הגאון מוהר"ר **ישוע ולק** הכהן, א] תלמידם של הרמ"א והרש"ל, תפס ישיבה גדולה אשר יסד והחזיק הותנו הגביר הראש ר' ישראל ב"ר יוסף בלבוב, ובדקדוק החברים ופלפול התלמידים חבר ספריו המפורסמים, דרישה ופרישה על הטורים, וספר מאירת עינים על ח"מ. עוד חבר ספרים בחדושי גפ"ת ופוסקים ובאורים על ספרי קבלה פלוסופיא ותכונה (בנו הגאון ר' **יוסף** בהקדמתו לדרישה ופרישה על יו"ד), ונתבקש בישיבה של מעלה שנת שע"ד. הגאון החכם הכולל מוהר"ר **מנוה** המכונה **הענדל** ב] ב"ר **שמריהו**, בעל מנוח הלבבות על ס' חובות הלבבות, ובהקדמתו לספרו זה הולך ומונה את הספרים שחבר בכל מקצעות התורה והחכמה אשר לא יאומן כי יסופר וז"ל: ואלה הם הספרים אשר שקדתי עליהם להבינם ולפרשם כיד אלוה הטובה והרחבה, ראשונה כל ספרי המקרא בקצרה על דרך פשוטם ודקדוק לשונם כו' וספר ארבעה טורים כולו קצר בכמות ורב באיכות נוסף על מה שפירש בו בית יוסף כו', במושכלות ספר רוח חן וספר מלת הגיון וספר בחינת עולם וספר המורה וספר העקרים וח' פרקים שחבר הרמב"ם וכו' ספר העקדה בכלל, ובפרט מעשה בראשית וכו', בחכמה האמתית ספר המערכת וס' שערי אורה וספר פרדס רמונים וספר רבינו בחיי וקצת מאמרי הזהר החמורים וכו' ובספר התקונים כו', בחכמת הלמודים בחכמת המספר והנדסה, ספר המספר למהר"ר אליה מזרחי, וספר איקלידס שבעה מאמרים ממנו ומתוכם בארתי ההלכות החמורות במשנה ובתלמוד המדברים בחכמת התשבורת וכו' ובחכמת התכונה ספר הגלגל *) הנקרא אישעירא (שפהערע) הגדול והקטן וספר הטוארקא נקרא מהלך הכוכבים וספר צורת הארץ וספר שש כנפים וספר יסוד עולם לרבי יצחק הישראלי וספר אלמאגיסטי הקצר המיוחס לאבן רש"ד, עוד חברתי לוחות קצרים ברורים יודעו מתוכם מקומות כל הכוכבים ולקיות המאורות וכל הקורות אותם באורך וברוחב בכל עת ובכל שעה בדקדוק רב וכו' על פי מאמרי רז"ל בסיד העבור כו', ובחכמת החזיון ספר ראשית חכמה וכו' עכ"ל. וברשימות כתבי

א] הוא בעל הסמ"ע מצבתו בס' מצבת קדש ח"ב לעמבערג 1869 **וסדר תולדתו** **מצד** כ"ב עד צד מ"ט ועיין גם זכרונו בס' אנשי שם להרר"ש באבער בצד 80 סי' קצ"ז.

ב] מצבתו בס' מצבת קדש הנ"ל צד כ"א ומעט מתולדתו ובס' אנשי שם להרר"ש באבער צד 72 סי' קע"א.

*) ספר הגלגל וכו', הם הספרים שהזכירם הרב החכם הכולל יש"ר לשבח במכתבו „אחוז", בזה"ל: והר"י אביגדור העתיק ספר הספירא ליואן סקראבוסט וספר תיאורקי לפרידביקו, ועל שני הספרים הנכבדים חבר הר"ר משה אלמושנינו פרושים ארוכים ויקרים קראם בשם בית אלהים וזה שער השמים, עכ"ל. והספרים האלה ומחבריהם בשמותיהם ללשונותם הודיע הרב החכם הגדול ר' אברהם גייגער בהעתקתו למכתב הנ"ל וזה:

Die Sphaeren des Gíoanni de Sacro Bosco Die Theorika des Poubach,

יד לרד"א, נמצא „שו"ת להג"מ מנוח המכונה הענדל ב"ר שמרי' ז"ל, לרבו הגאון מהרש"ל. וקרוב לו בטיקטין הגאון החסיד מהר"ר **מנחם** (**נחום**) **דוד** ב"ר **יצחק** תלמיד הרמ"א, חבר הגהות על הרי"ף והמרדכי הידועים בשם הגהות מהר"ם טיקטין, ובנו הרב ר' **אשר** בהקדמתו אל ההגהות האלו מפליג בשבח חכמתו ומזכיר את הספרים הרבים שחבר או הגיה מר אביו ואומר: לא הניח דבר קטן וגדול וכו', כל ספריו תקן והגיה עד מקום שידו מגעת, בראש סדר תפלות ופיוטים, חח"ת תרגום רש"י והרמב"ן ככסף ממורטים, ספר הזהר, והחיט ותקוני זהר כעצם השמים לטוהר, ושאר ספרי קבלה וספר **המורה**, והרבה כאלה כל שיטות התלמוד עם פירש רש"י ותוספות ושאר פוסקים וכו'. על פסק שלו הנדפס באלפס סוף גיטין, נאמר וכן עשינו כאן בטיקטין של"ד, לפ"ק. ובחעלם היה הגאון המפורסם מהר"ר **אליה**, הנקרא רבי **אליה בעל שם** א] ובגראה הוא ר"א ב"ש אב"ד דק"ק ווירמייזא (שהיה שם קודם או אחרי כן), שחבר אדרת אליהו פירוש על הזוהר בכ"י, ובימים האלו האיר אור הגאון המפורסם רבי **ליווא** ב"ר **בצלאל** ב] שהיה מקודם ר"י ואב"ד על כל מעהרין כעשרים שנה, ואב"ד בפראג משנת של"ג, וביום ד' אייר שנ"ב שם פעמי מרכבותיו לק"ק פוזנן ונעשה שם ראש הישיבה ואב"ד על כל גלילות פולין גדול (צמח דוד). ואח"כ קבע מקום תחנותו בקראקא ומנוחתו

א] תולדתו בס' אור החיים לר' חיים מיכל מהמבורג ונזכר בס' מאסף פעטערבורג תרס"ב, ברשימת רבני חעלם בצד 154 ובס' ליקוטי שושנים ווארשא תר... בסופו.

ב] נודע בשם מהר"ל מפראג, תולדתו בס' מגילת יוחסין עיין מה שכתב עליו חכם דורנו מו' שלמה יהודה ראפפורט בהקדמתו לס' גלעד, שלא נמצא בספרי (מהר"ל) זכר שהתעסק בחכמת הקבלה וכי לא נזכר מזה במצבתו (העתקה בס' גלעד סימן 8) והנה בטורים הראשונים על מצבתו נאמר,

ארי דבי עילאה ותתאה גבר,
עיין בבר ובלא בר,
כל פרד"ס נכנס בשלום ועבר,

ולדעתנו יש להוכיח מזה כי עסק גם בחכמת החקירה והפלסופיא הדתית הנקראת בפי רוב חכמי ישראל בשם פרדס, וכפי נודע מאמרם על ר' עקיבא שנכנס לפרדס בשלום ויצא בשלום, והמובן בו, ואולם הלשון כל פרדס יורה ג"כ על ארבעה חלקי הפרוש לתורה הנקראים ג"כ בשם זה ויהיה במשמעו כי עבר גם בחכמת הסוד וצ"ע, ומה נעמו אמרי יושר מהגאון שי"ר, בדבר הגולם המיוחס לרבינו יהודה זה, וז"ל: אולם גולם לא היה מיציר כפיו של רבינו יהודה ז"ל, ולא בו הראה חכמתו הגדולה, כי אם בחלופו בחכם גדול וגאון תפארת ישראל, הוא תלמידו הרב בעל תוספות יו"ט ז"ל, אשר הלך בכל דרכיו ולא מש מנתיבותיו, כן ביושר שכל נפלא בהלכות המשנה והתלמוד, וכן בלמודי חכמות שונות ומוסר השכל כאשר נודע לכלי קורא ומבין בספריו, עכ"ל.

בקונטרס ברום עולם ונקרא ג"כ בשם „משפחת סופרים" לר' משה אליעזר בעלינסאן נדפס שמה, חקירה מתולדות דורות צאצאי הגאון מהר"ל מפראג.

עוד להנ"ל בספרו „שלומי אמוני ישראל" (אדעססא תרנ"ט) בחוברת א' גם שם תולדות מהר"ל מפראג עיי"ש.

כבוד בפראג יום ה' ח"י אלול שס"ט (גל-עד 8). ומתלמידיו של הר"מ יפה, הגאון החכם ר' יעקב ב"ר שמואל הנקרא קאפלמאן ב"ר בונם מבריסק-דקוא (ברייסטגוא), חבר בפראנקפורט ספר אוהל יעקב פירוש על ספר העקרים בשנת שמ"ג בהיותו בן כ"ח (נדפס קראקא שנ"ט), ומתואר על שער הספר בשם „החכם השלם הפלסוף האלהי" עוד חבר ספר עומק הלכה באורים על המאמרים לחז"ל בחשבון ובהנדסה (קראקא שנ"ח) ובזמנו החכם הגדול השלם הרופא המומחה ר' שלמה לוריא בלובלין שואל מלפני הריש"ל בן משפחתו והוא ז"ל משיבו בכבוד גדול, (שו"ת מהרש"ל סימן כ"א) ובאה הסכמתו על קונטרס לוח החיים, בצרוף הסכמת הרופא המומחה מוהר"ר שמואל בן מתתיה רופא בק"ק לובלין.

8) וחותמי ברכת שנות המאה הרביעית הזאת, העשירה והאדירה בתורה בחכמה, הגאון זקן בית ישראל ר' יואל א] במוהר"ר שמואל סירקיס יליד מדינת ליטא תלמידו של הגאון החסיד שלמה ר' ליבש מלובלין, היא רבינו יואל אשר בנה בית חדש בישראל, והרביץ תורה בכמה קהלות גדולות ומהם בלומבלא ובבריסק ובסוף ימיו בקראקא, לימד והורה בישיבה ובתשובות לשואלים יותר מששים שנה נאסף אל עמיו זקן מופלג בשנת ת"א. הגאון הגדול מהור"ר מאיר אב"ד בלובלין, חתנו של הגאון יצחק הכהן חתן הגאון מהר"ל מפראג, חבר ספר מאיר עיני הכמים בחדושי הלכות הנודע בשם מהר"ם לובלין ושו"ת מהר"ם, ועוד כמה חבורים הנזכרים בהקדמת בנו לספר מאיר עיני חכמים ולא נדפסו. הגאון המעמיק הגדול והישר מוהר"ר שמואל אליעזר ב] במוהר"ר יהודא אידלש מקראקא (שו"ת הב"ח סימן ע"ט) ובסוף ימיו אב"ד באוסטרא, וספריו המופלאים חדושי הלכות וחדושי אגדות מהרש"א, נודעים באהלי שם. הגאון החריף מוהר"ר יהושע ב"ר יוסף ג] שהיה אב"ד בכמה קהילות בליטא בהוראדנא (פני יהושע א"ח סימן ד') ובבריסק (שם יורה דעה ד') ואח"כ בק"ק קראקא תלמידו של הסמ"ע (פני יהושע ח"מ ז' א"ה יו"ד), מחבר ספר מגיני שלמה ושו"ת פני יהושע (הראשון). הגאון המקובל מהר"ר נתן ד] במוהר"ר שלמה שפירא, בעל ספר מגלהעמוקות, ובנו הגאון מוה"ר שלמה בהקדמתו לספר זה מדבר נכבדות בהפלגת חכמתו בכל מקצעות התורה והחכמה: ידיו רב לו בכל התורה בנסתר ובנגלה בתכונה ופלסופיא מאור הגולה ר"מ וריש כלה לו העוז והממשלה בעיר ואם קראקא, לו משפט הבכורה, מקרא משנה

א] תולדתו בס' עיר הצדק הנ"ל מצד 62 עד צד 79.
ב] (מהרש"א) עיין בס' לקורות היהודים בלובלין צד 54 ועיין שם המקורים בההערות
ג] תולדתו בס' עיר הצדק מצד 99 עד צד 93 ובס' אנשי שם צד 82 סי' קצ"ה.
ד] מצד 52 עד 62 עיר הצדק הנ"ל ועיין מרגניתא שפירא הנ"ל.

גמרא, קילע אל השערה, הלכות מדרשים ואגדות ספרי וספרא, חכמת הדקדוק עד גמירא, נבוכים מורה וכו', בן מ"ח שנה הכיר שוכן רומה בשנת נתן בן א"א מהר"ר שלמה (שצ"ג). הגאון מוהר"ר **שמואל** ב"ר **יוסף** איש לובלין חבר ספר לחם רב (פראג ש"ט). הגאון מוהר"ר **משה** בהרב **זבולון אליעזר** ליפשיץ, אב"ד בבריסק בעל ספר זכרון משה, (לובלין שע"א). החכם הפלסוף האלהי אב בחכמה רך בשנים מהר"ר **יוסף** ב"ר **יצחק** ב"ר שלמה הלוי ממדינת ליטא, חבר ספר גבעת המורה, ג' עיונים, השגות על ההקשים הפלסופיים של רבינו הרמב"ם בספרו מורה הנבוכים בשנת שע"א וי"ו אלול ונדפס בפראג שע"ב א' כסליו: והגאון המפורסם מוהר"ר **שלמה אפרים** א] לונטשיץ בעל הספרים המפורסמים עוללות אפרים, כלי יקר וכו' אומר בהסכמתו על ספר גבעת המורה: כי בא המחבר (מליטא לפראג והתחיל ללמוד החכמה בעניני הפלוסופיא והחקירה באלהות מאז נודע טבעו כי יש לו שם ויד בחכמה הנ"ל עד כי העידו עליו חכמים גדולים מן קהלתנו אשר שמעו ולמדו ממנו ספר מורה הנבוכים ועניני החכמה הנ"ל. ומן הגדולים האלו היה הגאון המופלא מהר"ר **ליפמאן** בעל תוספת יום טוב שלמד אצלו את ספר המורה, ועשה הגהות ובאורים על ספר גבעת המורה, של רבו בחכמה זו, והקדמה להגהותיו, עוד חבר החכם הזה ספר כתונת פסים מבאר מעלות התורה על השבע חכמות עפ"י הקדמות ויסודות מספר המורה, להסיר השטנה אשר כתבו עליו על אשר ערב לבו להשיג על ספר המורה (נדפס בלובלין שע"ד)[מכתבי הרב ר' שלמה מדובנא].

§ 9) אלה המה המפורסמים בחכמי הדור במדינת פולין וליטא, אשר באו, ועמדו ללחום מלחמתה של תורה ולכבוש לה את ארצות מגוריהם מלבד החכמים שלא נתפרסמו בחבוריהם ובאו נזכרים בספרי דורשי הדורות *) ובגבורת חכמתם הפכו את הנשמות לגני עדנים, נהלו את צאן מרעיתם איש איש במקומו, והשקו את העדרים מבארות מים חיים אשר חפרו המה במחוקק במשענותם, ויהיו למופת, כי הצליחו שדמות ליטא ופולין להוציא

א) עיין בס' גלעד צד ..

*) הרב בעל צמח דוד מזכיר כמה מהם בשמותיהם ואומר: ובימיו (של **הגאון** מהר"ר שלום שכנא) הרביצו תורה בישראל והיו ראשי ישיבות גדולי עולם במדינות פולין ורייסן: ר' קלמן ווירמש ר"י בק"ק לבוב. הנקרא לעמבורג, ר' קלמן האבר קאשטען ר"י בק"ק לבוב ואוסטרא, ר' יהודא קראשוויץ ר"י בק"ק לעמבורג ר' משה שטארך ר"י בק"ק קראקא, ר' אהרן היה ר"י ואב"ד על כל מדינת גרויס פולין וכבר היה גם כן ר"י ואב"ד פה ק"ק פראג, וגדולים אחרים זולתם (שי"ז) ואומר עוד: ובימיו (של הגאון מהרש"ל] הרביצו תורה בישראל בארין פולין ורוססיא גדולי עולם ואנשי שם: ר' הירש בלומבלא, ר' הירצקי ראש ישיבה בלעמבורג ר' אליעזר ר"י בבוסק, ר' יצחק כהן בקרעמניץ, ר' בנימן ראש ישיבה בגניזין, ר' מרדכי רייס ר"י בבריסק גם ר' שמעון היה שם ור"י בחעלם, גם ר' **זלמן ראש ישיבת** מחעלם, ר' מרדכי זינגער ראש ישיבה בקראקא (של"ג).

מאה שערים, בזרע אשר זרעו במו עובדיה, האפילות היו חריפית, והאפלית מאורות ברקיע שמי חכמת ישראל, מאירים למרחקי ארץ, וממדינות רחוקות באו הנה לשמוע דבר ה׳ זו הלכה, והגאון מופת דורו החכם הכולל ר׳ **מנשה בן ישראל** א] שלח את בנו לפולין ללמוד תורה *). ובשימנו עין על עלילות גדולי מדינות פולין וליטא בימי המאה הזאת, נראה לשמחת לבבנו כי הם יסדו אבן פינה להוראה, בררו והאירו באור הבקורת התורנית את ספרי חז״ל וגדולי ישראל הקדמונים בהלכה, ופירושי המקראות; דרשו וחקרו במחקר הדתי עפ״י דרכי החכמה, ויסודות הפלוסופיא. כי עם היות ראש עיונם ועסקם בישיבותיהם בתלמוד ופוסקים, אהבו וכבדו ספרי החכמה והמחקר. מהם חברו בזה ספרים כמו: הרמ״א בספר תורת העולה; בעל הלבושים בספרו לבוש פנת יקרת שהוא באור על **המורה** ומפרשיו, ולבוש אדר היקר, על הלכות קדוש החדש, והגאון מוהר״ר יהושע ולק בעל הסמ״ע, הגאון ר׳ יעקב קאפעלמאן בספר אהל יעקב, ועומק הלכה, והפלסוף מהר״ר יוסף בספר גבעת-המורה וכתונת-פסים; ומהם אשר שקדו עליהם ועסקו בם: כמו הגאון החסיד ר׳ מנחם מטיקטין, והגאון המקובל נתן שפירא, ודומיהם. ובכלל היה הדור הזה, דור דעה והשכל אשר בכחו להתחרות ולמוד את עצמו עם מיטב הדורות אשר ראו אבותינו בספרד ובאשכנז בעוד היותם לבטח על אדמתם, אם לא בכמות ורבוי הנושאים הנה באיכות ותכונת חכמתם, ואף יפה כחם בעומק העיון ובשנון הרעיון, אשר קרא לאור הלימוד המפולפל האשכנזי השולט אז בכל אהלי התורה. אולם המדה הטובה הזאת שהיא תפארת לגדולי החכמים מלאים ברכת ידיעת התורה ושבעים רצון החכמה, המשתמשים בה לתבל את נעימת הסברא הישרה, נהפכה לרועץ בבתי מדרשי החכמים הבינונים ותלמידיהם אשר עזבו מקור מים חיים, את למוד ההלכה למעשה לאמתה, והניחו את ידיעת התורה חלקי התורה בקרן זוית, ויישפיקו בילדי סברות רעועות, במעשה חדודים ללא הועיל; לשוא צעקו על זה מרה גדולי הדור, והרימו קולם בכח, ולא השכו ליסר ולהוכיח, לתעב ולרחק את הלמוד הזה, המחשיך אור התורה, ומקדיר שמש החכמה, כי כבר פשט המנהג הרע הזה, ונשתרש בלב מרבית הלומדים, וגרם רעות גדולות וצרות מכאיבות לישראל כאשר יבוא בהמשך הספורים׳

§ 10) זה מעמד התורה והחכמה בימי המאה שאנחנו בה, בקהלות פולין וליטא הרחוקים והקרובים אל קהלתנו ווילנא יצ״ו, ואם לא נודע לנו שם חכם גדול

א] תולדתו בספרו (נשמת חיים) לייפציג תרכ״ב.

*) בספרו נשמת חיים, בהזכירו מה שקרה לו עם בנו ר׳ יוסף בן ישראל בהיותו בדרך שובו מפולין לראות את אבותיו, הוא אומר: לשנה הבאה שלחתיהו עוד הפעם השנית למדינת פולוניא ותיכף הגיעו לעיר לובלין עיר גדולה של חכמים וסופרים וגו׳, והבן היקיר הזה, היה חריף בתלמוד ובקי בד׳ לשונות. (מאמר ג׳ פרק ה׳).

מפורסם בקהלתנו בתחלת המאה הזאת ובאמצעיתה, בכל זאת נוכל לשפוט בצדק, כי לא היו בני ווילנא אחרונים לכונן כסאות לתורה ולחכמה, ואולי היותה רחוקה קצת, לפי ערך מעוט העוברים והשבים בימים ההם, מגבולות המדינות אשר מהם יצא תורה לישראל, והעדר בית הדפוס בגלילותינו אז, סבבו את פני הדבר הזה, שלא נודע שם גדולי קהלתנו ולא נתפרסם בעולם וכבר מצאנו בתחלת המאה הזאת פסק מדייני עירנו, בשאלה שבאה לפני הרש"ל, משנת שי"ז, והחותמים עליו הם: **מנחם אליקום** טריוויש (שם משפחה אשכנזית או צרפתית) **משולם** בלא"א הר"ר יחיאל זלל"ה, **משולם** ב"ר יהודא. ורבוי החכמים הגדולים בקהלתנו בסוף המאה הזאת ובתחלת המאה הסמוכה, מעיד מן המאוחר על הקודם כי כבר היו פה ישיבות חכמים גדולים לפנים, והתורה מוכנת ומזומנת להגלות בימים מועטים; וכבר היה אור זרוע לחכמים ולנבונים, הציץ ופרח, הלך וגדל, הלך ואור עד נכון היום, וקרנים מידו לו.

ב

הגאון ר׳ מנחם מאנש ודורו א]

§ 11) המצבה העתיקה בבית מועד לכל חי בווילנא, נושאת עליה שם הגאון הגדול מוהר״ר מנחם מאנש ב״ר יצחק חיות, ומרוב יושנה נחסרה השורה הראשונה ומלה אחת בתחלת השורה השלישית אשר הוספתי מסברא וכה תדבר,

. . .

. . . . . נטמן בו גאון עוזנו
(חשך) היום עלינו · משיח ה׳ רוח אפינו
מים יזלו עפעפינו, אוי נא לנו כי חטאנו
נפלה עטרת ראשנו, שמש חשכה בעדינו.
ה״ה הגאון הגדול החסיד והעניו נ״י ע״ה פ״ה
רגמ״ה ר״מ ואב״ד כבוד מורינו ורבינו
מנחם מאנש בן מהור״ר יצחק חיות
זצ״ל, ויצאה נשמתו הטהורה בנשיקה יום
ב׳ ח׳ אייר כי פנה היום שמש וירח
קדרן ושמים, תנצב״ה:

הנקודות המורות על פרט השנה נמצאו על ר׳ ן׳ במלת קדרו ועל המ״ם במלת ושמים ועולה לשנת רמ״ן וזה לא יתכן, כי לפי המחברר מיחס אבותיו ותולדותיו, חי כמאה וחמשים שנה אחרי כן, ובלי ספק טעות נפל בפתוח הנקודות או שנמחקו איזה מהם. אביו מוהר״ר יצחק חיות, הוא הרב הגאון הגדול בן דורו של בעל צמח דוד, והוא כותב עליו: ר׳

א] כבר הראתי בס׳ עיר ווילנא בצד 1 כי לפני הג״מ מאנש היה רב אב״ד בשם אברהם סג״ל עיי״ש, וגם ארזות ר׳ מאנש עיי״ש, ופלפול הרשי״ף שמה אך למותר.

יצחק חיות הרב הגדול אשר שמו יוצא בכל תפוצות ישראל, והוא העמיד תלמידים הרבה, והרביץ תורה בישראל וחבר ספר פחד יצחק א] ושיח יצחק וספר פני יצחק וחבורו ב] הגדול קרית ארבע ושאר חבורים זולתם, הוא בא לכאן ק"ק פראג בשנת רש"ם והיה פה ראש ישיבה ואב"ד שלש שנים

א] ס' פחד יצחק ביאור על אגדות חז"ל אדות החורבן בפ' הנזקין, לובלין של"ג.

ב] ס' פני יצחק, חכם הכולל הגאון מ"ו יצחק ש"ן הנקרא ר' יצחק חיים שקשר והיתר איסור לנפשו וחדוש בו חדוש, מלא וגדוש, שלא נמצאו בראשונים, וגם האחרונים, וקרא אותו פני יצחק, כל הרואה אותו ישחק, לכן כל איש אשר ידבנו לבו ולאסור איסור על נפשו להאיר אל פניו תמיד, אסרו וירדו וקנו באיסר וגם במנה:

ותהי ראשית התחלתו בשנה השלישית לממשלת אדוננו המלך האדיר זיגמונגדוש השלישי יר"ה בשנת אשרי אנ"ש יעשה זאת, קראקא שנ"א, ע"י יצחק מפרוסטיץ.

(הערה, קורות היהודים בזמן זיגיסמונד אויגוסט י"ב מאיי 1566.

עיין הכרמל שנה שביעית נו' 22)

וחותם יצחק בלא"א הר"ר אברהם נצר מגזע חסידי פרובינצא

ובהקדמתו יקונן על מות בנו רכב בחור התחתן עם האלוף הר"ר אליעזר מארפטשיק, היה ראש בק"ק עירו קראקא בפולניא ומנהיג מדינה בדורו, נכבה נרו, בעת הדלקת נר חנוכה, בק"ק קראקא, ותוך שבועים מת החתן הנ"ל בטבת אשר בו הועד יום חתונתו י"ב טבת בק"ק פרוסטיץ בן עשר ושמונה.

הספר חלקו לארבעה פנים, פני הפתח, פני הבית, פני שלמון, פני אהל, אילן בחור נקטף בינקותו, צמח יעלה כשחר בקע אור תורתו היה מוכן בילדותו ובבחרותו, להרביץ תורה לרוב בקיאותו, ולהתפיס ישיבה לגודל חריפותו,

ואחרי מפתחות הסימנים כתוב.

ראה ראינו אחד מבני העליה, בלי שהיה, ושמו נקרא בישראל מנחם מכונה מאנש בן בעל המחבר הגאון הגדול מ"ו יצחק שליט"א, ועם היות אשר הוא מציץ מן החרכים יראה בריסי עיניו, בעד האשנב, איש אמת דובב חובר חבר אל הידעונים והוא היה כבד אביו הגאון הנזכר באשר השפיע הופיע מאור תורתו שמץ, ומהפך ברמץ עד אשר להב איש דת תעודת חמדת חכמתו מטפס ועולה למעלה מעשרה ע"כ אין תחום וגבול למרכבות הוד זיו התפשטות תבונתו ולהיות שהדבר כן הוא, על כן עמד בנו הנזכר ואזר כגבר חלציו במליצותיו ודרך קשת קסת הסופר לספר ספר היוצא מגזע כבוד אבי עד הנזכר ולספר מעלותיו תהלותיו ומה מעשהו לאיזה דרך יחליק אור הוויתו ותכניתו היותו תבונתו קשה להבין ולהשכיל, ע"כ נשא משלו ואומר בשיר וזמר בעזר האל הגומר, וכו'.

זאת הקינה הברה צורבא מרבנא אברך הר"ר מ נ ח ם מ א"נ ש בק"ק פרגא העדינה, נוסדה בדעת בתבונה, על חרבן ציונה, ועל שרפת ק"ק פוזנא, ועל העדר אחיו רכב בהור ר' שמואל שיננא, לערב ילין בכי ולבקר רנה,

וראשי החרוזים מהשיר מנחם מאניש בן מורנו הרב רבי יצחק חיות יגדל בתורה חזק ואמץ אמן ואמן.

מוסדה זאת בירת מנחם
הכפל הקרב איש מנחם
נקרא מאנוש בן רב נעלה
הגאון ר' יצחק חיות
כולל זיו הוד ארבע חיות
כאשר מפיו אנו חיות
כי הוא אב בית דין ראש גולת
חיבר באב לפרט ק'ר'ן
אל למשיחו ירים ק־ן
למשוך היובל בקרן
איל יצחק כקרבן עולה,

ומחצה ה׳ יאריך ימיו בנעימים וכסאו יתגדל ויתרומם למעלה למעלה *) ועל היות הגאון ר׳ יצחק הזה, אביו של הגאון מנחם מאנש מווילנא יעידו הדברים הבאים בפתח שער ספר זרע יצחק, וז״ל: חבור נחמד על כל משניות מכל הש״ס אשר כתבו ולקטו התלמידים מכתבי רבם הרב הגאון החסיד המפורסם המקובל כבוד מוהר״ר יצחק חיות ז״ל אב״ד דק״ק סקאליא (במדינת לבוב) באמ״ו מוהר״ר יעקב חיות בהגאון הגדול מאור הגולה האלהי מוהר״ר מנחם מאנש חיות זצ״ל אב״ד דק״ק ווילנא בהגאון המפורסם רבן של כל בני הגולה אב״ד דק״ק לבוב וק״ק קראקא וק״ק פראג שחבר ספר אפי רברבי ושאר חבורים רבים. הספר זרע יצחק נדפס בק״ק פפד״א שנת תצ״ב אחרי מות המחבר נכד הגאון ר׳ מאנש בשנת תפ״ו **) וזה מה שמעיד עדות נאמנה שהרב זקנו אב״ד שלנו נפטר סמוך לשנת ת׳ וכנראה שצ״ן, כמספר העולה מן השם ו׳ש׳מ׳י׳ם שבסוף המצבה, ויפלא בעיני שלא תארו על המצבה את אביו הגאון המפורסם בשום תאר כראוי לכבודו, אולי לא ידעהו כותב הנוסחא.

בשו״ת חוט השני נמצאה, תשובה מהגאון הגדול ר׳ שמואל בכרך אב״ד בק״ק ווירמייזא אל כבוד חכם וגאון מוהר״ר מנחם מאנש יצ״ו (סי׳ לא) שהוא בלתי ספק הגאון ר״מ מנחם דווילנא, וכותב עליו בכבוד גדול, ואחרי רוב התארים והתשבחות הוא אומר: תופס משוט רב החובל עד צואר יחצה ה״ה ז״ל אהובי מיועד להיות מחותני האלוף המופלא ר״מ מהר״ר מנחם מאנים יצ״ו ***) וכנראה מלשון התשובה באה לו שאלת הגאון ר״מ בהיותו אב״ד, ואולי בווילנא, להיות המשיב כותב: מאשר זכרנו ממרחקים

ובס׳ טיב גטין שמות נשים אות ג׳ סק״ב כתב בשם הגאון מ״ו מאניש חיות, עיי״ש.
הס׳ שיח יצחק שיר לליל פסח עם פירוש (פראג שמ״ו)
הס׳ קרית ארבע מזכירו בספריו ולא נדפס
אחות הג״מ יצחק חיות היתה אשת הגאון מהר״ל מפראג (עיין עיר הצדק בהערות צד 12.

*) הגאון החכם מהור״ר חיים יאיר בכרך, בהזכירו שמות הגאונים שקראו תגר על למוד הפלפולים והחלוקים אומר: ולא ראיתי וקריתי אדם מספר בשבחן רק מהור״ר יצחק חיות בהקדמת ספריו פני יצחק ופחד יצחק, והקורא חלוק ובלוק שכתב בהקדמת זה ספר פ״י יעיד ויראה איך נשתבש רהמנא ליצלן, ע״כ (חות יאיר סי׳ קב״ג), ויתכן שגם מטעם זה לא נתפרסמו ספריו, ויקרה מציאותם, עם היותו רב וגאון מפורסם בדורו.

**) הרב הגאון ר׳ יצחק במוהר״ר יעקב חיות מחבר ספר זרע יצחק היה מן הגדולים המיוחדים בדורו, וכבר בשנת תל״ת הרביץ תורה בישראל ותפס ישיבות, ובסוף ימיו היה אב״ד ור״מ דק״ק סקאליא ונפטר בשם טוב ביום שני כ״ז אלול בשנת בתוג״ה ואנת״ה, והניח י״ג ספרים בכ״י והם. א) חבור דרשות על התורה אשר דרש טוב לעמו. ב) על ההפטרות. ג) על תהלים. ד) פירוש על רש״י שעל התורה. ה) על המשניות. ו) על גפ״ת. ז) שו״ת. ח) קצור יורה דעה. ט) על תרי״ג מצות. י) חדושים בקבלה. יא) קצור ובאור מעין חיים. יב) חבור על תוכחה ומוסר. יג) חבור על דקדוק. — ומכל הספרים האלו לא ידענו כי אם מחבור שעל המשנה שהוציא בנו הרב המופלא מוהר״ר אליעזר וקרא בשם זרע יצחק (מהקדמת בן המחבר לזרע יצחק)

***) החכם שהוציא לאור בזמננו את ספר צמח דוד, והוסיף עליו שלשלת החכמים

לדבר על לבו לכרות ברית וכו'. בשמעי ממעמדו הטוב כן יהיה לעולם, ואחרי כי הגאון מ' שמואל בכרך מת בשנת שע"ה, הנה כבר קודם לזה היה הגאון ר' מאניש רב וגאון מפורסם בדורו. ואולי גם אב"ד בקהלתנו. וכבוד גדול נעשה לו ופרנסתו ברוח. הגאב"ד ר' מנחם מאניש היה מחותנו של הגאון ר' משה נשיא בא"י נכדו של הגאון ר' אברהם בעל עמק ברכה (אביו של הגאון בעל השל"ה) ע"י בנו הרב ר' יוסף יוזפא שהיה חתנו של הגאון ר' מנחם (הקדמה לספר אמרות טהורות, פי' על תהלים להגאון ר' אליעזר איש הורוויץ.

מן הגאון ר' מנחם מאניש נמצא חבור קטן בשם זמירות לשבת א] נדפס בפראג שנת שפ"א. וברשימות כ"י להגאון רד"א נמצא: ספר **דרך תמימים** מהג' מ' מאניש בהגאון מוהר"ר יצחק חיות זצוק"ל והוא באור לפרשת בלק, מיוסד לז' חלקים הנקראים בשמות **מ**סלה, **א**ורח, **נ**תיב, **ש**ביל, מעגל, משעול, דרך, בה"א חלקים הראשונים יתבארו הכתובים על פי פשוטם, החלק הוי"ו עפ"י הסוד, והחלק הזיי"ן חלק ג"כ לשני חלקים הנקראים בשמות. דרך קרובה ודרך רחוקה, והוא רחוק בענין הדרוש, ובהקדמה סדר וערך הספיקות להיות [מבוא] לכל השבע דרכים וקרא אותה פתח עינים. ובלתי ספק הוא מהגאון אב"ד דקהלתנו. והגאון בעל שער אפרים בענין כל אמתא ברבועה. מביא פירוש הגאון על זה, בזה"ל: ובשם הגאון מהר"ם חיות ז"ל, הרב דק"ק ווילנא שמעתי (שער אפרים סימן כ"ט) ומפירושו זה נראה כי היה חכם בחכמת ההנדסה. ובספר לחם הפנים על יו"ד מביא בשמו טעם על בטול בששים עפ"י הקבלה (צמח דוד החדש) אחד של הגאון ר"מ היו: הגאון ר' אברהם בהגאון מוהרר"י חיות חבר ספר **הולך תמים** בטעמי המצות עפ"י פרדס כסדר התורה (קראקא שצ"ד). והגאון מו"ה אליעזר זקנו של בעל בית לוי. (עיין בהקדמת בית לוי).

מימי חתימתו עד זמננו, מזכיר את הגאון ר' מנחם מאניש, ומביא קצת מאשר זכרנו אודותיו, גם מוסיף בו דבר אשר מצאתיו ראוי להעתיקו פה בלשונו: והרב הגדול בעל מצודות ציון הוא נכדו וקראו אותו עם משפחתו בשם חסידי פרובינצא והוא חותם א"ע בשם אלטשולער. וכאשר דברתי מזה במקרה עם הרב הגדול החריף והבקי מוהר"ר יעקב יוטעס ה' יאריך ימיו ושנותיו, אמר לי שגם הוא נכד להם וכי הם נכדי הגאון בעל הש"ך והראה לי ספר יוחסין ממשפחתם בכתב ישן נושן אשר הש׳אירו אבותם אחריהם ומצאתי בו סבת כנוי המשפחה הזאת אלטשולער, והוא, כי כולם היו גאוני וחסידי דור דור ומקום מולדתם היה בפורטוגאל ואחרי אשר גלו משם בעת הגרוש נשאו עמם אבנים ובתי כנסיות לקיים כי רצו עבדיך את אבניה וכאשר באו לפראג וקבעו משכנם בה (וזקנם הגאון ר' פתחיה היה אב"ד בפראג כאשר הזכיר הרב בעל מצ"ד) בנו להם ביה"כ, ושמו בעצמם לתוך הבנין האבנים אשר הביאו אתם ויען היו האבנים מביה"כ ישנים לכן נקראו אלטשולער, ומשם נפוצו על פני הארץ,

א] וגם בשם קבלת שבת ועליו הסכמת הגאון המהרש"א, בהיות המהרש"א בק"ק לובלין וז"ל „אשר אזן וחקר הרב המובהק החכם השלם הגאון מ"ו מנחם מאניש אב"ד דק"ק טורבין, בן הגאון הגדול מ"ו יצחק חיות, נ"ע הנדפס בדפוס המחוקק צבי בן אברהם קלונימוס יפה.

הנש"ר

§ 12) מגדולי הדור בימי הגאון הזה בקהלתנו, היו בני הגאון המקובל האלקי ר׳ **נתן שפירא** בעל ספר **מגלה עמוקות** שזכרנוהו לעיל, שהיו חתנים לוקחי בנות גדולי קציני קהלתנו. בנו הגדול: הגאון הגדול מוהר״ר **שלמה שפירא**, חתן החסיד הקצין והראש, מוהר״ר פייבש מק״ק ווילנא *). הוא סדר ספר מגלה עמוקות לאביו ושם עליו נוספות רבות, והקדים הקדמה יקרה מעידת על גדולת חכמתו, ונתקבל לאב״ד ור״מ בק״ק סטנאוב, ושם קדש את השם בגזרת **ת״ח** והוא עודנו צעיר לימים, והגאון הש״ך בהקדמה לקינותיו על הגזרה ההיא, מזכירו לברכה ואומר „שארי הגאון הגדול מוהר״ר שלמה ר״מ ואב״ד דק״ק סטנאוב יניק וחכים דבריו בוקעים רקיעים ותהום נוקבות, בן הגאון הגדול מהר״ר נתן שפירא איש אלקים, מפיו יהלכו כדודי אש ושלהבות״. ואחיו הצעיר ממנו הגאון מוהר״ר **משה שפירא** חתן הקצין והראש השר והמפסר כה״ר **לייזר** מווילנא, גם הוא דבר דברים קצרים וארוכים בהקדמה לספרו של אביו הגאון, ושם הם מתיחסים לחותניהם בתארים הנזכרים, שני האחים האלו הוציאו את ספרו של מר אביהם לאור בשנת שצ״ו כשלש שנים אחרי מותו.

הרב הגדול מוהר״ר **זאנוויל** חותנו של הרב בעל חלקת מחוקק. (עיין חלקת מחוקק סימן קכ״ט) וכמדומה לי, שהוא הנותן ונושא עם הגאון המפורסם מוהר״ר יושע מקראקא, (בשו״ת פני יהושע ח׳ חושן משפט ח׳ אבן העזר, י״ח). והגאון בעל פ״י כותב אליו בכבוד גדול, וקורא אותו הגאון התורני וכו׳ החכם הכולל וכו׳. האלוף הדיין מוהר״ר **אברהם רבי לאזרש** חותנו של הגאון מהרש״ק. (תפארת שמואל, שבת פרק א׳).

הרב הגדול הגביר ר׳ וואלף נכדו של רבינו הרמ״א. וחותנו של הגאון הש״ך, הוא יצא מווילנא עם הגולים ונתישב בהאמבורג (עיין עבודת הגרשוני סימן ק״ח). הקצין והראש כבוד הר״ר יעקב אליעזר בן הקצין כמוהר״ר משה לייזרש הנשוי בת בתו של הרמ״א ועזר בכספו להוציא את שו״ת הרמ״א זקן אשתו לאור, שנת ת׳ (הקדמת מוציא לאור את השו״ת

ואשער כי הג״מ מאנש התקנא בהפזמון, לכה דודי הנקרא ג״כ קבלת שבת להר״ש אלקביץ, אשר נתקבל בכל תפוצות ישראל לזמרו בכל ערב שבת וכן הסכים גם המהרש״א עם שאר אלופים, ובני החבורה קדישא מקבלי שבת בק״ק לובלין לזמר זה הזמר הנכבד בכל ערב שבת לקבל יום מנוחה בגילה ושמחה,

בס׳ עין יעקב פרוסטיץ שס״ב שמה נדפס, שיר מהג״מ מאנש.

בשו״ת איתן האזרחי (אוסטרה תקנו) להר״ר אברהם ב״ר ישראל יהיאל הכהן ראפאפארט (שרענציל) דף נ״ב דרשתי בהספד הגאון הישיש מ״ו מאניש חיות ר״י ואב״ד דק״ק ווילנא בן הגאון ר׳ יצחק חיות ז״ל בשנת שצ״ו (תולדות ר׳ אברהם בס׳ אנשי שם להר״ש באבער).

הג״מ מאניש עזב שלשה בנים, ר׳ יעקב אבי הגאון בעהמ״ח ס׳ זרע יצחק (פפד״א תצ״ב) ור׳ פנחס, אשר אליו מתיחש בעל מצודת ציון ומצודת דוד על נו״כ, והגאון ר׳ שמשון בס׳ אור חדש להר״ר חיים ב״ר בנימין זאב באכנער [אמשטרדם תל״א), כותב הקשה לי הגאון מ״ו שמשון בן הגאון מ״ו מאנש חיות ותהא בקנקני בהיותי בק״ק קראקא זה לערך ח״י שנה.

*) עיין בהוספות

הרמ"א) . הרב הקצין מוהר"ר ישעיה במהור"ר משה לייזרש, מחותנו של הגאון המפורסם מוהר"ר אפרים זלמן שור בעל תבואת שור ע"י בנו הגאון מוהר"ר יעקב שור שהיה חתנו (גדולת שאול דף וי"ו) . וכבר זכרנו בחלק הראשון (§ 11) , כי באו שלוחי קהל ווילנא לברך את המלך וולאדיסלאוו בעת הנתן כתר המלכות על ראשו בקראקא, ושמותם ר' שמואל ב"ר משה ור' לייזר ב"ר משה א] בשנת שצ"ב, וכנראה, הם שני אחים קציני וגדולי קהילתנו, ור' לייזר ב"ר משה הוא המפורסם בשם ר' לייזר קצין והוא חותנו של הגאון מהור"ר משה שפירא הנ"ל .

§ 13) בימים ההם היו אחינו היהודים הרבנים מקורבים עם הקראים אשר בווילנא ובטרוקי (עיר מושב הקראים מאז) כי היו הקראים נמנים עם הרבנים למסי מלך ושרים, והרבנים שהיו רבים מהם היו אלופים לראשם, ועפ"י ההתקרבות הזאת נמצאו גם בהם, חכמים מופלגים אשר זכו לעמוד לפני הגאון המופלא החכם הכולל הרב ר' יוסף דילמידיגו הידוע בשם היש"ר ב] בהיותו בווילנא ובגלילותיה, ולבוא עמו אחרי כן בכתובים. החכם הנעלה הזה בבואו לרגלי הנסיך ראדזיוויל, לפולין להיות לו לרופא, סבב ובקר את כל ערי ליטא, ללמד עם כל החפץ ולהשיב לכל שואל, וביחוד הוהיר

א] ר' משה זה הוא האלוף הקצין והנדיב האיש משה ב"ר אליעזר מק"ק ווילנא שנדבה לבו להלות סך מסוים מכספו לעזר הדפסת הש"ס בלובלין משנת שע"ז עד שצ"ט, מאמר ר' רפאל נטע ראבינאוויץ בקונטרס דקדוקי סופרים אדות דפוסי השסי"ן הנספח למסכת מגילה .

ב] היה פה ווילנא רופא הדוכס ראדזיוויל משנת ש"פ עד שפ"ד, ויש בידי שיר בקורת עליו מאד"ם תכהן הפלא ופלא גם בס' כנסת ישראל כותב הרשי"פ בצד רל"א את תולדתו מה מעט בסגנון אחר ומחשב שם את ספריו אשר חבר וגם ציון מצבתו. ועוד מצבה שניה בשם ר' יוסף שלמה אחר הוא ונזכר בס' לקורות היהודים בלובלין לובלין תר"ס, גם בס' מרגניתא שפירא הנ"ל צד 11.

ולמען דעת דעתו של היש"ר על מדינה זו, כתוב בס' אלים בצד . . ולפלניא בא בראשית ה' שפ"ט (בשנה זו הדפיס את ספרו אלים באמשטרדם ומן הנמנע שיהיה נודד מסקומו בעת הרפסתו) וכפי הנודע לנו היה במדינה זו משנת ש"פ עד שפ"ד ולא יכול שאת את רוח האכזריות המתחוללות שמה, ואת ענני הבערות השוכנות על פי יושביו עם פרעות העם בלי דעת מנהגי מוסר וד"א, כי גם כלכל נפשו במלאכת הרפואה ויהי רופא כל בשר וגם רופא השינים ומפליא לעשות וכו' ועפ"י רוב תקע אהלו במדינת ליטא אצל השר הדוכס ראדזעוויל אשר לקחו לו לרופא (כנראה כתב זאת איש אחר בעדו) — וזאת כתב בעצמו: והאמן אחי שלולי הגלות והטלטול והדאגה הייתי מוסיף לכתוב ולחבר כהנה וכהנה כי לא נפלאת שום מלאכה בעיני ולא רחוקה כי יסודות טובות היו לי והמה עזרו לי בכל עמלי, במכתב „אחוז" הנדפס בס' „מלא חפנים" בערלין ת"ר צד 23 .

הר"ר הירש סג"ל בא בשאלה בס' גבורת אנשים להגאון מ"ו מאיר אבי הש"ך וכו' והגאון ר' מאיר משיב לו בכבוד גדול ומכנהו האלוף ומיליף פ"ה ע"ה ר"מ ואב"ד מחותני מ"ו הירש סג"ל ופרט התשובה הוא שנת שצ"ו (אחרי מות הגאון ר' מאנש זצ"ל) — ובס' ברית מטה משה (ברלין תס"א) דף ס' ע"ב כותב: הנה נהירנא כד הווינא טליא בק"ק ווילנא שמעתי בשם הגאון מוהר"ר הירש סגל זצ"ל שהיה נקרא ר' הירש ר מאירש מפי אחד מתלמידיו אהא שאמרו חז"ל וברך את לחמך (שמות כ"ג פ' כ"ה) אל תקרא וברך אלא וברך, מכאן ברכת המוציא מן התורה, והיה מפרש הגאון ז"ל וכו' עיי"ש .

שכם אחד את חכמי הקראים, אשר כנראה הבינו את גדולת חכמתו, והוקירו את ידיעותיו הרבות ביתר שאת מאחיו הרבנים. ולשאלות החכמים מיודעיו חבר הרב היש"ר את ספריו הנפלאים היחידים במינם המפורסמים בשם הכולל ספר **האילם**, מן החכמים האלה הם: החכם ר' זרח ב"ר נתן הטרוקי אשר היה דר לעת ההיא בווילנא, והיה חבר ליראי ה' ולעוסקים בתורה שעל פה וחכם גדול ברוב החכמות ומקובל, הוא שאל מלפני הרב היש"ר שאלות נכבדות בעקרי הדת והחכמות במספר עינות המים והתמרים אשר מצאו בני ישראל באילם, ע"כ קרא ספר שאלותיו **אילם**. משאילותיו אלה אנחנו רואים את בקיאותו בתורה שעל פה ורוב שקידותו ואהבתו לספרי חז"ל ועם זה ידיעתו המקפת בחכמות הלמודיות והטבעיות. בתשובית השאלות האלה כתב היש"ר ספר **מעין גנים**. ומכתבו המפורסם בשם מכתב **האחוה** ע"ש תחילתו. החכם רבי עזרא במר ניסים אשר למד לפני היש"ר מדי שבת בשבתו רש"י עם פירוש המזרחי, והראב"ע, (אילם ח'). החכם ר' יאשיהו במו' יהודה למד גם הוא לפני הרב הגדול הזה, וגם הוא בא בשאלה לפניו בהיותו בווילנא, מכתבו נכתב ביום כ"ג סיון שפ"ד, ומתחיל „ארז בלבנון" ותשובת היש"ר אליו ידועה בשם **נר אלהים** כן נראה מסמיכות התשובה אל השאלה בדפוס אבל ההשקפה בתוכן התשובה תראנו שהיא מוסבת על שאלה אחרת (אילם דף נ"א נ"ב). ועוד חכם אחד שלא התפרסם שמו ואליו כתב היש"ר מכתבו היקר המתחיל „אילן ששרשיו מרובין", וכו' ובתוכו מפליג היש"ר בשבח השואל מאד. (אילם ע"ג).

§ 14) לרגלי הרב החכם המופלא ר' יוסף שלמה דילמידיגו, בא לווילנא תלמידו הרב המופלג בחכמה, ר' משה ב"ר מאיר מיץ, גם אליו פנה החכם ר' זרח הטרוקי בשאלותיו, והוא השיב עליהם ותשובתו גם היא באה בספר האילם (מדף כ"ז עד נ"א), וממנה נראה כחו הרב בחכמות הלמודיות הטבעיות והאלהיות, כי נחה עליו רוח רבו. — התשובה הנכבדה הזאת נכתבה בשנת שפ"א (כן נראה ממה שאמר על רבו „יוסף בן שלשים שנה" ותולדות יוסף היתה בשנת שנ"א), בהיות כותבה עודו צעיר לימים, ורבו אוהבו ומכבדו מאד, ואומר עליו „והנה אתך שמעי מבחורים החכם הכולל כמהר"ר משה, והיא יאיר אפלתך ותתהלך במישרים". (מעין גנים, סוד היסוד דף נ"ו). והרב זרח במכתבו אל היש"ר אומר עליו: והנה הבחור הנחמד למראה צבי המשכילים פאר החכמים כמר משה בר מאיר מיץ יצ"ו

עוד נמצא זכרו בפנקס המדינה בכתב הועד הרבנים והנבחרים מיום ג' כ' תמוז ת"ל, ומיום ד' ו' מנחם ת"ל, בק"ק סעלץ חתום חמישי הצעיר צבי הירש בלא"א מוהר"ר שלמה הלוי זלה"ה נקרא הירש דרשן מווילנא והוא הוא ר' הירש סג"ל הנזכר בקריה נאמנה צד 87 סי' 29 והשערת הרש"י פין ואולי הוא הדיין וכו' כנראה לא נכונה, ועדות ר' הירש בעצמו נאמנת מאד כי חתם הירש דרשן ולא חופק"ק כאב"ד וד"ל. ע"כ התאר אב"ד אשר כינה אותו בעל גבורת אנשים בלתי משום כבוד.

בא לבית מדרשנו והארץ האירה מכבודו אשר יצק מים על ידי הארון יש לו מדות רבו טהור הרעיונים כולו אומר כבוד כעצם השמים לטוהר (אילם ט׳ י״א).

§ 15) כבר הזכרנו מדרך הלמוד של מרבית העם בישיבות אשכנז ופולין, שצווחו עליו גדולי החכמים, והוא העסק בפלפול של מה בכך, שאכל כח העלומים של הדור החדש הבריא, ומיטב שנותיהם כלה בהבל. והנה לדאבון נפשנו פרצה המחלה הזאת גם בבתי מדרש של חכמי ליטא, אותה ראה הרופא הגדול הר״ר יוסף שלמה דילמידיגא, ותארה במחוג עטו בסמניה המובהקים ואומר: הגם כי מלא רחב ארצך ישיבות ומדרשים הלא מצער הוא בערך ריבוי האישים, וכולם כאחד רודפים אחרי המחיה והבלכלה הגשמית, משאות שוא ומדוחים, גם המסולתים שבהם השוקדים על דלתות ה׳ שערי ציון המצוינים בהלכה הנה כל מגמתם להיות מלמדים שופטים או ראשי ישיבות זו רעה חולה וכו׳ ואחרי אשר כלו הזמנים היקרים במסעות לירידים ולמשאות בעצה נבערה ולא הבינו לא בחכמה חצונית ולא ב ת ו ר ה, *) נעשים צוררים לתבונות ומכעיסים ונוכלים לומדיהם ומחבלים כרמיהם באמרם אין חפץ לה׳ בחצי גבור שנונים מדקדקים מליצים הגיונים ולא בשעורי הלמודים, וחשבונות התוכנים וכו׳ (במכתבו אל החכם ר׳ זרח הטרוקי עמוד ג׳), ועוד אומר: כי נשבעתי בכל המדינות שהלכתי בערים וכפרים שמבחר ישראל פזורים לא ידעתי מבני עמי חוקר ודורש בחכמות הלמודים, פעמים הרבה נסיתי בני הרבנים והקראים תלמידי אם יצלחו ויאריכו בהתמדה כי אמרתי אעשה לי עזר כנגדי להקל מעלי טרח חשבונות רבים ואחד מהם לא מצאתי יוכל לסבול גם בחלק לשוני בחכה משכתים עד שהיו מתאוים ודופקים על דלתותיה כרגע קטן שבו להיות בועטים בה וכו׳ (שם עמוד ד׳). והנה אם נאמנו דברי היש״ר בנוגע אל החכמות הלמודיות, כי לא מצאו להם אוהבים מחבבים אותם כראוי, ונאמנים דבריו לשעתו ולדורות שאחריו, באותו ההמון שקוראים עצמם לומדים והפלפול של הבל כל תורתם ואומנתם, מה גדלו ורמו דרכי חכמי קהלתנו יצ״ו אשר הקדישו ימיהם לאהבת התורה ולמודה לאמתתה, ולא היו צוררים לתבונות, כאשר יעיד הדור שאנחנו בו, וביחוד הדור הסמוך די עדות כי הותירו אבותינו חכמי ווילנא שכם אחד על כל בני גילם בתורה ובחכמה, וכל כך גברה השקידה הטהורה בבתי מדרשינו, עד שהפליאה לעשות, והוציאה לאור עולם, חכמים מופלאים, עמודי ההוראה לכל בית ישראל, והמה חסידים קדושים וטהורים.

*) מדי דברנו בכבוד מעלת האיש הגדול הזה אשר היה ימים בסביבותנו וחנה פה קהלתנו, והאציל מרוח חכמתו גם על חכמינו לשעתו, בדרכו בכל מקום מעברו ותחנותו להביא מרפא בכנפיו לגוף ונפש, ראינו לתת יד גם למצבתו אשר הקימו לו במקום מנוחתו בק״ק פראג, בין מבחר מצבות גדולי קהילתנו, כמו שהיא נמצאת בספר גל עד אשר יצא לאור זה מקרוב ע״י החכם ר׳ קלמן ליעבן. 81

קרא שוד סוכת תמ"ז לפ"ק

הרב המופלא החכם הכולל פילוסוף אלהי אביר הרופאים מהר"ר יוסף רופא מקנדיאה. אב"ד היה בהאמבורג ובגלילות אמשטרדם. בן כבוד הר"ר אליהו דיל מידגי זצ"ל:

שאו בכי יללה וקינה. וספדו באבלות ובאניה. ומרורים שאו כלענה. כי נפל שר וגדול במחנה. אשר היה עטרה לחכמי מורשה ותבונה. נאבדה החכמה ונסתרה הבינה. הנמצא כזה בכל עֵבר ופינה. ימה וקדמה נגבה וצפונה. אשר רוח אלהים בקרבו נתונה. חכמתו בחוץ תרונה. נשמתו תחת כנפי השכינה. היא גנוזה וטמונה.

(מלחוריו) מהרו וספדו אוי והוי על גבר. על גאון אשר בין הגזירה עבר. כי הוא זה יוסף המשביר בר. אשר שמעו הולך בכל עבר, מפרק הרים וסלעים שבר. ולא נעלם ממנו כל דבר. בלשון מדברת גדולות ספרים חבר. ספר נובלות החכמה נכבדות בהם מדובר. התכונה בפשוטה ועיבור. לעשות ספרים הרבה גמר וסבר. ובכל שבע חכמות היה כגובר גבר. לא הניח דבר קטן וגדול, הכל אסף וצבר.

(מעבר אחד לגד עליון).... (זוהר הר)קיע ונהורא. מסתכל באספקלריא המאירה. כל מהלכי צבא השמים ראה (הבינה) ויספרה. (מעשה בר(אשית אלהים אשר כל ברא. נאה דורש ונאה (מקיים) באר את התורה. ומופלג (בקי) בכל שית (סדרי) משנה וגמרא.

(מעבר שני לגד עליון) צעקו מר בלשון, וחיך (אוכל מי יטעם לו). היה לנו לחומה ולמסתור ביום זעמו חרון אף ועשן, תמים וישר פעלו. קדוש יאמרו לו. וכבוד אומר כולו.

(אבן מגד התחתונה אחת) אלופי' ומיודעי', היה תלמידים כבניו. שתו בצמאם מימי מעיניו. לאור הוציא כל משפט בית יוסף ודינו על מכונו ועל אופניו. ענה אחריו אי חסיד אי עניו. ראוי היה שתשרה שכינה על פניו. אלא שאין הדור זכאי לעמוד לפניו.

(מעבר השני לגד התחתונה) . . . .

. שנת העובד מתוקה . . . .

ג.

הגאון מהור"ר משה בעל חלקת מחוקק, ובית דינו.

§ 16 על כסא הרבנות של הגאון מהור"ר מנחם מאנש, כנראה עלה הרב הגאון מהור"ר **משה** במהור"ר יצחק יהודא מכונה לימא, מסורת בפי זקני עירנו שהגאון הזה למד בישיבתו של הגאון החריף מוהר"ר יהושע במוהר"ר יוסף אב"ד דק"ק קראקא, בעל מגיני שלמה ופני יהושע א) והיה חברו של הגאון המפורסם בדורו הר"ר רבי העשיל אב"ד דלובלין, בבחרותו היה אב"ד ור"מ בק"ק סלאנימא. ואז הריץ עמו שו"ת הגאון מהר"ר מאיר אשכנזי בה"ר משה כהן אביו של הגאון הש"ך, שהיה אז אב"ד באמסטיבאוואי. והגאון מהר"ר מאיר כותב אליו בכבוד גדול. ובאחת התשובות שר לכבודו לאמר:

ממשה עד משה, לא קם כמשה ב)

משה עלה, אל אלהים חיים, מאד נעלה, כפיו פרושות השמים
שבח וגדולה, מנה אחת אפים, ששון וצהלה, מספר ימיו כפלים
העמק שאלה, משיב ישק שפתים, הגבה למעלה בין צופים ורמתים

(חלקת מחוקק סימן י"ז)

ומסלאנימא עלה ונתקבל לאב"ד בווילנא מקום חותנו הרב הגדול מהור"ר זאנוויל שהזכרנו למעלה, והנה לא נודע השנה שבא לפה וכמה שנים היה, ורק זה מצאנו שבשנת ת"י נהג נשיאותו בווילנא ושפט בצדק קהלתו, (בית הלל יורה דעה קע"א, י"א). וכן נראה מפסק על דו"ד שהיה בין הרב

א) הרב בעל פני יהושע בספרו זה, חלק אורח חיים סימן י"ד. אומר: הנה כבר מימים רבים יותר מעשר שנים נשאלתי על מעשה כזה ממש מן החכם מוהר"ר משה מסלאנימה יצ"ו והשבתי לו תשובה באריכות כו' ומ"מ יש בידי תשובתו שהשיב על תשובתי. ומה שחזרתי וכתבתי אליו, וכנראה שכוון אל הגאון בעל ח"מ שנשא ונתן עמו בהיותו בסלאנים. והוא אז רך בשנים, כבן ך' או יותר מעט.

ב) יתכן שכוונתו אל רבינו משה איסרלאש (הרמ"א)

בין הרב בעל באר הגולה ושותפיו בנחלה שיצא מלפני דייני ווילנא. מיום שלישי שנאמר בו כי טוב פעמים לחדש מנחם שנת חמשת אלפים וארבע מאות ועשר, ובאה עליו הסכמתו מיום כ״ח מנחם שנת קודש (ראיתיו ביד הרב הגביר הנכבד ידידי ר׳ אברהם פרנס) הרב הזה היה חכם מופלא בעל סברא ישרה שכל חריף ועמוק ודעה רחבה, מפלפל בדברי גדולי האחרונים והראשונים ומבקרם ברוח מבינה „עושה חיל לאורייתא הוא דמרתת ביה בפלפול ובחדוד אחר לבונו של דבר דבר על אופניו ומכונו וכו׳ לצרק וללבן ולברר הפסולת מתוך המאכל״ (מלשון בנו הגאון בהקדמתו לספר חלקת מחוקק) ונודע לתהלה בחכמתו הגדולה בין חכמי דורו. נשאל מן הגאון המפורסם ר״ר העשיל אב״ד דלובלין הנ״ל (חלקת מחוקק סימן י״ז ס׳ ר׳ ל״ט), ומן הגאון ר׳ יעקב שור אב״ד דק״ק בריסק (שם ל״ט). מווילנא יצא הגאון הזה ונתקבל לאב״ד בק״ק בריסק (צ״ד) ומת במבחר שנותיו בן נ״ג, „בן ג״ן נלקח ארון האלקים״ (לשון בנו בהקדמתו לספר ח״מ), ולא נודע באיזה שנה נסתלק ואיפה.

הגאון המופלא הזה הניח אחריו ברכה ובאור על שו״ע אבן העזר אשר הוציא לאור בנו הגאון מוהר״ר רפאל בשנת ת״ל בקראקא כמה שנים אחר מות אביו הגאון בשם חלקת מחוקק בתוספת באורים לדברי המחבר ומראה מקומות הספרים שהביא ברמז. ונתקבלו דברי הגאון הזה להלכה בכל תפוצות ישראל; והרב הגאון בעל יד מלאכי כתב בשם הגאון חכם צבי וז״ל „כבר נודע כחו של הרב הגדול בעל חלקת מחוקק בהוראה כי גדול הוא כאשר אבותינו הקדושים נ״ע ספרו לי וביחוד אבא מארי הרב נ״ע אשר על כן אין לזוז מדבריו, שו״ת מהר״ר צבי אשכנזי ס׳ קב״ד ועיין שם ס׳ קמ״ה (יד מלאכי כללי שאר המחברים אות מ״א). והרב בעל בית שמואל בהקדמתו לספרו כתב בטיב הספר חלקת מחוקק: עד שהצייץ עליו בעל הביאור, ה״ה מאור הגולה בוצינא קדישא הגאון מוהר״ם בעל חלקת מחוקק אשר חבר מחברת לאבני שיש טהור והיה בונה ומכה בקורנס ומחליק בפטיש כפטיש יפוצץ סלע ובמחרושת אבן למלאות מלאכת מחשבת. אבל הבאת פטיש זה לא היתה גמר מלאכתו כי שם חלקת מחוקק ספון וטמון ושם אבן מראשותיו, והלך ועלה במעלה בית חורין, מקום מחצבתו, ולפי הנשמע אם היה נשאר בחיים היה גורע ומוסיף ודורש וכו׳ לא כן עתה אשר נטרפה לו השעה״ וכו׳. עוד חבר באורים על הרא״ש שמזכירם בספרו (סימן פ״ה סי׳ י״ד, קנ״ז, ט״ו).

ומגדולי החכמים היושבים ראשונה לפני שלחנו הטהור בווילנא, ארבעה גדולי עולם: הגאון בעל שער אפרים, שמזכירו בתשובותיו בכבוד גדול וקורא אותו „מורי הגאון מהר״ם אב״ד דק״ק ווילנא״ (ש״א כ״ד ק״ג). הגאון הש״ך. הגאון מהרש״ק, ובעל בית הלל, (כמו שיבוא במקום כל אחד מהם

בסמוך). והגאון ר' ליב בהגאון בעל שער אפרים בהקדמתו לס' זה, בהזכירו את אביו הגאון ומחותניו הש"ך ומהרש"ק שהיו יחד בווילנא אומר „ועל צבאם יעטה מורה עוז והדר לבושה, חריף ומקשה אב"ד ור"מ דעיר ואם בישראל ק"ק ווילנא ה"ה כמהור"ר משה נ"ע בעל חלקת מחוקק, הכי נכבד מן השלשה". ומבניו של הגאון הזה נודע לנו שם האחד הרב מוהר"ר רפאל שהוציא לאור ספר חלקת מחוקק, והשני הרב מוהר"ר לימא אב"ד דק"ק קאצק חתן הגאון מוהר"ר שמואל דוקאץ אב"ד דק"ק וועננראב גיסו של הגאון מוהר"ר יצחק אב"ד דק"ק פוזנא (שו"ת מהר"ר בצלאל מאורלא *).

§ 17 הגאון החריף החסיד שבכהונה מוהר"ר **אפרים** במהו' **אהרן** א] נולד שנת שע"ו. ובהיותו כבן עשרים נתקבל לבית דינו של הגאון מוהר"ם הנ"ל. ושרת במשמרתו כעשרים שנה, (תט"ו). „ויהי היום אשר נהפך עליו גלגל החמה, וקצף מוסדי ערים רגזה והתגעשה, מסבת רעש המלחמות אף שמים נטפו דם ואש ותמרות עשן וכו' הגלה גולה אחר גולה וכו' עד שבא למדינת מעהרין ונתקבל שם לרב והרביץ תורה שש שנים, ונאספו אליו עדרים מכנף הארץ וכו' זקנים ובחורים הורים ומורים ובשנה השביעית נשמע קול תרועת מלחמה בארצו והארץ רטושה, ברח לעיר הגדולה רבתי בדיעות ק"ק פראג והרביץ שם תורה עד שנתקבל לק"ק ווינא בבית מחותנו הראש והקצין הנדיב המפורסם הנגיד המרומם כמהר"ר קאפיל הלוי ז"ל וכו', אחר הדברים האלה וציר שלח אליו מק"ק בודין (אובן, אפפען) בשנת **תכ"ז** לרגליך" ונתקבל שם לר"ב ולמ"ץ וישב ביניהם על כסא ההוראה כעשר שנים, ואז קבל אגרת הרבנות מירושלים, למלא מקום זקנו ושמו בקרבו התייר הגדול רבינו אפרים נ"ע, שהיה נשיא בירושלים ובא"י כשמונים שנה לפנים, אולם הוא רוח אחרת היתה עמו כי רצה להדפים ספריו תחלה ואח"כ לבוא ירושלימה. והנה בעוד הבינו את כתביו, מת עליו בנו הגדול הראש מנהיג ופרנס דק"ק אובן כהר"ר יחזקיהו, בדבר, בשנת **תל"ח** וכשני שבועות אחריו, צוה לבנו הגאון מוהר"ר ליב להוציא את ספריו לאור ויאסף אל

---

*) עיין בתשובות גאונים בתראי, שאלה מהגאון בעל חלקת מחוקק לפני הגאון הב"ח משנת שצ"ז בהיותו עוד אב"ד בק"ק סלאנימה (סי' ל"ד). ובשו"ת צמח צדק, אומר המחבר: והנה החכם השלם המושלם מהור"ר שמואל ווילנא הגיד לי בשם רבו הרב הגדול המופלא ומופלג מוהר"ר משה ווילנא. (סימן כ"ט), והנראה שהרב מוהר"ר משה הוא בעל חלקת מחוקק והחכם ר' שמואל אולי הוא מהרש"ק.

א] צריך לכתוב במו"ה יעקב לבית אהרן אשתו מרת רחל, בא בהסכמה על ס' קטרת הסמים לר' מרדכי מקרעמזיר (אמשטרדם תל"א) חותם א"ע הק' והצעיר לאלפי אפרים, אפרים מפולטלא ק"ק ווילנא, בשו"ת שבות יעקב סי' ק"ב כותב „ודברי הגאון בעל שער אפרים קשים להולמם, אם לא שנאמר שמה גם כן כאחד משאלותיו שעדיין לא נגמר מלאכת האומן עיי"ש.

בחוברת ישרון חלק ששי, שם קינה על שרפת עיר פראג ג' תמוז בשנת תמ"ט ונשרף הרב והדיין ר' שלמה זלמן מאשעלעס ובנו ש"ר זלמן הוא הרב ר' יצחק מחבר הקינה והוא חתן

עמיו ביום הששי עש"ק י"ג סיון **תל"ח**, בן ששים ושתים שנה (מלשון בנו בהקדמתו). ובנו הגאון מלא פקודתו ויוציא לאור את ס' של מר אביו הידוע בשם **שער אפרים**, [בזולצבאך לפרט לכן שמח תמ"ח] ק"ע שאלות ותשובות. ואת משנהו ספר **מחנה אפרים**, פירוש על התורה, לא ידעתי אם הספיק להדפים.

הרב הגדול הזה, היה חתן מוהר"ר אליה נכד הגאון המפורסם הנקרא בפי כל ר' אליה בעל שם מק"ק חעלמא (עיין תשובת חכם צבי סימן צ"ג), והתחתן עם גדולי זמנו ומהם הרב הגאון מהרש"ק (מחותני עמיתי הרב מהר"ש בעל ברכת הזבח, ש"א ס' קל"ג) הרב הגאון בעל הש"ך (הקדמת בנו לספר ש"א). הרב הגאון ר' אליקום געץ מק"ק ברוידא (ש"א, צ"נ, ק"ג) הרב הגדול מוהר"ר בנימן זאב ז"ק (זרע קדש) מווילנא אשר לקח את בנו הרב המובהק כמוהר"ר ר' יעקב ז"ק לבתו, ומענבי הגפנים האלה, יצאה האשכולת האדירה, הגאון המופלא המפורסם מוהר"ר צבי אשכנזי הנודע **חכם צבי**, ובניו הגאונים.

וכבוד גדול נחל הרב רבינו אפרים בימי היותו במעהרין ובבודין, כי גדולי חכמי ישראל שבאותו הדור היו שואלים מלפניו ומריצים שאלות ותשובות עמו. הגדולים שבהם, הגאון ר' משה גאלנטי, (ש"א. ע"א, ק"ב), הגאון ר' גרשון אשכנזי בעל עבודת הגרשוני (שם ל"ח נ"ב ע"ט פ"ה). הגאון ר' מנחם מענדל מניקלסבורג (שם קי"א), הרב ר' יוסף אלמושנינו, (שם ס"ה), מחותנו הרב הגאון ר' אליקום געץ הנזכר (שם צ"ג ק"ג). הגאון ר' משה בן חביב מירושלים (שם ע"ד), ודומיהם. ועם כל הכבוד הזה לא שכח את עיר מולדתו ווילנא ועל תשובותיו הוא חותם. אנכי

הרב הגאון ר' אפרים כהנא מווילנא, ומקונן שם על אשתו ומזכיר באמ"ר את נשמת אביו הנ"ל.

בהלבנון שנה ששית נו' 8 מודיע ר' יעקב ספיר מות הגאון ראשון לציון ר' חיים דוד חזן ומיחסו אל הגאון בעל שער אפרים, טעה שם מאד, — לבד ספרי שער אפרים, הנדפס, עוד הניח ס' מחנה אפרים על דרוש, ומחנה יהודה, ולא נדפסו.

א] זה לא כביר נדפס ס' כתר כהונה כולל תולדות הש"ך ואבותיו בניו ובנותיו ונכדיו, מאת הר"ר חיים דובעריש פריעדבערג מקראקא (דראהביטש תרנ"ח) עם כל זה השאיר איזו גרגרים להוסיף לתולדתו הגאון ר' משה זקנו של הש"ך, היה דיין בק"ק פפד"מ והוא היה דודו זקנו של הקצין ר' ליב קן מק"ק פפד"מ (עיין הקדמת שו"ת השיב ר' אליעזר).

אמו של הש"ך היתה גבירה ונכבדה והזכירה הש"ך בהלכות חלה (שו"ע יו"ד סי' שכ"ו ס"ק ד'.

אשת הש"ך הרבנית מ. יענטא בהר"ר בנימין זאף וואלף מווילנא הוא אחי הגאון הגדול בעל מהדורא בתרא וא"ר וואלף שרה שמה, ובעל הש"ך קרא להרמ"א ז"ל "מורי חמי זקני" עיין הקדמתו ליו"ד, בתולדות הרמ"א בס' עיר הצדק צד 4 בהערה,

וזאת מצבת אשת הש"ך.

עפר ואפר ים הוא הצעיר מבית אהרן מווילנא. וכשהוא זוכרה קורא אותה קהילה קדושה ומפוארה (שם ק"ג). עיר של חכמים וסופרים לאלהים (שם נ"א).

§ 18 הגאון המופלא, רבינו **שבתי** א] בהגאון ר' מאיר כ"ץ *), חתן הראש הגביר הרב ר' וואלף נכד הרמ"א שהזכרנו. נולד שנת שפ"ב, בילדותו

ביום ב' (צ"ל ג') י"א אייר תס"ה.
נקברה האשה הרבנית והזקנה
הצדקת והגבירה הצנועה והחסידה
מ' יענטא בת הרבני הגביר הר' בנימן
זאב וואלף ז"ל מווילנא אשת הרב
הגאון מ"ו שבתי כ"ץ בעל מחבר
שפתי כהן.

האשכול חוברת ג' קראקא תר"ס
בס' כתר כהונה הנ"ל חסרו איזה מלים במצבתת
מתוארה, ומי הוא המעתיק הנכון לא נדע?

הג"מ שבתי הניח שני בנים, א) הר"ר משה, עיין הלאה, ב) הר"ר מ א י ר וממנו הערות לס' נקודות הכסף לאביו הגאון ושלש בנות, א) א ס ת ר, אשת הר"ר מ א נ ש (עיין הלאה) על זאת אסתר נדפס בהלבנון שנת תר"כ. ספור בשם ח ת ן ה מ ל ך וגם בחוברת מיוחדת, יפה ונאה זה הספור לקרותו אך לא נכון הוא, ב) והגבירה טויבא נשאת לאיש נגיד מעיר זאלקאווא לא נזכר שמו מתה שמה בש"ק יוד ניסן תנ"ח ג) לא נזכר שמה והיתה אשת הרב הג' ר' אהרן מגזע צבי אבד"ק לונטשיץ ובנם הרה"ג הישיש ר' משה אשר הדפיס ס' הארוך מש"ך לזקנו והוסיף עליו הגהות בשם מ נ ח ת א ה ר ן.

בישרון חוברת. שם תולדות הש"ך בשפת אשכנזית מאת דוד האלוף:

ואחרי מות ר' משה בן הש"ך בערך שנת תמ"ו נשאה אשתו את הגאון ר משה אב"ד ור"מ דק"ק מינסק (כנראה הוא הגאון ר' משה זאב אב"ד דגליל העליון בק"ק מינסק ונפטר בשנת תכ"ו (עיין הקדמת ס' גבורת אנשים) ובעל רבני מינסק הוליך שולל את הקוראים באי ידיעותיו בסדרי הדורות כדרכו הלאה אשר כתב שמה כי ר' ל"ב בעל התוספות היה אבי הגאון ר' איסר אבי הגאון שאגת אריה, ובאמת אבי הג"מ אשר היה הגאון ר' שאול גיסו בעל אחותו של הגאון כנסת יחזקאל ומזכירו בסי' מ"ט בהגאון מ"ו שאול, היתכן כי הג"מ כנסת יחזקאל לא ידע את שם גיסו הג"מ שאול? ובעל רבני מינסק לקח לו לעד את הר"ר... וכתב ומשמע שטעות באה שמה בשם אבי ר' אשר ע"ש, האין זה גאות ואולת ודו"ל.

בס' גבורת אנשים דף כ"ד, שאלה למחותנו ר"מ ואב"ד מ"ו הירש סג"ל (הוא ר' הירש הנ"ל) וכתב, ששאלת על מעשה שאירע בק"ק ווילנא וכו' בענין (יא טעביא אסטים מקדש ביל) יום ג' זך כסליו שצ"ו (בשנה זו היה חי עוד הגאון ר' מאנש עד ח' אייר שצ"!) ע"כ לא היה ר' הירש הנ"ל אב"ד, אולי ר"מ או דרשן, בדף כ"ו השיב להגאון ר' אברהם בהג"מ משאת בנימין אבד"ק בריסק בענין גט לאשה שוטית, — בדף ל"א, הפריין העיד שאותו היהודי שנשלח מכאן ק"ק מאהליב אל הקצין ר' לייזר מווילנא עם ספרווס נהרג בחזירהו וכו' ועוד דהא העדות שהעיד כמר אפרים בן מאיר כץ (כנראה הוא אחי הש"ך?) וסוף התשובה יום ד' ער"ח שבט תאו בית קטן לבית אהרן, מאיר אשכנזי בן הר"ר משה כהן זלה"ה — מהנ"ל להגאון ר' איזיק הגיד לנו האלוף אברהם שמש ומנהיג המדינה שהסכימו בהתאסף ראשי עם להתענות ב' וה' כל הדרים במדינת ליטא, כ"ב טבת שצ"ח ותשובתו אליו יצחק איזיק בן א"א הר"ר אברהם חוב"ק הוראדנא. הנש"ר

*) הגאון מוהר"ר מאיר כץ, הוא בן הרב מוהר"ר משה כ"ץ אשכנזי אב"ד דק"ק דאנהויזען (סמוך לאנשבאך) וכבר זכרנו בפנים שהיה אב"ד בק"ק אמסטיבאווי, ומשם היה נושא ונותן עם הגאון בעל חלקת מחוקק, והרב הזה כותב עליו בכבוד גדול ומתארהו אהובי הגאון נר ישראל עמוד התוך אשר בית ישראל נשען עליו (ח"מ סימן י"ז ס"ק כ"א). ואח"כ

למד לפני הגאון רבי ר' העשיל אב"ד דק"ק קראקא ילובלין, ועודו צעיר לימים נמנה בבית דינו של הרב בעל חלקת מחוקק. ובשקידתי העצומה עלתה לו לחבר את חבורו המפורסם **שפתי כהן** על יורה דעה ולהדפיסו בעצמו בק"ק קראקא בשנת ת"ו (בקדש), והוא בן עשרים וארבע! ובהקדמתו הוא אומר: כי באמת ובתמים טרחתי טרחות הרבה וכמה יגיעות לא עסקתי בשום עסק אחר לא נתתי שינה לעיני ותנומה לעפעפי שנים רבות עד אשר הוצאתי מכח אל הפועל מחשבתי, ובררתי ושקלתי הכל בכף מאזנים, יהרתי על כל צדדים וצדי צדדים לא אחת ושתים כי אם מאה פעמים ואחד עם חברים חשובים אהובים חביבים וערבים המקשיבים לקולי וכו'. על פסק דין שהיה בין הרב בעל באר הגולה ושותפו מיום יום שלישי שנאמר בו כי טוב פעמים לחדש מנחם שנת חמשת אלפים וארבע מאות ועשר, הנזכר לעיל, חתום הרב הגאון הזה בין הדיינים, ומזה נראה שאחרי הדפסת ספרו הזה לווילנא. אולם זמן צאתו מווילנא לאחרונה לא נודע בברור, ולפי ההשערה יצא מווילנא בתוך שאר הגולים בשנת תט"ו ויאחז צדיק דרכו למדינת מעהרין. „וכפי השמועה ישב תחלה בק"ק דרעזניץ, ויהי היום ויבוא הרב ר' העשיל רבו של הגאון ר' שבתי לשבות בק"ק ניקאלסבורג — (בלכתו לחצר הקיסר לווינא לבקש עזר נגד צוררי יהודה בארץ פולין), ויתאכסן בבית הגאון הרב מוהר"ר מנחם בעל צמח צדק אשר היה אז רב המדינה, ובשבתם על השולחן בא מכתב מק"ק העלישוי לשאול: אם ראוי הוא הש"ך שיקבלוהו לאב"ד בקהילתם, ויפנה הרב ר' מנחם אל הגאון האורח וישאלהו אם נודע לו שם הרב ר' שבתי כהן, ויענהו הרב ר' העשיל בחפזון כדרכו, תלמידי רבי שבתי הוא, כדאי הוא רבי שבתי שתפנה אתה את מקומך בשבילו ואתה תלך להעלישוי, הרב ר' מנחם הצדיק והעניו החריש, ויכתוב אל ק"ק העלישוי את אשר שמע מפי הרב ר' העשיל, אז נתקבל הרב הש"ך לאב"ד בהעלישוי" (הרב ר' יוסף ווייסע, בכוכבי יצחק חברת ראשונה דף 77). והרביץ שם תורה כמה שנים עד יום מותו, כי שם עלתה נפשו הטהורה אל השמים בשנת **תכ"ג** בהיותו בן ארבעים ואחת.

הגאון המופלא הזה היה מופת זמנו בחריפותו העמוקה ובשקידתו המופלגת, אשר הרימתהו מעל כל תלאות זמנו, עד גם כי בעת בריחתו מפני הריקים עסק בחבורו הנפלא שפתי כהן על חשן המשפט (ח"מ סי' ג' סעיף א'). ובמדת טפחות זמנו חבר. א) שפתי כהן על יורה דעה, ב) שפתי כהן על חשן המשפט (נדפס על ידי חתנו הגאון ר' מנחם מאנוש, ג) נקודות הכסף השגות על הטורי זהב, נדפס על ידי בנו

היה אב"ד בק"ק מאהלוב שעל דניעפער — ונמצאו תשובותיו בסוף ס' גבורת אנשים עם הגאון מהר"ר ישוע. ובנו הגאון בעל ש"ך מזכירו בספריו פעמים הרבה בכבוד גדול.

הגאון מהר״ר משה). *) ד) תקפו כהן, בכללי תפיסה, חברו בחדש ושנת טֹבֵת (תי״א), וכנראה בהיותו עוד בווילנא, ה) גבורת אנשים על ס׳ קנ״ד מאבן העזר, ו) הארוך משׁ״ך. באורים על טור וב״י יו״ד, וכנראה נדפס אך מקצתו והיה חבור גדול מאד (עשה״ג ערך שפתי כהן). הרב הגאון הזה היה ג״כ בעל לשון צח ונסה כחו גם בשירים קצובים, נפלאים מצד מלאכתם ובנין חלקיהם, והענינים הגדולים הכלולים בהם בקצור נמרץ. כמו השיר שכלל בו הלכות שו״ע יורה דעה. והשיר ששר לכבוד אביו בכבדו אותו בחבורו על יו״ד. גם חבר קינות על גזירת ת״ח בדרך השירים השקולים מצורפים אל הסליחות הנדפסים באמשטרדם.

§ 19) ויותר שהיה רבינו שבתי שוקד בתורה כל ימיו, עוד היה חסיד להתחסד עם חכמי האומות, ולבקש קרבתם, ובזה קנה לו אהבת חכם אחד, גדול בחכמי הנוצרים הסגן וואלענטיני ווידריך, והריץ עמו מכתבים בלשון הקדש, כאשר יעיד המכתב הנמצא בעצם כתב יד הגאון בביבליותיקא של האקאדעמיא בלייפציג, ונדפס בבכורי העתים שנת תק״ץ דף 43 ע״י החכם ר׳ יעקב שמואל ביק, והנני להעתיקו פה מפני חשיבותו. וזה תארו:

ב״ה

אבן פנה, אבן בוחן
קנה בינה, הוצק בו חן

הוא אהובי כלבבי הפילסוף מאגיסטער וואלענטיני ווידריך, ישמרהו האל, עד יעמוד מיכאל, וינוח בשלום, מעתה ועד עולם.

היום הגיעני זהורי אותיות כבודך, ומאד שמחתי בראותי

*) מחברו אומר בהקדמתו: שאל יעלה על לב הקורא בספרו זה שמפני שהיה לי ח״ו איזה מחלוקת עם הבעל ט״ז וכו׳ חברתי חשגות על ספרו וכו׳ הלא נודע לכל כי נתקיים כנו את והב בסופה והתורה מחזרת אחר אכסניא שלה, שנעשיתי אכסניא לבעל טורי זהב והיה אצלי שלשה ימים וכבדתיו כבוד גדול אשר לא יאומן כי יסופר, וגם הוא נתכבד בי הרבה עד שנשקני על ראשי ושמח בי ממש כשמחת בית השואבה וכו׳ — ובתשובה על ההשגות האלו חבר נכד הט״ז הגאון מוהר״ר יואל אב״ד דק״ק שעברשין ספר מגיני זהב, ובהסכמה שנעשה בהתוועדות ביריד גראמניץ (מיום ד׳ י״ב אדר תמ״ג) גזרו אומר: שאין להוציא דברי בעל הט״ז (במקום שהשיג עליו הש״ך) מחזקתו האלימתא אף באיזה מקומן בספר ט״ז שלא יישב נכדו המופלג הנ״ל, והיו דברי בעל ט״ז בחזקתן וכו׳ כללו של דבר שאין להוציא דברי בעל ט״ז מחזקתן מחמת השגות בעל נקודות הכסף מדין שהוא אחרון, משני טעמים ועדים נאמנים, האחד שהוא היה זקן ויושב בישיבה ומוחזק למופלג וגדול הדור,, והשני הוא החבור הנאה של נכדו הרב הנ״ל המיישב השגת נקודת הכסף הנ״ל ברוב השגתו וכו׳.(מגיני זהב דפוס פראג שנת ה״ס)׳

גלילות ידך הנקיה מיוסדת על רצפת בהט, וש"ש אנכי על אמרותיך, המאירים כספירים, ומזהירים כזהר הרקיע, וששון ושמחה תשמיע, כאשר יופי מכתבך הגיע, אלי אני עבדך, ומה אני לפני הודך, כי הנחת אלי ידך, וכי תדרוש בשלומי, וכי תפקוד את יומי, וכי תשאל על מקומי? ומה מצאת בי, כי תבקש לראות מכתבי, ואני נער ובער, אין בי מאומה, לא תורה ולא חכמה, ומה אדע אשר לא תדע? ונא אדוני אל תשים עלי חטאת בהמנעי את מכתבי עד כה, והנה עדי בשמים ממעל, כי לא עשיתי זאת במרד ובמעל! והנה עתה בא בעצם היום הזה בזאת השעה ובזו העונה, חשתי ולא התמהמתי להשיב מענה. ועתה יגדל נא כח אדוני, כאשר דברתי לאמר, ואת מוצא שפתי אשמור, והנה לפניך ספר, הנותן אמרי שפר, יסדו אליהו הבחור, המשיב חכמים אחור, אף כי מצער הוא ותחי נפשי בי, ותבוא כמים בקרבי, ותהי מנחתי זאת כמו אצעדה וצמיד, לזכרון לפני ה׳ תמיד, ואכפרה פניו במנחה ההולכת לפני, ונא אל ימנע אדוני הטוב ממני, וישמחני עוד במעשי אצבעותיו. ובשושני שפתותיו, ואמרותיו הנעימים והתמימים, יהיו לי למשיב נפש ולכלכל את שבת"י. כי נועם אמריך הקשבתי, ואת דרכי חשבתי, ואשיבה חורפי דבר, ידידי המקעבר, וחסדו עלי גבר, וגם אני אהיה כמוך אערכה לעיניך כתבים ערבים בכל עת וזמן, אשר יזדמן, ואף גם זאת אעשה לאהבת אדוני כי יבקש ממני לקנות לו איזה ספר (ישלח לי המעות על ידי חלוף לברעסלוי כי שם עוברים ושבים בתמידות אנשי עירי אנשי מדות) ואקנה לו את אשר יודיעני, וכל אשר תאמר עלי לעשות, אעשה בעזרת האל יתברך היחיד ומיוחד, הוא אחד ושמו אחד. אקרא לאל עליון גומר עלי. ובזה אתן קנצי למלין עתה הפעם. ישמרך ה׳ מכל צרה וזעם, ותשקוט שאנן, כזית רענן. כחפץ איש שלומך הנאמן באהבתך, הדורש טובתך כל הימים.

הק׳ **שבתי** בן הגאון רבנו **מאיר** הכהן.

ולכל חבריך, המקשיבים אמריך, שלום וישע רב, אלידהם יקרב. —

העלישוי יום ג׳ פעברואר 1660

---

*) כן הוא בהעתק של החכם ביק, והנראה שצ"ל אדוני.

מי יתן והיו הדברים אשר דבר רבינו שבתי אל החכם הנוצרי אהובו, דברים מאירים ומזהירים לכל חכמי ישראל, והמעשה רב מאת הכהן הגדול העומד לשרת במקדש ההלכה, לכל חכם ומבין, להבין ולהורות, לבלתי התבודד במועדיהם. אבל לשום לב לבקש קרבת חכמי העמים אשר אנחנו יושבים בקרבם, ולקנות אהבתם, לדעת להוקיר את החכמה והאהבה אליה בכל מקום שהוא, ויתקדש שם שמים ושם האומה הישראלית על ידיהם, כאשר עשו המצוינים שבחכמינו אשר קדושת השם יקר וגדול בעיניהם. וקימו בעצמם את המאמר הנפלא הידוע אשר נשא החכם הנעלה פ א ן ב א ר ל ע לידידו לגאון יעקב מנשה בן ישראל.

אף כי דתך משונה מדתי, לעבוד האל נחיה באהבה.
ותהי נא חכמתך וחכמתי, בכל מקום כערכה נחשבה.

§ 20) בני העיר אשר מצא לו הגאון הזה מקום קבר בתוכם, הציבו מצבה גדולה לאות חשיבותם אצלו הנה היא מועתקת בכוכבי יצחק חוברת ראשונה דף 77 על ידי החכם הגדול הרב ר׳ י ו ס ף ווייסע, וזה נוסחה.

לפאת מערב

כי שם חלקת מחוקק ספון וטמון, צנצנת המן, פדגוג ואומן, כל רז לא אנים ליה ולא כמון, כמעשה ידי אומן, הרב הגאון המפורסם מורינו ורבינו שבתי בהגאון מו״ה מאיר הכהן הגדול, הנמשח בשמן, בעל שפתי כהן, נזר הזמן, סליק למתיבתא דרקיע בחצי הזמן, יצאה נשמתו באחד באדר ראשון, וביום החמישי בשני בו נקבר ונטמן שנת היום בא א) משיח לגאול ב) עם לא אלמן, והוא לחיי העולם הבא מזומן, מיתת צדיקים לכפרה ולטוב סימן תנצב״ה.

א) לפי השערת הרב חחכם ר׳ יוסף ווייסע האל״ף ממלת בא שייך אל הפרט, וחוכית בראיות אמתת דבריו (עיין כוכבי יצחק שם).

ב) הפרט הזה היום בא משיח לגאול — רומז על תקוות אחינו בני ישראל באותן השנים, שהיתה נשואה אל הגאולה והפדות, כידוע. והרב בעל נחלת שבעה כתב באחת מתשובותיו: שנת תכ״ו היו עיני ישראל מצפים לישועה כל שעה עד שרוב העולם ורובם ככולם חשבו שימשך הגלות עוד שנה או שנתים לכל היותר עפ״י כמה אותות ומופתים כידוע ומפורסם לכל הגולה (נחלת שבעה ח״ב, פי׳).

א] צריך להיות לגאל בלא ואו, ויצא הפרט תכ״ג הלאה לצד דרומית מזרחית, צ״ל „האי מאן דמוסיף י ו ס י ף, ומאן דלא מוסיף דגברא עמיה וכו׳ לשבתי כהן בהנה יוסף לא פסק עד שלא משח וכו׳,
ל צד ה ק ר ק ע

לפאת מזרח, (ככל הכתוב בפאת מערב).

לפאת דרום, (בשלישה בתים, שנים בגג המצבה ואחד לרגלה).

לצד דרומית מזרחית

האי מאן דמוסיף ומאן דלו מוסיף חגברי' עמי', שריא נהורא, נהר יוצא מעדן להשקות הגן נעול נעילת שערים פותח כיון להלכה, הלכתא רבתי לשבתי כהן כהנה יוסף ולו פסק עד שלו משך כמין נזר משחת כהן.

לצד מערבית דרומית

ספרי שבת" להולך תמים שם לילות כימים פום מפיק מרגליתא ואבני שישא ומורי מורה דמחזי באחזינא דימים שלהבת וגחלי רתמים, ה"ה הגאון הגדול מוהר"ר שבתי בתגאון מוהר"ר מאיר עיני חכמים.

לצד הקרקע

כאהל הנמתח בדרי מעלה מראה הכהנים, מראה אופן בתוך אופן לכל צד מראה פנים. לטהרה לטומאה להיתר ולאיסור לחייב ולזכות שם פנים, מתוכו מזרחת ומגלה צפונים, דבריו כמסיני נתונים. בפלפלו מהדר אורייתא ומסיק אליבא דהילכתא בפוסקים ראשונים ואחרונים . . . שפתי ישנים.

לפאת צפון, מזרחית צפונית·

שפתי כהן ישמרו דעת, למד דעת את העם אז וחקר ותקן לקופה אזנים, בתושיה לו כפלים, תורת אמת ודברו דבר אלהים חיים יורה וידין ויתיר בניב שפתים באר מים חיים בארו.

ספרי שבתי (אולי צ"ל ספרו שבחו? להולך תמים ישם בואו וכו' דמחזי (באחזינא) צ"ל בחדותא דימים, לכל צד מראה אופנים, תקופות מחכימות זרח מתוכו וכו' ודובב שפתי ישנים,

מצד מזרחית צפונית

תורת אמת בפיהו ודברו דבר וכו'

צפונית מערבית

שביב ודק, צ"ל שביבד ה' באוריס ותומים.

צפונית מערבית,

שפתי אמת תכון לעד, שכיב ודק באורים ותומים שתמים חבורו החדושים על הטורים תורי זהב עם נקודות הכסף, תקפו כהן, ועל לבו חשן המשפט, וירה דעה, לכל הורים ומורים כשל העוזר ונפל העזר מלומד נגלה וסתרי סתרים ביום אשר חשכו המאורות מאירים עיני חכמים.

§ 21 הגאון החריף מוהר"ר **אהרן שמואל** בהקצין מוהר"ר ישראל קאידנובר הנודע בשם מהרש"ק א]. שארו של הרב הגאון ר' ישיע מקראקא בעל

א] הגאון מהרש"ק מיקירי ק"ק ווילנא אשר היתה אז לשם ולתפארת על כל אנשי פולין בכלל, כסאו היה נכון בק"ק רישא, וגם מארץ מולדתו בגזרת ת"ח לעיר קיראוו סמוכה לעיר לובלין ונבזזו מעט הונו כספו וזהבו וביותר ספריו וכתביו על כמה שיטות התלמוד והפוסקים מחדושיו ונהרגו שתי בנותיו הקטנות, וגם הוא בעצמו נפל מאיגרא רמה ושף רגלו מדוכתיו ובא ערום ויחף למדינת מעהרין וקבלוהו שם להרביין תורה בק"ק ניקלשבורג ומשם נתקבל לאב"ד בגלויגא ופיורדא ופרנקפורט דמיין ומשם חזר למדינת פולין ועבר דרך המבורג ותקן שמה תקנות ככתוב בס' (משפט שלום דף י"א ע"ב) ועוצם חכמתו בפלפול בבקיאות אשר על התלמוד והפוסקים ספרא וספרי ומדרשי חז"ל היו כלם אצלו כמונחים בקופסא, ובסוף ימיו היה גם לאב"ד בק"ק קראקא ושם מ"כ בהיות בן ס"ב שנים.

וזאת מצבתו
פה נטמן צנצנת המן
איש אלקים משה
נאמן כמשה
ושקול כאהרן ושמואל
הגאון המופלא בדורו
אשר רבץ והרבץ תורה בישראל
והעמיד הרבה תלמידי חכמים
שריחו נודף כשמן אפרסמון
נר המערכה אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל
מו"ה אהרן שמואל במו"ה ישראל
קאידנאובר
נפטר ונקבר ביום ואו י"ט תמוז תל"ו לפ"ק
בתר תורה, כתר שם טוב
גברה יד העליונים, על התחתונים,
בהלקח ארון אלהים הנתונה לפני ולפנים,
תורתו אמת כנתנה למשה פנים אל פנים,
ונתבקש רבינו בישיבה של מעלה
לשמוע דברים כנים,
ביום חשך לנו, והאיר לעליונים,
יום ששי י"ט תמוז תל"ו שנים,
אוי ואבוי כי נפלה עטרת ראשנו
יקרה מזהב ומפנינים
ראש ואב לכל החכמים,
חבורו ברכת הזבח שלמים
וספר ברכת שמואל על

פני יהושע (ברכת הזבח פ"ב דתמורה) חתן האלוף הדיין מוהר"ר אברהם רבי לאורש מק"ק ווילנא (§ 5) תפארת שמואל שבת פ"א) למד לפני הרב הגאון מוהר"ר יעקב מלובלין וקורא אותו מורי ורבי (אמונת שמואל סימן כ"ד) ולפני בנו הרב הגאון המפולפל מהו' העשיל (שם כ"ד) וקורא גם אותו מ"ו (שם וברכת הזבח כמה פעמים), והיה בווילנא מבית דינו של הגאון בעל ח"מ *), וגם הוא הלך עם הגולים מווילנא כנראה בשנת תט"ו, ונתקבל לאב"ד בק"ק פיורדא **) ונמצא תשובתו משם משנת תכ"א (נחלת שבעה ח"ב סימן למ"ד), ומשם נתקבל לאב"ד בק"ק פראנקפורט, ומשם כתב פסקיו משנת תכ"ט, ת"ל (אמונת שמואל ט', מ"ם). ובסוף ימיו עלה על כסא הרבנות בק"ק קראקא ולא האריך ימים על ממלכתו ונסתלק בשנת **תל"ח** (באותה השנה שמת מחותנו הרב בעל שער אפרים עיין לעיל). והגאון ר' יצחק שנתקבל אחריו לאב"ד בקראקא כותב עליו „הלא כי משיחי ה' לנגיד על הגליל קראקא לראש שבטי ישראל ולא האריך ימים על ממשלתו ונוטל ארון הקודש" (בהסכמתו על ספר אמונת שמואל) מיום כ"ג שבט שנת משפטי (תל"ט).

הרב הגדול הזה הי' בעל סברא ישרה ודעה רחבה ואיננו נושא פנים למחברי זמנו, ובתשובתו לבעל נחלת שבעה כותב וז"ל. ומעל' שם לבו אל האחרונים ספר ש"ך וט"ז, ואני לא כן עמדי, עיקר עסקי ת"ל בפוסקים ראשונים ובש"ס, ועד שאנו מגרמי גרמי באחרונים, נאכל בשרא אפתורא דדהבא בש"ם

תורת משה צדיק חי העולמים
החוט המשולש לא במהרה ינתק
ספר אמונת שמואל על
פוסקים וגפ"ת בטוב טעמים,
בת קול דומה במדרשו של שמואל שר הפרתמים,
יוכל לספר שבחו
אלו היו כל בני אדם סופרים ודיו ימים,
הגאון אב הרבנים בג"ע יהיה תמים,
עיין תולדתו באריכות בס' עיר הצדק
מצד 17 עד צד 127
לפי קביעות הלוחות חל יום ה' י"ט תמוז
בשנת תל"ט, וביום ואו י"ט לעולם לא יחול,
ובשנת תל"ו חל יום י"ט תמוז ביום ב'

*) הגאון ר' יהודא ליב בן הגאון בעל שער אפרים בהקדמתו לספרו של מר אביו. בדברו מפרשת גדולת אביו וחבריו בבית דינו של הגאון בעל חלקת מחוקק, אומר: הי"א המה הרבנים המובהקים זיום מבהיקים, במשפטים ישרים, וחוקים, כספירים וברקים, מחותני הרבנים כמוהר"ר אהרן שמואל קאידנובר נ"ע, בעל ברכת הזבח וכהר"ר שבתי כהן בעל שפתי כהן נ"ע ורגזה הארץ תחת אלה שלשה —

**) בהסכמתו על ספר נחלת צבי (נדפס בוויניציא שנת תנ"א) הותם א"ע אהרן שמואל וכו' הגר לע"ע בק"ק לוז במדינת אסטרייך. וכנראה מדבריו בתשובתו, היה דר בלובלין גם אחרי צאתו מווילנא, ושם נשרפו לו ספריו (אמונת שמואל ל"ט), ואולי למד אז לפני הגאון מוהר"ר העשיל.

ובפוסקים רי"ף רמב"ם ורא"ש שהם יתר שהכל תלוי בו, כי האחרונים מבלבלים הדעת והזכרון, כי ת"ל כל מה שהעלו על ספריהם על הרוב הדברים הנכונים באו מפי מ"ו ז"ל (הם הרב ר' יעקב, או בנו הרב ר' העשיל) ומבית מדרשנו, ומה שאינו ברור הוא מדעת האחרונים ומי שהוא בבית מדרשנו אראה לו חבילות שאלות בכל דף לספריהם ע"כ אין עסקי עמהם ת"ל ודי בזה, ע"כ יש למעלתו למכור ספריהם ולקנות ד' טורים עם הב"י (נחלת שבעה ח"ב סימן נ' ועי' אמונ"ש סי' ל"ט). ועוד כתב ומה שמעל' מביא ראיה מדברי ש"ך ליתנהו להני כללי דכייל מחותני נר"ו, וכבר יש לי י"ג גווילי בענינים דס"ם (נחלת שבעה ס' נ"ב. ופרט התשובה ח י י ם ש מ ח ה (תב"א). והרביץ תורה לרבים, ובאחת מתשובותיו כותב, אבוא בקצרה מחמת טרדות התלמידים ובני ישיבתי אשר אלי יום יום ידרושון בגפ"ת, ובחלוקים הנהוגים בהתחלת הזמן, (נחלת שבעה ס' מ"ם).

כבר הזכרנו שהיה מחותנו של הגאון בעל שער אפרים וגם של הגאון הש"ך ע"י אחיו הגאון ר' נחום שהיה חתנו של מהרש"ק. וגם את הרב הגאון בעל בית חדש קורא בשם מחותני (אמונת שמואל ה') אולי התחתן עם בניו של הב"ח, כי הב"ח מת בשנת ת'. מספריו אשר יצאו לאור הם א') ברכת הזבח, הגהות ובאורים על הש"ס מסדר קדשים חוץ מחולין ובכורות, חבור נפלא קב ונקי, ב) ברכת שמואל עה"ת דרושים נפלאים ושם הראה ידו החזקה גם בדרך האמת, ג) אמונת שמואל, שו"ת, (נדפס על ידי בנו הרב ר' צבי הירש בעל קב הישר שנת תמ"ג בפראנקפורט דמיין ד) תפארת שמואל, הגהות הרא"ש והטורים חבור מופלא (נדפס ע"י בנו הנ"ל וכו' שם) [מלשונו של הרב בעל שם הגדולים] וברשימות ספרי הגאון רד"א נמצא. סדר גיטין וחליצה, שמות הגיטי' מהג"מ אהרן שמואל קיידאנבער שהיה אב"ד דק"ק פראנקפורט דמיין וכו' והעתיקם מכמה שו"ת ומכ"י של גאוני ארץ. גם הרב הגדול הזה עם כל הכבוד אשר הכתירו לו חכמי אשכנז שהיו דנים לפניו כתלמידים לפני רבם, לא שכח את עיר ווילנא ועל כל תשובותיו הוא חותם א"ע מגולי ק"ק ווילנא. הרב הגאון ר' גבריאל מקראקא שהיה מופלג ברור ביושר העיון והסברא היה תלמידו. [שה"ג]. הגאון מהרש"ק היו לו שני אחים. הגאון מוהר"ר דוד, (הקדמה לספר בגדי ישע). והגאון מוהר"ר נחום, (שחבר ספר מאה ברכות).

§ 22) הרב הגאון מוהר"ר **הלל** במהר"ר **נפתלי הירץ** בהמרומם הראש אשר שמו היה נודע בשערים כמוהר"ר שמואל ה"ה המרגלא בפומי דאינשי ר' שמואל ר' משה ר' הלל"ס מק"ק בריסק (בשער ס' בית הלל), נולד בשנת שע"ה. וכנראה בעיר בריסק, ושם למד לפני מורו הגאון מוהר"ר הירש דרשן דק"ק בריסק (בית הלל יו"ד סימן פ"ר ד') ובישיבתו של הגאון מוהר"ר העשיל שהיה בעל דורתו (שם ס' פ"ד ד' קצ"ח ב'). ומשם בא לגור

לווילנא, אולי היה נשוי אשה מפה והיה גם הוא מבית דינו של הרב בעל חלקת מחוקק בשנת ת"י ת"א (שם יו"ד ק"י א', קע"ג ה' קפ"ז א' רצ"ח, והגאון ר' הלל נהג בו כבוד גדול וקורא אותו מורי ורבי (שם רמ"ב ה', אמונת שמואל (סימן כ') ונשאר בווילנא כנראה עד אחד שנת תכ"ד (בית הלל יו"ד פ"ג א', וכן הסכימו עמו חכמי ווילנא יצ"ו בשנת תכ"ד).

מווילנא עלה ונתעלה להיות אב"ד בכמה קהלות בליטא ולא נתפרשו שמותיהם ואח"כ עלה על כסא הרבנות באלטונא והאמבורג והיה שם כמה שנים (שם ר"א). ומשם נקרא להיות אב"ד בגליל לבוב בעיר זאלקאווי. והיה נבחר מן המדינה לשבת בוועד הרבנים ביערעסלאיו. (יו"ד פ"ד) ובזאלקאווי מת זקן ושבע ימים בן-שבעים וחמשה (בשנת ת"ן כ"ב טבת). הרב היה יותר שהיה חכם היה עניו מאד ולא רצה להוציא לאור חבוריו עד אשר נתקבל לאב"ד בק"ק זאלקווי, ונתן כסאו בין כסאות רבני הועד, ונידעה חכמתו לחכמי הזמן אז הפצירו בו להפיץ מעיני חכמתו, ויהי כי זקן הלל קרא לבנו הגאון מ' משה (שידובר ממנו במקומו להלן) לסדר את חדושיו על ארבע שו"ע, וטרם מותו צוה שלא יגעו בניו בעזבונו, וקדש יהיה להדפסת ספריו. ובנו הגאון מלא אחריו, סדר את חדושי אביו שעל חלק יו"ד וא"ע וקצר שלא להכפיל הדברים אשר כבר הקדימו בני דורו הש"ך והט"ז, גם הוסיף איזה חדושים משלו, והוציאם לאור בשם בית הלל. בדיהרן פורט בשנת את"ן. וחדושיו על או"ח וח"מ היו בלתי מסודרים כלל, ולא ראו אור׳ בחבורו השני בית הלל על התורה שנשאר גם הוא בכתובים וראיתיו מסודר כולו ומועתק יפה בווילנא ביד אחד מיוצא חלציו שארי הרבני המופלג מוהר"ר יצחק בית הלל ע"ה, והוא הולך על דרך הדרש והפלפול, ועם זה על דרך הקבלה.

הערה „ קודם שנבוא לדבר מגדולי ווילנא שזכו לשם ועלו לראש ׳ אחרי צאת ממנה הגאונים המפורסמים המוזכרים, ראינו להעיר על חשיבניהם של הקודמים, שיצאו עמהם ונשארו באשר נשארו.

ד

בני הגאונים, הקדמונים, ודורם

§ 23) הרב הגדול מהור"ר **רפאל** בן הגאון בעל חלקת מחוקק א] היה חתן הרב המופלג מהור"ר אייזיק ר"מ ואב"ד בק"ק ווענגראבי חתן הראש מוהר"ר אברהם ישראל הענדילש ז"ל מק"ק קראקא, ואחרי מות אביו הגאון בא לק"ק קראקא והתאכסן בבית חמיו זקנו ר' אברהם הנ"ל, והוא נהלו וכלכלו ימים רבים, ואחרי מות מטיבו ומחזיקו השתרגו עליו צרות ונמסר בידי לא יוכל קום, עד אשר בא לבית הדפוס של האלוף המרומם ר' ליב מייזלש בקראקא להיות מגיה ספרים ושם הוציא לאור את חבורו של אביו הגאון על שו"ע אבן העזר בשנת ת"ל בהוספות רבות משלו והאריך במקום שקצר אביו כדי להקל על המעיין. (מהקדמתו לספר חלקת מחוקק). ונכדו הרב הגדול מהור"ר רפאל ראב"ד דק"ק באר חוב שהיה גם נכד הב"ח, מחבר ספר תוספות שבת באור על הלכות שבת וערובין, והוא רבו של בעל מחנה ראובן, (שם הגדולים).

§ 24) הרב הגאון מוהר"ר **יהודה ליב** בהגאון בעל שער אפרים, ב] עמד לפני אביו בבודין ונשאר שמה עד שנת תמ"ה אחרי אשר עברו עליו תלאות רבות מכובד המלחמה שהיתה העיר נתונה בה ימים רבים ובעֵנת ונחל יהודה חלקו על אדמת הקדש יצא מעיר מגורי אביו ללכת אל ארץ הקדושה ויבוא שלם לירושלים בשנת עיר האמת, ושם התחיל להתעסק בסדור ספרי אביו הגאון. והגאון מוהר"ר משה גאלאנטי היה בעוזריו. ובשנת תמ"ו כאשר נלכדה בודין היה כל רכושו לבז ולמשיסה. אז יצא מירושלים להדפיס את ספר שער אפרים אחרי אשר לקח הסכמות עליו מגדולי הדור, ויבוא לק"ק

א] יש להוסיף, הר"ר משה במו' שמואל זנוויל שליט"א מק"ק קראקא נכד הגאון חלקת מחוקק הביא לדפוס את הס' שפתי כהן על התורה ממהר"ר מרדכי כהן (וואנזבעק ת"ן) אולי הוא ר"ש זנוויל הנזכר בס' חלוקא דרבנן פי' על הגדה ש"פ אמשטרדם תנ"ה כותב בדף א' ע"ב, ועפ"י זה אמר דודי האלוף התורני מו"ה זנוויל סגל דיין דק"ק קראקא, ועוד בדף כ' ע"ב, בשם דודי האלוף התורני המופלג בתורה ובחסידות מ"ו שמואל זנוויל סגל חתן הראש והקצין התורני המפורסם ר' הירש ר' אייזיקס מקראקא.

ב] יש להוסיף, בן ר"י ליב. הרב ידידיה הכהן, חתנו של הרב ר' אברהם יצחקי, ויש לו שתי תשובות בס' זרע אברהם לחותנו הזה השייכים לא"ה וחו"מ, עם הקדמה ממנו (קושטא תצ"ב) שה"ג.

פראג ושם מצא את בני ביתו אשר גלו מעירם בודין, ואנשי הסד מק"ק פראג תמכו את ידיו להוציא את הספר שער אפרים לאור והדפיסו בזולצבאך שנת לכן שמחה לבי (תמ"ה) והוסיף בו הגהות רבות בפלפול גדול, וקונטרס אחרון מחידושי תורתו. בהיותו בק"ק פראג היו לו שו"ת עם הגאון מוה' אליהו רבא ואליהו זוטא, מק"ק פראג, ועם הרב הגאון ר' יעקב באק בעל מנחת יעקב ושבות יעקב. (קונטרס אחרון הנ"ל, שבות יעקב סימן נ"ב). ועם גיסו הרב הגדול ר' יעקב ז"ק (קונטרס אחרון הנ"ל). גאוני ירושלים חברון וצפת המסכימים על ספר שער אפרים, מתארים את הרב ר' יהודא ליב בתור המעלה: עיר וקדיש, החכם השלם, סיני ועוקר הרים, הדיין המצוין וכו'.

§ 25) הרב המובהק מוהר"ר **יעקב** בן הרב המובהק כמר בנימין זאב ז"ק, חתן הרב הגאון בעל שער אפרים. גם הוא יצא גולה מווילנא עם חותנו, ובא למדינת מעהררין, ויהי בהחפזו לנוס מחמת המציק נפרד מחותנו הרב ומאשתו הילדה, ויפגעו בו הריקים ויאמרו להתיז את ראשו בחרב ויכרע על ברכיו ויפשט צוארו למות, והנה נכמרו רחמי הרוצחים, וידחפוהו לאמר לו, המלט על נפשך, אולם ר' יעקב מיראתו שלא יפגעו בו אחרים, התחבא בין ההרוגים כשמונה ימים בין בצעי המים, ובלילה היה נודד ללקט עשבים להחיות נפשו, ויהי כי היתה הרוחה והרוצחים עברו משם, ויקם וימלט ויתהלך באשר התהלך, האנשים אשר ראהו מרחוק כורע לפני ההורג באו אל חותנו הרב בעל שער אפרים והעידו לתומם כי נהרג. והגאון מוהר"ר העשיל התיר את אשתו להנשא, אולם האלמנה לא רצתה לקבל תנחומים ולא הטתה אזן לכל השדוכים אשר הציעו לפניה, ואחרי חצי שנה בא הרב ר' יעקב שלם לבית חותנו, ויהי לאות. מאז נמנע הגאון הנ"ל להזקק להתרת עגונות אשר רבו כמו רבו בצוק העתים ההם. בהיותו במעהררין נתקבל לאב"ד בטריבש ולן צדק בבית הקצין המפורסם בשם רייך קויפמאן ולמד עם בנו של הקצין הזה, ומשם נתקבל לאב"ד בברוידא, ואחרי מות חותנו הגאון מלא מקומו בק"ק אובין וקבע שם ישיבה גדולה ושמעו הלך גם בכל ארץ טורקיא הסמוכה לשם, ואחרי אשר נלכדה העיר אובין לפני חיל הקיסר, וילך כל הקהל שבי, יצא גם הרב ר' יעקב ואשתו אסורים בזיקים, ושר צבא פרייסען אשר נפלו בחבלו הביאם לעיר ברלין ושם נפדו, ואחרי שעברו עליהם כמה טלטולים וגלגולים באו לאלטונא, שמה מצאו את בנם הרב הגאון המפורסם מוהר"ר צבי אשכנזי (חכם צבי) עומד בראש עדתו בכבוד גדול, ויינחמו מעצבונם. משם נסעו לארץ הקדושה דרך ארץ פולין ויתישבו בירושלים, שמה מתה עליו אשתו הראשונה, והוא זקן משבעים ומעלה ולא הניחוהו החכמים לישבת בלא אשה ויקח את הזקנה המלומדת המופלגת בת הגאון המפורסם מוהר"ר נפתלי כ"ץ אב"ד דק"ק פראנקפורט, ולא האריך

עמה ימים ומת בירושלים בן ע"ג (מגלת ספר לנכדו הגאון ר' יעקב עמדן).
בנו הגאון מוהר"ר צבי אשכנזי, קבל רוב תורתו ממנו כמו שאמר בהקדמתו לספר שו"ת שלו: ואלי יאספו חכמים ונבונים וכו' לשמוע דבר ה' הוא הדבר אשר קבלתי מאבותי רבותי הקדושים אשר בארץ המה, ה"ה אבא מארי הרב המובהק כמוהר"ר יעקב זלל"ה אשר בעיר הקדש ירושלים מנוחתו בכוד, וזקני אבי אמי הגאון הגדול חסיד שבכהונה תפארת ישראל כמוהר"ר אפרים זלל"ה בעל שער אפרים, חכמתם עמדה לי. הרב הגאון ר' דוד אופנהיים נשיא בא"י היה תלמידו המובהק והוא מפליג בשבחו מגודל חכמתו ובקיאותו (מגלת ספר). וחותנו הגאון בעל שער אפרים מזכירו לשבח בשם: חתני החכם השלם הדיין המצוין כמוהר"ר יעקב (שער אפרים מ"ח). וגיסו הגאון מוהר"ר יהודא ליב מזכירו ואומר: נשאלתי מגיסי הזקן זה קנה חכמה מ"ו החכם השלם הכולל כמוהר"ר יעקב (סוף ק"א לספר שער אפרים).

26) הרב הגדול ר' **מנחם נחום** א] בהגאון ר' **מאיר כ"ץ** אחיו של הגאון הש"ך. היה חתן הגאון מהרש"ק ויצק מים על ידי הרב הגאון מוהר"ר יעקב מטאמשב בישיבתו הרמה בק"ק סלוצק. (ברכת הזבח מנחות פ"ו), ולרגלי הגולים יצא גם הוא והוציא לאור את ספר ברכת הזבח לחותנו הגאון בשנת משפ"ט (תכ"ט).

ומתולדות הגאון הש"ך נודע לנו: בנו הרב הגאון מוהר"ר **משה**, שהוציא לאור את ספר נקודות הכסף (הנ"ל) בשנת תל"ז בפפד"א. וחתנו הגאון מוהר"ר **מנחם מאנש** ב] במהור"ר מאיר נכד הגאון החסיד מוהר"ר שמשון אשר עלה לאה"ק ומת בדרך. הרב ר' מנחם הגלה בתוך

א] צריך לכתוב ר' יונה נחום היה אב"ד דק"ק סאכטשוב, וחותם עצמו בהסכמתו לשו"ת פנים מאירות ח"א בשנת תע"ה אמשטרדם, נאום יונה נחום כהנא אוד מוצל מאש בן א"א ז"ל הרב הגדול מ"ו מאיר כ"ץ זצ"ל חתן הגאון מוהר"ש קאיידנובר זצ"ל בעל בה"ז, ולהגאון מהרש"ק היה לו אח בשם הר"ר דוד מ"ב בעיר סלוצק אצל קבר הגאון ר' בנימין אבד"ק הנ"ל בעהמ"ח ס' נחלת בנימין (עיין ס' בגדי ישע) והוא הביא לדפוס את הס' בה"ז עם הקדמה ממנו, אמשטרדם תכ"ט — ולר' יונה נחום היה בן „התורני ר' שלום שכנא אשר הביא שנית לדפוס ס' קרבן אהרן להר"ר אהרן בהר"ר אליעזר ליפמאן אבד"ק צעמפעלבורג (ווילהעלעמס דארף תע"ז) והרש"ש חבר ס' מאה ברכות פרוסניץ תס"ד.

ב] בס' נחלת יעקב לר' יעקב אברהם אבד"ק בכמה קהלות ומ"כ בק"ק לייפניק דרושים כסדרי השנה, בפ' מטות כותב: שמעתי בשם בן דודתי המאה"ג החריף מ"ו מאנוש חתן הש"ך ולר' מאנוש זה היה לו בן בשם ר' שמשון הנזכר בפנקס דק"ק זאלקווא דף ס"ד ע"ב על תקנה מיום ג' ב' אייר תס"ד, ובדף ק"ל על קיום בחירת ראשי הקהלה ביום ב' א' דחוה"פ תנ"א, וזאת מצבתו פ"נ התורני הרבני המופלג הגדול מ"ו שמשון בן הרב מ"ו מנחם מאניש ז"ל נכד הרב המפורסם מ"ו שבתי בעהמ"ח ס' שפתי כהן, ביום ד' הושענא רבה תצ"ד,
האשכול פרק רביעי, קראקא תרס"ב וכפי השמות כנראה היו שייכים למשפחת ר' מאנש חיות הנ"ל.

הגילים בארץ פולין, ובסמוך ללובלין כבר עיפה נפשו להורגים, אך בחמלת ה' נמלט ויבוא לבית מדרשו של רבינו הש"ך ושמש לפניו. ויתן לו את בתו לאשה, ולפני מות הכהן הגדול צוה עליו להשתדל להוציא לאור את ספרו שפתי כהן על ח"מ, והוא קיים את דברי המת בעזרת חותנו זקנו הגביר ר' וואלף הנ"ל והדפיסו בשנת תכ"ג (מהקדמתו ליש"ך ח"מ —). חתנו הגאון מוהר"ר אהרן מגזע צבי שהיה אב"ד ור"מ דק"ק לונטשיץ, אביו זקנו של הרב הגדול מהור"ר אהרן שהוציא לאור את ספר הארוך מש"ך עם הגהות בשם מנחת אהרן.

§ 27) הרב הגדול מוהר"ר **צבי הירש** בהגאון ר' אהרן שמואל א] קיידנובער, לרגלי אביו הגאון יצא מווילנא, ויתהלך באשר התהלך. ואחרי מות אביו הגאון הדפים את ספריו, את ספר אמונת שמואל (בפפ"ד תמ"ג) תפארת שמואל (שם תנ"ו) וחבר ספר ק ב ה י ש ר במוסר יראה ומדות, ובין ספרי רד"א נמצא ממנו בכ"י ספר „עברונות עם ציורים נאים" ובסופו איזה קבלה מעשיות נכתב בפפד"מ שנת תל"ג.

§ 28) ומדייני קהלתנו בימי הגאון בעל חלקת מחוקק ואחריו מעט, **אשר** אמנם לא יצא להם שם בספרים, ואך מהיותם חברים אל הגדולים הנודעים נוכל לדעת ערך מעלתם. הם, א) על הפסק משנת ת"י המובא לעיל (§ 16) חתום ראשונה: במקום הראב"ד, ש ל מ ה ה ל ו י, ולמטה ש ב ת י בהגאון מוהר"ר מ א י ר כ"ץ ז"ל, וכנגדו לשמאל: ח י י ם בלא"א ה ח ס י ד מוהר"ר מ ש ה ז"ל שמאי, ולאחרונה לימין: נפתלי הירץ בלא"א הגאון מוהר"ר מאיר רייך ז"ל, ולא ידענו מי הוא הרב הגדול ר' שלמה הלוי אשר היה ראב"ד בבית דינו של הגאון בעל חלקת מחוקק, וחתם קודם להגאון הש"ך. ורק בפנקס דצ"ג מצאתי על פסק משנת תל"א: שלמה זלמן במוהר"ר יהודא הלוי ב] ואולי הוא זה, וכן מצאתי בפנקס הנ"ל על פסק משנת תל"ד, שם האחרון בקצרה: נ פ ת ל י הירץ (ועי' בסמוך). ב) בקיום חתימת הדיינים האלו בהעתק הפסק הנ"ל נאמר בזה הלשון: הועתק אות באות מהעתק הדיינים התורנים, הלא המה מוה' שלמה הלוי ומוה"ר שבתי כ"ץ ואתנו

א] היה חתן החסיד ר' יצחק כ"ין גנז מיקירי ק"ק פפד"מ (יודע ספר) בספרו ק"ב הישר (על מוסר ומדות ק"ב פרקים והישר בהיפך, הירש, כביא שם בפ' ט"ו מ"ה ישרה שספר לו הר"ר מנחם בהרב הגדול ר' אברהם גלאנטי עיי"ש בפ' ל"ט ושמעתי בשם מ"ו מו"ה יודיל זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק קאוולי על פי הזוהר עיי"ש ובפ' מ"ו כותב, וראיתי בק"ק בריסק דליטא שחייט אחד צוה לפני מותו שמשלחנו יעשו את ארונו לקברו ואת האמה יתנו לו בידו והמה יעידו עליו כי לא גנב מאומה במלאכתו עיי"ש — עוד חבר ס' עופר האילים חבור גדול על התורה (אוה"ס לבן יעקב) — ולרצ"ה היה חתן בשם הר"ר אלחנן העגלה בר בנימין וואלף קירכהן חבר ספר שמחת הנפש בלשון אשכנזית (פפד"מ תס"ז), וחלק שני (פיורדא תפ"ז) חדושים מספר אלחנן על התורה (אנפיבאך תפ"ב).

ב] בס' שערי שמים להר"ר יחיאל מיכל ב"ר אריה סג"ל מקאליש (פראג תל"ה) כותב המחבר שמה, הסכמת אבי זקני ומורי הרב החסיד דיין מצוין ולאשר כי הספר הזה יקר

מכירים חתימת וכתב שלהם ח"י מנחם שנת בהשק"ט (תט"ז) . יחיאל מיכל בלא"א מוהר"ר יצחק ז"ל , נקרא ר' מיכל דיין מווילנא: אליעזר בלא"א מוהר"ר יעקב ז"ל ווערבש. ובפנקס דצ"ג , על פסק משנה ת"ל מצאתי ג"כ את שני הדיינים האלו יחד , אלא שהשני מכונה אויערבאך .

§ 29) ומחכמי הדור עוד אשר הגיע זכרם אלינו . הרב מוה"ר הירש סגל, בא בשאלה בדבר הלכה לפני הגאון בעל חלקת מחוקק והוא משיב לו בכבוד ומכנהו: האלוף המרומם התורני הרב המופלא מוהר"ר הירש סג"ל נקרא בשם טוב ר' הירש ר' מאיר'ס מק"ק ווילנא (ח"מ סימן קמ"ד), ואולי הוא הדיין ר' נפתלי הירץ בהגאון מוהר"ר מאיר רייך א] הנ"ל הרב ר' מאיר דיין, אשר הגלה עם הגולה מווילנא ובא לארצות גרמניא.

במציאות על כן העתקתי כל נוסח ההסכמה מי ראה ומי שמע כזאת כ"ל לו כל אליו חרוזות מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים דולה מים חריפים מבורות חצובים, מעשי ילדי להתפאר באגדות ומדרשים תמוהים על פי שיטת התלמוד להתבאר וירד לרעות בגנים, פרדס רמונים ללקוט שושנים מקשקש בקרבו רוח כפעמונים, פעמוני זהב יקרים מפז ומפנינים, פשטים מתוקים מדבש וצפונים. מגלה רב טוב מצפונים, חדשים וגם ישנים הוא נבדי ידידי יניק והכים נאה דורש ונאה מקיים, עוקר הרים וטוחנן זו בזו לדקים בסברות וראיות חזקים, האלוף התורני שפתותיו ענו, כמוהר"ר יחיאל מיכל במוהר"ר ארי' הלוי נר"ו אמרתי חכם לבך ושמח לבבי וסמכתי את ידי עליו להוציא לאור תעלומה. ונזכה לישועה ונחמה לבנין עוז ותעצומה,

כ"ד השפל והצעיר שלמה זלמן במוהר"ר יהודא הלוי,

בין הרבנים המסכימים חותם: אליקום געץ בה"ג ר' שלמה זלמן סג"ל נר"ו הוב"ק ברודא יוסף הששי לסדר איש א'ש'ר ר'ו'ח ב'ו ו' סמכתאלם וכותב . שארי ופארי ובן אחותי?

הקדמת אביו האלוף התורני מ"ו ארי' ליב נר"ו בהרא"ש והקצין הר"ר נפתלי הירץ מבית לוי — בדף ח' ע"ב בשער החקירה כותב: והנה דודי מהרש"א ז"ל — בדף ט' עמוד א', מאחיו האלוף הרב מ"ו שמואל סג"ל נר"ו — בדף י"ב ע"ב, מדודי ורעי הרב המופלג מ"ו אליקום געץ המסכים הנ"ל — בדף י"ג ע"ב, מגיסי האלוף מ"ו יחזקאל נר"ו — ק"ה מאביו, — מדודי הגאון מהרש"א זצ"ל, — מדודי האלוף הרב ר' אברהם סג"ל שאמר בשם אא"ז הרב החסיד מ"ו זלמוני נר"ו — ובסופו מבקש שה' יזכהו להדפיס ח"ש בשם שערי יראה.

בס' קהלת יעקב חדושים על כמה מס' הש"ס מאת המופלג החו"ב מ"ו יעקב במו"ה שמעיה נר"ו מק"ק פינסק נכד להמאה"ג המפורסם בדורו מוהר"ש זלמוני זלל"ה מווילנא אבי דודי וזקני הגאון הגדול מ"ו אליקום געץ זצ"ל שהיה אבד"ק קיידאן והגליל (זאלקווא תק"ל) ברשימת הספרים איננו ואנכי ראיתיו בהסכמת כמה רבנים ס"ה עשרים דפים.

א] אולי המחבר ס' יונה באור על עקדת יצחק (אדעססא תרכ"ד) הר"ר מרדכי בן מו"ה מענדל רייך מגזע הנ"ל (המגיד שנה ה' נ' 37,)

בשנת תרכ"ד נדפס באדעססא ס' היונה והוא מאמר על עקדת יצחק, וחובר על שיר מוסרי על אדות הפלסופיא החדשה אשר חשפה ימינה לבזה האמונה וכו' מאת מרדכי בן מנחם מענדל הכהן רייך, אולי הוא ממשפחה הנ"ל .

ונהרג בלכתו מווילספורג לעבור את הרהיין ללכת לגערמישם כ"ב מנחם אב ת"ט (עיין חוט השני סימן ע"ב ע"ג). ומכונה שם האלוף המרומם מוהר"ר מאיר דיין מווילנא נקרא בארץ גלותו ר' מאיר מפולין. הרב ר' קלונימוס א] בהחבר רבי נפתלי סגל מווילנא גם הוא נדד מעירו ונתקבל לדיין במדינות אשכנז בעיר פרידבורג (אמונת שמואל סימן י"ט).

ומנכבדי העיר וקציניה לעת ההיא נודע לנו: הקצין המנהיג מוהר"ר וואלף בהחכם מוהר"ר יצחק ביינישׁ מקראקא. מחותנו של הגאון מוהר"ר מאיר וואהל בן הגאון השר מוהר"ר שאול מבריסק הנזכר לעיל (§ 4) כי היה ר' יהודא וואהל בהגאון מוהר"ם, חתנו של מהר"ר וואלף. והר"ר יהודא גבר באחיו להיות אב למשפחה גדולה ומפוארה בין חכמי ישראל, ובנותיו היו נשואות להגאונים מוהר"ר נחום מק"ק סלוצק, ומוהר"ר משה כ"ץ אב"ד דק"ק לויצק, ומוהר"ר יונה תאומים בעל קקיון דיונה (גדולת שאול כ"ד ע"ב), ואולי הוא הגביר ר' וואלף חותנו של הגאון בעל שפתי כהן הנזכר לעיל. הרב המובהק מוהר"ר בנימן זאב ז"ק תלמידו של הגאון המפורסם מוהר"ר יעקב אב"ד דק"ק לובלין, אצלו שמש בישיבה ונשא את בתו (מגלת ספר), והיה מחותנו של הגאון בעל שער אפרים, ע"י בנו הרב הגדול מוהר"ר יעקב ז"ק שהיה חתנו, כנזכר לעיל.

ובתכונת חכמי הדור הזה בקהלתנו המפוארה שמענו אחד גדול מדבר בלא לב ולב, הוא הגאון הגדול המבקר מוה"רר יעקב, המכונה יעבץ ז"ל, חוטר מגזע חכמינו, וז"ל: ויהי בשנת ת"ח עת צרה לישראל בארץ פולין וליטא וכו' ומישם נתפשטה הגזירה ונמשכה לקהלה הקדושה ווילנא *) המהוללה ועדינה, נדדה מקנה, אחר שהיתה יושבת בטח ושאנן ורבו שם בעלי חכמה, מעלה, ועושר, ועלו לשם ולתהלה על כל שאר ק"ק, לכן בכל מקום שהגיעו לשם בנודם ובטלטולם בארץ אשכנז והמדינות היו נחשבים ומאד, כך סח לי הישיש הג"ה ר' בער כהן, יושבי הקהלה הזאתעלו לשם ללתפארת על כל אנשי פולין בכלל, אמנם חכמיה היו אנשי שם מופלאים וגדולים

א] החכם צבי הביאו סי' קכ"ה וקראו שארי

*) כבר הוכחתי כי קהלתנו ווילנא יצ"ו פגעה בה מדת הדין בשנת תט"ו ולא בשנת ת"ח (עיין חלק ראשון ד' 14).

שלא משו מתוך אהל של בית המדרש הגדול שהיה שם למודם, וכל הלילה לא יחשו ללמוד הלכות ופוסקים לדרוש ולחקור באמתה של תורה להלכה ולהוראה ולא היו ישנים בבתיהם כל ימות השבוע כי אם בלילי שבתות ויו"ט, ומהם נעשים גבורי חיל אריות בתורה, כולם זכו להיות מורי הוראה בישראל, עם שאר לומדים מופלגים קצינים ומנהיגים, (מגלת ספר).

ה

הגאון ר' יצחק מפוזנן, הגאון ר' משה רבקש, ודורם.

§ 30) אחרי צאת מווילנא הודה והדרה, וגדוליה פני איש איש אל המקום, אשר יעדה להם ההשגחה העליונה להאיר לארץ ולדרים, זרח בווילנא אור הגאון הגדול מהור"ר **יצחק** במהור"ר אברהם. אשר נתקבל אח"כ לאב"ד בק"ק פוזנא. בווילנא נתן הסכמתו על ספר שעדי ציון להרב החסיד המפורסם מהור"ר דוד טעבלי מיקירי פוזנן בשנת תכ"ו. והרב ר' דוד זה אומר בהקדמתו לספרו הנ"ל „ובשנת ונתקדשתי **בתו"ך** בני ישראל, הייתי בק"ק ווילנא, ולאותו זמן היה שם רועה צאן קדשים, חכם חרשים, ונבון לחשים, קדיש קדשים, היא הרב הגאון החסיד המתוקן והמקובל מוהר"ר יצחק זצ"ל, שהיה ר"מ ואב"ד בק"ק פוזנן וגלילה משם מנוחתו בסערה השמים עולה „בהיותו בווילנא שאל מלפניו הגאון מוהר"ר צבי הירש אב"ד בזאמוש בהגאון מוהר"ר יהושע משה אהרן דק"ק הוראדנא וכותב אליו בכבוד גדול, ובתשובתו חותם א"ע: יצחק בא"א מוהר"ר אברהם זלל"ה חונה פה ווילנא (גאון צבי סימן א' ב'). והוא הגאון הגדול ר' יצחק מפוזנן ששאל מלפניו הגאון בעל מגן אברהם בשנת תכ"ח (מגן אברהם א' ס"ק יו"ד) ומצאתי את הסכמתו על ספר עיר דוד משנת ת"ם ועל ספר מגיני זהב משנת תמ"ג. וכתב הגאון בעל שם הגדולים. שהגאון המקובל ר' משה זכות, שהיה תלמיד הרב ר' שאול הלוי מורטירה, הלך לפילין ולמד שם והיה חברו של הגאון מוהר"ר יצחק אב"ד מפוזנן (שה"ג דפוס ווילנא מערכת גדולים אות מ' צד 121).

§ 31) ומן הגאונים אשר יצאו מווילנא בעת המהומה, שב לקנו הגאון מוהר"ר **משה רבקש**, בן מוהר"ר נפתלי הירש סופר דק"ק פראג בן מוהר"ר פתחיה סופר דק"ק פראג *) בן החבר ר' יוסף זצ"ל אוד מוצל

---

*) וכנראה הוא ר' פתחיה הסופר אשר מצאנו מצבתו בספר גל עד 152 וזה נוסחה.

ויגוע האלוף כ"ה פתחיה הסופר, ביום ו' כ"ה שבט שנ"ט לפ"ק
עד הגל הזה והמצבה בינינו, שעלה מות בחלונינו,
לקח עטרת מראשנו, איה שוקל וסופר, הנותן אמרי שפר,
יותר מלמ"ד שנים, היה סת"ם ונאמן הקהלה,
למדן והזן לשם ולתהלה, תפלתו בכוונה ידיו אמונה,
מיתתו כפרה לעדת מי מנה, תנצב"ה.

מגזית וועא . הרב ר' נפתלי יצק מים על ידי הגאון מוהר"ר יהושע ולק בעל הסמ"ע , בק"ק לבוב, בשנת שנ"ו ושנ"ז , ושם הגיה את השו"ע והעתיק כמה ענינים מגליון שו"ע של הרב הגאון רבו . (הקדמת באר הגולה לחלק אורח חיים ד"א) : זמן בוא הגאון ר' משה לווילנא לא נודע וכנראה היה חתן לאחד מגדולי העיר הזאת , וגם הוא יצא גולה מווילנא ביום ה' כ"ד תמוז תט"ו בתוך הגולים (אחרי אשר שלח בני ביתו לפניו ביום הקודם) את עניו ומרודיו בעת ההיא הוא מזכיר בעצמו ואומר . במקלי בימיני יצאתי , וכיס תפילין אחזתי , ובשמאלי ספר עברונות תפסתי , הרהורי דברים על לבי העליתי מי יודע איפה אשכונה בגלותי וכו' , את ביתי מלא כל טוב עזבתי ונטשתי את נחלתי , וביותר אוצר כלי חמדה בית מלא ספרים הן מירושת אבא מארי ז"ל , הן מאשר זכני ה' לקנות , ובתוכם קצת ספרים ומסכתות אשר טרחתי להגיהם וביחוד מסכת זבחים ומנחות , הרבה טרחות ויגיעות יגעתי , והרבה זמן בליתי עד שהגהתי ב' המסכתות כראוי , כולם נשארו שמה וכו', והתהלכנו באשר התהלכנו ותבקע הארץ לקול המית הגוכים , וגם עיני נגרה ולא תדמע כמים הנשפכים , ובאנו לקצת מדינות זאמוט סמוך לגבול פרייסין , וגם שם לא שקטנו מחרב מלחמת חיל מלכות שווידן עורנו מעלינו הפשיטו עד אשר מפני הדחק זו הלחץ נכנסתי גם אני עם קצת מבני ביתי וגם שאר אנשים בספינה בלב ים ושמנו פנינו לבוא לאמשטרדאם ובבואנו פה נכמרו ביותר רחמי החכמים והגבירים הספרדים יצ"ו , ועשו עמנו צדקה וחסד , ופזרו ממון רב לתת לכל אחד ואחד לינות הרבה ומזונות להלביש מערומיהם וכו' . וכן לשאר ספינות שבאו אחרי כן , ויען לא נשא העיר ערך גדול כזה לשבת שם מחמת יוקר הדירות והמזון שלחו כמה ספינות על על הוצאתם לק"ק פראנקפורט וצידה נתנו להם (וגם בק"ק פראנקפורט ובשאר קהלות במדינות אשכנז עשו הרבה טובות עם הגולים) , אבל אני נשארתי שמה, כי הרב הגדול החכם הכולל אריה דבי עלאי ר"מ ואב"ד מהור"ר שאול הלוי מורטירה , והרב הגדול המקובל חסיד ועניו ר"ח ואב"ד כמוהר"ר יצחק אבוהב , החזיקו בידי והרבו להיטיב עמי ובצירוף הגבירים הנדיבים עשו לי קביעות תמידין כסדרן (הקדמה לספר באר הגולה חלק אורח חיים).

ובהיותו באמשטרדאם , רצו הגבירים , ה"ה הרופא המובהק כמהור"ר אפרים , בואינו , והאלוף התורני כמהור"ר יעקב קאסטילו להדפיס את השו"ע, ויתנו עליו את משא מלאכת ההגהה , ולבקשת החכם מיהר"ר משה רפאל די אגילאר, ועמו עוד אחד הגבירים , קבל על עצמו לציין את המקורים של פסקי הדינים , ובהיותו במלאכה זו הוסיף ג"כ באורים קצרים בישוב דברי הפוסקים הסותרים זה את זה , וביחוד בחלק חשן המשפט . ויצא לאור ספרו **באר הגולה** הנדפס עם השו"ע בשנת **לישועה** (תכ"א) ושנית בשנת **תהיו** (תכ"ד) . ואחרי כן שב לעירנו לווילנא כשוך חמת המציק .

יפה עלתה נשמתו, בסוף שנת **תל"א** או בתחלת **תל"ב** [כן נראה מצואתו שכתב ביום י"ג תמוז תל"א ומפסק ב"ד לבנו הרב ר' פתחיה ביום ד' זיי"ן איר תל"ב בנדון חובות של מר אביו ז"ל, הנמצאת בידי בהעתק].

§ 32) מלבד חבורו הנזכר חבר עוד ספר, כללי ההוראה, שהוא לפי דברי הרב בסוף חלק חשן משפט „מוסכם ומקובל, נכון ויאה, בעיני כל מעיין ורואה, ויחובר לשולחן ערוך זה כמו קונטרס אחרון" ועוד ספר כלי הגולה שהוא ג"כ לפי דבריו במקום הנ"ל „פירוש המשנה כולה, הסכמת ההלכה מפרשת ומגלה.. והוא מאסף בכל הפרושים ואחרון" אמנם כפי הנראה מצואתו הנ"ל לא הספיק לגמור הספרים האלה כראוי להוציאם לאור, וגם על ספרו באר הגולה עשה מהדורות ותקונים, אשר נשארו בכתובים. וזה לשונו בצאותו סימן א', במקום שהוא מחלק את ספריו לבניו „השו"ע שלי מד' חלקי הטור שכתבתי והוספתי בצידו מהדורא בתרא וגם הקונטרסים השייכים למהדורא בתרא, נותן אני לחתני מהר"ל נר"ו, אולי אף שלא יזכני ה' לבררם ולהוציאם לאורה, אולי יזכה אותו שהוא יבררם ויוציאם לאורה, ואחר הדפוס יתנו כל הכתוב לנכדי זאליא שיחי' אם יהיה נפשו חושקת בתורה, ואם לא יביאם לבית הדפוס, אזי יחזירם לבני ר' יוזפ שיחי', ליתן להעתיק למי שירצה, ואם יזכני ה' לגבות חובותי אולי יזכה ה' אותי להסיר הטעיות והמכשלות ולהביאם לדפוס ואזכה את הרבים מפרושים וחדושים יערבו לשומעיהם ולומדיהם, אעפ"י שביורה דעה הרוב מחדושי דינים הוא מספר טורי זהב מכל מקום מלאכה גדולה עשיתי בקצורם, וגם דנתי בקרקע להרץ כהוגן איזה קושיא שמקשה הרב הט"ז או לפעמים להחזיק הדינים סותר מה שהחזיקו ומה שפסקו הראשונים. והמשניות שלי עם העתקות וקונטרסים השייכים. לשיתא סדרי לבני ר' יוזפ שיחי'. ואותן קונטרסים שכתבם והעתיקם בכתיבת יד של אחרים ואינם כתיבת ידי יש הרבה טעיות גם בכלל יש מקומות שצריכים לקצר ופעמים להאריך עוד ולפרש במקום שקצרתי זהוא יעסוק . . . אולי יזכה ה' אותו שהוא יוציא לאורה, ואם ירחיב ה' את גבולי איחד סך מעות לסופר להעתיק המשניות, וגם הקונטרסים פירושיהן כסדרן עכ"ל. הרב הגדול הזה הקדיש מנכסיו לצדקת עולם, ועד היום הנכסים קיימים והכנסותיהם מתחלקות לצדקה ע"י יוצאי חלציו בווילנא, במשפחת הרב הגביר הצדיק ר' ליב ב"ר בער שיבוא זכרו עוד.

§ 33) אחד מתארי הכבוד אשר נתנו לו בווילנא, גדולי זמנו, אשר קיימו ואישרו צואתו, הוא התאר **הסיד**, וידוע כי בימים ההם לא היה חזון רבוי התארים נפרץ כבימינו אלה, ולא רבים זכו להקרא בשם זה. ומעשיו מוכיחים כי רוחו הנדיבה מצאה לה מקום להראות הסידותה גם בספרו באר הגולה, אשר איננו כי אם מראה מקומות וציונים, ובדין גניבה וטעות אינו יהודי אחר שמעתיק דברי הרמב"ם ז"ל, שמחמיר בזה, מוסיף הוא

לאמר: ואני כתבתי זאת לדורות שראיתי רבים גדלו והעשירו מן טעות שהטעו את אינו יהודי, ולא הצליחו וירדו נכסיהם לטמיון ולא הניחו אחריהם ברכה וכמ"ש בספר חסידים סימן תתרע"ד, ורבים אשר קדשו את ה' והחזירו את טעות א"י בדבר חשוב, גדלו והעשירו והניחו יתרם לעולליהם. (חושן המשפט שמ"ח אות ה') ולא חסיד הוא המדבר כזאת, והוא הגבר אשר ראה עני בשבט עברתו בשנת ת"ח ת"ט, וילך חושך ולא אור גולה מחמת המציקים בשנת תט"ו! וביתו נתן למשיסה! עוד תארו בתאר הישיש, ומאשר ידענו כי מת ערך שנת תל"ב. א"כ היה גדול בשנים מן בני דורו, הגאון בעל שער אפרים והגאון הש"ך.

בצואתו הוא מזכיר לשבח את בנו. האלוף המרומם מוהר"ר פתחיה ואומר עליו: וידעתי טוב לבו ויראת ד' אשר בקרבו. (עיין בסמוך). ובנו ,ידידי התורני מהור"ר יוזפ שסמך ידיו עליו לסדר להוציא לאור את חבורו שעל המשניות, וגם בנו „החסיד מהור"ר יהודא ז"ל" שמת על פניו, ואת בן אחותו „הרב הגדול והמובהק מהור"ר דוד דק"ק לידא. והוא הגאון ר' דוד במהור"ר אריה ליב, שיצא גם הוא מליטא ונתקבל לאב"ד בק"ק מאגנעצע והגלילות, ובסוף ימיו היה אב"ד ור"מ דק"ק אמשטרדאם, ושם מת קודם שנת ת"ם *) ובפנקס חשבון עזבונו (דף ה') נראת שהיה לו חתן הרב ר' מאיר דאקטאר, ולא ידעתי מקום תחנותו.

המצבה שעל קברו של הגאון בעל באר הגולה חדשה היא וגם אין עליה פרט יום מותו. וכפי ששמעתי, העמידה הרב הצדיק הגביר מוהר"ר ליב ב"ר בער, הנ"ל.

§ 34) ומגדולי הדור הזה שבא זכרם אלינו. הם: הרב המאור הגדול מהור"ר יהודא ליב במהור"ר שלמה, שיצא מקהלתנו, והיה אב"ד ור"מ דק"ק ראטרדאם, שבאה הסכמתו על ספר עיר דוד להגאון ר' דוד לידא כיום טוב למספר בני ישראל תמ"ג והיה מחותנו של הגאון המחבר כנראה מהסכמתו. הרב ר' יעקב במהור"ר נפתלי, נקרא ר' הירש ר' יאקב איס־לש, מחותנו של הגאון בית־הלל, וחתן הרב המאור הגדול מהור"ר אביגדור אשר מנוחתו כבוד בק"ק גלוגא רבתי, גם הוא עזב את עירו, והיה מגיה ספרים בבית הדפוס של הרב החכם ר' שבתי משורר בעל שפתי ישנים, אשר הקים בדהירן פארט, והגיה גם את ספר בית הלל שנדפס בשנת את"ן. (מהקדמתו לספר זה). הרב מוהר"ר שמואל בן הרב מהור"ר מענדיל מרגליות, הרב בעל ברכת הזבח מביא דבר תורה בשמו וקורא

*) הגאון מהור"ר דוד לידא חבר שמונה ספרים יהם, מגדל דוד, עיר מקלט שומר שבת, חלק אבנים, דברי דוד, תפוחי זהב, סוד ה', עיר דוד, וזה האהרון נדפס על ידי בנו הרב המאור הגדול מוהר"ר פתחיה

אותו „האלוף התורני *) . הרב ר׳ שמחה הנקרא בונם מווילנא , שיצא לגור בקראקא והיה אחד מגדולי נגבדיה , מצאתיו חתום על כתב הרבנות שנשלח מק״ק קראקא אל הגאון מוהר״ר משה בעל תפארת למשה משנת ת״ם . וחותם א״ע „בלא״א החסיד מוהר״ר אברהם זלל״ה . ובשו״ת צמח צדק נמצאה תשובה מן המחבר לכבוד „האלוף התורני המופלא וכו׳ פ״ה ע״ה כמהור״ר שמחה בונם״ ואולי הוא זה . הרב הגדול מוהר״ר בן ציון בן הרב החסיד מוהר״ר שמואל כ״ץ . חתום על קיום צוואת הרב הגאון בעל באר הגולה משנת תל״ב . ועל כמה פסקים בפנקס צ״ג , בקצור בן ציון כהנא . וכנראה היה ראב״ד בקהלתנו . הרב הגדול ר׳ חנוך בן הגאון הקדוש מוהר״ר יעקב קאפיל ז״ל הי״ד . בקיום הצואה הנ״ל.

---

*) לאשר לא מצאתי זכר האיש זה התורני הזה במקום אחר, ודבריו ערבים עלי ראיתי להעתיקם פה בלשון בעל ברכת הזבח : (ערכין רף ל״ג) רש״י ד״ה : גם יהודה שתקציר לך , קציר קצין דנו״ן מתחלפת ברי״ש כדכתיב נבוכדנאצר נבוכדראצר , ולפי״ז יובן התרגום במשלי סימן ו״ו על פסוק לך אל נמלה עצל וכו׳ אשר אין לה קצין שוטר, ומתרגמינן דלית לה חצרא, ורבים מהמעיינים לא הבינו פירושו , ושמעתי שהרב בעל תוספות יום טוב ז״ל אמר שהתרגום היה לו גירסא בפסוק אין לה קציר ברי״ש והוא דוחק , אבל לפי מה שכתב רש״י ז״ל כאן א״ש בלי שום הגה״ה , והרי״ש מתחלפת בנו״ן , וכאלו כתיב קציר , וההכרח שהביא להמתרגם להוציא ממשמעות לשון שררה הוא דהוי כפל לשון קצין ומושל , לכן תרגם קצין הוא חצרא בחלוף נו״ן ברי״ש ור״ל שאינה קוצרת התבואה ואפ״ה אגרה בקציר, ואנהיר לעיני בזה האלוף התורני מהור״ר שמואל בהרב מוהר״ר מענדל מרגליות וצ״ל מק״ק ווילנא ותנות דעתו שהגיה דעתי בזה עכ״ל.

ו.

הגאונים ר׳ משה קרעמער, ר׳ הלל, ר׳ משה דרשן, ודורם.

§ 35) הגאון ר׳ **משה** ב״ר **דוד**, נקרא בפי כל בני ווילנא בשם ר׳ **משה קרעמער**, לא ידענו אם הוא יליד ווילנא או בן עיר אחרת, גם מדת ימיו לא ידענו, וכנראה היה לאב״ד בווילנא אחרי הגאון ר׳ יצחק דפוזנן, ובפנקס ח״ק דצ״ג מצאתי פסק בהסכמתו משנת תל״ד *) והוא מתואר שם בתואר „הרב הוותיק המאור הגדול הגאון" והיה קודם לזה אב״ד בכמה קהלות, או מווילנא היתה מצודתו פרוסה עליהן. כנראה ממצבתו. והנה לא השאיר הגאון הזה אחריו ברכה מחדושי תורתו בחבור מיוחד, זולת מה שבא בשמו במחברים זולתו כמו שיבוא, אבל זקני קהלתנו מזכירים שמו עד היום בחרדת קדש, ושמו וזכרו גאונם ותאות נפשם; וזכות תורתו וצדקתו עמדה לו להיות ראש לשלשלת משפחה קדושה ורמה, אבן פנה לבתי צדיקים בווילנא, זה כמה דורות, ושארית פליטתה עומדת עד היום לנס בני עירנו. חתנו הרב הגדול מהור״ר יוסף (אשר נדבר ממנו בסמוך) בהקדמתו לספרו ראש יוסף אומר עליו: כידוע ומפורסם גודל מעלתו בכל מיני מעלות וגדולות בנגלה ובנסתר ממש השכינה שורה עליו, ונעשו על ידו מעשים נפלאים כידוע ומפורסם ומחזיק ישיבות גדולות ומשה עלה אל האלקים בשנת **תמ״ח** וכה ספרו לו בני קהילתו על מצבתו במבחר קברותינו.

על זה לבנו דוה, על נר ישראל כי כבה,
ונגהנו אסף וגוע, ולשרפת בית אלהינו שוה,
משה למרום עלה, נעורר קינה וילה,

*) וראיתי אצל הרב הגביר היקר ר׳ אברהם פרנס מצאצאי הגאון הזה חגורה ליום הכפורים שעשו חברה שמוקלער לכבוד הרב הגאון הזה ועליה מרוקמת אותיות אלו: נדבו מהחברה הקדושה שמוקלער להגאון מוהר״ר משה בן מו״ה דוד ז״ל, בשנת א״מ כתבנו בספר גאולה וישועה לפ״ק. (תל״ד), ומזה נראה כי היה לאב״ד מכמה שנים קודם לשנת תל״ד.

על האי שופרא דבארעא בלה,
מימיו נאמנים היו שותים. כל הגולה,
מורינו ורבינו, גאון עוזנו, מחמד עינינו,
הגאון הגדול אב"ד ור"מ מוהר"ר משה,
במוהר"ר דוד, אור תורתנו היתה זורחת
בכמה קהלות קדושות ופה ק"ק ווילנא
ונתבקש בישיבה של מעלה י"ב דחשון
שם חלקת מחקק ספון תנצבה.

בספר ראש יוסף לחתנו הרב מובא כמה חידושי תורה ממנו בדרך הדרוש הישר, וכן בספר זרע ישראל לנכדו (דף י"א ע"ב) ובספר פי שנים.

הרב הזה הניח שני בנים, הרב ר' אליה נקרא בשם ר' אליה חסיד, חתן הרב ר' פתחיה בהגאון בעל באר הגולה. הנזכר לעיל (§ 32) והאלוף המרומם התורני מוהר"ר חיים שעל ידו נדבה אמו הרבנית מנורת כסף לבה"כ הגדולה (שנת תנ"א פנקס רצ"ג).

§ 36) הרב הגדול ר' יוסף בהרב המופלג מוהר"ר יעקב מפינטשיב (נין ונכד להגאון הגדול רבן של כל בני הגולה מהור"ר יעקב פאלק תלמידו של הגאון מהור"ר צבי הירש אב"ד דק"ק לובלין (ראש יוסף דף מ) וחתן הגאון ר' משה קרעמער, היה מרביץ תורה בווילנא לפני חותנו ונתקבל לאב"ד בק"ק קאסאווי שלשה חדשים לפני מות חותנו ומשם לאב"ד בק"ק סעלץ והחזיק שם ישיבות, ובשנת תס"ב גלה משם מפני חמת המציק ובא להמבורג ועמד שם עד שנת תס"ו, וישב לעירו סעלץ, אך גם אז לא מצא מנוח כי מתה עליו אשתו וחמשה מבני ביתו, ובשנת ת"ע פרצה מגפה גדולה בעירו וחרב הריקים היתה מונחת על צוארו כמה פעמים, ויבקש לו מנוס בעיר ברלין, שם הדפיס את ספרו ראש יוסף חדושים בהלכות ואגדות כסדר הש"ס, בשנת תע"ו לפרט יסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך, הגאונים המסכימים על ספרו מפליגים בשבחו ומהם הגאון ר' יחיאל מיכל מברלין אומר, ראיתי זקן עולה ה"ה האלוף הרב המופלג המאור הגדול ע"ה פ"ה כבוד הישיש וכו', והגאון ר' משה חאגיז בהסכמתו על ספר זרע ישראל להרב מוהר"ר יעקב בנו, אומר: ברא כרעא דאבוה דהוה קרי תני ומתני לאחרינא ה"ה הרב הגדול המופלא כמהר"ר יוסף ז"ל דמכירו הייתי לשעבר דמתמיד בלימודו היה בטהרה קדושה וענוה ויראת ה' היא אוצרו. מלבד הרב ר' יעקב הנ"ל בעל ספר זרע ישראל, היה לו עוד בן, והוא הרב הגאון מיהר"ר משה אב"ד

דקאפונהאגין (כרם שלמה). ומחותנו הרב המאור הגדול מוהר"ר זאב וואלף אב"ד ור"מ בגליל מינסק, בהרב מוהר"ר יידל*), ומביא דבר תורה משמו (ראש יוסף דף ל"ח).

§ 37) הרב ד' **שמשון** במו"ה יוסף יצחק מוויזון, נמצא חתימת ידו על פסקים וכתבים בפנקס דצ"ג משנת י'כ'ת'ב'ו (תל"ה) ת'ה'ל'ה (ת"מ) עד שנת תנ"ד, ואולי הוא אשר היה אב"ד בווילנא אחרי מות הגאון ר' משה קרעמער כמקובל בפי זקני ווילנא שהיה בפה אב"ד בשם ר' שמשון אבל לא נמצאה מצבתו בבית הקברות.

§ 38) הגאון ר' **הלל** בהגאון ר' **יונה הלוי** אב"ד דק"ק ווילנא, לפנים בק"ק חעלמא, נכד הגאון המופלא מהור"ר אליעזר אשכנזי בעל מעשי ה' (כן מצאתי יחוסו בספר משמרת הגרשוני כ"י אשר נזכירו להלן) נמצאה הסכמתו בין רבני הועד שהסכימו על ספר ראש יוסף משנת ת"ס (ג' כ"ו שבט) „הצעיר הלל הלוי חונה ק"ק ווילנא" ובספר מצודת דוד מובא דבר תורה משמו: שמעתי בשם הגאון המנוח מוהר"ר הלל שהיה אב"ד בק"ק ווילנא (דף כ"ז) ומצבתו בבית קברות עירנו, אמריה תאמר:

האספו נשיאים והלילו רוע ירועו ויחילו
ירימו קול ויצריחו חגורת שק יעריכו
למספד מר יעוררו לאבל כבד יכינו
לילך לשדה בוכים בקול מר צורחת
על שנשבה ארון הקדש ונפל משמים לארץ
הילל בן שוחר טוב. הרב הגאון החריף
ובקי רבינו **הלל** בהגאון רבינו **יונה**
אב"ד דק"ק ווילנא. ורבינו גופו טהור
ויצאה נשמתו בטהרה, נספד ונקבר כשורה,
ב"ך טבת שנת **תס"ו** לפ"ק. ונות ביתו
עמו הרבנית החסידה הצדקנית מרת **רחל**
בהגאון מוה' **יוסף** שבר על שבר יחד
נדבקו בבית אחד ספו להיות אור בציון
ולא ימחו, לפרט **והבית הזה יהיה**.

*) הוא הגאון החסיד המפורסם מוהר"ר יהודא יודל אב"ד ור"מ דק"ק קאזלי. סרי"ג ספר קול יהודה באור על שלחן ערוך אורח חיים, ולא נדפס. ותמורתו זכהו לט"א

ובפנקס דצ"ג חתום בנו הרב ר' יוסף בין נכבדי הקהלה וגבאי דצ"ג. מיום ג' ח"י אייר **תס"ה** והוא חותם: גם אנכי באתי יוסף בהגאון מוהר"ר הלל סגל הכ"מ (?) ובלי ספק נפל טעות בהעתק הפנקס, והפרט שעל המצבה יכריע.

§ 39) הרב הגאון ר' **ברוך כהנא** רפאפורט היה אב"ד ור"מ בקהלתנו אחרי הגאון ר' הלל, מצאתיו חתום על פסק בפנקס דצ"ג מיום כ"ד תמוז (תס"ט) וכנראה היה פה אתנו רק ימים מועטים, והוא הגאון מהר"ר ברוך כ"ץ ראפאפורט ר"מ ואב"ד בק"ק פיורדא שמזכירו בעל שם הגדולים בתור זקן ויושב בישיבה ואומר: שבילדותו מדי עברו בשליחות מצוה בעיר הייצפעלד ראה לבנו מוהר"ר אריה שהיה רב שם ואמר לו כמה חדושים מהגאון אביו ז"ל. ובהסכמה על ספר הלכה ברורה הוא חותם; ברוך כהנא רפאפורט חונה ק"ק פיורדא יצ"ו ומצ"פ בק"ק הוראדנא והגליל במדינת ליטא, (ועיין בס' פרדס להגאון ר' ליב עפשטיין מקעניגסבורג דרוש ראשון) ונמצאו תשובותיו בשו"ת אור נעלם (סימן ל"ט נ"ב) והיה מחותנו של הגאון נפתלי הירש אב"ד דק"ק לבוב (עיר דוד דף ס"ח).

§ 40) הרב החסיד מוהר"ר **אליה** בהגאון ר' משה קרעמער אחד מראשי הקהלה ומנהיגיה, גבאי צדקה גדולה, ודיין, כנראה מכמה פסקים בפנקס דצ"ג שהוא חתום עליהם, הוא היה חתנו של הרב ר' פתחיה בהגאון בעל באר הגולה כנזכר ולו שלשה בנים, ר' צבי הירש, ר' בער, ר' משה, אשר בנו בתים בישראל כמו שיבא להלן, ומת הרב ר' אליה חסיד בשנת ת"ע וזה לשון המצבה

על זה דוה לבנו
פלגי מים תרד עינינו
שנפל עטרת ראשנו
אבינו הרב החסיד
מוהר"ר אליה בהגאון
מוהר"ר משה זצ"ל שעזב

ארבעה ארזים בישראל גאונים וחסידים מפורסמים. הרב מוהר"ר יוסף יאסקי אב"ד ור"מ דק"ק דובנא, הרב מוהר"ר משה זאב וואלף אב"ד דק"ק מינסק וגליל סמילאוויץ (מחותנו של בעל ראש יוסף). הרב מוהר"ר אריה ליב אב"ד דק"ק סלוצק. הרב מוהר"ר משה אב"ד ור"מ דק"ק פוזנן. וחתנו הגאון מוהר"ר אהרן הכהן אב"ד דק"ק לבוב ומנוחתו כבוד בק"ק ראווניאיי. מחותנו של הגאון הנעלה מוהר"ר יחיאל היילפרן בעל סדר הרודות —

אותנו לאנחות והוא הלך
למנוחות ביום ך״א אלול
ויעל אליהו בסערת
השמים לפ״ק תנצבה

§ 41) הרב הגאון מוהר״ר **משה** בהגאון **בעל בית הלל**, נולד בווילנא ערך **תכ״א** ולרגלי אביו יצא למדינת פולין ואשכנז, ונשא את בת המרומם החסיד מוהר״ר שלמה זלמן בן החסיד מוהר״ר ישראל בן הגאון המפורסם מוהר״ר מאיר וואלש, אב״ד וראש מדינה בק״ק בריסק דליטא. (הנזכר לעיל כמה פעמים). ומשכנו היה בקאליש, שמה למד לפני הגאון הגדול מוהר״ר אברהם אבלי בעל מגן אברהם. (כנראה מהגהות מהר״ם על ספר בית הלל סימן צ״ד קפ״ד שקורא אותו מורי ורבי), ויהי כי זקן אביו הגאון מוהר״ר הלל וישלח ויקרא לבנו לר׳ משה לסדר ספריו, והוא מלא פקודת אביו, ויסדר את החדושים שעל שו״ע יורה דעה בשלימות ושעל שו״ע אבן העזר עד סימן מ״א, וישב לביתו, והוא אז כבן כ״ח, אחרי שתי שנים מת עליו אביו הרב, ועליו צוה לפני מותו להוציא את ספריו לאור, וכמצותו עשה ויביא את ספר בית הלל לדפוס בשנת את״ן, בהוספות כמה חדושי תורה ממנו, ומלאכה רבה עשה בסדור כתבי אביו ובהוצאתם לאור, והוא היה אז אב״ד ור״מ בעיר קעמפנא (מהקדמתו לספרו בית הלל).

והנה משנת **תס״ט** מצאנוהו בעירנו ווילנא חתום על פסקים וכתבים בפנקס דצ״ג בתור דרשן וראב״ד דק״ק ווילנא. ובמקום מולדתו שם שב לעפרו בשנת **תפ״ו**. והוא כבן ס״ה. ועל מצבתו חרות לאמר׃

אבל עשי לך
ומספד מרורים
אחר רבי שהלך
לבית שערים
שערים פתחו
לבוא פני צדיק
אמונים שמרים
ה״ה הרב הגאון
הגדול מוה׳ **משה**

דרשן בהרב הגאון
הגדול בעל מחבר
בית הלל ונפטר
י"ג אייר שנת
תפ"ו לפ"ק תנצבה

וראיתי ממנו בכתיבת יד ספר **תורת אשם** (אשר שם משה) חדושי הלכות על מסכת ר"ה, יומא, מגילה תענית, וחגיגה, וכן חבור, באורים על כל ילמדנו רבינו שבמדרש, קונטרס מצורף לספר בית הלל שעל התורה מאביו, ועוד כמה כתבים בדרוש ומוסר (ביד הרבני המופלג מוהר"ר יצחק בית הלל ע"ה), ומבניו מצאתי בכתובים שם בנו: האלוף המרומם מוהר"ר שלמה זלמן.

§ 42) הרב הגאון מוהר"ר **משה** חתן ר' זאלקינד נקרא ר' משה חר"ז, דיין מצויין בקהילתנו, אביו של הרב בעל מצודת דוד שנדבר אודותיו להלן, ובהסכמות הגאונים שעל הספר הזה לבנו הרב, שבחו גדול מאד. הרב הגאון ר' יחזקאל בעל כנסת יחזקאל קורא אותו „עמיתי הרב הגדול" והגאון ר' משה חאגיז מכנהו „הרב הגדול גאון ישראל" בנו הרב בעל מצודת דוד מביא בספרו כמה חדושי תורה מפיו, ובשנת תצ"ו היה עוד בחיים. כן נראה מספרו של בנו הרב.

§ 43) הרב הגדול מוהר"ר **צבי הירש** בהמפורסם הראש והקצין מוהר"ר עזריאל במוהר"ר מרדכי מווילנא. חתן הראש ופרנס מדינה מוהר"ר מנחם מן בן כמהר"ר גרשום מווילנא. מעיר מולדתו יצא ונתקבל לאב"ד בק"ק אליק ואח"כ לראב"ד בק"ק לובלין, והוא אחד המיוחד בבית מותבא רבה של הראש והטפסר הנגיד הקצין מוהר"ר אברהם בהקצין מוהר"ר חיים, חבר ספר עטרת צבי על שו"ע חשן המשפט, באורים ולקוטי דינים מן האחרונים סמ"ע וש"ך, נדפס בשנת תפ"ב, ובעת הדפסתו היה בהאללי (בית לחם יהודה, כ"א, ט"ו) ובסוף ימיו היה בווינא מתאכסן בבית הגביר הנדיב המפורסם מוהר"ר יהודה ליב סג"ל מוינצהיים, אשר החזיקו על שולחנו ונשאו בכל טוב, למען אשר יוכל להקדיש ימיו לתורה, ולחבר חבוריו. שמה חבר ספרו על שו"ע יורה דעה, בצרוף כמה תשובות בסוף וקראו על שם מחזיקו ומיטיבו **בית לחם יהודה.** בהיותו במדינת פולין גדול ואשכנז, התחתן עם גדולי הדור: עם הרב הגאון מוהר"ר יואל בעל מגיני זהב נכד הט"ז (בית לחם יהודה מ"ג ב'). עם הרב הגאון ר' מנחם מענדל אב"ד דק"ק קראטשין, בעל עטרת זקנים (שם רע"א י"א. רע"ו ח' ובתשובה לסימן רצ"ג)

ועם הרב הגדול מוהר"ר פנחס חתן הרב הגאון מו"ה שמואל אב"ד דק"ק פראנקפורט בעל הלכה ברורה. בספרו הוא מביא „שני גאוני ווילנא" בזה"ל: שמעתי כשהייתי בעיר ואם בישראל ק"ק ווילנא, והורה הגאון מוהר"ר נחמן והגאון מוהר"ר משה ז"ל (שם רס"ה. י"ב) ולא ידעתי את הגאון ר' נחמן: גם לא יכולתי לכוון על איזה גאון ר' משה ירמוז, ואולי אל הגאון ר' משה חר"ז הנזכר. וכן הוא מביא את אחיו הגאון מוהר"ר יעקב חתנו של הגאון מוהר"ר בנימן בעל נחלת בנימן. (שם פ"ז, י"ג).

§ 44) הרב הגדול מוהר"ר **יעקב** בהרב ר' בנימן וואלף מווילנא. יצא מעירנו ונתישב בירושלים, ונקרא ר' יעקב ווילנא אשכנזי ירושלמי, אחד מגדולי חכמי הקבלה ברורו. ובחכמה זו חבר בחברת עמיתו מהר"ן ספר יאיר נתיב הנדפס ביחד עם ספר מאורי אש למהר"ם פאפירש כ"ץ. (שם הגדולים ח"ב אות מם 13). *) עוד חבר הגהות על תקוני־זהר שנדפסו בליוורנו. (שם ת'. 88). ונמצאה הסכמתו על ספר פחד יצחק להרב הגדול מוהר"ר יצחק רפאל חיים לאמפערונטי משנת אדמתם (תפ"ה). ולעת ההיא היה בבית המחבר וחותם א"ע: כה אמינא, מדוכא ומעונה, מגורש מירושלים, כצפור נודד מן קנה „ולא ידעתי סבת גרושו, ובנו הוא הרב הגדול המקובל מוהר"ר חיים ירוחם ווילנא. שנדבר על אודותיו בדור הסמוך.

§ 45) ימים רבים לישראל, וחכמת הדקדוק והמסורה, היתה מונחת בקרן זוית, ואין דורש ומבקש. וגם גדולי חכמי ישראל אשר בידם מפתחות כל מנעולי חכמת התורה לא השגיחו על המפתח הקטן לטראה הפותח שער חכמת הלשון, שהוא אמנם המבוא הראשון להבנת פשט התורה שבכתב ושעל פה. ואך בסוף המאה החמישית שבה החכמה הזאת ותתנער ותתחדש כנשר. כי העמיד ה' גואלים לשפת קדשו, במקומות שונות למגורי בני ישראל. והם הנודעים בשם: המדקדק המופלא הרב מוהר"ר שלמה זלמן הענא בעל בנין שלמה, יסוד הנקוד, צהר התיבה, והשאר. המדקדק הרב המופלג ר' אהרן משה מגרידונג בעל אהל משה והלכה למשה. המדקדק הגדול ההורני מוהר"ר יצחק אייזיק מפיורדא, אשר למד חכמה זו באמסטרדאם לפני הרב החכם השלם המדקדק הגדול מוהר"ר שמואל פוזנא וחבר ספר גרסא דיונקא, ובאר רחובות על דקדוקי רש"י. במספר צבאם באו גם בני קהלתנו אשר גם היא נתנה את יבולה, ותענה את שלום החכמה

---

*) והרב הגדול בעל תבואות הארץ בח"ב מעשה הארץ זמן ד': אומר ובאשכנזים הר"ר נתן נטע בהר"ר יהודא ליב מנהיים אב"ד בהגני, והר"ר יעקב ווילנר חתן בעל שער אפרים (אבי בעל התשובה חכם צבי) שחבר ספר מאורות נתן ויאיר נתיב וכו'. והאמת כמו שכתבנו, גם במה שהשיג שם באותו ענין הרב בעל שם הגדולים אינני מבין דבריו.

העזובה, והלא הם: הרב ר' עזריאל ב"ר משה מעשיל ובניו הר"ר ניסן והרב ר' אליהו, משפחת סופרים חכמים בתורה בחכמת הדקדוק והמסורה, ותהי ידם אמונה לבנות חרבותיה, ונדבר עליהם בפרט.

46) הרב **רבי עזריאל** ב"ר משה מעשיל, יצא הוא ובניו מווילנא ערך **ת"ס**, למדינות אשכנז ללמוד וללמד ולהחיות נפשם בחכמתם ותהי ראשית מלאכת הרב רבי עזריאל ובנו ר' ניסן, להדפיס סדור התפלה עפ"י הסדור של המדקדק מוהר"ר שבתי סופר מפרעמסלא בתוספת הגהות בנקוד המלות עפ"י הדקדוק, ולא ישרו כמה מהגהותיהם בעיני המדקדק הגדול השנון ר' זלמן הענא הנ"ל ויכתוב השגות עליהם בספרו **בנין שלמה** שהדפיס בשנת תע"ח. אולם הר"ר עזריאל לא פנה אל השגותיו, ויישב וידפיס את הסדור בברלין וכתב מרורות על משיגו, ובנו הר"ר אליה הדפיסו שלישית בווילהעלמסדארף בתקון כמה דברים כדעת בעל בנין שלמה, ובהוספת קונטרס אחרון להשיג על השגיתיו, אז הוציא הרב ר' שלמה זלמן הענא את ספרו היקר שערי תפלה (בשנת תפ"ד). לחזק השגותיו ולברר את דעתו כנגד דעת מהר"ר עזריאל ובנו. ולדעתנו אם יפה כחו של הרב הרשז"ה בחכמה זו מכח שכנגדיו, לא בכל מקום עמו הצדק ובכמה ענינים הדין עמהם. גם ספרים אחרים הוציא הר"ר עזריאל ומהם הנודעים לי: ספר פלפלא חריפתא להגאון בעל תוספת יום טוב בק"ק הענוי, שנת ועת רצון. וכן ספר קטן נקרא עבודת מקדש, קובץ המעמדית מספר שתי ידות להרב ר' מנחם די לונזאנו באיזה הוספות משלו. בשנת לא תקפוץ את ידך מאחיך האביון (תפ"ו). ואולם בנו..

46) הרב הגדול ר' **אליהו** הגדיל בתורה ובחכמת הדקדוק והמסורת, כי בצאתו עם אביו מווילנא למד בק"ק פראג בישיבת הרב הגאון מוהר"ר אברהם ברודא, ושמש בתוך כך גם את הרב הגדול החסיד מהר"ר יונה לאנדסופר בעל מעיל צדק וממנו קבל חכמת המסורת והלכות כתיבת ספר תורה (ערך תס"ב). ומאז נתן את לבו להדפיס חומשים בהגהה מדויקת בצרוף ספר **תקון סופרים**, ובהציעו את הדבר לפני הרב הגאון מוהר"ר יעקב כ"ץ אב"ד דק"ק פראנקפורט, סמך ידו עליו ויחזקו להחל במלאכה זו, אשר אמנם לא עלתה בידו. ובבואו שנית לק"ק פראג החזיקו בו גדולי העיר ובראשם הרב הגאון מוהר"ר דוד אופנהיים, והשתדלו להשיג רשיון מאת הממשלה על ההדפסה, ועל כל החברות העריכו, לעזור למהר"ר אליהו בכסף לצקת אותיות חדשות ולשאר הוצאת הדפוס, אבל מסבת איזה מפריע לא הצליח חפצו בידו וילך לאמשטרדם, וגם שם לא השיגה ידו ויאמר להדפיס מקודם את ספר אור תורה להר"ם די לונזאנו בהוספות באורים והגהות, קראם בשם **מכתב מאליהו**, אולם גם מלאכתו זאת לא השלים

כי לא הדפיס את הוספותיו כי אם על שני החומשים הראשונים ועל השאר הסתפק בספר אור תורה לבד, כי היה טרוד בעסק הדפסת החומשים. ומאת חכמי אשכנז היתה שומה מכבר שלא ירים איש את ידו להדפים שום ספר אפילו תחינות ובקשות בלי רשות שלשה מחכמי אשכנז המפורסים, והיה הרב ר' אליהו מוכרח להראות לגדולי הדור את כל מה שחדש קודם שיקבענו בדפוס, ע"כ היה מוכרח לקצר, והבטיח בהקדמתו שאחר גמר מלאכת החומשים ידפים שנית את ספרו מכתב מאליהו וישלימו, (מהקדמתו לספרו זה), ס' מכתב מאליהו נדפס בהמבורג שנת **מנחת** כהן (תצ"ח) ולא נודע לי אם מלא הבטחתו, וגם את חומשיו לא ראיתי. והנה כל כך יקרה חכמתו בעיני גדולי הדור עד שהמסכימים על החומשים ותקון סופרים שלו גמרו בהסכמתם: שלא ירים איש ממדפיסי חומשים לדבר בשער על החומשים עם תקון סופרים שלו ולא ירים איש לכתוב שום השגה וליתן בדפוס על סדור העמדת תק"ס של מהר"א אם לא שיסכימו עמו ג' רבנים הבקיאים בחכמת המסורת וכתיבת ספר תורה, בכתבם על אותה השגה, (הסכמת הגאונים בספר מכתב מאליהו). עוד חבר והדפים מהר"ר אליהו מאמר או קונטרס מ ע נ ה א ל י ה ו כללי הקריאה (פפד"מ תס"ד) מ ק ר א ק ד ש, כללי הדקדוק וקריאה בס"ת (ברלין תע"ג) ובנראה הוא הרר"א שמביא הגאון יעב"ץ בזה הלשון: הגיד לי אדם כשר ת"ח וירא שמים ידוע לרבים המדקדק הרבני כמוהר"ר אליהו ווילנער (תורת הקנאות ד' נ"ט), בסוף מכתב מאליהו, בא בנו לאמר כי הוא עוזר לאביו בסדור ובהגהת ספריו, וחתם א"ע העלוב אבי עוזרי הק' זעליג בלא"א מוהר"ר אליה ווילנר.

§ 48) הרב הקדוש מוהר"ר **רפאל** במוהר"ר **משה**, חתן הגאון מוהר"ר געץ *) נמצא שמו בפנקס דצ"ג כמה פעמים ובא זכר לנדבת רוחו שנדב סך מסוים לצדקה גדולה ד"ר טבת שנת ת"ם וכנראה היא הקדוש ר' רפאל שפיץ חותנו של הרב מוהר"ר יוסף בן הרב המאור הגדול מוהר"ר אברהם אב"ד דק"ק ווארט וראב"ד דק"ק גלוגא רבתי מחבר ספר זרע אברהם על המדרש, בן הרב הגדול הגאון מוהר"ר משה העלין אשכנזי בעל ספר ידי משה על המדרש, והרב ר' יוסף שהדפים את המדרש עם פירוש אביו ואבי זקנו באמשטרדם שנת תע"ח חותם א"ע: יוסף בהמחבר זרע אברהם ובן בנו של המחבר הגאון ידי משה, חתן הקדוש המופלא מוהר"ר רפאל שפיץ הי"ד מק"ק ווילנא. אחיו של הקדוש ר' רפאל, הוא המפורסם הקצין ר' אברהם שפיץ שדר בווינא וחתנו הוא המופלג הרבני הקצין מוהר"ר מרדכי יפה שיבוא זכרו להלן.

---

*) כנראה הוא הגאון מוה"ר אליקום געץ אב"ד דק"ק הילדסהיים מחבר ספר **אבן השוהם** שו"ת, וספר רפדוני בתפוחים.

§ 49) בימי הדור של הגאון ר' משה קרעמער היה הרב החכם הרופא המפואר מוהר"ר **אהרן דאקטאר גארדאן** אשר למד חכמת הרפואה בפאדובה, כדרך כל חכמי פולין אשר נשאם לבבם לשקוד על דלתות החכמה הזאת, כי בתי מדרש החכמות בפולין וליטא היו סגורים לפני היהודים ובשובו לארצו עשה לו שם בחכמתו ויתיצב לפני מלך פולין להיות לו לרופא, והמלך מאהבתו אותו עשה את משפחתו חפשי בישראל, ורשות נתן לבניו אחריו לדור גם באותן הרחובות בווילנא שאסיר לכל יהודי לדור שם, מקירות חייו לא נודע לנו כי אם דבר אחד אשר שמעתי מפי הרב הגדול ר' ישראל גארדאן ז"ל רב בווילנא, נין ונכד להרב ר' אהרן זה, ומצאתיו ראוי להשמע: בהשלים הרב ר' אהרן חק למודיו בפאדובה שב לארצו דרך אניה, והנה רוח סערה אחזה בכנפות האניה ותתקעה לחופי ארץ שפאניא, האניה נשברה, והוא התמלט בעור שניו ערום וחסר כל. בהציגו כף רגליו על אדמת שפאניא, אשר קאה את היהודים מתוכה ואסרה על כל איש יהודי לבוא בגבוליה בעונש מות, התנכר הרב ר' אהרן א"ע ויתהלך באשר התהלך להחיות נפשו, ויבוא באחת מערי המדינה ויגר שם כאיזה ימים, והנה חג הפסח קרב לבוא ואין מקוה לאכול מצה בעיר הזאת, ויזכור את דבר האנוסים הנמצאים בשפניא לרוב, וישת עצות בנפשו לחפש ולמצוא אחד מהם ולהתידע לו, מה עשה עמד בשוק שמוכרים שם יהקית בערב פסח לראית אם יבוא איש לקנות מן הירקות העולים על השלחן בסדר, והנה מרכבה מרקדה באחת המרכבות לגדולי העיר, ותעמוד המרכבה, ואיש נשוא פנים ינבבד נצנח מאת מרכבתו ויצו לעבדו לקנות ירקות, ר' אהרן שמר את פעמי המרכבה והנה היא באה אל היכל גדול למראה, ומשרתים רבים יוצאים ונבנסים בבהיכלי שרים, ויעמוד ר' אהרן בפתח השער ויבקש את העבדים להגיד לאדוניהם [כי איש אחד רוצה לדבר עמו, אדוני הבית הרשהו לבוא], ובבואו אמר לו: הנני מוסר נפשי בידך למען אשר תוכל למסור את נפשך בידי, עברי אנכי, וגם אתה עברי כמוני ואת אלהי השמים אתה ירא כמוני, היום ערב חג פסחנו ספחני נא אל שולחנך למען לא אמות ברעב, ויגער בו האדון כמה פעמים, עד אשר השביעהו בה' כי לא יודע הדבר, אז התודע אליו, ויהי בערב ויוליכהו אדוני הבית אל משדרות הדרים מתחת לארץ ערוכים ביופי והדר, ושמורים לחג הפסח, ושולחן ערוך כהלכות הסדר, ועמו רק אשתו ובנו הבכור, כי גם משאר בניו העלים כי יהודי הוא, לאשר לא מצאם עוד ראוים לגלות להם סודו זה. הרב גארדאן היה עמו כל ימי החג וכחדש ימים אחריו, אז שכר לו האדון האנוס הזה אניה לשיב לארצו וישא פניו במשאית ולהוצאות הדרך. בפנקס דצ"ג מצאתי את בניו חותמים א"ע בין שאר גבאי דצ"ג, והם: יחיאל מיכל במוהר"ר אהרן דאקטאר דק"ק ווילנא יצ"ו בשנת **תס"ו ס"ז**, שלמה זלמן בלא"א מוהר"ר אהרן דאקטאר יצ"ו משנת **תע"ז**. מזה נראה כי היה הרב ר' אהרן גארדאן רופא העיר והיה בשנת **תע"ז** בחיים.

§ 50) ומגדולי העיר בימי הגאונים הנזכרים בפרק זה, אשר לא התפרסמו בחבוריהם, אבל באו בכתובים על פסקים וכתבים בפנקסי העיר:

א) בימי הגאון ר' משה קרעמער.

א) הרב מוהר"ר יצחק במוהר"ר אריה ליב נקרא ריאען. ב) הרב מוהר"ר אורי בן החסיד מוהר"ר יעקב הלוי הורוויץ, שניהם חתומים על פסק מיום ג' ט' אדר בזכיות לפ"ק (תמ"ח) ועוד כמה פעמים. ג) הרב מוהר"ר שמואל במוהר"ר מאיר. ד) הרב מוהר"ר יוסף במוהר"ר יעקב מווילנא. ה) הרב מוהר"ר אהרן בהרב מוהר"ר אברהם הלוי הער. ו) הרב מוהר"ר אריה ליב במוהר"ר שמחה מבית אהרן. ארבעתם חתומים על פסק משנת תמ"ד ועוד כמה פעמים.

ב) בימי הרב הגאון מוהר"ר הלל הלוי).

א) הרב מוהר"ר משה במוהר"ר יצחק. ב) הרב מוהר"ר משה במוהר"ר שלמה. ג) הרב מוהר"ר יודא ליב במוהר"ר זיסקינד סג"ל. ד) הרב מוהר"ר מנחם נחום במהר"ר משה ש"ק. ה) הרב מוהר"ר אברהם במוהר"ר יעקב. ו) הרב מוהר"ר יוסף במוהר"ר אליעזר. ז) הרב מוהר"ר מנחם במהר"ר אברהם. שבעתם חתומים על פסק משנת תס"א בצירוף הגאון האב"ד מוהר"ר הלל. ח) הרב מוהר"ר מרדכי במהר"ר ישראל (ממקום חתימתו נראה שהיה ראב"ד). ט) הרב מוהר"ר שמואל זנוויל מייזלס. י) הרב מוה' אהרן במוהר"ר אברהם. יא) הרב הגדול מוהר"ר יהודא ליב בהגאון מוהר"ר ישראל חריף. חותנו של הרב הגדול מוהר"ר יהודא נקרא יסו"ד (שכבר זכרנו בחלק ראשון וידובר ממנו בפרט להלן). ארבעתם חתומים על פסק משנת תס"ה. יב) הרב מוהר"ר שמואל זאנוויל שפירא. יג) הרב מוהר"ר משה במוהר"ר מנחם דיינא וספרא. יד) הרב מוהר"ר יצחק במוהר"ר יהודא ליב מרגליות. שלשתם חתומים על פסק משנת תס"ח בצירוף הרב החסיד מוהר"ר אליה בהגאון מוהר"ר משה קרעמער, הנזכר לעיל. טו) הרב הגדול מוהר"ר ישראל כהן ראב"ד חתום בצירוף הרב הגאון מוהר"ר ברוך כהנא רפאפורט, על פסק משנת תס"ט, עוד כמה פעמים.

ג) בימי הגאון מוהר"ר משה דרשן.

א) הרב מוהר"ר בנימן וואלף אשכנזי. וכנראה הוא אביו של הרב הגדול מוהר"ר יעקב ווילנא ירושלמי אשכנזי המובא לעיל. ב) הרב מוהר"ר נח במוהר"ר יוסף. ג) הרב הרב מוהר"ר צבי במוהר"ר בער, שלשתם חתומים על פסק משנת תע"ד. ד) הרב מוהר"ר צמח במוהר"ר יעקב. ה) הרב מוהר"ר יהודה ב"ר בנימן.

ו) הרב מוהר"ר משה במוהר"ר יהודה ליב . ז) הרב מוהר"ר שמריה במוהר"ר יוסף א"ש , ארבעתם חתומים על פסק משנת תפ"ה : ה) הרב מוהר"ר שבתי במוהר"ר אלחנן חפץ. על כמה פסקים בשנים הדם:

§ 51) ומנכבדי העיר קציניה ומנהיגיה בעתים ההם . א) הראש ופרנס מדינה מוהר"ר מנחם מן בן כהר"ר גרשון מצאתי חתום על כמה תקנות גבאי צ"ג משנת תמ"ו . ב) האלוף הר"ר קלונימוס ב"ר אברהם ב"ר חיים „אשר הזיל זהב מכיסו סך מסוים ונדבה רוחו מרצונו הטוב לצדקה דקהלתנו וכו'" בכתב אמנה משנת תמ"ד. ג) הראש והקצין מוהר"ר עזריאל במוהר"ר מרדכי, חתן הראש ופרנס מדינה מוהר"ר מנחם הנזכר, בא על החתום על כמה תקנות בפנקס דצ"ג בראש הגבאים משנת תנ"ט, ולמטה והוא אביהם של הגאונים: מוהר"ר צבי הירש מחבר ספר עטרת צבי, ומהר"ר יעקב חתנו של הגאון בעל נחלת בנימן שהזכיר לעיל. ד) ואחיו הראש הקצין מוהר"ר יוסף במוהר"ר מרדכי מצאתיו חתום עם אחיו הראש מהר"ר עזריאל וקודם לו. ועוד כמה פעמים בראש הגבאים וגם קודם להרב החסיד מוהר"ר אליה בהגאון מהר"ם. ה) האלוף התורני המרומם הרבני מוהר"ר מרדכי המופלא מוהר"ר עזריאל הנ"ל. חותנו של הרב הגאון מוהר"ר ליב שפירא שיבוא זכרו בפרק הסמוך בא חתום בין פרנסי העיר כמה פעמים . ו) הרבני הנגיד פרנס ומנהיג שלשלת היוחסין מוהר"ר יצחק חתן ר' נטע ממשפחת גינצבורג חותנו של הרב בעל מצודת דוד שנזכרהו בסמוך, מצאתיו חתום כמה פעמים בין ראשי הגבאים דצ"ג, חותם א"ע יצחק במוהר"ר חיים גינצבורג. שנת תע"ו עד שנת ת"צ, והרב בעל מצודת דוד מביא חדוש תורה בשם „אדוני חמי זקני המנוח הגאון המפורסם מוהר"ר לייזר שהיה אב"ד ור"מ דק"ק לומבלא ואגפיה (מ"ד, דף יו"ד) ולא יכולתי לכוון חמיו של מי היה הגאון הזה . ז) האלוף הראש המנהיג מוה"ר יוסף במוהר"ר אליה. נפטר ב' שבט תע"ה (מצאתי מצבתו) . ה) הרבני מוהר"ר צבי הירש ב"ר אליה יהודא ליב בלאך מגבאי דצ"ג נדב ס"ת לבית הכנסת הגדולה יום טוב כסלו בעת רצון . לפ"ק (פנקס דצ"ג) *) . ט) ובנו : האלוף התירני הרבני ומופלג כבוד מוהר"ר יוסף במוהר"ר צבי בלאך נפטר ביום ג' שבט וימת יוסף הצדיק (נוסח המצבה שעל קברו) . י) האלוף המרומם מוהר"ר יעקב בהחסיד מוהר"ר שמואל. יא) האלוף המרומם מוה"ר שלמה זאלקינד במוהר"ר ברוך. ובניו האלופים מוהר"ר משה ומהור"ר אליעזר. יב) האלוף הרא"ש מוהר"ר

---

*) וזה לשון פרשת הנדבה: עטי נאמנה להודיע מקום דבר המלך ודתו מגיע, כלי תכלת דומה לרקיע, איך מדעתי וצביוני הטוב נדבתי לי לשמי לצמיתות ולחלוטין ספר תורת ריחה נודף כצלוחית של פלייטין בכל קמטין ולמען ידעו דור אחרון לחבצלת השרון כפולה מא"מ הופיע מהר פארן, וכו'.

אליעזר ליפמאן מייזלש. יג) האלוף מו"ה בן ציון במוהר"ר יהודה ליב. יד) הרב האלוף מו"ה יעקב צבי במוהר"ר אהרן ז"ל דיינא מקראקא. וכמדומה לי שהוא היה מחותנו של הגאון מוהר"ר משה דרשן וראב"ד. טו) האלוף הראש מוהר"ר גרשון בלא"א מודר"ר עקיבא ר"ג. טז) האלוף מוהר"ר ש מ ע ו ן בהרב מוהר"ר יעקב יעקובקי. יז) האלוף מוהר"ר א ה ר ן במהר"ר שלמה זלמן בערקש. יח) האלוף מוהר"ר ל ו י בלא"א מתתיה ליברמאן. יט) האלוף המרומם התורני הראש ומנהיג ה"ה מוהר"ר אברהם בהרב מוהר"ר יחיאל (כן מכנהו הגאון ר' אריה ליב שפירא בפנקס דצ"ג מיום ל"ז למב"י הקי"א), כל עשרה אלה חתימים על פסקים וכתבים בפנקס דצ"ג משנת ת"ע.

§ 52) ובתחלת ימי הדור הזה כנראה היה הרב ר' שמואל ווילנער שהיה מ"מ ומ"ץ דק"ק נאוואראדאק, והוא בן הרבני מוהר"ר שמעלקי מסלוצק התן הרב הגאון מוהר"ר דוד קוידנובר אחיו של מהרש"ק. וקרוב לסוף ימי הדור בא לקהלתנו הרב הגאון מוהר"ר אליעזר נין מנקלסבורג בהחבר מוהר"ר יוסף יוזפא טרילינגער, מחבר ספר משנת דרבי אליעזר, אשר בלכתו למסעיו לארץ הקדושה בא גם לעירנו, לדרוש ברבים, ונטרפה השעה ומת בווילנא (הקדמת בנו לספרו של מר אביו הנדפס בשנת תע"ז). ובין חכמי הדור הזה ראוי לפי דעתנו למנות חכם אחד מבני ווילנא שנמצא ספרו בכ"י בבית העקד לרד"א, נקרא ס' הנצחון וכוח באמונה, ועם הקראים.

ז.

הגאון מוהר"ר יהושע העשיל, הרב ר' יהודה סו"ד ודורם.

§ 53) אחרי הגאון מוהר"ר **ברוך כהנא ראפאפורט**, מצאנו את הגאון מוהר"ר **יהושע העשיל**. אב"ד ור"מ בקריתנו, ולא ידענו אם הוא מלא את מקומו אחריו, או עבר איזה זמן ביניהם, אבל בשנת **תפ"ט** כבר היה אור תורתו זורח בקהלתנו. ובשנה ההיא כתב אליו הרב ר' יקותיאל הרופא כמו שיבוא בסמוך, הגאון מוהר"ר העשיל הוא בנו של הגאון המפורסם מוהר"ר שאול שהיה אב"ד בק"ק בריסק, בקראקא והגליל, בן הגאון המפורסם רבן של גדולי חכמי דורו הנקרא ר' ר' העשיל אב"ד דק"ק קראקא, וחתן הרב הנגיד החריף המפורסם מוהר"ר הירש במוהר"ר בנימין (בן חתם א"ע הגאון מוהר"י אב"ד דקהלתנו בהסכמתו משנת תק"ב על הדפסת תלמוד ירושלמי עם פירוש קרבן העדה שחבר כבוד גיסי הגאון המפורסם מוהר"ר דוד אב"ד דק"ק דעסוויא). משפחתו הגדולה בישראל, היא שלשלת גאונים מדור דור למעלה ראש, ואפס קצתה נזכר בשם הגדולים עיי"ש. אבי הגאון אב"ד דקהלתנו והוא הגאון מוהר"ר שאול, נמצאה תשובתו בסוף שו"ת רמ"א, הנדפסת בשנת תע"א באמשטרדאם ושם מתיחס אל הר"מ מפאדובה, וחותם דברי: הנדחה מפני השעה וישב בגולה ומצפה לישועה הקטן שאול הרובץ בק"ק קראקא והגליל יצ"ו חותם פה ברעסלא, אחיו של הגאון האב"ד דקהלתנו, והצעיר ממנו, הוא הגאון הגדול המפורסם מוהר"ר אריה ליב אב"ד דק"ק אמשטרדם, חתן הגאון המפורסם מוהר"ר צבי אשכנזי הידוע בשם **חכם צבי**, בבחרותו הביא לדפוס את שו"ת הרמ"א באמשטרדם שנת תע"א ומת בשנת תקט"ו שביעי של פסח, וגיסו הגאון החכם מוהר"ר יעקב עמדן הספידו ושאג **שאגת אריה** על פטירתו (נדפס באשטרדם):

בשו"ת מקום שמואל מביא את הגאון אב"ד דקהלתנו בזה"ל: שאלני הגאון מוהר"ר יהושע העשיל אב"ד דק"ק ווילון כאשר הייתי כעובר אורח בק"ק הנ"ל ונתארחתי אצלו בביתו בית ועד לחכמים, ובאסיפת ומעמד כלם הקשה קושיא זו בשם אביו זקנו רבן של כל בני הגולה מוהר"ר העשיל זלל"ה (שאלה כ'). חכמי עירנו מפליגים בשבחו מאד, ובפסקים הנעשים

בבית דין בצרוף כבודו כותבים עליו בצירוף: הרב הגאון הגדול *) הישיש בישישים חכמה ואורך ימים. (פנקס חשבון עזבון הר"מ רבקש) ולא זכינו לאור חכמתו אשר גברה לפי מדת ידיו, ונפטר לעולמו זקן ושבע ימים בשנת תק"ט ומצבתו במבחר קברינו תקרא אל אבל.

אבל עשי לך ומספד מרורים
אחרי רבי שהלך לבית שערים
שערים פתחו לבוא צדיק אמונים שמרים
שומרים בחומות ירושלים הופקדו לשערים
שערי שמים פתחו למולו בקול שירים
שיר להו ולן בבי כמים המוגרים
נגר מבריכה העליונה הפחות והשרים
ה"ה הרב הגאון שושילתא דדהבא זהב
פרוים מורינו ורבינו יהושע העשל
בהגאון מוהר"ר שאול והלך לעולמו
כ"ו אלול שנת תק"ט לפ"ק תנצבה

מצאתי הסכמתו על ספר גאון צבי להרב הגאון מוהר"ר צבי הירש הלוי הורוויץ משנת תצ"ו.

---

*) כבודו של הגאון הזה היה גדול גם בעיני חכמי הקראים. והחכם המופלא ר' שלמה ב"ר אהרן הזקן מחבר ספר אפריון, היה ממקורביו, ומכנהו „הגאון המופלא" וכבר זכר חותני הרב החכם השלם מוהר"ר מרדכי נאטאנזאהן נ"י במכתבו על דבר הקראים המצורף לספר הדביר, את דברי החידות שהיו בין הגאון האב"ד, ובין החכם הקראי הזה, וראיתי להזכירם פה בלשון בעל האפריון: אמר המבין חדות. בהיותי בק"ק ווילנא פעם אחת פגשתי ברחוב היהודים יוצא מב"ה את אב"ד דק"ק הנ"ל ה"ה הגאון המופלא כמוהר"ר יהושע העשל נר"ו בהגאון המופלג כמוהר"ר שאול זצלה"ה והקדימני הגאון בחידה זאת באמרו —

ראשית שמך ואחריתו מהר בביתך לעשותו
והנותר באמצעיתו תכין ליראי השם שתותו

ועל רגל אחת השיבותי לרום מעלתו בזה הלשון

גזרתך אקיים, שמך הראשון אהפך ואסיים
ובשיעור שמי או שמך השני, תמצא הכל מוכן על שולחני

זה פתרון החידות מדובר בהם נכבדות. חדה הקודמת על שם שלמה, אשר המובן ממנו שה, ויי"ן, בר"ת וס"ת, ובאמצעיתו גימטריא יי"ן. והחידה השנית ע"ש יהושע העשל, כי כשתהפוך מלת יהושע למפרע יצא עשויה, דהיינו השה כבר עשויה ומובנת, וכן מלת העשל. עושה לשעה למפרע, והרצון בו בשיעור שעה ימצא הכל מתוקן לסעודה. וקץ החידה.

§ 54) הרב המאור הגדול ר' **יהודא ליב** אב"ד דק"ק הארקי, ונתקבל לראב"ד בקהלתנו בימי הגאון מוהר"ר יהושע העשיל, נמצא ממנו כמה חדושי תורה בספר מצודת דוד (עיין בסמוך) ומת קודם שנת ת"ק, וכבוד גדול עשו לו ולמקום מנוחת כבודו, שיצא פסק דין „שאין רשות לקבור עכצש"ת שום אדם סמוך לקבורת הרב המאור הגדול מוהר"ר יהודא ליב ראש בית דין דק"ק יצ"ו בתוך ששה קברים מן הקבר של הרב המאה"ג כי אם שיהיה אותו אדם מורה הוראה וגם שיתן עשרים טאלער ישנים קשים בעד מקום קבורה" (פנקס צדקה גדולה) ואולי הוא ר' יהודא ליב מטיקטין הבא על החתום בכמה פסקים אחר האב"ד בפנקס הנ"ל.

55) הרב הגאון ר' **אריה ליב** בהגאון ר' יצחק שפירא, נולד שנת הס"א ובהיותו בן תשעה מת עליו אביו ביום כ"ה אדר א' **עת** צרה, אז הובא לליטא, ויהי חתן לכבוד הנגיד המפורסם מוהר"ר מרדכי בהנגיד הנודע מוהר"ר עזריאל בווילנא (עיין §50). חותנו וחמותו פקחו עינם עליו לטובה ופזרו עליו הרבה לגדלו בין ברכי החכמים, והוא הצליח בלמודו מאד עד שבשנת **תצ"ב**, והוא בן כ"א, הוציא לאור את ספרו על מסכת סופרים, הכולל שני חבורים נחלת אריאל בפשט, ומעון אריות בפלפול, ושם עליהם נוספות מאמר אריתי מורי בדיני סופרים וספרים (דהיינו פורט, לפרט כ**א**שר **צ**וה ה' **את** משה) על שער הספר הוא מתיחס כזה: אריה ליב בן לקדושת כבוד אדוני אבי הרב הגאון מוהר"ר יצחק שפירא חתן לכבוד חותני ה"ה האלוף המרומם התורני הרבני המופלא ומופלג המפורסם מוהר"ר מרדכי בן הקצין המנושא מנזר ושר הנגיד המפורסם מוהר"ר עזריאל (אביו של הרב הגדול מוהר"ר צבי בעל ספר עטרת צבי עיין למעלה 45), מהיושבים ראשונה וכו', בעיר ואם בישראל קריה נאמנה משוש כל הארץ השרידים אשר ה' קורא מדושתי ובן גרני ק"ק ווילנא. המחבר מדבר בשבח ספרו ואומר: „ובמעט חכמת ההנדסה, דקדוק ומסורת והגיון בללתיו" עדות נאמנה כי היתה לו ידיעה בחכמות אלו, ואהבתו אליהן היא מלאה את לבבו אהבה לכל חכם; ומצאתי בכ"י מכתבים אשר הריץ עם החכם ראש לעדת הקראים בטרוקי ר' שלמה מחבר ספר האפריון, בטענות שבין הרבנים והקראים, משנת תע"ח, בהיות הגאון ר' אריה ליב בן י"ז שנה, והמכתבים כתובים באהבה וריעות, בהשקט ובמנוחה, ולא באיבה כדרך המתוכחים. בסוף ימיו היה ספרא ודיינא בווילנא ומצאתיו תתום על פסקים, וכתבים רבים, בפנקסאות שונות, ועוד שמו נודע בווילנא בשם ר' לבלי הקטן, ונפטר בשנת תקכ"א, וזה לשון המצבה:

פה נטמן הרב הגאון המנוח
מוהר"ר אריה ליב בעל המחבר
ספר נחלת אריאל ומעון אריות
על מסכת סופרים וי"נ בקדושה
ובטהרה יום ט"ז אייר לפרט
ואשר מורה צדק לעדתו
ת נ צ ב ה

§ 56) הרב הגדול מוהר"ר **דוד**, בהגאון מהור"ר **משה חר"ז** הנזכר **לעיל**, דיינא דקהלתנו, חתן הרבני הנגיד פרנס ומנהיג שלשלת היחסין מוהר"ר יצחק חתן ר' נטע ממשפחת **גינצבורג** הנ"ל. בבית חותנו הנגיד ראה טובה הרבה ולמד מעושר, אבל אחרי כן נהפך עליו הגלגל וחבר ספר מעוני, והוא ספר **מצודת דוד**, חדושי אגדות, והדפיסו בעצמו באלטונה שנת **תצ"ו**, בהסכמת הגאונים ר' יחזקאל קאצענעלנפוגין ור' משה חאגיז, על הקדמתו הוא חותם א"ע: דוד בהרב הגדול מוהר"ר משה ח"ר זלקינד מק"ק עיר מלאה חכמים וסופרים ווילנא נא"ה אשר ממנה אור תורה יוצא ווילנא יע"א. בספרו מביא חדושים בשם מר אביו הגאון, בשם מחותנו הרבני המופלא מוהר"ר צבי הירש בהגאון מוהר"ר משה אב"ד ור"מ דמדינת אנשבאך חתן הגאון המפורסם מוהר"ר יעקב אב"ד דק"ק פראנקפורט. (מצודת דוד ס"ח ע"ב) ובשם המאור הגדול הרב המפורסם מוהר"ר ליב אב"ד דק"ק הארקי. ועכשיו ראב"ד בק"ק ווילנא (שם מ"ט, ע"ב. ס"ו, א) ובשם: אדוני חמי זקני המנוח הגאון המפורסם מוהר"ר לייזר שהית אב"ד ור"מ דק"ק לובמלא ואגפיה (שם יו"ד):

§ 57) הרב החכם הרופא מוהר"ר **יקותיאל** בן החסיד מוהר"ר ליב. לפנים בישראל היתה התורה והחכמה אחיות תאומות ולא הצרו אשה לרעותה, וקהלתנו המפוארה, מאז החל רוח אהבת החכמה לפעם בלב גדוליה, הרה וילדה חכמים בתורה, נאמנים בבריתה ומתעסקים גם כן בחכמה וביחוד בחכמת הרפואה. ויהי לנו הרב ר' א ה ר ן ג א ר ד א ן בדור הקודם לעד, ובדור הזה האיש יקותיאל אשר אחרי מלאו כרסו בתורה, נסע לפאדובה, ללמוד חכמת הרפואה ולהתעטר בכתרה, אולם אהבתו למחקרי סתרי הקבלה העמידתו לפני הרב הנעלה החכם הכולל המקובל מהור"ר משה ח י י ם ל ו צ א ט ו ותדבק נפש יקותיאל אחריו, ויהי בהנשא הגיון רוח לוצאטו למרום חכמת הקבלה, ושכלו עף במועף על כנפי הרגשותיו העצומות לחביון עוז שדי, היה הרב יקותיאל אוחז בכנף מעיל רבו ונגרר

אחריו. ובהפעלות נפשו על הגדולות אשר שמע מפי לוצאטו, מהר להודיע זאת, אל הגאון מוהר"ר יהושע העשיל אב"ד דקהלתנו, ולהחכם ר מרדכי יפה בווילנא הנזכר (§ 47).

המכתבים האלה העתיקם הרב הגאון הקנאי מוהר"ר יעב"ץ בספר תורת הקנאות (דף מ"ד מ"ה), למען יכונן בחציו על כותבם ועל רבו של הכותב ר' משה חיים לוצאטו. ולאשר, המלחמה עם רמח"ל היתה אחת המלחמות הדתיות הגדולות אשר הרעישו את עולם חכמת ישראל בימי הדור ההוא, ראיתי להעתיק ראשי דברים ממכתבו אל הגאון האב"ד דקהלתנו: מאן עייל קומי כו' כש"ת כמוהר"ר יהושע העשיל נר"ו. עתה באתי על דברי תורה מן המודיעים ולפנים, בפנים שוחקות שמחה של מצוה, מעי ע"כ יגילו ולבי ישמח ואני נותן הודיה על חלקי וגורלי וכו' שבאתי בכאן בזמן הזה וכו' ופליאה נשגבה היתה בעיני על מה עשה ה' שעכב פעמי רגלי מלבוא בזמן זמנים וזמניהם בשנים שחלפו ועברו, אך אין זה כי אם אלהים חשבה למובה לזכני בכתרה של תורה וכו', כי מצאתי את שאהבה נפשי בכאן אחד בחור מעם ה"ה חסידא קדישא המקובל האלהי יניק וחכים אב בחכמה ורך בשנים מכ"ש משה חיים לוצאטו נר"ו. וזה כי שנתים שעברו נתגלה לו מגיד אחד וכו' והאיש משה עניו מאד והיה מסתיר פניו מהגיד וכו' אפי' לאביו ואמו, רק לאיזה חברים המקשיבים בקולו ורומדים בישיבתו הרמה, ואחר שנודע לי קבל גם לי ללמוד עמו במחיצתו הקדושה ותהי למשיב נפש, לשתות בצמא מי בירו מים שאין להם סוף; אשרי לאזנים שומעות דברי אלהים חיים משה ידבר והאלהים יעננו בקול. והנה עתה שאדוני מ"ו הנ"ל בהיותו בן כ"ב שנה אין דבר נעלם ממנו דבר גדול או קטן מעשה מרכבה וכו', וזאת העולה על כלנה אשר זכה משה ומזכה רבים בחבורו הגדול קדוש ונורא שמו הזהר, אשר הכימי ממרומים לבא במחברת ספר הזהר הנ"ל הנשמות הקדושים אשר בארץ וכו', אשרי לי שזכיתי לכל זה ואלמלא לא באתי אלא לדבר זה דייני וכו'. וחלילה לאדוני להטיל מום בקדשים לדמות לשאר דוברי כזב כי גברים דברי אמת וכו' ואפסיק בין הפרקים ואומר שלום, יקותיאל בהחסיד מוהר"ר ליב מווילנא יום ה' ז' אלול דהאי שתא **תפ"ט** לפ"ק. ובמכתבו אל הר"ר מרדכי יפה אומר: והנה גם אנכי מרוב אהבת התורה אמרתי לעזוב את חכמת החצונית עד שהוגד לי מפי מגיד, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך וכו', ותיתם העומד על התורה ועל העבודה לקבל כתר הרופאים אי"ה.

והנה לא נודע מה ענה לו האב"ד דקהלתנו שהיה מחותנו של הגאון המפורסם מוהר"ר צבי אשכנזי, ובנו הגאון יעבץ, ראשי הקנאים בדור הזה. אולם חכמי ווינציא, וגדולי חכמי ישראל בקהלות הגדולות עמדו כנגד הרב

ר' משה חיים לוצאטו, ותלמידיו, והחבילה נתפרדה. וכנראה נשאר החכם הרופא ר' יקותיאל עוד כמה שנים בפאדובה, ובסתר התעסק בחכמת הקבלה עם חבריו תלמידי רמח"ל. גם אחרי צאת רבו מעירו לגיר באמשטרדאם (עיין כרם חמד ח"ג תולדות רמח"ל). ומספר תורת הקנאית נראה כי שב לליטא ושם עשה לו נפשות רבות לחכמת הקבלה, ובשנת **תקי"ב** היה בהאג בתור משולח מק"ק בריסק דליטא וכבוד גדול עשו לו שם (תוה"ק דף נ"ח). הרב ר' יקותיאל היה חכם גדול תלמודי ומופלג בחכמת הקבלה והשאיר כמה ספרים בכ"י, אשר נמצא בעקד הספרים של הגביר הרב החכם מוהר"ר יה"ש בקובץ הנקרא **אוצר בלום** (כפי הרשימה שנמצאת ביד ידידי הרב החכם השלם מוהר"ר י צ ח ק א י י ז י ק בן־יעקב נ"י). והם, א) **מראה המוסר** קבלה. ב) דרושים ובקשות וחדושים בקבלה. ג) **מר קשישא ומר ינוקא**, וכוח על הקבלה. ד) **סוגיות התלמוד** באור לי"ג מדות דרבי ישמעאל וכללי התלמוד.

§ 58) הרב הגדול מוהר"ר **חיים ירוחם** ווילנא. בהרב הגדול מוהר"ר יעקב ווילנא ירושלמי שזכרנו לעיל שלוחא דרחמנא מא"י, גדולי הדור אשר סמכו ידיהם עליו, הרבו להגדיל בשבחיו מאד. ואחד המיוחד בהם מתארו בתארים נעלים לאמר: „וז"ה החכם השלם זה סיני מקובל אלהי, פום ממלל רברבתא יציבא בארעא, ודבורו עושה רושם רשימה וחקיקה וחציבה חצבה עמודיה שבעה וכו' כבוד הרב מוהר"ר חיים ירוחם וכו' בן לאיתו צדיק כמוהר"ר יעקב מיקירי ק"ק ווילנא המפורסם בדורו לשבח כו' בספרו **יאיר נתיב** שחבר. הגאון מוהר"ר ליב עפשטיין מק"ב בספרו הפרדס). בשנת תקי"ד היה בווינא ולשם שלח אליו הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יונתן אייבשיץ את מכתביו והקריב לפני משפטו את דבר הקמיעות אשר בעבורם הרעישו מתנגדיו את העולם. והרב מוהר"ר חיים ירוחם עמד לימין צדקו של הגאון מוהרר"י ודן דינו למזור. ולהראות כמה רב חילו דהאי גברא, מעתיק הגאון מהרר"י את אשר כתבו חכמי קוסטאנטינה על אודות הרב ר' חיים ירוחם: וז"ל: פה קונסטאנטינה נמצא מרגליות ואבן יקרה מאד החכם השלם מקובל אלהי ורב ועצום מוהר"ר חיים ירוחם ווילנא איש האלהים מוחזק בחסידות ומוכתר בכתר תורה, צדיק זה בא לבית מלוננו מארץ ישראל והאיר אל עבר פנינו שיעץ ורבץ תורה בקדושה וטהרה וכו'. וכי פנה לחזור לארץ ישראל חלינו פניו יגמור לטובה שליחות מצוה ובחזירתו שלום ישב עולם לפני אלהים יפוצו מעינותיו ומפיו תורה והלכתא ברוחא (לוחות העדות ד' נ"ז). ונמצאה הסכמתו בצירוף עם עמיתו וחבירו בשליחות מצוה, הרב הגדול ר' מאיר דישינורא, על ספר הפרדס והלכה ברורה של הגאון ר' ליב עפשטיין אב"ד דק"ב, שנתנו לו בהיותם בעירו בשליחות מצוה, והמסכימים חותמים: כה דברי שלוחי ומורשי מגליל העליון עיר

הקדש צפת תוב"ב בחדש אדר הנהדר כפ' ובשנת זכרון לפני ה' תמיד (תקי"ט).

§ 59) הרב הגדול הגביר הנדיב המפורסם מוהר"ר **יהודה** במוהר"ר **אליעזר**, ספרא ודיינא דקהלתנו נקרא בשם **יסו"ד** חתנו של הרב הגדול מוהר"ר יהודא ליב בהגאון מוהר"ר ישראל הנזכר, וחותנו של הגאון מוהר"ר שמואל אב"ד דקהלתנו. הוא יהודא אשר גבר באחיו ועמד בפרץ להציל את עדתו מצרת ומעקת אויב, (כנזכר בחלק הראשון § 22) וברוח נדיבת אמת, וענות צדק בזר רכוש רב, לטובת הצדקות וההקדשות, ועשה לו שם עולם בבנין בית המדרש החדש (הנקרא על שמו קלויז יסו"ד). ובחזק את בדקי בית הכנסת הגדולה, והנה זכר לקצת מעשיו הטובים ופעולותיו הנמרצות בא בפנקסי העיר, ובצואתו בחשבו עם קונו לפני מותו. וראינו להעתיק מהם דברים אחדים:

ברכה לראש משביר, גמיר וסביר, קרנא דתורה בי גביר, הן גביר הוא ניהו גברא רבה ויקירא האלוף המרומם התורני הרבני המופלא הראש והקצין מפואר לשבח, סגן בשם כבוד מוהר"ר יהודא ספרא ודיינא דקהלתנו יצ"ו אשר מעולם מאנשי השם והמעלה, לשם ולתהלה, ראש לנדיבים נדיבי עם אלהי אברהם שנדר נדרים ונדבות הרי עלי והרי זה עולה במעלות ומדות תרומיות והגונות ונדר סך רב ומסוים להיות הקרן קיים, וממקצת המעות הפריש... מאות וחמשים זהובים בשעבוד נחלאות וכו'. בכן כהיום הזה נעשה מעמד בינינו האלופים הגבאים דצ"ג ובין ה"ה מהרי"ם הנ"ל עפ"י הסכמת בית דין יפה דק"ק יצ"ו שהמצוה של יין הבדלה יהיה שייך למוהרי"ם עולמי עד, וכו'. ומהרי"ם שעבר המקום שלו בבה"כ עז"א אצל ארון הקדש וכו'. לגבות מזה בכל שבת תמידין כסדרן וכו'. גם קבלנו עלינו ועל הבאים אחרינו שלא לערער ולמחות בנדון המעמדים שיעשה מהרי"ם עם ה"ה מגידי תהלים ושארי חברות קדושות אודות המנינים (להתפלל אחרי מותו). אין בידינו לערער ע"ז וכו', מחרת יו"כ תקיו"ד. (פנקס דצ"ג).—צאו וראו במה גמלו אנשי קהלתנו את צדקות הרב יסוד, והודו לו חסדיו הרבים עמהם, ומה לקח מידם יותר מזכות מצוה בעד מצותיו! וכן במקום אחר מצאנו: איך שלגמול הפעולות הטובות שעשה הרבני הראש וכו' מוהר"ר יהודא ספרא ודיינא דקהלתנו שהוציא מכח אל הפועל והביא הפראווי וכו' (עיין חלק א' § 22). זאת ועוד אחרת שהוציא הוצאות מרובות על תקון הבית ששייך לו כהיום ושהיה שייך להסיפרים הקודמים וכו' ותקון הבית שייך על אלופי הקהל, אז אמרנו ועניננו שיהי' הבית הל"ז שייך למוהר"ר יסו"ד לחלוטין וכו', ובאופן שינדב הבית הלז כפי נדבת לבו על איזה צדקה וכו' דקהלתנו (פנקס נר תמיד)

ובצואתו הנפלאה הוא אומר: (סימן כ׳) מבוקשתי מכל אנשי קהלתנו יצ״ו מקטון ועד גדול להיות חקוק על לוח לבם הטהור כל הטוב שגמלתי לכל קהלתנו בנפשי ובמאדי, מיום עמדי על דעתי שאזרתי כגבור חלצי ובכל כחי עבדתי הן בעיר והן בחוץ לעיר, אל כל האדונים הגדולים והחסידים הדוכסים והבישופים ירום הודם אל רעמאנטארים ק״ק סלאנים׳ כמה פעמים, ולק״ק נאוואהרדאק ולק״ק קארעליטשיץ הכל בחנם אין כסף ופשיטא בלי שום הידור כבוד כלל וכלל, וגם אצל בעלי חובות הקהלה, פעלתי הנחות העולים לאלפים ולרבבות גדולות ושעשיתי גמר עם השר וכו׳ וכו׳ וכו׳. ואף זאת שהחוב של יג״פ . . . סלקתי מכיסי שהיה לה״ה הקהל יצ״ו הוצאות עליו כל שבוע לערך ארבעים זהובים, ורבים כהמה עד כי חדל לספור, ופשיטא בדבר הפשר של המקום כאשר ידוע ומפורסם לאנשי קהלתנו יצ״ו כו׳ (עיין ח״א (22 §) וגם נסעתי בעצמי לק״ק בריסק דליטא אסעסארייא והיה לי היזק והוצאות בביתי ובדרך לערך שני אלפים, ועזבתי את בתי המנוחה מרת ליבא על ערש דוי ר״ל ואעפי״כ נסעתי והשגתי בעזרת ה׳ תוקף על הפשר של המקים וכו׳. (עיין שם) וגם לרבות כל ימי נתתי השגחה פרטית על המכתבים וקייטין השייכים לה״ה הקהל יצ״ו, והיו תחת בשמירה מעולה בכן יהיה כל הנ״ל חקוק על לבבם הטהור לשלם עבור הנ״ל לחתני הרב הגאון נר״ו, וזרעו אחריו, ולא ליתן ח״ו להם מתנת חנם אלא לקיים כתבים של התני הרב הגאון הנ״ל ולזוגתי העלובה המוכתרת בכתר יוחסין. ואם יהי׳ לי איזה זכות אזי כמו שעשיתי פעולות בעולם הזה אזי ג״כ להמליץ בעלמא דקשוט עבור כלל הקהלה יצ״ו ועבור פרט, ונא להעתיק הפונקט הלז, ולתן אחר פטירתי בחדר הקהל יצ״ו בכדי שישימו על לבם תמיד כל הנ״ל וגם להעתיק הפונקט: כ״א. שלענין כתבי הקהל יצ״ו. שיהיה ג״כ חקוק על לוח לבם הטהור הנ״ל כל מה שעשיתי כל ימי חיי ולטובת הקהלה יצ״ו, וגם מה שהוצאתי מהכח אל הפועל השציטען שעל גבי בהכ״נ הגדולה כלל והגג שביניהם בלי שום סיוע משום אדם כי אם עם הראש ר׳ ליב במוהר״ר משה ר״א ר״ת.

(סימן כ״א) וליתן כל הכתבים שבתיבה מיוחדת השייכים לה״ה הקהל יצ״ו מקטון ועד גדול, ואף הכתב הקטון שבהם הוא צורך גדול לה״ד הקהל יצ״ו. וגם כל הכתבים הקרועים הפרועים וכו׳ אף שהמה ישנים עד מאד וכו׳ ולדעתי שיתמנה ע״ז איש כשר ונאמן ושיהיה אוהב הקהלה כמו שהייתי כל ימי ולהרשים כל הכתבים הנ״ל בפנקס מיוחד ויהי׳ מונח אצל איזה נאמן אחר וכן כל הכתבים שיותן ליד הנ״ל יוכתב בפנקס של נאמן שני וכו׳.

(סימן כ״ה) ואף גם זאת כל ימי חיי חלילה היה לי להתפאר מכל הטובות שעשיתי על דברים שהם קיים על עולמית, דהיינו כיפת חומר

בבה"כ דח"ק גחש"א, וגם אלמעמער (בבית הכנסת הגדולה) וגם בית מקולין כפת חומה בתוכו, וטס של נחשת עם אותיות של כסף במלאכת מצויר ומיופה מאד ופרוכת וכפרת ואבן של שיש בפני ארון הקדש ושארי דברים אשר נשכח מלבי, וגם פזרתי במזומנים סך רב שעולה מהם פירות לבתי מדרשות ולשארי חבורות קדושות ולצדקה גדולה וכו' בחוק ולא יעבור וגם פזרתי אלף ושתי מאות מעות עולמית על קרובי, ואחרון חביב שהוצאתי על הבית המדרש החדש . . . . ארבעה עשר אלפים ויותר, וסהדי במרומים שלא עשיתי כל זאת לכבודי ח"ו ולא להתפאר רק לשמו של הקב"ה ולטובת הקהלה וכו'. ובנוגע להנהגת ביתו צוה לאמר: ובעסק הפרנסה לדעתי להתנהג כמו שאני נהגתי עד יום מותי ושלא יהיו שום היראת היתר על שום אדם בעולם: (י"ב) ולמען השם ליתן מעשר מהרווחים שירוויחו בשום ענין ואופן בעולם, ולא ליתן יותר מהחומש מן הרווחים כי חייך קודמים ולא יצטרכו ח"ו לבריות: (י"ד) (הצואה נעשית קודם פסח שנת תקכ"א).

ומלבד הנדבות הגדולות האלה שעלה זכרונם לפניו קודם הפרדו, עשה בצואתו פזרון רב ועצום לחלק לגדולי הדור ולתלמידי חכמים, ולצדקות לשעה ולעולמית והכל בסדר נכון ובדיוק גדול. ומה טוב שיהיה הרב יסו"ד למופת לכל עשירי ישראל ממנו יראו וכן יעשו, לדעת להשתמש לטובת הכלל בעשרם אשר חננם ה', בזמנם, ובידיעותיהם כאשר עשה האיש הגדול הזה, זה כמאה שנים.

הרב יסו"ד היה איזה זמן במקום האב"ד בעירנו בתחלת ימי רבניתו של חתנו הגאון שהיה עוד צעיר לימים, כמו שנראה בפנקס דצ"ג ומצאתיו חתום בין רבני הועד שהיה בק"ק מיר מיום ג' ה' כסלו תקי"ב, בדבר המחלוקת שהיתה בין הגאונים מיהר"ר יהונתן אייבשיץ ומוהר"ר יעקב עמדין *) בזה"ל: יהודא ספרא ודיינא דק"ק ווילנא הנבחר במקום רב בק"ק הנ"ל (לוחות העדות ל"ז). וכן בהסכמה על קבוץ נדבות לצורך בדק בית תפלתו של מרן מהר"י קארו בניקופל. חתום ג"כ בלשון כזה. (שערי בנימין). ויעל

---

*) חכמי ווילנא, עמדו לימין צדקו של הגאון מהר"ר יהונתן כנגד טענות הגאון יעב"ץ והגאונים שעמו. וכבר בשנת תקי"א, יצא כרוז מאת גדולי קריתנו, קורא בחיל לאמר: הקהל את העם האנשים והנשים והטף למען תלמוד ליראה את ה' אלהים, את לרבות תלמידי חכמים כל המהרהר אחרי רבו כמהרהר אחר שכינה, קול פחדים נשמע באזנינו, אוי למשמע אוזן דאבה נפשנו, הכזה יעשה בישראל, עדיין מרקד בינינו שנאת חנם ולשון הרע, ולהוציא שם רע של שקר, שהוציא על הגאון הגדול מופת דורנו וכו' כבודו הגדול מוה"ר יהונתן נר"ו אשר עשה ועושה ישועה גדולה בישראל בתורה ויראה וכו'. כל הנ"ל הכרזתי בבהכ"נ קוץ ברמה נשמע היום יום ב' כ"ו לחדש תקי"א.

נאום תנחום בל"א כמהור"ר אברהם ז"ל שמש ונאמן דק"ק ווילנא

(לוחות העדות ל"ז).

ויעל יהודא אל אלהים בשנת תקכ"ב, ויקבר בקבר אשר כרה לו בחייו, ואבן מצבתו תזעק לאמר:

שאו קינה,
אוי כי פנה,
יסוד ופנה,
ערה נפשו ערות יסוד
הררי קדש קידש ויסד
וי אשר בעפר יוסד
דר ודר יקומם מוסד
איפוא הוא בארץ יסוד
ה"ה הרב מוהר"ר
יסו"ד דק"ק ווילנא.
נגוע בעש"ק כ"ד אדר
שנת, וירד יהודה מאת
אחיו ויט עד עולמו לפ"ק.

מעטו בתארים על המצבה למלא את דבריו אשר יסד בצואתו לאמר: ולחקוק עליו תיבות אלו: פה נטמן הרב מוהר"ר יסוד דק"ק ווילנא וזוגתו הרבנית מרת חי' בת הרב המנוח מוהר"ר ליב נכד הרב הגאון מוהר"ר הלל ונכד הגאון מוהר"ר ישראל חריף זכרונם לברכה. (צואה. כ"ב).

§ 60) הרב הגאון החכם מוהר"ר אליעזר אב"ד דק"ק קראז. לא נעלתה בידינו לדעת ממנו זולת מצבתו הנפלאה באיכותה: וזה לשונה:

פה צפון ת"ח ונבון הרב המאור הגדול
הגאון המפורסם חריף ובקי בכל חדרי
תורה וספרא וספרי ותוספתא ופלסופיא
ושבע חכמות בנגלה ורזין נ"י ע"ה פ"ה
מוהר"ר אליעזר אב"ד ור"מ דק"ק קראז
נגוע ויצאה נשמתו בקדושתו בסיום משנתו
עש"ק ר"ח מנחם אב, שנת תקכט.

השם פלסופיא על מצבת גאון בבית מועד לכל חי בקהלתנו. יחיד במינו כפי שנודע לנו, וקבוץ התארים מלם על אבן אחת עדות נאמנה על גדולת השוכן תחתיו, וחבל על דאבד ולא משתכח זכר למעשיו אשר עשה בעולם התורה והחכמה, אך קבלה בפי זקני ווילנא שהגאון החכם הזה היה רבו של הגאון האב"ד האחרון בווילנא.

§ 61) ובימי הדור הזה היה הקדוש הרב מוהר"ר **מנחם מן** במוהר"ר אריה מוויזין, מופלג בתורה ובחסידות וחוסה במותו צדיק, את אשר שמו המישלים או החוקרים בפי הפלסיף החסיד סיקראט, שמענו מפורש יוצא מפי מנחם, לפני שוב נפשו הטהורה לצרור החיים. והוא מתבוסס ברמיו, (יום י"ז בתמוז). ויפתח במשל פיו ללמד לשומעיו לדעת כבוד הנפש והשארותה, ומה רב טוב הצפון ליראי שמו וליודעים אותו בכל דרכיהם, כי כל סגולות הארץ הבל כנגדו, וחיי בשרים תחת השמש אפס ותהו בעיני הנפש השבה למעונה אל אביה שבשמים, עד כי לא תזכיר גם את העול הנעשה לה או אל הגוף בית משכנה בימי מגוריה, כאשר יקל בעיני המהעשר עושר גדול לפקוד עון גזל אגורת נחושת גזלו ממנו בימי עניו, והאלהים יבקש את הנרדף. הלא חתותים דבריו על עמודי בית יהודא, (דף מ"ו). לזכר נפש הקדוש הזה, חברו חכמי ווילנא תפלה מיוחדת נמצא בקובץ תפלות כ"י בהכ"נ הגדולה — ועמיתו בחסידות ובטהרת הקדוש הרב ר' אברהם ב"ר אברהם, הנלוה על בית ישראל, ועלה כליל ביום שני לחג מ"ת שנת **תק"ט***).

62) ומבית דינו של הגאון מוהר"ר יהושע העשיל שמצאנו אותם בפנקס רצ"ג הם.

א) על פסק משנת תפ"ז

א) הרב ר' יהודא ליב מטיקטין. (בתור ראב"ר). ב) הרב מוה' צבי הירש במוהר"ר ישכר בערוש הלוי, ומצבתו במבחר קברותינו, שבורה והברה, ובנמצא לפליטה הוא מתואר . . . . . חריף ובקי בכל חדרי תורה, צנא מלא ספרא וספרי ומכילתא, ונפטר ט' סיון שנת . . . . . . ועל פסק מיום כ"ו אלול תפ"ח בצירוף הרב ר' יהודא ליב מטיקטין. (בתור ראב"ר) א) הרב ר' אברהם במוהר"ר אורי, ב) הר"ר יצחק יעקב במוהר"ר עקיבא ר"ג

*) עיין הוספות

ב) על פסק מיום כ"ו מנחם אב ת"צ. בצרוף כבוד הרב הגאון מוהר"ר יהושע העשיל.

א) הרב ר' יהודא ליב מטיקטין הנ"ל. ב) הרב ר' יהודא בא"א הרר"י בנימין זלה"ה. ג) הרב ר' נח בלא"א הר"ר יוסף זלה"ה. ד) הר"ר טוביה בא"א מוהר"ר אורי זלה"ה. ה) הרב ר' יהודא ליב במוהר"ר מרדכי סג"ל, (מלבד הנזכרים, בפסק הקודם).

ג) על פסק מיום ו', ז' מרחשון תק"ד בצרוף הגאון הנ"ל.

א) הרב ר' אברהם בלא"א מוהר"ר יעקב צבי זלה"ה זסלבר זק"ש. ומצאתיו חתום שלישי על כתב הרבנות של הגאון מוהר"ר שמואל האב"ד, משנת תק"י. ב) הרב ר' אליעזר בלא"א כמוהר"ר גרשון מענדיל זלה"ה איש לפשיץ. (מלבד הנזכרים בפסקים הקודמים, ואשר דברנו עליהם בפרט). ובא הר"ר אליעזר זה בין דייני ווילנא שלא בצרוף האב"ד, משנת **תפ"ח**. ומת בשנת תקט"ז, וגם מצבתו נמצא בקברות העיר. וז"ל:

הוי!

אבוי על פטירת אבי רכב ישראל ופרשיו
לילה ויום לא מש מתוך אהלה של תורה
עז כנמר ורץ כצבי לעשות רצון אביו שבשמים
במסתרים תבכה נפשי על
גרם המעלות שנפל לארץ
שם טוב משמן טוב, ויום המות כ"א כסליו
ה"ה הרבני מו' אליעזר בהרב מו' גרשם זצ"ל
לפרט. יבא שלום ינוחו על משכבותם.

ד) על פסק מיום ו' אב תק"ח בצירוף האב"ד:

א) הרב מוהר"ר **יצחק אייזיק** במהור"ר אליעזר ראב"ד ודרשן פק"ק הנ"ל. וכפי אשר מצאתי בכתבי יד ישנים: היה הרב ר' יצחק אייזיק חתנו של הגאון מהור"ר משה דרשן, ואביו מהור"ר אליעזר הוא הרב הגדול אב"ד דק"ק קאסווי. ומהררי"א העתיק רוב כתבי הגאון חותנו וחיתנו זקנו הגאון בעל בית הלל. וכן נמצא בכתובים אלו חדושי תורה בהלכה ודרש מהרב מוהר"ר יצחק, ומאביו הרב מוהר"ר אליעזר. ב) הרב משה בהרב החסיד מוהר"ר אליה זצ"ל. הוא הרב ר' אליה חסיד בהגאון ר' משה קרעמער.

והרב ר' משה כמו שמצאתי במקום אחר, היה מ"ץ דק"ק קאייני. ומת בווילנא כנראה אחר שנת תקכ"ה ונקבר אצל אחיו הרב מוהר"ר צבי הירש אביו של הרב הגביר ר' אליה פעסעלעס (כמו שיבוא זכרו להלן), ומצבה אחת לשניהם:

מה טוב ומה נעים שבת אחים יחד
בני הרב החסיד מו' אליה בהגאון
מו' משה, ונכדו של באר הגולה, ה"ה
הרב מו' צבי הירש י"נ ער"ח סיון,
שנת תקכ"ה, והרב מו' משה י"נ י"ב טבת
תנצב"ה.

ג) הרב ר' יודא בלא"א מוהרר"ש זלמן. ד) הרב ר' זאב וואלה בלא"א מוהר"ר יעקב זצלה"ה (טריווש). ונמצא עוד כמה פעמים. ואולי הוא הצדיק ר' זאב שנמצא מצבתו שבורה ורצוצה, ומכוסה בעפר אצל קבר הגאון מוהר"ר אריה ליב שפירא הנ"ל. ומצורת האותיות נכרת, שנעשה המצבה בדור הזה, וזה אשר יכולנו להוציא מן השארית הנמצאה הזאת

זלעפה אחזונו במורא
אשר צדיק תמים ונורא
בזכותו הצילנו מצרה
. . . יקם טמורה
. . . קדיש . . . .
אוי לנו אשר ממנו נעדרה
לקח אותו אלהים.
דיין אמת וספרא
פה . . . .
. . . .

ה) על פסק מיום ז', ה' לירח סיון שנת תק"י בצירוף הרב יסו"ד (מלבד הנזכרים מקודם).

א) הרב ר' הלל במוהר"ר שמואל ז"ל מזעמער. ב) הרב ר' פלונימוס במוהר"ר חיים זלל"ה. ג) הרב ר' שלמה זלמן בלא"א

מוהר"ר חיים, מ"ץ דק"ק ווילנא. הוא הרב הגדול הדיין מ"ץ ומגיד מישרים דק"ק יצ"ו. ומת בשנת תקכ"ו ומצבתו קצרה וברה.

לזאת אזעק במרה על פטירת אבי
אבי רכב ישראל, „המורה דרך
לדעת אל, ועוסק בתורה ומצות יום וליל
ה"ה הרב המגיד הדיין המצוין המפורסם
מוהר"ר שלמה זלמן במוהר"ר חיים
וי"נ יום א' ח' תמוז שנת תקכ"ו לפ"ק.
תנצבה.

וכנראה הוא אביו של הרב המובהק מוהר"ר חיים מסערהייא שזכרו בפרק הסמוך. ד) הרב ר' אברהם במוהר"ר אליעזר ז"ל. ה) הר"ר יעקב בלא"א במוהר"ר דוב בער זלה"ה. ו) הר"ר יהודא ליב בלא"א כמוהר"ר יעקב. ז) הר"ר יעקב אריה ליב במוהר"ר מרדכי. ח) הרב ר' יצחק במוהר"ר יהודא ליב יצ"ו רי"ט. ועל פסק משנת תקי"א. ט) הרב ר' מרדכי בהרב מוהר"ר משה. י) הרב חיים בהו"ה מוהר"ר יחיאל.

ובימי הדור הזה הרב הצדיק מהור"ר שלמה זלמן במוהר"ר בער בהרב ר' אליה חסיד שזכרנו (§ 39). אבי הגאון החסיד רבינו אליהו ואחיו הגאונים, שניחד עליהם הדבור בפרק הבא, ונמצא בפנקס עזבון של בעל באר הגולה הנזכר „באשר שהתודני מהורר"ש זלמן במהרד"ב בקש להחיות נפשו מהמעות הנ"ל וידוע שתורתו אומנתו בדין שיטול שכרו" ומקום מנוחתו במבחר קברותינו, ומצבתו בשולי מצבת הראש ר' אליה מפנסק שיבוא זכרו בסמוך, וכתוב עליה: פה נטמן איש תם וישר ר' שלמה זלמן במוהר"ר בער וי"נ יום א' דחנוכה, שנת תקי"ט: (ועיין עליות אליהו, שצוה שלא יתארוהו על מצבתו בתארים אחרים).

§ 63) ומנכבדי העיר וקציניה בדור הזה. המפורסמים והנודעים לנו, א) הרבני המופלא הנגיד מוהר"ר אליעזר במוהר"ר יהודא. מראש המתנדבים לטובת הצדקות. ומתואר בפנקס דצ"ג „האלוף המרומם התורני הראש ומנהיג" ובא חתום בין ראשי גבאי דצ"ג משנת תצ"ד ונפטר בשם טוב בשנת תקט"ז. ומצבתו כוללת אותו את אשתו ואת בתו שמתו בפרק אחד.

אספדה ואילילה בלב נכאב
צרת אחות ואם ואב
לקח ארון אלהים והנזר
אוי בלי בעפרא אבי אבי
יושר הורי וצדקתם בזכרי
ראשי מים דמעה מקורי
עפעפי יזלו בראותי אחותי
טמונה פה בקברות אבותי
זכות צדקתם אהגה בהגיון
ידם פרשו לעני ואביון
ראשי מים ועני נגרה
לפטירת בני צבי תפארה
שנפטרו, הרבני המופלא המפורסם
מהור"ר אליעזר במוהר"ר יהודא
ד' אלול תקט"ז, ואמי הצנועה
ברײנה, ואחותי הצנועה מ' צארטיל

ב) „המנהיג התורני הרבני המופלא חריף ובקי מוהר"ר אריה ליב במוהר"ר יוסף בלאך נפטר כ"ד מרחשון שנת תקט"ז" זה זכרו על מצבתו. והיה הרב ר' ליב בלאך, מחותנו של הה"ג ר' אליה פעסעלעס, מחריפי חכמי קהלתנו, עד כי בו בחרו ראשי העדה לשלחו לנסות ולתהות על קנקנו של הגאון החסיד רבינו אליהו, בבואו לווילנא ובקש להשתקע פה. (שמעתי מפי הרב המאור הגדול מוהר"ר זאב וואלף מ"מ ומ"ץ דקהלתינו נין ונכד להרב הגדול הזה). ומצאתיו חתום על כתב הרבנות של האב"ד האחרון דקהלתנו. בין גדולי הנכבדים.

ג) הראש המנהיג מוהר"ר אליה ב"ר משה מײלעס מפנסק פרנס ומנהיג המדינה, מצאנוהו בין חכמי הועד שהיה בק"ק מיר משנת תקי"ב בדבר המחלוקת שבין הגאונים מהור"ר יהונתן ומהר"יעבץ, בתור נבחר מווילנא, וכן בהסכמה על ספר שערי בנימן עם הרב יסו"ד (§ 48). וחתום על כתב הרבנות הנ"ל שני להה"ב ר' ליב בלאך הנ"ל. ומצבתו קצרה במלים וארוכה בענינה.

פה נטמן בארץ
איש אשר עמד בפרץ
לפני שרים וחורי ארץ
והציל את בני ישראל
מ כ ל י ו ן ו ח ר ץ
ה"ה הראש מוהר"ר
אליה ב"ר משה
מפנסק . ויצא נשמתו
יו"ד טבת תקכ"ז . —

ולא עלתה בידינו למצוא זכר לנפלאותיו אשר עשה ומאיזה כליון וחרץ הציל **את** עמו .

69) ומאשר **מצאנו** שמם בכתובים עם גדולי הדור **קרואי מועד**, או מנוחתם כבוד במבחר קברותינו ולא זכינו למצוא זכר לעלילותיהם, א) הרב ר' אברהם במוהר"ר צבי הירש הלוי, החתום הראשון על כתב הרבנות הנ"ל. ב) הר"ר י צ ח ק במוהר"ר ח י י ם מסלוצק החתום השני על הכתב הנ"ל, ואולי הוא האלוף מהור"ר י צ ח ק במוהר"ר חיים **גינצבורג** הבא חתום בין ראשי העדה על תקנה מיום ב"ך כסלו ת"צ. ג) „האלוף המרומם הרבני המנהיג מוהר"ר היים במהור"ר אליעזר פייביש בן הוא מתואר בפנקס דצ"ג. בזכרון נדבתו ס"ת לבה"כ שנת תצ"ד. והוא חתום בין ראשי העדה בפנקס הנ"ל מיום ב"ך כסליו ת"צ. ד) האלוף הר"ר דוד במוהר"ר ברוך הלוי זצ"ל. בנראה פרנס ומנהיג המדינה כי בא חתום בהסכמה על שערי בנימין בתור נבחר מווילנא, עם הרב י ס ו " ד והר"ר אליה מיילעש. וחתום על כתב הרבנות הנ"ל. ה) „האלוף הרבני הראש המ' מוהר"ר י ש כ ר ב ע ר בהרב מוהר"ר אברהם זצ"ל בשנת **תקבר** בשיבה טובה, טו"ב שבט" (תקט"ו, מצבתו): ואחיו" הרבני הראש מהו' יהודא ליב בהרב מוהר"ר אברהם „ונפטר ביום א' כ"א אדר ראשון תקט"ז" (מצבתו). „התורני הראש המנהיג מוהר"ר שלום במוהר"ר גרשום מענדיל זצ"ל וי"נ א' דר"ח אלול תקי"ט" (מצבתו). ומצאתיו חתום בין ראשי הפרנסים מיום ב"ך כסליו **ת"צ**. הרבני המופלג הראש מוה' שמואל במוהר"ר צבי נפטר ב"ר שבט תק"ך (מצבתו).

תולדות ר' יצחק מפוזנן

היה נקרא בזמנו בשם רבינו יצחק הגדול, עיין עיר ווילנא צד 5 והלאה ידיעות רבות אודותיו ויש עוד להוסיף כי בזמנו היה להם עסקים הרבנים עם הקראים ולאות זכרון העתקתי הכתב אשר נדפס בהכרמל שנה שניה י"ג טבת תרכ"ד נו' 23, מאמר לקורות הרבנים והקראים בליטא „ההמשך מנו' 11 לשנה הנ"ל השייך לענייננו „וז"ל, שלומים אלה. על מעט קלף, לשר האלף ה"ה האלוף המרומם על כל ברכה, אשרי העם שלו ככה, רופא מיכהה לרבים, בשער בת רבים, כמהר"ר עזרא 1) קראי מק"ק טראק יצו.

הנה הקיומים אשר השאיל רום מעכ"ת מכרנו ליד האלוף מוהר"ר יעקב סג"ל שמש דקהלתנו יצ"ו, והוא יעלה ויבא ויגיע אותם ליד מעכ"ת, ותשואות מלאה תשואות חן חן על הטוב אשר גמל אתנו, וגם אנחנו אלה פה כמים הפנים לפנים, תמיד מוכנים, ומזומנים. לשלב ככל גמולות כהנה וכהנה, והיה זה רב שלומים, מצור עולמים, ב"ע ד"ש החותמים פה ק"ק ווילנא יום ג' י"ז סיון ת"א.

נאום שלמה מינץ הלוי 2) ספרא דמתא ק"ק ווילנא החותם בפקודת האלופים המנהיגים יצ"ו.

ממלכת כהנים וגוי קדש שומרי אמונים, חשובים וספונים, רוזנים וחורים, זכים ומהורים, המה ראשי עם קודש המתנשא לכל לראש, אלופים קצינים בכודם הגדול ראשי מדינות דליטא יצ"ו והמה יעמדו לפניהם מלכם בראשם עמודי העולם ה"ה נ"י המופלאים בדורנו בנאים, כאחד מן התנאים גאונים רבנים, נרם יאיר כאור נוגה א"ס,

נבואה אל היכל רום מע"כ להמליץ מליצת יושר בפני שלחן הטהור בעסק הקראים אשר מעולם היה להם חזקת ישוב בעיר מרוקי והיו שם כמה מנינים וגם בית הקברות אשר שם גם בעלי בתים קבורים מאז ומקדם קידם תיקון קברות שלנו, 3) וגם ידוע לרום מע"ל קיומים אשר יש להם בעיר מרוקי, וגם אנחנו לקחנו כמה פעמים קיומים שלהם ומשם הוכרחנו לקחת הקיומים שלהם, ועכשיו עיר חריבה מאין יושב, והנה בא אחד בהצעת דבריו לבקש מאתנו דברים הראוים להביא על כתב לפני שלחן הטהור שיפקחו ברוב חכמתם ת"ל לראות ולבנות חורבות הנהרס שיתאספו יחד כבראשונה, הלא רום מע"ל ת"ל חכמיתו ובינתו' הנמצא בזה, ודי בזה כי רום הדרת פאר מעלת יודעים לעשות בדת כמנהגכם ת"ל, ובזה תזכו לרב טוב.

ד"ה יום ב' ר"ח שבט תחי"ו לפ"ק (תכ"ד)

נאום הצעיר יצחק בא"א מו' אברהם זלה"ה 4)

יחיאל מיכל בלא"א מו' יצחק ז"ל נקרא מיכל דיין מווילנא

יוסף בן מוהר"ר יצחק ז"ל

פתחיה בא"א מהר"ר משה שליט"א

מרדכי בהר"ר אברהם נקרא מרדכי עזריאלך

יהודא תנחום בא"א מו' משה

אשר בא"א אהרן ז"ל

---

1) הוא החכם רבי עזרא במ"ר ניסים אשר למד לפני הרב החכם הכולל מוהר"ר יב"ר מקנדיאה בהיותו בליטא (בשנות ב"פ.) מדי שנה בשנה פירוש רש"י על התורה עם פירוש המזרחי, עם פירוש הראב"ע (אילם ד"ת) ועיין קריה נאמנה (דף 68)

2) אולי הוא הרב ר' שלמה הלוי אשר היה ראב"ד בבית דינו של הגאון בעל חלקת מחוקק (עיין ק"נ דף 87)

3) הוא האב"ד ובקונטרס דינים ומנהגים הנספח לסדר סליחות לט"ו בכסליו הנדפס בווילנא בשנת תר"נ כתוב: „כן פסק הלכה למעשה הגאון הגדול איש האשכולות מוהר"ר יצחק ז"ל שהיה אב"ד ור"מ בקהלתנו יצ"ו בשנת הת"כ לפק עיי"ש.

עוד נמצאהו חתום בועד הרבנים והקראים בליטא בהתועדות המדינה בק"ק זאבלודאווא, ס' ט' אדר כ"ד ת"ת, בראשון.

4) מהמליצה הזאת נבין כי ביה"ק לעדת ווילנא הרבנים בראשונה היה **יחד** עם בה"ק לעדת הקראים ובאיזה שנה נתפרדו לא נודע לנו.

הראשון, חתם הצעיר באלפי יהודא איש טראפא, והסכמתו נדפסה על ס' עמודיה שבעה: להר"ר בצלאל דרשן (לובלין תפ"ו) חותם, יהודא בהר"ר בנימין וואלף חונה בק"ק הוראדנא בוועד זאבלודאווי יום ד' ב' דר"ת אדר כד"ת. ובעל עיר גבורים לא הביאו, השני בלא התום.

השלישי נפתלי הירץ גינזבורג בלא"א החסיד כמוהרי"א זלה"ה (מסלוצק)

הרביעי ר' יצחק ב"ר אברהם הנ"ל, (עיין תולדות משפחת גינזבורג צד 208, והרב מת ט"ז סיון בפוזנן תמ"ה.

בס' לב אריה (ווילמרש דארף תלד) דף ט"ז כותב: שמעתי מפי ש"ב הרה"ג המופלג בדורו מו' יצחק נרו אב"ד ור"מ דק"ק פוזנא והגליל

פתחיה, הוא בן הגאון בעל באר הגולה

מרדכי, הוא חותן הגאון ר' ליב שפירא בעל נחלת אריאל ומעון אריות

אשר הוא בן הרב אהרן שתדלן מווילנא הוא הנקרא ר' אשר גינצבורג

או ר' אשר ר' קלמנ"ס מווילנא הנכבד בעמו ונבחר לנסוע לועדי המדינה משנת תל"ג, עד שנת, תמ"ז עיין משפחת גינזבורג צד 27.

לתולדות הגאון ר' משה רבקש בעל באר הגולה

כן נקרא ע"ש אשתו או ע"ש חמותו וכנראה בא לווילנא יחד מפראג עם הגאון ר' מאנש חיות מפראג בשנת שע"ו, ובבאר הגולה בחלק אבן העזר סי' קכ"ה, כתב: וזכורני שבשנת שע"ו, בהיות הרב החסיד מהר"ר יאקובקי ז"ל בק"ק ווילנא ציה לכתוב בקולמוס של קנה, עיי"ש, וכנראה היה איש עשיר אשר רכש לו חצר גדול ברחוב היהודים מול בית הכנסת הגדול הנקרא בשם: (דורך הויף] אשר כמה מנכדי נכדיו יש למו ירושה בתים וחנויות בחצר הזה, ואין אחד מהם יודע, יום, וחדש, ושנת מותו ובברחו מק"ק ווילנא בשנת תט"ו מסיבת המלחמות בא לאמשטרדם ושמה השלים את באורו „באר הגולה" וטובי לב החזיקו אותו והדפיסו ביחד עם השו"ע ושם בסוף השיר כותב:

„ישפות שלום ויחזירני לק"ק ווילנא, לאיתני על כני כבראשונה, ימהר הגאולה וציון יבנה וכו', והיתה השלמתי הספר היקר הזה יום רביעי ט' תמוז תכ"ד, לפ"ק" וגם ממנו נדפסו שני מכתבים, א) להרב יצחק ברוך, ב) לר' אברהם פינטו, הכרמל שנה ז' נו' 2)

בעל המחבר ס' אור יקרות ולוית חן (זאלקאווי תקט"ז) מתיחס אליו וכותב: כי הגאון ר' משה רבקש הוא ממשפחת חפ"ץ מק"ק ווילנא, — וכן המחבר ס' מאמר אפשרית הטבעית (אמשטרדם תקכ"ב) כותב ג"כ ממשפחת חפץ, המחבר ס' זהב מזוקק, (זאלקווא תפ"ה) המלביה"ר מתיחס, וכותב „שיש לו כמה חדושים ושו"ת מא"א זקני הגאון המפורסם מו' משה רבקש ז"ל

לתולדות בן אחותו הגאון ר' דוד לידא, עיין אודותיו בס' כנסת ישראל להר"ר שי"פ, ובס' אנשי שם להר"ש באבער באריכות והושב שמה שמות ספריו, מגדל דוד, עיר מקלט, סוד ה', תפוחי זהב, שומר שבת, עיר דוד, דברי דוד, חלקי אבנים „דרוש נאה שרביט הזהב, דובב שפתים על משניות, בת עין, סדור תפלה חבור גדול על השו"ע; ועל פוסקים ראשונים ואחרונים, יד כל בו, עיין אוה"ס לבן יעקב ועיין הכרמל שנה א צד 379 במכתב הגרמ"ש, ובס' נהג כצאן יוסף ברף ל"ג שם שיר לנתינת ס"ת מהג"מ דוד לידא והעתק מצבתו במצבת קדש ובס' אנשי שם הנ"ל כתוב, יום ה' כ"ז חשון ת"נ חסר אות אחת תנ"ג או ד', או תנ"ז כי לפי חשבון הלוחות היה אז יום ה' כ"ז חשון הנ"ל.

הגיע לידי ס' עיר דוד (אמשטרדם פרופס תע"ח) היה תלמיד לדודו הגאון ר' העשיל אב"ד ור"מ דק"ק לובלין, וקראקא וחותם במו' אריה ליב מק"ק זוואלין, חתן ר' וואלף ר' יוזפ'ש מק"ק לבוב, אב"ד בכמה קהלות קדושות במדינת פולין וליטא ומגנצא ובסוף ימיו באמשטרדם, על ס' זה באו שמונה רבנים גדולים בהסכמותיהם ובראשם הג"מ יצחק ב"ר אברהם מפוזנן, הי"י מנחם ת"ס, — מביא בספרו זה חדושי תורה מגדולי דורו, מחותני חביבי הרב הג' ר' וואלף אב"ד לוקאטש — ממהר"ר מאיר עלזיש דיין בפפד"מ— מחותני יש"ב הגאון ר' שמחה זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק לובלין והגליל— מהרה"ג ר' משה בן אחי המופלג מו' נתן נר"ו אב"ד

ור"מ דק"ק קאזמיר וק"ק יאניוועי—מחותני הרב הג' ר' יוסף דרשן ודיינא דק"ק פוזנא,— מהגאון ר' יעקב בהגאון ר' יצחק אב"ד ור"מ בק"ק פוזנא בהיותי בק"ק לבוב'— מחתני המופלג מו' יצחק אייזיק ז"ל, במו' יששכר בער מלובלין—מש"ב הרה"ג ר' ישראל נר"ו בהגאון ר' נפתלי הירץ אבד"ק לבוב והגליל, חתן ש"ב הגאון ר' ברוך נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק פיורדא ונתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק הוראדנא—מהג"מ ליב חסיד—מפי חתני חביבי התורני המופלג מו' משה נר"ו בהגאון הגדול המנוח מו' זלמן מירל'ש אב"ד ור"מ דק"ק המבורג ואלטונא, — מפי חביבי המאוה"ג חו"ע החכם הכולל ר' יצחק אייזיק מקושטאנדינא מ"מ ודרשן וראב"ד דק"ק לבוב אחי החכם השלם חו"ע הר"ר אריה ליב בני החכם השלם מו' מרדכי מקושטאנדינא בעהמ"ח ס' שתי לוחות א) על אל תקרי שבש"ס, והב' על מאי דכתיב.

ובנו של הה"ג רד"ל הוא הרב הג' ר' פתחיה אבד"ק יאס ומנהיג בק"ק לבוב ואב"ד ור"מ דק"ק וואלדאווא וק"ק סלאוטיש—ובנו ש"ר פתחיה הה"ג דוד הי' חתן הרה"ג ר' ישראל נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק זאסלב חתן הגאון ר' יצחק אבד"ק בראד — מחותני חביבי הגאון ר' בצלאל כ"ץ אב"ד ור"מ בק"ק אוסטרה בהגאון ר' נפתלי כ"ץ.

ובנו של הג"מ דוד, הוא הגאון ר' פתחיה אשר הדפיס איזה מספרי אביו ומת בפפד"מ יום ב' בטו"ב אייר תקי"א (ולפי חשבון הלוחות חל יום ב' בטו"ב אייר בשנת תק"י, והאלף יתיר), ומצבתו בס' אנשי שם הנ"ל וכפי הנראה היה זקן מאד — גם חתן היה לר' דוד, הוא הר"ר משה בהגאון ר' משולם זלמן מירלש אב"ד אה"ו (עיין ספר עיר דוד דף ע"ד ע"ב).

בצד 100 ר' יהודה ליב ב"ר שלמה מווילנא היה אב"ד בק"ק ראטארדם אצל קהל הגולה מפולין כמ"ש בהסכמתו על ס' אור חדש לר' חיים כאכנר (אמשטרדם ועל ס' מגדול דוד ביום א' ר"ח אלול, תגאלו, (ת"ם) ועל כ' עיר דוד טו"ב למב"י, תמ"ג.

בצד הנ"ל ר' יעקב איסרל'ס וכנראה הוא הנדפס תשובתו בס' גאון צבי סי' ד', ונזכר שם בכבוד גדול „הרב המאור הגדול מופת הדור תפארת גאון יעקב מרנא ורבנא מו' יעקב נ"י, והיה רבו מובהק של הגאון ר' היים חייקא הלוי אבד"ק הוראדנא יצ"ו ותתימתו הירוויץ (עיין אודותיו בס' עיר גבורים צד 42, ובקונטרס רחובות עיר צד 18) ור' יעקב הנ"ל הגיה את ס' עין יעקב (אמשטרדם תמ"ד) וישמה קצת הדושיו עם חדושי הרב ר' יצחק מאיר תאומים הנדפס בסוף הע"י הנ"ל והמה חתני הר"ר אביגדור קרא בן החסיד מו' שניאור איבש, והר"א היה חתן הגאון בעל קקיון דיונה כנראה מהקדמת ס' השיב ר' אליעזר ובתשובה סי' ב' והוא מילידי עיר ווין הבירה והרביץ תורה בפ"ק ובק"ק אפטא וקינסטנטין ובא בהסכמה על ס' שפתי ישנים (אמשטרדם ת..) ובסוף ימיו היה אב"ד בק"ק גלויגא (וימת בש"ק ד"ה אדר תל"ת) אור החיים צד 7 סי' 18—ור' יעקב הגיה את ס' חסד לאברהם אזולאי (תמ"ה) וס' מגני ארץ, וס' אהבת עולם לר' שלמה אלגאזי (דיהרנפורט תג"ן)

צד 100 הרב ר' שמחה בונב מווילנא, כתב רבנות של הגאון בעל תפארת למשה נדפס בהמליץ נו' 136 בשנת תרמ"ו והועתק בס' דעת קדושים להר"ר ישראל טוביה אייזענשטאט פיטרבורג תרנ"ז-ח צד, 9. והחכם יאפ"ז בהמליץ תרמ"ו י"ג כסליו מבקר שמה את הכתב רבנות הנ"ל ומראה שם חסרונות ושבושים ומתקן ומוסיף עוד שני חתומים ר' שמחה הירץ דוד מווילנא ור' ירוחם (לאחרים בן החסיד הרופא ר' (אברהם) גארדאן ז"ל

משנת תכ"ז עד שנת תל"ג, לא מצאנו זכרון רב אב"ד בווילנא באותן שש השנים עד הגאון ר' נחמן מלאדמיר אשר בא בהסכמה על ספר יגדל דוד להגמ"ר דוד לידא וחותם הצעיר נחמן בלא"א מוהר"ר שלמה נפתלי זללה"ה החונה לע"ע פה ק"ק ווילנא. לסדר, ואתה תחזה וכו'.

השגת רשימת שמות הרבנים ופרנסי הועדים מפנקסי המדינה ומצאתי שמה את שם ר' נחמן הנ"ל מיום א ז"ך סיון שנת ת"ל בועד סעלץ ביחד עם כמה חתומים

103 בש"ם ד' פפד"א משנת תנ"ו עד שנת תנ"ט היה המגיה ר' יהושע פאלק מק"ק ליסא בכמה"ר צבי שלי"ט מק"ק ווילנא בס' דקדוקי סופרים לרנ"ן מאמרי על דפוסי הש"ס צד 186 הערה קכ"ג.

ר׳ אברהם ר״מ ב״ע מק״ק ווילנא בשנת תל״ג
ר׳ אהרן שתדלן מדינה מווילנא
הקצין ר׳ אליעזר בהקצין ר׳ משה לייזרש מווילנא
„נזכר כמה פעמים אדות„
„מכס המדינה עד שנת ת״ל״
ר אליעזר ליפמאן ב״ר משה מייזליש מווילנא
שנת תס״ג
ר׳ אליעזר מענדל איש ליפשיץ מווילנא תקכ״א
ר׳ אליעזר במ׳ יהודה ליב מווילנא ת״פ
ר׳ אליהו ב״ר משה מייזלש מפינסק מווילנא
תקי״ב
ר׳ אליהו במוהר״ץ הירש מווילנא ה״ה דמדינה
רבה תקכ״א
ר׳ אליהו בהג״מ משה קרעמער מווילנא תנ״ה
ר׳ אליה בהרב הג׳ ר׳ יונה בהגאון מו׳ הלל
אבד״ק ווילנא ת״ע
ר׳ אשר מווילנא תל״ג תל״ד תמ״ד בהר״ר אהרן
ר׳ בונם בהקצין ר׳ יעקב אליעזר מווילנא
תל״ט, תמ״ב
ר׳ גרשן ב״ר ישכר בער מווילנא תל״ט, תנ״א
ר׳ דוד ב״ר ברוך הלוי מווילנא תקי״ב
הג״מ הלל ב״ר יונה אבד״ק ווילנא, תע״ה
ר׳ הירש ב״ר יעקב לעמיליש מווילנא תכ״ב, תמ״ר,
ר׳ הירש ב״ר עזריאליש מווילנא ב״ר מרדכי מווילנא
וחתן פו״מ ר׳ מן במו׳ גרשון
מווילנא בעהמח״ס עטרת צבי משנת
תל״ו תל״ט, תנ״א
ר וואלף מווילנא תכ״ר
ר׳ זעליג מווילנא תמ״ז
ר׳ זלמן מינסקער מווילנא תמ״ד
ר׳ יוסף ב״ר מרדכי מווילנא תנ״א
הוא אחי הקצין ר׳ עזריאל ב״ר מרדכי מווילנא
ר׳ יוסף בהג״מ מהר״ם מבריסק. תנ״א
הוא בן חלקת מחקק
ר׳ יוסף טראפיר מווילנא תנ״ה

ר׳ יצחק בהרב מו׳ אהרן ז״ל ספרא דהמדינה
נבהר מווילנא תקכ״א
ר׳ יעקב אליעזר במו׳ משה ייזרש מווילנא ת״ד ת״י
ר׳ ישעי מווילנא, ש״ת נבחר לעמוד בהיכל
מלך ושרים ב״ר משה לייזרש מווילנא

הראש ר׳ ישראל מווילנא תל״ט
ר׳ מיכל מווילנא ת״ד, ת״ז
ר׳ מנחם מענדעל במו׳ יצחק שליטא מווילנא
תכ״א, תפ״ז
הר׳ אשר מנחם מן ב״ר גרשון ז״ל מווילנא
תנ״ה תנ״ז, תנ״ט
משה לייזרש שפ״א, ת״ז
משה בהגאון מו׳ נתן שפירא חתן ר׳ לייזר
מווילנא. ת״י, י״ב, ט״ו
ר׳ משה טרייטילש מווילנא תכ״ד
ר׳ משה בהרב החסיד ר׳ אליהו בהגאון מווילנא
תקכ״א
ר׳ משה בהרב המנוח מו׳ יעקב אליעזר ב״ר
משה לייזרש מווילנא תנ״ח
ר׳ משה ב״ר יודא נארינצק מווילנא תנ״ה
ר׳ משה ב״ר יהודא ליב מווילנא תפ״א
ר׳ משה ב״ר יצחק יהודא לימא תי״ב
ר׳ משה במו׳ דוד אבד״ק ווילנא תל״ט ת״ס
ר׳ משה ר״א ר״ל מווילנא, תל״ט
ר׳ נפתלי הערץ בהרב מו׳ ארי׳ יהודא ליב הלוי
עפשטיין מווילנא תפ״ד
הראש ומנהיג מו׳ נפתלי במו׳ יצחק מווילנא
תל״ג, תנ״א,
ר׳ עקיבא במו׳ גרשון מווילנא תפ״א
ר׳ צבי הירש במו׳ שלמה הלוי דרשן מווילנא,
ת״ל, תמ״ז,
ר׳ צבי הירש ב״ר משה ספרא דהמדינה נבחר
מווילנא, תקכ״א
ר׳ שמואל אבד״ק תקכ״א

אלה המה הרבנים האלופים אנשי השם גדולי דעה הנבחרים מווילנא ביחד עם רבני בריסק פינסק, וסלוצק לנסוע להועדים בהערים אשר בהרו לתקנות המדינות אשר היה בערך מאתים ישלשים שנה, והם המה ראשי היחש לכמה משפחות אשר בהם תתפאר עירנו.

צד 102 ר׳ משה קרעמער (עיין בס׳ עיר ווילנא צד 2 זכרונות והוספות רבות אדותיו.

104 הרב ר׳ שמשון (בס׳ לקט שמואל לההר״ר שמואל פייבש סופר בן הר״ר יוסף יוזפא כ״ץ בן הסמ״ע (וויניציא תנ״ד) בסוף ספרו דרוש שמואל, מביא בשם הרב ר׳ שמשון ווילנא הנפטר בירושלים חדושי תורה ממנו, בפ׳ אמור, קרח, ברכה, יכנראה הוא זה

צד הנ״ל הגאון ר׳ הלל, עיין עיר ווילנא צד 11 בהוספות וזכרונות רבות אודותיו וגמאסף ח״א פטערבורג הרנ״ב צד 158 יחשבהו בין רבני חעלמא.

105 הגאון ר׳ ברוך כהנא ראפפורט, עיין עיר ווילנא צד, 13 היה נקרא בשם

ר׳ ברוך חריף בהר״ר משה מאיר הכהן, ורבות כתבתי אודותיו בס׳ הנ״ל עם בניו וחתניו, ועיין בס׳ דעת קדושים מצד 114 עד 169 ובס׳ העירבים ובני יונה, ומה מעט בקונטרס רחובות עיר, ועיין תולדות משפחת ראפאפורט בהשחר שנה א׳ ספור יפה ונפלא, ראשית צמיחת משפחה זו, ולר׳ ברוך הזה היה לו אח צעיר ממנו בשם הר״ר יצחק אב״ד ור״מ בקלויז אוסטרא בא בהסכמה ס׳ דרך חיים להר״ר חיים ליפשיץ (זולצבאך ט״ו מנחם תס״א)

160 הגאון ר׳ משה דרשן, עיין עיר ווילנא צד 82 הוספות נכבדות

107 לר׳ משה חר״ז, עיין, עיר ווילנא צד 145 שמה בהערה סדר יתוסו

צד הנ״ל הה״ג ר׳ צבי הירש, מ״כ בק״ק לובלין וכה נוסח מצבתו

עטרת צבי

צבי עדיו לגאון שמהו
בור כרה ויחפרהו
יחד כוכבי בקר כהו
ה״ה הרב הגאון המפורסם
מו׳ וכו׳ כ״ב אייר תצ״ז

בס׳ לקורות היהודים בלובלין לובלין תר״ס צד 69

עיין עיר ווילנא בתולדות הגאון ר׳ הלל האב״ד שם בהערה בצד 12,

בספרו עטרת צבי מביא כמה פעמים תקנות עיר ווילנא סי׳ מ״ח, ע״ב ע״ג ק״ח בעיר ואם בישראל ק״ק ווילנא.

108 הרב הגדול ר׳ יעקב וכו׳ בס׳ יאהר בוך די אידישע געשיכטע מאת ד״ר ברילל פראנקפורט א׳ מיין 1876, שם בצד 229 כותב: „כ״ד יעקב בא״א ראש ומנהיג מו׳ בנימין וואלף מווילנא, מרגלא בפומיה דאינשי ר׳ וואלף. רי יעקב ר׳ ליב ראשש, חתן? המרומם החסיד הדיין הרב המקובל כמוהר״ר יהודא ליב במו׳ יוסף מק״ק קאברין זצוק״ל אשר בקראו שמו ר׳ ליב ר׳ שלמה ראבר״ש, חבר ס׳ מאורות נתן״.

גם בא בהסכמה על ס׳ שתי ידות למהר״ר אברהם חזקוני (אמשטרדם תפ״ג) והותם יום ד׳ ב׳ סיון, שב יעקב שקט ושאנן ואין מחריד,

יעקב ווילנא ירושלמי.

הרב המחבר ס׳ השיב ר׳ אליעזר כותב: היום יצאתי והיום באתי כר׳ אליעזר המודעי במודעה רבא לאורייתא יקרה היא מפנינים לפני ולפנים מאהובי הקירא מראש השו״ת ראשונה בסי׳ א׳ שאותה השו״ת אגב חביבותה חבת הקדש נשתלחה מהכא להתם לא״י לקרתא קדישא דירושלם שלחה שליח ביאור בשדה אחר שדה חקל תפוחין ידידי ורב חביבי הרב המאורה״ג מארי דאורייתא ומארי דקבלה אשר כל ספרי רמב״ם ונושא כליו היו סדורים ושגורים בפיו מן השפה ולחוץ, ה״ה הנבון החריף הגדול המפורסם כבוד מו׳ יאקיל ווילנר זצוק״ל (וכנראה הוא ר׳ יעקב הנ״ל, ובשנת תק״ט בימי המחבר ס׳ הנ״ל היה עוד בחיים.

גם בפנקס היסו״ד דפה ק״ק ווילנא נמצאה הסכמתו על בנין במד״ר להיסו״ד (עיין הלאה בתולדות היסו״ד), וחותם כ״ד הצעיר אנכי תולעת יעקב קל שבקלים דל שבדלים מתגורר על ארץ לא לו, ומר׳ יעקב יצאה משפחה רבה גאוני עולם עם ספורים נבונים, וזהו: הרב החסיד ר׳ יעקב ווילנא איש ירושלים וישב בצפת, חבר ס׳ מאורות נתן״ יחד עם הרב החסיד מהר״ם פאפירש, בנו של הרב ר׳ יעקב היה הרב ר׳ חיים ירוחם איש ווילנא ובא בשנת הת״ק לקושטא ושם נדפסו הגהותיו על תקוני זהר, וחכמי קושטא נתנו הסכמותיהם עליהן ויהללו אותן מאד, כשוב הרב ר׳ חיים ז״ל לצפת נשלח לערי ארם נהרים לשליחות מצוה וטבע בנהר חדקל ?

בנו של ר' חיים ירוחם, היה ר' יעקב ווילנא ישב בחברון, והיה שם מפורסם בצדקתו ויושר לבבו והיו קוראים לו הישר (ומזה אלישר זצ"ל כבוד רבנו) והלך בשליחות לעיר בצרה ושם באה לו הבשורה כי מתה אשתו וישא את בת נשיא ישראל שם, ? זה היה בשנת תקליד, — בשנה ההיא כבשו הפרסיים את עיר בצרה ושר הצבא התאכזר ביהודים ויושב את הגדולים והנכבדים בבתי האסורים ויענה נשים ובתולות עד אשר נגפו צבאות פרס באחת המערכות ושר צבאם נפל מת, ויצו מלך פרס לצבאו לעזוב את העיר בצרה וישמחו היהודים על הישועה הזאת — והרב ר' יעקב ז"ל גזר לעשות את יום ב' ניסן ליום פורים, ויסד מגילת פורים לקרוא אותה אחר התפלה הלא היא כתובה בספר מעשי אי"ש לרבנו הלז.

בשנת תקס"ג ברח אבי רבנו מצפת מפני חמת המציק עבד אלה פחת עכו אשר התאכזר אז מאד ביהודים יושבי צפת ויבוא ירושלים ובשנת תקפ"ד שחל"ת ובנו הקטן יעקב שאול נשאר יתום וילקח בבית הרב החסיד הקדוש מחבר ס' בני בנימין (המחבר הזה נקרא הר"ר בנימין מרדכי נבון אב"ד מ"כ במעלה הר הזתים ביום ה' ח' טבת התרי"ב ירושלים לר' אברהם משה לינץ שנה א' וויען תרמ"ד צד 141) ובביתו נתגדל רבינו ולפניו למד ויקבל רוב תורתו ממנו וכבר הצטיין בעת ההיא בשכלו החד ובחריפותו.

בשנת תרי"ג נתמנה רבנו לאחר הדיינים ופעמים אחדות שלח אותו עדת הספרדים למצרים וליבורנה (בענין עזבון קאזיד נסים שממא).

בשנת תרכ"ט נמנה לאב"ד

בשנת תר"ם למשנה להחכם באשי, ושרת במשמרתו זאת כל ימי הראשון לציון הרי"מ פאניגיל זצ"ל, (הצפירה שנת העשרים וא' י"ז אדר תרנ"ג נו' 43)

בהלבנון שנה ששית נו' 8, מת הגאון ר' חיים דוד חזן הראשון לציון בן פ' שנה, י"ט שנה ישב על כס הרבנות בירושלים, הרב הזה יחשב על עדת הספרדים, ונצר הוא מאשכנזים, נכד הגאון בעל שער אפרים (צ"ע) בן הגאון הגדול המקובל מו' (חיים) ירוחם, בהגאון מו' יעקב איש ווילנא, והספידו הרב המופלא המאוה"ג הרב הכולל מו' יעקב שאול אלישר והשאיר אחריו רובי תורתו ודרשות בכתובים (מצבת ר' חיים חזן נדפסה בס' ירושלים וויען תרמ"ב בצד 151, ומ"כ על הר הזתים, חבר ס', לב האריה, תורת זבח, וס' נדיב לב, אבי יטב לב, לב טהור, לב ירושלים, (מת ביום ה' שבט תרכ"ט) ערבוב דברים יש כאן, וצ"ע

צד, 109, ר' שלמה זלמן הענא המדקדק הגדול (תולדתו במגיד משנה שנה שניה נו', 10, 11, ליק 1881) ומחשב שם את ספריו ובספרו „בנין שלמה" עיין המגיד שנה 6 נו' 19 דברים נכונים, ומבקש סליחה ומחילה על חטאיו נגדם בהמודעה נדפסה אחת הנמצאה בגנזי ר' אליעזר ראזענטהאל מהנובר והועתקה בהמגיד הנ ל

בהלבנון שנה חמישית תרכ"ח נו' 2, כותב הר"ר שניאור זק"ש סיפר לי זקן ורב מופלג מו' צבי הירש מדלאטשיין אל תשים לבך לדברי הרז"ה כי ברוב דבריו חטא נגד האמת

גם הרז"ה בא בהסכמה על ס' „קנה בשם" לר' מרדכי מסלאוויטש (פפד"א תצ"ד) ל"ז למב"י, ומ"כ הרז"ה בק"ק הנובר ביום א' דראש השנה תק"ז.

(כאן גומר הנש"ר את הערותיו).

לרגלי המות האכזר, שבא כחתף ויקטף את פתיל חַיָּתוֹ של החוקר המצוין הזה, שחתם בזה את שמו „הנש״ר“, לא יכלו לדאבון לבב לבא פה בדפוס עוד הרבה הערות, הגהות וידיעות ביבליוגרפיות על הרבה עובדות ומעשים הנדפסים בספר הזה, שהיה בדעתו של המנוח להמציא לנו.

ויען כי גם הסופר הזה, „הנש״ר“, היה אחד מִמבחר בניה המצוינים של עיר ווילנא העתיקה, חכם וסופר, אחד משרידי חכמי הדור הישן ומשביליו, שנשארו עוד לפלטה פה „בין החומות“ מתקופת ההשכלה הליטאית, והקדיש תמיד את עתו ועמו אך בעדה, בעד עיר מולדתו ווילנא האהובה לו כנפשו, בעבודתו בלי הרף בשדה החקירה והדרישה, לְמַען גַּלּוֹת את איתנותיה הרבים „בתולדות אנשי שם“, שעשירה בזה כה עירנו. לכן לא למותר יהיה אם נעמיד בזה

צִיוּן לנפש

ה״ה הר׳ החכם, חוקר עתיקות ר׳ הלל נח ב״ר שלום ישראל שטיינשניידר (מגיד) המכונה „הנש״ר“

(נין ונכד להרב המפורסם ר׳ פנחס ב״ר יהודא, מי שהיה רמ״מ בפּוליצק ואח״כ המ״מ בשניפישאק).

ר׳ הלל נח מַגיד, או כמו שקראוהו אח״כ שטיינשניידער, לרגלי עבודתו ומלאכתו, שהיה מפתח מצבות אבן — נולד בפרור שניפישאק הסמוך לעיר ווילנא ביום השבת, ז׳ אלול תקפ״ט. עוד בימי ילדותו הצטין ר׳ הלל נח זה בכשרונותיו הנעלים והטובים, וביחוד בכח זכרונו הגדול והמצוין, שהיה באמת „כבור סוד שאינו מאבד טפה“, ויהי תלמיד ר׳ אליעזר פּיזויש בעהמ״ח „לוח למאה שנה“. ויירש מרבו זה הרבה הגהות ובאורים על ס׳ התשבי. אח״כ החל לרגלי עבודתו במלאכת פתוחי אבן להתחקות אחרי כל תולדות האנשים הגדולים, שמצאו פה בעיר ווילנא קבר בחצר בית הקברות הישן והחדש, ויחקור ויחפש אחרי כל כתבי יד והבורים ישנים, שנשארו מאבותיהם לבניהם אחריהם, ויחטט בכל פנקסי הקהל והישנים, עד שהיה בקי גדול שאין כמוהו בכל קורות עיר ווילנא ואגפיה. וידפס הרבה מאמרים מצוינים בענין זה בעתונות העברית או במאספים. ביחוד יצטין מאמרו „הרו עמל והוליד און“ ב„השחר“ תרמ״ט, בקרת על ספר „תולדות אנשי שם“ להרד״ט; „גאה וגאון ודרך רע“, בקרת על קונטרס „בשורה בפי׳ מאת הנ״ל, (שנה שמינית), ומאמר „האמת אהבם“. ובהכרמל — „יחוס שוא“ ע״ד בעהמ״ח מס׳ „בדים׳ החדשה, ו„תולדות הגאון ר׳ דוד אפנהיים“ (גן פרחים, תרמ״ב), ועוד הרבה מאמרים נדפסו ממנו ב„המליץ“ וב„הצפירה“, „המגיד“, „הכרמל“ ועוד. ביחוד הראה המנוח כחו הגדול ורב תושיה בספרו הגדול, שהוציא לאור בשנים האחרונות, הלא הוא: „ספר תולדות אנשי שם עיר ווילנא“, יותר מחמש מאות תולדות מן אנשים מצוינים שהיו בווילנא, מעשיהם, פעולותיהם, יחוסם וזמנם וכו׳. כן חבר יחד עם תתנו ר׳ יעקב נורדן „לוח לאלף שנים“ (ווילנא תרי״ד). השאיר בכתובי אצל בני הספר „צפוני-מערבי“ עוד הרבה כתבים, קורות, תולדות, הגהות ובאורים ועוד, אשר יפיצו אור בהיר על הרבה קורות ועובדות, ונותנים די המר, להולדות היהודים בעיר ווילנא בפרט ובערי ליטא בכלל.

לבד זה היה המנוח הנ״ל בעל מדות תרומיות ורצוי לכל בהנהגתו המיוחדה עם כל אחד באהבה ורצון, בהיותו תמיד ישן וחדש, זקן וצעיר כאחד.

עד יומו האחרון התפרנס מיגיע כפו, בהיותו - כאמור — חוצב ומחוקק מצבות לשדה הקברות. ותהי איפוא מלאכתו מתאמתת לידיעותיו האמתיות, בתור חוקר הסתריות וביבליוגרף מצוין מיוחד במינו, ומעורב בין חכמי הדור בזמן התוא, שהתודע אליהם ע״י הקינות והמליצות, שכתבו אז לזכרון לפתח על האבנים.

נאסף אל עמיו ביום ה׳ פ׳ לך-לך, ח׳ מרחשון ה׳ תרס״ד, (16 אקטיב. 1903).

תנצב״ה

א. י. פרידמן.

ח.

הגאון מהור"ר שמואל האב"ד האחרון
הגאון החסיד רבינו אליהו (הגר"א)

§ 65) הדור הזה בו צוה ה' את הברכה לעיר ווילנא לשלם לה משנה את אשר אבדה בשנת ת"ט"ו, כי מעת צאת מווילנא הודה והדרה אז, לא נמצא בה, אספת חכמים גדולים רבים וכן שלמים, כבימי הדור הזה. אולם שני אלה הגאונים העומדים בראש הפרק הזה, כל אחד מחופת כבודו המיוחדת לו, היו ראשי הפועלים בזמנם, והצירים שעליהם תסבינה קירות הנהגת בית ישראל פנימה, ומהלך חכמת התורה אשר נשתנו שנוי גדול, בימיהם ועל ידיהם לדורות. הגאון האב"ד היה אחרון הרבנים בווילנא, וסוף הרבנות בליטא, והגאון החסיד היה ראשון ליסוד תלמוד תורה להלכה במדינתנו וראשית הלמוד הברור והמזוקק כמעט בכל אשר שמעו הולך; הראשון נלחם להחזיק במעוזי הרבנות ולא עלתה בידו, והשני באין אומר ודברים, קרא לאור חדש ויהי, הראשון הלך לדאבון נפש יודעי ערכו בלא חמדה, והשני עלה ברכב וסוסי אש וישאר אדרתו לזכר עולם.

על כסא הרב הגאון מוהר"ר יהושע העשיל הוקם על הרב מוהר"ר שמואל בהרב הגאון מוהר"ר אביגדור אב"ד דק"ק וואלקאוויסק חתן הרב ר' יהודא יסוד, בשנת תק"י, בעודו רך וצעיר לימים. והנה אם היה חותנו הרב בעוזריו ובהשתדלותו נתקבל האברך לאב"ד בווילנא, מקום משכן לתורה ולחכמה מעולם, יעיד כתב הרבנות הנתן לו על פרשת גדולתו בתורה, והיותו מופת זמנו. ולמען דעת אמתות דברינו אלה, וכן למען דעת כח הרבנות בעתים ההם ועם זה סגנון לשון הסופרים אז, ראיתי להעתיק את הכתב הזה אשר בא לידי בעצמו כתוב על קלף.

למזלא טבא

בתוך אלפי רבבה, שלמא רבא וטבא מאלפא טבא לרבן טבא, מעמא טבא, יסגי חיי טבא, ריכא ובר ריכא. יצמיח קרנו בכבוד. ויעלה תורתו וישיבתו

וכסאו רבא מנושא, גבר בגוברין חופש בחדרי תורה דעת ובינה יהי׳ לעם סגולתו, וה׳ ירום הודו וכבודו רבנותו, יהי׳ למעלה ברמה עד ביאת מבשר טבא.

בוצינא קדישא עוקר הרים בפלפולא וטוחן זו בזו בסברא, קולו מצפצף בבתי כנסיות ובתי מדרשות, בשרא שמינא אכל אפתורא דדהבא, אתכתכא דפיזא, הוא עולה בסולמו השמימה ויורד בהלכה לעומק. להאיש אשר אלה לו, רוח אלהין קדישין רוח חכמים נוהה הימנו. כתר שם טוב על האי צורבא מרבנן עולה. תורה וגדולה בקנה אחד עולה, אספקלריא המאירה, קולע אל השערה לו נאוה כבוד וגדולה יתנהו ה׳ למעלה למעלה. ה״ה אהובנו אדוננו מורנו ורבינו הרב המאור הגדול, הגאון הגדול האברך אב בחכמה ורך בשנים פטיש החזק מראהו כמראה הבזק עמוד עולם מי הקשה אליו וישלם, לבו כפתחו של אולם והבירה אספקלריא המאירה, המאיר לארץ ירבו ימיו כימי השמים על הארץ כבוד הוד תפארתו שמו הטוב מוהר״ר **שמואל** בהרב המאור הגדול שלשלת היחוס כבוד מוהר״ר **אביגדור** נר״ו

מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק תפארה, פומי׳ ממלל דרבבן, זכאין כד שמעין דמנהרין, רזי אורייתא דטמירין, מיני׳ יתקלס עילאה ותתאה גבר בגוברין, חופש כל חדרי תורה בסדקין וחורין, חורי הבית והעליה, צלל במים אדירים ומעלה מרגניתא דלית לה טימא, ה׳ ינשאהו ויחיהו ויושיבהו על כסאו המנושא עליונים ששו ותחתונים עולצים בקבלת יום זה, את מזה בן מזה אבגינוס בן אבגינוס את פאר הוד מעלתו הרמה עפ״י קבוץ עמים יחדיו הלא המה הגבורים צוללים במים אדירים, נדיבי עמים מטע נעמנים יושבי בשבת תחכמונים, המפורסמים בקצות עפרות תבל ומלואה היושבים ראשונה במלכות חי העולמים, כשתילי זיתים סביב לשלחן מלא שלחן הטהור תפארת קהלתנו יצ״ו. ועמהם כל הנלוים להם, והשייכים לאסיפה רבא אנחנו אלה פה ראשנו כהנינו זקנינו.... ארצנו כפי הנהוג בינינו מאז ומקדם היתה לגוי קדוש, בכן בהסכמה אחת ודברים אחדים קבלנו עלינו רועה נאמן על עם לא אלמן...., אשר אלהים בו

נראה לן להיות אבוקה נגדינו להשתמש מאורו פה תפארת קהלתנו ואמרנו גולנו באלה אנחנו חפצים.... וטוב וברכה להלביש בחלוקא דרבנן ולהיות יום הוד פאר מעלתו הרמה אב״ד ור״מ ורב בקלויז דקהלתנו יצ״ו. כל משך ימי חייו עפ״י הפונקטין בח״י התורנים ארבעה שמשים דקהלתנו מעתה מסרנו על פי הפונקטין לרום פאר מעלתו. שבט מושל ומטה עוז.... בשערים המצויינים בהלכה, להיות לו כל הכנסות וחלוקת כבוד שהיה להגאונים הרבנים הקדמונים. ובזה יאריך ימים על ממשלתו, דברינו אלה בכל עוז ותוקף עוז ותעצומות שטרי רבנות הנתן להגאונים הרבנים הקדמונים.

הבאים על החתום, עדה שלמה עדה נאמנה עדת ישורן השייכים לאסיפה. כ״ז מנויה וגמורה על פי תקנות חז״ל ועל פי תקנות הקהלה והמדינה. ביום הראשון כ״ח לאדר השני תק״י פה ק״ק ווילנא יצ״ו

וההותמים על הכתב הזה, בארבעה טורים כמאה ועשרים איש.

§ 66) הרב הגאון האב״ד, אשר בעלומי ימיו עלה על כסא הרבנות הגדולה בווילנא בכבוד גדול, לא אין לשרת בבהונתו זאת, וכאיזה שנים שפט הרב יסו״ד חותנו את קהלתו בשמו כנזכר לעיל. אמנם עד מהרה יצא שמו לתהלה בין גאוני מדינתנו, ובאה הסכמתו משנת תקכ״ד על ספר מאורי אור, בין המופלא שבגאונים בעל שאגת אריה, והגאון הגדול הרב ר׳ רפאל הכהן אב״ד דק״ק האמבורג שהיה אז בפינסק. והגאון החסיד בעל עטרת ראש מתארהו: ש״ב הרב הגאון הגדול המפורסם מופת הדור. — (וזה היה בשנת תקכ״ה). ובענות צדק נהג את רבנותו״ וטוב עם אלהים ואנשים לאשר חמוץ ולחוק חלשים, לא נכרו שועים לפני רשים, לריב נגשים „(מלשון המצבה). ונתקבל ג״כ לאב״ד בגליל סמארגאן, ועמודי כסאו היו נאמנים וחזקים עד שנת תקל״ח. אז נוסדו ראשי קהל ווילנא ופרנסיה להעבירו מרבנותו. האלופים לא זכרו את כל הטוב אשר עשה חותנו הרב עם קהל עדת ווילנא, ואת בקשתו אשר בקשם לפי מותו (כנזכר למעלה) וגזרו אומר להסירו מגביר, וארבעה שמשים באו בפקודתם לבית הרב חלצו נעליהם וישבו על הארץ ברחוק ד׳ אמות דומם, לאמר כי בא הקץ לרבנותו הרב הגאון בצדקתו ובענותו לא דבר דבר, אולם מחותניו קרוביו ורעיו מגדולי העיר קמו בחרי אף ויצאו ללחום בעדו. וכבר נשבעו מקודם אלופי הקהל לעמוד נצב בגזרתם ושלא לגור מפני איש, וכפי המסורת הגיהו כמה פעמים ס״ת אחת לדעת כי אין בה שום פיסול, ונשבעו בה בתחד הקהל שכוונתם לשם שמים. ותהי המלחמה נפוצה בכל העיר, כי נחלק העם

לחצי, אחרי הרב ואחרי הקהל, משפחות התגרו במשפחות איש ברעהו ואשה ברעותה, ויהי העם נדון בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, בשוקים וברחובות, הצרו איש לרעהו במלחמת דברים בריב ומצה ובאגרוף רשע.

כבר הזכרנו למעלה את דבר המחלוקת בדרך כלל (ח"א 28 §). וגלינו דעתנו כי ראשי סבותיה היו טמונים במצפון ההרגשה, כי כן עול הרבנות וכן עול הפרנסות כבדו על העם, ושתי המשרות האלה היו צרות זו לזו, אבל ההרגשה הזאת באה לא עוד אל מדרגת הברור המדעי, והראשונים אשר התפרצו באדוניהם הרב, דמו למצוא בו עילה ושמחלוקתם היא לשם שמים; כי לפי המקובל אצל זקני עירנו, היתה טענת האלופים כי אין הרב מתמיד בלמודו כראוי לו. ולא נראה נר דלוק אצלו בכמה לילות אחרי הצות. גם הרבנית אשתו השניה שלקח אחרי מות בת הרב יסו"ד, שהיתה בת הרב הגאון מוהר"ר חיים יהודא ליב אב"ד דק"ק לבוב*) לא נהגה כבוד בנשי האלופים כראוי. ואלו העילות הקטנות פטרו את ראשית המדון, אשר כמעט התגלע הריב, התעוררו הרגשות הטמונות, ואהבת הנצוח, השנאה והנקמה רדו על ידיהן, ותהי המחלוקת למאכלת אש. כי גם ראשי השרים במדינה חלק לבם ותמכו מזה אחד ומזה אחד. הבישוף הנסיך מאסאלסקי נטה אחרי הרב האב"ד, ותמך את ידי אוהביו הנלחמים בעדו, והוויוואדא ראדזיוויל נטה אחרי הקהל וחזק את ידם. ובהיות העיר ווילנא לעת ההיא נחלקת כאמור למעלה ליורזדיקעס, (ח"א 7 §). העומדים תחת בית דינו של הבישוף והוויאוואדא, היו אוהבי הרב אשר דרו תחת יורזדיקי של האוויאוואדא נרדפים מחמת הוויאוואדא, והיו מוכרחים לעקור משכנם משם ולבוא לחסות בצל היורזדיקי של הבישוף, וכן להפך. ושני בתי הדינים האלה בקשו תואנות על מתנגדיהם לתתם במאסר ולרדת עמם עד לחייהם, וגם הרב האב"ד בקש לו מפלט במגרש העיר הנקרא אנטעקאליא ביורזדיקי של הבישוף, כי ירא לנפשו לשבת בעיר.

במספר התפוסים מאוהבי הרב שתפס הוויאוואדא והוליכם לנישוויעז,

---

*) על מצבת הרבנית הזאת נאמר בשבח אביה:

אשת חיל בת מלך רב רבנן בכל פנה
הרב הגאון אב"ד דק"ק לבוב והמדינה
המפורסם אוצר חיים יהודה ליב נשמע עדנה
אביר הרועים. הגאון אב"ד ור"מדינה
דגליל קידאן וד"ק קראקא קדמונה
טים היתה להם מחברת מהר באמננה.

היה כנראה גם ר' **שמעון** ב"ר וואלף שזכרנוהו (**ח"א** 28 §) אשר לפי דבריו הוגשו רגליו לנחשתים ועבד עבודת פרך במבצר העיר נישוועז כשתי שנים, ושם במחשך כלאו שפך שיחו וכתב מרורות על הקהל והנהגתם ושם בספר, ובזה הבאיש את ריח הפרנסות והכה אותה מכה רבה. המחלוקת הזאת ארכה כמה שנים עד אשר מטה יד הלוחמים כשל כחם לנשוא טרדות המשפטים והכסף אזל מכליהם, אז נחו בעלי הריב עיפים ויגעים. המלחמה החלישה את הנלחמים, וביותר הכריעה לארץ את הענינים אשר בעדיהם נלחמו, הפרנסות נצחה את הרבנות, והרבנות אחזה בראש הפרנסות ותמשוך גם אותה בנפלה. הקהל גזרו אומר שלא למנות עוד אב"ד בווילנא, ושלא לתת את מטה עוז הרבנות ביד איש אחד, והקהל אבד כחו ואונו, ולא שב לאיתנו מלפנים.

67) הגאון האב"ד מיהר"ר שמואל לא מנע א"ע מרבנותו אף גם לעת המחלוקת ועל הסכמותיו שנתן לעת ההיא הוא חותם א"ע „חונה פה ק"ק ווילנא" (על הדפסת החומשים עם ג' התרגומים שנדפסו בפפד"א משנת תקמ"ג. וכן על הדפסת החומשים של מהרש"ר שנמצא אצלי בכ"י ג"ב משנה זו). וראשי חכמי עירנו לא חשכו לחלוק לו כבוד גדול מאד. והרב הגדול המ"ץ ר' דוד ב"ר יחיאל בהסכמתו על החומשים עם התרגומים הנ"ל, קורא אותו „אדונינו מלכנו" — ועמד בכבודו זה עד יום מותו א"ך טבת שנת תקפ"ת, ולקיים מאמר חז"ל גדולים צדיקים במיתתן. הספידו עליו גדולי קהלתנו, ומהם הרב הגדול מהר"ר נח מינדעס (שיבוא זכרו להלן), מחותני של הגאון החסיד, הרבה להצדיק את הצדיק ולגול מעליו אשם המחלוקת ונשא עליו המשל: חכמינו ז"ל שנו בפירוש המחלוקת שאינה לשם שמים שזו היא מחלוקת קרח ועדתו. ולא אמרו קרח ומשה כמו שאמרו במחלוקת שהיא לשם שמים. זו מחלוקת הלל ושמאי, (אבות ה' י"ז) וזה ללמדנו שאם בכל מחלוקת שתהיה בעולם כל אחד מן הצדדים יש לו צד זכות וחובה. עד שגם מחלוקת הלל ושמאי, שעם היות דבריהם כמו שאמרו ז"ל אלו ואלו דברי אלהים חיים, יש בסברות כל אחד ואחד, מקום לבעל דין לחלק ולטעון. הנה בדלת מחלוקת קרח במינה מכולם, במה שאדונינו משה הוא אמת ותורתו אמת, וקרח ועדתו הם רשעים ודבריהם און ורשעה, אשר על כן לא היה מצד משה שום סבה למחלוקת ורק מצד קרח ועדתו. ומחלוקת כזאת קראו חז"ל מחלוקת שלא לשם שמים. והשם הזה בטעמו נאה אל המחלוקת שהיתה נגד הגאון מוהר"ר שמואל אב"ד דקהלתנו, להיותה מחלוקת רק מצד אחד. והוא צדיק וכסאו נקי ולא הי' בו שום דופי וסבה למחלוקת. ועוד אמר הרב המספיד: כי משה רבינו עליו השלום בהתנצלו לפני עדת קרח אמר: לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי את אחד בהם (במדבר ט"ז, ט"ו). ושמואל הנביא

הוסיף לאמר. מה שלא אמר משה. הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו, את שור מי לקחתי וכו' (שמואל א' י"ב, י"ג), וזה לא מצד שהיה שמואל מוצא א"ע גדול ממשה חלילה כי אם מטעם שהיה שמואל בטוח שלא יבואו עדי שקר לענות בו סרה, כי לא היתה עליו מחלוקת כלל. אבל משה רבינו עליו השלום היה מפחד פן שכרו עליו אנשי מחלוקתו עדי שקר, כדרך כל אנשי מחלוקת שלא לשם שמים שזה מעשיהם וזה פריהם, כאשר ראינו לדאבון נפשינו גם במחלוקת הקהל עם הגאון האב"ד הצדיק. כי השנאה קלקלה את השורה. (שמעתי מפי ידיד נפשי הרב הגדול החכם השלם כמוהר"ר צבי הירש קאצענעלנבוגין כפי מה שקבל מאת שארו הגאון המפורסם מוהר"ר שאול קאצענעלענבוגען זלל"ה). ומסורת בפי זקני עדתנו כי האלהים תבע עלבון האב"ד הצדיק ובא האות כי כל אוהביו ומחזיקיו האריכו ימים, ומתנגדיו ספו תמו בטרם בא עת פקודתם.

ומצבתו תהגה נכאים.

עיניכם

שאו מרום והביטו אל

צור חוצב, עלי קבר מוצב

בית אבנים יחזו מבחוץ חזות, על שלשה טורי גזית
וראית על האבנים כי שם חלקת מחוקק הקקי אבן
כפוני טמוני קדושים אשר בארץ המה

שאו קול דממה, מקיר תזעק אבן דומה
והיא יושבת בחומה. אל תחת האשל ברמה שמואל
מלאה דמע לא תאחר. וקול הרים גרון יחר
איך נפל הילל בן שחר. יושב על מדין וישפוט שמואל
וטוב עם אלהים ואנשים. לאשר חמוץ ולהזק הלשים
לא נכרו שועים לפני רשים, לריב נגשים, ויהי דבר שמואל
אבל הגדולה, וקול יללה, לויתן בחכה הועלה
כי תורה וגדולה, שבתה למועד אשר שמואל
לכו נא הגברים, והילילו בקברים
תרועת שברים, שאול איה איפוא שמואל
שוכב מקומו ונר אלהים כבה, לילה ויום יבכו כל ב"י בכי' רבה

על האי שופרא , דבלי בעפרא , הרב **שמואל**
מלאו עינינו דמעה כמים המוגרים, במורד עד השברים
שבר גאון עוז משפט א״ב הלך במשרים, כרב ובדיני כ**שמואל**
נפל ממנו עטרת מראשותינו, כבוד ירד **אביגדור**
בנו הגאון המפורסם אב״ד דקהלתנו, בקראי שמו **שמואל**
אל ביתו הרמתה תשובתו בצדו *) **אך** בעשור לחדשים הוא
חדש טבת **נאקת** ב״י לפ׳. ולפ׳ **ויהי כאשר זקן שמואל**

§ 68) הגאון החסיד מרנא ורבנא **אליהו** בן הרב מוה׳ **שלמה זלמן** בהרב מוהר״ר בער בהחסיד מוה״ר אליהו בהגאון ר׳ משה קרעמער נולד ביום ג׳ ראשון לחג הפסח שנת **ת״פ** **). עודו ילד רך הכירו בו כי הוא מבחירי ההשגחה העליונה, תבחר בהם לתתם עליון על בני דורם, ולהאיר באורם כמה דורות אחריהם, תלבישם עוז ועצמה לעשות חדשות בעולם לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחם ברצונם ובמחשבתם, ולפעמים גם לא באומר ולא בדברים כי אם ברמזי רצונם בהנהגותיהם לנפשם באורח מוסרם בביתם בארבע אמות של הליכותיהם בקדש. הגבורים אנשי השם כאלה, להם עוז ותושיה, גבורה ועזוז לחרף את מערכות צבא המקרים, מבלי הלחם עמהם, ואך בהתנשא ובהתרומם מעליהם, לחיות בארץ כאחד מצבא המרום ולפעול כמותם.

רבינו אליהו זה מאז עברו ימי התנוקת לא למד אצל רב ולא שמש ת״ח, כי נפתחו לו מעינות בינה בקרבו ואור אלהים זרח עליו. בהיותו כבן שבע למד איזו זמן לפני הרב הגאון מהור״ר משה בעל פני משה על הירושלמי׳ אשר היה אז אב״ד בקיידאן. ובהגיעו לבן עשר קנה לו חבר את הרב הגאון מוהר״ר אריה ליב אב״ד דק״ק טשעכנאוויץ. ובמי בחורותיו כבר הלך נולה כדרך גדולי חכמי ישראל לפנים. ויעבור ברוב ערי פולין ואשכנז, ועם היותי כמסתתר נודעה תהילתו ונתפרסמו מעשיו, בכל מקום עברו. ובשנת **תק״ח** בהיותו בן **כ״ה** שב לעיר אבותיו הקדושים ווילנא. (כן נראה מהקדמת בניו לשו״ע א״ח). וככר בשנת **תק״י** נקרא בעירנו בשם „החסיד„ (פנקס חשבון עזבונו של הר״ם בעל באר הגולה דף ה׳), ולשמע שמו הגדול אשר עשה לו בכל מקום גלותו, פנה אליו הרב הגאון

---

*) ירמוז כי מצא מנוחתו אצל קבר אביו הגאון ושם ביתו:

**) כבר יצא לפני שנתים ספר תולדות האדם הגדול הזה, בשם ספר עליות אליהו, מאת ידידי הרב הג׳ וכו׳ מוהר״ר ר׳ יהושע העשיל לעווין נ״י, ואנחנו לרגל המלכה אשר לפנינו נציע דבר תולדותיו באופן מתיחס לתכלית חבורנו.

המפורסם מוהר"ר יהונתן אייבשיץ בפרוץ המחלוקת בינו ובין הגאון מהור"ר יעב"ץ, והציע לפניו דבר הקמיעות הידועות, סלע המחלוקת ובקש חות דעתו, בשנת תקט"ו, ורבינו אליהו אז כבן ל"ה. וכותב הרב הגאון מוהר"ר יהונתן: וכמו כן שלחתי פירושי הקמיעות לק"ק ווילנא, כי ביחוד שמעתי בתוך חכמי העיר שאחד מיוחד החסיד קדוש וטהור מאור ישראל כליל כל החכמות חריף ובקי ולו עשר ידות בנסתר מוהר"ר אליה יצ"ו אשר נודעה תהלתו בכל פולין ובברלין וליסא ומקום שעבר החסיד הנ"ל יספרו ממנו גדולות, ובקשתי ממנו לעיין בפירושם וליתן עדותו כי כנים הם (לוחות העדות ע"א ב). רבינו אליהו הצדיק את הצדיק וכה ענה לו בקצרה

ישיש כגבור לרוץ אורח מישרים בתורה ויראת חטא ולקרב את העם לתורה ולתעודה, רבא דעמא מדברנא דאומתא הרב המאור הגדול הגאון אמתי המפורסם וכו' וכו' מוהר"ר

יהונתן נר"ו.

הגיענו מכתב פתוחי ה**תם** גיה"ק ששלח פירושים אמתים על ה' קמיעות דמיץ הנדפסים, אשר יסודתם בהררי קדש, ובקש ממני לעיין בו אם ישרים הם והטריח עצמו מגודל צערו, ס"ת בעו"ה שרויה בצער, והוא הודיע צערו לרבים, ומי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה, לעשות שלום שישתקע אש התבערה, אש זרה ממחלוקת אשר לא כדת, אבל מי אנכי מארץ מרחק שישמעו לקול דברי, להצדיק הצדיק הן למראה עינם מעון אריות היושבים על כסא הוראה בקהלות קדושות מעידים בתומתו ואין דבריהם נשמעים, ומטין אזן לדבריהם להכריע מה צורך עוד לדברי, ואם דבריהם אינם נשמעים מי אנכי מארץ מרחק צעיר אנכי לימים נ ה ב א א ל ה כ ל י ם אשר ישמעו לי. לכן ידין אותי אדוני לכף זכות, ומחמת טרדות רבות וריטת בעל הדרך לא היה באפשר לסדר הדברים כראוי, והוכרחתי לקצר בטוח אני ברוב ענותנותו וצדקתו שידינני לכף זכות. כ"ד ד"ש תמיד הצעיר אליה במוהר"ר שלמה זלמן פה ק"ק ווילנא יצ"ו. יום ה', ה' סיון **תקט"ז**

69) העתקנו מכתב רבינו זה, להיותו לפי דעתנו גם עדות ברורה וכוללת על תכונת נפשו הרוממה, וענותנותו הגדולה, אשר לא עזבהו כל ימיו, כי היה נחבא אל הכלים כלי הטהרה והקדושה כל ימי היו לא קבל רבנות, לא ישב על כסא ההוראה, לא אמר קבלו דעתי, ומנע, א"ע מן ההסכמות על חבורי גדולי הזמן, (מלבד איזה הסכמות מעטות וגם בעלומי ימיו). אך ישב בחדרו הוגה בתורה ובחכמה כל היום והלילה, כי

שכלו הכביר פתח לפניו כל חדרי התורה, גלה לו כל תעלומות חכמת ישראל, ותבונתו האדירה דלה דלתה לו חדשות ונצורות, אשר לא שערו חכמינו זה כמה דורות לפניו, ורוחו האמיץ תמכוהו לבקר את כל אשר חבר לפניו, למצוא מקור הטעות והמכשולים אשר נכשלו בהם רבים וכן שלמים, ולגרש בקרן אור האמת עבי ספקות רבות אשר כסו יפעתה. ובכח התכונות הנפלאות האלה לא הניח מקצוע אחד בכל עולמות שתי התורות אשר לא הקים אורו עליו בדרך חדש מיוחד לו. באר את התורה, הנביאים והכתובים; פירש והגיה את המשניות, עשה באורים והגהות על התוספתא, המכילתא, הספרא, פרקי דר"א, סדר עולם רבא וזוטא; הגיה את ש"ס בבלי, פירש והגיה את כל התלמוד ירושלמי, באר את ד' חלקי השלחן ערוך, וכל ספרי חכמת הקבלה כאשר יבוא פרטם להלן. ומלאכתו זאת השלים כפי המקובל מחכמי דורו קודם הגיעו לשנת הארבעים, כי מאז היתה הכתיבה קשה עליו. ומענותו הגדולה או מהיות חס על זמנו לא באר סבת הגהותיו החדשות וטעם פירושיו בכל מקום שהם נוטים מפרושי המחברים שקדמוהו, אבל רמז דעתו בקצרה כיושב ודורש מפני הגבורה. אהבתו הטהורה אל התורה הרה וילדה את האהבה לכל ח כ מ ה ו י ד י ע ה ולא זז מחבבם ולהגות בהם כפי אשר מצא כתוב בספרי ישראל, והרב הגדול החכם המפואר הרופא מהור"ר ברוך משקלאב בהקדמתו לספרו איקלידוס אשר העתיק והדפיס אפס קצהו בהאג בשנת הולך א ת ח כ מ י ם יחכם (תק"מ) מעיד על רבינו אליהו לאמר: „והנה בהיותי בק"ק ווילנא המעטירה אצל הרב המאור הגאון הגדול מ"ו מאור עיני הגולה החסיד המפורסם כמהר"ר אליה נר"ו בחדש טבת תקל"ח שמעתי מפי קדוש: כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה כי ה ת ו ר ה ו ה ח כ מ ה נ צ מ ד י ם יחד וכו' וצוה לי להעתיק מה שאפשר ללשוננו הקדושה מ ח כ מ ו ת וכו' וישוטטו רבים ותרבה הדעת בין עמנו ישראל, ותסור וכו' לשון לאומים אשר כשאון מים רבים ישאון לעומתנו איפה חכמתכם ונמצא שם שמים מתחלל".

שכלו הישר והעמוק אשר סלל לפניו המסילה העולה למחוז האמת בין רכסי הפלפולים והחדודים אשר הולידו חכמי פולין וליטא, זה כאיזה דורות לפניו הלהיב את לבבו לאהוב את הפשט הפשוט בכל משא ומתן של הבנת דברי התורה שבכתב ושעל פה, ולמאוס בכל הפלפולים והחלוקים הרחוקים מן הכוונה הפשוטה, הרחוקים מצדקה מאמתתה של תורה שהיא ההלכה למעשה. כי רבינו אליהו אשר לא למד אצל רב ולא שמש בישיבות היה כבוד שכלו חדש עמדו, וההרגל לא אכף עליו עולו, עיניו חזו מישרים ולנכח האמת הביטו. ובכח האמת כי רבה היא, להאיר את המאפל באחד מברק קרניה, הסכין רבינו הגדול, להפיל במלה אחת תלי תלים של פלפולים תלוים

בשערה. וגדולי חכמי הדור התפלאו לחזות נפלאות חדשות מתורתו וישתוממו על המראה הגדול הזה כי הסנה בוער באש אמת טהורה מאירה, ואיננה אוכלת סגולת כחות הנפש ומבחר חמדת ימינו עלי הארץ. המבינים שבחכמינו נאותו לאורו ויתחזקו להגדיל ולהאדיר את האור החדש כי טוב ולהזהיר בשמו „על העסק בפלפול אשר סופו להנטל, ולפעמים שהוא לקנתור חלילה, הוא הריסה גדולה אל רצונו יתברך, כי בו ירבה הפשע ויגדל העון ויופסד הדבור הנעים, ויגורש האמת מעדת ה׳" (לשון בניו הרבנים בהקדמה לבאוריו לשו"ע ארח חיים).

§ 70) שנאת רבינו אליהו אל העסק בפלפול היתה שנאה כפולה כי מלבד הנזק הגלוי אשר יגיע ממנו לחכמת התורה ולמודה, לא נסתרה מנגד עינו החודרת, הסכנה המסתתרת לתלמוד תורה ולמעשה המצות בכלל הצרורה בכנפיו, והכרוכה בעקבו, ויבן וידע כי כבר החל להפיל חללים במחנה ישראל: כי מאז פרץ העסק בתורה במדינות פולין וליטא, ובכל עיר ועיר קבעו ישיבות גדולות והרחיבו גבולם בתלמידים וקנאת ראשי הישיבות איש מרעהו הרהיבה עוז בנפשם להרבות כבוד ישיבתם *) ראו עצמם מוכרחים לתור איש איש אחרי חדושים מחודדים ועל מאמרם ז"ל „אין מדרש בלא חדוש" בנו יסודתם להרבות בחדושים ופלפולים „וכאשר ארכו הימים הנה כן דרכו של היצר מעולם להתקנא בעם ה׳ אלה, כאשר המה דורכים בדרך ה׳ כראוי, להטיל בהם ארס. עד שכמה מהתלמידים שמו כל קביעותם ועסקם רק בפלפולה של תורה לבד ולא זולתו כלל" (נפש החיים שער ד׳ פרק א׳), והעסק בתורה להלכה היה מונח בקרן זוית, החכמה עזובה, וההשכלה שוממה, ומעט מעט פסקה גם הכוונה במעשה המצות ועבודת הצדקה, ותהי יראתם את ה׳ מצות אנשים מלומדה, ומעשה המצות מנהגי אבות תלוים בזמן וקבועים בשעות, מבלי התעוררות והתבוננות בנשמת התורה ורוח מצותיה הקדושים; ויהי השכל מפוז ומכרכר על נימות דקות תלויות ופורחות באויר, והלב ריק וחלל בקרבו, וההרגשה קרה כרגבי קרח. וכאשר גרמו העונות לתת את ישראל לחרפה, קמו מורי שקר להתעות את העם בלמודים חדשים מדברים אל הלב ומלהיבים את ההרגשה לדרוש ברבים סתרי חכמת הקבלה ופנימיות התורה, לרומם את הכוונה ולהשפיל את המעשה, בכוונה צפונה לעקור את העסק בנגלה ועם זה מעשי המצות כלם. ראש למורדי אור אלה היה ש ב ת י צ ב י, ואחריו החזיקו תלמידיו בפנים מפנים שונים, כנודע מספרי גדולי ישראל הנאמנים לה׳ ולתורתו שקנאו את קנאתו, ונלחמו את מלחמתו, וביחוד מספרי הגאון יעב"ץ. והנה אם הצליחו

*) וז"ל השל"ה: והנה שמעתי דבת קצת מחכמי הדור האומרים באם לא עוד החלוק מה גבר בגוברין כי אז יקומו הרבה לתפוס ישיבה, על הדברים האלה ראוי לקרוע להיות ממעט בכבוד שמים כדי להרבות כבודו ועוד מי יתן כל עם ה׳ נביאים כי אז יתרבה הדעת (שב-ועות).

הקנאים הקדושים האלה להכריע את סיעת ש ב ת י צ ב י, בחרמות וקללות נמרצות, לא הצליחו לרפא את המקור המשחת, ממנו השתפכו המים המרים האלה; ובהיותם טרודים במלחמת מצוה וחובה ימים רבים, לא הספיקו להתבונן על סבת התפשטות הלמודים האלה בעם ה'. ולשאול שאלה גדולה, מה זה היה לבני ישראל הנהרגים ונשחטים על תורתו לעיניהם בשנות ת"ח ות"ט בכל מקום ופינה, לסור מאחרי התורה ברגע ולנהות המונים המונים אחרי המורים החדשים? ומה זה היה לעם קשה העורף אשר למדו לעמוד על עקרי דתם המקובלים בידיהם בנפשם ובמאדם, כי נמס לבבם פתאום להאמין בשוא נתעה? אבל יד ה' היתה על אליהו להוציא לאור תעלומה, להבין ולהשכיל: כי הנפש אשר עשה לנו ה', שתים זו לקחה מאת אביה שבשמים: ה ש כ ל, ו ה ה ר ג ש ה, ומעונם במוח ובלב, לכל אחת משתי הכחות האלה, שם גבול וקצב. וכל אחת מבקשת תפקידה ומזונה. והתורה הקדושה אשר הכין ה' כמזון לנפש, להחיותה בארץ, בה לחם משנה לכלכל את הלב והמוח כאחד, והיה אם יגרע חוק אחד מהם האחד ישבע והשני ירעב, ישולח רזון גם בשבע לחם, וכל הנפש ריקה. זאת הבין רבינו אליהו, וירא כי העסק בפלפול לבד, הנהו אך מזון לשכל ופרנסה למוח, אבל ההרגשה חסרה כל, והלב רעב וצמא, עיף ויגע, והיה בהפתח לפניו איזה מעין להשביר צמאונו ושתה לרויה באין הבין אם רעים המה ומות בם אז יתבלבל גם השכל ונבלעה עצתו. כי רב כח ההרגשה מכח השכל. על כן ראה רבינו להרוס את הפלפול שלא להלכה עד היסוד, ולהקים על תלו העסק בתורה להלכה ולמעשה, וההגיון במקרא משנה תלמוד ופוסקים, לאשר בהם די מזון לכל כחות הנפש להאיר את עיני השכל ולהחם את הלב ויאמר לתת חלק גם ל ח כ מ ה, להיותה, כפי מה שאמר והורה, א ח ו ת צ מ ו ד ה א ל ה ת ו ר ה, ועוזרת להבין סודותיה. *)

§ 71) בימי רבינו אליהו החלו תלמידי הרב המפורסם בשם ר' ישראל בעל שם (הבעש"ט) ללמד ולדרוש ברבים את תורות רבם שקבלו ממנו על פה, ובימים מעטים עשו להם נפשות רבות במדינות שונות וגם

*) בניו הרבנים המופלאים מסרו לנו את הסדר אשר התוה לנו רבינו מרן אביהם בלמוד וזה לשונם: ויותר שהיה חכם למד דעת את העם, וחזקם ואמצם שילמדו בסדר נכון שלא ימעדו רגליהם, בראשונה הזהיר לעבוד עבודתו י"ת, להיות בקי בראשונה כל כ"ד ספרים עם הנקודות והטעמים, ערוכים בכל ושמורים, עד שבדק אותם בכל אלה וכו', ועל צבאה דגל חכמת הדקדוק, וכבר בחנו פקחים ושלמים שבחכמת הדקדוק, בדברם עמו לא מצאו ידם ורגלם וכו', אחר זה צוה להיות ששה סדרי משנה שגורה בפיו עם כללות פירושיה המפורסמים ועל צבאה דגל גרסותיה הנכונות וכו', אחר הזהיר על דרכי העיון בים תלמוד, ולעיין היטב בפירוש רש"י כי הם נכוחים למיין, ובחידושי בעלי תוספות, מתנאיה שיהיו ישר העיון שונא רב הקושיות, מודה על האמת אפילו מפי תנוקת של רבן, וכל ח פ צ י ו מדרך ה ש כ ל לא ישא נגד ה א מ ת כי אז יצליח וישכיל בלימודיו, ודברי חדודין צוה להמניע גם מתלמידים החסרים וילדים הרכים (הקדמה לשו"ע אורח חיים).

במדינת ליטא. מיסודות הלמודים האלו הנודעים בשם חסידות היה: טהרת הכוונה, הדביקות, התעוררות של שמחה בעבודה, ע"י עיון תפלה, והעסק בחכמת הקבלה, והנה הגדולים בחכמי החסידים בלי ספק שהיתה מחשבתם לשם שמים, כי יתכן מאד אשר ראו גם המה כי הרבה יותר מדאי השתקע העם בפלפול ובעסק למודים שאין בהם לרומם את הנפש. אולם כאשר נפרדו בעלי הלמודים האלו, משאר העם, לעשות להם בתי תפלה לבדם בשנוי נוסח התפלה מנוסח אשכנז לנוסח ספרד, ושבו להיות כמו כתה מיוחדת, ומהם התחילו להיות גם מלעיבים בתופשי התורה ומתעתעים באיזה מן המנהגים הקבועים, המתנגדים לתכלית למודיהם, התעוררו גדולי חכמי ישראל לצאת כנגדם, כי פחדו פחד, שלא תשתכח התורה ולמודה מישראל, על ידי העסק בעיון תפלה ובספרי הקבלה יותר מדאי ושלא תבעט הנשמה—הכוונה—בגוף התורה—מעשה המצות--ושלא תבטל גם היא בבטולו. ולזאת נועצו גדולי מדינתנו נוסדו יחד לקרוא מלא אחרי החסידים ויגזרו עליהם גזירות החרמות. ולהיות רבינו אליהו ראש לחכמי הדור ואל מוצא פיו ייחלו, שמו פניהם בו והוא כמלאך הברית בא בתוכם ותהי הארין לחרדת אלהים ובשנת **תקל"ז** כנראה נעשה החרם הראשון בווילנא ונשנה אח"כ בשנת תקמ"א. ועל הכרוז הנעשה בצרוף הגאון האב"ד מוהר"ר שמואל, בא רבינו אליהו, חתום בזה"ל „ואף שאין מדרכי לצאת חוץ מגדרי עכ"ז לעת הפרו תורתו עת לעשות וכו' לכן גם אנכי אבוא על החתום יום כ"ד מנחם תקמ"א לפ"ק נאום אליה במהור"שז זללה"ה" עוד זאת עשו חכמי ווילנא ג"כ בצרוף האב"ד והגר"א. שלחו שני משולחים מחכמי ווילנא אל כל הקהלות הראשיות דמדינתנו להמתיק סוד ויעצה, ומכתב קורא בקול גדול נתנו בידיהם *) המשולחים נקובים במכתב זה ומתוארים: הרבני המופלג ומפורסם כבוד מוהר"ר דוד מ"ץ בקהלתנו, והשני בדומה לו הרבני המופלג ומפורסם מוהר"ר יהושע זעליג, להיות להם כח ותעצומות ככל ראשי המדינות הנבחרים מקהלות הראשיות וכו' (המכתבים נמצאו בידי בהעתק מכתב יד הרב ר' שלמה מדובנא) דברי המכתב הזה בערו כגחלי אש, וגדולי הקהלות הראשיות מקום הגיעו דבריו, נקהלו לעמוד על נפשם, ועשו מה שעשו כנודע. אפס כבר

*) ההתעוררות הגדולה בשנת תקמ"א לחדש את גזרת תקל"ז, היתה ביחוד בסבת ספר אחד שהוציא לאור, המיוחד בתלמידי, הבעש"ט קרוב לזמן ההוא, ובאו בו כמה מן האבות של הלמוד החדש הזה ותולדותיהם, מפורש ומבואר. ואליו רמזו חכמי ווילנא במכתבם הנזכר בפנים, באמרם: קול ספר שמענו וראינו נפשנו תרועת מלחמת חובה וכו', כל באיה לא ישובון ואין צרי למכאובה, פתאום ישודדו ח"ו אהלי תורה שבעל פה רגע יריעות תורה שבכתב ח"ו אורם להחבא וכו'. וכנראה ממאמר זמרת עם הארץ ממחבר ספר זמיר עריצים (שנמצא אצלי בכת"י), הוא ספר תולדות יעקב יוסף. והנה תולדות החסידות, מראשית היותה והתחלקה לפלגותיה, הוא ענין נכבד בקורות ישראל וראוי להרחיב עליו הדבור, אלא שאין כאן מקומו, ושמורים לנו הדברים לספרנו נדחי ישראל.

הכה הלמוד החדש שרש בלבות רבים מישראל, ולא עלתה ביד כל חכמי ליטא בצרוף רבינו, לסתום את המעין, כי אם לגדור בעד פלגיו ולעצור את מרוצתם כמעט.

והנה רבינו אליה ראה מראש כי לא יספיקו נשקי החרמות להכריע את גבורת הלמודים החדשים, וכבר גלה תעלומות מקור הרע המוסרי בעמנו, שהתעוררו עתה גם זולתו לרפאותו בדרכים שונים, ותהי אמונת עצתו לחזק עמודי תלמוד תורה להלכה, ולזאת יסד בית מדרש ללומדי תורה בשנת תק"ם והורה להם הדרך אשר ילכו בלמודם „והיה מסב עמהם לפרקים וסדר מעשה השולחן לכל עבודתו והורם הדרך הסלולה לדעת מקיר הדינים והתורות של ארבעה הטורים בשנים מועטים" (הקדמה לשו"ע אורח חיים). הבית הזה אשר יסד ה' לאות ולמופת לבתי מדרשות של תורה שנתיסדו אח"כ בטעמו ונימוקו של רבינו אליהו, והם המבצרים בהם ירוץ למוד התורה ונשגב.

§ 72) כבר אמרנו שמגדרו של הגאון רבינו אליהו היה, להיות רק תורתו אומנתו, בבית מדרשו, היא היתה אצלו אמון ושעשועיו בכל עת, והוא היה אמון מוצנע בסתר כנפיה, לא התערב בעניני הקהלות, ומה גם לענות על ריב; וגם בענין הגדול הזה, שמצא את עצמו לפי דבריו מוכרח לצאת מגדרו כמעט שיצא, שב אל מעון השלום ולא נשא עיניו לראות עמל בישראל א) עד כי שבו חכמי הדור להעירו ולעוררו, לחדש את דבריו בשנת תקנ"ו, וביחוד כאשר הגיע לאזניו את אשר העבירו איזה אנשים מן החסידים כי שב ונחם על אשר עשה כנגדם. והודה לדבריהם ב). אז יצא עוד הפעם מגדרו שלח שנים מן המיוחדים בתלמידיו: הרב הגדול מוהר"ר חיים מסערהייא מ"מ ומ"ץ בקהלתנו, והרב הגדול מוהר"ר סעדיה

א) במכתב הנבררים מק"ק מינסק (שנמצא בידי בהעתק) נאמר: ובראשינו אדונינו דבן של כל בני הגולה זקן ויושב בישיבה על התורה ועל העבודה ה"ה הגאון הגדול החסיד האמתי האלהי וכו' הנקרא בפי כל רבינו אליהו חסיד מווילנא יצ"ו הרחמן יאריך ימיו וכו' וכבר הוא נמנה וכו' בין המחייבים ומחייב אותם במקומו, והנה אף שהוא מאותן כ"ז שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, מחמת שתורתו אומנתו ובא בשנים, גרמה לו שלא ראה בפריצות הדור, כי עיניו לא ראה עמל בישראל וכו' עד שבאו באזניו השמועות אשר המה לא טובים וכו' ודבר שלח ביעקב ע"י הרב וכו'.

ב) מצאתי בכתובים דבר זה ענינו בלשונו בקצרה: הנה בחדש אייר העבר התפשטו כמה אנשים מהחסידים בכמה מדינות איירפא וכו' ואיש אחד עשה עצמו כאלו הולך נע ונד בגלות ונער קטן נושא כליו, והנער מעביר קול במחנה הלא האיש הלזה הוא בן החסיד מאור הגולה מוהר"ר אליהו מווילנא והוא אינו מדבר כי אם ברחק גדול, וכאשר שאלו את האיש מה מדבר אביו החסיד אודות הכת, משיב ואומר אני בוש להוציא מפי מה שמדבר אבי, כי אבי מתחרט מאד על אשר התנגד להם ואומר שאם היה בימי חרפו היה צם ובוכה ומתפלל לפני המקום שימחול לו על שחלק עליהם והיה הולך ממקום למקום להוכית את בני עמנו לבוא לחסות תחת כנפי המנהיגים האלו. והיה האיש הזה מתהלך בכל ארץ אשכנז, והקול נשמע לאמר כי שב החסיד ונחם. עד שבא הרב המפורסם מוהר"ר זונדל מק"ק ווילנא לברעסלא, ויודע הדבר כי ערום הערים האיש ההוא ושלחו משם אגרות רבות לפרסם הדבר ויהי כבוא האיש המרגל להאמבורג לבית הרב המאוה"ג המפורסם מוהר"ר רפאל אב"ד דשם באה גם אגרת מברעסלא אודותיו, ויתפשוהו שם וכו' וכו'

במהור"נ (אשר ידובר מהם ביחוד בפרק הסמוך) למדינת ליטא ורייסין לפרסם דעתו ומכתבו נתן בידם לאמר: „אל החרדים אל דבר ה' ואל תורתו, בני אברהם יצחק יעקב זרע קדש ראשית תבואתו, שומרי מצותיו וחוקיו בריתו וכו'. הנה שמעתי דבת רבים קול ענות חרופין וגדופין אנבי שומע שהכת וכו' המכנים עצמם בשם חסידים וכו' מתפארים ומנאמים נאום שאני חוזר בי מכל מה שאמרתי עליהם עד הנה, ושבעת אני מסכים לכל מעשיהם וכי זה הדרך הישרה, ובזה מצודדים רבים מבני עמנו וכו' ועל כי שאני חושש פן ואולי יהיה אנשים אשר יתנו מקום לדבריהם, גלל כן אני מודיע נאמנה שח"ו לא יתלו בי בוקי סריקי ולא תהא כזאת בישראל, ועל משמרתי אעמודה כמאז כן עתה וכו' וכו'", ועל כי התנדבו בעת הני שני האפרתים ה"ה הרב המובהק מוה' חיים מסערהייא מ"ץ ד"ק וחד דעימי' הרבני המופלג מוהר"ר סעדיה במהור"נ לנסוע למדינות ליטא ורייסין ולפרסם הדבר הזה וכו'. ובבוא החכמים האלו לק"ק מינסק, הוציאו מריביהם עליהם קול כי זייפו חתימת יד בם והם בעצמם הכותבים והחותמים, וישלחו גבירי מינסק שלוחים מיוחדים לווילנא לשאול את פי הגאון, ויבואו לביתו בין כסא לעשור והוא היה מתון בדבר עד מוצאי יו"כ (תקנ"ז), ולמחרתו צוה על בניו לכתוב בשמו, את דעתו בביאור *) ויתן את המכתב חתום בחתימת ידו ומקוים בב"ד אל השלוחים ממינסק (במכתב הנבררים מק"ק מינסק שנמצא בידי בהעתק). דברי רבינו המעטים האלו היו כאש בנעורת, וכל גדולי ליטא הרימו קולם בכח, לצעוק מרה. אכן גם הפעם לא הרבו להועיל, וכבר התחזקו והתגברו בעלי הלמודים החדשים ולא חתו מקול תשואת האלות, ומהמונם לא נענו. ואולי נוסרו גם מהמה, להיטיב דרכיהם ולשמור את דרך עץ החיים. ויישר נוכחו רבים כי אין הרעה בקרבם כאשר חשבו בתחלה, (ועיין בפ' הסמוך).

§ 73) המשגיח בעין פקוחה על מהלך רוח החכמה לבני ישראל מדור דור וישים אל לבו להתבונן על מפעלות הדור שחי בו רבינו אליהו, יראה נפלאות מתורת ההשגחה העליונה, ויחזה נצורות מחכמת שומר ישראל

---

*) במכתב רבינו זה אשר נמצא בידנו בהעתק נאמר: דור מה רמו עיניו ומילין לצד עילאה ימללו וכו' אלה אלהיך ישראל כל עץ ואבן, ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה בפסוק ברוך כבוד ה' ממקומו, ובפסוק ואתה מחיה את כולם, וכו' המשכילים יבינו אל מה ירמזון מליו. והרב הגאון החסיד מהורש"ז מלאדי אבן פנת חסידי לובאוויץ, במכתבו לתלמידיו בווילנא המצורף למאמר מצרף העבודה. אומר: ובפרט בעסק האמונה אשר לפי הנשמע במדינתנו מתלמידיו אשר זאת היא תפיסת הגאון החסיד על ספר לקוטי אמרים ודומיו אשר מפורש בהם, פי' ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה כפשוטו ממש, ובעיני כבודו היא אפיקורסת גמורה לאמר שהוא י"ת נמצא ממש בדברים השפלים ותחתונים ממש ולפי מכתב מעלתכם ע"ז נשרף הספר הידוע (הוא צואת ריב"ש) ובפי' מאמרים הנזכרים יש להם דרך נסתרה ונפלאה ומלא כל הארץ כבודו היינו השגחה וכו' ומי ידעתי ואמצאהו, ואערכה לפניו משפטינו להסיר מעלינו כל תלונותיו וכו' וכו'. ואין פה המקום להאריך בבאור הענין הרק הזה ושמורים לנו הדברים לספרנו נדחי ישראל אי"ה כאשר אמרנו.

ותורתו, כי יתהפך מסבות בתחבולותיו לקרוא לאור עולם דעות מדעית שונות ומתנגדות בעת אחת ולהקים אדירים לראש הדיעות האלה, אשר ילחמו בעוז שכלם וגבורת לבבם איש ברעהו להרים דגל מחשבותיו ולהכריע את שכנגדו ותכלית המלחמות והמריבות האלה שקולה במשקלו של אל דעות, להחיות את רוח הדת בעמו, להחליף כחו ולחדש נעוריו; לצקת בו חיים חדשים, עוי ותושיה; למען אשר לא ישלוט בו הזמן המבלה את כל. על שלשה דברים הדת עומדת על תלמוד תורה, האמונה, וההשכלה, אלה המה המלאכים הקדושים החונים סביב לה לשמרה, ולהחיותה, ולרוממה. מה טוב ומה נעים כי יצוה ה' שלום ביניהם וידי שלשתם תתמכנה את הדת; אמנם לא כל העתים שוות לטובה ולעומת צבא המקרים העודרים עלינו יש ויש אשר תקרא מלחמה בין האיתנים האלה, תגבר יד האחד ותחלש יד רעהו. ובהאריך ימי הנצוח של אחד מהם ישוב ישבר עוזו גם הוא, ומוסדי הדת ירגזון. אז יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל הכחות כולם שומר עמו ותורתו גם בהסתר פנים ממנו, גבורי כח להחזיק במעוזי הדת איש איש על משמרתו זה יעמוד ברב אוני לשמור את תלמודה, זה בעצם הרגשתיו יחם את **אור** האמונה, וזה בעוזו תבונתו יאיר **באור** ההשכלה והנה כל אחד מאילו שלשה שלוחי ההשגחה בעשותו את אשר שומה עליו לעשות לא ימלט שיגע האחד בגבול רעהו, ויצאו למערכת מלחמת תנופה לשם שמים. אולם לעת תפעל ההשגחה כזאת להחיות את כללות הדת בזמנים מזמנים שונים, עלינו להתבונן על דרכיה בקדש, להקדים את פני הלוחמים בעצת שלום ולא לתת יד אל השטן לרקד ביניהם, ורבה העזיבה בקרב הארץ. וגם בדור שאנחנו בו, תגלה ותראה פעולה זו של תמים דעים לעין חוקר משכיל. כבר הערנו על תכונת הדור הקודם, כי היה מלא אשם, מהבלי מסיתים ומדיחים, אשר התעתדו להרעיד את מצוקי הדת ולהעתיקם באפם, וכבר גלינו סבותיהם לפי דעתנו; את עניינו ראה ה' ויתן לנו רחמים ויקם לנו שלשה רועים במקומות שונות. לתמוך את שלשה העמודים המבוארים. ורוח שם ביניהם למען לא יפריעו איש את מלאכות רעהו, בהחלם לעשות. את רבינו אליהו קראה ההשגחה העליונה בליטא לשמור את התורה, לצרף ולזקק את תלמודה, ולפקח על ההגיון בה, והשקידה, עליה, את ראש החסידים בוואלין לעורר את הכוונה ולפחת את גחלת ההרגשה, ואת חכם עמנו משה בן מנחם בגמראניה, להעלות נר ההשכלה במנורת הדת. והנה לפי העוז והכח אשר נתן ממרומים לכל אחד ואחד לעבוד עבודתו בישראל ולקרוא בשם ה' איש איש ממקומו, היו קרואים ובאים לנגוע איש בנחלת משנהו ולהתגר מלחמה, הדרושה לחפץ ההנהגה העליונה, למען תת שם ושארית לכל הסגולות היקרות כאחד, במדה משוערת ונערכת ושלום אמת יהיה ביניהם, אבל עד אשר יתבררו ויתלבנו הענינים הנכבדים עצומים חללי חרבותיהם ונכשלו רבים נוקשו ונלכדו. והדורשים שלום עמם בלא לב ולב יודעי בינה

לעתים מה יעשה בישראל, ראוי שישיבו אל לבבם כי חוון מלחמית כאלה נפרץ בקורות האומה, ורבים חללי קנאת איש מאת רעהו בהעלות חמה ונקם במערכה, וידעו היום, כי ה׳ הוא המפקד את הצבאות האלה למען כבודו ותהלתו, או אז תשוך חמתם, ילחמו למען השלום, ונצדק קודש.

74) נשובה לרבינו אליהו ונתבונן על דרך הורתו בהלכה. המקרא, המשנה, והגמרא, היו לו כחלקי תורה אחת שלימה, מתיחסים זה לזה כיחס הכללים אל הפרטים. עפ״י אמת היסוד הזה הראה מקור חדושי הדינים של האמוראים, במשנה, וכל הלכות המשניות, במקרא א) ולהיות התלמודים חתימת הקבלה ואחרית השלשלת לבאורי הכללים הראשים, הביא סברות הפוסקים בכור המבחן של אמתת למודי התלמודי׳ והשתדל למצוא סמך וסעד לרוב מנהגי ישראל, בדברי חז״ל. ב) וכל כך השוה מדותיו, שרצה לחדש כמה מנהגים הנובעים ממקור התלמוד, אשר נשתכחו או נחלשו ברוב הימים, אף במקום שגדולי הפוסקים האחרונים וגם הראשונים הסבירו פנים להקל בהם או לשנותם לפי צרך השעה ומעמד האומה, ואפילו במקום שהדבר תלוי בטעם וכבר בטל הטעם. ואולי החמיר בזה להוציא מלבן של מבקשי החדשות שבטלו כמה ממנהגי ישראל שמצאום לפי דעתם כיתרים וכמפריעי הכוונה. וכנראה היתה מחשבתו נטויה להחזיר עטרת ההלכה ליושנה לברר ולצרף את כל דברי הפוסקי׳ ומנהגי ישראל עפ״י יסודות תורת חז״ל, כמו שמעידים עליו בניו המופלאים „וכן הבטיח שיעשה פסקי הלכות מארבע טורים בדעה מכרעת לכתוב רק דעה הישרה בעיני חכמתו בראיות חזקות ועצומות שאין להשיב עליהם, בקשתיו כמה שנים לפני פטירתו והשיב לי פעם אחת, אין רשות מן השמים, אמרתי ראוי היה וכו׳ אלא שאין הדור נראה יפה״ (הקדמה לשו״ע אורח חיים).

ומן הכללים אשר היו נר לרגליו בנתיבת הבקרת התורנית אשר כבש לו, שנים זו שמענו. **א)** שהדרש והפשט רחוקים זה מזה והם שני דרכים חלוקים בבאורי התורה שלכל אחד התלות אחרת במקרא „פשט המלה הוא באור המלה לפי המשך ענינה והדרש הוא הבנת באורה המשותף לה״ [(אדרת אליהו בראשית א׳, א). וכן קבל מפיו הגאון החכם מוהר״ר מנשה מאיליא והציע בהקדמתו לספרו בינת מקרא. (ועיין עליות אליהו הערה י״א)]. ודבר

א) „ויתר על כן בפירושיו על המשנה, שם כלל כל דברי האמוראים שבשני התלמודים וכל התוספתות והברייתות במשנתנו רמוזים נהירין ובריריין״ (לשון הגאון מוהר״ח בהקדמה לספר ספד״צ). והגאון ר׳ ישראל משקלאב בהקדמתו לספרו פאת השולחן כתב: וכל סדרי המשניות ידעם בתורה שבכתב היכן הם, כאשר יש ממנו אתנו חבור על זרעים קדשים טהרות, איך כל משנה טמון בכתוב מפורש, נפלאות מדובר — (ועיין עליות אליהו הערה י״א).

ב) עיין עליות אליהו הערה י״א י״ב י״ג.

גדול השמיענו רבינו בזה ללמדנו דעת שלא ניגע לריק למצוא לכל דרשות חז"ל מקור בפשט ולעקש את הישרה כאשר רבים וכן חכמים אשר מקנאתם לכבוד חז"ל נתנו נפשם לקרב אל הפשט בזרוע את הדרשות היותר רחוקות ממנו. והנה אם כוונתם רצויה וטובה, ראינו כי האהבה תקלקל את השורה ואבן החן הזה ישחד עיני פקחים ונבונים אשר יבקשו להלם כהולם פעם כתובים ישרים ותמימים שאינם הולמים את הדרש (עיין מאמר התורה להרב הגאון בעל הכתב והקבלה הערה 4). ולדעתנו גם המדות שהתורה נדרשת בהם יש שהן אמות המדה אל הפשט ויש מהן מפתחות למנעולי הדרש. (ויש לנו בזה דברים ארוכים יבואו במאמר מיוחד על הברייתא דל"ב מדות נקרא בשם „משובב נתיבות" ב) שלא לבד המקרא יתפרש עפ"י פשט ודרש כי אם גם המשנה יש בה שני הדרכים האלו, (הגאון מהר"ם הנ"ל במקום הנ"ל) *) ולמדנו בזה שחז"ל מפרשי המשנה פרשוה לפעמים עפ"י דרך הדרש למצוא בה הסברות והדינים המחודשים. הדבר הזה כבר היה לנגד עיני הרמב"ם מן הראשונים ובעל תוי"ט מן האחרונים אלא שהבליעוהו בנעימות דבריהם, ורבינו הגדול קבע בו מסמרות ומסרו למבינים ככלל גדול. וגם הוא בעצמו השתמש בו בכלל הזה בפרושיו על המשניות כאשר יראו ויבינו המעיינים, ועל הרוב תמך יתדותיו על הירושלמי כמו שיתבאר לנו הענין הזה במקום אחר ברחבה, (ועיין בהערה הקודמת).

§ 75) ענין יקר בחיי רבינו שראוי להתבונן עליו הוא, שלא לבד שלא הוציא גם אחד מספריו הרבים לאוד בעצמו, לא סדר את רובי תורתו אשר חדש באופן הראוי לצאת על פני תבל, וכל חדושיו הרבים והנפלאים היו רשומים בקוצר היותר אפשרי ויתכן שמאותו הטעם בעצמו, שהעלים את אור חכמתו, בסדור החבורים, לא ראה רבינו להחזיק ישיבה, ולהרביץ תורה ברבים, ורק לפרקים הגיד שיעור לפני לומדי בית מדרשו. ואין אתנו הדעת לבוא עד תכונת טעמו ונימוקו, רק זאת נודע, שגבהו דעותיו ומחשבותיו מדעות חכמי דורו ומחשבותיהם. ובני העליה המועטים אשר זכו לעמוד לפניו ולצקת מים על ידו המה פרסמו קצת מחכמתו בקהל, ועסקו בסדור חדושיו

*) וז"ל ושמעתי מפה קדוש הגאון החסיד נ"ע מהור"ר אליה מווילנא שהרבת להסיר טעותי הסוברים: שהדרש יפריש פשט הכתוב והביא לדוגמא מה שדרשו בגמרא על הפסוק דאגה בלב איש ישחנה חד אמר יסיחנה מדעתו וכו' והנה אמרו על ימין שהוא שמאל שהשי"ן של ישחנה היא שין ימנית רק הפירוש הפשוט הוא ישחנה שהדאגה תשית את הלב וכו" אלא שהוקשה לרז"ל שראוי להיות השחנה וכו' ואף שידוע לשון הראב"ע כל שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו ע"כ הם דרשו על כל קוץ טעם לשבח והוסיף עוד אומץ שאף במשנה יש פשט ודרש והביא דוגמא לזה. והאיר עיני בזה לתרץ כמה משניות כמו שיבוא אי"ה בלקוטי חדושי עכ"ל. ועיין בספר בן פורת לידידי הרב החכם וכו' מוהר"ר מרדכי פלונגיאן. שהאריך בזה, וגם אנחנו הלכנו לאור הכלל הזה וחדשנו ע"י דברים יבואו בספרנו „חכמת חכמים" על המשניות.

אחרי עלות אליהו. המפורסמים שבהם הם: הרב הגאון המפורסם מוהר"ר חיים אב"ד דק"ק וואלאזין; הרב הגדול מוה"ר מנחם מענדל משקלאב הרב הגאון מוהר"ר ישראל משקלאב. הרב המופלג מוהר"ר מאיר מווילנא. הרב המובהק מהור"ר סעדיה. ובניו הרבנים המופלאים. והדומים להם איש איש כפי מעלתו, ונדבר עליהם בפרק מיוחד להלן.

וממדותיו הנפלאות ראינו להעיר על מדת ענותנותו הגדולה לפי חכמתו, כי מה שעשתה חכמתו עטרת לראשו עשתה ענותנותו עקב לסוליתה, בעת האירו דבריו להתיר ספיקות שואליו, שהיה נזהר מאד להשיב בהשכל ובמועצות שלא יתבייש השואל והיה מסדר באור הענינים הסבוכים עד שיתברר הענין מאליו, והודה על האמת, וקבלה מכל אדם והיה שונה לתלמידיו בשם אומרה.

ודבר ה' היתה אל אליהו, ויעל בסערה השמים זקן ושבע ימים יום ב' ג' חוה"מ סכות תקנ"ח בן שבעים ושמונה, למגנת לב כל יודעי שמו. אשר מרוב יקרת חייו לכל בני ישראל שכחו כי עת מועד לכל חי. אבותינו ספרו לנו מרוב הבכי והצעקה אשר נשמע בכל חוצות ווילנא וסביבותיה, וכבוד גדול עשו לו בלויתו, כי הלכו כל גדולי ווילנא קרועי בגדים אחריו לבית עולמו, ובכל תפוצות ישראל הספידוהו כל גאוני הדור וכמה מהספדיהם באו בספריהם, והאבן אשר הוקמה על מצבתו תשא קול ותקרא.

א ה ה

רבינו הגדול על מי אותנו נטשת ועזבת

רבינו אליהו עלה השמים, קרעו לבבכם, לשנים עשר קרעים
בחג האסיף שמחת לבבי. נאסף אבי, אבי מי יטע בכרמי זרעים
אוי נא לה אמרה ארץ, כי אבדה כלי חמדתה. הוי על ימיה הרעים
ליל ויו' תושי' תשועי מי יור' דעה מי יבין שמוע', מי יגל' הלכו' לרגעים
יום יום שומעי שמעך אותך ידרושו לשמוע תורת אמת בפיך כי נעים
התורה תתן קול' אני חכמה שכנתי בלב. אלי' עקבותי' בתבל נודעים
ועתה נאלמתי, יד לפה שמתי, עד יעלו לציון מושיעים
גם פרישו' חסידו' וענוה מה לכם מחשי' אלופיכ' אין ואנ"ח נגדעים
אללי תזעק היראה והחכמה. מי מבלעדיך ישמיענו לכל הבאים
ומעשה בראשית ומעשה מרכבה לך נתגלו כבימי התנאי' והאמוראים
נשארנו בלי כל לבשנו אבל מעטה, כי הורדנו מטה מטה. כמעט נגועים

ה"ה הרב הגאון החסיד המפורסם, גדול מר"ן שמו. אזן חקר ותקן מקרא, במשנה, בבלי, וירושלמי, תוספתא, ומכילתא, ספרא, וספרי, זוהר, והיכלות, ר"מ, וספר יצירה, וספד"צ לא הניח דבר קטן ודבר גדול עד כי הגדיל לעשות כיום נתינתן מסיני. והחזיר מצות הרבה אשר נשכחו וחזר ויסדן. בבחרותו מאס בתענוגי בני אדם, וקדש גופו ונשמתו ליוצרו עד יום מותו, הוא מורנו ורבינו, אור העולם, מקור החכמה והמדע, ראש גלות אריאל צפירת תפארת ישראל, רבינו הגדול מו' **אליהו** בהרב מו' שלמה זלמן זצ"ל עלה השמים ביום י"ט תשרי שנת **תאמי צביה** *) לפ"ק.

ט.

ספרי הגר"א ובית מדרשו

§ 76) ספריו אשר נשארו לברכה בקרב בני ישראל, בן אשר יצאו לאור על יד על יד, וכן אשר נמצאו בכתובים מנה ידידי הרב הג' וכו' מוהר"ר יהושע העשיל לעווין נ"י בספרו עליות אליהו והעיר עליהם כיד בקיאותו הרבה, ואנחנו לרגל המלאכה אשר לפנינו אמרנו להזכירם בראשי פרקים, בסדר הנאות לענינו, ובתוספות איזה הערות.

א) מקרא א) אדרת אליהו, באור על התורה 1). נסדר ע"י בנו הרב הגדול ר' אברהם ונדפס ע"י הרב המאה"ג א"ש פייבש בעל

---

*) רומז למחותנו הרב הגדול ר' נח מינדעס שנפטר מיד אחריו ונקבר **אצלו, בשורה אחת**, כמו שיבוא עוד. —

1) כולל באור על פ' בראשית בשלימות בשני דרכים פשט, ורמז. ליקוטים באיזה מקומות בסדר בראשית ושמות, באור על כל סדר ויקרא. לקוטים באיזה מקומות בסדר במדבר. באור על פרשה חוקת בהלכות פרה אדומה. באורים רחבים על פרשה בלק בשש מהדורות. באור על כל סדר דברים ובתוכו על פ' שופטים האזינו ברכה, בשני אופנים. באורו מורכב מארבעה יסודות התורה פרד"ס. בחלק הפשט הוא מעמיק בחכמת הלשון ובפנימיות הענינים. וזה דרך באוריו על פרשה בראשית, וכנראה חבר באופן זה על כל חח"ת. ובחלק הדרש הוא הולך ומונה כל דרשות חז"ל להלכה שדרשו על כל אות ואות שבתורה, וזה דרך באורו על ס' ויקרא, פ' חוקת, ורוב ספר דברים. והרב הגדול מ הר"ר א"ש פייבש בעל מנורת שלמה ומנחת כליל, שהוציא לאור את הספר הזה אומר בחתימת ספר ויקרא: והן הן הדברים שפירש הגאון ז"ל בספר ויקרא איזן וחקר ותקן כל היסוד מספרא דבי רב הנקרא תו"כ ועשה סולת מנופה בי"ג נפה לעשות קצור תו"כ ולהפך הברייתות והמדרשות כפי רוחב שכלו וכו'. ובני הגאון בהקדמתם לבאור מרן אביהם ז"ל אומרים בדבר באוריו: צריכין אנחנו למודעי כי בזה יובדל באוריו ז"ל מזולתו כי רבים וכן שלמים עמלו

מנורת שלמה ומנחת כליל, בדובראוונא, שנת תקס"ד.
ב) באורים לנביאים וכתובים, מהם על ספר משלי בשלימות, סדרו תלמידו הרה"ג מוהר"ר מנחם מענדל, כאשר שמע מפיו, ונדפס ראשון לכל ספרי רבינו כפי פקודתו ע"י מסדרו וכותבו, כולל פשטים נחמדים והערות מוסריות נפלאות, (שקלאב תקנ"ח): ס' צורת הארץ, ותבנית הבית, נדפס ע"י בניו והרה"ג מוה"ר מענדל (שקלאב תקס"ב) והוא באור על הגבולים דיהושע וכולל גם באורים על התחלת יהושע, ובנין הבית במלכים וביחזקאל, ונדפסו שנית בעו"א בווילנא שנת תק"פ, תר"ו בהוספות מנכדו הרב הרי"מ מסלאנים: באורים על ישעיה עד קאפי' י"ג ועל חבקוק, בעו"א (ווילנא, כנ"ל). על יונה, (בווילנא שנת ישרים תק"ם) על איוב, עד סימן ז' מלשון בנו הרב ר' אברהם (ווארשוי תדי"ר), שיר השירים (ווארשוי תר"ב). על דברי הימים (בעו"א דווילנא כנ"ל).

ב) משנה א) שנות אליהו, על משניות סדר זרעים פירוש ארוך ופירוש קצר, סדרוהו תלמידיו בחיו, והגיהו תלמידו הגאון מוהר"ר חיים מוואלאזין. נדפס ע"י חתנו הרב הג' מוהר"ר משה מפינסק, (לעמברג שנת תקנ"ט) ובווילנא שנת תקצ"ב, תרי"ב, עם הגהות הרה"ג ר' העשיל ריינעס מהוראדנא.
ב) אליהו רבא, באור על סדר טהרות כתבו על ספר מאשר קבל מרבו בע"פ והוציאו לאור, תלמידו הרב מוהר"ר מאיר מווילנא 2) (ברין תקס"ב ובווילנא כנ"ל).
ג) באור על מסכת אבות, מראה מקומות המוסרים במקרא נדפס ע"י תלמידו הרב הג' מוהר"ר מנחם מענדיל (שקלאב תקס"ד).
ד) עוד חבור על המשניות מרמזי המקראות היה אצלו בכי"ק, ונמצא ממנו על זרעים, קדשים, טהרות. ביד תלמידו הגאון ר' ישראל משקלאב (הקדמת פאת השולחן).

הרבה בתורה וכו' רק לא השגיחו על פרטי הכתוב ודקדוקיו ומרגלא בפומיהם ברובי התורה כפל הענין במלות שונות וכו' ודרכו של מר אבא הגאון זלל"ה בבאורי הכתובים, יגיעות הרבה יגע ברוב חריפותו ודקות עיונו וגודל השגתו להעמיד הכתובים על פשוטן שלא יהיה אות אחת יתירה וכל המלות כפולות יבוארו הבדלן וכו'. ושני הדרכים האחרים: סוד ורמז, נפלאו מאתנו ולא באנו עד תכונתם.

2) וביד בני הגאון המופלאים היה נמצא פירוש על סדר טהרות מכתיבת יד עצמו בבאור נפלא „והראה מלחמתו עם הראשונים אשר עשה עמהם להפליא" (בהקדמתם לפירושו על יונה).

ג) מדרש הלכות הגהות על המכילתא יצאו לאור ע"י הרב הגדול ר' יצחק אליה לאנדא מווילנא מצורף לבאוריו על המכילתא וקראם בשם איפת־צדק 3) (ווילנא תר"ד וביד הגאון ר' דוד לוריא מביחאוו נמצאו ג"כ הגהות הגר"א על המכילתא שנדפסו בשם אגרת הצופה.

ב) באור והגהות על הספרא. כ"י נמצא ביד הגאון ר' ישראל משקלאב.

ג) הגהות על ספרי, נמצא בכ"י.

ד) תוספתא א) הגהות על תוספתא זרעים, מועד, נשים, הרב ר' יונה מפרש התוספתא לסדר זרעים (שיבוא זכרו להלן). אומר בהקדמתו לספרו: הקרה ה' לפני קצת הגהות כתיבת יד (על התוספתא) ושמעתי שהם מהמנוח הגאון הגדול החסיד המפורסם רבינו אליהו זצ"ל מקהלתנו וכו'. ובזמננו נדפסו ההגהות על ס' זרעים, מועד, נשים, בספר תנא תוספאה פירוש על התוספתא להרב המאור הגדול מוהר"ר שמואל אביגדור אב"ד דק"ק קארלין, (ווילנא תקצ"ז, תר"א) עם מקצת ציונים ומראה מקומות, מבן הגאון הרב הגדול מוהר"ר אברהם.

ב) טהרת הקדש, פירוש על תוספתא טהרות, נקרא בשם זר זהב 4) אשר סדר וכתב מתורת רבו הגאון והוציא לאור תלמידו הרב מוהר"ר מאיר ז"ל מווילנא הנ"ל (זאלקווי תקס"ד) והוא כמו חלק שני לספר אליהו רבא.

ה) תלמוד א) תלמוד ירושלמי. א) באור על ירושלמי סדר זרעים כ"י. 5)

ב) משנת אליהו, הגהות על מסכת שקלים נדפסו בתקלין חדתין לתלמידו הגאון מוהר"ר ישראל משקלאב, (מינסק תקע"ב).

---

3) עיין הקדמת הרב יא"ל לספרו זה, שפעם א' היתה בידו ספר מכילתא מכ"י הגאון ולא הספיק להעתיק ממנה כי אם את המכלתא על פ' שמות וארא, המיוחסים לכ"י הגאון מוה"ר אברהם הלחמי. ואותה המכילתא מסר נכד הגאון הרב הגדול ר' יעקב משה מסלאנים, לב"ד הצדיק מהר"ל להדפיסה, ואחרי יגיעות רבות השיג הרב יא"ל ספר מכילתא מוגה מאת הגאון שהיתה נמצא בעיר מולאט, ומשם העתיק ההגהות שהדפיס וקראם בשם איפת־צדק.

4) וביד הגרד"ל ז"ל היה נמצא העתק מפירוש התוספתא טהרות מכתיבת יד התלמיד הגאון, הרב מוהרר"ש בונם משקלאב, ונמצא בה גם פירוש על מסכת טהרות, ודברים רבים נוספים על מה שנדפס בזר זהב.

5) הרב הגאון מוה"ר מוהר"ר ישראל משקלאב בהקדמתו לס' פאת השלחן כתב וז"ל: וכמה יגיעות יגע רבינו הגאון בירושלמי סדר זרעים הגיה אורות מאופל השבושים וחדש שיטות עמוקות נגד הר"מ והר"ש ז"ל ויש שהוסיף חצי סוגיא או תירץ שחסר וכו' ושמע מאחד העומדים לפני רבינו וכו' כי הגאונים והרמב"ם ז"ל מהכרח יגיעתם בלימוד תלמוד בבלי להורות

עוד נמצא הגהותיו על ירושלמי מהעתק תלמידו הרב החסיד מוהר"ר שלמה ממאהליב אצל הגרד"ל.

ב) תלמוד בבלי. א) הגהות על כל הש"ס, אפס קציהם נדפסו ראשונה בווין (תקס"ו). (עיין עלית קיר).

ב) הגהות מסכת אבות דר"נ ומסכתות קטנות, ממה שנמצא בכי"ק על גליוני הש"ס, וממה שכתב תלמידו הרב הגדול מוהר"ר סעדיה, שלמד לפני הגאון את המס' הקטנות, נדפסו מצורף אל פירושו על אבות. ע"י הרב ר' מענדל (שקלאב תקס"ד).

ו) פוסקים א) באור על ארבעה חלקי שולחן ערוך 6). האורח חיים, נדפס על ידי בניו ותלמידיו הר"מ והר"י (שקלאב תקס"ג). יורה דעה על ידי הנ"ל (הוראדנא תקס"ו) אבן העזר, ע"י נכדו הרי"ם מסלאנים (ווילנא תקע"ט). חושן המשפט נדפס זה מקרוב בקעניגסבערג ע"י הרב רמי"ג.

ב) לקוטים על הרמב"ם

חדושים על הרא"ש.

ז) מדרש אגדה א) הגהות על פרקי דר"א, נדפסו בווארשוי ע"י הרב הגאון ר' דוד לוריא ז"ל בבאורו על מדרש זה 7).

ב) באור והגהות על סדר עולם רבא (וזוטא (שקלאב תקס"א) ע"י הרר"ם ווילנא תר"ה בחבור עם פירוש עץ יוסף).

ג) הגהות על הפסיקתא כ"י. (עיין עליות קיר).

ממנו הלכה למעשה לא שמו יגיעתם לברר וללבן תלמוד! ירושלמי הקדוש ובתוספתות, רק רבינו הר"ש ז"ל יגע מעט בירושלמי ותוספתא כאשר קבעם מסמרות בפרושו על זרעים וטהרות אבל לא על אמתתם ובוריין, ואמר על עצמו כי הוא יגע בכל כחותיו כמה מאות פעמים וכו', ועיין מה שכתב הרב הגאון החכם הכולל מוהר"ר שלמה ליב רפאפורט בהערה ט"ז לתולדות רבינו נסים גאון בר יעקב, שהוא הראשון אשר יגע וחקר בירושלמי ומדרשים ספרי וספרא ותוספות לברר על ידם הרבה מאמרים והלכות בתלמוד בבלי (בכורי העתים תקצ"ב). ואנחנו נאמר שמה שהיה רבינו נסים גאון בזמנו בבחינת הגאונים שקדמוהו, היה רבינו אליהו, בזמנו ביחס אל כמה דורות שקדמוהו. אבל במה שכלל רבינו את הרמב"ם בין הגאונים שלא שמו יגיעתם לברר את התלמוד ירושלמי. עיין שם הגדולים, שהרמב"ם חבר הלכות מהירושלמי כעין הלכות האלפסי מבבלי.

6) דרך באוריו הוא כפי מה שגדרם תלמידו הגאון הגדול מוהר"ח „שלפי הלוכו בקדש לעלות במסלה עד מקורי הדברים עשה נפלאות בבאורו על השו"ע, שם כלל כל ההלכות מרובות שנזכרו בדבריהם הקדושים במקורם אשר הראה בשני התלמודים בבלי וירושלמי וטחן ובאר וסילת סולת נקיה מנופה מכל שיטות הראשונים ז"ל. (הקדמה לספר ספד"צ) ובפרטיהם עיין עליות קיר.

7) וביד חותני הרב החכם השלם מוהר"ר מרדכי נאטאנזאהן קונטרס מיוחד מהגהות לפרד"א, מיוחס אל רבינו הגר"א.

ח) חכמת הקבלה א) פירוש על ספר יצירה נדפס ע"י תלמידי הר"מ 8)
(הוראדנא תקס"ו) ונמצאו עוד ממנו פירושים על ספר יצירה בכ"י
(עיין שם).
ב) באור על ספרא דצניעותא. (ווילנא תק"פ) ע"י נכדו הרב
הגדול ר' יעקב מסלאנים ז"ל.
ג) באור גדול על הזוהר, בי"א כרכים כ"י נדפס ממנו אך

---

8) דרכיו בקדש בחכמת הנסתר נסתרה מעינינו ולא נוכל לה, ובעדות הגדולים בתלמידו גם פה היתה הבקרת אור לנתיבתו. והמציא גרסות חדשות בזהר ור"מ, ותיקונים, חסר ויתיר וחלוף משורה לשורה ומדף לדף וגם לכמה דפים. והיה שוקל וסופר אותיותיהם. וגם בעולם העיוני הזה הלך מן הקודם אל המאוחר ולהפך, להראות מקור לכל דברי אחרוני המקובלים בדברי ראשוני הראשונים כנראה מבאורו לספרא דצניעותא, [שיצא לאור מסודר בהלכתו בהגהה מדויקת (הגרד"ל) ובפירושו לספר יצירה [שיצא שלא מסודר כראוי ומלא שבושים וטעיות (הגרד"ל)]. ועיין בהקדמת הגאון מוהר"ת לספר ספד"צ. וראינו להעיר, כי להיות רבינו בכל ענינו נמסר לחכמת הקבלה והקדיש לה רוב הגיונו ועיונו, לא היו מחקרי לב של גדולי חכמי עמנו שהולכים ע"ד הפלסופיא יכולים להיות נחשבים בעיניו, והפרד"ס של רבינו הרמב"ם לא היה כגן עדן לפניו, ומטעם זה כתב עליו ועל הרמ"א „אבל לא ראו את הפרדס לא הוא (הרמ"א) ולא הרמב"ם" (באור יורה דעה סימן רמ"ו ס"ק י"ח), עם כל זה היה ספר מורה נבוכים חשוב וספון בעיניו והביאו כמה פעמים בספריו. וידוע ענינו כי גער ברב גדול אחד מאנשי קהלתנו אשר בא לקבול לפניו, כי איזה אנשים מחובשי בהמ"ד קבעו למודם בספר המורה, ואמר בחרי אף הרמב"ם ז"ל חברו ואני אצוה שלא ללמוד בו. מי יתנני במחיצתו בגן עדן (בלשון זה שמעתי מידיד נפשי הרב המופלא בתורה היקר באדם המנוח מוהר"ר אברהם דוד שטראשון ז"ל. וע' עליות אליהו הערה ה', ובמה שכתב בשו"ע יור"ד קע"ט ס"ק י"ג עיין תולדות הר"ח להגאון שי"ר הערה ט"ו בכורי העתים תקצ"ב וראיתי להעתיק פה מכתב ידיד נפשי הרב הגדול וכו' מוהר"ר צבי הירש ק"ב ששלח לי בענין זה: בלשונו ממש:

בע"זה יום גימל ד"ו אדר ראשון לתת לכם אחרית ותקוה לפ"ק

לכבוד ידידי ואו"נ הרב החכם השלם וכו' כמוהר"ר
שמואל יוסף פין נרו לא ידעך לעולמים, אמן.

באשר כבודו עוסק כעת בהדפסת ספרו היקר ומאד נעלה „קריה נאמנה". אמרתי אבוא עם הספר „שני דברים" בבקשה לקובעם בתולדות הגר"א ובקורות ספריו זללה"ה, ולדעתי ראוים המה להסתפח אל ספרו הנ"ל ומעיד אני עלי שמים וארץ שכנים דברי. הראשון כאשר יצקתי מים על ידי הרב הגאון מוהר"ר שאול זלה"ה, שמעתי מפיו הקדוש, ששמע מהגאון ר' אליהו ז"ל — (בהיותם יחד חוגגים ושמחים בשמחת בית השואבה), בזה הלשון: הלואי וזכיתי ויתנוני (לאחר מותי) בעולם הנשמות במחיצת הרמב"ם ז"ל, ולכל הפחות במחיצת הרלב"ג ז"ל. — והשני שמעתי מפי הרב הגאון מוהר"ר מנשה איליער זל"הה שמה שכתב הגר"א בהלכות כישוף (שו"ע יו"ד סימן קע"ט ס"ק י"ג) על הרמב"ם ז"ל שנמשך אחרי הפלוספיא הארורה וכו' וכו' — אבל כבר הכו אותו על קדקדו וכו' וכו' וכמו כן מש"כ בהלכות כבוד רבו (שו"ע יו"ד סי' רמ"ו ס"ק י"ח) על דברי הרמ"א, „אבל לא ראו את הפרדס לא הוא ולא הרמב"ם וכו' יעויי"ש. שאינם דברי הגר"א, ומעולם לא יצא מעטו ומפיו הקדוש דברים כאלה, ואיש אחד הציג כל זה, בביאור הגר"א בשעת הדפסה, והוא היה מכיר את האיש ואת שיחו — והדברים האלו יפיצו אור נוגה על יקרת רוחו וחין ערכו של הגר"א עד להפליא, וכי רק האמת היה נר לרגליו ואור לנתיבותיו —

והנני ידידו ואוהבו מכבדו ומוקירו כערכו הרב צבי הירש קאצינעלינבויגען —

אפס קצהו ע"י בניו בווילנא (תק"ע).

ד) באור גדול על תקוני זהר ה' כרכים כ"י.

ה) באור על היכלות, ב' כרכים כ"י.

ו) באור על רעיא מהימנא ד' כרכים כ"י

ז) באור על האידרות כ"י.

ח) באור על מדרש הנעלם כ"י.

ט) באור על זוהר חדש כ"י.

י) הדרת קדש. לקוטים בקבלה, ופירוש על מדרש הנעלם ממגלת רות, העתיקו וסדרו תלמידו הרב הגדול המקובל מוהר"ר שלמה מטלאטשין חבור גדול, כ"י.

יא) פירוש על ההגדה של פסח בדרך הקבלה, נדפס על ידי תלמידו הרב ר' מענדל ששמע מפיו בליל פסח (הוראדנא תקס"ו).

ט) ידיעות חכמה א) איל משולש על חכמת המשולשים 9) והנדסה ואיזה כללי תכונה ואלגיברא הכל ת' כללים מעצם כי"ק. הוציאו לאור הרב הגדול מוהר"ר שמואל אב"ד לוקניק בתוספת הגהות ובאורים (בווילנא תקצ"ד).

ב) חבור ארוך על התכונה, כ"י ולא נדע ביד מי נמצא 10).

ג) תקופות ומולדות כ"י.

ד) דקדוק אליהו. בחכמת הדקדוק בקצרה נדפס ע"י הרב המדקדק ר' צבי הירש (ווילנא תקצ"ג). — עוד נמצא ממנו ספר מעשה תורה, על המאמרים שבאו בדברי חז"ל הנכללים במספרים שונים, ואיזה לקוטים כללי התורה.

§ 77) המתבונן על כל אשר יצא מיד רבינו ומפה קדשו, ישתאה על כמותם הרב כי יתראה לפניו כים רחב ארוך ממדה, כולל כל נהרי נחלי תורת ישראל בכל פרטיה, ואם יעלה על דעתו כי כל המעינות אלו אשר

---

9) בפנים 69 אמרנו שהחכמות הלמודיות והטבעיות היו יקרות בעיניו מאד. ופה נעיר שכ"כ גדלה מעלתם אצלו עד שקבע לו עתים לחבר בהם חבורים „מיודעיו חזו כי ברוחו שמים שפרה לחדש למודים בחכמת התכונה חבור ארוך ונוגה לו סביב באור המולות וכוחותיהם למיניהם וממשלתם [חכמת החזיון], ונשמע קולו בבואו אל הקדש אגדות חז"ל [המתבארות ע"י חכמת התכונה] וכל יקר ראתה עינו ויספרה בחכמת אלגבערא ש"ג כללים חדשים וכו' חקרה וגם הכינה לוח הבקעים" (הקדמת נכדו לבאורי הזהר).

10) והנה לא זכינו לאור חבורו על התכונה, אך זאת נדע מראש כי רבינו הגדול לא לבו הלך לתת פנים אל היות הארץ מרובעת, כנגד כל יסודות החכמות הלמודיות וגם כנגד הכלל שנתנו לנו חז"ל: אין לך מרובע מששת ימי בראשית (תוספתא מעשרות פרק ג' ובירושלמי באותה מסכתא) וכבר נודע שהגאון הצדיק מוהר"ר שלמה זלמן תלמידו של רבינו הגדול סמך דברי בעל נחמד ונעים מתכנית כדורית הארץ וכל מעשי בראשית על מאמר חז"ל זה. עיין תולדות אדם ח"א דף ל"ב

השתפכו בים הגדול הזה. יצאו ממקור תבונה מצורפה ומזוקקה, יעמוד שכלו ויתפלא, על המחזה הגדול הזה. כי היה רבינו בכל אשר נגע עשו לא מלקט ומעתיק אבל מבקר וחוקר וחודר בפנימיות הענינים, סולל לו נתיבות חדשות להגיע עד תכלית אור אמתם, מבלי הכר פנים במשפט. ומה יוסף להפלא עוד אם יתבונן כי כל הנשאר לנו לפליטה מכתביו, הוא רק תוצאות עיונו הנפלא, ורמזים קצרים של סוף המשא והמתן בנושאים אלו מבלי הודיע טעמו, ומבלי הזכיר דעות מי שקדמוהו, שלא הסכים עמהם, ויושר נוכח. כי המלאכה הגדולה הנעשה בעליל שכלו דיה היא לדור שלם של חכמים גדולים, ויכולה היא פעולתו בעולם העיוני, אם היתה מוצאת גואלים מבינים ומשכילים איש איש כברכתו לברוא לה עולם חדש בחכמת ישראל, עולם שכולו ישר ואין נפתל בו. אבל עוד לא קמו לה גואלים כאלו, תלמידיו הגדולים אשר זכו לקחת תורה מפיו, לא הספיקו לזקק את דבריו, ולפרש רמיזותיו, ע״כ נפלו שגיאות רבות בהעתקות, וחלו בם ידי זרים. וספריו הנדפסים על ידיהם, אחרי בקשת המחילה מכבודם של המסדרים, לא יצאו מתוקנים כל צרכם. ורבים מן המבארים דבריו, לא זכו להבינם ולחבבם כראוי, כי היה האיש הגדול הזה גדול הרבה מאד מדורו, ולא יכול דורו להנשא לעומתו להיות אספקלריא לקבל אורו.

§ 78) לזכר שם קדשו, וקדושת תורתו, עשו יקירי ווילנא בית מדרש גדול, מבית למודו ותפלתו, אשר ישב בו כארבעים שנה. וקבעו הספקות ללומדי תורה. ועל כולם עלה הגביר הנדיב ר׳ י צ ח ק א י י ז י ק בר יוסף מחיטאוויץ. אשר הקדיש והרים אלף וחמש מאות אדומים לקנות מהם נחלאות, שפירותיהם יהיו ליושבים בבית המדרש, לאכלה ולמכסה עתיק, בשנת תקס״א כשלש שנים אחרי עלות אליהו. שטר המתנה וההפרשה שמור בידי גבאי ביהמ״ד הזה, ולהיות ענינו ולשונו מעידים כן על חשיבות הגאון בעיני הדור, וכן על חין ערך המנדב, אמרתי להעתיקו, בסוף חבורנו זה. ולמען לא ישכח שמו של הגאון מן הבית הזה, וטהרת תורתו תקרא באזני כל השוקדים על דלתותיו, קבעו המתנדבים הראשונים, אבן שיש בכותל הצפוני וחרות עליה כדברים האלה.

לבד זה ראינו

מצאנו צדיק תמים. בדורות אחרונים שמעו הולך בכל איים ומדינה. חכמתו בחוץ תרונה. לספר שבחו נבער כל אדם מדעת, בנה בנית לך עליות מרווחות, שוש תשיש בה׳ שובע שמחות. זה שבתו הבית הזה א ר ב ע י ם ש נ ה. למד כל דבר חכמת בינה, עוד

לימד את העם דעת בחבוריו על מקרא, משנה, תלמוד בבלי, ירושלמי, ואגדות, הלכות, דבריו ככוכבים לעד יאירו, פרושיו כזהר הרקיע יזהירו, יום ליום ולילה ללילה יחוו דעת על זוהר, ותקונים, היכלות, וס׳ יצירה, רעיא מהימנא, מעשה בראשית, מעשה מרכבה, הוויות דאביי ורבא, רעם גבורותיו יתבוננו הכמהים, יען כי שם נגלו אליו האלהים, הלא הוא הדעת, זכרו לא יסוף מקהל ועדה, בחבוריו ישוטטו רבים ותרבה הדעת.

ט.

תלמידי הגר״א

החכמים הגדולים אשר שמשו אותו בחייו, לשמוע תורה מפיו, ואחרי מותו, להזדקק לחבוריו לסדרם להוציאם לאור, ולפלס נתיב לרצונו הנעלה, בסדר למוד התורה ודרך העבודה. ונקראו תלמידיו: אלה הם א).

§ 97) הרב הגאון הגדול המפורסם בתורתו וצדקתו מוהר״ר **חיים** במוהר״ר **יצחק** ב) אב״ד דק״ק וולאזין נולד שנת תק״ט ח׳ סיון, למד בנעוריו עם אחיו הגדול הגאון מוהר״ר שמחה ג) לפני אביר הרועים הגאון המופלא מוהר״ר אריה ליב בעל שאגת אריה. אשר הי׳ אז אב״ד בוולאזין. ולפני הגאון הגדול מוהר״ר רפאל הכהן אב״ד דק״ק המבורג. ובהיותו כבן עשרים וחמש יצא שמו לגאון, כי כבר היה אז בקי בכל התלמוד ובפוסקים ראשונים ואחרונים, ואז החל לבקר את היכל רבינו אליהו ולשמוע בלמודים ולאלף את דרכיו בקדש, ואחרי מות רבו הגדול והמובהק יסד למלא דבר אליהו, מקום מקדש מעט לתלמוד תורה בהרחקת הפלפולים והחדושים שלא להלכה, בהעמד עמודיו על השקידה והעיון לתכלית, ועל עבודה תמה. מבית מדרשו זה יצאו גדולי ישראל אשר כבר התפרסמו בחכמתם ובחבוריהם.

א) העמדתי את הגדולים האלה בסדר שהם מסודרים בהקדמת בני הגר״א לש״ע אורח חיים.

ב) הוא היה חתן הרב ר׳ ישראל הכהן רפאפורט אב״ד דק״ק פיסק בן הגאון מוהר״ר שמחה רפאפורט אב״ד דק״ק הוראדנא ולובלין, ובסוף ימיו נתקבל לאב״ד בלבוב, ואחרי מותו מלא מקומו הגאון ר׳ חיים הכהן רפאפורט (תולדות אדם ח״ב א).

ג) הרב הגאון ר׳ שמחה חבר בבחרותו ספר קצור פסקי דינים מחבורי הראשונים כעין ספר מנחת חדשה לבעל תבואת שור, (תולדות אדם ח״א י״ג).

וכאשר נתן נפשו להוציא לאור חפץ רבו ורבן של כל ישראל ביסיד המעלה בישיבתו, בא עם הספר לבאר גם דרכו בעבודה ביראת ה׳ כאשר קבל ממנו. ולהיות ספרו זה הנקרא בשם יראת ה׳ לחיים או נפש החיים (יצא לאור אחרי מות מחברו על ידי בנו הרב הגאון מוהר״ר יצחק אב״ד דק״ק וולאזין ווילנא תקפ״ד), מבאר את יסודות העבודה הנרצית לכל אדם מישראל כנגד שטת הלמודים החדשים; ולהיות נפש החיים היא נשמת אליהו, אמרנו להרים ממנו קמץ לאזכרה ונעתיק איזה מדבריו בקצרה: אבל שבתי וראיתי שכך היה יפה להם לפי דורותיהם (לחקור במופלא), אבל עתה הן ימים רבים ללא מורה וכל דרך איש ישר בעיניו להלוך אחרי נטיית שכלו, וכל יצר מחשבות לב האדם מלא רק לעוף במחשבתו אל כל אשר יטנו שכלו, והעולה על כולם, שזה תורת כל האדם ונעשה משל גם בפי הכסילים לאמר הלא בכל מקום וכל דבר הוא אלקות גמורה, ועינם ולבם כל הימים להעמיק ולעיין בזה עד שגם נערים מנוערים ממשבא להו לבייהו לקבוע כל מעשיהם והנהגתם בזה לפי שכלם זה, וכמה זהירות יתירה צריך האדם להזהר בזה ולשמור את נפשו מאד במשמרת למשמרת, שאם ח״ו יקחנו לבנו לקבוע לנו מחשבה זו להתיר לעצמנו להתנהג גם במעשה לפי המחשבה זו, הלא יוכל להולד מזה ח״ו הריסות כמה יסודות התוה״ק וכו׳. (שער ג׳ פרק ג׳) ולזאת תזהר בנפשך מאד שאל ישיאך יצרך לאמר שעיקר הכל תראה שתהא אך עסוק כל ימיך לטהר מחשבתך כראוי שתהא דביקות מחשבתך בבוראך בתמידות בל תמוט וכו׳ באמרו לך שכל עיקר תורה ומצות המה דווקא כשהם בכוונה עצומה, ובדביקות אמיתי וכל זמן שאין לב האדם מלא לעשותם בכוונה קדושה ובדביקות וטהרת המחשבה, אינה נחשבת למצוה ועבודה כלל, כאשר כבר לומד המלך זקן וכסיל לסמות עינים ולהביא ראיותיו ממקרא ומשנה ותלמוד ומדרשים וספר הזוהר וכו׳. אמנם אם תזכה להבחין בעיני שכל עפ״י התורה תבין ותמצא שזה כל ענינו להראות לאדם טלפיו בסמני טהרה שדרכו בקדש ורגליו יורדות מות ר״ל וכו׳, היום יאמר לך שכל תורה ומצוה שבלא דביקות אינה כלום וצריך אתה להכין לב ולהגביה עוף מחשבתך קודם עשיית כל מצוה ותפלה למחשבה טהורה שבטהורות וכו׳, ויראה לך פנים שכל תפלה או מצוה שנעשית בכוונה עצומה בקדושה ובטהרה אף שלא בזמנה, הרי היא יקרה מקיום המצוה בזמנה ושלא בכוונה וכו׳, בהמשך הזמן ידריכך לאט לאט בחלק שפתיו ממדרגה למדרגה וכו׳ וידיחך מכל, ולא ישאר לך לא מעשה מצוה בזמנה ולא מחשבה טובה. (הוספה לשער ג׳ פרק ד׳) אבל העיקר בכל המצות הוא חלק המעשה, וטהרת המחשבה אינה אלא מצטרפת למעשה, ולמצוה ולא לעיכובא וכו׳ (שם ה׳) והגם שודאי שמחשבת האדם היא העולה למעלה ראש בשמי רום וכו׳ ואם יצרף האדם גם טוהר המחשבה והכוונה בעת עשיית המצות יגיעו מעשיו לפעול תקונים יותר גדולים וכו׳,

אין הדברים אלה למי שדעתו יפה וכ"ש ליראי ה' וחושבי שמו אשר להם כח לעמוד בזה, אבל מי שאין דעתו יפה בזה כראוי והוא עובד אותו ית' ומקיים ככל הכתוב בתורת ה' וכו' ומכוון תפלתו דרך כלל לו יתב' בלא חקירה ג"כ נקרא עובד ה', (שם וי"ו בשנוי הסדר). והכל הולך אחר החתום, הוא השער הרביעי והאחרון מספרו שהקדישו מחברו לבאר מעלת העסק בתורה כנגד אלה: אשר קרבת אלהים יחפצון ויבחרו לעצמם לקבוע כל עיקר למודם בספרי מוסר ויראה ולא נגע עליהם אור התורה שבכתב ושבע"פ.

ועוד השאיר אחריו בכתובים: ספר רוח חיים פירוש על מסכת אבות, ודבריו מלאים מוסר השכל ויראה, והוא נדפס כעת על ידי חתן נכדו הרב מהור"ר יהושע העשיל לעווין נ"י מפה, ושו"ת רבות אשר הריץ עם גדולי זמנו. הרב הגאון הזה נפטר יום י"ד סיון שנת תקפ"ב בן ע"ג שנה. והספידוהו גדולי חכמי הזמן, כמו הרב הגאון ר' דוד אב"ד דק"ק נאוואהרדאק בספרו גליא מסכת, (בדרושים ל"ג) הגאון בעל אגודת אזוב, אלון בכות (דרוש ט'), הגאון ר' דוד טעביל אב"ד דק"ק מינסק נר"ו, (בית דוד דרוש ט'). וגם בן עירנו ידיד נפשי הרב הגדול וכו' מוהר"ר צבי הירש קאצינעלינבויגין הוריד עליו נחל דמעה.

ב) הרב הגאון מהור"ר **שלמה** אב"ד דווילקאמיר „חריף ובקי בחדרי תורה ומוכתר בענוה ויראת חטא, פעמים רבות בשנה היה דופק על דלתותיו (הקדמת בני רבינו אליהו לשו"ע א"ח) „ולא נודע לנו תולדותיו ומדת ימיו. גם פעולותיו בעולם התורה נעלמו מאתנו.

ג) הרב הגאון הצדיק מופת דורו מוהר"ר **שלמה זלמן** מווילנא אחיו של הגאון מוהר"ר חיים הנ"ל. נודע בווילנא בשם החבה ר' זעלמעלע, חתן הרב מוה' יחיאל מיכל פעסעלעס מתושבי יקירי קהלתנו, מחמל נפש רבינו הגדול. נולד בשנת תקט"ז כ"ג סיון. עודו על שדי אמו ואותות גדולות נפשו נראה בו, כי חננו אלקים במניות כוחות נפלאות במדה גדושה ונפרזה מאד, עד כי בהיותו בן ארבע ועשרים היו חרותים על לוח לבו ושגורים על לשונו בעל פה כל ספרי תנ"ך מראשם עד סופם עם כל התרגומים: אונקלוס, יונתן בן עוזיאל, ותרגום כתובים וכו', תרגום ירושלמי, ש"ס בבלי, ירושלמי, ספרא, ספרי, מכילתא, אלפסי, רמב"ם, טורים, מדרש רבה, ילקוט שמעוני, סדר עולם, זוהר, תקונים, (תולדות אדם, ח"א י"ד). הרב הגאון מוהר"ר שאול שיסקעס בהקדמתו לחבורו שביל הישר (עי' להלן). שמח מאד כי הגאון רש"ז קבל ממנו ספרו להגיהו. וכותב „הקרה ה' לפני מקרה טהור גברא קטן בשנים א"ך גדול בענקים, ינוקא קדישא חסידא ופרישא מלא אותו אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת בכל הש"ס עם כל שיטת הפוסקים קדמאי ובתראי ערוכים ומחידדים בפיו לאמר בלי גמגום הוא ניהו קדושת שמו מפארים מוהר"ר שלמה זלמן בהרבני מוהר"ר יצחק מק"ק וולאזין

וכו׳ למר את כל תלתא סדרי האלפס וכו׳. — והיה אז רבינו ר׳ זעלמעלע בן בן כ״א שנה! והנה מיקר תפארת תורתו, קדושתו וצדקתו, כתב הרב הגדול מוהר״ר יחזקאל פייוויל מ״מ דקהלתנו ספר שלם בשני חלקים קראו בשם תולדות אדם, יתפלא כל קורא לראות משם את סגולות הכחות הנפלאות אשר גנז ה׳ בנפש האדם אשר ישר בעיניו, ומה גם אם תהיה לנו גדולתו של הגאון הזה אמת מדה נכונה למוד בה את גדולת רבינו אליהו! כי היה הגאון ר׳ זלמן חרד חרדת קדש „בבואו לפניו היו כל כחותיו נכנעים טרם נכנס לפנים מן הקלעים״ והיה חוזר על כל אשר שמע מפיו בשקידה נפלאה וביראת הרוממות. וגם בדרך הליכתו בקדש היה לו אליהו לאות, ללכת בדרכיו ולהדמות אליו, כי גם הוא לא קבל רבנות, גם הוא מאס את הפלפול שלא להלכה, גם הוא אהב את הפשט המזוקק בכל מקצועות התורה, גם הוא העיר אוזן המקשיבים לקולו, לשמור את סדר הלמוד, אשר הורו לנו חז״ל, להבין במקרא, עפ״י הדקדוק והמסורה תחלה*) ולעלות מעלה מעלה ממשנה, לגמרא, ולפוסקים, גם הוא העביר עין בקורת על כל ספרי חכמת ישראל להגיהם ולזקקם באור תבונתו ובקיאותו המופלגת, וגם הוא לא נשא פני כל גדול שקדמוהו אם מצא מקום טעותו, „כל ענין עמוק וסתום בדברי הראשונים היה לו למישור וכל אורח בלתי סלול בדברי האחרונים היה אצלו לנתיב רחב מבלי חתחתים ולפעמים מצא דברים אשר היו נעלמים מגדולי הראשונים, ובאחרונים עלמות אין מספר״ (תולדות אדם ח״ב דף י״ג). ורק באחת, וגדולה היא לנו, לא השוהו ה׳ לרבו, כי לקחו באביב ימיו ועד החצי לא בא, ובן שלשים ושלש עלה שלמה למעון השלום. טית אדר שנת תקמ״ח. ומשכן נשמתו הקדושה מצא לו מנוח בקברות קהלתנו, ועליו ראוי לקרוא באמת את אשר קראו על ר׳ בון בר חמא „מתוקה שנת העובד אם מעט אם הרבה יאכל, יגע ר׳ שלמה זלמן בשלשים ושלש שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד במאה**)

---

*) עדות נאמנה על דברי אלה יעידו דבריו הקדושים בעצמם בהסכמתו על באורו של הרב מוהר״ר שלמה מדובנא שנמצאה אצלי בכי״ק: וז״ל, חביבין עלי מאד דברי הרבני מוהר״ר שלמה נר״ו מדובנא אשר חבר על התורה טובים השנים: הא׳ באורו הנחמד אשר לקט מכל המפרשים הקדמונים ההולכים בדרך הפשט מלבד אשר חדש משכלו באורים המתישבים על לב כל משכיל: והב׳ ספר תקון סופרים אשר יסודו על חסרים ומלאים ונקודות וטעמים וכו׳ אשר הביא כל הדעות החולקות בענינים אלו ובאר היותר מוסכם להלכה, וכאשר בא הספר הזה לידי ועיינתי בו מצאתי בו כמה דברים אשר נסתפקתי בהם תמיד והוא הרוה את צמאי בברור הדברים הנ״ל אשר ראיתי בו, לכן הסכמתי ג״כ על הדפסת ספרים הנ״ל ומוכן אני לקחת חומש הנ״ל וכו׳ ומבקש אני מכל איש אשר נגע יראת ה׳ בלבבו לחתום א״ע על החומש הנ״ל כדי שיוכל מהור״ש להשלים את מעשהו ואולי עי״ז יתאמץ מוהר״ש לחבר חבורים כנ״ל גם על נביאים וכתובים וכו׳, יום כ״ז ניסן תקמ״ג לפ״ק.

**) עיין תולדות אדם סוף ח״א כי מעת חלה הגאון הצדיק רש״ז את חליו, היה מאמר זה רגיל על לשונו. ונצטער עליו הרבה, כי לא מצא את עצמו ראוי אל תאר עובד. ולא היה עוד בטוח במתק שנתו שנת עולם!

הגאון הצדיק הזה מרוב שקידתו לא הספיק לו זמנו לתפוש עט, ולחוק בספר חדושיו הנפלאים, ומעט מהרבה אשר הביע כממקור נובע בלי חשך, קבץ הרב המ"מ הנזכר בספרו תולדות אדם, והרב הזה כותב תולדותיו אומר בספרו: שבהיותו רך בשנים חבר מחברת קטנה ובתוכה חלקת מחוקק ספון מעניני סודות אלהים והיתה נקובה בשם לבנת הספיר על שם שהיתה מיוסדת על עניני עשר ספירות (ת"א ח"א, מ"ח) ומי יודע איפה היא, ומצבתו עיין לְהלן אות ה'.

ד) הרב הגדול בתורה וביראה מוהר"ר **סעדיה** ב"ר נתן נטע. גיסו של הגאון מוהרש"ז. אחד מהמיוחדים בבית מדרשו של רבינו הגר"א, ושמש אותו הרבה שנים, הוא למד לפני רבינו את כל המסכתות הקטנות וקבל ממנו הגהותיו הנפלאות. (הקדמת הרב ר"מ למסכתות קטנות). בו בחר רבינו להיות לו נושא הצנה במלחמתו הידועה, ושלחו בחברת הרב הגדול ר' חיים מסערהייא למדינת ליטא ורייסן כנזכר למעלה. ואחרי מות רבו, עלה לארץ ישראל בתוך שאר תלמידי הגאון והיה בין הקובעים בית המדרש בצפת ע"ש הגר"א. והוא היה אומר השעור בגמרא ופיסקים. (עיין להלן אות יב).

ה) הרב המאור הגדול המקובל מוהר"ר **משה שלמה** (ב"ר נתן מטאלאטשין ?), מגיד מישרים ומ"ץ בק"ק ווילנא, חיבה יתרה נודעת לו מרבו ללמוד אתו ספרי חכמת הקבלה, ספר יצירה זוהר וכתבי האר"י, והוא סדר והעתיק ספר הדרת קדש שזכרנו לעיל, ומת על פני רבו בשנת תקמ"ו, ובנו הוא הרב הגדול מוהר"ר יום טוב ליפמאן מ"מ ומ"ץ דק"ק איישישאק, מחבר ספר כבוד יו"ט (ווילנא תקע"ז), אומר בהקדמתו לספרו זה שאבי הרב הניח אחריו כמה ספרים ורובם בנסתר והיו מונחים ביד אפטרופסים ושלטו בהם ידי זרים ונגנבו מהם הרבה, ומהמעט שנשאר הביא כמה חדושים בספרו כבוד יו"ט. והבטיח לסדר שולחן שלמה, בחלק שני לספרו מחדושי ודרושי אביו הרב, וכנראה לא נתקיימה מחשבתו. והרב הגדול מוהר"ר אברהם דאנציג בהסכמתו על הספר הנ"ל מתאר את אבי המחבר בתארים נעלים „הגדול והטהור חסידא ופרישא המקובל הרב המאוה"ג" ומעיד עליו שעסק כל ימיו בתורה ובעבודה בתעניתים וסגופים ובכל מעשיו לשם שמים, והגאון החסיד רבינו אליהו העיד עליו שראוי למסור לו סתרי תורה. וכנראה הוא הרב ר' שלמה בן נתן שנקבר אצלו הרב הגאון ר"ז הנ"ל וביניהם מצא מנוח הרב הצדיק ר' דוב בער בהרב ר' אליה פעסעלעס, ומצבת אחת לשלשתם ובסוף הנוסח על מהור"ב נאמר.

פגעת את שש א) עושי צדק ה"ה העניו שציוה
לרשום רק שלמה בן נתן ס"ג מפולין שהל"ח
כ"ח תמוז שנת תקמו, והדומה לו דומיה תהלה

הרב מהו׳ **שלמה זלמן** במו׳ יצחק
שחל״ח ט׳ אדר ראשון שנת **תקמ״ח**
דוב נפלאת אהבתכם, גם המות
לא הפריד ביניכם, עמודי עולם,
הראשון מימינך ב) והשני משמאלך
שנת. התענגו על **רוב שלום**, תנצב״ה

ו) הרב הגדול החו״ב המפורסם מוהר״ר **צבי הירש** מסימיאטיץ, שמיש את רבו כמה שנים, וזכה לשם חסיד. עוד בחיי רבו הוציא לאור ספר מרגליות התורה, באורים על התורה על דרך הקבלה ולקוטים מכתבי האר״י — ונחה נפשו בשנת תקע״ט והגאון בעל אגודת אזוב הספידו ונתן מקום להספדו בספרו זה (אלון בכות דרוש חי״ת). וזה מקרוב נדפס מהרב הזה חבור גם על נביאים וכתובים.

ז) הרב הגדול החו״ב המפורסם מוהר״ר **שלמה** מק״ק מאהליב „מזוין היה במלחמתה של תורה ירא וחרד לדבר ה׳״ בא מעירו לשמוע בלימודים ולהסתופף בצלו וכתלמיד ותיק היה נחשב אצלו ולמד ממנו הרבה. והיה מדרכו ללמד תורה לבני עניים בחנם בתוך בני העשירים. ולא נשא פני העשירים שהחזיקו ידיו, לבטל שעורן של בני העניים מפני בניהם, (עליות אליהו ל״ז).

ח) הרב המופלג בתורה ובעבודה הנגיד המפורסם מוהר״ר **בנימין** מק״ק שקלאב, על ידו נבנתה עיר שקלאב וחכמיה „אשר ראו מבוכתם בחכמת הפלפול״ כי האציל עליהם מהור״ב, מאור רבינו, והחרו להחזיק בדרכיו בסדר הלמוד, ובמנהגיו בסדר העבודה.

ט) האחים המופלאים. הרב הגדול המופלג בתורה מוהר״ר **שמחה בונם**, והרב הגדול המפורסם המקובל בתורה מוהר״ר **מנחם מענדיל** בני הרב מוהר״ר ברוך בענדעט משקלאב. המה באו בצל קורת רבינו לעת זקנתו ולמדו תורה הרבה לפניו, וביחוד היה הרב ר״מ תלמיד מובהק ושרת אותו הרבה, והוא המיוחד בתלמידיו שנתן נפשו להוציא כמה מספרי רבינו לאור, ומהם: פירושו על ס׳ משלי, ובאורו הגדול על שו״ע אורח חיים, יורה דעה, באורו על מסכת אבות, והגהותיו על מסכתות קטנות, פירושו על ספר יצירה, ופירוש על ההגדה כנ״ל. אולם כבר הערנו כי לא יצא הרב הגדול הזה ידי חובתו בהגהות הספרים שהוציא לאור כראוי לכבוד רבו, וכפי ששמענו היתה מלאכתו נעשית ע״י תלמידיו שלא שמשו כל צרכם והיו

א) מורה על היות התחלת שמות שני הנקברים באות ש״ן
ב) מוסב אל הרב מהור״ר דוב בער הנטמן ביניהם:

רחוקים הרבה מהבין אמרות קדש של רבינו הגדול. גם הוא עלה לארץ ישראל, וקבע דירתו, בצפת, והרביץ תורה בבית המדרש שהוקם על שם רבינו אליהו, (עיין להלן). וחבר עשרה חבורים בנסתר ונשארו בכתובים. (הקדמה לפאת השולחן). ואחיו הרב ר' שמחה כתב פירוש רבו על תוספתא טהרות, נמצא בכ"י אצל הגאון המנוח מוהר"ר דוד לוריא ז"ל והוא בהוספת רבות על מה שהדפיס הרב ר' מאיר כנזכר לעיל.

י) הרב הגאון מוהר"ר **ישראל** בהמופלג מוהר"ר שמואל משקלאב זכה לשרתו סמוך לעלותו, והפליא להעזר בתורתו, ויגע גם הוא להשתדל בהדפסת ספרי רבו, ולבאר את הגהותיו ובאוריו. הוא סדר את באורו על אורח חיים, ויורה דעה, והוציא לאור הגהותיו על מס' שקלים, שקראם בשם משנת אליהו, בתוספת באורים עליהם שקראם תקלין חדתין. (מינסק תקע"ב). הרב הגאון הזה עלה לארץ הקדושה וישב בירושלים, ויישם נפשו בכפו, לתקן ישיבה, וקבל עליו להיות שד"ר, לסבב מדינות ליטא ורייסין ולהעיר לבות נדיבי עם בחוץ לארץ, לקבוע צדקה לספוק ת"ח בארץ ישראל. וקבע שם ישיבות גדולות לתלמוד תורה ברבים. (הקדמה לפאת השולחן). ובצפת הוציא לאור את ספרו פאת השולחן מהלכות א"י, עפ"י באור רבו לירושלמי סדר זרעים. בשנת שאלו שלום ירושלים (תקצ"ו). עוד חבר כמה חבורים בהלכה ואגדה. ומהם ספר הזכרון, ושו"ת נחלה ומנוחה, (מהקדמתו לספרו פאת השלחן).

יא) הרב המופלג מוהר"ר **מאיר** מווילנא. בהחסיד מוהר"ר אליעזר נכד הרב החסיד המפורסם מוהר"ר יהודה אריה מק"ק שאר במדינת זאמוט כתב פירוש רבינו על משניות סדר טהרות כפי ששמע מפיו, והוציאו לאור בבריין תקס"ב, בשם אליהו רבא. וכן פירושו על תוספתא טהרות, והדפיסו בזאלקאווי שנת תקס"ד כנזכר לעיל. ורבינו העיד עליו בבי"ק וכתב עליו „הן האיש הלז ההולך נכוחו ישב בביתי זה חמש שנים ולא מצאתי עול בו בתומו ילך ובתורתו יהגה, גם למד גם קבל מאתי"

יב) הרב המאור הגדול הנגיד מוהר"ר **חיים** בר טוביה כ"ץ, נכד הרב דפאקראיי והרב דקרישבורג, בא בהסכמה על ח"ב מספר תולדות אדם להרב המ"מ דקהלתנו, ומעיד כי כל-דברי הרב הסופר ומונה שבחי הגאון הצדיק רש"ז אמת וצדק (מיום י"ד אדר ראשון תקס"ה) גם הוא היה מראשי העולים לארצנו הקדושה, אשר נתישבו בצפת. ובמכתבו אשר שלח לאחיו בח"ל לעורר את לבבם לצאת לישע הלומדים בא"י אומר: קבענו בית המדרש ששכרנו מקום דירה למדרש ונקרא ע"ש מרן רבינו הגדול והקדוש רבן שכבה"ג רבינו אליהו החסיד נ"ע, ולומדים שם בהתמדה, והרב החסיד המפורסם מוהר"ר סעדיה נרו, אומר שיעור גמרא וש"ד וייש ערך ארבעים ב"ב וכו'. ומפני דוחק הספרים ודוחק מקום ביהמ"ד קבענו ללמוד שיעור

בבותי, בכל יום באים לפיתי מופלגי תורה אוהבי תכלית הלמוד, ואנו לומדים שעור גמרא ושו"ע עם באורי מרן הגאון נ"ע והרב הגדול החסיד המקובל המפורסם מוהר"ר מנחם מענדיל אומר השיעור. — המכתב הזה נכתב שנת צפ"ת (תק"ע). בני החבורה הקדושה הזאת אשר תקעו אהלם בארצנו, וחר"ר חיים ב"ר טוביה פראשם, מלאו את יד הגאון מוהר"ר ישראל משקלב חנ"ל להיות שד"ר ונתנו לו הרשות למנות גבאים ואמרכלים על גביות צדקות לעניי א"י, (אגרת הכולל), אל החבורה הזאת, נמנו ג"כ „הרב ר' צבי הירש בהרב המאור הגדול מוהר"ר זאב וואלף טריוויש מווילנא" והרב ר' ירמיה במוהר"ר מאיר מווילנא הבאים על החתום על האגרת הכולל. (הנכתב למלא יד הגאון מהר"י הנ"ל).

אלה המה תלמידיו הגדולים *) אשר נתפרסמו שמותיהם בפרסום תורת רבן, ובעמלם לקבוע מסמ ת, לסדר למודו והליכתו בקדש, ומי יספור את שאר החכמים שקבלו תורה מפיו, מקרוב ומרחוק, וכבר קבלו וקיימו גדולי דורו לתארו בתאר רבן של כל ישראל. ומי יתן והיתה תורתו גם אומנות חכמי דורנו, יתנו עיניהם ולבביהם להבין את רצונו הקדוש והיקר בעיניהם עד היום, והיתה תורת אמת מנת חלקנו, ואור חכמה אור לנתיבתנו כל הימים.

---

*) ולהשלמת הענין ולמען דעת ערך תלמידי רבינו הגדול אליו ראיתי להעתיק דברי הרב הגאון הגדול מוהר"ר חיים אב"ד דק"ק וולאזין הנ"ל במכתבו על דבר הישיבה אשר יסד, מיום א' ז' עשי"ת תקס"ג. (נדפס בווילנא שנת תקע"ו). וזה לשונו: והנה ידעתי כי לא זכיתי למדת הענוה, אמנם דינא דגמרא הוא, בירושלמי סוף שביעית, ומובא גם בר"ש שם, שמי שאינו בקי רק במסכת אחת ורואה שנוהגין בו כבוד יותר מזה, מחויב הוא להודיע האמת, ואנכי שמעתי שנקרא עלי שם רבינו הגדול מרבן שמו בכל תפוצות ישראל, מרנא ורבנא קדוש ישראל ואורו, הגאון מוהר"ר אליה נ"ע חסיד מווילנא, וזכיתי להקרא עלי שמו הטוב לומר שאני תלמידו, ראיתי חובה לעצמי, להודיע בישראל נאמנה, שחלילה לי לפגום בכבוד הרב רבינו הגדול והקדוש נ"ע, להקרא שמו עלי, והודעתי נאמנה שכל האומר כן אינו אלא טועה גמור, כי רבינו הגדול נ"ע היתה משנתו סדורה לו הלכה ברורה בכל התורה כולה בלי שום ספיקא קמי' במקרא ובמשנה, וש"ס בבלי וירושלמי, ומכילתא, ספרא וספרי, ותוספתא ומדרשים וזוהרים, וכל דברי התנאים והאמוראים הנמצאים בינינו, בכלם זכה להיות חלקו בהם, להכריע בין הספיקות המתילדים בדבריהם, ולחדש בהם דברים להיות שומע ומוסיף תלי תלים של הלכות ואגדות ודרשות ורזי דרזין. ואיך אשים פני כחלמיש ולא אבוש לחקרא בשם תלמידו, אחר אשר לא זכיתי לקבל מהודו אף מקצתו, ואף במסכת אחת לא זכיתי להיות בידי הלכה ברורה, כי הספיקות מרובים וההכרעות מועטות, ובקצת הימים, אשר זכיתי לשמש אותו לא זכיתי ממנו אלא לידע צורתא דשמעתתא אחר היגיעה, וע"ז ברית כרותה לכל אחב"י כהבטחת חז"ל יגעתי ולא מצאתי אל תאמין. וגם ליגיעת רבינו הגדול נ"ע לא זכיתי. כי לא יושג ולא ישוער ולא יאומן גודל יגיעת רבינו הגדול נ"ע, למי שלא ראה גודל יגיעתו על כל דקדוק ודקדוק מן התורה, עד שעמד להשיגה על בוריה. עכ"ל.

יא.

חכמי הדור הקודם

נשובה אל שאר הגדולים אשר האירו את שמי קהלתנו בדורו של הגאון החסיד, ונתבונן עליהם כפי-סדר זמנם, כי אם היה אליהו כשמש מאירה באור יפעתה, הלא הזהירו גם המה ככיכבים, ואירם כאור הרקיע יופיע לעולמים —

§ 80) הרב הגאון החריף מוהר"ר **אביגדור** בהר"ר שמואל, אביו של הגאון ר' שמואל אב"ד דקהלתנו, הרב ר' אביגדור היה אב"ד ור"מ בק"ק פרוזאנא וראזניי, משנת תע"ט עד תק"ו, כפי שמצאתיו חתום על כמה פסקים כתבים בפינקס של העיר ראזניי, הנמצא ביד המ"ץ הרב דשם הרב המובהק מוהר"ר גימפל נ"י, (בהיותי בביתו). וגם בוואלקאוויסק הסמוכה לראזניי, כמתואר על הסכמתו על ספר אור חדש וכתנות אור משנת תקכ"ה. ובסוף ימיו קבע ישיבתו בווילנא בבית בנו הגאון, כמו שהוא חותם א"ע על הסכמה הנ"ל, אביגדור המתגורר בק"ק ווילנא, ופה נפטר ונקבר. ואולי הוא הרב הגדול אב"ד דק"ק וואלקאוויסק הנזכר בספר שו"ת מקום שמואל (שאלה פ"ו). וזאת המצבה אשר הקים עליו בנו האב"ד

(אבי) אבי רכב ישראל ופרשיו
גן אלהים עלות נשמתו לשרשיו
דובבים שפתותיו מדור דור מדרושיו
ווי עמודים חושקים וכוספים לחדושיו
רב תנא ופליג יקרא ליורשיו
בכו להולך בין עומדים ותרשישיו
רבי חילא לעקור הרים וטרשיו
שמואל יבכה ויאסף שמשיו
ה"ה הרב הגאון החריף המפורסם
העניו מכל מורינו ורבינו **אביגדור**
זלה"ה ועלה נשמתו הטהורה ביום
ט"ו אדר שנת למשה ירד אביגדור
לפ"ק (תקל"א).

§ 81) הרב ר׳ **אריה ליב** במוהר״ר שמעון, לא ידענו ממנו זולת מצבתו הקטנה ונכבדה.

פ״נ צנא מלא ספרא
וספרי, ודרשן וזכרון גדול
חריף בכל חדרי תורה מוהר״ר
אריה ליב במוהר״ר שמעון
וי״נ כ״א אדר ראשון תקל״א:

§ 82) הרב הגדול ר׳ **שמעון** המ״ץ, הנקרא בפי בני ווילנא ר׳ שמעון הגדול, למד בישיבתו של הגאון המפורסם מוהר״ר יהונתן אייבשיץ, וקנא לכבוד רבו כנגד הגאון יעב״ץ, היה בעל דעה רחבה וסברא ישרה, ובני קהלתנו מפליגים מאד בשבח תורתו וצדקתו. וקבלה בפי זקני הדור כי בבוא איש או אשה, לשאול שאלה באסור והיתר לפניו, היה בודק אותם תחלה אם יודעים הם את הדינים שידיעתם מוכרחת לכל אדם מישראל בכל עת וזמן, והיה מורה ומלמדם בדרך קצרה, ובקש מאתם כי יבטיחו לו לשמור ולעשות ככל אשר הורם, ואחרי כן השיב להם על שאלתם. ועל אמתת הדברים האלו תעיד מצבתו אשר בשם קהל ווילנא תקרא,

מעי מעי אל חללינו
הוי אבד חסיד מן הארץ
גדר גדר ועומד בפרץ
הוסר צל מעלינו
באבדן מורינו ורבינו
מדריך ביושר צעדינו
ה״ה הרב מוהר״ר
שמעון מ״ץ דקהלתנו
לקח אותו אלהים ואיננו
ביום ו׳ טבת שנת תקל״ז

§ 83) הרב הגאון הצדיק מוהר״ר **שאול** ב״ר ליב בהרב הגדול מוהר״ר משה חר״ז *) ונקרא ר׳ שאול שיסקעס „חבר ספר **שביל**

*) ומצד אמו נין ונכד להרב הגאון המפורסם מהור״ר אידל מק״ק קאוולא, והגאון מהור״ר נפתלי הירץ מק״ק סלוצק.

היש ר פירוש ובאור על הלכות רב אלפסי" להלכה עפ"י פסקי האחרונים ונדפס החלק הראשון ממנו על ברכות, שבת, ערובין בשנת „כלו זך וישר" (תקצ"ט ווילנא). בהקדמתו הוא קורא תגר „על הלומדים שמבלים כל ימיהם בגפ"ת ומניחים את למוד ההלכות לדין ולמעשה בקרן זוית. ואומר שהיה ספרו למראה עיני הגאון מוהרש"ז (עיין לעיל). והוא למד בו כל שלשה חלקי הרי"ף, ובכל מקום אשר מצא חסרון בעזיבת איזה גירסא ופירוש, ודעת הפוסקים האחרונים, העירו למלא, וכמה סעיפים מלא הגאון מוהרש"ז בעצמו, וצינו המחבר בתבנית יד לזכרון.

הגאון הזה ירד אבל לקברו על בנו ר' **צבי**, שמת על פניו בעלומי ימיו, בן עשרים ושתים שנה, ולפי עדות אביו „היה בקי בפוסקים ובגמרא חריף בפלפול וסברא, אב בכל החכמות" ומת בשנת תקל"א, עשרים וששה שנים לפני אביו, ויחד ינוחו באדמתם ואבן אחת הוקמה לזכר שני היקרים האלה.

הוי

שר וגדול נפל לעם ישראל
אל שאול בבינה בנות ישראל
ןשאו קינה כי אבד מנהל
ללמוד קשת לבני יהודה וישראל
ביום גם לילה לא מש מאהל
נגדע מגן גבורים מגן שאול
יחד הוגשו אב ובנו **צבי** ישראל
האהוב והנעים שבתו בבית אל
ובמותם לא נפרדו גולת אריאל
דובבות שפתותיו בקבר אמרות האל
אמיצי הגבורי' בדברי תורת יקותיאל
ה' ה אבינו המאה"ג המפורסם מוהר"ר
שאול במו' יהודא־ליב ווי"נ ר"ח ניסן
שנת בחייהם ובמותם לא נפרדו, לפ"ק הקנ"ז.

ובנו יחידו ה"ה האהוב אשר צעדיו דרכו
בנתיב אב האברך מוה' צבי הירש.
ווינ"ב י"ב סיוון שנת הצבי ישראל, לפ"ק תקל"א

84) הרב הגאון החריף מוהר"ר דוד ב"ר שמעון בריידא סו"ד דקהלתנו (כנראה הוא המפורסם בשם ר' דוד שמואל צייגעס), ונמצאה אצלי הסכמתו על הבאור והתקון סופרים של הרב ר' שלמה מדובנא משנת תקמ"ג, והוא מגדולי חריפי ווילנא ואביר הרועים, מת בשנת תקמ"ז, וזה דבר מצבתו.

ע ל

דא ודאי קבכינא על האי שופרא דבלי בעפרא
ויוי אבד מגן גבורים משיב מלחמה שערה
דרוש צדק מבקש ענוה דיינא דמתא וספרא
בפלפולי מהדר דלא תשתכח מישראל תורה
רישא דאומתא גדול בענקים ארי שבחבורה
ודתני ומתני תוספתא, ומכילתא, וספרי וספרא,
דין הוא החריף ובקי
אביר הרועים כמהור"ר דוד בהרבני מהור"ר שמעון
ויצאה נשמתו ביום יו"ד אלול שנת תקמ"ז לפ"ק
תנצב"ה.

85) הרב הגדול מהו' משה סו"ד דקהלתנו, רב מפורסם וחכם גדול יצא חתום על כמה פסקים דצ"ג ומצבתו קצרה

מי לנו גדול ממשה
שר הבירה אבן הראשה
הלא זה האיש משה
ספרא ודיינא צדקת ה'
ומשפטיו בישראל עשה
חכמה וזקנה יש כאן מבן
ששים שנה ומעלה עלה
למרום משה ספרא רבא
דק"ק יצ"ו במהור"ר יודא ליב רה"ץ
וינה"ט שבת קודש כ"א כסליו
שנת כי שר וגדול נפל היום
תקמ"ט

§ 86) הרב הגדול המ"ץ דקהלתנו ר' **דוד** ב"ר יחיאל, נקרא ר' דוד קענדעס. מצאתיו חתום על כמה פסקים וכתבים בפנקס דצ"ג משנת תקל"ג. ובא בהסכמה על החומשים עם שלשה התרגומים שהדפיסו נכבדי ווילנא בפפר"א בשנת תקמ"ג (עיין להלן). והוא הרב ר' דוד המ"ץ ששלחוהו גדולי ווילנא עם הרב ר' יהושע ועליג, לפרסם את הכרוז נגד החסידים ולהמתיק סוד ועצה בדבר, בשנת תקמ"א. (עיין למעלה (§ 70). היה רב נכבד וגדול בעירנו, ומלא את מקומו של הרב ר' שמעון המ"ץ, ושרת אחריו בכהונה זאת (כי לפנים לא היה בווילנא כי אם מ"ץ אחד). עד שנת תקנ"ב. וזה הרשום על קצה המצבה של הגביר ר' יהוד' קלאצעס.

האתה זה בני **דוד** הישך׃
מי יורה דעה ומי יבין שמועתך
מי ישדד אחריך׃ וישכיל דרכיך׃
צנוע ושפל רוח מי ימלא מקומך׃
ה"ה הרב המ"ץ המפורסם מהו'
דוד במהו' יחיאל מיכל זלה"ה
וי"נ ביום ג' מרחשוון וכל בית
ישראל ויהודה **אהב** את**דוד**

ועוד נמצאה לו מצבה מיוחדת, וזה לשונה:

ידוה לבנו לחקקי אבן פנה יורה דעה מבין שמועות
יומם ולילה הורה בעתו ה"ה הרב המופלג בפלגות
נהרי נחלי דבש וחמאה מי חלב הוא היה חסיד
ועניו, הקטן בעיניו על לעשות הגדיל **דוד** במו'
יחיאל מיכל ודוד עלה ורוחו שב אל אלהי' ויורד
גשם מור' במרחשון זמן רביע, בשלישי וישכב
דוד עם אבותיו ג' מרחשוון שנת **משברי** מות.
לפ"ק תנצבה.

87) הרב הגדול, מוהר"ר **חיים** בהרב ר' **שלמה זלמן** מ"מ דקהלתנו, (ע"ל דף 123) מלא מקום אביו בווילנא וכנראה הוא הרב ר' חיים מטסערהייא, מאהובי ואוהבי הגאון החסיד רבינו אליהו, האיש אשר בחר בו רבינו לשלחו למדינות ליטא ורייסין ביחד עם הרב ר' סעדיה בדבר החסידים, ורבינו קורא אותו במכתבו: הרב המובהק. ולפי דברי גדולי דורנו היא

הרב החסיד ר' חיים איש עמיתו של הגאון המפורסם מוהר"ד רפאל מהמבורג אשר בחר בו הגאון ר"ר בהיותו אב"ד במינסק והגליל, בשנת תקי"ז, ויעורר את ראשי העם לפקיד אותו עליהם, ליסע מעיר לעיר ובכל הכפרים אשר בקצה הגליל ועד קצהו ללמד דעת את העם ולהוכיחם בדברי מוסר ויראת ה', וחק טרף ביתו די חית ידו נתן לו בכבוד מאת הגליל ויתקע אהלו בעיר סמילאוויץ, המקום אשר בחר הגאון ר"ר לשבת שם כל השנים אשר הופיע אורו בגליל ההוא (זכר צדיק ה'. עליות אליהו דף 52 הערה י"ג). ואולי היה אח"כ מ"מ בטסערהייא. ובסוף ימיו נתישב בווילנא עיר אבותיו, ופה מת ונקבר, ונספד כהלכה. ואבן מצבתו קיראת בקול.

פה טמון בעת על נשמתו השמים
נגוע קול בשר אשר בו רוח חיים
הרב מגיד דבריו ליעקב חוקי חיים
יורה דעה במשפט ממנו תוצאות חיים
אבי עזר לפיק ברכים מוכיחות בידים
תורת אלהים חיים נצרר בצרור החיים
ה"ה אבי מורי הרב הגדול צנא מלא
ספרא המקובל המפורסם מוה' חיים
בהרב המפו' מוהר"ר שלמה זלמן
ז"ל ונפטר בש"ט שבת קדש כ"ו טבת.
שנת מי עלה השמימה לפ"ק *)

88 § הרב הגדול הנגיד מוהר"ר נח בהרב ר' אברהם ליפשיץ, הנקרא ר' נח מינדעס, מגדולי היחס בווילנא, חתן הרב הגביר ר' אליה פעסעלעס, ומחותנו של הגאון החסיד, חבר ספר פרפראות לחכמה. וספר נפלאות חדשות, פשטים ולקוטים על התורה בקבלה, וברמזים. מבלי הודיע את שמו כי אם בראשי תיבות שם ספרו **). (האחרון נדפס הוראדנא תקנ"ז) בספרו זה מביא חדושי תורה בשם „אדוני אבי זקני הגאון זלה"ה (פרשה

---

*) הפרט הזה עולה תנ"ה ואינני יכול להעמידו, שהרי נסיעתו בשליחות הגר"א היתה בסוף שנת תקנ"ו (כמבואר לעיל (§ 27) ואולי יש איזה טעות בפרט זה. ועל המצבה בא השם שמימה בשני יודי"ן ולא ידעתי אם בכוונה או טעות:

**) בהקדמתו לספר נפלאות חדשות הוא מתיחס ג"כ ברמז ואומר: שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו יצ"ו ונגד לו עפ"י הדברים האלה ידוע תדע בן חכמים אנכי וכו' ומשפחתי המיוחסת בישראל כמו שהעיד הגאון הגדול בעל בית שמואל באבן העזר עיין שם בדין גיטין ומאמר ושם נאמר.

ויגש). ולא נודע לנו מי הוא ומה שמו, ובשם המנוח המופלא הצדיק מוהר"ר משה איוויער זצלל"ה (פ' וארא) ומבעל המחבר ספר מרגליות ההורה (פ' פנחס). — גם הוא בא להסכים על הבאור ות"ס של מהרש"ד, וראיתי להעתיק דבריו הנמצאים אצלי בכ"י „בפנקס החתומים על החומשים של מהרש"ד וז"ל:

כל בעלי השיר יוצאים בשיר המעלות אשר לשלמה ה"ה המופלג המדקדק הגדול הרבני מוהר"ר שלמה מדובנא עלי באר מים חיים אשר חפר ועשה על התורה כנראה בעליל לארץ, בחומשים שנדפסו מקרוב בק"ק ברלין, ויותר שהיה קהלת שלמה חכם עוד למד דעת את העם ואזן והקר ותקן סופרים בצדו, שם הראה גודל שקידתו על התורה ועל העבודה שהחמיר על עצמו לישב שבעה נקיים נקיי הדעת על טפה זו מה תהא עליה, והרב חכמת שלמה מחכמת מכל חכמת בני קדם שקדמו בזמננו בתקון סופרים, ועליו נאמר חזית איש מהיר במלאכתו זה שלמה שנטע אילן ועליו כל מיני מגדים מגיד לאדם מה שיחו. והנה אלמלא תרגומא דהאי קרא שאינו שוה לכל נפש במדינה הזאת כבר היה גומר מעשיהו, בכן שוי' נפשיה הדרנא לחזור ולחדר להגדיל תורה ויאדיר. ובדעתו להדפיס החומשים עם תרגום אונקלום ולהפיץ ענין באורו עם התקון סופרים על כל חמשה חומשי תורה ביתר שאת. ע"כ הנני מוכן ומזומן בגמר מעשהו אי"ה לקחת חומש הנ"ל במקח. המבואר כ"ד המדבר בלב ונפש חפצה היום יום ד' כ"ח ניסן תקמ"ז: נח באמ"ו אברהם זללה"ה ליפשיץ. הרב הזה נפטר בשנה שמת מחותנו הגאון ונקבר אצלו בשורה אחת. וזה הרשום על מצבתו.

נבחר מות מחיים כי הוחשך מאור עינינו ונגדע קרננו
חן מצא נח הלך להרגיע ומצא מנוח ממנו נסע ואיננו
בעפר מחותנו הגאון חצב קברו, שם עוד מתורתו ילמדנו
נשארנו כצאן בלא רועה, איה בית הרועה יורה דרכינו
איזה דרך ישכן אור להחיות נפשנו איה איפה חכמינו
בספריו נראה נפלאות חדשות והמה מחמדי חבורינו
רפו כל הידים. תעל שועתנו השמים. מי יפקח עינינו
הילילו וזעקו אב"ד חכם מארצנו עם מחותנו אין חכמה אתנו
מעגל פלסת, הון מאסת אמת בחרת ופריך מתוק לחכנו
הרב הגדול המפורסם נ"י עמוד הימיני מוהר"ר נח במוהר"ר
אברהם זצ"ל וי"נ שנת ג' טבת לפ"ק תאמי צביה

89) הרב מהור"ר יהודה גרשון בהרב הדיין המצויין מהור"ר יעקב קאפיל, מצאתיו חתום על פסק ב"ד משנת תקמ"א בפנקס דצ"ג, הגיה

אחריו בכ"י ספר משמרת הגרשוני. דרושים כסדר הפרשיות, (ראיתיו ביד נכדו, ידידי המשכיל הספואר מוהר"ר יונה גערשטיין). ונמצאה עליו הסכמת האב"ד דקהלתנו הגאון מוהר"ר שמואל ז"ל משנת תקל"ז, וכותב על המחבר: ה"ה כבוד הרבני המופלג צנא מלא ספרא מוהר"ר גרשון במוהר"ר יעקב קאפיל מגיד משרים ודרוש טוב לעמו מרי שבת בשבתו בעת הועד לחכמים גדולי בע"ב בקלויז הגדול דקהלתנו. עוד נמצאה עליו הסכמת הרב המאור הגדול מוהר"ר חיים האב"ד דק"ק דרויע. ועל שער הספר המחבר מתילד למשפחותיו ואומר על אביו: שהוא ב"ב של הרב המאור הגדול אב"ד מורה צדק דק"ק שאטלאנד ואגפיה מוהר"ר צבי הירש חתן הגאון החריף מוהר"ר יונה אב"ד דק"ק לומבלא ואגפיה, בהגאון מוהר"ר הלל זקן ויושב בישיבה אב"ד דק"ק חעלמא וק"ק ווילנא בהגאון מוהר"ר יונה, חתן הגאון מוהר"ר יוסף נכד להגאון מוהר"ר אליעזר אשכנזי בעל מחבר ס' מעשי ה', עכ"ל:

90) הרב החכם הרופא מהר"ר **יהודא** במהור"ר מרדכי הלוי **הורוויץ** המכנה א"ע אסיא דק"ק ווילנא, באיש הזה מצאנו תורה וחכמה חוברות אשה אל אחותה, כי עם היותו רופא מובהק מוכתר בכתר הרופאים, וכפי ששמענו גמר למודו באחד מבתי מדרשי החכמות בחוץ למדינה, היה חכם תורני מופלג וסופר מהיר בלשון הקדש, וחבר ס' צל המעלות, מוסר במדות האדם בש"ם חרוזים (קעניגסבערג תקכ"ד), כרם עין גדי פי' על חד גדיא, (שם בשנה הנ"ל), והשלישי הכי נכבד הוא ספר עמודי בית יהודא נדפס באמשטרדם בשנת עומדות (תקכ"ו) כולל חקירות בדת, במוסר, במדות, וד"א, סגנון לשונו ע"ד לשון התחכמוני במליצה יפה ונעימה. על המחבר ועל ספריו הסכימו גאוני הזמן, הרב המשורר האלהי ר' נפתלי הערץ וויזיל שר לכבודו, והרב רבינו משה מענדעלזאהן כתב לו מכתב בשבח ספרו עמודי בית יהודה. וכנראה ממכתבו קנה לו המחבר אהבת החכם הכולל הזה, וראיתי להעתיק את מכתב הרמבמ"ן אשר התפאר בו המחבר הלוי ואמר: ולאהבת האמת והכישר, אציג עמכם כתב יושר, שכתב אלי החכם והשר, ראש חסידי הפלוסופים, ותלמיד נאמן אל החכמים, ה"ה מדיני תוכני הגיוני תורני ורבני ודתיי וכו' מהור"ר משה מדעסוי נ"י, וז"ל: כבוד הרבני המופלא החכם השלם מוהר"ר יהודא הלוי נרו ישמרהו השם:

הנה נא שלחתי את ספרו עמודי בית יהודא ליד החכם הרבני החוקר מהור"ר הירש נר"ו כאשר צוני, אחרי אשר הגיתי בו פעמים רבות כאשר אותה נפשי ולא אכחד מאת אדוני שלא גמרתי את כולו משער לשער כאשר הבטחתיו, והיה זה מן המון העסקים אשר שביב שתו עלי מן הבקר עד הערב, ואולם כל משכיל וירא ה' בלי חנף ותרמית ישמח בספרו, ויודה שרוב דבריו מעולפי ספיר גזרת החכמה ממולאים בתרשיש המדות, ותוכם

רצוף אהבת הרת האמיתי, ויקר התורה והמצוה, ואם ישקיפו חכמי הדור על אבדן החכמות והמדות מבנינו, אין ספק שיתנו יד ויסכימו שיחוקו עליו, למען ילמדו בנינו לדעת חכמה ומוסר ויראת ה' בלא לב ולב כי אם בהשכל וידוע אותם (ושוב האריך החכם בדברי דודים ואהובים ומסיים בטוב) והיה זה שלום, מאד"ה ומנאי המוכן לטובתו כל הימים, הקטן משה מדעסוי. —

ובסוף ימיו חבר הרב החכם הזה ספר, מגילת סדרים חלק ראשון והוא „פשר דבר ה' בין שלש כתות מילדי העברים שנתהוו בין עם ה' אלה. יצאו באחרוני הדורים, הלא המה, חכמי הקבלה, ומשכילי התלמוד, ונבוני המחקרים „דפוס פראג בשנת תקנ"ג, לפרט להתענג, בהסכמות הגאונים ב"ר מו"ש דק"ק פראג. הרב ש' זלמן בהרב גימפל עמרך ז"ל. הרב מיכאל בלא"א מהו' זנוויל בכרך. הרב ר' יעקב גינשבורג, הרב ר' אליעזר פלעקלש. ועוד חבר ספר היכל עונג. וזאת תורת המחברת וכו' אל ידידי יחידי הסגולה, להבין ולהורות, תורות. בה כל מדה חמודה ומעולה ובגדולי המאירות, מאירות. וכו' (הוראדנא תקנ"ח לפרט להתענג ומהקדמתו הקטנה נראה שהיה לו עוד חבורים עם הסכמות „גדולי המאורים, ועל צבאם הפליא ה' אלי את חסדיו, על ידי חסידיו ועבדיו, ה"ה חוט המשולש מזקניו בנכבדיו, ה"ה החסיד האלקי גאון הישראלי מוה' אלי' נר"ו נשיא ק"ק ווילנא היקרה. וגאון אביר הזמן ודורו מוהר"ר ישעיה מברלין נשיא אב"ד ק"ק ברעסלוי הבירה, ואיש אלהים קדוש גאון מוהר"ר שלמה זלמן נר"ו ראב"ד בק"ק פראג האדירה" והוא ספר ילקוט מליצות ומשלים במדות ומוסר, יקר ונכבד מאד. והנה לא נודע לנו זמן מותו ומקום קבורתו, ואך מפי מגידי אמת הוגד לי שנמצאה מצבתו בבה"ק דקהלתנו ועליה היה רשום „הרופא הפלסוף"

91) ומחשובי דייני עירנו אשר מצאנו זכרון שמותיהם הם:

א) הרב הדיין מהור"ר **מאיר** בהרבני מהור"ר **קלונימוס** נמצא מצבתו וז"ל:

פ"נ אבי מורי התורני המופלג הדיין המפורסם
ריישא דאומה, כליל דרישא נפל נהורא וחשיכה
יממא ליקרא יום מהומה על שהלך לעולמו
מהור"ר **מאיר** בהרבני מהור"ר **קלונמוס קלמן** זצ"ל
ונפטר בשיבה טובה ביום כ"ב אייר. לפרט
ותקמטני לעד בצור יחצבון לפ"ק תנצבה

ב) הרב הדיין מהור"ר **אלי'** בהרב מהור"ר **שבתי חפץ**, וז"ל מצבתו:

אלי ונהי ארימה במספד תמרורים
הוי נהפך לי המים המתוקים למרים
בהאי שופרא דבלי ומתפלש בעפרים
רב וגדול לנו השאת והשברים
רוש ולענה ושוד ושבר לנותרים
שבתי וראיתי שנפל גבור בגבורים
ה״ה הרבני הדיין סיני ועוקר הרים
מהור״ר אליהו במהו׳ שבתי חפץ זצ״ל
ונפטר ה׳ אלול שנת תקן תנצבה

ג) הרב הדיין המנהיג מהוהר״ר פסח במהור״ר צבי, מצאתיו חתום על כמה וכמה פסקים מב״ד בפנקס דצ״ג משנת תקמ״א ומקום חתימתו בין הדיינים מעיד היותו מן הגדולים שבהם, נמצאה מצבתו בקברות עירנו:

פסח זה שאנו אובלי׳ עליו על שם שפתח לבו כאולם
ספדו והלילו על ששמו נודע בעולם
חכם ויושב בישיבה הוגה בתורה ליל ויומם
בכל יום ויום הולך ומתגבר ומתרומם
נפל שר וגדול בעל מדות הנעימים
צנא מלא ספרא ובכל דרכיו תמים
הי חסיד ועניו אשר מימיו אנו דולים
ראו והביטו איך שנשאר בכרם קרחה
שעו ממני אמרר בבכי ויגון ואנחה
הרבני הדיין המנהיג מוה׳ פסח במו׳ צבי
ונפטר יום ב׳ אלול שנת תקנ״א לפ״ק

ד) הרב הדיין מהור״ר משה שלאנימור בהרב מהור״ר הנזיל, שהיה ראב״ד בק״ק סלאנים כפי שמצאתיו חתום בפנקס החתומים של מהרש״ז „אשר ענזיל בהרב המאה״ג מהור״ר יהודא ליב זצ״ל. ומצבה אמריה תאמר:

מי לנו גדול ממשה
שר הבירה ואבן הראשה
הלא זה האיש משה

זה אבי מורי התורני והרבני המופלג
המפורסם הדיין מהו׳ משה בן הרבני
החריף מהור״ר הנזיל הנקרא ב״כ
משה שלאנימור, ונפטר כ״ה אייר
לפרט ומשה עלה למרום רקנ״ב.

ה) הרב הדיין מהור״ר **יהודא** במוהר״ר ג ב ר י א ל , וזה לשון מצבתו:

אשא קינה ונהי ובכי
ועיני עיני יורדה דמעה
על שנהפך חודש לאבל
על פטירת אבי מורי
הרבני הדיין המצויין
מו׳ יהודא במהו׳ גבריאל
חר״א טייץ וי״נ ביום ה׳
א׳ דר״ח אדר שנת תקנ״ב

ו) הרב מהור״ר **דוד** בהקדוש המופלג מהור״ר **יהודא ליב** ספרא ודיינא דקהלתנו. בא בהסכמה על ספר דרך המלך שחיבר הרב המופלא הדרשן הגדול מהור״ר י ח י א ל מ י כ ל במוהר״ר יהודא ליב מק״ק קאלוואריע על המסורת ועל הדרושים בשנת תקנ״ה. ומצבתו בלשון מעורבבת תספר לנו איכותיו:

ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה׳ עמו בכל חפצים
ויהי דוד עוש׳ משפט וצדק׳ לכל עמו מותיב ומפרק תרוצי׳
בקי בכל חדרי תורה מימיו נאמנים אך שמריו מוצצים
סופר ודיין מצויין דפה היה, והוי דמי לבר אלהין פומיה
מפיק מרגלאין ומלין דתריצין אך מספר ימיו הרוצים
מחומר הם קרוצים, וטרם ימי הזקנה עליו קופצים
וישכב דוד עם אבותיו ויקבר בעיר דוד בין משאבים
נתנו עליו קול מחצצים שנת תקנ״ח ליצירה ביום
שנשרף בית מקדשנו, אשר הציתוהו הלוחצים, ודוד
בן איש אפרתי הקדוש ר׳ יהודה ליב מופלג בתורה

ובמדות גם הוא נתקדש באותו יום עצמו ללמדך
ששקולה מ"צ כשריפת ב"א ואנחנו ליום קומם מחכים ומציצים

§ 92) גדולי המאורות אשר העירו באור הורתם וחכמתם על קהלתנו העירו את קציני ונגידי העיר, והלהיבו את לבביהם באהבת התורה, ובעבודת הצדקה. ולשמחת נפש הננו מוצאים בדור דעה זה את אלופינו מסובלים בעול התורה והעבודה, ונגידים עוסקים בתורה וחכמה, תומכים ומחזיקים ידי לומדיהן, עוסקים בצרכי הצבור באמונה, מרבים להיטיב ולגמול חסד במדה גדושה ונפרזה מאד, המפורסמים בהם הם:

א) הראש מהור"ר מרדכי ב"ר מרדכי ר' צמח'ס, נודע ומפורסם בקהלתנו, ומצבו לעד

ידי כבדה על אנחתי
אשר הסיר ה' מקרבנו
משען לחם ומשען מים
בחוץ לא ילין גר
דלתותיו לאורח פתח
ח"ה הראש מהו' מרדכי
ב"ר מרדכי ר' צמח'ס
ונפטר ביום ו' תשרי
תקי"ט תנצבה

ב) הרב המפורסם הגביר מהור"ר **אליהו** בהרב מהו' **צבי**, נכד הגאון מהו' משה קרעמער. ידוע בווילנא בשם ר' אליהו פעסעלעס. כבר בשנת תק"י מצאתיו חתום שלישי על כתב הרבנות של הגאון האב"ד מהור"ר שמואל, וזה עדות נאמנה כי היו מן היושבים ראשונה בסוד ישרים ועדה. הגביר הזה היה שני בשני עם הגאון החסיד רבינו אליהו זלל"ה, ותמך אותו ואת כל משפחתו כל הימים, וגם קודם מותו הקדיש סך מסוים לצורך ספוק רבינו ואחיו הגאון מהור"ר אברהם. ואני זכיתי לראות צואתו שהיא מעין צואת הרב יסו"ד בפזור צדקות לחברות שונות לשנה ועולמית בסך מופלג והכל בדיוק גדול ובסדר נכון שלא יאכל הקרן ויפסידו הפירות; וכן ראיתי את פנקס חשבון הצדקות שלו, וחשבון עזבון אביו זקנו הגאון בעל באר הגולה, בכתיבת ידו משנת תק"ה עד תק"ל, ובראש הפנקס הזה נמצאה הסכמת הגאון האב"ד מהור"ר יהושע העשיל ז"ל בצרוף ב"ד משנת תק"ה, למסור את עזבון של בעל באר הגולה ביד הגבאי הזה, וכתוב כדברים

האלה: בו ביום בחרנו בידיעת ורצון קרוביו ומיודעיו של המנוח הרב הגדול מהור"ר משה ז"ל שהיה נקרא ר' משה רבקש, והעמדנו לאפיטרופוס ונאמן איש אתר מיוצאי חלציו של הרב הנ"ל גברא דלא מקבל עליה לטותא דרבנן ואית ליה דהבא פריכא הוא ניהו האלוף המרומם המנהיג ה"ה מהור"ר אליה במהור"ר צבי הירש יצ"ו ומסרנו לידו כל הכתבים ושט"ח והפנקס הלז, ובו ירשום מהר"א הנ"ל כל הוצאות והכנסות שיהיו לו ממעות הצדקה הנ"ל ,ובתקנה על חכירת אתרוגים שנמצאת בפנקס צ"ג משנת תקכ"ב מבונה בתואר פה"ו דמדינת ליטא" — ועל כנפי צדקתו עלה אליהו השמימה שנת תקל"א וכה תקונן אבן מצבתו

אבל אעורר ואזעק במרת
לזכרה עת הוסר הנזר ועטרה
יום שעלה אליה השמים בסערה
הוא הגביר שר הבירה
ופריו היו למאכל ואליהו לתרופה
לעמוד בפרץ מכל סער וסופה
ידיו היו פתוחות להציל אסורים מקשרות
ולהשיב נפש רוח נשברות
ה"ה אבי רכב ישראל מו' אליהו במו'
צבי בהחסיד מוהר"ר אליהו בהגאון
מוה' משה אב"ד דק"ק ווילנא ויצאה
נשמתו עיו"כ אשריך וטוב לך
לעוה"ב (תקל"א.)

ג) התורני המופלא מהור"ר ניסן במהור"ר משה, לא ידענוהו כי אם ממצבתו האומרת:

ענו וקוננו זאת להגידה
איה תורה תלמוד והלומדה
אוי ואבוי לזעוק על זאת האבדה
ה"ה התורני המופלא שהיה
א"ב ומגיד משרים ומורה צדק
בק"ק לעכוויץ ובק"ק איבי'
מו' ניסן במהו' משה זצ"ל
ונ"ג כ"ה ניסן תקל"ב תנצבה

ד) הראש הנגיד מהור"ר יוסף במהור"ר יהודא ליב בהרב הגאון מהור"ר משה חתן ר' זלקינד מגדולי ונכבדי ווילנא, אחי הרב הגאון מהור"ר שאול שישקעס. נקבר אצל הרב מהור"ר אליה פעסעלעס. ומתואר בתור המעלה על מצבתו:

על זה דוה לבנו אוי
כי נפלה עטרת ראשינו
ועל דא יאות למבכי, על
האי שופרא דבלי
בעפרא, קנה חכמה
ובינה בכפלים בחכמתו
ובתורתו, ה"ה הרבני
המופלג נשוא פנים ויועץ
הראש הנגיד מהור"ר
יוסף במהור"ר יהודא
ליב בהרב הגדול מהו'
משה חתן ר' זלקינד
ונפטר יום ד' ח' אדר
לפרט וימת יוסף לכל
הדור ההוא (תקל"ו) לפ"ק
תנצבה

ה) הראש המופלא החכם מהור"ר טוביה במהור"ר ישראל מיחידי סגלת נגידי ווילנא ומצבתו בקברות עירנו:

טוביה למרום עלה ונתעלה
וי לשופרא דבעפרא בלה
בצהרים אור יקר אפלה
יפה נוף נגדעה ונפלה
הוי ואבוי אקונן בהמולה
על פטירת אדוני אבי הרבני
המופלא הראש הנגיד וחכם
המהולל כמוהר"ר טוביה

במהו' ישראל וי"נ בטהרה
בשבת קדש ערב ר"ח
חשוון תקל"ז

ו) הרב הגביר הצדיק מהור"ם **דוב בער** בהרב ר' אליה פעסעלעס המפואר בצדקתו ונדיבתו ותהלתו עודה שמורה ועומדת בפי נכבדי עירנו ועדה המצבה :

דמע פלגי מים ירדו עינינו בקול הומיה
ויחדיו עשיר ואביון יקוננו תאניה ואניה
בנוע שר גדול העצה ורב העליליה
באברתו ובגז כבשי' יתחממו בעלי ישרי' ותושיה
על האי שופרא דבלה בארעא הילילו בכיה ובכיה
רמה קרנו תורה וגדולה וענוה עוד בו שלישיה
ה"ה כבוד הרבני המופלג הנגיד הנדיב
המפורסם מוהר"ר **דוב בער** בהמנוח
הרבני שר ונגיד המפורסם מוהר"ר אליהו
בהר"ץ הגאון וינ"ב כ"ח אלול בשנת
יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו
(תקל"ט) .

ז) הרב החסיד מוהר"ר **מרדכי** במהור"ר יעקב ישראל, לא נודע לי כי אם ממצבתו הישנה והשבורה במקצת. ורוב מלותיה נטשטשו עד אשר ברוב עמל הגענו למצוא מה מעט והיה הנמצא למשמרת :

. . . . שדי לי המר
. . . תרד עיני דמעה במר
לאשר באה בפח כצפור היער
זה האיש מרדכי היושב בשער
עסקן במצות ביראה ותור' אור
אדוני אבי מורי . .
החסיד העניו והצדיק הראש
החכם מוהר"ר מרדכי
במהור"ר יעקב ישראל
וי"נ כ"ב תמוז תקל"ט.

ח) האלוף בתורה מהור"ר **שמואל** במהור"ר יוסף לא ידענוהו כי אם ממצבתו הקוראת:

אוי

שוע' מרה ומספד אמרד
לגבר ירא וחרד ספה פתאום
ה"ה אדוני אבי אלוף בתורה
ומסובל ביסורים תמים במעשיו
כמהור"ר שמואל במהו' יוסף
וי"נ בש"ק י"ד טבת שנת
והשובתי הרמת' כי שם ביתו
(תקל"ט).

ט) הרב החסיד מהור"ר **חיים** ב"ר חיים חתן ר' שבתי. (אולי היא הרב ר' שבתי במוהר"ר אלחנן חפץ אחד המיוחדים בדייני קדלתנו הנזכר לעיל). בפנקס עזבון של הרב בעל באר הגולה בפסק דין שהיה בינו ובין הרב ר' אליהו בהר"ץ, הוא מכונה: האלוף המרומם התורני הרבני הראש ומנהיג ה"ה מהור"ר חיים בהמנוח ה"ה הישיש מהור"ר חיים (דף). ובמקום אחר בפנקס הנ"ל מכונה בשם, החסיד ר' חיים, ועלה לארץ ישראל, כנראה בשנת תק"ל ומת שם והניח אחריו ברכה שני בנים נכבדים ויקרים, האחד הוא הראש המופלג מהור"ר אליעזר, והשני הראש התורני המופלא מהור"ר שמואל, אשר בנו בתים בישראל, כמו שיבוא זכרם עוד.

י) החכם הכולל מהור"ר **צמח** במהור"ר מרדכי, הוא אחד המיוחדים אשר זכה לתאר „החכם הכולל" בקהלתנו, בימיהם ההם לעת אשר חזון הפלגת התארים לא היה נפרץ. והוא טרם הגיעו לימי הבינה, וזו עדות נאמנה על היותו ראוי לזה הכבוד, וכי הפיצה החכמה מעינותיה בקרבנו, ואנשי תבונות דלה דלו ממנו, ובנו גם הוא אשר הקדימו לעלות אל האלהים בימי עלומיו, נתחנך על פי דרך אביו והיה „קנקן חדש מלא ישן" ובמחוג זה תארו אותם:

על זה דוה לבנו על האי שופרא
דבלי בארעא. אב ובנו ה"ה הרבני
המופלג. נשוא פנים ויועץ החכם
הכולל, ונבון. ולא הגיע לימי הבינה

אשר זרע לצדקה וקצר לפי חסד
איש צמח שמו בהמנוח מהור"ר
מרדכי ז"ל, ובנו היניק וחכים קנקן
חדש מלא ישן, החתן כמר
משה, ונתעלה למעלה א׳ מנחם
שנת, ומשה עלה אל אלהים
ואביו המנוח נתבקש בישיבה
של מעלה ערב ר"ח מנחם אב
את צמח דוד במהרה תצמיח (ל"ט).

יא) הרבני המופלא ר׳ יצחק ב"ר חיים מולאזין אבי הגאונים המפורסמים ר׳ חיים, ר׳ שלמה זלמן, ור׳ שמחה מולאזין שכבר בא זכרם:

פה נגנז ונטמן
איש נסמן
בשם טוב משמן
פה החסיד והרבני המופלא
מהור"ר יצחק במהור"ר חיים
מואלאזין זצ"ל, והלך לעולמו
בש"ט י"ב מנחם אב תקם תנצבה.

יב) האלוף הראש ומנהיג מהור"ר אליעזר במהור"ר שלמה מטיקטין לא ידענו ממנו זולת מצבתו:

פ"נ אישתם וישר הישיש האלוף
התורני הראש ומנהיג מהור"ר
אליעזר במהור"ר שלמה
מטיקטין נפטר י"ד סיון תק"מ

יג) הראש החכם מהור"ר אברהם במהור"ר יחיאל מיכל ב"ד אהרן דאקטאר גארדאן, אחד מראשי פרנסי העיר, תורני וחכם ומשכיל בידיעות (הוא אביו של הרב הגדול ר׳ ישראל גארדאן שהיה רב בקהלתנו

ונפטר זקן ושבע ימים זה כשלש שנים *) ומצבתו תעיד על יקרתו:

הביטו

אלי צור חוצב עלי קבר
בעל כנפים ארך האבר
ראש ומנהיג מנהל ומדבר
הוי איך נפל בגברים גבר
מר בכו על שוד ושבר
על פטירת הרבני הראש
והנגיד הקצין המופלא החכם
השלם המפורסם כמהור"ר
אברהם במהור"ר יחיאל
מיכל ונפטר בש"ק ז'
מרחשון תקמ"א תנצבה.

יד) הגביר הנדיב המפורסם מהור"ר אריה ליב ב"ר אליעזר הנודע בשם ר' ליב לייזרס, מפורסם בענותו, צדקתו וחסדו עם אביוני עמו, שהיה ממציא להם צדקה בשעת דחקם בדרך הרוחה שלא לביישם, הוא בנה בית המדרש גדול בחצרו ברחוב יהודים והקדישו לתורה ועבודה, ובית המדרש הזה עומד על תלו עד היום נקרא בשם ר' ליב לייזרס קלויז וזה לשון מצבתו:

מצבת אבן בוכים

אלי ציון עלי נטמן פה שר ישראל

---

*) וזה אשר כתבתי לזכרון שמו בספר הזכרונות אשר לי: אור ליום ו' י"ב טבת תרמ"ז עלתה לשמים נפש ידידנו ידיד ה' ואדם, הרב הגדול החכם המפואר מהור"ר ישראל רב בווילנא במהור"ר אברהם גארדאן, וביום א' י"ד טבת על כתף נשאוהו לבית הקברות ובא אל מנוחתו שעה ב' וחצי אחרי חצות, היום, והאיש זקן בן שבעים ושמונה, נולד ה' טבת שנת תקל"ח, והשלים ימיו ביום שנכנס לברית, גדול בתורה ויודע את כל המשנה בעל פה, ובקי בש"ס, משכיל ויודע בחכמה, אוהב טהר לבב, ואהוב כל ישרי לב, מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, הולך תמים ופועל צדק, דובר אמת בלבבו, עניו וצדיק. בן מיוחסי וגדולי עירנו ממשפחת חכמים ומשכילים, וה' חפץ דכאו, החלה אותו בכאב רגל יותר משתים עשרה שנה, והוא לא התאונן על יסוריו ולא פצה פיו להאנח על קשה יומו, אבל קבלם באהבה, טוב לב ושמח בחלקו הדל והרוזה לעת זקנתו, עד אשר קרא לו אביו שבשמים ויעל:

רב פעלים מקבצאל בבנין פיעל
ידיו עוד פרושות לכל דל שואל
הוי אזעק בקול אריאל אריאל
לבי נהפך בקרבי בזכרי הליל
יצאה נשמתו בטהרה בשעת קדוש לאל
ביום ב׳ אלול שנת גדול שמו בישראל
ה״ה כבוד הראש והנגיד הנדיב המפורסם מהור״ר
אריה ליב בהמנוח הראש הנגיד המופלג
המפורספם מהור״ר אליעזר זלל״ה לפרט
ונפל היום שר וגדול בישראל תקמ״ג.

ומצדו נטמן בנו האברך המופלא מהור״ר אליעזר, אשר בקש שלא להרבות בשבחו על מצבתו:

מצוה לקיים דברי המת
בקש שלא לרבות בשבחו
פה נטמן רך בשנים
מעשיו טובים ומהוגנים
מהור״ר אליעזר בהמנוח
מהו׳ אריה ליב זצלה״ה
ונפטר ביום כ״א אלול
שנת תקמ״ו תנצבה.

טו) הרב מוהר״ר יחיאל ב״ר ר פ א ל, כנראה הוא נכד הגאון בעל סדר הדורות, ואין לפו ממנו כי אם מצבתו הקצרה:

אלך שולל במר נפשי
לבי אריוך בדמעתי
על פטירת איש חיל
רב פעלים מקבצל
ה״ה קדוש יאמר לו
מהור״ר יחיאל במהור״ר
רפאל, נפטר ביום ד׳

כ"ז שבט שנת תקמ"ה

תנצבה:

טו) הראש המפורסם מהור"ר **יהודא** בהראש ר' **אליעזר ליפמן**, ידוע בשם ר' יהודה ר' ליפמאנס, מיחידי סגולת הקהלה עוסק בתורה ובמצות כל ימיו, ועוסק בצרכי הצבור באמונה, ומת בלא בנים. **ואין לנו ממנו** כי אם מצבתו **האוצרת** קצות דרכיו באמרות טהורות:

ידיו רב לו יהיה הזרע צדקתו
השיא רבות בנות ועשה חיל בעפרתו
וזאת ל י ה ו ד ה הנהגתו
דמים למולות, וחתן יוצא מהופתו
הבדלה וקדוש על יין בכה"כ נדבתו
ראש המדברים בכ"מ גדולתו וענותנותו,
יש כאן חכמה וזקנה דשן ורעננה כפתו
בישראל גדול שמו ונודע ה"ה הראש
המפורסם מהור"ר **יהודא** בהראש
המפורסם מהור"ר **אליעזר ליפמאן**
חניכתו וירד יהודה, מאת אחיו כ"ה
אלול ועלה למנוחות שנת (תקמ"ח)
תנצבה.

טז) הראש מהור"ר **משה** במהור"ר שלמה, ממצבתו נראה כי היה חכם גדול בתורה, שנון ומפולפל, וזה לשונה:

מספד רב ונהי נעשה
על עטרת ראשנו שבתת
שנון ומפולפל בחדרי מורשה
וכבודו מאהל לא משה
הוי ואבוי ואבל קשה
בפטירת אבינו הראש מהור"ר
משה במהור"ר **שלמה**,
וי"נ יום י"ג סיון שנת תקמ"ט תנצב"ה.

יח) הגביר המפורסם המופלא מהור"ר **אשר** ב"ר **קלונימוס גינצבורג** *) מן המשפחות הגדולות והמיוחסות בישראל, אביו ר' **קלונימוס** הוא כנראה, הנגיד המפורסם מהור"ר **קלונימוס קלמן** מק"ק פינסק, בן הרב מהור"ר יצחק אייזיק בן המפורסם מהור"ר **אשר** מק"ק ווילנא שהיה נקרא ר' אשר ר' קלמנ'ס ממשפחת **גינצבורג**, והנגיד מהור"ר **קלונימוס** מפינסק הוא אבי אמו של הגאון מהור"ר יעקב בעל תולדות יעקב (על מס' ברכות) בהגאון הגדול מהור"ר אברהם מ"מ מק"ק ארלא (כן מתיחס הגאון מהו' יעקב הנ"ל). הגביר ר' **אשר** גינצבורג היה חתן הגביר הנודע מוהר"ר אבא קלאצעס, והיה נקרא ר' אשר אבא קלאצעס. מצאתיו חתום על כתב הרבנות של הגאון האב"ד דקהלתנו משנת (תק"י), וזה לעד כי גם בהיותו צעיר לימים נמנה בין ישישים לחות דעת, והיה ראש, פרנס, ומנהיג וגבאי דצ"ג בקהלתנו, כנראה מפנקס דצדקה גדולה. צדקת פרזונו נודעת בקרבנו, ויראתו את ה' ואהבתו את התורה ולומדיה לאות ולמופת בימיו ומת זקן ושבע ימים, בשנת תקנ"א — ונקבר אצל בנו המנהיג מהור"ר שמעון, אשר מת על פניו בשנת **תק"ן** ואבן אחת מקיר קברם תזעק:

בו בצור טמון בעפר,
אף נחלת שפר,

גבול אשר

איך נפל היום בישראל גדול ושר
שמנ' לחמו נתן לדל בתם לב ויושר
רעננה כפתו בארץ חלקו מאושר
גדול הנוצה ארך האבר כנפי נשר
יום עשרים ושלש' לחדש שני' עשר
נפטר בש"ט ואורך ימ' כבוד ועושר
צדקו לפניו יהלך לאלף מליץ יושר
בשכבו תשמ' עליו ישכון לב' בשר
ורוחו בסתר עליון יחזו פנימו ישר
רצוי אחיו בעיני אל' ואד' טוב וכשר

גבול שמעון

שיד ושבר גדול כים בנו פרץ
משמים השמיע דין ומשפט חרץ
עודנו באבו נקטף רך פארה במערץ
ועל מפרציו ישכון כבוד בארץ
נשא עול בנעוריו ולא הזקין בארץ
ה"ה בנו האברך המנהיג ישר ונמרץ
שמעון איננו הלך בדרך כל הארץ
ביום אשר שבו מתור הארץ
חי"ת מנחם ובני **אשר** ימנה
לפר"ט תנצבה

גם שב נם ישיש כגבו' לרוץ אורח מישו' ולא נטיו רגליו ולא שפך אשר לשקוד על דלתות בית ה' יום יום כו יוכל להמנות מראשונים עשר

יום סגריר ודלף לא טרדו ולא גשם ושלג וברד ומי חשר הגם עמו בביתו נאוה קדש בית ועד לחכמים להחזיק תומך מאושר ה״ה הראש והנגיד המפורסם מהור״ר אשר במהור״ר קלונימוס קלמן גינצבורג, מת אשר ביום כ״ג אדר ראשון יבוא שלום ינוח על משכבו מלאכים שלח באשר (תקנ״א):

וכמשלש שנים לפני מותו של הגביר מהור״ר אשר, מת לו עוד בן יקיר הרבני המנהיג ר׳ בנימין וואלף בשנת תקמ״ח, והשתיקה על המצבה כהודיה שהיה איש מצוין בימיו, ונקבר אצל הגאון ר׳ דוד ב״ר שמעון ברוידא. וזה הרשום על מצבתו

ועליו הונה איש אמונה
והוא עודנו רך בשנה
אשר צוה שבחו לא לציינה
לבד בציון שמו לסמנה
פ״נ הרבני המנהיג מהור״ר
בנימין וואלף בהגביר המפו׳
מהור״ר אשר גינצבורג נפטר
כ״ז טבת שנת תקמ״ח תנצבה

יט) התורני החסיד המופלג מהור״ר יצחק בהקדוש מהור״ר אריה ליב. מתואר במחוג, מצבתו נתארים נעלים מאד:

אבל

יחיד עשי לך מספד תמרורים
צדיק תמים בדרכיו הלך במשרים
חכם בתורה וגבור בגבורים
קדוש וחסיד וטהור בטהורים
ה״ה התורני המופלג מהור״ר
יצחק בהקדוש מהור״ר אריה
ליב ונפטר ביום כ״ו סיון לפרט
ויצא יצחק לשוח בשדה שנת
הקנ״ב לפ״ק תנצבה

כ) ורב המופלג הגביר מהור"ר **יהודא** בר **אריה ליב**, הידוע בשם ר' יהודא קלאצעס, אחד הנגידים הנכבדים, מנדיבי עם בקריתנו, מופלג בתורה ועוסק במצות כל ימיו, נקבר אצל הרב הגדול מהור"ר דוד קענדעס הנזכר לעיל (§ 86) וכתובת המצבה שהוקמה על שניהם, הכלול אותם יחד:

י ה מ ו

יחמרו מעי על שני שרי צבאות ישראל מראשי העם נפקדו
הוי ואבוי אלו וקוננו. איך נפלו גבורים וכלי מלחמה אבדו
ויחד עלי עפר ישכבו לא שמעו קול נוגש ולא פחדו
דמעות נזיל כמים עלי גודרי גדר. ובפרץ קמו עמדו
הלא המה הנאהבים והנעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדו
בכו בכה להולך, ולשכנו הקרוב אל ביתו תקוננו ותנודו
רגליכם לא לנחשתים הוגשו, וידיכם לא אסורות הלא ספדו
איך נפלו משמים מהללי הלל בני שחר ונשף בדת אל למדו
רכבו מרכבות המעשים, ולדרך רחוקה ביראה הצטידו
ישאגו עליהם כפירים הילכו שנים יחד בלתי אם נועדו
הלא אתה יהודא אשר יודוך
לא נכחד מאתנו שמך וזכרך
יסורים תורה ותפלה המה יעזרוך
בלב ונפש עבודתך ונעים זמירותיך

[ופה באה זכרון הרב המ"ץ ר' **דוד** כנעתק לעיל בר"ה האתה]:

ה"ה אבי הרבני המופלג מהור"ר **יהודא** במהור"ר **אריה ליב** זללה"ה
וי"נ כ"ד אייר **בעת ההיא וי ד יהודה מאת אחיו** תנצבה:

---

*) הרב היקר הנכבד הזה היה חותן הרב הגביר המפואר המופלא הצדיק מהור"ר שמואל ב"ר חיים שנקרא על שם חותנו בעירנו ר' שמואל יהודא'ס או ר' שמואל קלאטצקי אחד המיוחדים, בנדיבי עמנו, עושה צדקות בכל עת בנפש נדיבה, נושא וסובל כל צרכי **תצבור** בפרט ובכלל ברות אמיץ, ומה יפה ונכון מתואר על מצבתו:

חי כשוע ושר לא אך חיי בשר
כי גם חיי רוח-חי כאחד הגבוהים
יודע מבין צדיק סחר עליון לשקול
מהיר כל מצוה רב כח ורב כסף.

שנת חי חיי עולם בחיי שעה. (עיין שירי שפת קדש ח"א לידיד נפשי **ת**"ב החכם הגדול המשורר המצוין מהור"ר אברהם דוב"ער הכהן לעבענזאהן נ"י).

כא) הרב הצדיק הצנוע ומסתתר מהור"ר **חיים** ב"ר **יונה**, אחד מן השרידים אשר ה' קורא בם, לבקש אך קרבתו, לא ייחלו לאיש ולא יודעו לבני אדם, ואך לעת יבוא יומם מכריזים עליהם לפרסמם למען יהיו למופת לבני דורם, ולאות לבאים, ע"כ לא נודע ממנו זולת מצבתו, אשר גם היא רק ברמז ראשי תיבות הודיעה שמו:

חשכה עינינו ידוה לבנו
יומם ולילה אש תוקד בקרבנו
ידינו ואברינו כבדים עלינו
מרוב גדל השבר ואנחתינו
בכי ומספד עלה בתוכנו
נפלה מאתנו עטרת ראשנו
יודע נגלה ונסתר מתורתנו
ולא ידע שום איש ממנו
נוטל הכ' ונשתיי' המרה בבתינו
הלך ושבק חיים לכל חיינו
ונפטר ביום ט"ו אלול שנת
תקנ"ד לפ"ק תנצבה

כב) הראש המפורסם מוהר"ר **גרשון** במהור"ר **משה מאנטעקאליא** ז"ל מצבתו:

בכי

לגרשון קהת ומררי

גם חשך לא יחשיך בצהרים כאשון
רחש לבו דבר טוב בפה ולשון
שר וגדול ליהודים רצוי בנחת ודשן
ונשוא פנים לדורו ה"ה הישיש המפורסם
מהור"ר גרשון ב"ר משה מאנטעקאליא
נפטר בשם טוב ביו"ט סיון בשנת תקנ"ד
לפ"ק תנצבה

כג) הרבני הצדיק מהור"ר **רפאל** במהור"ר **מרדכי**, לא ידענו ממנו זולת מצבתו:

רפא אל לכאבנו האנושה
פרץ עוזה נגע הלבבות לחלשה
אם בארז לבנון וכשרון המעשה
לבתה האש ושלהבת המיתה
במה יזכו אזובי החורשה
ממצודה אשר לחיים פרושה
הוי נצעק ובעפרים נתפלשה
ונרימה מספד במר לב החלושה
ראו זה האיש נהר בתורה
ראשו כתם פז בטהרה
מי יתנה צדקתו עשות בסתירה
רמה קרנו לחכות איך להפלאה
דרך עליותיו עבו׳ בגילה נוראה
כי טו׳ מעשיו במעט ימיו כ״ע במילואה
ינוח וישקוט בין צדיקי מעלה
זכרון צדקותיו לגוננו
פ״נ הרבני הצדיק מהו׳ רפאל
במהו׳ מרדכי ביום כ״ב שבט
שנת תקנ״ה תנצבה

כד) הרב המופלג הנגיד מהור״ר **יעקב אורי** במהור״ר **אברהם** (הנקרא ר׳ אורי פייגעס), אחד המפורסמים בצדקתו ותורתו בדורו, אבי משפחה יקרה ונכבדה בעירנו*), ומצבתו תספר שבחיו בשפה ברורה ונעימה קרושה:

*) על מצבת אשת הרב הזה נאמר: האשה החסידה הצנועה במעשיה והמפורסמת בכודה ב״מ מרת מלכה בת הגאון מהור״ר משלם זלמן, נפטרה ט״ו טבת (תקמ״ה), ומגזע ישרים אלו יצאו בנים ובני בנים צדיקים וישרים, על פניהם מת להם בן יקיר בימי עלומיו ומתואר על מצבתו: הרבני המופלג יניק וחכים, דוה לב אביו על תורתו ומעשיו החשוקים, מהור״ר ישראל איסרל נפטר יום נ׳ כ׳ אייר תקמ״ד. והשאירו אחריהם לברכה את בנם הרב הצדיק המפורסם בדורנו, ראש ומנהיג לעדתו בצדקות ועוז מוהר״ר משלם זלמן הידוע בשם ר׳ זלמן ר׳ אורי׳ס היה חתן הרב הגאון החריף מו׳ מרדכי צבי הירש הלוי בהגאון החסיד המפורסם מו׳ יצחק אב״ד דק״ק האמבורג, נפטר יום ב׳ מנחם אב שנת תקצ״ו, זקן ושבע ימים. והניח בן יחידו הדומה לו בתורה ועבודה ומיוחד בענותו ובישרת לבבו בנדיבת נפשו הרמה ואהבתו את כל בני האדם ה״ה הרב הצדיק המופלג מהור״ר יצחק ישראל איסרל. מפואר בפי כל בשם ר׳ יצחק ר׳ זלמנ׳ס, אשר לדאבון נפש כל ידעיו ויודעי אמת וצדק עזב אותנו לאנחות זה מקרוב יום י״ז שבט (תרי״ת).

ציון הלא ישאלך כל עובר
מה נורא המקום ומה טיבו
ענה הלא חוצב פה קבר
אבינו יעקב אורי צפון בו

אבינו ומלפנו רכב ישראל במר נזעק איך בתוך רגבי׳ הומתק מאור משמים ארץ איך נפל והורם עטרה ונשארנו כעוללים לא ראו אור ראשית חכמה קנית לא חסרת, תת לכל יום חקו וכל הלילה באש אור יום יום השכם והערב בשקידה לתורה ועבודה לאשר בציון לו אור באהבה רבה וזריזות הוצק חן שפתותיך כאור נוגה הולך ואור רבים יסרת. חזקת זרועותם, להורות להם איזה הדרך ישכון אור בשרת צדק בקהל ראש בשבתך ועל כל דרכיך נגה אור ידמו למו עצתך ומתק דבריך היה להם כחום צח עלי אור אור פניך לא יפילון העם אשר בשער כי באורך נראה אור בתוכחת מוסר בהוותך. אף חכמתך עמדה להגדיל נר מצוה ותורה אור רבות עשית. בכל אשר פנית, אתה חרצת וליהודים היית אור הלך הלכת כי נכספת לפרי מעשיך ואנחנו נשב חשך ולא אור מאז לצדיק, ה״ה א״א מורי הרבני המופלג בתורה ויראה זרוע אור זכר לנפלאותיו עשה משפט וצדקה בארץ ה׳ לו לאור הנגיד המפורסם לשם ולתהלה ראש וקצין כבוד מוה׳ **יעקב אורי** בהמנות מוהר״ר **אברהם** זלל״ה ויגוע **יעקב** ויאסף ויקרא ה׳ **לאור** ביום ד׳ כ״ב לחדש שבט שנת תקנ״ה לפרט לישרים **יזרח בחשך** אור
לפ״ק תנצבה

כה) הרב מהור״ר **דוד** בהגאון החסיד מהור״ר **לוי** בעל עטרת ראש, בדרך אביו הלך, ובמעשי חסידותו דבק לאהבה, וזכה לתור מעלות מדותיו, כאשר תעיד האבן הקטנה אשר הוצבה על קברו:

קינה לדוד בעי לו
דבקה לעפר נפשי ובטנ
ודוד הלך ושב ממני
דאבה עיני מני אוני
בזכרי היום רביתי ביגוני.

ה"ה האיש קדוש וטהור
מו' דוד בהרב הק' מהו'
לוי בעל המחבר עטרת
ראש, ונפטר ביום ו'
עש"ק י"ד אייר ויקבר
באייר דוד (תקנג)
תנצבה

כו) הרבני המופלא המפורסם מהור"ר אליקום במהור"ר נפתלי הירץ וזה לשון מצבתו:

אללי לי מגודל השבר והצרה
יומם ולילה עיני דמעה נגרה
קולי אתן בבכיה גדולה רבה
וי פנה ממני זיוה והדרה
מגיד דבריו בנגלה ובנסתרה
במעשיו הי' רץ כחץ למטרה
ה"ה א"מ הרבני איש ירא אליקום
במהור"ר נפתלי הירץ ז"ל וי"נ
כ"א שבט לפרט כי לקח אותו
אלהים ואיננו תנצבה (תקנו)

כז) הרב מהור"ר **אברהם** ב"ר אליעזר, מרביץ תורה בקהלתנו, ואבן קברו תתן קולה בבח:

אספקלריה המאירה בנהורא
בנצוצי אש מלהבת התורה
ראשו כתם פז בסברא ישרה
הרביץ תורה לתלמידים תדירה
מי יתרץ קושיות בגמרא
בר לבב ונקי שכל בחכמה
אל ההרים אשא בכי ונהי.

יחיד אבל אגרר בקינים
על האי שופרא דבלי בעפרא
זה מרגניתא דלית בה טימי
ראה זה האיש גדול בתורה
ה"ה הרבני חריף ובקי מהור"ר
אברהם במהור"ר אליעזר
וינ"ב, ד' סיון שנת תקנ"ח לפ"ק
תנצבה

כח) התורני החכם מהור"ר חיים שמש במהור"ר יהודא ליב גרויסדארפער נין ונכד להגאון מהרש"ק. מגדולי שמשי הקהלה חכם תורני ונבון דעת, נכבד בעיני השרים הגדולים ויודע משכיל להטות לבבם לטובה לעמו ואחיו. ומפי מגידי אמת שמעתי כי היה חכם מדיני ואוהב את מלכו ואת ארצו אהבה רבה, עד כי בקש את ידידו החכם ר' מיכל גארדאן אשר בא לבקרו לפני מותו בעת המבוכה הגדולה בליטא ופולין, ואמר לו: מיכל אחי השמיעני נא דברים טובים ונחומים על אודות ממשלת פולין בפרם אמות ותהי זאת תנחומותי בקברי. עדות נאמנה וגדולה כי גם לנו לב לדעת ולהרגיש אהבת ארץ מולדת וכי גדולה אמונתנו אמון למלכנו אשר נשבענו לו, ולארצנו אשר אנחנו חוסים בצלה, וחכמתו וידיעותיו עמדו לו להיות עומד בפרץ אחיו, באהבתו את עמו וביראתו את האלהים. ושמעתי כי היה נוסע בארצות אשכנז בדבר עניני הקהלה, ובהמבורג עמד לפני הגאון הגדול מהור"ר יהונתן ונשא חן וחסד מלפניו. ומצבתו קצרה ונעימה רכה וחזקה:

לכו

חזו אשר שם שמש בארץ
יגוננו גדלה עד שמי ערץ
ידינו כבדים מכליון וחרץ
מי יגדור לנו הפרץ
שנפל שר וגדול בארץ
מעלותיו ומדותיו נודע בארץ
שמו הולך עד קצה ארץ
ה"ה אבינו ע"ר התורני הרבני
מהור"ר חיים שמש במהור"ר

יהודא ליב זלל"ה ונפטר ביום
י"ג תשרי שנת תקנ"ה לפ"ק
תנצבה

כט) הרב ר' **שמואל הקטן** מווילנא. מצאתי מגלה כתובה אשורית על קלף ובשרטוט לזכר החירות שנתן המלך **אוגוסט פאניטאווסקי** ליהודי קאוונא, בשנת וה' ב'ה'א'ש'ם (תקמ"ג). ראשי החרוזים שבראשה הם **מגלה חדשה שמואל הקטן** מווילנא. וכנראה מסגנון לשונו היה סופר מהיר בזמנו וחכם תורני, ולאשר דברה נוגע לקורות עיר ואם בישראל הקרובה לנו, ולהיותה פליטת מליצת סופרי הדור ההוא אמרתי להעתיקה בקצרה בלשונה: שיר המעלות לד"א עב"ד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל וכו' וכו' נחלה עבר מרשותינו וכו' אין זה כי אם מאת אלהים היתה נסיבה, קו"ה קוי"נו אל ה' ויט אלינו חסד ויתן אותנו לרחמים בעיני המלך האדיר החסיד במעשיו סטאניסלאב אוגוסטוס יר"ה, ובעיני המשנה למלך החמן אלכסנדר סאפייען וכו' לתת לנו חנינה ולשום לנו שארית בארץ הזאת העיר העליזה וקריה המעטירה מימי קדם קדמתה ואשר גרו בה מימי עולם ושנים קדמוניות אבותינו ואבות אבותינו הקדושים אשר בארץ *) המה הלכו למנוחות שאננות ואותנו עזבו לאנחות וקינות, כי זה פעמים נגרשנו ממנה. כעת הראשון זה שלשים שנה הקל, כי לא נגרשנו ממצר'ים כולה רק מאדמת הגבול השייך לאנשי המקום הרעים ונתישבנו בגבול הנקרא חצר המלך יר"ה, וזה אחד מן המקומות שהחזיק המועט את המרובה, אמנם זה האחרון הכביד כבמטאטא זה לנו למוקש. שמנה עשרה שנה שינה עלינו הכתוב בפתשגן כתב הדת אשר נתנה ביד אויבי מבקשי נפשנו כלה גרש יגרשנו ולא נוכל להתמהמה לא נשאר שמה ממנו פרסה, וביה קדשינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה וכו' ולעג השאננים ובוז לגאיונים, ונשים עצות בנפשנו להתישב בעבר הנהר ווילייא אשר נתישבו שם מאז לא גירוש הראשון מתי מספר תחת ממשלת הדוכס האדיר והמיוחס וואוידה ווילענסקי קארל סטאניסלאב ראדזוויל יר"ה וכו' וגם שם לא הונח לנו מאנשי המקום קאוונא וכו' ויבקשו לישלוח יד להרחיקנו משם עד גבול שלשה פרסאות, ועל אלה התאפק ה' עד עת מועד כתר מלכות אדונינו המלך

---

*) עדה המגלה הזאת כי היתה העיר קאוונא מקום מושב לבני ישראל מימי קדם. כבר מצאנו בסוף המאה החמישית שם את הרב הגדול מהור"ר עזריאל במוהר"י נושא ונותן בדבר הלכות עם מחותנו הרב הגדול מהור"ר שמואל במהור"ר אלקנה מחבר ספר שו"ת מקום שמואל. (עיין שו"ת מקום שמואל סי' א'. ט'. יו"ד י"ח. יט. כ"ה וכו') והרב מוהר"ש יכנהו בתאר הרב הגדול נ"י ע"ה פ"ה החכם הכולל, וכו' אב ד דק"ק קאוונא בגליל העליון דק"ק הוראדנא. —

החסיד אז קמנו ונתעורר על נפשינו להתנפל ולהתחנן ולבקש על כל פרשת הקצף מאויבי מבקשי רעתנו ויהי ה' עמנו ויצא כאור משפטנו זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו וכו', ויתן בלב אדונינו המלך החסיד וכו' לכתוב על היהודים אשר גורשו לשוב לאיתנם למקום אחוזת נחלת אבותם, והדת נתנה גלוי לכל העמים להיות היהודים עתידים ליום הזה יום שהונפל בו כי טוב באחד לחדש הזה חדש שלשה עשר הוא חדש אדר שני למלואים שנת ויעבר מלכם לפניהם וה' ב ר א ש ם לפ"ק וכו'. פה האריך כותב המגלה בחובת ההודאה על הטובה ופרסום הנס, ומביא ראיות מן הרעיא מהימנא, וגומר בתודה שבח והלל, ומראה פנים לצורך כתיבת המגלה „דברי האגרת הפורים הזאת השני אשר נעשה בזמן שאין לנו אח ואחות בבית המלך" ומסיים, וברם על טוב יזכר ויפקד זכרון כל הקהל הזה אשר היו מעיר לעזור להוציא הדבר מכח אל הפועל וכו' מי ימלל פאר הוד כבוד האחים הנגידים המפורסמים כגלים מסוימים אשר שם האחד אחד הוא א ב ר ה ם ושם השני מ ש ה שפיר קאמר סביר וגמר וכו' ה"ה כבוד הרב המאור דקהלתנו, ויעמוד משה בשער המחנה ויאמר מי לה' אלי לעמוד לעזרת ה' בעזרת ישראל וכו', ישמח האב הכי קרא שמו יצחק וכו'. [ה"ה ר' אברהם והרב ר' משה בני ר' יצחק סאלאווייציג, אשר בעת שוב קהל קאוונא למנוחתו בנו בית כנסת גדולה ויפה בווילים פאל מגרש העיר קאוונא. ומיד נכדם הוא ידידי התורני המופלג מהור"ר יצחק וואלף סאלווייציג רב בקאוונא באה לידי המגלה הזאת]: ומסיים את המגלה בשיר קטן וראשי תבותיו „קאוונא חזק" וזולת זה לא ידענו ממנו דבר ועל מצבה אחת בבה"ק דק"ק מצאנו: צפורה בת הצדיק המופלא מהור"ר יוסף בן יחיד להזקן המופלא המפורסם מהור"ר שמואל הקטן זלה"ה מ"מ דק"ק קאוונא. ובלי ספק שזהו בעצמו כותב המגלה.

§ 94) ומחכמי הדור הזה עוד שמצאנו זכרונם בכתובים, או בשרידי פליטת מצבותיהם ראינו להזכיר. א) הרב ר' אברהם במהור"ר משה, חתום במקום ראב"ד משנת תקכ"ו עד תקמ"ב בפנקס רצ"ג. ב) הרב ר' יהודא במהור"ר גבריאל מראשי הדיינים משנת תקכ"ו עד תקמ"ג (פנקס צ"ג), ג) הרב ר' אלחנן במהור"ר יצחק זעלקא *) היה חתן הרב ר' אריה ליב בלאך שבא זכרו לעיל, מחשובי דייני העיר משנת תקכ"ו עד תקמ"ג. ומת כ"ח

*) הרב ר' יצחק זעלקא היה מפורסם לגדול בתורה ויראה ודרש פה קהלתנו בבהכ"נ „דרוש הלכה תוספת ביום חתונת בנו ההוא זקני הרב ר' אלחנן ז"ל, (כי כן היה הנהוג „פה קהלתנו אם היה חתונה אצל גדולי התורה, כן שמעתי מאבי הרב זלל"ה) ור' זעלקא היה „נין ונכד להגאון ר' אלחנן ברלינר זלל"ה חתנו של הגאון ר' זלמן מירל'ס, ניסו של „הגאון חכם צבי זלל"ה ור' אלחנן ברלינר היה לו יחוס עד ר' אלחנן בעל התוספת, כן קבלתי מאבי הרב זללה"ה (לשון הרב המאור הגדול מהור"ר זאב וואלף נ"י מ"מ ומ"ץ

מנחם אב תקמ"ה . ד) הרב ר' נחום בהרב הגדול מהור"ר יצחק טריווש בתור ראב"ד משנת תקמ"א בפנקס הנ"ל . ה) הרב ר' צבי הירש בהרב מהור"ר זאב וואלף טריווש. משנת תקמ"ב (שם) . ו) הרב ר' דוד יהודא במהור"ר אורי, משנת תקכ"ו עד תקמ"ב , (שם) . ז) הרב ר' יהורא ליב במהור"ר שמואל משנת תקכ"ט עד תקל"ח (שם) . כל אלה מחשובי הדיינים . ח) הרב הגדול מהו' דוד ב"ר אברהם אב"ד דק"ק קאמאי נמצאה הסכמתו על ספר דרך המלך להרב ר' יחיאל מיכל דק"ק קאלווארוא משנת תקנ"ה . והוא חותם א"ע אב"ד דק"ק קאמאי מגיד שעור בבהכ"נ דק"ק ווילנא . ומצאנו ג"כ שרידי קצוצי מצבתו ולא יכולנו להוציא פרט שנת מותו . ט) הרב מהור"ר יונה בהגאון מהור"ר בנימין גינצבורג . אב"ד דק"ק וויזון בהגאון מהו' מאיר מגדולי הדיינים משנת תקנ"ז (פנקס דצ"ג) . י) הרב ר' דוד ב"ר משה כ"ץ חתום כראש ב"ד משנת תקנ"ה (שם) . יא) הרבני הצדיק מהור"ר מרדכי ב"ר שלמה , מת חית ניסן תקנ"ז (מצבה) . יב) התורני מהור"ר שלמה במהור"ר שמואל "שפל רוח ועניו מאד ומיאס בבצע אחרים , לבו ופיו היו שוים ולא שנה בדברים" „שנת תקל"א (מצבה). יג) „האברך התורני המופלא חסיד ועניו מהור"ר משה ב"ר יוסף ס"ג, י"ב אלול , ומשה עלה למרום (מצבה) . יד) הרבני המופלג הצדיק מהור"ר שלמה בהרבני הצדיק מהו' משה נפטר תקנ"ז „(מצבה) . טו) הרבני מהור"ר משה ב"ר אברהם" היו לו יד ושם בשלשה , עד זקנה ושיבה תורה מפיו לא משה . כ"ו טבת תקמ"ד „(מצבה) . טז) הרבני" ראש בגבורים מהור"ר יצחק במהור"ר שמואל" יצחק זרע לצדקה עד בלי שערים, שמו הטוב המפורסם בין הגברים" תקנ"א (מצבה) נקבר אצל הרב ר' משה סו"ד הנזכר לעיל ; יז) התורני הרבני מהור"ר אורי במהור"ר יעקב גבריאל זצלל"ה ספרא דמתא . משנת תקמ"ט , מנכבדי העיר ומחותנו של הגביר ר' אשר גינצבורג :

§ 95) המתבונן על תכונת גדולי ווילנא וחכמיה בדור דעה של הרב הגאון החסיד , והגאון האב"ד האחרון זכרם לברכה , יראה כי נאמנים דברינו אשר אמרנו למעלה „כי בו צוה ה' את הברכה לעיר ווילנא", ובאור פניו נתן לנו תורת חיים , ואהבת חכמה, עבודה הצדקה ומעשה השלום , כי עם רוב שקידת גדולינו על הגפ"ת והתמדתם בהלכה ופוסקים, ידעו להוקיר את ההגיון במקרא עפ"י הפשט המיוסד על כללי הדקדוק וחוקי חכמת הלשון , ואהבת החכמה והחקירה האלהית, גם היא התנוססה בקרבני;

דקהלתנו . שהיה אביו הרב המ"מ ר' יחזקאל פייוויל ז"ל חתן הרב ר' אלחנן דקהלתנו) . והרב ר' שמריה בעל תקנתא דמשה שביל הישר וכו' מתיחס בהקדמתו בלשון זה: שמריה בא"א הרב המאה"ג מהור"ר משה זצ"ל בן הגאון מהור"ר אלחנן ברלינר הנקרא ר' אלחנן בעל תוספת, ובהסכמת הגאון מהור"ר חיים כהן רפאפורט אב"ד דק"ק לבוב מתואר הרב הזה בתארו גאון אמיתי מהור"ר אלחנן ברלינר מק"ק הוראדנא .

ומיום החלה אהבת התורה והחכמה על טהרת הקדש להתעורר בראשי הקהלות של מדינת אשכנז, התנערה גם קהלתנו לצאת בצבאותיהן, ולא עמדה אחר כתליהן, וחכמי עדתנו ידעו והוקירו את גדולי חכמי אחינו באשכנז. הרב החכם החוקר הרופא ר׳ **יהודה הלוי** הורוויץ, קנה לו אהבת הרמבמ״ן והרב ר׳ נפתלי הירץ וייזל, אשר הללו את מעשיו בשער הרב המופלא המדקדק הגדול מהור״ר ש ל מ ה מדובנא אשר בא לווילנא. לקבץ חתומים על החומשים עם הבאור והתקון סופרים,(אחרי הפרדו מן הרמבמ״ן), מצא לו אוהבים רבים מוקירים את חכמתו בקריתנו, ודבריהם היקרים תמכו את לבו וחזקו את ידיו לעשות את מלאכתו, ויתנו עדותם עליו בכתב ידיהם. ומהם הרב הגאון הצדיק מהור״ר שלמה זלמן והרב הג׳ ר׳ נתן ליפשיץ, כמו שהעתקנו מדבריהם למעלה, ונעתיק עוד דברים נכבדים בענין זה בדור הבא. התאר ח כ ם, חכם הכולל, השלם, החל להראות על פני מצבות מבחר קברותינו.

אהבתם אל הפשט והרגש חסרון הספרים במדינתנו, עוררה לב יחידי סגולה בקהלתנו, ה״ה דודי זקני ר׳ פנחס אליהו נאמן הקהל בהמנהיג מהו׳ חיים כ״ץ, ובנו מהו׳ שמואל כ״ץ, לנסוע לפפד״א ולהדפיס שם על הוצאותיהם, חמשה חומשי תורה עם שלשה התרגומים, פירש״י רשב״ם, מכלל יופי ובאר רחובות על דקדוקי רש״י ונלוה אליהם ספר החנוך. החומשים האלה יצאו לאור בשנת תקמ״ג, מ״ד. הגאון האב״ד דקהלתנו והרב המ״ץ ר׳ דוד ב״ר יחיאל (ר׳ דוד קענדעס) הסכימו על ידיהם, והרבו בשבחיהם בהסכמותיהם. הגאון האב״ד מתאר את האב בשם „הרבני המהולל״ ואת הבן „הרבני האברך״ והמ״ץ קורא אותם „יקירי ונכבדי קהלתנו״ ולפי הנראה מן ההסכמות היה ברעתם להוציא לאור גם נביאים וכתובים עם תרגום פרש״י ומכלל יופי. קיבץ התרגומים, ומבחר המפרשים וספר המצות שחברו להם יחד, יעיד על תכונת בני קהלתנו ודרכם בלמודי התורה: לאחוז **ב פ ש ט** ובעקרי **ה ה ל כ ו ת**, כאשר הורה אותנו רבינו הגדול הגר״א:

§ 96) **עד** הדור הזה לא היה בית הדפוס לספרי ישראל בווילנא מסבה לא ידענו שחרה, ואולי לא נתנה ממשלת פולין ליהודים את הזכות הזאת, והחסרון הזה הוא גרם לנו שתי רעות; האחת כי הרבה מגדולינו יצאו מקרבנו ונתישבו בארצות אחרות, כי בנסעם להדפיס שם ספריהם והתעכבו שם כל זמן ההדפסה, קנו להם לבב אלופי הערים ההן, ופרסום חכמתם העיר את האלופים לבלתי תת להם לשוב לארצם, וישארו שמה בתור רבנים ומורים, והשנית כי לא נשאר שם וזכר להרבה מגדולי קהלתנו, אשר היו ראוים לעמוד לנס עמם, בעולם-התלמודי, לאשר לא יצאו דבריהם לאור ועמהם מתה חכמתם. אולם מעת באה המדינה תחת ממשלת רוסיא

האדירה ותחת חוקיה המסודרים והנכונים, ולבני ישראל היתה תורה אחת ומשפט אחד עם כל תושבי המדינה, התעוררו אחינו להקים בית דפוס תחלה בהוראדנא *), ואח"כ בווילנא, מטעם הפקודות שזכרנו בחלק ראשון (§ 30, 32): הראש הנגיד מהור"ר טוביה במהור"ר אברהם אבלי ושותפו הרבני המופלג האברך הנגיד מהו' אריה ליב בהמנוח המפורסם מהור"ר טוביה (עוד יבוא זכרו להלן), הקימו דפוס בווילנא כנראה בשנת תקנ"ט. וכמדומה לי שהספר הראשון שהדפיסו הוא מאמר התחיה והפדות לרבינו סעדיה גאון, ובית דפוס שני הוקם ע"י השר יאזיפאט מירסקי קאנאניק. ושם הובאו לדפוס ספרי ישראל על ידי האחים: הרבני המנהיג ר' אריה ליב, והרבני האברך מהיר"ר גרשון לוריא, ושותפיהם התורני המנהיג מהור"ר אריה ליב במהור"ר דוד ריט וה"ה מהור"ר משה במהור"ר מנחם מענדיל. והשלישי הכי נכבד ע"י הרבני הראש ר' ברוך במהור"ר יוסף מק"ק הוראדנא אשר הוריש את דפוסו לבניו אחריו והוא ראש למשפחת המדפיסים הגדולים אשר בקהלתנו, ומת שנת תקס"ג, ועל מצבתו חקוקים הדברים האלה:

במלאכת שמים שעסק רוב ימיו
ולא פנה אל רהבים כל שניו
בצדק הדריך ולא נמוטו פעמיו
יסף והדפים ספרי קדש לחכמיו
ה"ה הרבני הראש מהור"ר ברוך
במהור"ר יוסף מדפיס ומ"ם מק"ק
הוראדנא ונפטר ש"ק א' דחוה"פ פסח
(תקס"ג) תנצבה

ומצאתי עוד, שם הראש הקצין הנגיד מהור"ר ברוך במהור"ר צבי מק"ק נאווי דוואהר מ"ס קדש בק"ק ווילנא הבידה, והוא שהביא לדפוס את ספר אור החיים להחסיד ר' יוסף יעבץ בנאווי דוואהר שנת תקנ"ד.

---

*) מן הספרים שנדפסו ראשונה בק"ק הוראדנא כנראה לי, היתה צואת החסיד המפורסם מהור"ר זיסקינד זצ"ל, יצאה לאור בשנת תקנ"ד, לסדר ולפרט גאולה תהיה לו אחד מאחיו, ולא נמצא עליה שם המדפיס, ובשנת תקנ"ה מאת עמיתך לפרט, נדפס ספר אבקת רוכל המיוחס לר' מכיר „הובא לבית הדפוס ע"י. הרבני המופלא מהור"ר מנחם מן בהרבני הראש מהור"ר ברוך מ"ס כן נמצא על שער הספר מבלי הזכרת שם העיר שהיא בלא ספק ק"ק הוראדנא, וכנראה הוקם שם הדפוס הראשון לספרי ישראל ע"י מדפיסים מן הנוצרים. —

יב

המשך הדור הקודם

רוח התורה והחכמה אשר התנוסס בקהלתנו בדורו של הגאון החסיד העיר את גדולינו לחבר ספרים יקרים ונכבדים בענינים שונים, ולהתחרות עם גדולי המחברים בארצות אחרות, מהם אשר הוציאו את ספריהם לאור ויאירו לכל בני ישראל, ומהם אשר השאירו אחריהם חבוריהם בכתיבת יד, וראוים לצאת ולהראות בעולם התורה והחכמה. וראינו להקדים זכר המחברים אשר ידענו מהם, ולהעמידם בראש הפרק הזה:

§ 97) הרב הגאון מהור"ר **דוב בער** במהור"ר **יהודא** טריווש, היה אב"ד בזאגער ונתקבל אח"כ בווילנא לספרא ודיינא. ומצאתיו חתום בתואר זה משנת תקכ"ו עד תק"ן. ומכתיבת ידו נראה שהיה ספר מהיר ונפלא, חבר ספר **רביד הזהב** על התורה, והוא ספר נפלא מאד: „לחבר ולצרף שתי התורות שבכתב ושעל פה שפה אחת ודברים אחדים זה בזה אחודים ורמוזים ונובעים ממעין התורה כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה ומשם יפרד והיה לארבעה הטורים" (לשון המחבר על שער הספר). וכדאי הוא החבור הזה שישתמשו בו חכמים ונבונים למצוא יסודות הקבלה נעוצים במקרא, ומפתח לקורות השתלשלות הדינים מראשון ועד אחרון. הגאון הזה נסע עם חבורו זה להדפיסו בחוץ למדינה והיה באמסטרדאם שנת תקמ"ט ושם קבל הסכמת הגאון הגדול מהור"ר שאול אב"ד דק"ק אשכנזים דשם, אכן שב לארצו והדפיסו בהוראדנא בשנת תקנ"ז. בספרו זה מצאתי שהוא מתיחס ואומר: מצאתי בחבור אא"ז הגאון מהור"ר שניאור טריווש מק"ק פפ"דמ שהיה נוהג שלא לאכול בסוכה ליל ש"ע עפ"י מעשה דרש"י ראש משפחתנו. (אמור פ' שבעת ימים): עוד חבר ספר **שיר חדש** פירוש ע' שיר השירים עפ"י הדרש ועל השער נאמר „שיר חדש אשר יסדתי בעזר השם לעת זקנותי לכלכל את שיבתי אשר נתתי אל לבי פשטי הדברים של ספר שיר השירים" המחבר רואה בספר שיר השירים משל ומליצה לרמז על ההתקשרות אשר לכ"י עם הש"י ע"י התורה, ועקר התורה וא לדעתו חלק הנגלה ממנה ולזה אמר על פסוק לבבתני באחת מעיניך: ר"ל שלא תאמר דכל זה הוא העוסק בנגלות ובנסתרות התורה על כן אמר באן לבבתני באחת מעיניך ור"ל אף בחלק הנגלה לבד וכו' ר"ל המראה

הפשטה הנראה לעינים וכמו שכתבתי לעיל אצל צאינה וראינה במעשה דבן עזאי ע"ש; ושם אמר: שבשביל שערים המצויינים בהלכה הפליג הש"י לקלסתן וכך מפורש במדרש על פסוק צוארך בחרוזים שהיה בן עזאי דורש והאש מלהטת סביביו וחשב ר' עקיבא שדורש במעשה מרכבה והע"ב שהיה דורש בפשוטי התורה והיה חורז מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים וכו'. המשכיל יבין אל מה ירומזון מליו, את ספרו זה הדפים בווילנא בשנת תק"ס ובהקדמתו הוא חותם א"ע דוב בער וכו' שהיה דיינא וספרא דק"ק ווילנא — הרב הזה הגיע לגבורות ומת שנת תקס"ד ועשו נפש לצדיק זה ע' אבן המצבה שהוקמה על הראש מהו' אליעזר בהחסיד ר' חיים הנ"ל הנקבר אצלו. וזה לשונה:

שבר על שבר יחד ידבקון
דובב שפתי ישנים נחית לעומקא דדינאי
בער לבי בקרבי על זקן שחכמה קנה
עוקר הרים תוספתא ומתניתא. שונה
ראש גלות אריאל קברניתא דספינא
ה"ה מורינו הרב דזאגאר מהו'
דוב בער במהור"ר יהודא ספרא ודיינא
וי"נ ביום הושענא רבא שנת תקס"ד לפ"ק
תנצבה

§ 98) הרב הגאון מהור"ר **ישכר בער** בהרב ר' שלמה זלמן, אחיו של הגאון החסיד. היה התן הגביר המפורסם ר' אשר גינצבורג ונודע בווילנא בשם ר' בער ר' אשר'ס, חיבר פ י ר ו ש על התורה ספר גדול ורחב מחזיק כמאה ניירות והוא פירוש יקר מאד, ראיתי בעצם כתיבת יד קדשו והוא הולך ע"ד פירוש הרמב"ן, מעמיק בפשוטי המקראות עפ"י חכמת הלשון והדקדוק, ובכוונת ספורי התורה בפנימיותם, את אדני באוריו בפשט יסד על עמודי הפשט הלא המה רש"י הראב"ע הרמב"ן הרד"ק (בשרשים) הר"י ערמאה ר' עובדיה ספורני, וחבריהם, והוסיף עליהם נוספות ביושר העיון; ובהערותיו המושכלות על פנימות ותוכיות התורה הלך לאור רבינו יהודה הלוי בספרו הכוזרי וקרנים לו מחכמת הקבלה, וראוי שיתעוררו יורשי הגאון היקר הזה להוציא את החמדה הגנוזה הזאת לאור, מתוך החבור נראה שחבר באורים גם על הש"ס: וכן נמצא ממנו ביד יורשיו פירוש על שו"ע [illegible] דעה בכ"י. והיה חכם משכיל בידיעות שונות וביחוד בחכמות הלמודיות והגיאגראפיא. הגאון הזה מת בשנת תקס"ז ונקבר בשורה אחת עם אחיו

הגאון החסיד לימין הגאון האב"ד ר' יהושע העשיל, ועל מצבתו חקוק לאמר:

קול ברמה נשמע .

יש שכר לפעולתו כי נעמה
בערמה ובדעת למד תורה לשמה
בן איש חי עלה פנימה
שלמה היתה משנתו בתבונ' ובחכמה
זלעפה אחזוני שופרא בלי באדמה
מני פנה אור המאור כחמה
ה"ה אבינו נ"י ע"ה פ"ה מהור"ר
ישכר בער בה"ג מהור"ר שלמה
זלמן זלל"ה אחי הגאון החסיד
מהור"ר אליהו מווילנא יצאה נשמתו
בטהרה ט' אלול שנת שמח ישכר
באוהלך (תקס"ז) תנצבה

§ 99) הרב הגאון מהור"ר **אברהם** בהרב שלמה. אחיו של הקודם נתגדל בווילנא ונתקבל למ"מ בשקלאב: חבר ספרים רבים ורובם נשארו בכ"י, ורק אחד מהם יצא לאור ע"י נכדו הרב ר' משה בשנת תקפ"ח ונקרא בשם **מעלות התורה** והוא מאסף למאמרי חז"ל המדברים במעלת העוסק בתלמוד תורה כולו מוסר השכל ותוכחת מגולה לאלה הממעטים בעסק זה ודבריו בוערים כגחלי אש. ובתוכו כמה ענינים ובאורים מאחיו הגאון החסיד רבינו אליהו, ושמעתי שמקום מנוחת כבודו בנייסטאט שיגינט

§ 100) הרב החכם המפורסם מהור"ר **פנחס אליהו** בן הרב מוהר"ר מאיר מווילנא, מחבר ספר **הברית**. (בספרו חיתם א"ע פנחס זה אליהו בן איש צדיק וקדוש ר' מ א י ר זלל"ה ילוד אשה ויראת ה' היא תתהלל מרת יענטע מווילנא הבירה אשר בליטא המדינה), התחיל בחבור ספרו בעיר ביטשאטש במדינת גאליציע ומרוב שקידתו במלאכתו כהו עיניו וילך ללבוב להתרפאות מחליו זה, ומשם בא לק"ק האג בהאלאנד ושם השלים את ספרו, והביאו לדפוס בעיר ברין שנת תקנ"ז בהעלים שמו, ועד מהרה נתפשט ספרו בכל מקומות מושבות בני ישראל פולין, אונגאריא האלאנד ענגלאנד צרפת איטאליא ארץ עיץ דמשק ארם אלגיאור וברבריה וירושלים (לשונו בהקדמתו השניה) לזאת שב והדפיסו שנית בהוספות ותקונים רבים,

ואז קרא שמו על ספרו, כי לפי דבריו „היו הקוראים מיחסים את הספר אל החסיד המפורסם בווילנא או החכם המפורסם בברלין" ומן המהדורא השניה נדפס שלישית בווילנא שנת תקע"ח. התכלית החבור הזה, לפי דברי מחברו הוא לבאר את דברי המקובל האלהי ר' חיים וויטאל בספרו שער הקדושה באופן ודרך השגת רוח הקדש שהיא השלמות האפשרית אל האיש הישראלי, ולהיות השלימות הנרצית יסודתה בידיעות חכמת האלהות הנשענת על חכמת הטבע, רצה המחבר לעשות שלשלת גדולה מורכבת מן כל הידיעות הנדרשות לחפץ זה, והתחיל מיסודות חכמת הטבע, סדר הבריאה, וכוחות היסודית תולדות הברואים וכוחותיהם תכונת נפש האדם ונפש מקבלי התורה כו' מעלות התורה וכו'. עד שספרו זה לפי דברי מחברו „מקושרים בו כמעט כל החכמות וכל הידיעות הנחמדים אשר מן העולם ועד העולם העליון ועד בכלל" וזה קראו בשם ספר הברית" כי מלת ברית הכוונה בו קשר כתרגומו בתנ"ך בל"א איין בונד, אשר כל נבוני אשכנז והכמי ברלין קראו ספר זה ענציקלאפעדיא רצה לומר ספר מאסף לכל החכמות והידיעות הטבעיות והלמודיות והאלקיות" (לשוני בהקדמתו השניה):

והנה אם הפריז המחבר על המדה יותר מדאי והפליג להרחיב גבולי ספרו לתתו כולל כל החכמות והוא באמת אך נוגע בקצת מהם, בידיעה שטחית, ספרו זה עולה על כל הספרים בנושאים אלו שקדמו לו, בכמות הענינים המקובצים בו, ומעיד על רוב ידיעתו, ועל היותר על התשוקה הגדולה לאחוז בכנפות הידיעות כולן ולאספם בית ספרו, עד כי להיותו בלתי יודע שפה אחרת כי אם לה"ק הי' נעזר במלאכתו ע"י איש אחר יודע בכל לשון וספר קורא לפניו הדברים אשר בספרי העמים בכתבם ובלשונם, ומעתיק לו תחלה הענינים בלשון עמו והוא מעתיקם אל לשון הקדש (בהקדמתו הראשונה). ולהיות תשוקתו גדולה מהשגתו, ואהבתו אל החכמה היתה שלא לשמה אבל לשם חכמת התורה, היתה ידיעתו בחכמות הלמודיות חסרה, וקצורו זה הביאו להשיג על כמה מלמודי החכמות הטבעיות שבא המופת על אמתתם, ולהרוס כמה יסודות מחכמת מה שאחר הטבע הבנוים על המחקר העיוני המזוקק, ונשענים על חכמת כוחות הנפש. וכבר באה על ספרו **הברית** בקורת בספר המאסף לשנת תקס"ט (חדש כסליו, שבט) בבחינה זאת, והמבקר אומר: „אך פעמים רבות הבריע הוא בעצמו בדעות חלוקות בין גדולי המחקרים והפלסופים, גם הרים ידו לכתוב נגד דעות מיסכמות ומפורסמות עתה וכו' ע"כ אמרנו בקורת תהי, ולא נסתיר דבריו אשר לא נכונו, ובהיות כי אין פה מקומו לכן נעתיקם אחת אחת במקומות מפוזרים במאסף" ועם כל זה נתן לו המבקר לספר הברית „שם ומקום בין ספרי החכמה הגדולים אשר הנחילו לנו מעולם אנשי שם בעלי חכמה ואסופות בלשוננו הקדושה, לתפארת ישראל ולתהלת השפה היקרה הזאת; כס' אלים

ימעין גנים לר' יוסף קאנדיא, כנצח ישראל, כן ספר הברית תפארת עושהו וכו', ולו יאתה פאר וכבוד כי כבוד עשה לעמו ויקר תפארת ללשוננו היקרה להרחיב אמריה בדברי מדע ובינה, ועל כולם עלתה תוכחת מוסר אשר כתב באהבת רעים, אשר כל קוראם ימצא נחת ועונג וישרים המה למוצאי דעת" המחבר היקר הזה לפי עדות המבקר „היה יפה עינים וטוב רואי, כל דבריו בנחת נשמעים והכרת פניו העידה על חכמתו" בכל זאת רבים לא האמינו שהוא המחבר כי לפעמים לא ידע לדבר כן באחד הענינים הנכללים בספרו, ולהשיב לשואלו כראוי. אמנם כבר ידענו כי יש מהחכמים אשר כחם רק בעטם ולא בפיהם, כמו שיש מן החכמים שכחם רק בפיהם ולא בעטם, וגם המבקר מעיד שלא צדקו דברי המכחישים.

ומלבד ספרו הברית חבר עוד כמה ספרים שמזכירם בספרי והם: מטמוני מסתרים בסוד צרוף האותיות (חלק ראשון מאמר י"ז פרק י"ב יוע"ש): טעם עצו שהבר לספר עץ חיים מהקדוש רח"ו ז"ל על דברת המקובל הגדול ר' עמנואל חי ריקי ז"ל בלשון משנת חסידים. (ח"ב מאמר א' פרק ה'), מצוות טובים. בטעמי המצוות (ח"ר מ' ד' פ"ב ט' ט"ז). הרב פנחס אליהו זה אשר קהלתנו הרה וילדה אותו, לכבודה ותהלתה, מת בקראקא, ויום מותו כיום הולדו נעלם מאתנו:

§ 101) הגאון החריף מהור"ר יהודא ליב במהור"ר יצחק כ"ץ מרומשישאק, מפורסם בווילנא בשם ר' ליבלי רומשיסקער אחד מחריפי ווילנא בדורו של רבינו הגר"א, וכפי ששמעתי ממגידי אמת העיד עליו רבינו הגדול שהוא ראוי לתאר גאון. ובשם הרב הגדול מהור"ר שלמה יורבארגער שמעתי עליו שהיה בכחו להעביר לפניו את כל שיטות הש"ס בסדר, בציור המחשבה. חבר חדושים בהלכות על איזה מסכתות, ונמצאו אצלי בכ"י מיד חותני הרב החכם מהור"ר מרדכי נאטאנזאהן, וכנראה הם מכתיבת יד תלמידיו מאשר שמעו מפיו, ומצא לו מניח, במבחר קברינו, ומצבתו אמריה האמר:

יהודה אשר עלה בראש חמדת ישראל
הוא מתחלתו ועד סופו בתורת יקותיאל
ויהי ידיו ולבו אמונה אומן למואל
דבריו כגחלי אש להשיב כענין לשאול
אור תורתו בחריפות ובקיאות בסדרי אל
לו נאה לעלה ולקלם בישרי אל
ירב ביהודא תאניה ואניה בגבול ישראל
בכו בכה להולך במעמד ומצב אל
בכינו בזכרנו אותו רב פעלים מקבצאל

נפלה עטרה ונזר תפארה מראש ישראל
ינדל הבכי והמספד על גולת אריאל
צדיק אבד לדורו וסר מצנפת ישראל
חשכו עינינו ונסתמה פרושינו לדל השואל
קראנו ואין עונה לבאר בתורת אל
כהן צדק לוקח יחד עם אל
צרורה נשמתו במעלות קדושים וטהורי אל
ה"ה הרב הגדול החריף ובקי
כמהור"ר יהודה ליב במהור"ר יצחק הכהן
וינ"ב ט"ז אדר שנת יהודה יעלה בראש
לפ"ק (תקס"ו) תנצבה

§ 102) הרב הגאון מהור"ר **מנחם אליעזר** בהגאון החסיד הקדוש מהור"ר לוי בעל **עטרת ראש**. חכם ונבון מופלג מאד. בשנון וביושר הסברא, ומופלא בחכמות הלמודיות אשר אהבה נפשו כנפש אביו הגאון, עודו צעיר לימים חבר ספר **יעיר קנו** פירוש על מסכת קנים, והגאון החסיד רבינו אליהו, קרא אותו ולמד בו ואמר: כי משמים קא זכו ליה להמחבר לכוון בחבורו זה לאמתת המסכתא החמורה הזאת אשר רבים וכן גדולים לא הצליחו בפירושה, ונשאר בכ"י, והיה חביב וספון בעיני הגר"א מאד. (עיין עליות אליהו הערה ק"ז), ובאה על ספר דרך המלך הסכמתו אשר נתן בווילנא משנת תקנ"ה, ושם מתואר בתאר „גאון" ומפי מגידי אמת שמעתי שאחרי מות רבינו הגר"א שמו תלמידיו פניהם בהגאון ר' מנחם אליעזר שיחבר פירוש על באורי הגר"א שעל שו"ע אורח חיים והוא התחיל במלאכה זו, וכתב פירוש על כמה הלכות, אבל מסיבה לא נודעה לנו לא גמר מלאכתו הנפלאה. ובסוף ימיו היה מרביץ תורה בק"ק מינסק ושם עלה אל אלהים י"ג טבת תקס"ז.

§ 103) הרב המופלג מהור"ר **יונה** בהרב מהור"ר יהודא גרשון שזכרנו לעיל (§ 90) דיין בקהלתנו, בא חתום על פסקים וכתבים בפנקס דצ"ג. חבר פירוש על התוספתא מסדר זרעים ומועד. ספרי התוספתא אם היותם נכבדים ונחוצים מאד להבנת המשנה והגמרא, ומקור נאמן לדעת השתלשלות ההלכות וסדר קביעותם בזמן מן הזמן, לא חלו בהם ידי גדולי המחברים הקדמונים להגיהם ולפרשם כראוי. אשר על כן עלו בהם טעיות הרבה. ואחד היה אברהם היא הגאון הגדול מוהר"ר אברהם אבלי בעלי מגן אברהם אשר פירש בפירוש קצר את התוספתא דנזיקין, ואחריו הרב המופלא

מהור"ר דוד פארדו מחכמי איטאליא, מחותנו של הגאון מהור"ר חיים יוסף דוד אזולאי שפירש כל שיתא סדרי מהתוספתא ונדפסו ממנו על ארבעה הסדרים הראשונים (עיין שם הגדולים ח"ב ערך תוספתא) ולא נודע עניתו בגלילותינו ודרכו בקדש. אבל חכמי ווילנא כפי מה שראינו מערויות המצבות, שמו פני עיונם גם אל התוספתות ובלי ספק פלסו להם נתיב בהבנתם, ומהם הרב רבי יונה נתן את לבבו אל הלמוד היקר הזה אשר הוא לפי דבריו „מקום שהנחלים הולכים ממנה אל ים התלמוד בבלי וירושלמי ושם הם שבים ללכת וכל הפוסקים ראשונים ואחרונים כולם נתלין באילן הגדול ההוא אשר שרשיו מרובים וזרעו על כל מים" ובקרבו אל המלאכה ראה „והנה שם ערבובי דברים אין מוקדם ומאוחר וכו' וישתומם על המראה הגדול הזה אספקלריה המאירה פנים בהלכה אשר היא נתונה בקרן זוית טרופה ומשובשת בגרסאות ואין מבקש וכו', אשר על כן יגע יגיעות הרבה בישוב הגרסאות עפ"י הש"ס בבלי וירושלמי ומדברי הרמב"ם ז"ל בחבורו והראב"ד בהשגתו, ודברי התוספות והר"ש והרמב"ם בפירושם, בצירוף שקול דעתו. ועוד הקרה ה' לפניו קצת הגהות כתיבת יד ששמע עליהם לאמר שהם מהגאון החסיד רבינו אליהו, ונעזר גם על ידיהם להעמיד את הנוסחא הישרה על פיהם · גם באר טעם ההגהות„ להיותם סתומים וחתומים וצריכים באור. והנה מפירושו זה נדפס רק על סדר זרעים בווילנא בשנת תקנ"ט, והפירוש על סדר מועד נמצא בכתיבת יד וראיתיו ביד נכדו ידידי היקר החכם הנבון מהור"ר יונה גרשטיין, הרב הזה מת בשנת תקס"ח וז"ל מצבתו.

יונה · מנוח מצאה
ונפשינו בדמע קצה
נפשו בטהרה יצאה
תכשר מעשיו נרצה
ה"ה המופלג מהור"ר
יונה בן איש אמיתי
מהו' גרשון, י"ט תשרי
שבק חיים לכל חי'
לפ"ק (תקס"ח) תנצבה

104) הרב הגדול החכם הכולל מהור"ר **אברהם** בהגאון החסיד רבינו **אליהו** זצלל"ה. חתנו של הרב הגדול מוה"ר נח מינדס הנזכר, חשובי עירנו אשר ידעו והכירו את הרב המצוין הזה מפליגים בשבח תורתו

וחכמתו, כי נוסף על היותו גדול בתורה היה אוהב חכמה ודורשה, וסופר מהיר בלשוננו הקדושה. בהשתדלותו ויגיעתו הובאו לדפוס כמה מספרי אביו כמו שזכרנו לעיל, וכנראה הוסיף בהם דברים בלשונו לבאר הכוונה ולפרש דמיוזות של אביו הגאון, כאשר קבל ממנו. והוציא לאור ספר מדרש אגדה בראשית בצירוף כמה מדרשים קטנים והם מדרש תמורה מסכתות גרים, גיהנם, חבוט הקבר, מעשה דר׳ יהושע בן לוי, מסכת כלים של ביהמ״ק. מסכת אצילות, ברייתא מפרקי מרכבה. (ווילנא שנת **עמוק עמוק** מי **ימצאנו**, תקס״ב) עם באורים קצרים ונכוחים, גם הקדים לו הקדמה יקרה במציאות המדרשים הבלתי מפורסמים, ושם הראה את כחו הגדול בחכמת הבקורת בקורות המדרשים ומחבריהם כיד רוח הבקורת הגדולה אשר האציל עליו אביו הגאון. וכל כך גדול ערך ההקדמה הזאת עד שהעירה תאות החמדה בלב איש אחד ר׳ יעקב ב״ר נפתלי מילידי ק״ק בראד לגנב אותה לכחשה ולשומה בכליו, ולקרוא שמו עליה, כאשר שב והדפיס את הספר אגדת בראשית הנ״ל בזאלקאווי שנת תקס״ב, וחכם עמנו הרב הגדול מהור״ר יום טוב ליפמאן דאקטאר צונץ השתמש בה (בספרו על קורות המדרשים דף 90) ולא ידע כי גנובה היא ומולדת בית חכמי ווילנא היא. וגם הרב החכם בעל הראבי״ה החדש בהשגותיו על ספרו של הרב הזה, לא ראה גם את הספר הנ״ל דפוס ווילנא ולא זכר את אברהם, אבל אמר על יעקב העוקב: שרוב דבריו בהקדמתו שמע מפי הגאון ר׳ אפרים זלמן מרגליות (השגה ל״ב) והנה ההקדמה הזאת היא מעט מזער מפרי מלאכתו בעולם הבקורת והוא אומר: אפס קצהו הראת לדעת בהקדמה הזאת וכולו לא תראה כאן כי במקום אחר הארכתי במסלותיהם ומסלוליהם, הלכתי אחרי כף רגליהם, לידע ולהבין דרך מעגליהם, ראיתי כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, הרביתי כמו עשרים ניירות גבולה ששים גבורים סביב לה, ופה לא עשיתי מאומה, ועוד הוא אומר „ואם תרצה לידע שמות המדרשים כלם ובאיזה ספרים הובאו קצת מאמרים מהם לשבני תדרשנו במקום שהארכתי, אולי ה׳ אותי להדפים פסיקתא רבתי לא אכחיד תחת לשוני להודיע שמותיהם ומי חבר כולם „עוד הוציא לאור ספר תמים יחדיו אשר חבר הרב הגדול ובקי בחדרי תורה מהור״ר מנחם מענדיל מ״מ דק״ק דושאט ופאניעועז בתוספת הגהות והשלמות ועשה לו הקדמה יקרה (ווילנא תקס״ח). גם חבר ספר גבולות ארץ בידיעות הגעאגראפיא, ושמעתי כי השאיר אחריו כתבים רבים בענינים שונים והם נמצאו ביד יורשיו, אבל אין בהם מי שישים לבו עליהם להוציאם לאור, וחבל על דאבדין. הרב הגדול נוסף על חכמתו היה עוסק במצות ובגמילות חסדים, והיה ראש גבאי בית בקור חולים החדש אשר הוקם מטעם הממשלה כאשר זכרנו למעלה (ח״א). ועל פי ידיעתו בחכמת הרפואה השכיל אל דל לסעדו על ערש דויו וכלכל ונהל

את החולים באהבה כאשר תעיד עליו מצבתו. ויעמד אברהם לפני אלהים שנת תקס"ט: ועצמותיו הקדושים מצאו מנוח אצל —

הרב המופלג בתורה הצדיק המפורסם מהור"ר **מרדכי** בהגאון החסיד מהור"ר **אריה ליב** עפשטיין אב"ד דק"ק קעניגסבערג, הידוע בשם ר' מרדכי גיטקע טויבעס, עסק כל ימיו בתורה ובעבודה ובסגופים, אהוב אוהב את הבריות ומקרבן לתורה ומתחסד עם קונו, ונפטר בשם טוב, באותה השנה שמת הרב ר' אברהם בהגאון, ועל אבן אחת עשו זכרון לשתי צנתרות הזהב האלו:

כתר שם טוב
עולה על גביהם

מוכתר בנימוסו אב בחכמה
רבים מעדתו בתורה ללחמה
דבקו בתורתו רחשו נעמה
כאחים באהבתו הדרה להקימה
יקר בו שמו מרדכי מרבה למלל לאברהם
בנקי כפים ובר בבינתו דלה
רב פעלים הלומי מחלה
גווית האריה גר ונקלה
אוצר היאירי אפילת' כלכלה
וחמדת הצבי ויאר הלילה
נגזר ממנו גאון נצר מטע
אב"ד דקב"ל עול תורה הפליא עשות
אבי רכב ישראל הלוי חבורים לוטשות
אבי ר' מרדכי חסיד סודות כבושות
החכמה תחיה חכם יפציץ כפטישות
כמספר אור השנים*) דרך אביו החסיד

---

*) כנראה רמז בזה על ספר אור הפנים שחבר אביו הגאון אב"ד דק"ק קעניגסבערג נדפס בפד"א שנת ידרש. והוא אחד מעשרה ספרים שחבר במנין המצות בהלכה בטוסר ובקבלה.

במשא כבד מורנו אדוננו ורבינו
יכבדו ממנו אדם כי ימות באהל
תמרורים ביום ז׳ כסליו לפרט השנים
עד אבא מקדשי אל יום כ״ה כסליו
תנצבה הלקח לאלהים
ואיננו כחנוך ואליהו

§ 105) הרב המופלא מהור״ר **יעקב** ב״ר יהודא ליב, אביו ר׳ יהודא ליב היה הראשון אשר התמסר להיות שומר הקברות בווילנא ועד זמנו היו א״י נוצרים את קברות העיר, ובנו הרב נתגדל לתורה והיה חתן הנגיד המפורסם כמהור״ר נתן נטע מק״ע פהיליפאווע, ונתקבל לאב״ד בק״ק קראסניפאליע. חבר ספר פדויות יעקב והוא מפתח לראשי ההלכות ונושאיהם מכל ארבעה חלקי שולחן ערוך, בסדר תשר״ק. נדפס בק״ק פ״פאדר בהסכמת הגאון מהור״ר נפתלי הירץ אב״ד דשם בשנת וידר יעקב **נדר** (תק״ס) ובהקדמתו הוא ישוחח דורו, כי עברו עליו תלאות רבות מסבת משנאיו שהדיחו עליו את הרעה להנתן במאסר שהיה שם שבעה שבועות בעוני ולחץ גדול, ובצאתו לחפשי היה נע ונד בארץ. ואז חבר את ספרו זה שנדר לחברו בעת רעה, וזולת זה לא ידענו ממנו מאומה.

§ 106) הרב המופלג מהור״ר **יצחק שמעון** במהור״ר חיים סג״ל הלוי מורה צדק בקהלתנו, בא בהסכמה על ספר תולדות אדם ח״ב להרב המ״מ דקהלתנו, עם הרב הגאון מהור״ר חיים ב״ר טוביה כ״ץ. והוא קבל כמה חדושי תורה מפי הגאון הצדיק ר׳ שלמה זלמן, ומסרם בשנת תקס״ב להרב המ״מ כותב תולדות של הגאון להעלותם בספרו ומהם באו בח״ב לספ הנ״ל. והרב המ״מ מכנהו „הרב המופלג התמים מאד במעשיו" ועליו ועל הרב ר׳ חיים ב״ר טוביה כתב הרב המ״מ, שהגאון החסיד מהור״ר שלמה זלמן שכן בין כתפם, עוד נמצאה הסכמתו על ספר שבט מיהודה להרב המ״מ מפאלאצק משנת (תקע״ג), ועלה לשמים כ׳ טבת תקע״ג נקבר בשורה אחת עם הרב ר׳ אריה ליב ב״ר טוביה, ועם הרב ר׳ זונדל. שיבוא זכרם להלן ועל אבן אחת חוצב זכרון שלשה הרועים האלה: ונעתיק את האמור עליו להלן אצל הרב ר׳ ליב ב״ר טוביה.

§ 107) מלבד החכמים הגדולים האלו שיגעו להאציל מרוח חכמתם עלינו בספריהם ובכתביהם, היתה קהלתנו המפוארה מלאה חכמים גדולים בתורה ומקדישים ימיהם לתלמודה, חכמים מופלאים מוקירים ומכבדים את החכמה והמדעים, עושי צדקות בכל עת, מחזיקים את עץ החיים, ומאשרים

את תומכיו, בעלי מדות טובות והגונות, עוסקים בגמילות חסדים, ונושאים וסובלים צרכי הכלל באמונת אומן, ונזכיר את הידועים לנו בסדר זמנים:

א) הרב המופלג הנגיד מהור"ר **משולם זלמן** ז"ק אב"ד דק"ק פאקראיי, בן הרב הגאון המפורסם מהור"ר חיים אב"ד דק"ק בירז, ואחיו הוא הרב הגאון המפורסם החריף והבקי מהור"ר ישראל אב"ד דק"ק בירז והמדינה, ואביהם הגאון מהור"ר חיים הוא נין ונכד להגאון הגדול מהור"ר יצחק אב"ד ור"מ דק"ק פוזנן. (בהסכמה על ספר עמודי בית יהודא). תקע אהלו בקהלתנו והקדיש ימיו לתורה ולחכמה עד זקנה ושיבה. ונמצא בפנקס דקלויז הישן דקהלתנו העתק צואת הרב הגדול ומפורש שם הנדבות אשר הרים על קנית ספרים לקלויזען, לצדקה גדולה ולבקור חולים. ומצבתו תשא נהי:

אהה רב משולם חצב פה קבר
מקוננות שאו קינה בכל פינה ועבר
זה האיש הוד יקר תפארת אחריתו
לא רפו ידיו מתבונה עד יום מותו
מכיריו ויודעיו למה תחשו מספד השמיעו
נפלה עטרת תפארת מנוחתו וגדולתו נעו
ברבות אבל עוברי דרך יזלו דמע
חכמה ודעת צדק ומשפט באהלו הלא נשמע
יום צרה נקרא לצאצאיו איה כבודם
ישבו לארץ ידמו, בעת ההיא מאסו מאודם
מחמד לבם אבד ואיננו. ה"ה אבינו הרב
המופלג הישיש הנבון ובקי ישר לכת ושר
ונגיד בישראל כמהור"ר **משולם זלמן**
אב"ד דק"ק פאקראי בהרב הגאון
המפורסם מהור"ר חיים אב"ד דק"ק בירז
וגליל ונפטר לעולמו ביום י"ג אדר שנת
תק"ם לפ"ק תנצבה

ב) בארבע שנים לפני מותו מת על פניו בנו הרב הגדול מהור"ר **אשר** מגדולי חכמי קהלתנו. ומיקירי הנגידים הנכבדים, חכם גדול בתורה

ומופלג ביראה ובמעשה הצדקה, מת כבן ששים, ומצבתו תתן עדותה על גדול ערכו בתורה ובעבודה:

פ״נ

ארון איש אלהים קדושים　　בעל חכמה ואבי התעודה
ובין מלאכי האישים　　שם תחנותו הנכבדה
הוא היה. כבן ששים　　וששׂ לעלות משפל הירידה
ה״ה הרב רבינו **אשר**　　המאושר בכל תור׳ ועבודה
בהרב מהור״. מש״ז הישר　　אבי בעל נפש החמודה
הבן חביב הלך למנוחה　　ועזב את אביו ודורו באנחה
כי נפטר ב״ט בעולם הזה.　　לחזות שדי במחזה
ובצלו נפשו תחסה

ביום א׳ י״ז לירח אב תאב מנחם אב להעלות את בן הנאהב בעולם הבא. בשנת לו האשר **והמשרה** לפ״ק (תקנ״ו)

תנצבה

ג) הראש הנגיד המפורסם מהור״ר **יעקב פרין**, בהגביר הראש מהור״ר **אבא** קלאצעס, גיסו של הגביר מהור״ר אשר גינצבורג, אשתו השניה היתה בת הרב הצדיק מהור״ר **בנימין** שהיה נקרא ר׳ בנימין הצדיק בהרב מהור״ר אברהם אבלי אב״ד דק״ק ווילקאמיר, בהרב מהור״ר צמח דיין מקהלתנו נכד הגאון בעל הלבושים, אחד מראשי מנהיגי העדה, ודבר לדורו, נדיב לב ונפש טובה, ביתו בית ועד לחכמים, ופתוחה לרווחה לכל מבקש עזרו, והתחתן עם הרב המאור הגדול החכם הכולל מהור״ר תנחום ראב״ד דק״ק הוראדנא בהגאון הגדול מהור״ר אליעזר אב״ד דק״ק הנ״ל (ע״י בתו שנתן לבנו של הראב״ד מהור״ר תנחום, הוא הרב המאור הגדול מהור״ר ישכר בער בהגאון, שהיה מורה צדק דקהלתנו *) שלשים ושמונה שנה, ומת זקן ושבע ימים ט״ז מנחם אב, בשנת תרט״ו) ונפרץ פרץ בשנת תק״ס.

*) עיין הוספות

הביטו אל צור אשר אבינו חצב פה קבר

פרץ מרובה על העומד הנשאר בארץ
ראש לחכמי אדמה ודבר בלשון חרוץ
צדקות אהב ויושר הגה על יושבי תבל הפריץ

בנתיב התורה הלך לילות וימים, ונכשלים החזיק בתמים
רעבים לאכול בלא דמים. אצלו מצא מרעה במטעמים
אמת יהגה חכו לשומרן, ומעולם לא אמר וחזר מלגומרן
בשפת ושבח לאל תמיד נתנן. ולבבו לאל אמונה יתן
רב לו ידיו לשמים הרמתן, עיניו לעושה ארץ העלתן
האל בעוזו עליו יגנן, תחת כנפי השכינה נשמתו לקנן
מלך יעמיד ארץ בדינון, יזכו להעמיד בפרץ ברנון
ה"ה המופלג הראש מהור"ר **יעקב פרץ** במהור"ר **אברהם**
ונפטר ביום ג׳ תמוז שנת (תק"ס) לפ"ק תנצבה.

ובנו גם הוא נדיבות יעץ והרבה לעשות צדקה וחסד מת במבחר שנותיו בן ארבעים וחמש שנה, ומתואר על מצבתו „הרבני הראש הנגיד הנדבן המפורסם מהור"ר מרדכי, מת ה׳. ניסן תקס"ז" לפרט
דרש טוב לעמו.

כד) הרבני הראש הנגיד המפורסם מהור"ר **משה** בהרב הגדול מהור"ר אברהם אשר, נודע בווילנא בשם ר׳ משהלי חאצקעלס, המיוחד בנכבדי הקהלה עוסק בתורה ובמצות כל ימיו, והוא על נדיבות יקום לעשות צדקה וחסד, חכם לבב ואמיץ רוח בגבורים ללחום כנגד מבקשי החדשות. ובכחו זה עמד בראש המקנאים קנאת רבינו הגר"א מאת בני החבורה החדשה אשר הקלו בכבודו ביום עלותו אל האלהים בבית מועד לכל חי. ראשי הקהלה נועצו יחד ולא זזו משם עד אשר גמרו והסכימו לרדוף אותם בכל אשר יהיה לאל ידם, להפקיר רכושם ולבוא עליהם בעקיפין, ויהי ר׳ משה מראשי הנבחרים לענין זה. וכבר עלה בידם להפק רצון הממשלה לקרא למשפט את רבן של החסידים הרב הגאון מהור"ר שניאור זלמן, ולשלח את כל בני החבורה מעיר ווילנא לארץ חרבה. והנה עלה הקיסר אלכסנדר הראשון על כסא המלוכה ובעשותו הנחה למדינות, שבו הנדחים האלה איש איש אל מקומו בשלום, והמחלוקת שככה. הראש המופלא הזה הרים מעזבונו נדבה עולמית סך מסוים לבהמ"ד הישן כנמצא בפנקס בהמ"ד הזה ומת בלא בנים כ"ג חשוון תקס"ב וזה הרשום על מצבתו,

הביטו

עלי צור תעודה   לקצור מעונה בפקודה

מר אעורר לאיש יובל עפר — ובלי בארעא האי שופרא
שוכני עפר הקיצו באומר שפר — לגזיזא תבר ליל וצפרא
הומו לשר אשר לאבותיו פאר — ברוב צדקות לגובר וגברא
בעוד שחר הוקם על שמר — רב שבת באוהל תדירא
הורם נזר כליל עטרה הוסר — צדקות פזרונו לעד טמירא
גר מעפר דל במתן סתר — השכים לעשות עד גמירה
דבר לדור צדיק יסוד לגדור — ואחריו לא קם לאדכרא
וצוה דבר שפתותיו נטפו מור — דמיונו כמוהו חד בדרא
לעד בחר לחזק רוח קוצר — מביני מקרא ועורכי גמרא
אזעק מר חסין כאלונים נעדר — מי יעמוד פרץ לגודרא
בכו תמרור לבלא בנים גזר — ולא ישוב במשפתי׳ מדורא
רבים האיר בעצתו לרב וצעיר — מנהל עדה בנפש יקרא
הן דרור קרא לזעף וסר — בנדיבתו אשר בסתר טהירא
משיב דבר קרוב ורחוק לעזור — וחוסן ישועה מכל תברא
אמיץ ועוזר כל מהרה עבר — הולך תמים ודובר נהורא
שואה וסער נפקד לכל עובר — לילה כיום מספד לאוגרא
רביד יקר חסד אל נצור — והאיש משה שפיר קאמרא
זעקת שבר השמיעו לכל עבר — ועיניהם תלכנה כמים ניגרא
לב ובשר ימס, ושערו שער — כי האיש משה איננו לשחרה

פ״נ המנוח מהור״ר **משה** בהרב מהור״ר **אברהם אשר** ויצאה נשמתו כ״נ חשוון בשנת, ויהי אחרי מות **משה** (תקס״ב) תנצבה

ה) הרבני הראש המופלג הקצין מהור״ר **ישראל איסר** בהרב מ״ו יצחק אייזיק נקרא בווילנא ר׳ איסר שחור מגדולי נכבדי העיר, מופלג בתורה עוסק בתורה ובגמילות חסדים ועושה צדקות בכל עת, והניח אחריו ברכה רבות גדולות לצדקות כנראה ממצבתו.

האבן הזאת אשר שמתי מצבה
למעצבה נשכבה
כל העובר ישום וישרוק
ערבה כל שמחה

ישראל עושה חיל לאורייתא, טבא בביתא וטבא בלווייתא
אשריך מי כמוך מרחם משחר, בך יחסו עניי עם ה׳ לנחלה בחר
יהללוך זר ולא פיך, בכי מר נשאו יחדיו קול צופך
סמוכים לאורייתא יסדת, מברכות ה׳ מהונך חוקות עולם שמת
רב פעלים מקבצאל היית בעולמך, כותלי בה״מ יישרו לעיניך
בן יכבד אב וישמח גם לבו, נדיבי עמים נאספו וישמחו בו
הלילו וזעקו קול גרון ונחר, איך נפל הילל בן שחר
רב שבענו מרורים ורבו אנחות, כי צדיקים סעו למנוחות
בכי רב בכו איש פתח אהלו, מי יושיע אביון ומי יחמולו
מה משפטיך ה׳ תהום רבה, וחסדיך מעולם להשיב נפש עזובה
יצחק יצא לשוח בשדה חקל תפוחין, שמה כסאות רמיו כורסון
אראלים נצחו מצוקים, הטוב בחרו וישימו ספון בין מחוקקים
ילכו יונקותיהם ויהיה כזית הודם, צדקתם ופזרונם עשו במאודם
יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו, אב ותולדתו לו יקרו וריעיו
זאת היא שיחתי וחלקי אמרה נפשי, אך בך ה׳ שמתי מחסי
יאות לן למבכי ולמספד, על נפשות יקרות כי תצוד
קול סואן ברעם ה׳ אל תבכו למת, יצמחו ויחיו אלפי רבבות
זה יהיה להם האות, יקיצו שוכני עפר צבאי צבאות
לתעורה ולתעודה, כי ינערו מעפר ויעלו לציון עיר החמודה

כאן נמצא קבורת ה״ה הרבני המופלג הנגיד הקצין שבע
רצון המפורסם מהור״ר ישראל איסר בהרב מהו׳ יצחק
אייזיק אשר הלך לעולמו ביום ער״ח אדר שנת תקס״ג תנצבה

ו) הרב הגדול מהור״ר **יצחק אייזיק** בהרב הגדול מהור״ר **אברהם** שהיה אב״ד בק״ק עמדין בהרב מהור״ר יעקב נכד הגאון המפורסם מהור״ר יחזקאל קאצענעלנפוגין אב״ד דק״ק אה״ו. בעהמ״ח ספר כנסת יחזקאל — הרב מוהרי״א נתייתם מאביו הרב בעודו נער, ובא לווילנא. ולקחו הרב

המפורסם מהו' אליה פעסעלס לחתן. ובמות עליו אשתו הראשונה, נשא בת הרב הגאון אב"ד דפאדקאמין, והיה אחד המיוחדים בגבירי קהלתנו. מחותנו של הגביר הצדיק הרב מהור"ר ר' אריה ליב ב"ר בער שיבוא זכרו להלן. מת תקס"ד ועדה המצבה.

שומו שמים

יזלו שחקים ירעפו עלי אדם רב תבונה
צדיק פיו מקור חיים עד שיבה וזקנה
חכם לב ידיו רב לו כל משען ומשענה
קולו בכחו ובהדר לראש אשמרת ברנה
בן קדושים מנורה הטהורה ירכה וקנה
נוצר תאנה יאכל פריה משמאל ומימינה
אבינו רכב ישראל רב ברכות איש אמונה
בשבתו השערה רבים ידמו לעצתו הנכונה
ראש גולת אריאל משיב חכמים לאחרונה
ה"ה אבינו המאה"ג המפורסם בכל פינה
מו' יצחק אייזיק בהר' הג' מו' אברהם הלוי מכונה
הוא נסע למנוחת כבוד וילך קדם מעונה
לאנחות עזב אותנו ושבעים ראש ולענה
ויצאה נשמתו ביו' כ"ג ניסן שנת בראשונה
יום הוחק לזכרונו לברכה ולעורר קינה
תקס"ד תנצבה

ז) הרב המפורסם מהור"ר **נחמיה** בהרב מהור"ר **צבי לבוש** מגזע בעל הלבושים, רב וחכם גדול מיקירי ונכבדי קהלתנו, עוסק בתורה ובעבודה, לפנים אב"ד דק"ק סוויר ואח"כ נתישב בווילנא והגיד שעור משנה בקלויז של הרב יסו"ד בווילנא. נפטר כ"ג אדר תקס"ד ומצבתו תאמר:

נלקח ממנו שר וגדול
חמדת ישראל נזר ועטרה
מנורה הטהורה תלמודו מלאה
ישב ודרש תורה ומשנה

השכם וערב קרא בתורה
בכו והלילו ספדו נכונה
החריף ובקי דעת ובינה
מורנו בן מורנו, כ י ג ו ע
צבי באורייתא, אדיר בתורה
ה"ה אדוני אבי מורי ורבי
רכב ישראל הרב המפורסם
תלמיד חכם ומופלג ביראה
כמהור"ר נחמיה בהרב מהו'
צבי לבוש וי"נ בקדושה
וטהרה יום כ"ג אדר שנת
(תקס"ד) לפ"ק תנצבה

ח) התורני הראש מהור"ר **זאב וואלף**, בהרב מהו' פסח הנ"ל (§ 91.ג) יקר רוח, נפש נדיבה, פועל צדק בהשכל ודעת, ועל מצבתו חרות.

פ ל

זה אני בוכיה, ואחז לבי פלצות
אב רך נקטף, אבדה מבנים עצות
ועיני יורדה מים, ולחיי בדמע רחוצות
איה אפוא ראש ומנהל, עומד בפרצות
לדל משכיל בדרכיו, בדעת ומועצות
פזרונו ולבו, נודע בשערים בתפוצות
ה"ה א"א רכב ישראל התורני הראש
מהור"ר זאב וואלף בהרבני מהור"ר
פסח רי"פ שחל"ח ט"ז אדר שנת
תסק"ד לפ"ק תנצבה

ט) הרבני המופלא המפורסם מהור"ר **פסח** בהרבני מהור"ר דוב בער, לא ידענו ממנו כי אם מצבתו המתארת אותו בתארים נכבדים.

פחד ורעדה, נפל עלינו ביום עברה
סמר בשרנו על גודל השבר ותבערה

חלחלה ופלצות, אחזונו בעת צרה
במספד מר וקול נהי, לענות בגערה
דובב ערב, הנוהם בפה המתגבר בתורה
ה"ה אבינו חמדת ישראל נזר ועטרה
הרבני המופלא המפורסם מהור"ר פסח
בהרבני מהור"ר דוב בער זלה"ה
ויצאה נשמתו בקדושה ובטהרה ביום
ער"ח מנחם אב שנת תקס"ד תנצב"ה

י) הרבני הראש המנהיג מהור"ר שמואל בהרבני מהור"ר ברוך מיקירי העוסקים בצרכי צבור באמונה, נודע באהלי שם, כמתואר על מצבתו.

אל ההורים אשא בכי ונהי

שמו אל הגדולים, נודע במפעלו הטוב
מנהיג ודבר, ומנהל לבני עמו בטוב
ומיום הולדו, ועד חלדו, הלך בטוב
אזעק על צדיק, ובוחר בטוב
לא מש מאהל תורה, ועסק בטוב
ה"ה אבינו הרבני הראש המנהיג מהור"ר
שמואל בהרבני מהור"ר ברוך זלה"ה
ושחל"ח כ"ה אדר שני שנת תקס"ה תנצב"ה

יא) הראש המופלא הנגיד מהור"ר אליעזר ... ב החסיד ר' חיים ב"ר חיים ח"ר שבתי הנזכר לעיל (§ 93ט). מהולל בפי בני קהלתנו ברוב תשבחות, בתורה בחכמה ובמעשים טובים, עוסק בצרכי צבור, ובעדות מצבתו נעשה תשועה בישראל על ידו, ולא יכולנו לדעת שמץ דבר התשועה, נפטר תקס"ה, ונקבר אצל הגאון בעל רביד הזהב, ואבן אחת על שני קבריהם, ומקיר תזעק לאמר.

מצבת אבן בוכן על פטירת איש חי

אבי אבי רכב ישראל רב פעלים מקבצאל

לכו בנים בבכי יבואו אשר הושלך תפארת ישראל
יגדל המספד והבכי על שהיה צדקתו כהררי אל
על דא וודאי בכינא אשר עשה תשועה גדולה בישראל
זעף ה׳ אשא אשר היה תורתו תמיד בבית אל
רחק ממני מנחם משיב נפשי ראש גולת אריאל
בכה תבכה מאנה הנחם נפשי
נפלה עטרתי ושחה לעפר נפשי
חיים שבק לחי ותזנח משלו׳ נפשי
יבא שלום למנוחות נפשי
ישקיף ה׳ משמים למשיב נפשי
משיח יבא ובה׳ תתהלל נפשי
זלעפה אחזני רוחי ונפשי
ה״ה אדוני אבי מורי ראש קהל עדת שבטי ישורון אשר לו
זיו החכמה והדר זקנים המפורסם הוא דמשק **אליעזר**
בן איש **חיים** אשר הלך לפני ה׳ בארצות החיים בארעא
קדישא דישראל. שנפטר בשיבה טובה זקן ושבע ימים
ביום ג׳ י״ח לחודש אדר שני שנת תקס״ה
לסדר ולפרט **אשר** בשלום יחדיו ישכבון

(פה באה זכרון הרב דאוזגאר ר׳ **דוב בער** בר״ה שבר על שבר)

יב) הרבני המופלג המפורסם מהור״ר **אריה ליב** מייטעס מפינסק שתדלן הקהילה, חכם מדיני ותורני גדול, השליך נפשו מנגד לעמד בפרץ קהלתנו בשנת תקמ״ד, כאשר באו עלילות דברים לפני המלך והשרים על אחינו בני ווילנא מאת מנדינו, ויהי ה׳ עמו להוציא לאור צדקתם, ולהפק רצון הממשלה, וכפי ששמעתי מפי זקני קהלתנו, בעת שבתו בווארשי בענין זה היה מוכרח לחלל שבת אחת בכתיבה תשובות על טענות אנשי און ובשובו לווילנא ועמד לפני רבנו הגר״א, אשר ברכו על התשועה אשר עשה היה נעצב כי חלל שבת אז אמר לו רבינו אם יש את נפשו, היה נותן לו שבת אחת משבתותיו חליפי השבת שחלל, ונמצאו ממנו בכ״י חבילות כתבים בחדושי תורה וראיתי כמה מהם, מת בשנת תקס״ז *) וקהלתנו הציבה לו יד לאמר.

---

*) הרב היקר הזה השאיר אחריו בן מופלג גדול בתורה ובחכמה הוא הרב מהו׳ **משה זאב וואלף** ליפשיץ מ״ץ בקהלתנו, נפטר כ״ג אלול תקצ״ד וזה הרשום על מצבתו:

גוית

ארי ממנו דבש רדינו
בצלו בגוים חיינו
המליץ הרבני המופלג
המפורסם לשם ולתהלה
מהו׳ אריה ליב מייטעס
מפינסק, הוא אשר עשה
התשוע׳ הגדולה בישראל
בשנת תקמ״ד ומלט את
העיר בחכמתו וי״נ שביעי
של פסח תקס״ז תנצבה

יג) הגביר המפורסם מהור״ר **נח** במהור״ר **שרגא פייבוש** כלאך אחד מיקירי הנגידים בקהלתנו, פועל צדק בנפש נדיבה, הוא הזיל מכיסו סך רב ובנה ביה״כ עזרת נשים בכל מיני הדור ויופי, בתחילה בתנאי שיקבל כספו מן המקומות, ואח״כ נדב את הסך הנשאר לגבות, ערך ארבעה עשר אלפים ויותר לצדקות עולמית, שמן שכירות המקומות הקצובה בערך עשרה למאה, יעשה חלוקה ע״י רבני המו״ץ, לקלויזען, ולכל החברות הקדושות: בקור חולים, תלמוד תורה, מלביש ערומים, גמילות חסדים, הכנסת כלה, צדקה גדולה, בדק הבית, גמילות חסדים ח״ק קברנים, וכדומה. הכל בערך יפה ובסדר נאה. ההפרשה הזאת נעשה ח׳ תמוז תקס״א.— (פנקס דקלויז הישן דק״ק). ונפטר הגביר הנדיב היקר הזה בשנת תקס״ט וקצת דרכיו תשמיענו מצבתו:

נפלה עטרת ראשנו נוחם נסתר מעינינו אוי על שברינו
חיל כיולדה החזיקתנו חמת ה׳ נמלאתנו בגוע אדוננו אבינו
במר ניילל מלבבנו בביתו האיש איננו יורד בבכי דמעותינו
נדיב לב וטהור נטמן ללמוד בהסגר נשף ושחר בתורתנו

החכמה והתורה, ויראה הטהורה, עלו בשער השמים
איה מורה צדק, איה מחזיק ברק, ומי יעמוד בפרץ
בהרב מדעים, ושפה הנעים, מוסר תוכחת השמיע
ארי בגבורתו, בו כח דתו, כל זר הכניע
לימי ילדותו, בן ח״י בהיותו, הורה לעיר וכנסיה

את צדקת פזרונו אסף למנוחות מעונו ויגן גם עלינו
והוא משולח ונעזב ואפס עצור ועזוב הן לבדנה נשארנו
ראש מנהל ומדבר רצוי לי״ש וחבר מרעים סורו ממנו
שמו הטוב הזריח שמנו נתן ריח נודע לשער עמנו
רכושו לא חדל רשם תיקון גדול והוא במעט מקדשנו
גם השאיר ברכה גבולי צדקו׳ לתומכה חק עולם תקנו
אשרי לו אומרים אוי ואבוי לנשארים מאד ספדו וקננו
בשנ״ע ביום ראשון בשני לחדש הראשון נעלה הארון ואיננו
לסדר פקודי נקבר לפרט טוב נשבר חלף הלך מאתנו
אבינו הרבני י״א הגביר המפורסם מו׳ נח במו׳ אורי שרגא כלאך
במסו ימי טהרתו אשר יליצו במעונתו כבוד ה׳ יאספנו
זכרונו לחיי העולם זכות גורלו הנעלם לעת יחיו מתינו
לקץ תעמוד ממנוח השכם לציץ ולפרוח האתה זה אבינו נח
תקס״ט תנצבה

יד) הרב החכם המפואר הגביר ר׳ **יוסף** בהרב ר׳ אליה פעסעלעס נקרא (בווילנא רבי יוסף ר׳ אליא׳ס) חתן הא״בד הגאון ר׳ שמואל דקהלתנו. כל שער בת עמי יודע את מעלת היקר הזה וצדקתו אשר עשה בישראל לכבודו ולכבוד בן אחיו הרב הצדיק ר׳ אריה ליב ב״ר בער (אשר יבוא זכרו עוד) חבר הרב הגדול ר׳ שלמה מדובנא אשר התאכסן בביתם, בהיותו בווילנא, ספר קטן בשם **ברכת יוסף** ליום השלמת כתיבת כל כ״ד ספרי קדש על הקלף בדיו ובשרטוט ובגלילה ובקדוש השמות הקדושים ובדקדוק שאר משפטי הכתיבה, אשר לא היו כמוהו עוד בישראל. וגם שר לכבודם שיר יפה ונעים, וישם אל יוסף פניו ויאמר.

יד) בתורה בנעוריך הן עמלת
על ברכי התלמוד הן אז גדלת
גם חנן אותך אל בינה ודעת
שכלך הישר כמעין נובע
לא יחטיא אך אל השערה קולע
גם בשאר למודים אין לך מנרעת

טו) אף אחר כי נטית את שכמך
לסבול עול צבור לרעות צאן עמך

מדרך הטובה לא מטו רגליך
כי צדק ויושר אזור מתניך
על תום דרך לתום תשים עיניך
אך איש תהפוכות לא יגור אצלך.

ובאמת הרב החכם הזה היה תורני מופלג משכיל בכל חכמה, וסופר מהיר לדבר צחות, אוהב חכמים ומוקירם, ומבקש קרבתם, ונמצא התחת ידי כמה מכתבים בינו ובין הרב החכם המפואר ר׳ דוד פרידלענדער תלמידו של הרמבמ״ן, ומשם נראה את האהבה והכבוד אשר הנחיל אל הרמבמ״ן. וראוים המכתבים האלה לבוא בדפוס: ובצדקתו וחכמתו תמך את מוהריש״ד לעשות לו אכסניא, להסכים על באורו, ולצאת בקול קורא לאחיו לטובת מלאכת מהוריש״ד: ולמען יראו הקוראים את תבונת רוח הגיונו ואורח השכלתו נעתיק את אחת מהסכמותיו הכתובה בעצם כתב ידו.

„כד הוינא טליא אמרתי מתי יבוא לידי ואקיימנה ואחזיקנה,- והנה זה היום אשר קויתיו, יום בחרתי בו קראתיו משתה ושמחה עשיתיו, על כי ראיתיו, תוך ביתי את הרב מהורש״ד נ״י אחרי רואי מחברתו מחברת הקדש באור על התורה. הנה הוא אחד מבני עליה, אשר הקים עול התורה והעבודה עבודת הקדש על צוארו לפנות דרך הפשט ולסלול המסלה מסלת ישרים ילכו בה ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק, שאל לך אות או נקודה העמק שאלה או הגבה למעלה אשר לא לילה כיום האיר לו עד הוציא לאור משפטה, ועלה בצל החכמה ובשיר המעלות לשלמה ואזן וחקר מפי ספרים וסופרים על מה אדני הפשט הטבעו, וכבקרת רועה עדרו בקר עדרי צאן קדשים אשר שמו פניהם אל ימין צדקת הפשט והציג אותן לבדנה, ושם בפלס ומאזני צדק שכלו הישר, איזה דרך שיבור שיהיה תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, ושם לדרך הפשט פעמיו כי קרובה היא לנוס ולבוא עוד היום בניב שפתים יושק, באור על התורה ענו לה באר מים חיים אשר חפרו עבדי ה׳. כי מעט גברו אראלים את המצוקים ונשבו מצוקי ארץ המה הפשטנים הגדולים כמו הראב״ע והרד״ק והרמב״ן ור״ע ספורנו ומהר״י אברבנאל ז״ל וכמוהם, מאז חדלו ארחות ונתיבות הפשט, מחמת שרבים שתו ממי הפשטנים הנ״ל ורוחב לבבם כמרחבי ים וחכמה לחכימין, גלל כן רובם סדרו חבוריהם על הסד״ר ומעוטן נטעו פרד״ס וכללום יחד הגם שהן הן גופי תורה ודברי אלהים חיים ושפתותיהם שושנים נוטפות מור עובר על כפות המנעול לפתוח לנו אוצרות חמודות סגורות ואגודות, אמנם אנשי דורנו המה מועטים אשר ידעו ויבינו ויערבו לבם לגשת לתוך מטמוני אהלי אפדני הפרדס טרם ידעו מבוא השער אשר לה׳ זה הוא הפשט;

חלילה לי מחטוא לאלהים ולומדי תורתו אשר חברו חבורים יפים ונעימים ולבם פתוח כפתחו של אולם, או נגד גאוני הדור ההוא, אשר נהירין להם שבילי דשמעתתא, וסודי וסודי התורה ואין צריכין למודע דרך הפשט, כי לגבם מלהא זוטרתא היא, כי מי אנכי אשר אוכל לבקר ולבכר את האהובה הנ"ל והקרובה לירכתי משכן, האמת, ומי אנכי אשר אבנים ראשי בין הרים גדולים ועוקרי הרים אשר ברוקם אטבע וקטנם עבה ממתני, אהה! חלילה לי חלילה. אמנם לאנשים כערכי אנכי דובר אשר מודע יקרא לנו מי שמורה לנו דרך אשר נלך בה, חזקו ונתחזקו בעד ערי ויסודי פשט תורתנו ונבוא על החתום בגלוי לעיני כל ישראל, שכל אחד יטול חלקו מחומשים אלו אשר ידפים הרב המופלא מוהרש"ד ולית דין צריך בלש"ת. כלומר כמחזיק, כחלק היורד במלחמה מלחמת הרשות לסחור את הארץ, וכחלק היושב על הכלים כלי בית ה׳ ספרי הקדש יחדו יחלוקו, ולמצוה רבה כזו נבוא על החתום ליקח חמשה ח"ת עולה עשרה אדומים, הגם שכבר לקחנו חומשים אשר נדפסו על הדרך אשר ר צ ו נ נ ו בם, בק"ק ברלין ע"י החכם המפורסם הגדול המופלא כבוד מהור"ר משה נ"י, גם מזה לא נניח ידינו להביא הספר הזה אל בתינו, יען לא נדפס ת"א הנצרך לקריאת שמו"ת, והפירוש (תרגום) אשכנזי איננו מובן לאנשי הארץ הזאת וטובים השנים. ולראיה חתמנו: נאום יוסף בלא"א מהור"ר אליה ז"ל, אריה ליב בא"א מהור"ר דוב בער זלה"ה (הוא הרב הצדיק ר׳ ל י ב ר׳ כ ע ר ם הבא חתום אחרי חתימת דורו) "מה נעמו הדברים ומה יקרים בפי חכם קהלתנו לפני שבעים וחמש שנים, והוא נצר משרשי בעל באר הגולה והגאון ר׳ משה קרעמער.

לכבודו ולכבוד בני אחיו, הגבירים הצדיקים ר׳ ליב ור׳ הירש ב"ר בער, הקריב הרב הגדול ר׳ יחזקאל פייוויל מ"מ דפה את ספרו תולדות אדם ח"א ומתרוהו: ה"ה מחותני הרבני המופלג הגביר הנכבד המפורסם מנזר ומפסר מהור"ר יוסף. ובתוך דבריו אליהם הוא אומר: ומי גרם לכל זה אתם הישרים אשר החזקתם על יד הצדיק (רש"ז) תמכתם אותו בימין צדקכם רוב ימי חייו אשר חי על פני האדמה, וזכות הצדיק יעמוד לכם להיות ביתכם הבית הגדול שמגדלין בן תורה ומעשים טובים בלי צווחה כו׳. מפי מגידי אמת שמעתי כי הרב המפואר הזה זכה שעשה המלך אויגוסט פאניאטאווסקי, את משפחתו חפשי בישראל, וכבודו בתור המעלה שאמבעליאן. והעידו כי ראו את פשתגן הכתב. אבל לא עלתה בידי להשיגו ולראותו. ועלתה נפשו היקרה אל אבותיו הקדושים בשנת תקע"א ומצבתו קצרה וברה.

יוסף בן פורת כזהב וכסף
אלי תבוא לעניים אמר יוסף
הולך תמים ופועל צדק בכסף
ידיד ונחמד ספיר פני יוסף
ה"ה הרב המפורסם מהור"ר
יוסף במהור"ר אליהו חתן
דהגאון הרב דפה וי"נ א' י"ט
כסליו שנת לקח עץ אחד וכתב
עליו מעשי יוסף (תקע"א).

וליוסף היה בן חכם מופלא ומופלג ומשכיל מפואר מהור"ר יהודא, ומת על פני אביו משנת מכה אנושה כי באה עד יהודא, (תקס"ט).

טו) הרב המפורסם מהור"ר חנוך זונדל בהרב הגדול מהור"ר יצחק טריווש מנכבדי העיר, גדול שמו בתורה ומעשים טובים, הוא הרב ר' חנוך שעל ידו נתגלה שקרות המשקר ומרמה את הבריות כמו שזכרנו לעיל (§ 71). נפטר שנת תקע"ב, אצל עצמותיו הניחו עצמות הרב המ"ץ מהו' יצחק שמעון ואת הרב מהור"ר אריה ליב ב"ר טוביה, שיבוא זכרו בסמוך ואבן אחת הוקמה על שלשת הרועים האלה. ונעתיק את הרשום עליו בסמוך, אצל הרב ר' אריה ליב ב"ר טוביה.

טז) הרב החריף מהור"ר אריה ליב בהרב ר' טוביה, אביו הרב ר' טוביה הוא ר' טוביה ב"ר אברהם אחיו של הרב מהור"ר יעקב אורי שנזכר לעיל (§ 91 כ"ד). והרב ר' אריה ליב היה מגדולי נכבדי עירנו המופלאים בתורה ועבודה, כבר אמרנו לעיל בסוף הפרק הקודם (§ 96 כי הרב הזה היה מן הראשונים אשר הקימו בית דפוס לספרי ישראל בווילנא בשנת תקנ"ט. וכנראה לא עמד בו ימים, ולא הצליח במלאכתו זאת. ורוב ימיו היו מקודשים לתורה ועבודה באהבה רבה וחבה יתרה, עליו אמר הגאון החסיד מהור"ר שאול ק"ב שיבא זכרו להלן: משמת ר' ליבלי ר' טובי'ס בטלה חביבות התורה. כי בשמעו דברי תורה מפי הגאון הזה בבואו להקביל פניו ברגל ברב עם, יערבו עליו היה מפזז ומכרכר בהדרת קדש והיה מוחה כף ברנה וצהלה, ומת הרב במבחר ימיו ח"י מרחשוון שנת (תקע"ג). ונקבר בין הרב המ"ץ ר' יצחק שמעון שזכרנו ובין הרב ר' חנוך זונדל. ואלה הדברים אשר שמו בפי האבן אשר הוקמה:

ציון על קברי
שלשת אבירי הרועים
הרב ר' שמעון מ"ץ מימין
והרב ר' זונדל משמאל

ובתוכם רובץ אריה

איך יבשנו כחציר. בקראנו בנקרת הצור
אפס כח ואל, בעת נגנז ארון אל
רשת הוכן לפעמים, נתפש בו צדיק תמים
רדף פתאם כיונה, נתבקש בישיב' לאל אמונת.
ידיו רב לו והילו, טוב וישר גודל פעלו
ידמע כל עין, טרם קצו אפס ואין
הרימו קול בבכי, ועל שפיים שאו קינה כי
הלך תמים מתבל, ואין בידו שמץ עול
לבכם יהגה אוה שוקל, בכו וקוננו נכבדי כל
לעון עוזבי צדק, בשצף קצף נאבף צדיק
יפרח מארץ פרחיו, יפלם במשקלו נתיב דרכיו
ויכרע בכושר, יחשב לאיש תם וישר
בבואו לאלהי המשפט, הוא יוציא כאור משפט
בעדן גן יושיבהו, הנה אל רחום הוא

פה נגנז ארון הקדש ה"ה הרב
החריף ומפורסם. ראש ונגיד
שלשלת היוחסין מהור"ר
אריה ליב במהור"ר טוביה

ווילנא כי כבד
אפהו, אדאג רועה
ולא אמצאהו

נפטר ביום ש"ק ח"י מרחשון
ומחה הדמעה מעל כל
פניכם לפ"ק (תקע"ג)

שיבה הדרתו
עדי ערב עבודתו
רומיה תהלתו

שמעון ולוי אחים הספדו
מורה צדק ואב לעני מעודו
בשערי' נודע שמו וגדו' כבודו
ה"ה הרב מו' יצחק שמעון
במהו' חיים הלוי מ"ץ דפה
וי"נ דו"י לחדש טבת
לפרט ובכיה לרש (תקע"ג)
תנצבה

חנוך את האל' התהלך ויצ' חטר מגזע
זו נאותיו דרכו לכו בו והארץ תירשו
טרי ושקיל ובהדי רבנן לקחו תזל
ה"ה הרב הישיש נגיד ומפורסם בתור'
ויראה מהור"ר חנוך זונדל בהרב
הגדול מהור"ר יצחק טריווש
מלאו ימיו ו"י אלול בעתים ההם
לפ"ק (תקע"ב) תנצבה

יז) הרב הגדול הדיין מהור"ר אהרן במהור"ר שלמה זלמן, בא חתום בין דייני צדק דקהלתנו על ספר תולדות אדם להרב המ"מ ר' יחזקאל פייבוש. משנת תקנ"ח, ועל ספר שבט מיהודא להרב המ"מ ר' פנחס מפלאצק, ועל כמה פסקים וכתבים בפנקסי העיר, ומתואר על מצבתו ברוב תשבחות.

פ"נ

אדם הגדול ראש נשיא נשיאי חביבים
הלא הוא הרב הדיין הבקי ביושר נתיבים
רודף שלום ואמת בין בעלי ריבים
נפשו יצאה בדברו דברי אילת אהבים
בטח לבו בה' ועמל בתורה מנעורים
מאד נעלה שמו וזכרו בין שערים
שלמה היתה משנתו סיני ועוקר הרים
למד ולימד לחברים בחבורת ש"ס ישרים
מגיד מישרים ונעים ואהוב בין אדירים
הכביד וקול הרים על אנשי נשרים
לפרט ויבכו כל העדה כי גוע אהרן
ויבכו את אהרן בינם הושענה רבא
(תקע"ג) תנצבה

יח) הרב המופלג בתורה וביראה מהר"ר יהודא ליב בן הגאון החסיד רבינו אליהו, חתן הרב הגאון אב"ד דק"ק סערהייא, ומחותנו של הרג

המאור הגדול מהור"ר אברהם דאנציג, השתדל עם אחיו הצעיר ממנו הרב הגדול ר' אברהם הנזכר לעיל להוציא לאור כמה מחבורי מרן אביהם, כמבואר בזכרון ספריו לעיל, מקום מגורו היה בסערהייא: ושם סגל תורה ומצות, ומעשים טובים. ונפטר כ"ה שבט שבת קודש תקע"ו, ונקבר בעיר ניישטאט.

יט) הרב המופלג בתורה וביראה, מהור"ר **מנחם מאנש** במהור"ר טודרוס, ידוע בשם ר' מאנש גוטקע טויבעס, מגדולי התורה והחרדים אל דבר ה' בקהלתנו, נפש טהורה ויקרה, עוסק בתורה בשקידה נפלאה שש לעשות צדק, ולגמול חסד, ועסק בספוק עניי ארץ ישראל, מת ג' חוה"מ סוכות תקע"ו ונספד כהלכה בו ביום. ומצבתו קצרה ונעימה:

מספד תמרורים שאי מים יזלו עפעפינו
נזרך גזי והשליכי אין דן למזור דיננו
חגרו שקים וספדו נחלה אנוש שברנו
מציון נשמע נהי שועת בת עמו מארצנו
ה"ה התורני המופלג האמתי ירא ה' מנעוריו
מהור"ר **מנחם מאנש** במהור"ר טודרוס
אבד מנוס ממנו אין מנחם לנו
ושבק חיים לכל חי, ביום ג' חוה"מ סוכות
שנת תקע"ו לפ"ק תנצבה

כ) הרב המופלא המפורסם מהור"ר **שמואל** בהרב החסיד מהור"ר חיים ב"ר שבתי. היה חתן הגאון מהור"ר חיים לאנדא מבראד. (ועל שם משפחתו נקראו בני הרב מוהר"ש בשם לאנדא) מיקירי נכבדי קהלתנו, חכם בתורה ומופלא במעשה הצדקה, ונפש יקרה ונדיבה ומדותיו תרומיות, כמתואר על מצבתו: —

להודיע לבני אדם דרכיו   נצר פיו ולשונו
דרך גאה וגאון לא ידע   אלה קצות דרכיו

והוא אב לשלשה בנים מפורסמים בדורנו, הרב המופלא ר' יעקב יעקל ז"ל שיבוא זכרו להלן. הרב הגדול מהור"ר יצחק אליה נ"י מדובנא שחבר פרושים על מכילתא (ווילנא שנת הדר"ת), ועל התנחומא. והשלישי הכי הנכבד הוא הרב המאור הגדול מהור"ר אליעזר לאנדא נ"י מהוראדנא. ומת הרב מהור"ר שמואל י"ט אלול תכע"ח.

כא) המפורסם מהור"ר **יהודא ליב** בהרב הגדיל מהור"ר משה אהרן מוואשילישאק, מצאתי הסכמתו על הבאור של מהרש"ד בפנקס החתומים הנ"ל משנת תקמ"ג, והוא הרביעי במסכימים, ושני להגאון ר' זעלמעלע, ומקומו מוכיח עליו היותו גדול בדורו חשוב וספון בקהלתנו וגם דבריו המעטים לעד. וז"ל „אמת מעולם הייתי מן הנמנעים ומושכין ידיהם ולא להכנים ראשי בין הרים גדולים כי מה אני לבוא אחר המלך ואנכי הצעיר באלפי יהודא ואין לי יד ושם וחיך מילין לבחון בשיר השירים אשר לשלמה קדש קדשים אשר איזן וחוקר בתקון סופרים. אמנם כי תאוה אינש . . . . . אשר הקרן קיימת בפירושו הקודש וכרם היה לשלמה לכל המון אשר ממש שוה לכל נפש אדם כקטן כגדול אליו לשמוע כי תאוה הוא לעינים וכו'. ומצאתי קצוצי מצבתו בקבורת עירנו ולא יכולתי להוציא ממנה פרט שנת מותו אל נכון. ולו אח יקר ורב מופלא מת בשנת תקנ"ג ומתואר על מצבתו:

רך בשנים, ה"ה הרב המופלא מהור"ר
אשר בהגאון מהור"ר משה אהרן
אב"ד דק"ק ווילקאוויסק.

108) ומחשובי יקירי עירנו עוד אשר ראינו לתת להם יד ושם בין מבחרי גדולינו הם.

א) הרב ר' זכריה במהור"ר יעקב סימנר, חבר ספר **זכירה** ועניני סגולה, נדפס בהוראדנא תקנ"ה. ובהקדמתו הוא חותם א"ע: זכריה וכו', הנקרא ר' זכריה מק"ק פלונגיאן ולע"ע ע"י סבות המלחמות תקעתי אהלי בק"ק ווילקאוויסק במדינת ליטא: ב) הרבני הראש מהור"ר יחיאל בהרב הגאון מהור"ר מנחם נחום מת לפרט **תקבר בשיבה טובה** תקום (תקס"ג מצבה): ג) האלוף התורני הראש מהור"ר יהודה במהור"ר יעקב ר"ו א' דחג הפסח תקס"ג (מצבה): ד) הרבני הזקן מהור"ר מרדכי במהו' בנימין מתואר על מצבתו „בן גדולים ונשוא פנים שלשלת היוחסין" י"ט כסלו תקס"ג. ה) הרבני המופלג מהור"ר דוב בער במהור"ר דוד מק"ק שווינצאן, מתואר על מצבתו „רב פעלים מקבצאל, צדקתו כהררי אל „כ' שבט תקס"ג. ו) הראש הדיין מהור"ר יצחק במהור"ר יהודא, מצאתיו חתום על כמה פסקים בפנקס דצ"ג, מת ט' שבט תקס"ג (מצבה). ז) „האברך המופלא השנון מהור"ר שמחה בהרב המנוח חריף ובקי מהו' יהושע העשיל מק"ק שקלאב ה"ה בנן של קדושים דור דור גאוני ק"ק בריסק וגאוני ק"ק קראקא עד דור אחרון על עפר יקום בעל מחבר על טורים בית חדש. וי"ב א' דשבועות תקס"ה „(מצבה).

ח) הרב התורני המנהיג והמדבר מהור"ר שלום במהור"ר אהרן ברודא,

זי"נ א' פסח תקס"ח *). ט) הר"ר ירמיה ב"ר נחום שתדלן, מכונה על מצבתו „איש ירא אלהים הנחמד לכל מין אנושי וי"נ תקס"ה". י) המופלג המפורסם מהור"ר אריה ליב בהרבני מהור"ר יהודא ליב מיילע: תקס"ו. יא) הרב המופלג מהור"ר משה בהמנוח מהור"ר יהודא ליב הרב דווילקאמיר וי"נ כ"ד אדר תקס"ז מצבה. יב) הרב מוהר"ר דוד יהודא לייבוש בהרב הג' מהור"ר אלכסנדר חיים תבואת שור מבראד תקס"ז. יג) הרב הגדול המפורסם מהו' יעקב בהרבני מהו' קלונימוס קלמן מדרויע, וי"נ יו"ד מנחם אב שנת תקס"ט. והוא בן אחיו של הראש מהור"ר ישראל איסר הנ"ל, ונקבר אצלו. יד) הרב הדיין מהור"ר ישראל ב"ר מרדכי בא בהסכמה על ספר תולדות אדם משנת תקנ"ה בתאר ראש בית דין, ועל ספר שבט יהודה משנת תקס"ג ובפנקס רצ"ג כמה פעמי' והיה מ"מ דח"ק גחש"א ונפטר חוהמ"פ תקס"ט. טו) הרבני המופלג מהו' אריה ליב במהו' מרדכי ראשקעס, וי"נ ש"ק כ' אדר ראשון תק"ע. טז) הרבני המופלא מהו' ישעיה במהור"ר משה ומפואר על מצבתו „יגע במעט שנות והוא ידע סודה, הלא בן ארבעים לנפש הכן צידה, בר לב יקח מצות בהלל ותודה, ש"ס פוסקים כל כליה סעיפה ובדה, הן מעשיו יסופר תוך קהל ועדה וי"נ ג' דסליחות כ"ו אלול תק"ע: יז) המופלג המפורסם מהור"ר מאיר במהור"ר הלל וי"נ א' דר"ח אלול תק"ע. יח) הרבני המופלא מהור"ר דוב בער בהרב המאור הגדול המפורסם מהור"ר ירוחם אב"ד דק"ק סקידל, וי"נ ר"ח תמוז תק"ע. יט) הרבני המופלג בְתורה וביראה מהור"ר יהודה ליב, בן הרב המאוה"ג החריף אמתי והמפורסם בדורו מהור"ר דוד סו"ד, [ואולי הוא ר' דוד ב"ר שמעון ברודא שזכרנו לעיל (§ 84)] „חכם ויושב בישיבה לאיש אשר שם לילות כימים, ימים ושנים יושב בשבת תחכמונים, בישיבת חברים מקשיבים והגונים „וי"נ ער"ח מנחם אב תקע"ב. כ) המופלא ומופלג מהו' ירחמיאל בהרב החסיד מהו' מרדכי הנזכר לעיל (§ 93) בא חתום על כמה כתבים בפנקס דקלויז הישן. וי"נ כ"ח תשרי (תקע"ג). כא) השנון ומיפלג שלשלת היחוס כמהור"ר יוסף במהו' יואל שחל"ח ח"י כסליו תקע"ג. כב) הרב המופלג צנא מלא ספרא מזה בן מזה מו' אושעיא טרייטל בהרב המנוח מהו' משה הכהן, וי"נ כ' טבת הקע"ג (מצבה) והיה מרואי פני הגר"א. כג) הר"ר מהור"ר שאול מררויע, והוא כנאמר על מצבתו „יצק מים על ידי אליהו (הגר"א) ומה מאד גדלו כל אשר עשה אליהו, בתורת ה' עמל ויגע במכתב אליהו. נתעלתה נשמתו עליו נחה רוח אליהו" וי"נ עש"ק י"ב אדר א' תקע"ג (מצבה), ומזקני עירנו

---

*) בנו הוא הרב המופלא ר' אברהם אהרן, אשר חִבר פירוש על פרקי דר"א, בשם בית הגדול ונדפס בווילנא שנת תקצ"ח, והוא פירוש יקר, וקודם לזה חבר ספר קטן, בית ועד, (ווילנא תקב"ץ): ובהסכמת הרב הגדול מהור"ר ישראל גינצבורג על ספר זה נאמר על אבי המחבר: שלום היה שמו ושלימה משנתו אשר ידוע ומפורסם שיגע בכ"ת שנים מה שלא הגיע תלמיד וכו'.

שמעתי כי היה גדול בחכמת הקבלה: כד) הרב המופלג מהור"ר דוד סו"ד בהרב מהור"ר דוב בער שנפטר ביום י"ד אדר ראשון תקע"ג: כה) הרבני המופלג החריף מהור"ר מיכל בהרב מהור"ר פייבש מ"מ ומ"ץ דק"ק סמארגאן: כו) הרך והענוג ורב פעלים, בחצי ימיו תלמודו הביא הלום, הרבני מהור"ר יהודא ליב ב"ר שלום כ' שבט תקע"ג. כז) הרב מהור"ר אברהם אליה רב דק"ק סוויר ומ"ץ דפה תקע"ב „חכמה קנה בסתרים" (מצבה): כח) הרב מהור"ר יצחק זעלקא במהור"ר דוב בער מופלג בתורה ובעל מדות תרומיות, וי"נ ה' סיון תקע"ז: כט) המפורסם בתורתו וצדקתו מהור"ר לוי בהרב ר' דוד בהגאון בעל עטרת ראש, היה חתן הגביר המפורסם מהור"ר נ ח בלאך הנ"ל, ונפטר ר"ח סיון שנת תקע"ח: ל) הרב המופלג בתוי"ר מהור"ר משה במהור"ר יוסף מ"מ ומ"ץ דק"ק שניפישאק: בילדותי ראיתי חבילות כתבים ממנו ורובם בחכמת הלשון ושמות הנרדפים, מת כ"ג אייר תקע"ט: לא) האברך הרב המ"ץ יר"א מהור"ר ברוך אליה בהדיין ר' משה ב"ר יוסף לוריא [הוא אחי שארי הרב החכם המפירסם הדאקטאר ר' יוסף ב"ר משה ראזענסאהן שנזכר לעיל (§ 34)] נפטר כ"ג תמוז תקע"ט, אצלו נקבר שארו הקרוב אליו הרבני המופלג יר"א מהור"ר בנימין ב"ר אליה לוריא נודע בשם ר' בנימין ב"ר אליה הנאמן, וי"נ ט' מ"אב תקע"ט:

יג

הדור האחרון

בכח הדורות שקדמו היתה קהלתנו גם בדור הזה מלאה ברכת ה', וכאבני נזר התנוססו בקרבנו גאונים וחכמים מפורסמים אשר האירו למרחקים בחכמתם הרבה, בחבוריהם אשר יצאו לאור, ויותר מהמה בתורתם שעל פה ובתשובותיהם לכל שואל מקרוב ומרחוק; וככוכבים יזהירו ביניהם מצדיקי הרבים בצדקתם ונדיבותם אשר שקדו לעשות טוב וחסד להפליא, ובהצנע לכת היתה התורה והחכמה שעשועיהם. ונזכיר תחלה שם הגדולים אשר האצילו עלינו מחכמתם כסדר זמנם:

§ 109) הרב המאור הגדול המפורסם מהור"ר **אברהם** דאנציג, בהר"ר יחיאל נכד הרב הגדול המפורסם בדורו לצדיק תמים כמהור"ר שמואל מחבר ספר נחמות ציון, חתן הרב הגאון מהור"ר יחיאל אב"ד דק"ק שאטלאנד. בבהיותו למד בישיבת הגאון מהור"ר יוסף ליבערמאן בפראג ובישיבת הגאון המפורסם מהור"ר יחזקאל לאנדא המצלח ונודע ביהודא. והגאון מהור"ר יוסף סמכו לתארו בתאר חבר בשנת תקכ"ו והוא בן שמונה

עשרה. ולמען דעת מעלת התאר הזה לפנים בישראל ומה היה נדרש לחפצו, ראיתי להעתיק פה את כתב החברות שבא לידי בהעתק וז"ל:

אברהם קנה קנין אחד, להיות מראשית בחורי חמד, וילך לשא משא עבודת הקדש, בדעתו יביע חידות, בפלפול וסברות חדתין לבקרים מחדש, והצליח וגם עשה פרי קדש, צעיר לימים ורך בשנים, ודעתו מיושבת כדעת זקנים, תלמיד המחכים את רבותיו, שומע חכמותיו, ישק שפתותיו, הוא ניהו תלמידי הבח' המופלא כמר אברהם בהחבר ר' מיכל מדאנציג, הוא א ב ר ה ם, מילידי ענקים, אמרותיו מדבש מתוקים, בקי בש"ס ופוסקים ידיו רב לו לפלפל בסברא ישרה, נבה וברורה, לא נמצא עולה בשפתו, סדורה ושגורה בפיו משנתו, כרע רבץ בישיבתי, ושתה את מימי תורתי, פלפל אתי בחכמתו, כאשר עמד השואל ושאל השיב דבריו הנכוחים בתבונתו, ותהי ידיו אמונה עד בא השמש, וגם בלילה מתוך האהל לא מש, ובעת אשר ישים לדרך פעמיו, אמרתי מה יקר וגדולה נעשה לאיש אשר יאמר עליו כי הוא זה, אשר ראוי לברכו ולגדל שמו ראוי הוא להללו בהלולא דרבנן, ובשם חבר יכונה, וזה שמו אשר יקראו לו: החבר ר' אברהם בהחבר ר' יחיאל. וממני יראו וכן יעשו, ובפרט חזני דעמא אל ישנו את תפקידם, בגזרת עירין, רגלם לא ימעדו, ולהשומעים יסגור ה' בעדם, כ"ד החתום פה פראגיל א' ר"ח אייר, ויסע אברהם הלוך ונסוע (תקכ"ו):

נאום יוסף ליבער מאן מפראג יע"א.

הרב ר' אברהם תקע אהלו בווילנא ועסק במסחור, אבל מלאכתו במסחרו היתה ארעי ותורתו היתה אומנתו, ורוב עתותיו הקדיש לתורה ולחבור ספריו המועילים, ולעת זקנותו נתקבל למ"ץ בקהלתנו, כאשר מטה ידו, ורד יומו, כי כל עוד כחו בו לא רצה להנות מתורתו *) ושמש בכתר ההוראה עד אשר עמד לפני אלהים ד' תשרי תקפ"א. ספריו המפורסמים הם: א) ספר חיי אדם ונשמת אדם, פסקי דינים ושו"ת משו"ע אורח

*) וז"ל בהקדמתו לספר חכמת אדם „דע לך אחי כי נסיעתי למרחקים לא היה לקבץ עושר הלילה. יעיד עלי ארון הכל, רק לפרנס ב"ב וירושה היא מאבותי הקדושים ה"ה אא"ז הרב הגדול המפורסם בדורו לצדיק תמים מהור"ר ש מ ו א ל בעהמ"ח ספר נחמת ציון וכו', זת חיה הלכו כל ימיו לא נהנה מן התורה והיה לו יו"ד בנים וכלכל אותם בכבוד ביגיע כפו. והיה הורש תמיד לרבים בדברי מוסר ובצע כסף לא לקח, גם אני הלכתי בעקבותיו, ולא זזת הוראה מתוך ביתי זה יותר מעשרים שנה ולא נעשה דבר גדול בקהלתנו בלתי הסכמתי, לא בכסף ולא במחיר עד זה שנתים שממת ידי, והייתי מוכרח לקבל עלי עול הוראה בקבלת פרס שהתירה התורה לת"ח בזקנותם.

חיים, הוציאו לאור ראשונה בווילנא בשנת תק"ע ועד מהרה נתקבל בכל תפוצות ישראל למלא מקום השולחן ערוך וזכה להדפיסו בחייו שתי פעמים. ב) ספר **חכמת אדם ובינת אדם**, פסקי דינים ושו"ת משו"ע יורה דעה, הדפיסו בווילנא שנת תקע"ד. ואחרי מותו ז"ל זכה בשני הספרים האלו וזכה את הרבים תלמידו הרב הגדול מהור"ר ישראל גינצבורג ז"ל מ"ץ דקהלתנו בהקדוש מהור"ר אליעזר אשר סדר וערך את ההוספות והתקונים שהיו בכ"י המחבר במהדורות שעשה עליהם, וברר את חדושי הדינים שחדש, וכמה מהם בהסכמת הגאון המפורסם מהור"ר אברהם אבלי ז"ל (שיבוא זכרו עוד). גם יגע להגיהם מטעותי הדפוסים הראשונים והוציאם לאור: את ספר חיי אדם בשנת תקפ"ה, ואחריו את הספר חכמת אדם, ומאז הם שבים ונדפסים פעמים הרבה בכמה דפוסים, ובכמה קהלות יסדו חבורות ללמוד בספר חיי אדם ונקראו על שמו. חברות חיי אדם. עוד התעסק בחבור ספר משפט צדק, וס' בית הנשים, פסקי דינים מהושן המשפט ואבן העזר, ולא הספיק לגמרן. ג) ספר **שערי צדק** על המצות התלויות בארץ, והוא סנסן אחד מספרו על יורה דעה (ווילנא תקע"ב), ד) ספר **זכרו תורת משה**, פסקי דינים מהלכות שבת בקצרה וקונטרס **מצות משה**, קצור ספר חרדים (ווילנא תקפ"א). ה) ספר **תולדות אדם** פירוש על הגדה של פסח. ו) **בית אברהם**, צואה ביראה מוסר ומדות, (ווילנא תקפ"א). והשאיר אחריו בכתיבת ידו כמה חבורים ומהם ספר המדות הגדול, שמעתיק ממנו על דבר הגאוה בהקדמתו לספר זכרו תורת משה, ופירוש על משלי איוב, ועוד. —

הרב הגדול הזה היה ישר באדם, צדיק ביראת אלהים וטוב עם אנשים, חס על ממונם של ישראל, ומצדד להיתר בשאלות הבאות לפניו, עניו וצנוע בהתהלכו את אלהים, וצוה לבניו לפני מותו שלא יתארו אותו בתארים נכבדים בהספדו, ולא יאמרו שום שבח עליו כי אם זה: שהיה משאו ומתנו באמונה, ולפי דעתו לא עשה עולה לשום אדם בדבר שבממון. וגם מצבתו ריקה ואין עליה לבונת התהלה וז"ל:

פ"נ

ר' אברהם ב"ר יחיאל. בעהמ"ח
ספר חיי אדם וחכמת אדם
והמקום הזה בחר בחייו לנחלה לו
ונפטר ביום ג' ד' לחדש תשרי
תקפ"א לפ"ק ויקרא אברהם שם
המקום ההוא. תנצבה

הרב הזה ירד אבל לקברו על בן יקיר לו אשר מת על פניו, בימי עלומיו, והוא מופלג בתורה, צדיק וירא שמים מהור"ר **משה שלום**, ולזכרו חבר מר אביו קונטרס **מצבת משה** בסוף חבורו חכמת אדם בעניני אבלות, גם קרא על שמו ספר זכרו תורת משה, ומצות משה הנ"ל, ועלה משה למנוחת שלום בן עשרים, פורים שנת תקע"ד. הרב ר' אברהם היה מחותנו של הרב המופלג בתורה וביראה מהור"ר יהודא ליב בן הגאון החסיד רבינו אליהו ז"ל:

110) הרב הדרשן המפורסם מהור"ר **פנחס** במהור"ר יהודא, מ"מ דק"ק פאלאצק. עודו צעיר לימים נתקבל למ"מ בק"ק פאלאצק ודרש טוב לעמו שם כשמונה עשרה שנה, ומאז החל להדפיס ספריו, היה מסבב בראשי הקהלות במדינתנו להשמיע דברי תוכחות מוסר ולחלק ספריו בישראל, ובסוף ימיו תקע אהלו בווילנא והיה מ"מ ומ"ץ בשניפישאק, דרושיו היו נעימים וברים, ומוסריו פשוטים ויקרים, נכנסים ללב כל שומע, ואלה הם הספרים שחבר. א) סדור **תפלה** עם פירוש **מגיד צדק**, הדפיסו עם פירוש האבודרהם וקראם יחד שער הרחמים נדפס בק"ק שקלאב בשנת **תצמיח**, ובהסכמות הגאונים הוא מתואר: הרב המופלא ומופלג בתורה הדרשן הגדול" פירושו הולך ע"ד הדרש הקרוב לפשט, ומעט עפ"י הקבלה. — ב) **כתר תורה**, דרוש במעלת העסק בתורה ומדות שהיא נקנית בהן, והוא כנגד המרפים ידי העוסקים בנגלות התורה ספר יקר ונכבד. (בשקלאוו שנת הנ"ל). ג) קצור ספר **אבן בוחן** לרבינו קלונימוס, וערך אותו מערכה למול ס' בחינת עולם (ווילנא תקנ"ט) ד) **שבט מיהודא** פירוש על משלי (ווילנא תקס"ג): ה) **דרך המלך** פי' על שיר השירים. ו) **דרך החיים** על קהלת, (הוראדנא תקס"ד). ז) **גבעת פנחס**, פירוש על איוב (ווילנא תקס"ח). ח) **מדרש חכמים** פירוש על תהלים, (מינסק תקס"ט), כולם בדרך הקרוב לפשט עם הערות מוסריות בהשכל ודעת. וכפי עדותו של הרב המחבר, היה בו מדעת רבינו הגדול הגר"א לשמור את דרך הפשט, וז"ל: וגם זאת עמדה לי זכות ששמשתי את הגאון האמיתי וכו' הוא מרנא ורבנא מהור"ר אליהו ז"ל מווילנא, ומשל לנכנס לחנותו של בשם שעכ"פ ריח טוב קלט, ובחנותו נכנסתי וריחו הטוב קלטתי שלא לילך בפירושים שונים דרך עקלתון הנוטים על צדי הדרכים בהקדמות והמצאות שכליות שיהי' הפירוש רחוק מפשטן של דברים וכל שאפשר לפרש שיהי' הדבר קרוב לפשוטו הוא הדרך היותר אמתי עכ"ל, ט) **ראש הגבעה** צואה במוסר ומדות, ובהוראת סדר הלמוד הנכון, בדרכו של הגר"א, וכפי ששמע מפיו, ובסופו ארבעה דרושים, (ווילנא שנת תק"פ) והמחבר אז בן ע"ג שנה, ומת בשנת תקפ"ג בשבעים ושש שנה לימי חייו, עוד נמצא ממנו בכתיבת יד ספר דרושים במספר נ"ד שעשה לסימן ואות לקורות חייו „כי היו כל ימיו בגלות וטלטול ועיני נע ונ"ד בארץ, (מלשונו בהקדמתו וראיתיו ביד נכדו

איש תם וישר האברך הרבני המופלא מהו' הלל נח) ' ואולם בכל מקום בואו קבלוהו בכבוד גדול, ובהיותו בבראד בשנת תקע"ב וחלה את רגליו, השתדלו כל גדולי הקהלה, לעזרו ולתמכו, וכתבים נתנו בידו קול קורא לקבלו בסבר פנים יפות. ולהספיק לו כל צרכיו בכבוד, להתרפאות במעינות החמות, ומן המדברים בצדקה בעדו הם: הגאונים המפורסמים ה"ה מהור"ר אלכסנדר חיים תבואות שור, ומהור"ר אפרים זלמן מרגליות, מהור"ר יעקבקא בן המצלח ונודע ביהודה, מבראד והגאון המפורסם מהור"ר יעקב אורנשטיין אב"ד דק"ק לבוב והדומה להם, וגם בעיני רבינו הגר"א היה חשוב מאד וכפי דבריו בהקדמתו לס' מדרש חכמים קבל ספריו מידו באהבה, גם למד כמה שנים עם נכדי הגר"א, ומצבתו בקברות עירנו היא רשימת ספריו.

פה נטמן חובר ספרים הרב המגיד
שעשה פירוש על סדר תפלה,
וספר כתר תורה על הרינה דאורייתא
ועל איוב, משלי, תהלים וסמנם א'מ'ת
ופירוש על קהלת, שיר השירים, וצואה
הנקראת ראש הגבעה וסמנם ק'ש'ר,
הקושר כתרים יכתרנו בקשר תורתו
ה"ה הרב הדרשן המפורסם מהור"ר
פנחס בן מהור"ר יהודא זצ"ל
וינ"ב ביום ד' ג' שבט, שנת תקפ"ג לפ"ק
תנצבה.

111) הרב הגאון הגדול הצדיק מהור"ר **שאול** בהרב הגאון מהו' יוסף קאצענעלענבויגין אב"ד דק"ק בריסק. מן המשפחות המיוחסות בישראל מגזע הר"מ מפאדובה, נולד בבריסק ונתגדל על ברבי אביו הרב עם אחיו הגאון הגדול מהור"ר אריה ליב אב"ד דק"ק הנ"ל, משם בא לפאלאצק, ולשמע תהלת רבינו הגדול הגר"א בא לווילנא איזה שנים לפני הסתלקותו, ומאז היה למורה צדק בקהלתנו, ולא למורה הוראות בדיני אסור והיתר לבד, אבל גם למורה דרך, לכל דופק על דלתותיו בכל דין ודברים שבין חשובי נכבדי קהלתנו; ויט שכמו לסבול עול הצבור בכלל ובפרט. כי עם היותו נוהג בחסידות ופרישות להפליא, היה מראה פנים מסבירות לכל אדם, מטה אזנו לשמוע כל נגעי לבב איש ומוכן לתמכו, עודנו עומד לפני רבינו הגאון

החל להתנהג בפרישות יתרה ולסגף נפשו בצום, ורבינו הוכיחו על זה וצוה עליו שלא להרגיל בתענית הרבה, אך נפשו, הבוערה באש אהבת ה' ויראתו, מאסה כל צרכי החומר עד כי התרופפו עמודי בריאותו, ולא היה יכול לאכול כזית פת ביום תמים, ורק במשורה שכר ליום החיה את נפשו כמה שנים, עד כי שבא נפשו הטהורה אל אביה שבשמים, וימת בלא עתו שנת תקפ"ה, ועצמותיו הקדושים מצאו מנוח בין הגאון ר' מנחם מאנש חיות, ובין הגאון בעל באר הגולה.

כבר בשנת תקס"ב בא בהסכמה על ספר תולדות אדם ח"ב להרב המ"מ דקהלתנו, ושם הוא מתואר בתור: הרב הגדול בדורו. ואחרי ימים גדר בעדו שלא להסכים על ספר חדש ולא יצא מגדרו זה כי אם לצורך גדול, ודבריו המעטים בהסכמותיו המעטות מלאים אבני נזר מחדושי תורה ורמזים תורנים אשר פלטה קולמסו דרך הלוכו, (עיין הסכמתו על ספר נפש החיים), מרוב טרדתו בתורה בפרישות ועסקו בצרכי הצבור לא הספיק לו זמנו להרב הגאון הזה לחבר ספר, אבל רבו כמו רבו חדושיו בכל מקצעות התורה אשר שמעו מפיו הבאים לדרוש בשלומו ולקבל פני חכמתו, ויודעיו חזו בו כי היה כמעין נובע חכמה, ותורת אמת היתה בפיהו, קצת מהגהותיו על גליוני הש"ס נדפסו בש"ס אשר יצאו לאור בווילנא, וכמה מחדושיו פרסם ידיד נפשי הרב הגדול מהור"ר צבי קאצענעלענבויגען נ"י, המיוחד במקורבי הגאון, בספרו נתיבות עולם אשר הדפיס בחיי הגאון, עוד חי הגאון היקר הזה בזכרון נכבדי עירנו, וכל פה מלא ספורים נפלאים מתכונת נפשו הרמה חכמתו וצדקתו, ומי יתן וימצא גואל לזכר קדשו וכתב תולדותיו על ספר. על מותו נשאו נהי כל גדולי הזמן והרב הגאון מהור"ר דוד אב"ד דק"ק נאוואהרדאק הדפיס הספדו בספרו גליא מסכת „גם חכמי עירנו לא חשכו דמעה, הרב מהור"ר צבי הנ"ל הספידו בספר גבעת שאול, וידידי היקר הרב החכם הגדול המשורר הנעלה מהור"ר אברהם דוב בער לעבענזאהן נ"י עשה לו אבל כבד (ווילנא תקפ"ה בשיר והספד, ונכבדי קהלתנו הקימו מצבת אבן לזכרון נפשו.

ימין ושמאול ראו חלקו נפל בנעימים
בין ארזי הלבנון והגפנים
ויצא שמו ביום הלולו
למועד שמור פה גורלו
משתי מאות שנים
קול רעש וקול רעם
הוסר שפה מנאמנים
ומזקנים נלקח טעם

(בשנת **משכמו ומעלה הוא גבוה** מכל העם) לפ"ק

א י

שאול בהיר ה׳. האיר לכל העולם, כירח בחצי החדש
אי חסיד אי עניו. מלא ספרא וספרי והלכתא בגודש
וקדוש וטהור מבטן אמו עד באו פה אדמת קדש
לוחות העדות ובאוריהן החמודות, נגנזו עמו פה בארון
בבלי וירושלמי תוספתא ומכילתא. חרותים על לבו לזכרון
הלום ראינו מלאך ה׳ עלה בלבת אש השמימה, ושב לבצרון
גאון עולם, משוש דור, אות ומופת לדור אחרון
מעוז לדל, תקוה לאביון, רגלים לפסח, ועינים לעורון
הי תורה, והי מצות דמגנו עלן, ומי יסיר אף וחרון
ומי כמוהו בישראל, בחסידות ופרישות במעלה ויתרון
רוב ימיו בתענית. ותבר גזיזא דברדא וטבל כמו בנחל עדנים
ראתה עינו את כל יקר. והבהיר והזוהר. חדשים גם ישנים
יצא חוטר מגזע ישישים ונצר מקדושים והאיתנים
ויצא שמו בכל הארץ, בין עמודי עולם והאדנים
סולו סולו בערבות, פני דרך, הציבו לו ציונים
פתחו שערי שמים. ויבוא צדיק שומר אמונים
ה״ה תור האדם המעלה, לא נעלם ממנו דבר קטן וגדול
בנסתר ובנגלה. הרב הגאון הגדול החסיד המפורסם
בכל קצוי ארץ. שלשלת היוחסין למאד נעלה
מהור״ר **שאול** זללה״ה בהגאון מהור״ר **יוסף** זללה״ה אב״ד
ור״מ דק״ק בריסק, ויצאה נשמתו בקדושה וטהרה
ביום ד׳ כ״ב טבת, שנת. תקפ״ה לפ״ק תנצבה:

§ 112) הרב המאור הגדול המפורסם הצדיק בנן של קדושים מהור״ר **יעקב כהנא**, בן הרב המאור הגדול מהור״ר אברהם שהיה אב״ד בברעסטיץ, חתן הגאון הגדול מהור״ר שאול אב״ד דק״ק אמשטרדאם *) היה חתן הגאון

---

*) ביד יורשי הרב הזה נמצאה מגלת יוחסין בקצרה מכתיבת ידו ז״ל, ואנכי ראיתיה בהעתק ושם הוא מתיחס מצד אביו בקו ישר לרבנו שלום שכנא רבן של ישראל הנזכר לעיל (§ 2). ומצד אם אבי א״ז לרבינו יהושע בעל מגיני שלמה הנזכר לעיל (§ 8,) ומצד אמו (שהיתה בת הגאון ר׳ שאול דק״ק אמשטרדאם) להגאון ר׳ העשל מצד אביה, ולהגאון חכם צבי שהיה אבי אם אביה, (ויתר דברי המגלה צריכין באור, ואולי יבואו בתוספות לחלק זה).

מהור"ר ישכר בער הנזכר לעיל (§ 98). ונתגדל בין גדולי קהלתנו. וחותנו הגאון נהלו וכלכלי בכבוד גדול ימים רבים, אך במות עליו חותנו חשך עליו היום, וקבלוהו גדולי עירנו לנאמן על כל הצדקות, למען אשר יתפרנס מיגיעו בכבוד, ומלאכתו זאת לא מנעתהו מלעסוק בתורה בהתמדה יתרה, ובעיון גדול, והניח אחריו לברכה בכתיבת יד ספר נפלא שיטה על מסכת ערובין בבלי ירושלמי ותוספתא דמסכת זו, ולפי עדות הרב הגדול מהור"ר בצלאל הכהן נ"י מו"ץ דקהלתנו, אשר בידו נמצא הספר הזה הוא „חבור נפלא והולך על דרך הראשונים, ולבו כפתחו של אולם להלוך ברחבה ולבאר כל השיטות העמוקים בעומק דברי הראשונים ז"ל בכל שיטה ומראה פנים לכל צד בדעת הראשונים ולהכריע בעומק דעתו הגדולה בין ההרים הגדולים ולין בעומקה של הלכה להעמיד הדין על בוריו, ויהל אור בגרסאות חדשות מזוקקות שבעתים בהירושלמי ובתוכפתא ובאור ארוך בדרך נכון ואמתי. — וכ"י המחבר היה נמצא בק"ק קידאן וזה כחמש שנים נעתק בסדר נכון ובהגהה מדויקת בפקודת והוצאת הרב החריף המובהק מהור"ר רפאל נתן נטע ב"ר שלמה זלקינד ראבינאוויטץ מק"ק הנ"ל, וכעת לא נמצאת רק ההעתקה, כי כ"י המחבר ז"ל אשר היו על ניירות נפרדים נאבדו אחרי כן" עכ"ל הרב המ"ץ.

הרב הגדול הזה חוט של חסד היה נמשך עליו לקנות לו לבב כל יודעיו באהבה, אהוב ואוהב, חביב וחובב, אח לצרה, עובד את ה׳ בשמחה ובטוב לב, ובנעימה קדושה, ממעמקי הנפש, ועל כנפי האהבה יצאה נשמתו הטהורה י"ט אדר תקפ"ו. ומנוחתו בין הרב החסיד מהור"ר אליהו כהגאון ר׳ משה קרעמער, ובין הגאון מהור"ר הלל אב"ד דקהלתנו ועל מצבתו חרות לאמר:

יזל מים כל עפעף, ותשא נהי עדת האל
על רב גדול ושר, כי נפל היום בישראל
קדוש מבטן, צדיק מנוער, חסיד מעודו
במרחבי כל דת אל, פרש אור הודו
בכל עתותיו לא מש מיראת ה׳ ועבודתו
נודע למצער, כי על כל גדלו כסתה ענותו
אבד קרן מישראל ואיש אלהים מבני אדם
בן חיל מעבדי ה׳ ומחכמי תור׳ איש סודם
רב לך אבן מצבה, מהללו בל עוד תטיפי
הן קטנת מהכיל, גם תגרעי אם תוסיפי
מי הוא רק הגידי אל כל פה יעבורון

כי הוא ניר אל עזרא דוד ושאול מלכי ישורן
ה״ה הרב הגדול הצדיק המפורסם מהור״ר
יעקב בהגאון מהור״ר אברהם כהנא
וי״נ י״ט אדר שני. שנת תקפ״ו תנצבה

§ 113) הרב הגדול בתורה, החכם הכולל הדרשן המפורסם מהור״ר **יחזקאל פייוויל** במהור״ר זאב וואלף, חתן הרב הדיין ר׳ אלחנן הנ״ל (§ 94), מגיד משרים בקהלתנו. אביו הר״ר זאב וואלף היה מתלמידיו של הרב הגאון מהור״ר יחיאל אב״ד דק״ק הוראדנא, והיה מיקירי ק״ק פאלאנגי ושם נתן לו בנו יחזקאל, יו״ד תמוז תקט״ו, בעודו ילד נכר בו אות כשרון לשאת מדברותיו בקהל, כי בהיותו כבן חמש ושש, היה מתעטף בטלית ועומד על הבימה שהיה עושה לו, ומטיף מלים כדרשן. ומאז גדל בשנים, נשתלמה בו ההכנה הזאת להפליא, ובעלומי ימיו נתקבל למגיד מישרים ומורה צדק בעיר מולדתו, ואח״כ בק״ק דרעטשין. אבל העיר הזאת היתה קטנה לערך גודל כחו בדרוש, וילך הלוך ונסוע במדינות שונות לבשר צדק בקהל רב ובכל מקום בואו קדמו פניו גדולי הזמן בכבוד גדול, וכבר בשנת תקל״ו בהיותו כבן תשע עשרה כאשר הוכח במכאוב ונסע להתרפאות לאונגארן, דרך מסעו נשמע קולו בקדש בבתי כנסיות של הקהלות הקדושות לבוב ובראד, והעידו עליו גאוני הדור שפיו ידבר חכמות וטהורים אמרי נועם, והמעידים הם, עדות לישראל, הגאונים המפורסמים מהור״ר שלמה בעל מרכבת המשנה, אב״ד דק״ק לבוב, מהור״ר דוב בער בהגאון אב״ד מזאמוטש, מהור״ר יוסף בעל פרי מגדים, מגיד מישרים דשם ומגדולי וחכמי קלויז דק״ק בראד *). וביחוד התעכב בברעסלוי ימים רבים והתכבד

---

*) ראיתי להעתיק שמץ מדבריהם מפי כתבם בעצם כי״ק על קלף כנמצא ביד בנו של הרב ר׳ יחזקאל ז״ל הוא הרב המאור הגדול מהו׳ **זאב וואלף** נ״י מ״מ דקהלתנו, וז״ל: ה״ה הרב המופלג מהור״ר יחזקאל פייוויל במהור״ר זאב וואלף מק״ק פאלאנגי במדינת זאמוט דרך הלוכו היה קרוב ונתקרב לפה קהלתנו ק״ק לבוב כי הולך למצוא תרופה למכתו וכו׳, וה׳ נתן לו לשון למודים פומיה ממלל רברבן, וכל מה שראה יחזקאל רואה באספקלריא מאירה וכו׳, וכל השומעים שותים בצמא דבריו וכו׳, למה יחזקאל דומה לקנקן חדש מלא ישן, וצעיר הוא לימים וחכמה כבישישים, והנה פה קהלתנו הדרשן דרש בבהכ״נ הגדולים תוך העיר וחוצה בשתי הקהלות, המודה גנוזה יש בלבו ויוצאין מלב ונכנסין ללב, והשומעים העומדים בעזרה אומרים ברוך ה׳ אלהי ישראל אשר נתן בן לאברהם אבינו שיודע לחקור ולדרוש, נאה דורש ונאה מקיים וכו׳, ונכון לרחם על האי צורבא מרבנן וכו׳ עד אשר ירחם עליו ויבוא בשלום למקום המעין וימצא מים חיים מזור לחליו וה׳ ישלח לו רפואה שלמה למען יוכל לעבוד את ה׳, ורבים ישיב מעון ובכל מקום בואו קראו נדבות השמיעו בנוף יניפו נדבות צבור ויחיד עד אשר ירפא ויחלם, וכל הרואה יחזקאל בחלם יצפה לישועה. דברי הטרוד הכתוב וחותם לכבוד התורה כ״ד שבט שנת תקל״ו, הק׳ דוב בער בהגאון

באהבה גדוליה בימים ההם, ה"ה הגאונים המפורסמים מהור"ר יצחק יוסף תאומים, ומהור"ר ישעיה ברלין, וחתנו הרב הגדול הצדיק הגביר מהור"ר יוסף מייא, וחבה יתרה נודעת לו מהרב החכם הכולל התורני השר מהור"ר אריה ליב דהאם חתן הגאון מהור"ר דוד ז"ל, אב"ד דק"ק אה"ו *), ודומיהם. בעת ההיא חבר ספרו היקר **מוסר השכל** באורים ולקוטים נפלאים על הלכות דעות ותשובה להרמב"ם, והדפיסו בדהירנפורט שנת תק"ן. וגם בעירנו ווילנא בא כפעם בפעם ויתאכסן בבית מחותניו הגבירים המופלאים ר' יוסף ב"ר אליה, ואריה ליב ב"ר בער, ומשולחנם נקרא לבית רבינו הגדול הגר"א בשנת תקנ"ז וזכה לפתחון פה לפניו חמש פעמים (הקדמה לת"א ח"א). ושמה למד לדעת את כבוד הגאון הצדיק הנפלא מהור"ר שלמה זלמן ב"ר יצחק מוולאזין, ויכתוב את תולדותיו על ספר, קראו בשם **תולדות אדם**, והוציא את החלק הראשון ממנו שנת תקס"א בדהירנפורט, ואת החלק השני בשנת תקס"ט (שם), ספרו זה כולל את תולדות הגאון, ספורים נפלאים מתכונת נפשו הקדושה עלילות מצעדיו בקדש וחדושי תורה משמו, והשכיל הרב המחבר להעיר הערות פלאות ויקרות על כל ספור ומדה, לבאר מקומם במדות הנפש וחין ערכם:

אב"ד מזאמוטש. — ואחריו יאיר נתיב הגאון בעל פרי מגדים, מעבר לדף, ואלה דבריו בקצור: עצור במילין מי יוכל מלהמליץ עבור האי גברא רבא הדרשן הגדול מהור"ר יחזקאל פייוול במהור"ר זאב וואלף מ"מ דק"ק פאלאנגי, היה הי' דבר ה' אל יחזקאל נתן לו לשון למודים, חכו ממתקים וכולו מחמדים. דרושים יקרים ונכבדים, מה מאד נמלצו אמרותיו, נופת תטופנה שפתותיו, כאשר הפליא והגדיל תושיה בכמה דרשות בבתי מדרשות ובבתי כנסיות הגדולות דקהלתנו יצ"ו, דרש דרש הטיב וכו' וכולם יוצאים בשיר ונמשכין בשיר המעלות דהאי גברא רבא וכו', המדבר לכבוד אכנסיא של תורה ד' ח' אדר תקל"ו. הצעיר יוסף באאמ"ו הרב מהור"ר מאיר ז"ל תאומים בעהמ"ח ספר פורת יוסף וגו' מגיד מישרים דק"ק **לבוב** — ומה נמרצו אמרי יושר מפי גאוני חכמי בראד הקוראים בקול

הדו"ר אתם ראו דבר חדוש, קנקן חדש מלא ישן, גבר בגוברין חריפין צעיר לימים ונשמת שדי תבינהו, פיו מפיק מרגליות אשרי הורו ויולדתו, ה"ה הרב המופלג הדרשן מהור"ר יחזקאל פייוול במהור"ר זאב מגיד מישרים דק"ק פאלאנגי נאה דורש דברים מתוקנים ונעימים, חוורותא כלפי שומעיא, כל השומע ישתומם הנמצא כזה? מקהילים עליו קילוס ברבים, רהטו כ"ע אבתרי' למשמע ממלל פומיה, דעת שפתיו ברור מללו תורתו נעשית קריאים קראים מכרזת עליו בשער בת רבים, ספרים יקרים שפתי ישנים יקר למוצאיהם, נצורים על דל שפתיו, ולא תהיה שמיעה גדולה מראיה אשר ראינו אשר חלק ה' להאיר עינים אשר דרש דרש הרבה פעמים בקהלתנו בבהכ"נ הגדולה ובבתי מדרשים ובקלויזן כפטיש יפוצץ סלע לא ראי זה כראי זה חץ שחוט לשונו בקי בכל חדרי תורה חוט של חסד משוך עליו משמיא זכו ליה כו': ועל החתום באו חכמי קלויז דק"ק בראד: מהור"ר משה במהור"ר הלל, ומהור"ר אברהם אריה ליב הכהן, ועליהם הגאונים מהור"ר חיים צאנץ, ומהור"ר חיים לאנדא.

*) ולמען דעת ערך האהבה אשר אהבוהו גדולי זמנו ברחוק ומקרוב, ראיתי להעתיק דברים אחדים דבר עליו במכתב הרב הגדול החכם הכולל המפורסם מהור"ר יעקבקא לאנדא, מיום ג' טוב אדר שני תקנ"ו מבראד וז"ל: איש תבונות, חציו חצי גבור שנונות, דברי חכמים בדרבונות מגלה צפונות ה"ה כבוד אהובי ידיד ה' וידידנו חכם השלם ותיק וחמד הרב

במעלות התורה, ומקוטרות מר ולבונה בחדושים יקרים מלוקטים, מספרי גדולי חכמינו, ומחדושי תורתו. והוא ספר יקר מאד.

מאהבתו הגדולה אל הסדר הלמוד הישר מצא את לבבו לדון לפני רבינו הש"ך בענין למוד המקרא, ולברר חובת האיש הישראלי להיות בקי בכ"ד ספרי הקדש על דרך הפשט, וקדימת תלמודם בזמן, ללמוד הגמרא והפוסקים, והקדיש לזה פרק מיוחד בספרו תולדות אדם, הוא פרק שלישי מחלק ראשון, ומסיים את דבריו לאמר: על כן לא כנים הם רבים מאנשי הדור העוזבים מקור מים חיים ואינם שמים לב על המקרא ללמדם כראוי ולפעמים נעלם ממקצתם ספרים שלמים או פרשיות שלימות בספרי הנביאים אשר לא שמעו ולא ראו מעולם עכ"ל. גם על הבונית **אגדות** חז"ל העיר הערות יקרות בשטת גדולי חכמינו מאורות ישראל הרמב"ם, הרשב"א, ר' ידעיה הבדרשי, הריב"ש, ודומיהם, אסף את דבריהם היקרים וזקקם במצרף שכלו הישר, ויחד לזה שני פרקים שלמים (פרק י"ג י"ד). מלבד חבוריו הנזכרים השאיר בכ"י ח"ג לספר תולדות אדם, ובאורים יקרים על מדרש רבה הנדפסים כעת במדרשים היוצאים לאור ע"י הרב המובהק מהור"ר **זאב וואלף** איינהארן.

ויהי כאשר יצא שמו ע"י דרושיו וספריו היקרים, בקשו לו גדולי עירנו מנוחה ונתקבל למגיד מישרים בקהלתנו בשנת תקע"א *) ושרת את אהיו בקדש עשרים ושתים שנים, ומלפני ארון הקדש בבה"כ הגדולה נשא מדברותיו לכל הקהל, כי כל העדה כמבין עם תלמיד היו באים לשמוע מוכריו הנעימים אשר נזלו כטל מפיו וכולם יצאו מדושני עונג איש איש כערכו, כי היו דרושיו מלאים תורה וחכמה, מוסר השכל, והערות יקרות במדות ובדרך ארץ כיד חכמתו הטובה עליו ועל פי מדת ידיעתו הגדולה בהויות דעולם ובתכונות בני אדם: כי יותר שהיה מופלג בתורה ומחונן במליצת הדרוש ראה והכיר את רוב גאוני זמנו, והתאבקן בבית רוב גדולי הדור וידע מדותיהם הנעלות והנהגותיהם וקורות חייהם, אשר על כן היו מוסריו ודרושיו

המאה"ג מהור"ר **יחזקאל** נ"י: צוף אמריו מן ד' דנא מווילנא הגיעני דברי דודים המה וגם אנכי אליו תשוקתי להשתעשע אתו באמרי נועם, ואולם האותיות שאלוני אנה אנהנו עולים? הלא זה האיש אשר לו מהלכים במקהלות רבבות מכיריו מי בעל דברים יגיש אותו לרצונו, אליו יקראו קריאה של חבה דגיל מרבבה, ודלוגו עלי אהבה, יצא כברק להאיר אחת הנה ואחת הנה, עיר ועיר מדינה ומדינה, אולי נשאו רוח ה' וישלחהו אל אחת הערים בעסקי עצמו או אחרים, והיתה האגרת הזאת כיאן תועה בבלי דעת איה מקום כבודו? לקול אותיות אלה השיבותי ימיני ודברי לעו. והיה זה שלום מאה"ש ומנאי דבוק באהבתו נאמן בבריתו חפץ ביקר תפארתו, הק' יעקבקא סג"ל לאנדא.

*) הרב הגאון המפורסם מהור"ר אפרים זלמן מרגליות בשמעו כי נתקבל למגיד מישרים בקהלתנו קדם פניו בברכה מיום י"ב שבט תקע"ב וז"ל: ברית שלום לכבוד אהובי ידידי הרב הגדול המופלא ומופלג בתורה ויראה החכם השלם בכל מדע הדרשן המפורסם מהור"ר יחזקאל פייזל נ"י לנצח: אחד"ש כל"ש שמוע שמעתי אפרים וגם מפי כתבו של חתני החריף

מיוסדים על אדני חדושי תורה, ותוכם רצוף אהבה ממדות והנהגות חכמי עמנו, ויהי אהוב ונחמד לכל יודעי שמו ושומעי שמעו. הרב הגדול הזה האריך ימים ומת בשיבה טובה בשנת תקצ"ג כ"ד שבט, ובנו הרב המא"הג מהור"ר זאב וואלף נ"י אשר מלא את מקומו בחייו, חבר ספר תולדותיו ומסופר בו נכבדות מיקרות מעלותיו, עודנו בכתובים תחת ידו. והגאון ר' דוד אב"ד דק"ק נאוואהרעדאק הספידו בספרו גליא מסכת.—

§ 114) הרב הגאון הגדול החריף מהור"ר **אברהם אבלי** בהרב המאור הגדול מהור"ר **אברהם שלמה** בהרב הגדול מהור"ר גרשם אב"ד בכמה קהלות במדינתנו. הוא הגאון האהוב והנחמר הנודע בשמו בקהלתנו ר' אבלי פאסוואלער, ע"ש העיר שהיה שם לאב"ד בעודו רך בשנים. ומשנת תקס"ב מצאנוהו בעירנו יצ"ו, ואז בא בהסכמה על ספר תולדות אדם להרב המ"מ, ומתואר שם בתור: הגדול בדורו, ויהי לנו לראב"ד ומ"ץ כשלשים שנה. שכלו היה עמוק וחריף עד מאד והשגתו מהירה להפליא, לשמע חכמתו הריצו לפניו כל גדולי הדור מקרוב ומרחוק שאלותיהם, ויהי לפלא לראותו יושב בדין, משיב לכל שואל שאלה באסור והיתר, וכותב תשובה בפלפול גדול, והכל במהירות נפלאה. אבל מרוב טרדותיו בצרכי הצבור בכלל ובפרט, ומענותו הגדולה, לא שם לב לאסוף את תשובותיו הרבות ולהוציאם לאור, ואך אפס קציהם נדפסו בספר מנחה בלולה להרב הגדול מהור"ר שמעון מסלאנים (ווילנא תקב"ץ) ובספר בגדי ישע להרב הגדול מהור"ר שמואל הלוי מ"ץ ודיין בק"ק ביאלאסטאק, (ווילנא תקצ"ד) ואיזה מחדושיו נדפסו בספר יהגה חכמה להרב מהור"ר דוב בער נישוועזער, ובספר נתיבות עולם לידידי הרב הגדול ר' צבי הירש ק"ב. ומי יתן ונקבצו תשובותיו וחדושיו הרבים, והיה ספר גדול מאיר עיני חכמים בהלכה. וכפי מדת חכמתו הרבה היתה נדיבת נפשו הרוממה, לתת את כל אשר בידו לכל הפושט יד בסבר פנים של אהבה וחבה. עליו אמרו: כי לא השיב ריקם את פני אדם מעודו. ויפה אמר עליו הרב הגאון מהור"ר יצחק ז"ל אב"ד מק"ק וולאזין בהספידו עליו: כי נדיבת לב הגאון ר' אבלי היתה בבחינת הסד שבחסד. אין ערוך אל האהבה אשר אהבוהו בני קהלתו ואין לצייר את האבל הכבד אשר כסה את פני כלם בימים אשר חלה את חליו, עודני זוכר את קול הקורא בחוצות „לכו ובקשו רחמים על הגאון ר' אבלי" ואת ההמון הגדול אשר מלא כרגע את כל בתי הכנסיות והמדרשות

הנגיד נר"ו הקשבתי הא דקבלוהו עלייהו אצילי ק"ק ווילנא המעטירה נוה היפה ובקשו ממנו שפה לנאמנים, מתקו להם רגבי נחל דבש וחלב תחת לשונו הוצק חן בשפתיו, מקום שיפוי העין שם יהיו פירותיו המתוקים, חכו ממתקים, נתתי שמחה בלבי ויהא רעיה דהרים רישי אכולי כרכא, ויהי חן המקום עליו ויהיו דבריו נשמעים לעבודתו ית"ש, להרים דגל התורה לעבדה ולשמרה כאשר היתה העיר העליזה מקדם קדמתה א"ס וכו'. —

מפה לפה בזעקת שבר, ולבבי ירעד בקרבי. כשלשה ימים רצופים התפללו עליו, והאראלים נצחו את המצוקים ביום י״ג מנחם אב שנת תקצ״ו. כבוד גדול מאד עשו לו במותו גדולי עירנו והציבו נפש על קברו בעבור הזכיר שמו כי אין לו בן:

אלוף ונאון היכול נוכל הללך
בתורה בחכמה עלית על כל בני דורך
רועה נאמן היית מטובך לכל השפעת
הן מרוח תבונתך על מי לא אצלת
מי נכנס למשכן קדשך ולא יצא שבע
אם בתורה כל דבר הקשה שכלך הכריע
בהונך כושלים תמכת ותהי להם למושיע
למרחוק מקצות הארץ תורה בקשו מפיך
יספת על חכמתך ענוה ותרומות מדותיך
הה! ליום מאתנו עלית על מי נטשתנו
מאנה להנחם ווילנא בניה יקוננו
איה שר וגדול מי כמוהו מורה לעדתנו
תורתך רבינו נצח מפינו לא נכלא
גם לדור אחרון זכרך לא ימוש סלה
ה״ה אדמו״ר הגאון ארוך בדורו בחריפותו
ובקיאותו ענותו וצדקתו, מרנא **אברהם**
אבלי בהרב הג׳ מהור״ר **אברהם**
שלמה מפאסוואהל אב״ד ומ״ץ דק״הל זנו
נאסף אל עמיו י״ג מנחם אב תקצ״ו זי״ע.

§ 115) הרב החכם השלם המפואר מהור״ר **משה** במהור״ר **מרדכי** **מייזיל** שמש דק״ק ווילנא, מן המיוחדים במשכילי העיר ונבוניה סופר מהיר בלשון, ויודע לדבר צחות, הוא היה מן הראשונים בווילנא אשר עם היותו מתחלה מרואי פני רבינו הגדול הגר״א זלל״הה, נסה ללכת בהצנע עם החסידים ולא סר מהם כל ימיו, ורק חכמתו עמדה לו שלא להתעיב במחלוקת, ושלא לעורר מדנים. יהי לנו למופת החכם הזה, כי יכולות הן אהבת התורה, והחכמה, לשכון שלום בלב חכם, מבלי לצרור אשה לרעותה. כי בהיותו מופלג בתורה, משתעשע בתורתו של מרן הגר״א, ומתחסד עם קונו,

היה מכבד ומנשא את החכם הרמבמ"ן מאד. כנראה מהסכמתו על הבאור של מהרש"ד משנת תקמ"ג אשר ליוקר ערכה מצאתיה ראויה להעתיקה פה וז"ל: „אשירה נא לידידו שירת דודי לכרמו, כרם היה לשלמה, בבעל המון בני ישראל עמו, הוא שפר התורה אשר עשה מ ש ה בתרגומו, אדם הגדול בענקים גדול מרבן שמו, להיות כל איש שורר ומדבר בלשון עמו, ויתחכם שלמה ויעזקהו כאשר יבאר בבאורו בגלל תומו, בפסוק דפסקי משה בהם דבק שלמה, ותרב חכמת שלמה ויסקלהו במדה במשקל ובמסורה שעמו, בחבורו אשר תקון סופרים שמו, והיה לחם שלמה, אלמלא תרגומו אשר היה שטן לשלמה, בשנותו את טעמו בעיני אנשי פלניא כי הכלימו, מן הלשון הפונה דרך בני עמו, אז אמר שלמה, מה לעשות לכרמו, הסר תלונות העם והלחמו, פרץ גדרו אשר עשה משה אתו עמו, לבנות במת מזבח הדפים לעצמו, והעלה עליו עולות כדמותו כצלמו, רק האשכנזי באונקלוס יחליף מקומו, אז יקהל שלמה את אשר יתן אמת חותמו, והיה ככלות שלמה להעלות על המזבח עד תומו, לא יאחר לשלמו, והיה כי יבוא יומו גם אנכי הצעיר אשר לא עשה רגלו ולא שפמו אענדנו, עטרות לו בעטרה שעטרה לו אמ"ו, במקרא ומסורת אשר היא לא נדפסה, עד אשר כן יהי עם שלמה. הכ"ד אשר לא איש דברים אנכי משה בלא"א מהור"ר מרדכי מייזיל מווילנא: וכבר בשנת תקמ"ח הוציא לאור בשקלאוו ספרו **שירת משה** כולל מנין המצות בשירת האזינו, בדרך שיר ופירוש.

הרב ר' משה מייזיל עלה לארץ ישראל בשנת תקע"ג ודר בחברון והאריך ימים, שם ראהו הרב החכם הגדול כבוד מהור"ר אליעזר הלוי המכונה דאקטאר לעווי, בשנת תקצ"ח, והתפלא למצוא בארץ ישראל גבר חכם בעוז התורה והחכמה כמוהו, וזה לשון החכם לעווי בהעתקת ידידי המנוח הרב המליץ המפואר ר' מרדכי אהרן גינצבורג ז"ל. וז"ל: בערב הראשון שחרני איש ישיש ר' משה מייזיל מווילנא איש יודע מבין בידיעות הנעימות אשר חבר כמה ספרי קטנים, הוא האיש אשר לחריצות שכלו נכבד בימי נעוריו לראות את פני נאפאלען, וכמעט היתה הצלחתו קרובה לבוא, והנה העיר את רוחו ללכת ארצה ישראל, והתפעל נפשי התפעלות אין ערוך לה בדברי אותו שמה אודות מרי מליצי אשכנז, את דבר שיללער ולעססינג, וביחוד את דבר הערדער עכ"ל *) (הרביר דף 14).

---

*) ובעירנו יצ"ו, השאיר את בנו היקר המופלג החכם והמבין מגדולי חסידי ליבאוויץ בווילנא, מעמיק בחכמת הקבלה, עניו וצנוע, ולא הגיעו ימיו לימי אביו. ומת כ"ו חשון בשנת תקצ"ו, ומהנאמר על מצבתו:

בחכמה בינות לדעת ה' ולעבדו
נפש, לב, ומאד, הקדשת לאהבתו
מעשה מבטא ומחשב, הרימות לעבודתו

§ 116) ומגדולי החכמים אשר הגידו מישרים, הורו צדק, דנו דין אמת והרביצו תורה בקהלתנו, והיו לנס לבני דורם בתורתם ומעשיהם הטובים, הם הנודעים:

א) הרב הגדול בתורה ויראה מהור"ר **משה** במהור"ר יצחק הלוי **הורוויץ**, מילידי קראז, היה מרואי פני הגר"א, ומורה לבניו המופלאים ואחרי כן נתקבל למגיד מישרים בקהלתנו ושמש בכהונתו זאת כמה שנים עד אשר כשל כחו, ונפסק קולו ולא נשמע בקדש, ומלא מקומו בחייו הרב ר' יחזקאל פייוול הנ"ל, ומשה עלה יום י"ז חשוון שנת תקפ"א. הרב הגדול הזה היה ג"כ חכם מופלג בתקופות ומולדות וחבר ספר בעברונות ראיתיו בימי ילדותי ביד נכדו בן בנו, ידיד נעורי החכם המשכיל המפואר המנוח מהור"ר אליעזר ליפמאן ע"ה בהמופלג מהור"ר חיים הורוויץ ע"ה ואיננו זוכר את מקום ושנת הדפוס,

ב) הרב המובהק החריף מהור"ר **שלמה** בהרב מהור"ר אריה ליב מיורבארג, מגדולי מרביצי התורה דקהלתנו ורב מובה"ק של כמה גדולי חכמינו, השאיר אחריו בכ"י חבור על שלש מסכתות. שבת, ערובין, ביצה נקרא בשם **באר שבע**. ובסופו קונטרס חדושים על הרמב"ם נקרא בשם **אבני שוהם**, נפטר זקן ומלא ימים, יום כ"ח אדר תקפ"א, ועל מצבתו נאמר.

אבן שלמה

מסוימה

יום רד בארץ גאון מגיני **שלמה**
שלמה משנתו קו ונקי באימה
בשערים נודע זכר ושם **שלמה**
הנה נעימה וחריפה דברי **שלמה**
רב הלכות נתחדשו בקהלת **שלמה**
אהה יום כי פנה **שלמה**
רעמו פני שומעי שמע **שלמה**
יבכיון קינה תלמידי ובני **שלמה**
הלא כי ותרב חכמת **שלמה**
לב ישר בתלמודו עלה שמימה
ה"ה א"א מורינו ורבינו הרב המובהק

הישיש החריף המפורסם מהור"ר
שלמה יורבארגער בן הרב מהו'
אריה ליב ז"ל. וינ"ב ביום כ"ח
אדר ראשון שנת תקפ"א לפ"ק תנצבה

ג) הרב מהור"ר **שלמה** בן הקדוש מהור"ר דוב בער, מגדולי דיינא קהלתנו, נמצא חתום על פסקים בפנקס דצ"ג משנת תקמ"ז, והגיד שעור גמרא בקלויז הישן כמה שנים, מת כ"ז אדר ראשון שנת תקפ"א ונקבר אצל הרב המגיד מהור"ר משה הורוויץ הנ"ל, ועל מצבתו נאמר:

דיין, **וב**אר את התורה

ד) הרב המאור הגדול מהור"ר **שלמה צבי הירש** במהור"ר צמח מורה צדק דמתא, מרואי פני הגר"א והמיוחד בלומדים בבית מדרשו, ירא וחרד לדבר ה', ועושה צדק באש אהבה עזה כנודע, וכנראה ממקצת שבחיו הנאמרים על מצבתו. —

צר לך **ווילנא**, איה מורך, ואיה יפעתו
בית **אליהו**, איה קדושך, איה כל תורתו
נפש שוכנת בקדש, הן בעודך פה עמנו
צדק, משפט, חוקי אש דת, מפיך יצאו לנו

ומתואר: בתאר הרב המאוה"ג ה"ה אשר לא מש מאהלי תורה והעבודה כל ימיו, המפורסם לתהלה בכל הארץ, מו"ץ דק"ק ווילנא אשר עלה מן הארץ ביום כ"ה ניסן שנת **יתומים היינו**, לפ"ק (תקפ"ז). ועצמותיו הקדושים מצאו מנוחה אצל הרב הגאון בעל באר הגולה:

ה) הרב המאור הגדול המפורסם הישיש מהור"ר **אליהו** בהרבני מהור"ר **מרדכי** נודע בשם ר' אליה הינדעס, בן אחותו ותלמידו של הרב הגדול מהור"ר שמעון מ"ץ הנזכר לעיל (§ 82) מגדולי דייני קהלתנו עוד משנת תקנ"ח, כנראה בהסכמתו על ספר תולדות אדם הנ"ל, ובסוף ימיו ספרא ודיינא. נודע בתורתו ובחסידותו לכל באי שער עירנו, מת זקן ושבע ימים ביום כ"ד תמוז שנת תקפ"ט לפ"ק:

ו) הרב המאור הגדול הצדיק מהור"ר **שלום** מ"ץ דקהלתנו, במהור"ר **מנחם נחום** שמש, זכר איש המעלה הזה ימלא חרדת קדש את כל יודעיו, כי עם היותו גדול בתורה ומורה צדק דקהלתנו, ענותו הגדולה והנפלאה הרבתהו לדבר שלום עם כל אדם מהמון העם, להתרועע עמם,

לדבר על לבבם לנחמם וללמדם מוסר וד"א, שונא בצע בהפלגה יתרה אשר לא יאומן כי יסופר. מימיו לא קבל שכר דין תורה ולא נהנה משל אחרים אף בהבלעה, הוא היה אומר: את שכר מלאכתי להשיב לכל שואל הנני מקבל מן קופת הקהל, ומה לי עוד למתנת חנם „וזכורני כי פעם אחת התגנב איש אחד אשר היה חפץ להעניק לו, לחיק בגדו בהיותו עסוק בתלמודו בבהמ"ד החדש, והשליך שם מטבע כסף, ויהי כי פשט הרב את ידו לכיסו, וימצא שם את המטבע חרד חרדה גדולה כאלו השליכו גניבה בגבולו להתעולל ולהתנפל עליו, וירץ הנה והנה לדעת מי עשה לו את הנבלה הזאת ויהי כי לא מצא, נתן את הכסף לחלקו לעניים, שלא בשמו. ובצדקתה עלתה נפשו הטהרה לאביה שבשמים י"ט מרחשיון תקצ"א, ויקבר בקבורת בית העולמים הישן, והוא האחרון אשר מצא לו שם מקום קבר וקצות דרכיו תספר מצבתו.

אבן מקיר תזעק

לאמר

שמים שוממים, תבל תאבל סלה
ליטא לוטה קדרות, עיר ווילנא אבלה
ואני אבן קטנה איך ביניהם אריע
מספד איש אלהים, האנכי אשמיע
בר לבב וטהר רוח, נודעת לאל
נקי כפים ונדיב לב, יאמר נא ישראל
מי כמוך מורה לעם, חכמים יגידו
נוצר תורה בכל לב, יראי ה' יעידו
חובב כל האדם, ושונא מתנותיו
מעודו ירא ה' וחפץ במצותיו
נפש טהורה! חלי נא פני אל בעדינו
חסדיו עוררי לנו, כי ידעת מחסורינו
וחצר מות זה, אשר נמלא בשכבך.
מהרה יורק לעינינו ביום קומך.
ה"ה אבינו המאור הגדול הרב חסיד
ועניו מהור"ר שלום מ"ץ דפה בהרבני

מהור"ר מנחם נחום וי"נ י"ט מרהיזון
שנת תקצ"א לפ"ק תנצבה *)

§ 117) בין גדולי חכמי קהלתנו אשר היתה תורתם אומנתם יזהירו גדולי נכבדינו, אשר ידם היתה שליחה לעסק פרנסת ביתם, וימינם מחזקת בעץ החיים, ולבבם ונפשם אמינה לתורת אמת ואהבת חסד, נהלו וכלכלו את כל דברי עדתם ובעצתם נחו במעגלי צדק את בני דורם ונזכיר את המפורסמים שבהם כסדר זמנם:

א) המופלג החסיד מהור"ר **ישעיה** במהור"ר יצחק, והוא כמתואר על מצבתו:

ישעיה אמץ בתורה ויראה
בנעוריו ובזקנתו עבד ביגיעה
ימיו צרורים בלי מניעה
חוק קביעתו עד גויעה
האי שופרא דבלי בארעה
הרבני המופלג ותיק והסיד
קש"ת מהור"ר ישעיהו
במו' יצחק וי"נ י"ג אלול תקפ"ב
תנצבה

ב) הרב המופלא בתורה מהור"ר **עקיבא** בהמופלג מהור"ר **מרדכי** בהגאון מהור"ר אליעזר, אב"ד ק"ק הוראדנא, חתן הרב המפורסם מהור"ר חנוך זונדל הנזכר לעיל (§ 170 טו), נודע בשמו ר' עקיבא ר' זונדעל'ס

---

*) באותה השנה שעלה למעון, השלום עלה אחריו בנו הרב הגדול מהור"ר יהושע (י"ד אלול תקצ"א), והוא היה דוגמא מעין הגאון החסיד ר' זעלמעלע הנ"ל, בקדושת פרישותו מחיי העולם. ובשקידתו המופלגת בתורה, ומן הנאמר על מצבתו.

ילוד אשה הלא אתה, ולבני אלהים איך דמית
הן פה אתנו בארץ, כבן עמרם בשמים היית
הנה כמלאך ה' צבאות, נעור לילות כימים
ראינוך עומד בבית ה' והוגה בתורתו תמים
רגע לא הרפית ממנה לא אכול ושתו ולא כל עדנים וכו'.

הי"ה הרב הגדול בתורה וביראת ה' כל ימיו היה שאול לה' חשקה נפשו התורה ובעבודת ה הוא אדם יר ימית גאדל בית ה'.

בעל נפש יקרה, ורוח נכון יתד נאמן לכל גדולי סוחרי עירנו, נבון דבר, ויועץ נדיבה באהבת אמת ויראת ה' עוסק בתורה בשקידה רבה כל הימים, ומופלג ביושר הסב״א בכ״י הגאון זקנו נמצא כתוב „חלוקא דרבנן שהגיד נכדי עקיבא בשנת תקל״א, והיה אז כבן עשר שנים. וז״ל מצבתו:

ערבה כל שמחת גלה משוש הארץ
קינה ונהי נשמע נאסף עומד בפרץ
באהלי תום מות עלה ושחת הודו
בנוה צדיק בא ולקח תפארת כבודו
מר נבכה גוע יושב בין המשפתים
ריח נועם תורתו נטפה בכל אפסים
דכאו חפץ ה' כגמולו ישיבנו כפלים
יערה רוח ממרום יפיח רוח חיים
ה״ה המופלג חכם ועניו וירא ה'
מרבים איש אמונים בקי באגדה
ובגמרא ופוסקים מהור״ר עקיבא
זללה״ה במהור״ר מרדכי וינ״ב לעת
מנחת ערב ביום ש״ק יום א' בחג
הסוכות שנת תקפ״ד לפ״ק תנצבה

ובסעיף אדמתו נקבר לפניו הרב מהור״ר יהודא במהור״ר יצחק הכהן אב״ד דק״ק מוציט, הוא אחי אשתו הכבודה מנכבדי ק״ק סלאנים אשר בא להתרפאות בווילנא, ועליו כתוב לאמר —

פ״נ הרב המופל' המפורסם
אב בחכמה, ורך בשנים
מהור״ר יהודה במהור״ר
יצחק הכהן ממוציט. וי״נ
י״ב אלול תקפ״ג. תנצבה.

ב) בין חסידי הדור הזה יזכר לשם ולתהלה הרב המופלג בתורה וביראה מהור״ר **זרח** במהור״ר **שמואל** מדרעטשין, מגדולי של הרב

הצדיק המפורסם מהור"ר משה איוויער *) זלל"ה, אשר **זרח** בחשך אור לישרים ויגבה לבו בדרכי ה' בהצנע לכת, ישב בכפר קטן סמוך לווילנא והתפרנס מיגיע כפו ממלאכת נסירת קרשים, והיה בא לעיר בסחורתו לבוש כאחד הכפרים, ולא ידעו איש זולת הרב המ"מ ר' יחזקאל פייבל זצ"ל שהיה בן עירו. וקצות דרכיו שומו בפי המצבה אשר הוקמה עליו ועל שכנו הקרוב אליו, הוא הרב ר' **יהודא לימא**:

מהעבר מזה תימנה

היתה מנוחתו כבוד של
הרב המופלג תם וישר
וירא ה' מנעוריו ובתורתו
יהגה יומם ולילה ונתגדל
על ברכי הצדיק המפורסם
מהור"ר **משה איוויער**
זצ"ל, והוא פרנס את עצמו
בטהרה ולא מש מימיו
מאהלה של תורה שמו ר'
זרח בן **שמואל** מדרעטשין
ונפטר ביום ב' כ"ב שבט
שנת תקפ"ו תנצבה

מהעבר מזה צפונה

היתה כבוד מנוחתו
של הרב ר' **יהודא**
לימא במהור"ר
אליקום פייבוש
אב"ד ור"מ דק"ק
אנטעפאליא, והוא
צוה לפני מותו אשר
לא יחקק על מצבתו
שום שבח ותאר
ונפטר ביום כ"ז שבט
שנת תקפ"ו תנצבה

ג) הרב החריף ושנון החכם מהור"ר **שמחה** במהור"ר **משה** נודע בשם ר' שמחה טראקער, חתן הרב הצדיק מהור"ר מרדכי עפשטיין הנזכר לעיל (§ 104) מופלג גדול בתורה וחכם גדול בהלכות דרך ארץ, ראש לממתיקי סוד בעסקי הכלל, ואמונת עתותיו נתונה לצרכי הצבור במועצות ודעת, ויראת ה' היא אוצרו. היה מחותנו של הרב המופלג מהור"ר אברהם משה מוואשילישאק בן הרב המפורסם מהור"ר שלמה

---

*) הרב הגדול מהו' משה איוויער הוא אחד הצדיקים הגדולים המפורסמים לתהלה בדורו של הגאון החסיד הגר"א והיה אהוב ונכבד בעיניו עד מאד, ורבות יספרו מגדל חכמתו בכל חלקי התורה, ומקדושת הליכות מדותיו, וזכרו ימלא רגש קדש את כל יודעי שמו. בענותו הרבה לא רצה לקבל עליו רבנות והוראות וכדומה, והיה מפרנס א"ע ממלמדות עם תנוקות, שמותר ללמדם בשכר, וראוי הוא הצדיק הזה שימצא לו גואל לזכרו, וקבץ את כל הנשמע עליו מפי מגידי אמת, ובא עם הספר.

דיבנא , ונאספה שמחת דורו יום ח"י תמוז שנת תקפ"ח וזה הרשום
ול מצבתו .

שוד משדי חשכת המות
מיפעת נגהך שתה לצלמות
חומה נפלה מקטב שער
הילילה עיר זעק שער
בטללי מדותיך נענים החיית
נפשות צמאים מתורתך הרוית
מדברותיך לשרים חן נשאו
שמוע עצתך נקבצו באו
הה ! בגועך שלמותם קרעו

ה"ה א"א מורי הרב החריף ושנון מופלג
בתורה ויראה עובד ה' עסקן במצות
מפורסם כבוד מהו' שמחה זלל"הה שבק
חיים לכל ח"י תמוז, בשנת (תקפ"ח)
אהה יחד אוספו שמחה וגיל

ג) הרב החכם המופלא מהור"ר **אברהם יעקב יעקעל** לאנדא, בהרב המפורסם מהור"ר שמואל ב"ר חיים, הנזכר לעיל (107 § כ.) מן המיוחדים בנכבדי הקהלה, קרואי מועד, יועץ ונבון דבר, אוהם ואהוב ושש לעשות צדק בנפש נדיבה, מת בחצי ימיו לדאבון לב כל מכיריו ועדה המצבה :

אבן בוכן

ממגדול הנהרם

ארז בלבנון רם הקומה מהר איך נגדעת
יפעת העיר נגה המדינה איך חיש גועת
עטרת משפחתו כתר מרעיו איך נפצת
קורת הבית ואבן פנתו איכה חלצת
בעיר נשמע קול אמך רעכיל מבכה קברך
בניך מקוננים, ואחיך עונים, פה על קברך

שנות עלומיך, ורוב מעשיך, המספד יגדילו
מביני חכמתך, ויודעי תורתך, דמעה יזילו
ואיה נכבד וחכם לב בעיר אחריך
איה יועץ בסוד ישרים ידמה אליך
להגיד כל מהללך ידום כאבן גם אבנך
ה"ה אבינו היקר הרבני המופלג השנון
המפורסם הנכבד מהור"ר אברהם יעקב
יעקיל לאנדא במהו' שמואל ב"ר חיים
שבתילם זצ"ל. וי"נ ביום ו' עש"ק, כ"ו
אלול שנת תקפ"ח לפ"ק תנצבה.

ה) שני אחים מופלגים בתורה ביראה ובמעשים טובים הרב מהור"ר ברוך והרב מהור"ר יוסף בני הרב מהור"ר שמואל אב"ד דק"ק זאסקעוויץ. (ה י ת ה מקדם עיר מלאה חכמים וסופרים) שניהם קבעו מגורתם פה קהלתנו יצ"ו ושניהם נאספו בשנה אחת טרם מלאו ימיהם, הרב מהור"ר יוסף ז"ל *) היה חתן הרב הג' הצדיק המפורסם בחסידותו ובמדותיו מהור"ר אליה ז"ל מוואלאזין אשר היה אב"ד בק"ק סמארגאן ושאר קהלות, [הוא דודו (אבי אמו) ורבו של הרב הגאון המפורסם מהו"ר מנשה מאיליא ז"ל] ושני האחים האלה זרעם לברכה בקרב הארץ. — וכשבתם יחד בשלום בחיים, מצאו להם מנוחה יחד זה אצל זה:

ברעם וברעש נשמע פה קולנו
וכגשם שוטף יזלו פה עינינו
בהעלות על לב זכרון אבינו
רב פעלים בארץ אותו ראינו
רבים היו תהלותיו לא ימיו
שמו נודע בין יראי ה' והכמיו

יוסף דעת אותך יוסף מכאוב עתה
בהלקח רוחך לאל ובלא יומך מת
רבו מעשיך ופני תורתך לא הכלמת
רבים עתים יום יום גם אליה שמת
שמך נודע למרבה בין תופשי התורה
ואל אצילי עמך ואל יראי אל נורא

*) הוא אביו של הרב הגאון סיני ועו"ה פאר דורנו וצבי עירנו מהור"ר ש מ ו א ל שטראשון (בעל ההגהות והחדושים הנפלאים למדרש רבה (דפוס ווילנא תר"ג עם פירוש אשד הנחלים ובשנת תרט"ו עם באורי מהרז"ו), ולהש"ס הנדפס כעת פה קהלתנו, (שיצאו כבר לאור ג' כרכים). והוא תלמידו של הרב הג' מהור"ר אברהם דאנציג זלה"ה, אשר זכרו בספרו בינת אדם (שער או"ה סוף סי' יו"ד) בשם מהור"ש זאסקעוויצער להיותו יליד העיר הזאת, הי' יאריך ימיו ושנותיו בנעימים לכבוד בית ישראל.

אל אבותיו הקדושים עלתה נשמתו
זה ציון לגויתו השוכן באדמתו
ה"ה אבינו הרב המופלג אי"א מהו'
ברוך בהרב מהו' שמואל אב"ד
דק"ק זאסקעוויץ, וינ"ב ר"ח סיון
שנת תקפ"ט תנצבה

זרעך צוית לאנשים כאבותיך הקדושים

ה"ה הרב המופלג היקר אי"א וישר הולך
מהור"ר יוסף בהרב מהור"ר שמואל
זל"הה אבד"ק זאסקעוויץ והלך לעולמו
בששה לחדש תמוז תקפ"ט לפ"ק תנצבה

הרב הגדול הצדיק, מהור"ר מאיר בהרב המאוה"ג מהור"ר אליעזר אשכנזי מלובלין נקרא ר' מאיר שיסקעס, מן המיוחדים שבגדולי חסידי הדור, ומרוב ענותו וצדקתו העלים את חכמתו בתורה, ולא התודע כי אם ליחידים מסגולת אוהביו, חותמו אמת במסחרו, ובשבתו עם זקנים בשער אמרותיו ספורים, ומיליו קצרים, מתבודד עם קונו, ויודע את רבונו, נבזה בעיניו ומכבד לכל אדם, עד זקנה ושיבה, מת ביום צום העשור בשנת תקצ"א. וכדברים האלה שמו בפי מצבתו:

מאיר ארץ יזהיר רקיע

מאיר עיני כל יודעיו, איך החשיך עינינו
בעלותו השמימה ואור תורתו אסף מקרבנו
הן גם בעודנו חי, העלים ממנו חין ערכו
ראינו אך מקומו ואלהים הוא הבין דרכו
בהליכות תורה התהלך ברחבה, וענוה שם על גבולו
רבים ידעו כי רב הוא ולא אחד את כלו
אמת היתה בכל דרכיו, לאבן פנתו
לא סר ממנה במסחרו ולא עזבה בתורתו
ישימו נא זאת על לב הנצבים על קברך
עינם תדמע על עפרך ולבם יאסוף זכרך
זבולך עתה במרום בין קדושים ואנשי רוח
ראה גם פה בארץ, מי מצדך ינוח

ה"ה אבי הרב המפורסם בתורה וביראה חריף ובקי
שלשלת היוחסין מגזע האשכנזים מהור"ר מאיר

בהרב המאוה"ג כמהור"ר **אליעזר** זללה"ה, וי"נ
באחד ביום הכפורים בעת נעילת שערים, שנת
תקצ"א לפ"ק תנצבה

ד) הרב המופלג הצדיק הגביר ר' **אריה ליב** בהרב מהור"ר **בער** הנזכר לעיל (§ 93 י), נקרא ר' ליבלי ר' בערס, שותפו של הרב החכם ר' יוסף ב"ר אליה דודו, בעסק, וחברו בחכמה, וכאריה התגבר לעשות רצון קונו בתורה בעבודה וגמילות חסדים, עודו בשנת תקמ"ג בא על החתום על הסכמת דודו הרב על הבאור של מהרש"ד כנזכר לעיל (§ 107 יד), ומהרש"ד בספרו הקטן ברכת יוסף הנזכר, שחבר בשנה הנ"ל מפליג בשבחו וקורא אותו „הנגיד המפורסם לשם ולתהלה התורני הרבני המופלג אשר לא ימוש מתוך אהלה של תורה יומם ולילה" ובא על החתום בהסכמה לספר תולדת אדם, להרב המ"מ, בשנת תקנ"ז. והרב הגדול ר' אברהם דאנציג מביאו בספרו „ועמיתי כרע כאח לי הנגיד הרב המופלג מהור"ר אריה ליב בר בער וכו', (נשמת אדם כלל מ"ז אות ה'), לכבוד דודו הגביר ולכבודו הקריב הרב המ"מ דקהלתנו את ספרו מוסר השכל בשנת תק"ן ומכנהו: בן אחות חמותי הרב הנגיד המפורסם תפארת ישראל והדרתו כמהור"ר אריה ליב. וכן הגיש להם את ספרו תולדות אדם כנזכר לעיל בסימן הנ"ל.

צדקת הצדיק מלאה בפי כל זקני עירנו, מספרים תהלות מעשיו הטובים מנדיבת רוחו מענותו וצדקתו, כי נוסף על הפלגת למודו, היו כל צרכי הצבור על שכמו, וכל ימי חייו היה עומד ומנצח על כל הצדקות והחברות הקדושות, והעלה את ירושלים על ראש שמחתו לעשות צדק בגילה, ומי כמוהו משכיל אל דל, שש ועלז לחזק ידים רפות בסבר פני אהבה וחבה, וביראתו את ה' האריך ימים ומת בשיבה טובה, כ"ד תשרי שנת תקצ"א, ויפה תארוהו בקצרה במחוג על מצבתו:

אלופי ישראל ומלאכי האל יחד פה מר יבכיון
רק בדממה לשונם נאלמה ולקונן כולם יבעיון
יודעי בינה תחת נהי וקינה חק זה לכם יהי
הזכירו אך אותו והנה תהלתו ומותו. והנה כל נהי
לא יש פינה בכל עיר ומדינה לא הגיע שמה צדקתו
בגלל זאת, היום יקריב לו הלום כל איש מישראל דמעתו
בני בת עמנו שם בעירי קדשינו מרבים תאניה ואניה
דורש מחיתם איך עזב אותם ונחרב מקדשם שלישיה

ומה גם תִּעֲנה לישא המדינה וכל הגולה סביבותיה
בבכי וזעקה תקונן גם צדקה מה תעשה היום לענייה
עמלו בתורתו טובו וענותו אין מקום פה להגידו
ר״ב תגמוליו והמון מעלליו יעמדו לביתו ולבן יחידי

ה״ה כבוד אבי הרב המופלג בתורה וביראת ה׳ טהורה
הגביר הצדיק המפורסם בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים
הי חסיד הי עניו צדיק צדקות אהב. נדיב נדיבות
יעץ כבוד מהור״ר אריה ליב בהגביר הצדיק
המפורסם מהור״ר דוב בער זלה״ה. ושקעה לנו שמשו
ביום כ״ד תשרי. שנת תקצ״א לפ״ק תנצבה

ולהרב ר׳ אריה ליב *) היה בן יחיד פרי צדיק עץ חיים הרב המופלג העניו שוע ונדיב מהור״ר יעקב יעקעל. אשר נסע לעיר פאלאנגי לרחוץ בים להתרפאות וימת שם (תשעה באב) תקצ״ח והוא כבן ששים. והדברים אשר שמו בפי מצבתו כתובים בספר שירי שפת קדש ח״ב, לידידי הרב החכם המשורר הנעלה מהור״ר אברהם דוב בער לעבענזאהן.

ואחיו של הרב מהור״ר אריה ליב הצעיר ממנו לימים והמתדמה לו בצדקה וענוה הרב מהור״ר צבי הירש. הקדימו לבוא בסתר עליון, ומת על פניו בשנת תקע״ז ומתואר על מצבתו: הרב הצדיק תם וישר ומפורסם כש״ת מהור״ר צבי הירש, וי״נ ב׳ כ׳ אייר צדיק באמונתו יחיה לפ״ק **).

---

*) אחד מחתניו היה הרב הגדול בתורה וביראה והמפורסם בעבודתו התמה אשר עבד את בני עמו בכלל ובפרט כל ימיו, מהור״ר חיים נחמן פרנס ז״ל, בהרב מהור״ר משה פרץ. שהיה מקודם חתן הרב הגאון המפורסם מהור״ר אפרים זלמן מרגליות, אשר התכבד בו וביחוסו, בהקדמתו לספר מגלה עמוקות על התורה להגאון החסיד מהור״ר נתן שפירא שהוציא לאור בשנת תקנ״ה לעמבערג. ואומר עליו שהוא מצד אביו מבני בניו של הגאון החסיד מהור״ר נתן שפירא מקראקא, בעל מגלה עמוקות. ומצד אמו נין ונכד להגאון המפורסם מהור״ר נפתלי כ״ץ, אב״ד דק״ק פפ״ד, ומת הרב ר׳ חיים נחמן פרנס זקן ושבע ימים ח׳ ניסן שנת תרי״ד.

**) הרב הזה הניח אחריו ברכה בן נוצר תורה והולך בדרכי אבותיו הקדושים. מהור״ר אברהם יקותיאל זלמן ומנוחת כבודו אצל הרב הצדיק מהור״ר יהושע בהרב הצדיק מהור״ר שלום המ״ץ הנזכר. ומצבתו אומרת —

אם למלכי מרום דמית   וכל חמדת תבל בזית
אבול ושתו ועדנים מאסת   אך בצוף נועם ה׳ חשקת

§ 117) **ועל טוב יזכר שם החכמים המשכילים המפוארים, אשר היו** שלמים עם בית ישראל, נתנו כבוד לחרמה, **ותפארת לאחיהם בעיני גדולי** השרים **איש איש כערכו.**

א) הגביר המפורסם החכם השלם המשכיל המפואר מהור"ר **שמשון** **בהרב** הגדול מהור"ר **אברהם** אב"ד דק"ק זוואהיל, חתן הנגיד **מהור"ר** **אליה** דיקער מצאתיו חתום בין נכבדי קהלתנו בפנקס החתומים **של הרב** מהור"ר שלמה מדובנא, בשנת תקמ"ג, ובשנת תקס"ט בין יחידי סגולה **דקהלתנו על** המכתבים שנכתבו בקול קורא לתמוך ישיבת הגאון הגדול מהו' חיים מוולאזין, שנדפסו בשנת תקע"ו. הוא היה הראשון אשר יסד בווילנא **בית** מסחור להלואה (באנק), אשר גדל כבודו בימים ההם מאד, וכמעט כל סוחרי מדינתנו חכו לעזרתו ועצתו. מופלג בחכמה, מהיר לדבר צחות בכמה לשונות בצרפתית, ואנגלית, וכדומה. ומצוין בחכמת החשבון ומערכת ספרי המסחור, ומלאכת ביתו כאחד השועים והאפרתים, עם כל זאת היה **לבבו** שלם עם עמו ומשתתף בעסקי הכלל. מת בשנת תקפ"ד ומן הנאמר **על** מצבתו.

אב בחכמה בכל עצה ותבונה
בעד עמו היה למחסה ולמגנה
רוזני עמים פניו לא השיבו ריקנה
מבלי זרע נפשו שבה למעונה
פ"נ אתו"י חכם ונבון פאר הדור ונזר
הגבירים, ידו היתה פתוחה לעניים
מלחמו נתן לרעבים, ה"ה הרבני
הראש המופלא מהור"ר **שמשון**
בהרב המאוה"ג מהור"ר **אברהם**
זלה"ה הרב דק"ק זוואהיל. וי"נ
ט"ו מר חשון שנת תקפ"ד תנצבה

ב) הרב החכם המפורסם הרופא המובהק הגביר מהור"ר **יעקב** במהו' **שלום הכהן ליבאשיץ**. מראשי חכמי הרופאים בקהלתנו **בהיות עוד**

חיש מבן אדם איך גועת   איך בצום כחך כלית
עד גיעת ובית אל עלית.

ה"ה הרב המופלג בתורה ויראה אדם כי ימות באהל ה' מהור"ר **א ב ר ה ם י ק ו ת י א ל,** ז ל מ ן בהרב הצדיק חסיד ועניו מהור"ר צ ב י ה י ר ש ז"ל, וי"נ יום א' ג' כסליו, שנת ת"ר לפ"ק

האונווערזיטעט על תלו, נולד תק"א, ולמד בבית מדרש החכמות בהאללי, ושם התעטר בכתר הרפואה, ויבוא לקרית המלוכה פיטרבורג, ולא עלתה בידו להתישב. ויבוא לווילנא בעצת החכם המפואר מהור"ר אברהם גארדאן הנ"ל (§ 93 י"ג). אשר מצאו בדרך, וימצא הרופא, התר למצוא לו מניחה חן בעיניו, וחסד גדול עשה החכם גארדאן את החכם ליבאשיץ בראשית ימי בואו לווילנא, לתת לו אכסניא, ולפרסם את חכמתו, וישתקע ליבאשיץ בקהלתנו וישב בה עד עד יום מותו, וחכמת החכם הזה עשתה לה כנפים, להגביה עוף כמעט על כל חכמי הרופאים בווילנא, אשר הודו על האמת ויכבדוהו כבוד גדול, ושמעתי מפי מגידי אמת כי בנסוע הרופא המפורסם פראפעסאר **פראנק** הראשון מווילנא, שאלוהו יודעיו על יד מי תעזבנו אדונינו בלכתך מעמנו ומי יעמוד לנו? ויען על ה' והיהודי (Deus et Judeus). ומשך חכמתו הביא לו עושר גדול, ומצאנו בו חכמה וגדולה במקום אחד, ונוסף על חכמתו ברפואה היה חכם בכל חכמה וידיעה, בעל שכל ישר וחריף, ומדיני גדול. פרסום חכמתו ועשרו לא הניאו את לבבו מאהבת עמו וחכמיו. נשא בעול הצבור לכל צרכיו, בעצה ובכסף ביד הנדיבים הגדולים, והראה אהבה וחבה לגדולי העיר, משתתף בצערן של ישראל, וספרו לי מרואי פניו כי לעת זקנתו כאשר כהו עיניו, היתה בתו המלומדת הגדולה קוראת לפניו קורות מלחמת היהודים, וחורבן ירושלים, בספרי יאזעפום פלאוויס בימי בין המצרים. החכמה תחיה בעליה, והאריכה ימיו עד לשמונים ושש שנה, ובתומת מישרים מסר נפשו ביד הרופא לכל בשר לפני מותו. יום י"ג שבט שנת תקפ"ז.

ג) בקהל החכמים המשכילים אשר עשו להם שם בקהלתנו, ינוח כביד הרבני החכם המפורסם מהור"ר **יהודא אשר** במהור"ר **מנחם גינצבורג** מסלאנט, אחד המיוחדים ממוקירי שפת קדשינו ויודעי חין ערכה, סופר מהיר ונפלא על טהרת הלשון, חכם גדול בחכמות וידיעות שונות וביחוד בחכמות הלמודיות, וחבר בזה כמה חבורים אשר נשארו בכ"י. הוא אביו של הרב החכם הסופר הגדול והמפורסם ידיד נפשי המנוח מהור"ר מ ר ד כ י א ה ר ן ג י נ צ ב ו ר ג ז"ל, אשר תורת אביו היתה בקרבו והפליא לעשות לתת לשפתנו הקדומה תפארת הלשונות החיות, ולהוציא לאור ספרים יקרי הערך, ועל היותר לעורר את האהבה אל שפתינו הקדושה בלב משכילי עמנו *), ויעל יהודא מאת אחיו יום א' סיון שנת תקפ"ג וזאת המצבה הוקמה עליו.

*) הרב היקר הזה מת בטרם בוא עת ט"ו מרחשוון בשנת **תר"ז**, ונספד כהלכה גם ע"י ידידי הרב החכם הגדול מהור"ר אברהם דוב בער לעבענזאהן שני פעמים ונדפס הספדו בשם **קינת סופרים**, וגם אנכי הספדתיו, והספידו נמצא אצלי בכ"י בשם **איה סופר**.

יפעת המעללים כשרון המפעלים אימו
הוד החכמה והדר התבונות חלפו ואינמו
דמו מכיריו מטו מיודעיו חזו פנימו
איככה נהיית ונחלית, תמול דברת אלימו
שאפו רוח משפת קדשיך נטפת עלימו
רבות עשית ליודעיך בצרפיך מבטא שפתמו
בנתיב נעלם בלשון הנבואה תביאמו ותטעמו
מנת חלקך וגורלך שם ערוכה ושמורה
חבוש פניך בטמון עד בואכה אשורה
מהר תחי נפשך בצרור החיים צרורה,
ה"ה הרבני המשכיל החכם הישיש
הנכבד מהור"ר יהודא אשר במהור"ר
מנחם מסאלאנט אשר עזב את הארץ
ביום א' א' ר"ח סיון שנת תקפ"ג לפ"ק:

118) בין הציונים לנפשות גדולי קהלתנו מצאנו ראוי, שיבוא גם זכר כמה חכמים מופלאים בתורה אשר רגליהם ערבו בעדיהם להוליכם לעירנו למצוא מנוחה בעפרות קדש, בית מועד לנכבדינו ומהנודעים לנו.

א) הרב המפורסם ומופלג בתורה וביראה מהור"ר **בנימין זאב וואלף** במהור"ר **אריה ליב** מנישוויעז, אשר הרביץ תורה בעירו בישיבה גדולה, ומן הנאמר על מצבתו הנמצאת בשירי שפת קדש ח"א:

זהר אור מולדתך מחמד כל עין
אחריך בנימן בעממיך עוד אין
בתורה מי יורה ומי יגדיל תושיה
ואיה אב לתלמידים פרחי גפן פוריה
ביראת אל ואהבתו מי זה ידמה אליך
נדבות לבך מי יגיד מי ימלל פעליך.
וי"נ ה' אדר שנת תקפ"ה:

ב) הרב הגדול בתורה ויראה מהור"ר **דוב בער** במהור"ר **יעקב** מ"מ ומ"ץ בכמה קהלות, השאיר אחריו בכ"י כמה חבורים בהלכה ודרוש,

ראיתים ביד בנו הרב המובהק מהור"ר גימפל נ"י אב"ד דק"ק ראזני. ומן הנאמר על מצבתו:

זה ציון להרב הגדול בתורה ויראה
נאה דורש ומקיים מהו' דוב בער
במהור"ר יעקב מ"מ ומ"ץ דק"ק
קארעליטש ליובטש ואוטיאן
נפטר ט"ו שבט שנת תקפ"ט תנצבה

ג) הרב המופלג הגדול בתורה מהור"ר אריה ליב זאב וואלף במהור"ר יוסף מק"ק מיר, ומקצת שבחיו הנאמרים על מצבתו:

בימי הנעורים הפליא מעשהו בתורת ה' ויראתו
נטה ידו להגביר חיל לולי הו־טב לאדמתו
יום המות איך כבית נר מאיר באש דת אלהים
ואיך פרשת רשתך לרגלי צדיק מתהלך בין הגבוהים
ה"ה אב בחכמה ורך בשנים מגזע ישישים גדולים
ורמים, יגע בתורה לילות כימים וי"נ: שנת תק"פ.

ד) „הרב החריף ובקי המפורסם בתורה ויראה מהו' שמעון בהרבני המופלא מהור"ר שבתי זלה"ה מ"מ ומ"ץ דק"ק קראק הסמוך לקידאן, וי"נ ביום א', ד' תמוז שנת מתקן לו" (מצבה) תקפ"ב:

ה) הרב המופלג בתורה וביראת הטא מהור"ר אריה ליב במהור"ר משה מ"ץ דסארקוסצינא סמוך ללובאקא וי"נ כ"ה ניסן תקפ"ה.

§ 119) עוד ראינו להזכיר שמות חכמים מהשיבי קהלתנו, הראוים לעמוד אצל חופת כבוד המפורסמים שדברנו אודותם בדור הזה, איש איש כערכו, והם.

א) הרבני הראש הנגיד הנדיב מהור"ר מאיר במהור"ר רפאל נכד הגאון בעל סדר הדורות, המיוחד במנין החסידים החדשים אשר קבעו מסמרות בקהלתנו, נאחז בסבך המהלוקת שפרצה בעירנו, אחרי מות הגר"א שרמזנו אליה למעלה (§ 107 ד) מת ערך תקע"ה. ב) „האברך המופלג בתורה מגזע יחוסי ארץ וכל ימיו בעבודת ה' מהור"ר אלעזר שבתי בן המנוח המופלג מהור"ר משה רוקח. וי"נ ש"ק כ"א טבת תק"פ" (מצבה). „והר"ר משה רוקח היה נכד הגאון המפורסם מהור"ר יעקב עמדין, וחתן הרב המפורסם

מהור"ר אליעזר ב"ר חיים ב"ר שבתי הנזכר לעיל (שם י"א). ג) „ציון לנפש אדם כי ימות באהל של תורה ה"ה הרבני המופלג חריף ושנון אי"א האברך מהור"ר יעקב זלל"ה בהרבני המופלג מהור"ר משה מדרויע וי"נ כ"ה תמוז תקפ"א" (מצבה). ד) „הרב מהור"ר מאיר במהור"ר שלמה זלמן „מאיר עיני תלמידיו בתורתו, בן קשת לא יבריחנו סברתו. וי"נ ג' חוה"פ תקפ"ב" (מצבה). והוא הנודע בשם ר' מאיר אנטעקאליער מגדולי המלמדים להועיל והעמיד תלמידים הרבה מורי הוראה בישראל. ה) המופלג בתורה ויראה זקן ושבע ימים בעמלה של תורה יום ולילה מהור"ר שמעון במהור"ר שמואל מסמארגאן ט"ז אדר תקפ"ב" (מצבה). ו) „ומרדכי יצא מלפני וכו' הוא מרדכי בלשן שיודע בכל לשון מקרא משנה גמרא ואגדה, הרבני הישיש וי"א מהור"ר מרדכי במהור"ר דוד אלשאנער כ"א אדר שני תקפ"ו" (מצבה). ז) „הרבני המופלג העניו מהור"ר יהודא ליב במהור"ר אברהם סג"ל מפוזנא, כ"ד סיון תקפ"ו (מצבה), „והוא רב מפורסם וצדיק. ח) „התורני מופלג במעשים, רודף צדק, עסקן במצות, משמש צדיקים מהור"ר יוסף ישראל במהור"ר פסח משניפישאק ב' אדר הקפ"ה" (מצבה). ט) „התורני המופלג הנגיד הנכבד מהור"ר יהודא ליב ב"ר משה זאלקינד איש אמונים שומר תורה, ישר ותמים נכבד ועניו. הוגה בתורת אלהים לילות כימים" (מצבה) ח' ניסן תקפ"ח.

יא) בקהל מחברי קהלתנו יבוא זכר המופלג בתורה עניו ושפל רוח המדקדק הגדול מהור"ר יעקב במהורי"ל מהוראדנא, הוא הוציא לאור בווילנא ספר צוהר התיבה להרב המדקדק כהר"ר שלמה זלמן הענע בשנת לתקן (תק"פ) בתוספות באורים והערות ותשובות למשיגים, ואיזה לקוטי תורה ואכל לחם עוני משכר למוד חכמת הדקדוק בספר צוהר התיבה עם תלמידים (נפטר ג' סיון) תר"א והוא אחיו של הרב הגדול בתורה בנגלה ונסתר צדיק ועניו מהור"ר אברהם במהורי"ל מהוראדנא, (שמת בשנת תר"ג י"ט אדר שני).

נשמט מדור הקודם

א) הרב ר' אליהו במהור"ר אליעזר „ויעל אליהו השמימה ותלמודו בידו יומם ולילה לא פסק פומיה מגירסא המופלג ובקי בכל חדרי תורה, ה"ה א"מ מהור"ר אליהו באמ"ז מהור"ר אליעזר ח"ר שמעון וי"נ ח"י אייר תקס"ו" ב) „ה"ה המופלג בתורה ויראה האברך ומושלם מהור"ר מ ש ו ל ם פ י י ב ו ש בהרב המפורסם מהור"ר מנחם מענדל זלל"ה אב"ד דק"ק ראוונע מק"ק בראד וי"נ כ' סיון תקס"ט" (מצבה) והוא היה חתנו של הרב הצדיק הגביר מהור"ר אריה ליב בהרב מהור"ר דוב בער, הנזכר לעיל. ג) „בן טובים מגדולי הנסיכים, שפע טל של תורה עליו כרוכים המופלג בתורה

מהור"ר **יצחק** במהור"ר שבתי שעפטיל חתן **ר' שואל** שיסקעס וי"נ **ב'** חוה"מ פסח תקס"ב" (מצבה). ד) „הרבני האברך המופלג מהור"ר **חיים** **צבי** במהור"ר משה רוקח, וי"נ י"ג כסלו תקע"ב ואצלו הרבני האברך המופלג מהור"ר **דוב** בהרב המופלג מהור"ר שמואל רובזעוויצער, וי"נ ד' סוכות תקע"ג" ועל שניהם נאמר: יום וליל היו עוסקים בתורת אלהינו. — והרב ר' שמואל רובזעוויצער הוא אחד המיוחדים בגדולי ווילנא, חברו של הגאון מהור"ר ליבלי רומשיסקער:

חתימה

עד הנה עזרני ה׳ לאסוף זכרונות הגאונים החסידים החכמים אשר האירו על יושבי ווילנא מאז היותה לעיר ואם בישראל, ולא עזבנו חסדיו להוציא לאור תעלומות חכמת חכמים וצדקת צדיקים, למען דעת מעלת המעולים האלה ולשום להם שם ושארית, ולמען השיב אל לב לאלף אורחותם לדבקה בם, כן לא יעזבנו, ויתן לדברינו המעטים מהלכים בלבות הישרים המשכילים על דבר אמת באמת.

ואני טרם אצא מאת פני הקריה הנאמנה, וטרם אפרד מאת הקדושים נקבצו ובאו בחומותיה, אמרתי אדבר נא דברי אשר רחש לבי, בקרבי אל יסוד הבנין ובהכין את נפשי אל המלאכה אשר כליתיה כמעט בעזר ה׳, שאוני קדושי עליון וישאני עושני.

נשמות טהורות מתלוננות בצל שדי! בהשתטחי על קברות הגויות אשר היו לכן למעון ולמקדש מעט בהתהלכן בארץ החיים העוברים, לשמוע דבר מפי העדים האלמים הנצבים מצבת אבן ועץ על פתחיהם, ובנשאי עין להתבונן עדיכם ועל המעשה אשר עשיתן תחת השמש, חרדתי חרדת קדש והתפלצו יצורי, כי מי אנכי ארהיב עז בנפשי להביט בזהר האור המופיע מבין הערפל אשר סביבותיכן סכות! ומה כחי כי איחל לערוך לכן דמות למראה עין בשר, ולתאר את כשרון המעללים במחוגת תבונתי! לפי אשר שמעה אזני שמץ מה והתבוננתי על אחד אחד מהם, — עודני שוכב מרעיד מחבק אבני קברות עולמים מחונן עפרם, ולבי נתר ממקומו על החפץ הנמהר אשר התעורר בי — ורוח מבינתי יעננני בקול דממה דקה: הן הקדושים האלה ממקום שעשועם באור פני עליון, יעירו על קניהם פה בארץ ועל גוזליהם ירחפו, ואדירי כל חפצם להאציל עליהם מרוח קדשם, להעירם לטוב ולתושיה כאשר פעלו המה בתבל ארצה, והיה אם כן דבר גבורות חין ערכם, זכרון מעשיהם הישרים למנוחה לפניהם כי יעירו ויעוררו בלב המבינים את האהבה להדמות אליהם, וכבר נשאו ונעלו הנשמות הטהורות האלה מקצוף עליך ומגעור בך אם תוסיף והרב כבודם עמך, או תגרע ותחסיר מערכם, אם אך בתומך תלך לא תדע רהב ולא לפניך חנף יבוא.

הקשבתי ואשמע ואבין בדברים, מה רב טוב צפון בספר זכרון מעשי

גדולי החכמים והחסידים, כי בשוות לנגדנו הכחות הנפלאות אשר נטע אלהי כל בשר ורוח בנפשות בחיריו, ותחז עיננו עד כמה תוכל הנפש להעלות אבר ולהגביה עוף למרומי חביון עזו, עם נטל החול א״ר עליה; אם נלמוד לדעת הדר האור הזרוע בשכל, ושלהבת האש היוקדת על מזבח הלב, תבהל ותחרד הנפש למחזה עצמה ורב כחה, הנתן לה מאת אשר אין חקר לתבונתו ואין תכלה לקדושתו, תלבש גאות תתאזר עז להנשא לעומתם; ובהשפילה לראות על סתר מדרגתה, כמה היא רחוקה ממטרתה, ומה מנה יהלוך בערך העז והעצומות הנתן לה, תרגז תחתיה על עצלותה ושפלות ידיה, התנער ותקום, כזאת תבוננו תולדת גדולינו, ומתורתה תלמדינו. והיה אם יהיו דברינו המעטים הדלים והרזים, מלמדים להועיל, הנה שכרי אתי ופעולתי לפני הנפשות הקדושות, הבאתי זכרון מעלליהם להחיות החפצים בחיי אמת. —

קמתי מכרוע על ברכי החלפתי כח ואני תפלה, כי ישלח ה׳ אורו ואמתו לפני להנחני דרך אמת, שלא אכשל בלשוני, ויהיו לרצון אמרי פי לפני הקדושים אשר אשא שמותם על שפתי ובחסדו ישפיך עליהם רוח חן ותחנונים בעיני הקוראים המבינים. וענתה בי עבודתי מחר בשובי אל צרור החיים ותהי לי לעדה לפני קדושי משבני עליון, ולא יחשבו אתי, כי באמונה אני עושה.

הוספות ותקונים

א) דף 62 בענין הגאון רבי (יהודה) ליווא ב"ר בצלאל. עיין מה שכתב עליו הגאון חכם דורנו מהור"ר שלמה יהודא רפאפורט בהקדמתו לספר גל עד. שלא נמצא בספרי (מהר"ל), זכר שהתעסק בחכמת הקבלה, וכן לא נזכר מזה במצבתו (הנעתקת בספו גלעד סימן 8). והנה בטורים הראשונים של מצבתו נאמר.

אריה דבי עילאה ותתאה גבר

עייל בבר ובלא ב ר . . .

כל פרדס נכנס בשלום ועבר.

ולדעתנו יש להוכיח מזה כי עסק גם בחכמת החקירה והפלסופיא הדתית הנקראת כפי רוב חכמי ישראל בשם פרד"ס. וכבר נודע מאמרם על רבי עקיבא "שנכנס לפרדס בשלום ויצא בשלום", והמובן בו. ואולם הלשון כ ל פ ר ד ס יורה ג"כ על ארבעה הלקי הפירוש לתורה הנקראים ג"כ בשם זה, ויהיה במשמעו כי עבר גם בחכמת הסוד וצ"ע. ימה נעמו אמרי יושר מהגאון שי"ר, בדבר הגולם המיוחס לרבינו יהודא זה וז"ל: אולם גולם לא היה מיציר כפיו של רבינו יהודא ז"ל, ולא בו הראה הכמתו הגדולה כי אם בחלופו בחכם גדול וגאון תפארת ישראל, הוא תלמידו הרב בעל תוספת יום טוב ז"ל. אשר הלך בכל דרכיו ולא מש מנתיבותיו כן ביושר שכל נפלא בהלכות המשנה והתלמוד וכן בלמודי חכמות שונות ומוסר השכל כאשר נודע לכל מבין בספריו. עכ"ל:

ב) דף 63 הגאון מהור"ר מאיר מלובלין חתנו של הג"מ יצחק הכהן, חתן הג"מ הר"ל מפראג. כתבתי לפי דעת הרב בעל שם הגדולים ונשמט ממני בעת כתבי. מה שהעיר על זה ידידי הרב החכם מהור"ר יצחק אייזיק בן יעקב בהגהותיו לספר שם הגדולים שהוציא בווילנא, שחותנו של מהר"ם לובלין הוא הג"מ יצחק אחד מרבני קראקא בזמן הרמ"א (עיי"ש):

ג) דף 71 בני הגאון המקובל וכו' ר' נתן שפירא. — כו' מהור"ר פייבש מק"ק ווילנא, כן חתמו א"ע בהקדמותיהם לספר מגלה עמוקות דפוס זאלקווי, אבל תמורת זה בנוסחאות דפוסים אחרים נמצא מק"ק ווינא ולא יכולתי לברר.

ד) דף 81 לחבורי הש"ך יש להוסיף שחבר דרוש על פסקא של כמה מעלות טובות בהגדה של פסח, נדפס זה מקרוב בספר כרם שלמה על היו"ד להרב מהור"ר שלמה האאם אב"ד דק"ק דרעזניץ (פרעסבורג ת"ר).

ה) דף 82 שורה אחרונה לזכרון לפני ה' תמיד באן צריך להיות ההערה הקטנה הנמצאה בשגגת הדפוס מע"ל. אשר זה לשונה: כן הוא בהעתק של החכם ביק והנראה שצריך להיות: אדוני.

ו) דף 102 (§ 34) בענין הגאון מהור"ר משה קרעמער. נמצאה הסכמתו על ספר דברי חכמים משנת תל"ט בוועד ק"ק חאמסק (הראני ידידי הרבני היקר מהור"ר הלל נח נ"י). ובפרט יום מותו צריך לתקן על המצבה יום כ' ך' חשוון.

ז) דף 104 (§ 37) בענין הגאון מהור"ר הלל, נמצאה הסכמתו על ספר דברי הכמים משנת תנ"א בוועד ק"ק חאמסק, ונחתם חונה פ"ק ווילנא. וא"כ היה בווילנא כנראה מיד אחרי הגאון מהור"ר משה קרעמער, שמת בשנת קמ"ח. (הראני ידידי הנ"ל).

ח) דף 88 כוף § 21) והגאון מהור"ר נחום שחבר ספר מאה ברכות חסר: ובנו של הג"מ נחום מהור"ר שלום שכנא חבר ספר מאה ברכות,

ט) דף 95 הקצין המנהיג מהור"ר וואלף בהחכם מהור"ר יצחק ביינש מקראקא צ"ל בונמיש.

י) דף 110 § 47) ועוד בן שני היה לר' עזריאל ושמו מהור"ר נפתלי, אשר יצא גם הוא כאביו ואחיו מווילנא והקים דפוס בקוסטאנטינה, ומהספרים הנדפסים נודע לנו שו"ת מגיד מראשית להג"מ מהר"ר חיים אלפאנדרי בשנת כי כל ישעי (ת"ע) וכפר עדות ביהוסף להג"מ מהור"ר יוסף אלמושנינו שנת תע"ו, (העירני ע"ז ידידי מהרה"נ הנ"ל).

יא) — 115 § 52) בזמן התמנות הגאון מהור"ר יהושע העשיל. כפי שנראה מפנקס ישן ע"ד המחלוקת עם האב"ד מהור"ש, היתה קהלתנו משנת תס"ט אחרי צאת האב"ד מהור"ר ברוך כהנא עד שנת תע"ב בלא רב, ובשנה זו נתקבל הגאון מהור"ר יהושע העשיל, כפי הע"ב מיום ב' דחוה"מ פסח. וא"כ היה רב בווילנא שלשים ושבע שנה.

יב) דף 118. וזה מקרוב נדפס ספר תשובת שמואל להרב הגאון מהור"ר שמואל אב"ד דק"ק אמדור בגליל הוראדנא ונמצא שם תשובה מהרב הגאון מהור"ר אריה ליב שפירא משנת תקי"ד.

יג) דף 125. ב) הרב מהור"ר צבי הירש וכו' שנת מותו הוא תקל"א.

יד) דף 127 שורה ו' ונכדו צ"ל ונכדי

טו) דף 129. שורה ו' במצבה אבי אבי צ"ל אבי עזר.

טז) דף — שורה כ', והיה הרב ר' ליב בלאך מחותנו, צ"ל גיסו.

יז) דף 142. בכתב הרבנות של הגאון האב"ד מהור"ר שמואל חסרו איזה מלות מפני יושן הכתב שבא לידי ואחר הדפסתו בא לידי העתק יחר ועל פיו מלאתי את החסרים: שורה ד' זקניני.. צ"ל וכו' יושבי — שורה ו' לא אלמן... צ"ל הנמצא כזה איש אשר רוח — שורה כ' חפצים... צ"ל חפץ טוב — שורה י"ג ומטה עוז... צ"ל מציון.

יח) דף שם שורה כ"ו מאורי אור. צ"ל מאורי אש.

יט) לסימן § 65 אחרי הדפיסי את דבר שמואל האב"ד דקהלתנו בא לידי פנקס ישן מועתקים בו כתבים וענינים רבים הנוגעים לתולדות הרב הזה ולהמחלוקת שהיתה עמו, ע"כ אמרתי להוסיף איזה דברים משם לשלימות המלאכה.

א) בשנת תק"ה בשתים או שלש שנים אחר חתונתו התנדב הרב לתת לקופת הקהל לכלוק בעלי חובות הקהלה שש עשרה מאות זהובים, ובעבור זה נתמנה „הרבני מהור"ר שמואל" לדיין קבוע בקהלתנו כל ימי חייו לישב במושב זקנים עדת ה"ה התורנים הדיינים הנהוגים להיות פה קהלתנו יצ"ו בכל הכנסה וחלוקת כבוד השייכים לה"ה הדיינים דק"ק יצ"ו, דהיינו שיהיה הרבני מהור"ר שמואל דיין נוסף על שנים עשר דיינים הנהוגים להיות פה קהלתנו יצ"ו, "וכו' (עלה במוכבד הפרנסים) ובתוקף הגאון האב"ד מו"ה העשיל ובית דינו ע"ז, מכונה הרב" גבר כגוברין ובר גבה היניק האלוף המרומם התורני הרבני

ב) מן הרשימה הנעשית נידון קבלת הרבנות של הרב ראינו להעתיק איזה סימנים. סימן ג') שהקאנסענש של הדוכס יר"ה יהיה נכתב ונחתם על שם הגאון מהור"ר שמואל מהיום על כל ימי חייו ויהי מבואר בהקאנסענש זכו שנותן רשות שיהיה המינוי הרב מהור"ר יסו"ד במקומו כמשך שתים או שלש שנים במקום רב וכו' עד שיהיה חתנו הגאון יצ"ו ראוי להוראה ובמשך הנ"ל יהי כי הכנסות והדור כבוד להרב מהו"ר יסו"ד שיקבל הרב מהו' יסו"ד ארבעה ועשרים אלפים זהובים פוליש במזומנים — סימן ט"ו), משך שליש שנים מהתחלת הרבנות בשעה שיסע הגאון מהור"ש לאביו הרב המאוה"ג הגאון מהור"ר אביגדור נ"י לדלית מתורתו או לשארי מקומות או שיהי' פה ק"ק יצ"ו יהיה חמיו ה"ה הרב מהו' יסוד במקומו על אופנים דלמטה: דהיינו שלא ינהוג ח"ו ברבנות דק"ק יצ"ו בקהלה מפוארה כזו וחלילה לו לפסוק על עם קדש מעל הרבנים המופלגים שבתיבה ואצ"ל שהלילה לו לקרות בשם רב דק"ק יצ"ו רק בשמו הראשון: הרב מהור"ר יסו"ד דק"ק יצ"ו רק בזאת נאות לו להרב מהור"ר יסו"ד הנ"ל, שבאשר שראה ראינו מגודל פעולותיו לטובת כלל קהלתנו יצ"ו שמיעודו ועד עתה בגיפו ובממונו, ממש שמשים נפשו בכפו בעסקי הקהלה יצ"ו וגם לרבות שהוא יודע בטיב עסקי הקהלה אזי מהראוי ונכון לכבדו במשך שתים או שליש

טנים כו' להיות במקום רב לא בעסקי הוראות וכו' רק בעסקי הקהלה וכו' . סימן י"ז . שמחויבים אלופי הקהל לסלק ולפצות את הרב יסו"ד יחתנו הגאון מכל ערעור וטוען וכו' מחמת הקצין מהו' גדלי' סגל וכו' ומחמת התנו הרב הגדול מהור"ר נחמן כ"ץ . ואצ"ל שמחויבים אלופי הקהל להשיג פסק משלש קהלות ראשיות שאין למהור"ר גדליה והתנו שום דו"ד וכו' על הרב יסו"ד וחתנו הגאון מחמת קבלות הרבנות וכן שאין להרב הגאון כהור"ר מ א י ר אב"ד בק"ק ווילנא גם כן שום דין ודברים על הנקובים הנ"ל וכו'.

ג) ובכתב של אלופי רוזני הקהל דק"ק יצ"ו אל רוזני הקהלות הראשיות ואל האב"ד שלהם בענין הנ"ל נאמר „בנידון קבלת הרב בחירף העבר. ראו גם, הרימו קול. הניפו יד, ויבואו פתחי נדיבים בשער בת רבים בקהלתנו יצ"ו שלוחים ואגרות, הכל מגאוני ארץ רבנן קשישאי באים ממרחק מקצה הארץ וכו' אשר אוו למושב להם בקהלתנו להיותם מרביצי תורה בקהלתנו וכו' וכל אנשי העיר ופני העיר דק"ק יצ"ו היו במעשה הזאת ראשונה שכבוד הגאון הגדול מהור"ר שמואל יהיה נ"ב"ד ור"מ בקהלתנו, וחותנו הרב המפורסם במעלותיו וכו' כבוד הרב מהור"ר יסו"ד היתה ידו עם מעלת הרבנים האדירים הנזכרים וכו'. והגאון הגדול מהור"ש שדבר בקדשו שהוא מהנמנע להיות מנושא וכו' והרב יסו"ד הידוע במעלתו ותהלתו פעל ועשה גם אצל השררה והכניס א"ע בעובי הקורה להסב הרבנות לאיש אחר ורצה לבזבז ע"ז הון עתק, והכל מחמת שידעו שסוף הכבוד לבוא. שהגאון מהור"ר שמואל צעיר לימים קנקן חדש מלא ישן כידוע ומפורסם, כל רואיו יכירו כי הוא ראש וראשון ואב בכל החכמות לשמע אוזן ישמעו לו גודל חריפותו ובקיאותו, ובוודאי בהגיע תור וזמן שיאריך ימים, מאליו יעלה מעלה וכו' ועשה פרי יפה תאר קרא ה' שמו שם משמואל הולך וגדול וכו'. מטעם זה הרחיקו נדוד מהכבוד וכו' אך אהבה מקלקלת השירה, וחלו פניהם רבים וכן שלמים השכימו והעריבו לפתח בתיהם וכו ומחמת זה נתרצו וכו' להיות מתמנה לאב"ד ור"מ דקהלתנו וכו' עפ"י הפנקסים שבינינו. והנה אחד מהפנקסים שהתחייבנו א"ע נגד הגאון מהור"ש לפצית אותו מכל ערעור וכו' מחמת הרב המאוה"ג מהור"ר נ ח מ ן כ"ץ, שבידו חבילות כתבים מאתנו ואין בהם שום ממש, כי הכל נעשה על תנאי וכו', ולא נתקיים לא מיניה ולא מקצתיה וכו', ואף שלפי דעת הרב המאור הגדול מהור"ר מ א י ר נ"י האב"ד ור"מ דגליל ווילנא יצ"ו היה לו איזה טענית בנדון קבלת הרבנות דקהלתנו, בכן באנו להודיע שאחר גמר מצוי משפט וגם דין וכו' נראה שאין בדבריו ממש, גם בהכתב פטור שנתן הרב המאה"ג מהר"מ נ"י להגאון מהורר"ש ולהותנו הרב מהור"ר יסו"ד וכו" מבואר שהרב המאה"ג מהור"מ בקש מרוזני הקהלות הראשיות שיותן תוקף על הפסק ועל הפשר ואל הפטור וכו'. — ר א ש ו ן ל י ר ח כ ס ל י ו תקו"א.

ד) בשנת תקכ"ח. התחילו שבעה טובי העיר בצרוף כמה אנשים להיות עוינים להגאון והכריחו אותו לוותר איזה פרטים מן הזכיות הנתנות לו בכתב הרבנות בעת שנתקבל, והתנו עמו תנאים חדשים. והאב"ד נשבע לקיים את כל דבריו. אכן אחרי כן הגיש משפטו לפני רוזני ונגידי דק"ק הוראדנא, כי היה אנוס בכל אשר עשה, ובקש שיגישו הקהל עצומותיהם לפני ב"ד ורוזני דק"ק הוראדנא, ובשנת תקל"א י"ד מנחם התרו גדולי ק"ק הוראדנא את פרנסי ווילנא לעמוד למשפט לפניהם, ואחרי רוב דחוים מצד הקהל נקרבו יחד למשפט, ויצא פסק דין משני כתות ב"ד דק"ק הוראדנא מיום ג' טבת תקל"א: שישוב הגאון לאיתן זכיותיו הראשונות באיומים וגזומים נוראים מאד כנגד מי שיסרב לקיים את דבריהם. —ועל פסק זה הסכים הגאון מהור"ר אברהם מבית קאצענעלנבוגין אב"ד דק"ק בריסק ובית דינו מיום יוד אייר תקל"א, והגאון מהור"ר שלמה זלמן ליפשיץ אב"ד דק"ק סלוצק ובית דינו ז' אייר תקל"א. אבל מתנגדי הגאון ערערו על הפסקים ולא רצו לקיימם באמרם שהטוענים שהיו מצד הקהל, עשו שלא באמונה ונתנו ידם עם האב"ד, גם לא היו נבררים לטוענים כלל עפ"י דעות נעלמות כתקון. וכו' והרבו לחרחר ריב עמו כמה שנים עד אשר נתפשרו בשנת תקל"ז. אבל גם הפשר הזה היה רק למראה, והחמה לא שככה בקרב לב מתנגדיו, אשר חרה אפם כי לא נשפט עמהם האב"ד לפני דייני ווילנא, אבל עפ"י זכות הרבנים מקדם (מוועד חאמסק בשנת ת"פ, הקריב דבריו לפנו קהלה ראשית אשר בחר לו. — והיו גחלי השנאה עוממות עד שנת תקמ"ה ואז יצאה ללהב, ואחרי גלגולי טענות והשתדלות מצד הקהל, כאשר הזמינו את האב"ד לבוא לחדר הקהל לעמוד למשפט עם מי שיש לו טענה כנגדו ותהי תשובתו"

שיותן לו דין תורה עפ״י זכיותיו ופסקיו וכו׳. נמנו להעבירו מ ר ב נ ו ת ו יום ד״ו שבט תקמ״ח. וגזרו חרמות על עוזרי הגאון שלא יעמדו לימין צדקו, אז פנה האב״ד אל הרוכס והפיק רצונו, שיבוא דברו לפני דייני סלוצק ואלופי הקהל בצרוף האב״ד דשם, וכבר נסע לסלוצק ומשם נשלחה התראה לווילנא, בין כה וכה השתדלו מתנגדיו להשיב את מחשבת הרוכס הראשונה וישלח קאמיסיאן לווילנא, להיות הם אדונים בדבר. והנה ימי חוה״מ פסח באו, הוא הזמן המוגבל לבחור ראשים ופרנסים הדשים כתקון מדי שנה בשנה עפ״י הקלפי, ואחרי התנגדות גדולה מצד הקהל, נעשה קלפי חדשה נבררו ראשים ופרנסים חדשים. ואח״כ טענו הראשים שעברו לפני הקאמיסיאן על הקלפי ועל הראשים ההדשים, ונעשה קלפי הדשה אז פרצה מהלוקת חדשה בין שלשה בתי הפרנסים, הישנים, האמצעים, והחדשים. ובין הצדדים השונים. ואז היו ימי העברה והזעם לאחינו בני ווילנא. — עד כאן הגיעו דברי הפנקס הישן שהזכרתי. ולא נמצא בו דבר עד שנת תק״ן:

ה) ומן המעט משנה ההיא נראה שהתפשרו הצדדים והאב״ד כמו שב לאיתנו, בעלה במוסכם מיום ט׳ תמוז תק״ן נאמר: המשולחים שיסעו לווארשי בעניני כלל הקהלה. באם שיעלה בידם להוציא מהכח אל הפועל לפטור את הבע״ב מיחידי הקהלה שהיו ראשים ומנהיגים מסלוק הסך ת״ק אלפים ויותר שנתחייבו עפ״י רעקרעט קאמיסיע אז מחויבים להשתדל שיותן רשות להוסיף להגאון מקופת פראווענטין הקהל דווקא נוסף על סך כ״ז זהובים הנתן לו עפ״י דעקרעט אסעסאריא עוד סך כ״ז זהובים כל שבוע, כל ימי חייו, ובאם תשיג יד המושלחים לפטור את היחידים שהיו ראשים ומנהיגים מן הסך העצום המגיע בקעניגסבערג וכו׳ ויבררו שבאותו הסך ההלואה סלק חובות יתנים של הקהל ולא מחמת המהלוקת הידועה, ישתדלו שיותן רשיון לאלופי הקהל לתת להגאון נוסף על השכירות עוד ארבע מאות אדומים וכו׳ — שוב עלה במוסכם האלופים שאחר שיגיע זמנו של הגאון לילך בדרך כל הארץ אזי יבנה ציון על קברו כמו כל קברי הגאנים הקודמים ששמשו בכתר הרבנות בווילנא.

כ) לדף 144 בענין ר׳ שמעון ב״ר וואלף. בפנקס הישן על דבר המהלוקת מצאתי עלה במוסכם מאלופי יחידי סגולה: איך שעמדו ככה אנשים וכו׳ ה״ה שמעון ב״ר וואלף, תנחום ב״ר פנחס, יצחק ב״ר ליב, ומריבים עם ה״ה הרוזנים ומכנים א״ע פליפאטענטין מגמין Pinnipotent Gminu) ע״כ אמרנו לבחור מאתנו שני אנשים ה״ה מהור״ר יחזקאל במהור״ר ליב ומהור״ר אבלי במהור״ר מנשה ויעמדו מאתנו לפני הקאמיסיע שקארבאווע ואסעסאריא לטעון נגדם שאין אנחנו מסכימים אתם ומתרצים על הריב נגד הרוזנים וכו׳ וחלילה לגו ליתן יד לאלה שרוצים להרוס ולשנות מעמד ומצב הקהל שהוסדה מאז ולעקור כל התקנות הקודמים הנעשים לחזוק אמונתנו וכו, ועל החתום כמאתים איש. אמנם אהרי אשר שקטה המחלוקת והשלימו הצדדים, שב מהור״ר שמעון ב״ר וואלף לכבודו הראשון ובמותו זקן ושבע ימים, נקבר במבחר קברינו, והרבו לספר בשבחים על מצבתו ומהם: גביר ושר בהכמה ותורות, זה האיש לפני מלכים יתיצב. ה״ה הרבני המופלג ראש ושר בישראל ש מ ע ו ן במהור״ר ז א ב ו ו א ל ף ו״נ כ״ב סיון ויקח את שמעון.

כא) דף 154 בהערה. נמצא כמה טעיות הדפוס, שורה ב׳ להסיר צ״ל: להסביר, שורה ג׳ הפסק צ״ל הפסוק. שורה ה׳ תשות. שורה ו׳ על כל קוין טעם, חסר טעם לשבת.

ב) דף 162 § 78 וזה דבר כתב הפרשת תרומה לצרכי לומדי בית המדרש של הגאון החסיד רבינו אליהו. אשר הרים והקדיש הגביר המפואר מהור״ר יצחק אייזיק מחיטאוויץ *).

---

*) [נמסר לידי מאת ידידי הרב הגדול בתורה מו״ץ דקהלתנו החו״ב מהור״ר אליה פרין נ״י, בהרב המאור הגדול מהור״ר דוב בער מ״ץ דקהלתנו).

זה ספר תולדות האדם הוא כי זה כל האדם ילבב ויתעשת שיהיו שפתותיו דובבות יעליו כל היום חופף את מספר ימיו ימלא להיות כהונת עולם לו ולדורות, ולהיות היציע התכינה שבתבונות נצר מטעיו מעשי ידיו להתפאר לעושיה לעשות כליל ותפארת, צדקת ה׳ יעשה ויעלה לעולם פירות ופרי פירות, על כן אנכי חתום מנה תרתי בלבי לב שומע ומבין, ואנכי הרואה כי ה׳ אלהים ברוב רחמיו וחסדיו, ברך חלי, והאיש משתאה ומחריש, יען כי זקנתי ושבתי בכה אכף ואודה לצור משגב לי, אמרתי והיה מעשה הצדקה שלים וחטאיך בצדקה פרוק, ואפרש שיחתי הפריש תרומה קדש לה׳, מה שהפרשתי מכבר ונקנה בדמיהם בנינים ונחלאות, היינו בית וחנות בדורך הויף של ר׳ יצחק ב״ר לב ב״ק, ושני בתים תחת הקלויז חדש וחנות של ר׳ זלמן שמש דקלויז חדש עליה שלישית עם בית הגאניק ובית קטן התחתונה של המנוח ר׳ נחום שמש ועם הפרשה דהאידנא מה שעולים לסך הכולל אלף וחמש מאות אדומים במטבע רובל. והנה יעלה לרצון לפני ה׳ לצורך בית המדרש אשר איזן ויסד ותיקן כבוד רב האי גאון המפורסם אשר עלה בסערה השמימה וכבוד ה׳ יאספהו להיות רמיו דכרסוון בין העומדים עמודי התיך וינחהו בגן עדן והיה עלזו ריענן ה״ה הצד ק יסוד עולם מהור״ר אליהו חכיד דפה ק״ק ווילנא זצ״ל. ולא יעבר מפרטי אופני המבוארים למטה אף כמו נער יכתבם וכותלי ביהמ״ד של אותו צדיק יוכיחו בין שנינו למי אשר ימלא לבבו להגרע (לגרוע) ולשנות אף קש״י בל ינטע ובל יזרע שום קוץ ודרדר, רק יקום ויעמוד לדור דור:

הן הנה פרטי אופנים

א)שלא לעשות שם דבר הן לענין קנית בתים ונחלאות בכדי שיהיה פירותיהן קיימות לצורך ביהמ״ד הנ״ל, והן לחלק מקופת הצדקה, בלי ידיעת חמשה הנקובים ה״ה הרב מהור״ר אברהם בהגאון. וה״ה הרבני המופלג הנגיד המפורסם מהור״ר ליב ב״ר בער ר׳ אלייעש, וה״ה הרבני הנגיד המפורסם מהור״ר זלמן במהור״ר אורי וה״ה הרבני המפורסם מהור״ר אברהם במהו׳ יחיאל מיכל (בעל חיי אדם). וה״ה הרבני המופלא מהור״ר סעדיה במהור״ר נתן נטע. ועכ״פ עפ״י רוב מהחמשה הנ״ל והחלוקה יהיה על ידי הרבני מהור״ר סעדיה הנ״ל ובצרוף מהור״ר חיים ב״ר אברהם׃

ב) כל הכך מזומן מה שנתתי מכבר ומה שנתתי כעת אני ממנה את החמשה הנקובים הנ״ל דווקא, נתונים נתינים המה להם לבדם ואל יתערבו אחרים עמהם בשום אופן בעולם.

ג) אותן החמשה נקובים הנ״ל בידם לראות מי ומי המה האנשים אשר יושבים כעת בבהמ״ד של הגאון החסיד זלל״הה ולהשגיח בעין רואה, שיהיו אנשים הגונים ולומדים בתמידות בבהמ״ד, ובאם שיראו ויפקחו שלפי ההכנסה מפירות של המעות יוכל להספיק להוסיף יותר לומדים מיושבי ביהמ״ד, כטוב בעיניהם יעשו לבחור עוד אנשים מהוגנים לומדים שישבו בבהמ״ד הנ״ל בתמידות ולהגות בתורת ה׳ בקביעות ולא יהיו ביניהם מלמדים לומדים עם תלמידים בשכר וגם דיינים בשנות דיינות שלהם.

ד) החמשה נקובים הנ״ל מחויבים להשגיח על כל דבר הפונקטין וכל הדברים כגחלי אש, וגם לשום עיניהם לראות כדרך שצריך לראות לבחור אופן הטוב שבטובים במעות הנ״ל לבלי יכלה קרנא והמוסיף יוסיף עליהם ברכה ככה אלף פעמים.

ה) אחר מאה שנים של אחד הנקובים הנ״ל או יותר וגם באם שימחול אחד מהם או יותר ולא ירצה להיות ממונה אזי בידי הח״מ או אחר מאה שנים שלי ביד יוצאי חלצי, לבחור אחרים במקומם למלאות חמשה הנקובים הנ״ל, והעיקר הם הנקובים הנ״ל או הבאים אחריהם במקומותם מחויבים להשגיח שיהיה הקרן קיימת, ושלא לשנות המעות רק דוקא על המצוה הנ״ל כי כל ישעי וחפצי שיהיה דוקא וכוונתי רצויה לשמים והפרשתי ביחוד על המצוה הנ״ל:

ו) אין רשות לשום קהל וב״ד להזדקק בשום אופן אשר יוכל לתאר במחוג, בעסק מעות הנ״ל, כי על תנאי מבורש הפרשתי ונדבתי מעות הנ״ל, שיהיה דווקא ע״פ ממונים הנ״ל וע״פ ישק המצוה וזר לא יבוא בו.

ז) הנקיבים הנ"ל ישגיחו ולשקוד שלא יהיו בין אנשים לומדים הנ"ל שום אדם מכת החדשה המכונים בשם קארלינער ובלשונם קיטאיאוויץ וכו' ומשמם אל ארץ ישקיף ואני בגזירת כבוד אב גוזר ומזהיר.

ה) הנקיבים הנ"ל יראו לבחור ולקבוע עת וזמן להשגיח בעסק מצוה הנ"ל הן בענין הכנסה והן על הלומדים אשר ישבו שמה, ולא פחות מארבע פעמים בשנה מחויבים להתאסף כולם או רובם לעיין ולפקח בכל הצטרכות עסקי ביהמ"ד הנ"ל וכו'.

ט) אין לשום אחד מיוצאי חלצי לגרוע אי להמיר ולשנות אף קש"י ממעות הנ"ל רק שיהיו שייכים למצוה הנ"ל ומנה לא תזוע, בלי שמץ שנוי וגרעון מאופנים הנ"ל וכו'

יו"ד) לא יחשבו את הממונים הנ"ל, כי באמונה הם עושים, ונתן להם מאתי ח"מ כדת"נ מפורש בלי שום שבועה, וג"ש וקב"ח והד"ר בעולם ואין לשום אדם ואף מי"ח וב"ב לבקש מהם חשבון בשום אופן בעולם וכו'.

יא) אחר מאה שנים שלי או זוגתי או יוצאי חלצי בשנה ראשונה של כל הנ"ל, מחויבים כל הלומדים בביהמ"ד הנ"ל לומר יה"ר כנהוג אחר לימוד משניות ועין יעקב בבקר. ואחר לימוד תנ"ך בערב, והממונים הנ"ל חובת גברא עליהם להשגיח על זה:

כל אחד עשר אופנים אלו המבוארים לעיל המה בקומתם ובמעמדם זרע קדש מצבתם לבל יגרע מהם ומתמהם אף קש"י. ולראיה באתי על החתום היום יום א' ונתאחר עד ערב אור ליום ב' כ"ד אדר דהאי שתא תקס"א פה ווילנא *)

נאום יצחק אייזיק ב"ר יוסף מחיטאוויץ

כג) דף 154 הגאון מהור"ר שלמה אב"ד דק"ק ווילקאמיר, נתברר לנו כעת שהוא בן נתן, והוא הנקבר עם הגאון הצדיק ר' זעלמעלע ולא הרב ר' משה שלמה ותלמידיו היו הגאונים המפורסמים מהור"ר אברהם אבלי מהור"ר ליב מקיידאן ומהור"ר מנחם אליעזר ומהור"ר יעקב יעקל מפומפיאן.

כד) על אודות הרב הגדול וכו' מהור"ר בנימין משקלאב, ראיתי להעתיק פה מכתב חותני הרב החכם השלם הנבון וכו' מהור"ר מ ר ד כ י נ א ט א נ ז א ה ן נ"י, ואלה דבריו. —

את האיש הגדול הזה, גדול שמו בשערים המצוינים בהלכה חסידות והכמה, הרב החסיד ר' בנימין הנקרא ר' בנימין זלמן ריבעלעס ידעתי, כי זכיתי להיות אתו ולעמוד לפניו שבעה ירחים רצופים מחדש טבת עד מנחם אב תקע"ב ואני אז כבן שבע עשרה שנה סמוך על שולחן חותני הרגי השר והגאון ר' יהושע צייטלין משקלאב, (הערר האפראטה פאן צייטלין) מבאר ספר הכמ"ק, ישב אז בחצריו ומירתו אוסציא (בין צעריקאוו ובין קריטשאוו ברוסיא הלבנה). ונמצאתי עצמי מחויב לעשות לו זכרון להרב הגדול החסיד מהור"ר בנימין כאשר קרבני ונתן לי פתחון פה לפניו וברכני טרם הפרדו:

הצר הרב השר וגאון מורי"ץ, ביפה נוף, גנות ופרדסים סביב לו, בשוב הגאון למנוחתו מהמון עסקיו הגדולים, אחרי מות פטרנו אוהבו ואהובו הנסיך פאטעמקין מאווריצעסקי, היה למקום מנוס ומשגב לכל גדולי הדור במדינתו, בשבת הגאון השר בארמוני כמשפט השרים הגדולים, בחדרים מהדרים שונים מלאים כל טוב עושר וסגולה, ובתי עקד לספרים חדשים גם ישנים עתיקים ויקרים כתבי יד בנגלה ובנסתר, ובית המדרש גדול ונהדר בקדש עם ספרי תורות עתיקים כתובים על קלף צבי הובאו מתוגרמה, וכלי קדש יקרים בכסף ובזהב ובאבני יקר התאספו אליו כל העדרים לתורה ולתכמה, כל איש מר ומצוק וכל רב אשר לו שאלה באיסור

ו) פה ראיתי להעיר כי עד כה יצא פרסום מעלת בתי מדרשות קהלתנו יע"ו לתהלה בקרב הארץ בגם במדינות הסכנו היו נודעים לספוק צרכיהם בכים מסוימים כפי בנ לא בפנקס דקלויז היבן, ומהם יורשי הנגיד המפורסם מהור"ר מנחם מענדל ז"ל מק"ק קעניגסבערג בקבלו כמצות אביהם כך תמכה ללפים ר"ט, בפירותיהם יעלו לצרכי ביהמ"ד היבן דווילנא, ובתי מדרשות דק"ק הולאדגע וקלאזעריע בבנות תקי"ח. והתריהם אלמנת ויורשי הנגיד מהור"ר יוזפא בר"ז יתדו קרן במעלה פירות כל ביה כך תמב מאות ובמה זהובים ה' גדולים קורלנד. לבני בתי מדרשות דקהלתנו יע"ו, לתת עולם בבנות תקל"ב.

והיתר, ובדיני ממונות, הנשפטים עם השופטים עלו כולם השערה, והשר הגאון קבלם בסבר פנים יפות ולב שמח ומלא את בקשתם וחרץ משפטם. כמה מגדולי עולם נאספו אליו להשתעשע בתרתו, ולשבת בהשקט ובטחה בבית מדרשו, בחברתו ובחברת בנו הרב הגדול הצדיק החכם הכולל מהור"ר משה זלה"ה. שמה היה בימי היותי שם, הרב החסיד המוכיח המפורסם מהור"ר לייזר מ"מ בקאוונא ובמינסק כאשר הציקוהו החסידים, וינס מפניהם אל המפלט הזה, שמה ישב מורי ורבי בגפ"ת, הרב הגדול מהור"ר נחום מטצאווס ז"ל ושמה גמר את ספרו תוספות בכורים ועל התוספתא, שמה אוה למושב לו לפני בוא הרב החכם המפורסם מהור"ר מענדל לעפין מסאטנאב, ושמה חבר את ספרו הנפלא חשבון הנפש, ועמו הרב הגדול החכם הרופא והמוסמך מהור"ר ברוך דאקטר משקלאב, ויצרף שם את חבוריו, ובית נסיונות עשה לו לנסות כמה ענינים עפ"י חכמת הכימיע (כעמישע פרעפאראטען). בבית נכון ונשא זה בחר לשכון גם הרב הגדול החסיד ר' בנימן, כאיזה זמן אחרי צאת משם החכמים ר' מענדעל מסאטנאב ור' ברוך משקלאב, כי לבו ראה בחכמה אשר שמה יוכל לבצע מעשי פרישותו וחסידתו ולנהוג בתורה ובחכמה באין מכלים דבר, וימסור את עסקיו ומכהרו בסממני הרפואות ביד בניו, לקח צרור כספו, וילך לו אל בית הרב הגאון והשר מהורי"ץ להקדיש ימיו לתורה ולעבודה, הרב ר' בנימן היה ארוך בדורו משכמו ומעלה גבוה מכל העם, איש זקן עוטה מעיל, זקנו יורד על פי מדותיו, מנעלים קלים ברגלו וכובע סאבל בראשו, לא אכל לחם ובשר ולא שתה יין ושום משקה בעולם אפי' בשבתות ויו"ט ומאכלו זרעונים ופירות, ולעתים רחוקות דגים ותפוחי אדמה טבולים בשמן זית, משקהו לצמאון ולתאבון ולכבד אורחיו היה קאפע חזקה בלי דבש וחלב, קראה בשחוק: מרה שחורה. היה טובל שחרית וערבית בקיץ ביאור. ובחורף תבר גזיזא דברדא מלבד ביום השבת, ולמד כל היום וכל הלילה, וקנה העופרת בידו תמיד לרשום את חדושי הגהות על גליון הספרים, ומליצתו המורגלת ע"ז „וקנה לך חבר", וכאשר נלאה היינו אנחנו מבני בית הגאון השר מקרים לפניו, והוא הקדימנו בעל פה שוכב על מטתו הנקיה עד אשר נתנמנם ושפתיו מרחשין, אז נתפטרנו, וכאשר נעור נטל ידו וחזר לתלמודו. תפלתו היתה צלולה ונעימה אבל בלי כוונות ויחודים ולא אמר פיוטים ביום טוב, היה שמח וטוב לב מקבל כל אדם באהבה, משמחו בספוריו הנעימים מגדולי ישראל וביחוד מרבו הגאון החסיד רבינו אליהו זצלל"ה, ובכל פעם בהזכירו היה נרעד ונפחד, ועסקן בדברים היה וידבר על העצים ועל המחצבים ועל כל בהמה ורמש. ומבין בכל מלאכת מחשבת, בקיץ היה הולך לשוח כמה שעות בכל יום ואסף עשבים שרשים ופרחים ויעש מהם רפואות כמשפט חכמת הרקוח (פארמאציא, אשר ידע היטיב מספרי חכמי העמים בלשונם כאשר ידע גם כל חלקי חכמת הטבע, מבית אבנים (מינעראלאגיע). (באטאניק) עד בית מועד לכל חי (זאאלאגיע), והיה נותן את העשבים והרפואות אשר הכין לכל הולה אשר בא לדרוש בו כי גם בחכמת הרפואה היתה לו ידיעת גדולה ע"פ חוקי החכמה וגם השר והגאון מהורי"ץ בעת חליו לא דרש ברופאים כי אם בר' בנימן, וראיתיו יושב על מטתו. אוחז את ידו וסופר את דפיקות הדפק על רגעי מורה **השעות** אשר לפניו, ופעמים היה נעור אצלו כל הלילה וספרו בידו.

ואספרה אל חק כי פעם אחת הביאו בעלי המלונות הקרובות, אל חצר הגאון הלך אחד אשר מצאוהו שוכב על הדרך, נקשה מקור כמעט מת, ויצו הגאון לקרוא לו את ר' בנימן ויהי בבואו ויביט בפני הנקשה ויחרד חרדה גדולה כי הכירהו, ויאמר הלא זה ההסיד ר' אידל ההולך בגולה אשר הסתופף לפני בבית הגר"א, וגם הרב ר' נחום מטצאווס הכירהו, ור' בנימן מהר לבקרו והנה הוא מלא פצעים וחבורות, מתוקף הקור, ויעש לו רטיות ותחבושות וירפאהו כחדש ימים עד אשר שב לאיתנו.

ככה יעשה ר' בנימן כל הימים וכל הלילות אשר שם כימים, גם ותרן בממונו היה מאד, נדיב ובעל גמילות חסד, עניו ונכה רוח שומר פיו ולשונו, ועל פי מדותיו נוכל לדמות אותו בצדק אל החסידים הראשונים הוותיקין הנקראים בשם אסיים, כנודע משפט תייהם ומנהגיהם.

בקיץ שנת תקע"ב החלה השערוריה ממלחמת הצרפתים, וצבאות חיל ארצנו פנו דרך אל הצרפתים לעיר הממלכה פיטרבורג דרך פאלאצק ואל מאסקווי דרך שקלאוו. ויהי כי ירא הגאון לשבת בחצרו על פני השדה, ונסע כולנו ועמנו הרב החסיד מחו' בנימן להעיר

הקרובה צעריקאוו, ונהי שמה עד עבור כל חיל הצבא, ונשוב לביתנו, ואך החסיד מהור"ר בנימן נשאר בצעריקאוו עד שבו צבאות ארצנו ויגרשו את הצרפתים, וישמח החסיד ר' בנימין על התשועה הזאת מאד באהבתו את מלכו ומולדתו ויעשה משתה לכל אוהביו וגם אני נמניתי ביניהם, ואז הודיענו החסיד כי בדעתו ללכת לארץ ישראל, ויבא אל חצר הגאון ויברך את כל בני בית הגאון איש איש כברכתו ויפרד מן השר בנשיקה של פרישות, ואנחנו נסענו כמיה וויערסט לשלחהו במצות הגאון. אך חפץ ה' לא הצליח בידו כי בשובו לצעריקאוו, הלך למאהליב על הדניעפער וישב במגרש העיר לעפולאוויץ, ולא ארכו לו הימים שמה, כי חלה את חליו ויגוע ויאסף זקן ושבע ימים. וכבוד גדול עשו לו כל הערים הסמוכות אשר חשו על כנפי נשרים לגמול חסד עם הגומל חסד עם כל אדם, החסיד ר' בנימן, ולעסוק בהספדו וכפדותו כההוא כפדנא, עיר שקלאב הרה וילדה, עיר ווילנא גדלה שעשועיה אוי נא לה אמרה מאהליב כי אבדה כלי חמדתה. —

והנה תרעד עשי בידי ולבבי יחרד בקרבי בזכרי את שני הזקנים הללו אשר לא הרי זה כהרי זה והצד השוה שבהם שהיה איש איש לפי מהללו יחידים בדורם, וכל אחד גבוה מהיפתו של חברו זה גאון עולם נשיא הוא בישראל שר ומדיני נגיד ומצוה גדול בתורה ועמלו בתורה וזה חסיד עולם ועניו מכל אדם גומל חסד במאדו ובנפשו, ולא נהנה מהעולם אף כאצבע קטנה — בעודי נער לא השכלתי להבין ערכם ועתה כשזכיתי לזקנה משרים אשפוני.

הרב החסיד הזה הוא מחבר ספר גביעי גביע הכסף, המיוחס לחד מתלמידי הגר"א, נדפס בשקלאב שנת תקס"ד, והוא לקוטים מחדושי תורה במקרא, משנה, וגמרא. על דרך הפשט, כולל חדושים יקרים ונעימים, הגהות ברורות, ומביא גם חדושים בשם רבנו הגר"א זלל"ה ·

כה) לדף 176 — במקום הזה ראינו להוסיף שם גדול ונכבד, והוא הרב הגדול הצדיק מהור"ר **יהודא הלוי** בן הרב המובהק המפורסם מהור"ר **יעקב** בהגאון החסיד המפורסם מהור"ר מנחם נחום הלוי אשכנזי, הידוע בשם ר' נחום חסיד שהיה אב"ד בכמה קהלות בפולין גדול, מגזע הגאון רבן של ישראל מרן **בצלאל אשכנזי**: הרב מהו"ר יהודא הלוי נולד בשנת תצ"ב, ובא לווילנא עם אחיו מאמו הגאון הגדול מהור"ר **שלמה** במהור"ר **נתן** זלל"ה אב"ד דק"ק וואלקאמיר, תלמיד שני להגר"א ז"ל: כנזכר למעלה, וגם הוא למד בבחרותו לפני הגר"א, והיה מראשי הדיינים החשובים בקהלתנו, כאשר נמצא חתום על כמה פסקים וכתבים בפנקסי העיר. ומת כ' שבט תקנ"ב לעת מנחת ערב למועד אשר אמר לו לבו, וגלה את אזן בנו יחידו כחדש ימים לפני פטירתו *) והיה גדול בתורה וביראת ה' כל הימים, ובקי מאד בכל ספרי הרמב"ם, והגיד שעור מורה הנבוכים בבית המדרש הישן לפני משכילים מקשיבים,

*) ואלה דברי נכדו הרב המובהק וכו' (אשר ממכתבו הוצאתי את הדברים על אודות הרב ר' יהודה ובנו הרב ר' ישעיה) וז"ל: נאמן עלי מה שכתבתי שכן שמעתי מאמ"ו הרב ר' ישעי' בנו יחידו של הא"ז הרב ר' יהודא ז"ל, שהרגיש בנפשו ד' שבועות קודם פטירת אביו, מוצ"ק אחר הבדלה קרא לבנו ר' ישעיה ואמר לו בני! בני! הגיע עתי עת דודים, להכין לדרך לעדי לילך באור החיים אל המלך מלכו ב"ע כי ביום המחר נשלמו לי שבעים שנה. וכל הארבעה שבועות היה בבריאותו כאחד האדם, רק לא הלך מפתח ביתו כי אם לתפלה. ובכל יום ויום היה מדבר על לב בנו יחידו ר' ישעיה ומוכיחו, בני! ראה אתה נשאר לבדך בעוה"ז השפל אשר הוא כלל עוף הפורח (כי אמו מתה כמו שנה מקודם), חזק ואמץ והי' לבן חיל ללחום מלחמתה של תורה, וכהגיע יום האחרון מהארבעה שבועות הנ"ל, ביום א' כ' שבט לעת מנחת ערב, התפלל תפלת מנחה. ושאל אחר עשרה אנשים וישכב על מטתו ויגוע ויאסף. עכ"ל. —

עם פרושים חדשים והערות מושכליות עפ"י עומק כוונת דברי הרב המורה, והוא האיש שרמזנו אליו למעלה ושבא דברו לפני הגר"א זצ"ל, ואמר: כי אין בידינו למנוע ללמוד מה שחבר הרמב"ם ז"ל. — והשאיר אחריו את בנו יחידו.

הרב המאור הגדול החריף ובקי בכל חלקי התורה בנגלה ובנסתר הצדיק המפורסם מהור"ר **ישעיה** מבית אשכנזי (ובטעות כנוהו בכנוי גראממער לעת יצאה הפקידה להתיחס איש איש על שם משפחה, להיותו מפורסם למדקדק ובקי במסורות מאד), חתן הרב הגדול מהור"ר משה אחיו של הרב המאוה"ג מהור"ר אברהם שלמה, אבי הרב הגאון מהור"ר אברהם אבלי פאסוואלער, נולד יום א׳ פסח בשנת תקל"ב, ונוטל מאור עיניו בשנת תק"ע. ועל שם זה נקרא ר׳ ישעיה סגי נהור: אבל כבר קבל אור עולם באוצר שכלו, וכבוד ה׳ עליו זרח. כי כל חלקי התורה היו שגורים בפיו ונצורים על דל שפתיו, והיה הוגה בהם יומם ולילה. ולא היה ישן כי אם שתי שעות בתחלת הלילה, וחכמתו עמדה לו למלאות את חסרון מאור עיניו, להשכיל בכל ענין ולהשתמש בכל חושיו כפקח עינים, כשמונה ושלשים שנה היה סגי נהור, התבודד עם קונו והגה בתורתו, בסדר נפלא מאד, וזה דרכו בקדש לחזור בכל יום על התרי"ג מצות, כל מצוה ומצוה שרשיה וענפי׳, וכל הנתלה בה מראשון ועד אחרון. והגה בתלמוד בבלי ע"פ בקיאותו הרבה בכל שיטות הש"ס, והלילה לו למשמר לספרי חכמת הקבלה. זה דרכו כל הימים עד אותה שעה אשר שבה נפשו ממחשכי החומר לאור באור עליון, באותו יום שנולד בו א׳ פסח תר"ח לפי מלאות לו מספר ימיו מיום ליום שבעים ושש שנים:

פרסום חכמתו וצדקתו הביא, את השר הגדול בישראל מעוז ומשגב עמו הצדיק המפורסם סיר **משה מאנטיפיורי**, ואת ההולך לימין משה, הוא הרב הגדול החכם הכולל מהור"ר **אליעזר הלוי**, מכונה דאקטאר לעווי, בהיותם בווילנא (בשנת תר"ו), בצל קורתו. והתכבד בו לבקרו, להתפלל תפלת מנחה בביתו, לקבל ברכה מפי צדיק, ולברכו. ומלבד הפלגת שקידתו בלמודו, היה מחדש חדושי תורה, והיה קורא מפיו והכותב כותב על הספר ונשארו אחריו חבילות כתבים הרבה, בנגלה ונסתר, אשר נאבדו הרבה מהם, ועמהם ספר היחס שלו עד הג"מ בצלאל אשכנזי, ביום זעם, לעת המפולת שהיתה בביתו ט׳ אדר תר"ח, שנהרסו חומותיו עד היסוד, וגם הצדיק נחלץ מצרה בנס, בהתנדב אנשים להשליך נפשם מנגד, ויוציאוהו שלם מן המפולת וזה היה כשלשים יום לפני מותו, וגם מהנשאר בכתובים יעלה לכמות ספר גדול בכל חלקי התורה, (ממכתב בנו הרב המובהק תמים במעשיו ענו וצנוע מהור"ר **משה יהודא** נ"י **גראממער**).

כו) דף 169 (§ 88) מצבה שניה ט׳ אחר מות בהרב חסר תיבת המגיד.
כז) דף 170 (§ 89) שורה ב׳ מגדולי היחס ווילנא צ״ל דקהלתנו ווילנא,
כח) דף 171 (§ 90) לתולדות הרב מוהר״ר יהודא יש להוסיף. ספרו צל המעלות, נעתק כולו בספר נועם המדות להרב החכם מהור״ר נתן אברהם בהגאון בעל אור החיים. — והראני ידידי הרב החכם השלם מהור״ר יצחק אייזיק בן יעקב בספרו רשימת ספרים שהרב ר׳ יהודא חבר ספר חיי הנפש ונצחותה „על השארת הנפש במליצה עם פירוש בשם תורת הבית, ומצורף לו מאמר צרי היגון על הדאגה והכעס במשל ומליצה, כל הנ״ל מספרי בית מדות. אח״ז מאמרי מזומה משלי מוסר במליצה וחרוז ד׳ לשבות ועד אחרון מראה מוסר ומשלי חכמה כנ״ל״ פאריצק דעת חכמה לפ״ק.—על ספרו מגלת סדרים הנדפס מפראג, כתב החכם הגדול הנודע הצענזאר האדון קארל פישער בלשון לאטינית דברים ראוים להעתיקם פה וז״ל.

R. Jehuda Levi alias Marcus Levi dictus, vir ob elucubratos jam complures libros laudatissimus, hasce morales narrationes sub titulo Megilla Sedarim metrice composuit, quas et erudito delectu et egregia verborum forma revertas luce publica dignas esse censeo. Pragoa 1. ma Julii 1793.

Carolus Fischer.

Caes: Reg. Censor Revisor et. Transalttor in Hebraicis.

כט) לדף 174 הרב ר׳ אשר ענזיל חבר ספר אותות למועדים, חדושים בהלכות המועדים, וספר ברוך מבנים אשר, ושם הוא מתיחס לאביו הרב הגאון מהור״ר יהודא ליב מק״ק אוסטרא אב״ד מק״ק פנסק. בן הרב הגאון מהור״ר אשר ענזיל אב״ד ור״מ דק״ק פינטשוב וכו׳ (הראני ידידי הרבני מהרה״ג הנ״ל).
ל) דף 179. ו) במצבה שורה י׳ בהר״ץ הגאון צ״ל בהגאון, הולך נכוחו צ״ל נכוחו.
לא) לדף 185 יח) מגזע הגביר הנכבד ר׳ אשר גינצבורג, יצא חוטר כביד ותפארת לישראל הוא אביר הגבירים התורני החכם המפואר הנעלה נזיר אחיו הרב מהור״ר יוסף יוזל גינצבורג, בן הגביר האדיר החכם המפורסם דורש טוב לעמו ונכבד בארצו המנוח מהור״ר גבריאל יעקב גינצבורג ז״ל. כי היה הר״ר גבריאל יעקב, בן הראש הנגיד מהור״ר נפתלי הירץ בהראש הנכבד מהור״ר ליב, בן הגביר מהור״ר אשר ב״ר קלונימוס גינצבורג. ומהר״ר נפתלי הירץ היה חתן הרב החכם המופלג המפורסם מהור״ר אורי ספרא דמתא, בן הרב המופלג ומפורסם מהו׳ יעקב גבריאל ספרא דמתא (הנזכר בפנים דף 197). ועל שמו נקרא נכדו הגביר הנ״ל. וכבר חזרה הגדולה אשר כמעט לא פסקה מבית גינצבורג בקהלתנו, ביתר שאת אל אהלי יעקב אשר גבר באחיו ואל שדי היה בעזרו לברכו בברכת עושר וכבוד, מופלג מאד. ועל פי מעשיו המפוארים במסחריו

וזה תוכן הדברים: רבי יהודה הלוי המכונה מרקוס לוי איש נודע לתהלה על ידי ספריו הרבים והיקרים, הכיל לחבר ספורי מוסר אלו נקראים בשם מגלת סדרים, והוא ספר יקר כן מפאת תוכן הענינים וכן מפאת סגנון לשונו, הגעים וראוי לצאת לאור.

הנחילו אדונינו הקיסר האדיר המנוח, בכבוד להושיבו ואת זרעו אחריו בין נדיבים בתוך נכבדי האזרחים. ולדאבון נפש כל שומע שמעו נאסף אורו אשר הלך הלוך וגדול ובא יומו טרם נטו צללי ערב והוא כבן ששים, בסימפעראפאָל אשר באי קרים בשנת תרי"ג כ"ד ניסן. ודברי מצבתו חרותים על לוחיה שירי שפת קדש חלק ב' דף 260.

ובנו יחידו יוסף הוסיף להגביר חילים והפליא לעשות בחכמה ועושר, בצדקות ועוז, לכבוד כל בית ישראל, וברכות יוסף גברו על ברכות הוריו עד תאות גבעות עולם הוא ראש בית אבותיו, הגביר המופלג הרב מהור"ר שמעון גינצבורג, הנזכר בצמח דוד שנת שמ"ו *). ובחכמת יוסף ובעשרו יתהללו בית ישראל, כי עמו גם השכל וידוע להשתמש בהם לטובת אחיו ועמו, כאשר חפץ ה' והוא יאריך ימיו ושנותיו בנעימים, לתפארת עמנו:

לב) דף 200 § 94 ב). כבר נזכר למעלה ? 98. ה). ונכפל פה שלא לצורך. —
לג) דף. 204 § 97) שורה ד. אביו של הגאון מהור"ר דוב בער בעל רביד הזהב היה ראב"ד דק"ק סאדהורע ובן להרב המאור הגדול מהור"ר יצחק אב"ד דק"ק קופישאק בן להרב הגאון מהור"ר שניאור טריווש בהרב מהור"ר יוסף יוזל מק"ק פראנקפורט דמיין. ולהרב הגאון מהור"ר שניאור היה בן שני והוא הרב מהור"ר שמעון סו"ד דק"ק פ"פ והוא אביו של הרב הגאון מהור"ר יהודא דיין טיקטין בעל מחבר באר היטב על שו"ע.
לד) — 205 § 97.. שורה ו' וחשב צ"ל וסבר.

לה) דף. 209 § 201 להשלמת דברינו על אודות הגאון מהו' מנחם אליעזר ראיתי להוסיף איזה גרגרים אשר לקטתי ממכתב בנו הרב המופלג התמים במעשיו מהור"ר לוי דוד מצנועי יקירי קהלתנו. הרב הגאון מהו' לוי אביו של הרב הגאון מהו' מנחם אליעזר. הוא בן גדול בדורו הרב הגדול מהור"ר דוד שהיה מ"מ דק"ק ראזניי, והשאיר אחריו בכ"י דרשות על התורה, ולהרב ר' דוד שני בנים, הרב הגדול המקובל מהור"ר שמעון, אב"ד דק"ק קאסוע, והרב הגאון הקדוש מהור"ר לוי, שני האחים האלו היו מפורסמים בשם שמעון ולוי אחים, הג"מ שמעון השאיר חבילות כתבים בחדושי תורה ולא נודעו איה הם, אבל הגאון מהור"ר לוי שהיה אב"ד בקאדני נודע לברכה ע"י חבורו הנפלא עטרת ראש על ברכות, וחבורו זה הוא מעט מהרבה אשר חבר על כל חלקי התורה כמו שנראה מהקדמתו לספרו זה, ורובם ככולם נאבדו ביום הרג רב, כי בשוב הגאון עם אחד מבניו (אשר ילדה לו אשתו הראשונה) מק"ק אמשטרדם, והגיע סמוך לעיר וועגראבי נפלו עליו שודדים יהודים ורצחו אותו ואת בנו, וטמנום ביער. ויקחו את כל אשר לו, אך מהר שבו הרוצחים ונחמו על אשר עשו ופחדו וחלו מאימות נפשות הצדיקים אשר בעתו אותם בחלומות ויבואו לפני מקום המשפט ויודו כי רצחו נפשות הנקיים האלה, את הרוצחים דנו למשפט מות והקדושים הובאו מן היער ונקברו

ו) וז"ל בעל צמח דוד, ר' שמעון גינצבורג היה חכם חרבים ונבון דעת למדן, נדיב חסיד, ועניו מאד, ומרב חסד ה' סביב עליו, התעבר עובר גדול בכמה פעמים מאה אלפים זהובים, אבר עושר גדול ורב כמוהו לא היה בדורותינו באחד מבני עמנו באשכנז, גם אבותינו לא ספרו לנו, והוא עלה אל האלהים זקן ושבע ימים קרוב לשמונים שנה בשנת שמ"ו, והניח אחריו ברכה בנים הממלאים את מקומו אנשי אמת חכמים נדיבים ומביני מדע. עכ"ל: (עיין שו"ת מהרש"ל ס' י"א) המפורסמים בבניו הם: הגאון החסיד מהור"ר ליזר גינצבורג חתן הרמ"א, והבני הגאון מהור"ר אבר לעמלי, וחתנו הוא הרב הגאון ר' עקיבא מפראנקפורט ובן הגאון מהו' אבר הוא הגאון מהו' יעקב גינצבורג רבו של הגאון בעל תוספת יו"ט ובנו הוא הגאון מהור"ר שמעון אב"ד דק"ק פראנקפורט חתן המפורסם בדורו מהור"ר משה הלס. (עיין טוב רואי ומגדל דוד).

בכבוד גדול בוועגנראב. השמועה הרעה הגיעה לאזני בנו הרב הגאון מהור"ר מנחם אליעזר שהיה דר אז בק"ק וואשילישאק ויסע לוועגנראבי לספיד את אביו ולבכיתו, ולבקש את חבוריו ולא עלתה בידו למצוא כי אם מעט משו"ת אשר היו לו עם רוב גדולי הדור, וכל חבוריו עלו בתוהו ויאבדו, הגאון מהור"ר מנחם אליעזר, בעודו נער היה מופלג בשקידה והיה לו אור הלבנה לנר מפני הדחק. אשתו הראשונה היתה בת הרב המופלג בתורה ויראה הגביר ומפורסם לצדיק גדול מהור"ר מנחם נחום קאפילאוויין מוואשילישאק, והוא בראותו כי חתנו נותן נפשו על התורה ומיועד להיות גדול בישראל שלחו לוואלקאמיר להרב הגאון מהור"ר שלמה האב"ד דשם. שהי' מתלמידיו של רבינו הגר"א, ללמוד אצלו ובימים מועטים הפליא לעשות, ויצא שמו לתהלה בין גאוני הדור. הרב הגדול הצדיק מהור"ר יום טוב ליפמאן שי"ק (מנכדי הגאון בעל תוספת יום טוב) אב"ד דק"ק וואשילישאק עם היותו זקן ומרא באתרי' היה בא הוא ובנו הרב המפורסם מהור"ר ליב שמלא מקום אביו להגמר"א להשיב שלום ולהקביל פניו ברגל. וכמה קהלות נשאו לו עין לקבלו לאב"ד, והוא מגודל ענותו לא רצה להשתמש בכבוד הרבנות ובחר להתפרנס מלמוד עם תלמידים הגונים, המפורסמים בתלמידיו הם: הרב המפורסם בתורה ויראה חו"ב מהו' לוי בן אחיו שהיה חתן הגביר ר' נח בלאך. והרב ר' שמואל ב"ר חיים שהיה אב"ד בוואלקניק ואח"כ רב מו"ץ בק"ק מינסק, וכאשר מתה עליו אשתו הראשונה נשא בת הרב הגאון המפורסם מהור"ר ישראל אב"ד דק"ק מינסק. ואז קבל על עצמו לתפוס ישיבה שם. ושם נסתלק בבן ארבעים ושמונה, הרב הגאון הזה היה עניו וצנוע מאוד שש לעשות צדק באהבה יתירה, והתנשאות גדולה, שכלו עמוק וחריף מאוד ורוב עיוניו בשיטות היותר חמורות בש"ס ופוסקים. ומצליח בתלמודו מאד, להתיר הסוגיות המקומות הסתומות, וכמה מחדושיו היו השומעים איש מפי איש תולים ברבינו הגר"א, ונשא ונתן הרבה עם גאוני הזמן. וביחוד עם הרב הגאון הגדול מהור"ר זאב וואלף בעל מראות הצובאות ואגודת אזוב. ובווילנא השתעשע בתורה עם הגאונים מהו' שאול ק"ב, מהור"ר אברהם אבלי ומהור"ר אברהם דאנציג. ומחבוריו בכ"י מלבד הספר יעיר קינו הנזכר בפנים הם: מאמר פתים על הלכות שבת משו"ע חבור גדול על התורה, חבור על המשנה, וחדושים רבים על הש"ס ושו"ת.

לו) דף 214, § 105) שורה ג. היו אינם יהודים נוצרים את קברות העיר. **עיין בית לחם יהודא** סימן שס"ג סק"ג:

לז) דף 215 ג) הרב המאוה"ג החכם מהור"ר יששכר בער, נולד לאביו הרב הגאון מהור"ר תנחום, בשנת תקל"ט ח"ת אדר, ונתקבל למו"ץ בווילנא בשנת תקע"ז, מקום קביעות תפלתו היה בקלויז של החסיד הגר"א. ושם הגיד שעור אלפסי עם מפרשיו בעשרים שנה לפני לומדים מופלגים גדולים ובדרך למודו הגיה את נושא כלי האלפסי וכתב עליהם בגליון באורים קצרים בעומק העיון והקדוק לשון הראשונים, גם הגיד לפניהם משניות זרעים עם פירוש הר"ש, והגהותיו וביאורו בהרבה מקומות על הגליון, גם הגיה את ספר המצות להרמב"ם עם מלחמת הרמב"ן, בהיותו לו שעור קבוע ללמדם מימי חג הפסח עד שבועות וכבר בשנת תקב"ץ נדפס ספר מעשה רב עם הקדמה יקרה והגהות קצרות ממנו. ועוד שב והוסיף עליו הגהות תוספת מרובה על העיקר, ובנו הרב מהורא"פ קראו שכר מעשה ועתיד להוציאו לאור בצרוף הדושים בהלכות וכמה תשובות ממר אביו.— ויותר שהיה הרב מהור"ר ישכר בער גדול בתורה ומופלג בהוראה בימיו היה חכם גדול ונבון דעת סופר מהיר על טהרת הלשון, ראש לממתיקי סוד בעסקי הכלל, ועובד את קהלתו באמונה, וידוע מעלת אביו הרב הגאון החכם הכולל מהור"ר תנחום ז"ל שהיה בנעוריו אב"ד בק"ק אורלע מקום מגורי מר אביו הגאון, וכאשר נתקבל אביו ראב"ד בהוראדנא נתמנה הוא לראב"ד שם. ואחרי מות אביו הניח משמרת הרבנות ויאחז בעסקים, והבמתי עמדה לו למצוא חן בעיני מלך פולין ולעמוד לפני הקיסר החסיד אלכסנדר הראשון, והניח אחריו קונטרסים על תנ"ך ע"ד הקבלה נקרא בשם מגורת אמת, דרשות בפלפול והדושי פוסקים להלכה בשם מנוחת שלום, וציונים על הש"ס נפלאים מאד, אשר בהקבצם יעלו כדי גדול, נקראו נחמת ציון, נולד שנת תק"ו ועלה לשמים בק"ק הוראדנא ג' ט"ו טבת תקע"ב.— ואביו הרב הגאון הגדול מהור"ר אליעזר מאורי"ע נקרא לאב"ד בק"ק מעזעריץ ולא קבל, ואח"כ נתקבל לאב"ד בהוראדנא, הניח אחריו חבורים רבים וגדולים: מהדורא קמא ובתרא על כל הש"ס, ספר גדול על הרמב"ם, חבור גדול

טור אז"ח הגהות מדויקות וחדושים בכל מפרשיו, ונשא ונתן עם גדולי זמנו. עלה לשמים בק"ק הוראדנא שנת תקנ"ו כבן שנים ושבעים, — כל חבורים האלו נמצאו ביד נכדם הוא הרב המאה"ג בתורה מ"ץ בקהלתנו מהור"ר אליה פרין נ"י.

לה) דף 220 ח) אצל התורני הראש מהור"ר זאב וואלף בהרב מהור"ר פסח ראינו לשום
שב ושארית גם לאחיו, הראש והמופלג בתורה הנגיד מהור"ר ירוחם פישל במהור"ר פסח, והוא כאחיו מנכבדי הקהלה, עוסק בתורה ובמצות הולך מישרים ופועל טוב „פזר נתן מלא הפגים, כלכל והגה בתורת ה' בלי עצלתים וי"נ בי"ב לחדש י"ב, שנת „ציון זאות" תקס"ט (מצבה), ובפנקס דקלויז הישן נמצא שהשאיר אחריו ברכה נדבה עולמית על הקלויז ועל שאר ה"ק.— ולא הניח אחריו כי עם שתי בנות, וחתניו לוקחי בנותיו: הם הרב המופלג בתורה מהור"ר אריה ליב נאטאנזאהן. נק"א ר' ליבלי פישעלס, והחכם המפורסם בימיו המופלא ומופלג הנגיד הרב מהור"ר בנימן בהמפורסם מהור"ר נתן נטע מפלונגיאן נודע בשם ר' בנימן נאטאנזאהן מגזע מהרש"ק והש"ך. נתמנה לגבאי בית בקור החולים בווילנא, בשנת תקס"ה, עם הרב הגדול מהור"ר אברהם בן הגר"א שזכרנוהו בפנים § 110, ועמד במשמרתו זאת באמונה שלש ושלשים שנה עד יום מותו. ולא לבד גבאי היה לבית הזה כי אם גם מיסדו מעודדו ומחזיקו בעתים בחכמה יתרה והשכלה נפלאה,ועם היותו מהיר צדק לסעד את חולי הגוף, היה רודף הסר לרפא לשבורי לב. ולחזק ברכים כושלות, בעצה, במעשה ובנדיבות נפשו הרוממה, ועל היותר בפיוכי דברי תנחומים ואמרי נועם מרנינים לב נדכאים ומגרשים עבי הדאגה. ולדאבון נפש כל יודעיו נלקח בשנת השלש וששים לימי חייו. ביום ד' אדר שנת תר"א. וכבר בא זכרון מותו בספר פרחי צפון חלק א' כתוב מאת ידידנו הרב הסופר המפואר המנוח מהור"ר מרדכי אהרן גינצבורג ז"ל. ונוסח המצבה הראשונה והשניה בס' שירי שפת קדש ח"א דף 228. ובח"ב דף 255.

לט) דף. 225 תרוז ט"ז שורה ה' דרך לתום צ"ל לטוב.

מ) דף 226 שורה ח'. צריך להוסיף כי גם ספרו מוסר השכל הגיש לכבודם

מא) דף. 227 מו) הרב וכו' מהור"ד חנוך זונדל בהרב הגדול מהור"ר יצחק טריווש,
הרב מהור"י טריווש היה אב"ד בקופישאק והוא בן להרב הגאן הגדול מהור"ר שניאור טריווש מק"ק פראנקפורט דמין בהרב מהו' יוסף, שהיה אא"ז של הגאון מהור"ר דוב בער בעל רביד הזהב (עיין לעיל צד 204 § 97 ובהוספה ל"ג). והרב ר' נחום טריווש ראב"ד דקהלתנו המוזכר בפנים הוא אחיו של הרב ר' זונדל. (הראני ידידי הרבני היקר מהור"ר הלל נח הנ"ל) במצבה.

מב) לדף. 229 במצבה של הרב ר' שמעון המ"ץ אחרי מלת המ"ץ חסר המופלג בתורה וביראת חטא".

מג) דף. 231 שורה י"ד. ווילקאוויסק, צ"ל וואשילישאק

מד) § 108). א) במהור"ר יעקב סימנער. חסר מק"ק ווילנא.

מה) דף. 233 ה) הרב מהור"ר יצחק זעלקא כו'. אביו הר"ר בער היה מופלג ונגיד ונשוא
פנים, בן הרב ר' יעקב. גדול בתורה ראש ופרנס בקהלתנו. ואביו הי' הרב ר' בער מהמבורג גדול בנגלה ובנסתר, אחיו של הגאון המפורם מהור"ר אשר אביו של אביר הגאונים מהור"ר אריה ליב בעל שאגת אריה.—ואמו של מהר"ר זעלקא היתה בת הרב הגדול המקובל מהור"ר בנימן ז"ל אב"ד דק"ק דיסנא בן להרב הגדול המפורסם מהו' בנימן אב"ד דק"ק דרויע. ועל טוב יזכר שם אשת מהור"ר זעלקא חכמת נשים מרת שרה בת הרב הגדול התוכן והמהנדס מהור"ר עוזר אב"ד דק"ק באלבירשק בפולין, שהיתה בקיאה במקרא עפ"י חכמת הדקדוק, ויודעת ומבינה לעשות חרוזים ושירים שקולים ביתדות ותנועות על טהרת לה"ק, וידה רב לה במדרשי חז"ל ובתלמוד, והאריכה ימים בדעה מיושבת ולא כהתה עינה עד יום מותה בשנת שמונים ושש לימי חייה. —(ממכתב ידידי החכם השלם המליץ מהור"ר שלמה יזלמן זאלקינד בהרבני המופלא מהור"ר יהושע בן להר"ר זעלקא הנ"ל).

מו) דף 233) סוף העמוד. הרב הגדול מהור"ר ישראל גינצבורג: הרב הזה היה מו"ץ בקהלתנו
בחלק העיר הנקרא זארעצע, שלש וארבעים שנה, והיה גדול בהוראות או"ה להפליא, והשאיר אחריו כמה תשובות לשואליו מקרוב ומרחוק, אבל מרוב ענותו צוה שלא להדפיסם, וגם שלא להראותם לשום איש כדי שלא יסמכו עליו בהוראה, וצוה לחקוק על

מצבתו רק דברים אלו: פ"נ הרב ר' ישראל בהקדוש ר' אליעזר. שהרביץ תורה ברבים ומורה הוראה פה קהלתנו שלש וארבעים שנה י"נ ח' תמוז תרי"ז.

מז) לדף 239 לתולדות הרב ר' יעקב כהנא. מפי מגידי אמת שמעתי, שהספר אליה רבה על סדר טהרות מהגר"א שהוציא לאור הרב מהור"ר מאיר מ ש א ד הנזכר בפנים, הוא מסדורו ומכתיבתו של הרב המאוה"ג מהור"ר יעקב כהנא, כי הרב ר' מאיר בלמדו לפני הגר"א רשם לו את החדושים ברמזים בקצרה, ולא עלתה בידו אחרי הסתלק רבו מרן לפרש את הרמיזות ולחבר את האהל, ויהי הרב מהר"י לר' מאיר לאור ואלה תולדת יעקב. גם כגנין אחד לספר אליה רבה עם הספר גאון יעקב שהזכרנו בפנים — גם הוגד לי כי נשארו בידי תלמידיו חבילות כתבים על כמה מסכתות על דרך הספר גאון יעקב,

מח) דף 244 — לתולדות הגאון ר' אבלי. שמעתי מפי אנשים נאמנים כי נשארו ממנו שלש אמתחות גדולות כתבים בשו"ת. ומהם נלקטו כמו ששים תשובות ע"י הרב ר' שמעון מאבאלניק והרב ר' אהרן דוד שקלאווער מווילנא. ונקרא בשם באר אברהם. ונמצא מסודר ביד יורשי הרב מהור"ר שמעון.

מט) לדף 244 שורה ז' יהי לנו למופת וכו' צ"ל ויהי לנו החכם הזה למופת.

נ) דף 247 בהערה נשמט שם דחבב הנזכר והוא: הרב ר' אריה בהרב ר' משה מייזל.

נא) שם. בענין הרב ר' משה הורוויץ: בא לידי ספר קטן על התקופות והמולדות נקרא בשם מועדי השם נדפס בווילנא בשנת תקכ"ב בלי הזכרת שם המחבר בפירוש, יצא לאור ע"י אחי המחבר. אריה ליב במהו' ישראל. ובסופו איזה חדושי תורה מאת המוציא לאור ושיר לפירים מן המחבר וראשי החרוזות משה בהרב ישראל. ואולי הוא הרב ר' משה שזכרנו והיה שם אביו ישראל ולא יצחק כמו שכתבנו, ואין לברר כי לא נמצא מצבה על קברו, וכתבתי על פי השמועה,

נב) דף 250 בהערה שורה א' ב אות צ"ל באותה.

נג) לדף זה — בדור זה נשמט שם גדול אחד, והוא הרב הגאון מהור"ר חיים בהרב מהו' פרץ הכהן. (אביו הרב היה תלמיד הגאון המפורסם מהור"ר יהונתן אב"ד דק"ק אה"ו והוא סמכו בחברות ומורנות, ובנו מהר"ח) נודע בווילנא בשם ר' חיים משצעטשנאווייצער. נשא אשה בווילנא ודר פה ימים רבים והתפרנס ממסחר, בהביאו סחורה ממרחק מאמסטערדאם והמבורג. עד אשר נתקבל לאב"ד בפינסק, משם נסע לארץ ישראל ונתישב בצפת ישם קנה לו בית וחצר, ועשה לו בית המדרש, ושם עלה השמימה יום ך"ח טבת תקצ"א. וכבוד גדול עשו לו שם כל גדולי החכמים להספידו ולבכותו כהלכה, כמו שהודיע מזה הרב הגאון מהור"ר ישראל בעל פאת השלחן. לבנו של הגאון מהר"ח, הוא הנגיד המפורסם וכו' הנכבד מהור"ר פרץ האמבורג ע"ה במכתבו מיום ב' שבט. ואומר עליו: „אל הלקח ארון אלהים השנימות הוא אחי וראשי מר אביו הרב הגאון הצדיק המפורסם כבוד קש"ת מהו"ר חיים הכהן זצלל"ה, ומפליג מקדושת הסתלקותו

נד) לדף 252 בהערה, הרב הצדיק הגדול מהור"ר משה איוויער הי' בן להרב הצדיק והחסיד מו' יעקב אשכנזי ממשפחת רש"י ואחיו הוא הרב הגאון החסיד המקובל מהור"ר יצחק מק"ק בעליצע אשר באמתחת מכתביו נמצא בכ"י ספר ברית עולם בקבלה בלי שם מחברו, ונסתפקו גדולי הדור אם היא חברו או בא לידו מאיזה רב גדול מן הקדמונים להיות סגנון לשונו הולך על דרך מארי דקבלה הראשונים. ונדפס הספר הזה ע"י נכדו הרבני המופלג מהור"ר יצחק ב"ר חיים מביאלעסטאק בווילנא בשנת תק"פ בהסכמות גדולי הדור המפליגים בשבח שני האחים הצדיקים המופלאים האלה, ר' משה ר' יצחק זכרונם לברכה.

נה) דף 270 לתולדות הרב מהור"ר אריה ליב. למען דעת גודל חביבות התורה של הרב הגדול הצדיק הזה, שהיתה אחת ממדותיו התרומיות, אמרתי אספרה ספור אחד שמעתי מידיד נפשי איש אמונים הרב בישראל גדול שמו היקר באדם החכם והסופר המפואר המנוח ר' אברהם דוד*) ב"ר יהודה שטראשון זללה"ה. הרב ר' אברהם דוד זה היה נאמן וסופר הגבאים

---

*) וזה אשר כתבתי בספר הזכרונות לזכר נשמת הרב הגדול הזה „ג' שבט יום ב' פ' בא תרע"ו עלתה לשמים נפש אוהבי ותהומי. חמדת כל מכיריו ואהב רוב בני ישראל הגדולים והקטנים, הרב הגדול

מארין ישראל, והיה יושב תמיד לסדר החשבונות בבית הרב הצדיק מהור"ר אריה ליב, שהיה ראש הגבאים במדינתנו, יום אחד מדי כתבו הציע הרב מהור"ד לפני כבוד הרב ר' אריה ליב איזה הדושי תורה שחדש בעת למודו, וייטבו דבריו בעיניו ויהי כהשלים מהרא"ד את מלאכתו ויקם ללכת והנה הרב ר' אריה ליב הולך אחריו ללותו, מן הבית עד המדרגות ועד שער החצר והרב מהרא"ד עומד מחריש ומשתאה לדעת, מה ראה הרב הגדול הגביר הזקן לעשות לו את כל הכבוד היה והוא הוה אז איש צעיר לימים, ולא יכול להתאפק וישאלהו, במה זכיתי לכל הכבוד הזה ומה יום מיומים, ויענהו הרב ר' אריה בענות אמת היום למדתי מפיו חדושי תורה, והנני מחויב על פי מצות חכמים לנהוג בו כבוד.

השמטות

א) לתולדות הש"ך דף 80 זה מקרוב בא לידי הש"ך על יורה דעה דפוס קראקא משנת ת"ז בהסכמות גאוני הזמן על הספר ומחברו, ומהם למדתי כמה דברים מצאתים ראוים להוסיף פה. א) שמונה עשרה גאוני הדור סמכו ידיהם על ראש הכהן והעידו כי שפתיו ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו, ב) שהגאון הגדול מהור"ר יהושע בעל פני יהושע ומגני שלמה (החתום השני) הוא היה רבו של רבינו שבתי וכותב בהקדמתו: כבר מכירו הייתי לשעבר היה אתי עמי במחיצתי, ולמד בישיבתי, ועל קנקנו תהיתי, וקנקן חדש מלא ישן מצאתיו ועתה זכיתי אשר בעיני ראיתי הוסיף חכמה על אשר שמעתי הלא הוא אחד קדוש מדבר הוא האלוף המרומם פ"ה נ"י בוצינא קדישא מר ינוקא ומר קשישא תלמידי הותיק מחכים את רבותיו בר אבהן ובר אורין כבוד מהור"ר שבתי הכהן נר"ו בן כבוד הגאון עמיתי ורעי אנוש כערכי מהור"ר מאיר הכהן זצ"ל. (בשנת ת"ה). ג) והגאון ר' ר' העשיל (החתום החמישי) כותב עליו: ובשגם כי ראה ראיתיו ופה על פה עמו דברתי כאשר היה פה אתי במחיצתי וכו', ואין בדבריו רמז שהיה רבו. ד) שרבינו הש"ך נתגדל בבית הגאון בעל מגלה עמוקות, וכן כותב בנו הגאון מהור"ר שלמה אב"ד רק"ק סטנאב (והוא החתום הי"ז) נהירנא כד הוינא טליא בבי דינא רבא ובפמליא של מעלת גאוננו מרנא ורבנא הגאון המפורסם איש אלהי מהור"ר נתן שפירא ז"ל: היה משתעשע עם האלוף המרומם וכו' מהור"ר שבתי והיה לו כבן, גדל וירד על ברכיו וגם במעלליו התנכר נער. ה) שחותנו הקצין הרב מהור"ר זאב וואלף היה אחיו של הגאון מהור"ר משה במהור"ר יצחק אב"ד דק"ק לומבלא (נקרא ר' איצק ר' בונמש).

וראינו להעיר כי עם רוב פרסום חכמת רבינו הש"ך ועם כל הסמיכות מן גאוני זמנו לא נתקבלו דבריו בהיוו מפני הקנאה (שקנאו בו החכמים הגדולים ממנו בימים, ולא רצו להיות כפוף לצעיר מהם), כמו שנראה מדברי התורני מהור"ר יקותיאל בליין מוויטמונד שהעתיק את התנ"ך ללשון אשכנזית, והוציאו לאור באמסטרדאם שנת תל"ט, בהקדמתו להעתקתו, אלו דבריו,— בלשונו ממש. —

זעכט ניקש מער אן וואש האט המאוה"ג המחבר בעל שפתי כהן בחייו אוים געשטאנדען איבער זיינע ספרים דיא ער האט מחבר געוועזין, וויא וואול דאש זיא האבין קיין פאש אויך איהם גיהאט נייערט מחמת קנאה הבין זיא וועלין איהם מחרים זיא דאש ספר האבען זיא ניט וועלין אן זעהן

הכנס המופלג בתורה וביראה משכיל אל דל ונכה רוח ונטה בכמו מעודו לסבול את כל צרכי הכלל והפרטים ה"ה מהור"ר אברהם ז"ל בטראבון, בבעת בניה אחרי חצות הלילה, וגופו נב מטוהר אל אדמתו בבעת המיבית אחרי חצות היום, וכבוד גדול עבו לו כל גדולי ווילנא כראוי לו על פי פעליו הרבים, כי היה אב ליתומים, ומחסה לדלים, יועץ לחכמי לב, ומכלכל דברי נגידי עמו, מעיר לעזור לכל אדם, בלוף נועם לקחו, ובעטו עט סופר מהיר אבר יצא טיבו בעולם, ובנדבת לבבו, וכל זה בהצנעה והכנה ובזריזות יתרה. ובב למעונו בכן בבים ובלם. ואביו הרב המופלג הנגיד מהור"ר יהודא בהרב מהור"ר מתתיהו אהוטיאן בן הרב מהור"ר נפתלי הירב אב"ד דהאלדאק, אחיו של הרב מהור"ר יהודה קלאצקעס נין ונכד של הגאון המקובל מהור"ר יוסף יאסקי מדובנא, בעה"מ ס' (יסוד יוסף). עסק בתורה ובצדקה כל ימיו, ונסע לאה"ק בשנת תקפ"ה, ונפטר בירושלים בב"ע ער"ח כסליו. בשנת תקפ"ח:

עֶש איז אין קיינר ווערדע געוועזין . נון כהיום שלקח אותו אלה״ם למתיבתא דרקיע ואיננו האב איך גיזעהן ששה ר״ט געבין פאר שפתי כהן על יורה דעה אליינט ואפילו גאוני ארין פסקנן אים נאך.

ב) בין גאוני קראקא מצאנו זכרון רב גדול וקדוש מילידי קהלתנו יצ״ו וזה תור מעלתו על הלוח אשר בבית הקברות דק״ק קראקא, כתוב עליו זכרון כל גדולי העיר. כ״ה) מאור עינינו המקובל האשל הגדול ויודע רזי עלמין (ע׳לאין) מהור״ר העשיל צורף. שיודע לצרף אותיות התורה. ת״ם. ,, ובפנקס הישן דק״ק הנ״ל משנת ש״א נמצא כתוב על הרב ר׳ העשיל זה: כי כל ימיו לא מש מבית מדרשו של המקובל בעל מגלה עמוקות וכתב שם יומם ולילה רזין עילאין ויחודים יחבר חמשה ספרים לשלשת קרא „שלשת עדרי צאן“, לרביעי באר, להמישי „אילת אהבים“ והוא היה בן ר׳ יוסף צורף מווילנא. (עיין המגיד שנה ראשונה נומר 8, ושנה שניה נומר 11) — . והנה בפנקסי קהלתנו יצ״ו מצאנו כמה פעמים שם צורף מצורף לשם הפרטי. קרוב אל הזמן ההוא, אבל לא יכולתי להכריע אם הוא שם המשפחה או המלאכה. ואם יש להמכונים בשם זה איזה התיחסות על הגאון הזה. —

קונטרס הערות, והוספות יקרות, והיו למאורות למלאות ולהרחיב איזה דברים מפי סופרים וספרים, מאת הרב הגדול בתורה ובחכמה הגביר המפואר מהור"ר מתתיהו נ"י בן הרב הגאון סיני ועוקר הרים מהור"ר שמואל שטראשון נ"י.

ויקרא את שמו רחבות קריה:

כ"ה) צד 56) „הגאון המפולפל מהור"ר יעקב פולאק כו' ונתבקש ביש"מ **בשנת ר"צ כו'** ורבים מראשי הגולה גדולי עולם זקני ומופתי דורנו אין דעתם נוחה הימנו (מדרך החילוקים) עכ"ל ס' צמח דוד" ע"כ. עי' בשו"ת חות יאיר (ס"פ קכ"ג) שחשב שם את גדולי המחברים שקראו תגר על החילוקים והריפות של הבל וסיים בזה"ל: ויעל כולם דרוש זקני הגאון כמהור"ר ל"פ שדרש בפוזנא שנת שנ"ג" עכ"ל, הנה מש"כ „כמוהררל"פ" הוא הגאון ר' ליווא (ב"ר בצלאל) מפראג, שהיה זקנו כמ"ש בהקדמתו, והדרוש שזכר נראה ברור שהוא „דרוש ארוך על תורה ועבודה ועל איי"ג שדרש בפוזנא ביום מ"ת שנת שנ"ב, (ומ"ש בח"י „שנ"ג, הוא טעות) ונדפס בפראג שנת שנ"ג, (כמ"ש בש"י) ונראה שבדרושו הזה הרחיב מאד לדבר נגד דרך החילוקים (ולא ראיתיו) אך גם ז"ז ידענוהו משאר ספריו, שצווח ככרוכיא על הנז' ובס' דרך חיים כתב וז"ל: אמנם הסבה גרם קלקול הגדול הזה הוא השקר שבתחילה, יוליד לסוף העיוות והקלקלה, כי מעמידים עיקר הלימוד על פלפולים והלוקים מעשה חידודים. ומגלים פנים בתורה, ומבלים הזמן בשקר, והתורה היא תורת אמת, ויותר היה טוב ללמוד אומנות נגריות או שאר אומניות, או שחוק הידוע שבו הידוד ותהבולה, ויתהדר עצמו ג"כ בזה, וזה היה ראוי יותר משיגלה פנים בתורה שלא כהלכה כו' כו' ע"ש בדבריו שחוצבים להבות אש. ונ"ל שהצמח דוד כיוון ביחוד על מוהרל"פ הנז' שהיה רבו. [אמנם ראיתי בס עמודי שש (להגאון החסיד ר' אפרים לונטשיץ ז"ל), שצעק מרה על דרך החידוד והפלפול שקורין הילוק. וכתב ג"כ הלשון: ורבים מן הגדולים עמודי הגזרה מסכימים לבטלו מכל וכל הו'] . וכמו כן מש"כ הצ"ד (ח"א תמ"ת לאלף הג') על דברי המאור עינים נידון שנות היצירה הלשון: מ"מ ידוע תדע שדבריו אינם מקובלים אצל הגדולים, **ואין דעת החכמים נוחה הימנו** ע"כ, נראה שכיוון ג"כ על רבו מהרל"פ 17; שהרעיש מאד נגד המ"ע (ועי' בצופה למגיד ש"ב צד 182 אות 14), ולהגדולים

---

(11) הרב המבקר המצויין והחכם המופלא ד"ר צונץ בתולדות ר' עזריה **(כ"ח ת"ה)** הביא גם את דברי מורנו ר' ליווא זלה"ה. מש"כ בס' באר הגולה ובס' נצח ישראל נגד המ"ע ע"ש שהאריך בזה והוכיח בדברים, ולעומת זה הביא לפנינו הגל נביאים ממחברים גדולים שלא זזו מחבב את המ"ע להגות מאורו ולתת כבוד לשמו, ויש אשר שאבו ממעיניו מבלי להזכירו, ע"ש, והנה מלבד מה שגרע מהם והוסיף עליהם בשמי בתוספותיו (כ"ח ת"ז), יש לי לשית עוד נוספות מהרבה ספרים והנני מעתיק אותם פה, ממה שנשאר עוד רשום בזכרוני כעת (א) מורנו ר' משה מ"ת (בעה"מ מטה משה) בס' הואיל משה (מגלת ספ' ואתחנן בהביא צונץ) בבאר היטיב פ' תלוה (ע"ט ב') ממ"ע ת"ג פנ"ו, [ובבאר התורה פי בהר (ק"ג ב') לענין מספר השבעה מש"כ ידידי' האלכסנדרוני לא זכר את שם המ"ע?]. (ב) הרב ר' שאול מורטירה בס' גבעת שאול דרוש ל"ד (כ"ח ס"ד). (ג) מורנו מהו' כ"ת בנבנשתי בס' כנה"ג או"ח על הב"י סי' רפ"ד. ועל הטור סי' תכ"ז, על רמב"ם הל' קה"ח פ"ה, הל' כלי המקדש פ"ח. בשיורי כנה"ג יו"ד על הטור סי' רמ"ס אות ג. (ד) אחיו הג' מהור"ר יהושע (בעל

שחשב החות יאיר שם, יש להוסיף את רבינו המהרש"א שכתב בחאו"ג (ב"מ פ"ה) וז"ל משא"כ בני בבל דאפשר היו מפלפלים דוגמת הילוקים שבדור הזה, אשר כל מי אשר יודע לכוון על צד היותר בפלפול של הבל ה"ז משובח, וכל אחד מכוין לדחות דברי חברו, כדקרי להו מחבלים שאין נותין זה לזה בהלכה, וע"י כך לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא כו', כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת, ואין מגיעו לתכליתו המבוקש עכ"ל,

---

ס' בדס יהושע על הירושלמי) בס' אזני יהושע, ואין הספר לפני, אך העירני עליו ידידי הה"ג החכם המפו' מוהרי"מ זאהס נ"י מברלין. (ה) הר"י אבנדנא בלקט שכחה גם בדף קנ"ח ב'. (ו) הר"י יהודה ארי' בס' תבנית היכל בסופו (ל"ה ע"ב) מעתיק ג' עמודים מס' הדרת זקנים אשר „נעתק ע"י לשון הזהב והאדרת ר' עזריה מה"א בס' מ"ע דע"ו ע"א" (ז) מורנו מו"ה אברהם גומבינר בס' מג"א (ס' רפ"ד סק"ז) כתב וז"ל: הא שמתפללים ויפיל שונאיו כו' כו' (מאור עינים) עכ"ל, והנה בבואי לדבריו אלה, שערתי בנפשי שיכוון על ס' מ"ע לרע"ז שייחד פרק נ"ה בספרו זה „איך היהודים ע"פ הנביאים ומנהג אבות יתפללו תמיד על שלום המלכים הרודים בעם, ובגלותנו זה יתפללו על המלכיות כלן שיתן ה' בינותם שלום ושקט, (אשר ממנו לקח הרב רי"פ זלה"ה פע"ז מספרו תולדת אדם ח"א, ושלב בו „דברי חכם אחד וגדול בדור" אשר כתבתי בגליונו שהוא הה"ג מהור"ר אריה ליב ברעסלויא זלה"ה שכתב בשו"ת פני אריה סי' ל"ח ע"ב). אבל מאד נפלאתי כאשר עיינתי במ"ע שם, ובסוף הפרק הרין דברים ע"ד התפלה, אך לא נמצא שם שהזהיר שאמר המ"א בשמו? אולם אח"ז נזכרתי מה שנתברר לי מכמה מקומות בס' מג"א (וכדומה שמצאתי בהתעורר ע"ז איזה ספר) שמביא לפעמים הערות ודינים בשם ספרים ושו"ת, אשר לא היו הספרים ההם לנגד עיניו, כ"א העתיק מס' כנה"ג אשר הביאם, לכן הלכתי אל בית הכנסת הגדולה לעיין בו, וכ"ה מצאתי שהשערתי נכונה ואמתית, כי הכנה"ג העתיק שם את לשון המ"ע (כמש"כ למעלה אות ג') והעיר עליו מן לשון הנוסח שלנו בשם קצת תוגים ע"ש, והמג"א במח"כ טעה ותלה שגם ההערה היא מן לשון המ"ע, לכן קרא בטעות את שם המ"ע ע"ז. (ח) הרב ר' אליהו הכהן (בעמ"ס ס' שבט מוסר) בס' מדרש תלפיות ערך איסור מס' „אמרי בינה" להרע"ז מן האדומים (די"ח ע"ב) מה שהשיב אלעזר כה"ג לתלמי המלך כו' וע"ש וז"ל „הדרת זקנים". (וכמדומה שהזכירו עוד שם באיזה מקומות, אך אין הספר ת"י לעיין בו). (ט) הרב ר' טוביה הרופא בס' מעשה טוביה (דפוס ווינעציה) י"ו א' (ושם זיווג אותו עם מתנגדו, וכתב וז"ל: ועל המאמרים בתורה שבע"פ השתדלו לכתוב פי המלגלגים כו' בעה"ס באר הגולה ובעה"ס מאור עינים כו' כאו"א האריך למענתו, והרוצה כו' יעיין בספריהם הנכבדים כו') מ"ב ב' (ושם כתב וז"ל: אמנם בעל ש"ק ובעה"ס מ"ע שבה"כ כתבו בניהם שבה חכם קדמון כו' עכ"ל, כי לא הרגיש שהש"ק גנב מהמ"ע] נ"א ב' ע"א ב', (י) הגאון ר' יצחק לאמפרונטי בס' פחד יצחק גם בערך דורש (דף ל פ"ע ב') יא) הרב הגדול המני"ח בס' לקט הקמח יוד (דף ק"ז א') אך בתשובתו להיעבץ הנדפסת בשאילת יעבץ סי' ה"א ל"ג מש"כ בדף כ"ג ב לקח מהמ"ע פי"ט ולא הזכיר את שמו, וכמו שהוכיח לו היעבץ שם (דף נ"ז א'), ותידוש על היעבץ שלא זכר מש"כ המ"ע פי"ט פ"ה ע"ב? (יב) הגאון יעבץ ז"ל הזכירו ג"כ בספר לוח ארש ה"א ל"ד ב', נ"א ובס' עץ אבות (פ"א מ"ב) וגוה שם לעיין בו. (יג) הרב ר' זלמן הענא גם בספר שערי תפלה סי' שכ"ג. (יד) הרב מהור"ר מנחם מן הלוי גם בפ' לתנחומא פ' שמיני דפוס אמשטרדם תל"ג דף מ"כ ע"ג דפוס גדול), (ט"ו) הגאון מהור"ר מלאכי הכהן בס' יד מלאכי ח"ב כללי ב' התלמודים סי' י"ב הביאו והקשה עליו. (ט"ז) הגאון מהור"ר חיד"א בס' ברכי יוסף או"ח (סי' תקפ"ג סי' ז') הביא לדברי היד מלאכי, וכתב במופלך מה שהשיג הרב על המאור לעינים כו' ע"ש מה שהשיב, ונראה כי בכוונה שינה האזולאי לכתוב „מאור לעינים" למען לא יבינו הקוראים מי הוא הספר שעמד לימינו נגד השגת הרב מלאכי (כי הוא בושה לכמ"ע מתגולל שלבוש). (יז) הרב ר' אברהם מירלאנדה בס' רות נאמן (שאלוניקי) ערך דור (י"ד ב') כוכבים (כ"ו ב') לשון העברי (כ"ח א'). (יח) הרב מהור"ר יעקב ברוך בהערותיו לס' שער השמים (ליוורנו תק"ן) בסוף הקדמתו דף ח' ב', ובדף ד' ב', (ושם טעה לחשוב שפילון היהודי הוא אפילוניאוס!) ובדף נ"ה רע"א. (יט) הגאון ר' יוסף דוד זינצהיים בס' יד דוד שבת כ"ע א' ד"ה פחות מג', ופסחים ל"ד ב' ד"ה ת"ר. סוכה נא ב' ד"ה קטליגהו, מגילה מ"ג ב' ד"ה בריתה (כ) הגאון מהור"ר אלעזר פלעקלש ז"ל גם בשו"ת תשובה מאהבה ח"א (סי' א' אות ל"ה) (ובתפזה כ' שם משה המ"ע בר"ש בר"א הוסיף כ"ד בפסיק' רבתי וזוטרתי ע"כ, ובאמת לא זכר מ"ע האת ר"ע בר"א על הרבתי בפרט, אלא שבגה שם המ"ע לערבב ב' הפסיקתות יחד כמו שתפסו גם צונץ). (כא) הה"ג ר' ברוך ייטילס (בעמ"ס טעם המלך) בספר האורב בקונ' קברות התאוה דף ג' ב' דף ד' א' ע"ב, (כ"ב) הרב הגדול מהור"ר איסרל מליסא (יבית) בביאורו לאיוב א' ז' (כ"ג) הגאון ר' יוסף תאן בקונטרס שונן להקר (בגלות לספר תקרי לב ח"ר נויו"ד) דף בי"ב ב' [שם הרחיב דברים גם ע"ד בריה כהן הרהב ובריה בן גריה, אשר מר אבא הגאון פי' בהגהותיו למדרש (ווילנא תר"ה) לנביא רבה ספ"ח ופ"י אות כ"א העיר ג"כ בזה, וע"ש מה שהביא בשמי מסע"ר]. (כד) הגאון מהור"ר יהודה ליב מרגליות מבוזאהב בס' עלי עדן (כ"ב א') וכתב שם „כי צדיק ויסד היה (ר' עזריה) והר"יעבץ כתב עלי לא תתעב אדומי כי אחיך הוא ע"כ, ובס' על הורות בעל ב' (דפוס פטערבורג) ל' פ"א בספרם. ל"

ועי"ד הגאון יעקב פולאק יש להוסיף מש"כ בשה"ק (ד"א דף נ"א א') שקיבל שמחמת עסק ד"ת אחד שהיה בבולוניא, נתהוה מחלוקת גדול בין מוהרי"פ ובין הגאון מהור"ר אברהם מינץ (הוא בנו של הג"מ יהודה מינץ, וחותנו של הג"מ מאיר מפאדווה), ויכתוב הר"י הנ"ל נגד הרב מינץ עד שנתפשט הנגע ביניהם, וכתבו מרירות זה נגד זה עם יותר ממאה רבנים לכל מערכה, עד כי (לפי הנשמע) חרמו זה לזה, ונתמנמת אצל זקנתי אמאליה שמתו בשנה ההוא שניהם ביום אחד עכ"ל, ואם קבלתו זאת אמת (כי אמנם ידוע מש"כ עליו היש"ר מקנדיא עי' הסה"ד בהקדמתו) יכול להיות שגם דרך פלפולו החדש של מוהר"י פואלק, לא הוכשר בעיני רבני דורו במדינת איטליא לכן יצאו נגדו, וראיתי בשו"ת הגאון מהור"ר יהודה מינץ (סימן י"ג) שכתב וז"ל: הנה עתה קרוב וסמוך לפסח רנ"ג לפ"ק באו לידי חבילות חבילות מתשובות מרוב אחינו ורבותינו מארץ אשכנז יצ"ו, ע"ד המיאון ממרת סולק' דהות

ע"ד) [ומש"כ בדף נ"ת ע"ג ועי"ד לקח מהמ"ע ולא הזכיר שמו?]. (כה) הס"ג הדרשן ר' יהודה ליב הלוי עדל המ"מ דסלאנימא בס' אפיקי יהודה (ת"א לעמברג תקס"ג) דף ס' ע"א, דף ס"ב ע"א בע"ג, ובס' איי הים ח"א דף קנ"א א' -- ועוד ראיתי את שם המ"ע נזכר באיזה ספרים, אבל נשכחו מלבי. ואסתפק עתה באסיפה הקטנה הזאת מן כ"ה מחברים אנשי השם, שנמצאו עוד במורים נזכרוני עד כ"ה. [פנ"ז מס' מ"ע באיזה קילורים ובינויים הדפים הר"ב כהן בגכה"ע הקפ"ו לד 142 עם איזה הערות, ושם בהערה לד 144 לא הבין במח"כ כוונת המ"ע במש"כ „ובתופי הודאותיו" ע"ש]. ולהמחברים שבאשו ממעין של המ"ע ולא הזכירוהו, יש להוסיף ג"כ את הגאון מהור"ר בעל פרגס בע"מ באר שבע, שבספרו לדה לדרך פ' וירא מש"כ על רש"י בד"ה אלא תיקון סופרים, לקוח הוא מס' מ"ע פי"ט (פ"ו א') כמעט כלשונו ממש, וכן מש"כ בפ' תלוש בד"ה אבל אותו השם, ובד"ה ויפתיל האמצעי מאמר ארוך, לקח ג"כ מס' מ"ע פמ"ו (ע"ש) וכן מש"כ שם קודש לזה בד"ה מגפת וז"ל: ודע שכתב הרא"ם כו' וראיתי מי שכתב עליו וז"ל יש להקשות על דבריו כו' עכ"ל ואני אומר ברי ליה מאריה כו' כו' כיון בזה על המ"ע שם בפמ"ו (קמ"ע ב') שכתב את זה הלשון (ע"ש). [והרב ר"ו היידנהיים ז"ל בביאורו לפיוט אתה הנחלת (סוף התברך בתחילתו „תורה לבמור") תמה על הרא"ם מבמיה דנפביה ולא שבם המ"ע? וגם לא לקח לו אז לידה לדרך!] וכן ראיתי את"ז בספרו באר שבע פרק חלק (נ"ב) ד"ה תדב"א מה שכתב וז"ל: אל תטעה לחשוב כו' לקח אב"א מלשון המ"ע (פמ"ד, קמ"ד א') מבלי להזכיר שמו [ואמנם תחת אשר מוגרע"ז זכה להרגים בעלמו את שגגתו, והזר מדבריו בספר מלרף לכסף וכתב וז"ל בגגה יצאה בו מאתי, כי הזכור שם הוא אליהועני בן היקף, וגוסח מוטעה בהיה לפני מדי כתבי הדברים ההם הוא בהטעני כו' עכ"ל, [אבל לא הרגים שבמש"כ שם במ"ע מפרק מי בהיה „תדב"א ר' נתן אומר" מגה תגרא הבערתו בהוא הקדמון הנזכר ברמב"ס שם לפי טעותו, וכמו בתפס הסה"ד מזה את הב"ב) הרב בעל כ"ם נמשך לתומו אחר בגגת המ"ע, ובגה ד"ז בתשובותיו [סוף סי' ע"ד] — אבל סיים שם בלשון „נ"ל" — והכביל אחריו את הרב התביב בביורי כנה"ג או"ת, ואת הרב בע"ס רגל ישרה, כאשר בקליה למטרפסיה ע"י הרב החיד"א בתפסו בזה, והשיג עליו באריכות בס' שה"ג (מע"ס ערך סדר א"ר. דפוס ווילנא) ושב"מ. והנה מה שלא זכר החיד"א את שם המ"ע אין חידוש כמש"כ למעלה, אך על התבי"ב ועל הסה"ד ועל היד מלאכי [אות תרמ"ז] יש לתמוה שלא זכרו בזה גם את שם המ"ע?] וכן מש"כ בב"ב ריש חלק ד"ה האומר אין תחה"מ מה"ת את גי' הרי"ף ד' תוגרמא וכו' הוא מהמ"ע [פ"ג, ל"ב ב'] ומש"כ שם בחלק [ק' א'] ד"ה תנא בספרי מינין כו' לקח ג"כ דברים מהמ"ע [פ"ב ע"ב]. ונראה שלכן לא זכרו בשמו. מחמת כבוד הלפתיים בהיה נמשך מאד אחריהם [עי' ברהב ספרו ב"ב ולד"ל] וכבוד רבו מהרל"פ, גם הרב ר' יעקב לונטו בהקדמתו לס' כפתור ופרח העתיק מהמ"ע מה שבמע מר' אליעזר אשכנזי בלי הזכרת שמו, וכן לדברי היעב"ץ בזכר לונץ יש להוסיף מש"כ בס' מגדל עז בעלית הלבון נגד מש"כ רע"ז בס' א"ב פנ"ז [והרואה יראה כי אותן הראיות בעלמו בהביא היעבץ נגד הרע"ז הן הנה נובעות מרע"ז, וממנו לקחן היעבץ לבלי זיין להלחם עמו ע"ב], ואעיר עוד כי הרב הרופא התכם ר' ברוך שקלאב בהקדמת ספרו קנה המדה (ת"י דפוס בקלאב תקנ"ג) כתב נגד המ"ע במש"כ ע"ד מולד בהר"ד, וקראו הכם בעיני כו', „יולק זהב רותה לתוך פיו", וכן במעתי ג"כ מזקני בעיר עירנו, כי מורנו הגר"א זלה"ה היה מתנגד גדול להמ"ע בדבר הזה. וכמרוצת דבריו עם הרה"ג מהור"ר דוד מבערבאך [בעהמ"ס חומת ירובלים] ע"ד תשבונות העבור (עי' ע"א) נזרקו מפיו אמרים קשים כנגד המ"ע, ואמנם הרב יעב"ץ בס' המטפחת [ל"ג ב']. כתב לזכות את הרע"ז נגד בה"ת בתפסו בכך, ואמר וז"ל: כי הדבר ברור בתוספת הבנים על השבונות מזמן היצירה, לא ידתה סדר קביעותנו בשום אופן, ובהר"ד אינו כתוב בתורה, ולא בתלמוד כו' ע"כ לא ישגיהו עון ואתמה על זאת כלל וכלל, ודבריו כנים וישרים בלא תעא בכך כו' אדרבה נראה בהיה ירא ה' בפועל כו' כו' עכ"ל (כמו בהעתיק גם לונץ], ויש לי הרבה דברים והערות **על ספר מאור עינים**, אך כבר **האלכתי בהערה זו הרבה, ואולי יתר מדאי, לכן אשים קנצי למלים**

נשואה מקדמת דנא לאחו' ועמתנו בתורה ה"ה מהור"ר ר' דוד צענר יצ"ו 12) כו' וכש"כ אם המיאון ע"י לימוד, ועל הלימוד נתשד מהררי"ף, והנני רואה שראש המדברים להון בזה הדרוש הוא הדבר הגדול הגאון מהור"ר יעקב מרגליות ז"ל, כו' גם נתן ברכתו על מהררי"ף לשותא דרבנן ר"ל שמתא שם מיתה, שהרי לא הזכיר אצלו לא יצ"ו ולא שיחי' כמנהג, עוד בקש הגאון למסכימין לדעתו מרוב ענוותנותו ז"ל כדי לבטל דעת מהררי"ף ברוב כו' כו'. מכל הני טעמי נ"ל שהמיאון של מרת סולקא אינו מיאון כו' וכ"ש עם צירוף כל הגדולים הנזכרים בירִיעה, והמסרב ומתריס נגדם, נראה דבר נת"ש הוא, ודעת מהררי"ף לא תזכר ולא תפקד. והוי בטילה אחרי שרבים חולקין עליו, ואם בעל נפש הוא, בין יבין אשר לפניו וישים סכין בלועו, וידום וישתוק ויודה להם, ויקבל שכר על השתיקה והפרישה, ודעתי נוטה ישלחו כל הני פיתקי דרבתא למהרי"ף יצ"ו, אם תוזר בו מוטב, כי מתוך כתבו של הגאון ניכר מתוך הנקודות אם יש אם למסורת, שתלמיד של הגאון היה, ודי לו בחזרתו, כיון שהנדוי היה על תנאי עד שיחזור, ואף אם לא היה תלמידו לא היה להמרות בגדול הדור צדיק וחסיד ז"ל, אבל היה לו לילך אצל הגאון ולהפיס דעתו, או להתוכח עמו על הנדון, אלא ודאי גסות הרוח נגעה בו, אב כן ראוי להוי ליותר מזה, ואי לדידי ציית ילך על קברו של הגאון ויבקש ממנו מחילה, או לכה"פ ישלח שם שליח כו' ואותו שליח מצד מהררי"ף יבקש מחילה מהגאון ז"ל, ואם ח"ו שאינו חוזר ראוי להורידו מגדולתו ואח"כ לנדותו כו' מפני שחולק על רבים על יותר מעדה, כו', והיינו אם אינו חוזר בו, ומצד אחר להחרימו, אמרתי אהכמה והיא רחוקה ממני, למה ימות בלא עתו, ולמה לא נדון אותו לכף זכות כו' ונאמר דלא ידע הא דרמ"מ ז"ל, ואף אחד שנודע לו, אולי מתוך פלפולו מחלק ומפרשו באופן אחר, ועוד שמא רוח אחרת גסות הרוח נגעה בו. וסובר הדבר וגמר הוא ויכול לחלוק על הראשונים כו' בשביל כך אינו בר נידוי אם לא למגדר מילתא כו' כו', וכי מאומד הדעת נחייב אותו שמתא? כו' כו' ולא ידע מהררי"ף דר"ש פליג על פר"ח כו' וסיים התשובה בזה"ל: ואף אם למדתי סניגוריא על מהררי"ף, מ"מ הלב יודע מרת נפשו אם לעקל אם לעקלקלות, ולא ישא עליו חטא על ה"ה מהר"ר ד"ן ויפייסו כי אחר כוונת הלב הן הן הדברים כו' כו' עכ"ל.

והנה כאשר קראתי את התשובה הזאת, וראיתי ג"כ ביש"ש יבמות (פי"ג סי' י"ז) שכתב שם הרש"ל הלשון: וגדול אחד בדורו אשר היה לפני, נהג ועשה הלכה למעשה, והושיב ב"ד ומיאנה יתומה בבעלה שהיה אדם גדול בתורה, ונחלקו עליו כל החכמים האחרונים אשר הזכרתי (ה"ה הגדול החסיד מהור"ר מרגליות ומהר"ר פנחס מפראג ומהר"י מינץ) וכל גדולי אשכנז, וגזרו עליו שלא תצא במיאון וברכוהו על ככה, ומרוב חשיבותו וגדולתו העמיד המיאון על דעתו ולא השגיח בהם ובגזירותם כו' עכ"ל, (ונראה בהדיא שהתשובה הלז של מהרי"מ היתה לנגד עינין) שערתי כי מש"כ „מהררי"ף" פתרונו מהרב רבי יעקב פולק' (ובלשון: אולי מתוך פלפולו מחלק ומפרשו באופן אחר" רומז מהרי"מ כמתלהלה לדוך הפלפול והחידוד שהידש מהררי"ף שציוחו ע"ז חכמי הדור) כי כן תארהו הרש"ל בתשו' (סי' מ"ה) בשם גדול בדורו אלא שבבאן כסה על שמו מפני הכבוד, ואח"ז נזכרתי שכתב הרמ"א בהגהת אה"ע (סי' קנ"ה סעיף כ"ב) בפירוש וז"ל: ולכ"ע אם היא פחותה מבי"ש ממאנת אפי' בזה"ז, וכן עשה מהר"ר יעקב פולק מעשה בימיו, ודלא כהיש מחמירין, ואמרו שאין בת ממאנת בזה"ז כלל (מהר"מ מרזבורק ור"י מינץ סי"ג) עכ"ל (וכ"ה בד"מ) 13) ושמחתי לראות כי השערתי אמיתית. — ואחרי קראנו בזה את הדברים הקשים כגידון אשר נחש ינחש בב מהרי"מ נגד מהררי"ף, נוכל איפוא לתת אמון במש"כ הש"ק, שגם בנו מוהר"א מינץ היה בעל מחלוקתו, ובחרב יצא לקראתו.

---

12 בשו"ת מהר"י ווייל (סי' קמ"ח) נזכר „הסו' הנה"ר דוד לענר י"ן כו', וכתב עליו הלבון „והנה אהובי הנה"ר דוד במו הטוב רתבה ונסבה למעלה למעלה, וגם היה תבס נכון דבר מאד הוא מדקדק ומפספס במעשיו, אינו מוליא מת"י דבר באינו מתוקן כו' כו', עכ"ל, וע"ש סי' קמ"ט, והנה אף כי התואלים יתנו מקום לבער בזאת הוא הנזכר כבמו ובכינויו כאן בשו"ת מהר"י מינץ עכ"ז לבי רחק מלקיים את הסשערה הזאת מגד נמלוס הזמן.

13) ומורנו הרמ"א תלמיד תלמידו של מהרי"ף) לא השגיח על דעת הגאונים בברכוהו למהררי"ף על ככה יקבע פסקו להלכה, ועי' מב"כ הרב החבי"ב בשו"ת בני חבה בלשון חי' נ"ה (ובו"ת רבד"ס אה"ע בהוגה

ומצאתי נכון שלא לעזוב כה את הגדול בדורו אשר (כפי עדות הצ"ד) שמעו יצא
מסה"ע ועד סופו, הוב מהור"ר יעקב פולק זלה"ה, מורדף בלי חשך מאת הרב מוהר"י מינץ,
עד אשר אעיר. כי לא מהרי"ף הוא האחד אשר כלה בו מהרי"מ בני אשפתו, וחזקו עליו
דבריו בחירופים וגידופים, כי אמנם רבים היו חללי חרב קנאתו. חרב לה' ולתורתו 14) —
ואמיץ היה בדעתו, להנהיג נשיאותו ברמים, ולזרוק מרה בתלמידי חכמים. אורייתא הוות
מרתחא ביה, שפתיו מלאו זעם ולשונו כאש אוכלת, להכות אף גדולים וטובים בשבט פיו
ובלטותא דרבנן, לא הכיר פנים במשפט וילחם מלחמת ה' במחלוקת לשם שמים להעמיד הדת
על תילו, (אם שלפעמים הפריז מעט על המדה). כן מצאנודו שהיה בעל איש ריב ומדון
עם איש עשיר ונכבד בעירו 15), והיה בעל מחלוקת של הרב מהור"ר אליהו
דילמדיגו מקנדיא (בעמ"ס בחינת הדת) כמש"כ הרב יש"ר מקנדיא בס' מצרף לחכמה
(ג' ב') וז"ל: ונוסף ע"ז דברי ריבות ומחלקאות שעברו בינו (הר"א ד"מ) ובין הגאון מהרר"י
מינץ זלה"ה, שהי' רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה 16) ואביהן של אשכנזים בזמנו, כנראה
בויכוח הגדול שהיה ביניהם שהרעיש כל הגולה בפסקיהם. הנם כתובים כמוסים עד היום עם
רבני קנדיא עכ"ל, וכ"כ בס' אלים (צד כ"ט) בקצור ע"ש. אמנם לא הודיענו היש"ר את נושא
הויכוח? — ואנכי אשער שהויכוח היה ע"ד המעשה בחבית מלא יין כו' כו' שמובא בשו"ת
הגאון מהור"א מזרחי (סי' נ"ו) והרא"ם הסכים עם ההר"י מינץ והשיג באורך על דברי הר"א
הנזכר וז"ל: ועל מה שהוספת אח"ז לשלוח לי שני קונטרסים בענין זה, ובקש ממני להודיעך
את אשר בלבבי, גם בזה אשיבך לענ"ד, דע לך אחי, כי התבוננתי הרבה בדברי מהרר"י ס"ל ז"ל,
ומצאתי בהם חכמה נפלאה חכמתו גדולה מאד משמועתו, על כיו"ב נאמר כי ש"כ ישמרו דעת ותוימ"פ,
כי מה"צ הוא, הוא המאה"ג אשר אין כח בעינים לראותו מחוזק אורו וזהרורו. אם ימצא איש
לקחו לבו ואומץ לבבו להתחזק כנגדו להסתכל בו, הנה תכהינה עיניו מראות, ויפסיד אורו
והדרו, אח"ז קראתי בדברי מהור"ר אליהו דקאנדיא, וראיתי בהם דברים זרים מאד לא יכולתי
לרדת לסוף דעתו, והנה אביא ממאמריו ר"ר, ואטעון בכל מאמר ומאמר ממה שבו מקום טענה

שם, וכן הכנה"ג אה"ע אין ת"י לעיין שם) ואח"ז ראיתי בשו"ת בעל הפרים (סי' קי"ב) תשובה ארוכה בענין זה, והעלה בפלפולו להכריע נגד דעת מוהרי"מ, וממרוצת דבריו משמע קצת בלא הפסק אדעתיה דמהר"י פולק (בהגהת הרמ"א) הוא הוא המהרי"ף בתשובת מוהרי"מ ע"ש.

14) בהא מעשה דר"ג דצעריה לר' יהושע, תחת אשר איתא בתלמוד בבלי (ברכות כ"ז ב') הלשון: אמרי ע"כ נצעריה וניזל? בר"ה אצטער ליה, בבכורות במעשה דר"צ צעריה. ה"ג צעריה „איתא בירושלמי (שם, ובתענית פ' בב"פ) הלשון: ועמדו כל העם על רגליהם וא"ל לר"ג „כי על מי לא עברה רעתך תמיד"! ע"כ, בתפכו לאות לשון המקרא (סוף נחום), ונראה מזה במלבד דצעריה לר' יהושע ציער ג"כ לחכמים אחרים, וכן ראיתי ביפ"מ שם, ואולי בכוונה השמיטו בתלמוד בבלנו את הלשון הקשה הזה, מפני כבודו של ר"ג. ובע"י הגי' „אתא בר"ה אתא בבכורות" תיבות „אתא" „אתא" בוודאי מיותרות. (וראיתי בס' מו"ע הביא הגי' הזאת מכמיה דגמרא? וכן מש"כ בירושלמי לא הוזכרו ב' התיבות אין לשונו מדויק).

15) כ"כ מוהר"מ פאדווה בתשובתו למוהר"א קאפשאלי בקנדיא, שנדפסה בשו"ת אבקת רוכל למרן (סי' ס"ה) ולחידוש הענין אעתיק לשונו: ועתה אספרה נא לכם את אשר קרה פה פדווה בימי הזקן מאור הגולה רבינו יודא מינץ זלה"ה, ולדעתי אז נמצא פה כמהור"ר יהודה [דאלמידיגו] היושב בשבת תחכמוני בעירכם, אך היה אז בחור יושב לפני רבו, [עי' אליה נד ל' בהוא בנו של הר"א בע"ס בחה"ד], והנה אף הוא כל הדברים, היה פה איש עשיר ותקיף שמו הירץ ווערטיש ושמו נודע בשערים, והיה תמיד איש מלחמה לגאון הזקן מורינו ורבינו יודא מינץ זלה"ה, ולבנו מורינו ורבינו אמי הגאון כמהור"ר אברהם מינץ זלה"ה. ועשה פרוכת נאה מאד מרוקם במרגליות, ורקם עליו צורת צבי שהיתה האמ"ה (וואפען) שלו, והיתה הצורה בולטת מחמת המרגליות וביקש להשימו בבהכ"נ במועדים, והזקן מיחה בו, והוא מרוב עשרו ותוקפו לא השגיח בו להיותו בעל מלחמתו, ומצא לו בעשרו רבנים עוזרים לו, אשר הגיעו לו ראיות להתיר מן התלמוד כנידון שלכם, ובחוזק יד שם אותו בבהכ"נ, ויצא הזקן מבהכ"נ בחרי אף,, ונתרבו הקטטות מאוד בגלל זה, ואפ"ה עתה בזמנו קמו היורשים של כמר הירץ הנ"ל להשימו בבהכ"נ ולא רצו לעשות בלתי רשותי, וצויתי להם לכסות בנייר את הצורה ההיא ושמעו בקולי ברוכים הם וברוך טעמם עכ"ל.

16) עי' בשו"ת הרד"ך (בית כ"ד) בשאלת פסק שלו למוהרי"ס, לשמוע דעתו עליו, וכתב לו ג"כ אלו התוארים „רבא דעמיק, מדברנא דאומתיך" וע"ש איך השפיל הרד"ך א"ע נגד מוהרי"מ, וקראו רבו ואדוני.

כו' כו' עכ"ל מהרא"ם, והאריך שם יותר מארבעה דפים נגד דברי הר"א ע"ש. והנה אחרי רב הפאר והתהלה שפיזר הרא"ם לדברי תשובת הר"י מינץ הנז' הלא תכסוף מאד נפש כל תופשי תורה לראות את דבריו אלה ולהנות מאורם, אך להנם יחפש אחריהם בתשובות מהרי"מ הנספחות לתשו' מהר"ם מפאדווה, כי איננה שמה לכן הנני מעיר כי התשובה הלזו לא אבדה מתוך הקהל, ומצאתי את המרגלית הטובה הלזו בבית גנזיו של מהרא"ם (כי נשלחה אליו כמש"ב למעלה) ונדפסה בתוך תשובותיו (שנתחברו עם תשו' מהראנ"ח ונקראו בשם מים עמוקים) סי' ל"ח ע"ש 17) — ועי"ש בתשובות הרא"ם (ח"א) שנפל שיבוש בדפוס שבסוף התשו'

---

17) וכן נדפס שם (בשו"ת הרא"ם בס' מים עמוקים) סי' ל"ב תשובה גדולה להרב מהור"ר פנחס יצ"ו בלי שום תימה כשופה ותיקף כאשר ראיתיה הכתיבה בשם של מהר"י מינץ שנדפסה בתשובותיו סי' י"ב (ועי' בשו"ת בנימין זאב סי' ע"א, שגם שם באה השאלה הזאת ומשם נראה כי השואל הרב ר' פנחס היה מווינציאה ע"ב) ובאמצע התשובה הנז' בשו"ת הרי"מ, יש שם הגה"ה מהמסדר וז"ל: בכאן בייך תשובה המתחלת „כתב הר"ז" ולא מצאתיה, ע"כ הגה"ה, ואנכי מצאתיה כ"ה בשלימות, ר"ל בתשובה הזאת שנדפסה בתוך תשובת הרא"ם שם ע"ב, ועוד ז"ז בכמה הגהות ותקונים קטנים יש להעיר מגופה אחד לשני, שלא יהיה הלשון מגומגם שם (והמגיה לא הכהד מש"כ בס' קונ"ד בשם פסק הרב מהור"ר יהושע סונצינו ז"ל בכ"י, שכתב בתוך דבריו וז"ל: ואל תשיבני מדברי מהר"י מינצי סג"ל בעת היותו בנ"ם מופלג בחכמה ובזקנה, קבלנו מאבותינו ורבותינו שאין חכמתו ופלפולו ניכר מתוך פסקיו, ביותר גדול היה כפלי כפלים ממה שפסקיו מורים עליו כי היה אשכנזי, וכל האשכנזים בטבעם הם עלגי שפה כבדי פה וכבדי לשון, ואין כח בהם לבטא בשפתים ולא לכתוב בקולמוס העומק השוכן תוך לבם, ולא יבינם אלא מי ששמע אותם וקבע בישיבותיהם עידן ועידנין עכ"ל) וג"ל שנתגלגלה התשובה הנז' ממהר"י מינץ בין כתבי הרא"ם, מחמת שהרא"ם עסק בדין הזה בשו"ת שלו (ח"א) סי' מ"ז, ע"ש שהשיג על הרב מוהר"י ן' חביב, אשר גם תשובתו נדפסה שם, והריב"ת בדבריו זכר עשה לתשובת הר"י מינץ הזאת וז"ל שם נודע כי השגד הוגד לנו כי היה ביד החכם הר' אליעזר השמעוני י"א כו' טופס הוראת הרב ס"ל כמהור"ר יהודה (מינץ) ז"ל אשר הורה להתיר בכל עוז, אז אמרנו ראוי לעיין בהוראת חכם שלם רבוש כזה, כי מפיו תלא תורה, וימים רבים היה ר"י בעיר גדולה של חכמים, והעמיד תלמידים שלמים וכן רבים כו' ואז הורה הרב הזקן בתורה ובימים הנז' ז"ל ההוראה הנז' על אותו דבר כו' כו' עכ"ל הר"י ן' חביב, והרא"ם עשה שם בקורת עזה על כל דבריו ע"ש, לכן היתה גם תשובת הר"י מינץ תחת יד הרא"ם — ומש"כ הר"י לונזין על הרי"מ, „מופלג בחכמה ובזקנה" והריב"ת „זקן בתורה ובימים" היא לפי שהרי"מ האריך ימים מאד, כמש"כ הרב החיד"א בס' שה"ג בשם הר"י יעבץ בס' חסדי ה' שכתב: שראה להה"ג מהר"י מינץ בן מאה שנים שעלה וכרך ברכת התמה ע"ש.

ולשבחו של מוהרי"ם אעתיק עוד מש"כ הרב מוהר"מ שמואל גירונדי ז"ל (כ"ח ח"ג) וז"ל: הרב הגדול הנ"ל (מוהר"י מינץ) היה לו יד ושם גם בחקירה פילוסופית וזכה ללמוד בפומבי לימודי המתקר במדרש החכמות, ורוב אצילי הארץ תלמידיו, והסגנים בני הנוגדים היו כרוכים אחריו, ותקנו צלם דמות תבניתו במדרש החכמות. ואני הצעיר ראיתיו מוצב שם במעלות הסולם עם מכתב ליון תהלתו לכבוד ולתפארת עכ"ל, ודבר תבניתו זה של מוהרי"מ הזכירני ג"כ מש"כ הרב הגאון מקונגליאנו על נכד מוהרי"מ (אשר במו בקרבנו). הוא הגאון מהור"ר שמואל יהודה כהגאון מוהר"מ פאדווה. וז"ל בס' פלגי מים (ו' ב') ומי הוא זה התפך ביקר גאוני ז"ל הנ"ל (הוא מורו מוהרשי"ק) יותר ממני. והלא אנכי הייתי הראשון שבקשתי להציב תמונתו לנגד עיני ע"י הצייר, ואותה לקחתי לי והנחתיה בבית מדרשי לקיים מה שנאמר והיו עיניך רואות את מוריך כו' עכ"ל, (ועיד תמונתו כ' הריא"ד"מ בדרוש הספדו בס' מדבר יהודה (כח ב) וז"ל: כל יודעו ומכירו (של מוהרשי"ק) יודע כי היה תואר ומראהו כמראה איש האלהים נורא מאד, וכל מי שלא ראהו מימיו. היה אומר כשפגשו בו כי הוא זה עכ"ל) וכן היה אז המנהג באיטליה לצייר את תמונת אנשי שם לכבוד ולזכרון. באין פוצה פה. כן נדפסו תמונות של הרב הישר מקנדיאה בס' אליש (אמשטרדם שפ"ט), של הרב מהור"ר יצחק אבוהב השני בס' אה"ת כנגון ספרדי (אמשטרדם תמ"ה), של הרב ר' טוביה כהן מעשה טוביה (וויניציאה תס"ז) של הרב ר"מ חפץ בס' מלאכת מחשבת (וויניציא ת"ע) של הרב ר"א הכהן בס' כהונת אברהם (וויניציא תע"ע) וכו' ומלאו כמה תמונות של הגדולים ורבני קהילות מבנים קדמוניות ועי' בס' שו"ת דברי יוסף איר גאס (סי' כ"ה) בשם הרב מוהר"ר בנימין הכהן מריג"יו שראה במנטובה צורת הרמ"ע זלה"ה. — ואולם הרב יעבץ בשאילת יעב"ץ (סי' ק"ע) כתב וז"ל: ע"ד מעשה שאירע בימינו שנתקלקל הרב פ"ה מהור"ר אלעזר [רוקח] ז"ל מכרהאד לאבד"ק אמשטרדם עמד איש אחד שם בשוליא מוניטין שלו בעולם, דהיינו שהדפיס מטבע כסף בדמות צורתו. והביאוהו למראה עיני, ושבהגלתי בו נרתעתי ותמהתי מאד אם נעשה מדעת הרב הנ"ל וברצונו שהיה נודע בשם חסיד בדורו, כי נסתכלתי בו ושי' תבנית ראש עד החזה עם פרצוף פנים שלם בולט, וזה לדעתי איסור גמור מיהא כו' כו' ברם זכור הוא לטוב שהספיד האמתי א"מ רבינו הגדול [הוא הרב חכם צבי] המקום יהא בעזרו כו' מעשה שהיה

סי' נ"ה, תחת שמו של הרא"ם „נאום אליא מזרחי" **ואחרי עיון קל הדבר ברור שהוא טעות וצ"ל** „אליהו דילמדיגו" או „אליהו מקנדיא" לפי שהיא התשובה שכתב הר"א מקנדיא נגד הר"י מינץ, ונמשכת על התשובה שלפניה (סי' נ"ד) שכתב ג"כ הר"א מקנדיא (עי' ש"ך יו"ד סי' קכ"ד ס"ק ס"ו) על השאלה הנז', קודם שראה את דברי הר"י מינץ, ועל ב' תשובות אלה של מוהר"א מקנדיא, ועל תשובת הרי"מ כיון מוהרא"ם במש"כ בתשובתו: ששלח לו השואל שני קונטרסים, והוא (הרא"ם) כתב בתשובתו נגד שתי התשובות אלה של מוהר"א מקנדיא 18).

והנה השולח להרא"ם ב' קונטרסים הנז' הוא מו"ה גרשון, כמו שכתב שם הרא"ם בראש סי' נ"ו וז"ל: אחי היקר החכם הכולל כבוד ר' גרשון יצ"ו, להיות שבקשת ממני להודיעך

כשנקרא מק"ק ספרדים שבלונדון לבא אליהם ולהראות בכבודו כו' כו' מרוב עוגם תשוקתם בקשו להשאיר בידם ציור צלם דמות תבניתו ואילו פניו בדבר זה כו' להניח אלם דמות דיוקנו מצויר ומשות בשבר, ולא אבה שמוע וימם לאל מלתם כו' מרוב חסידותו וקדושתו ופרישותו, אכן המבקשים לא נסוגו אחור כו' ולא נחו עד שהשיגו מבוקשם בדרך תחבולה גדולה ע"י אומן בקי נפלא בפעל ועשה כל ציור פרצוף פניו הנורא ונאור בהרילות וזריזות עלום שלא בפניו, ואור פניו לא נפל ולא חסר מאומה מהשווי כמעט רק נשמת רוח חיים, והוא נחשב יקר הערך מאד למכיריו ויודעיו מלפנים ונעשו ממנו טופסים והעתקות וגם המה נמכרים ביוקר תכתב זאת זכרון לדור אחרון עכ"ל, ומאשר כי חביבים עלי מעשי צדיקים וביאות חכמים, טרחתי להעתיק את לשון הארוך הזה.

והנה ראיתי בס' שו"ת חתם סופר א"ח (סי' קנ"ט) וז"ל שרמז לספרי מקובלים שכ' שלא להושיט ידים בזקן כלל, אין לי עסק בנסתרות, אבל מהם ומהמונם הותרה הרצועה לגמרי בכל ארץ איטליא שכל חכמיה מגולחי זקן ונתלים באילן גדול ר' מנחם עזריה בעל עשרה מאמרות אבי המקובלים שהוא היה מגולח מכלי השחית בערה א', וכן העיד עליו היש"ר מקנדיא באילם שלו והיה אומר שעפ"י חכמי המקובלים אין ח"ל ראויה לכך כו' עכ"ל, מש"כ ע"ד הרמ"ע, נראה שהדיא שסמך על מש"כ בשו"ת באר עשק סי' ע' [או שראה שהעתק בק"א של ס' לחה"פ] אשר כתב וז"ל: והנה נפשי דרשתי ותקרתי היטב הדק האיך הנהיג הרמ"ע מפאנו זצוק"ל? וידעתי על נכון כי כל ע"ש חייף רישיה, דקרת הוה ברישיה, ומסתפר בדיקניה כמנהג איטליאה, ומי יאכל בשרה במיכלא אפתורא דדהבא מחכמת האר"י זצוק"ל חוץ ממנו, דסבר וקביל ורדה אל פיו דבש האר"י שנים רבות מפי מהר"י סרוק זצוק"ל אשר בא למדרשו של הרמ"ע מטעם האר"י רבו, וכך נהג עד סוף ימיו וכל תלמידיו אחריו נמי, כי מורי הרב חתנו ונכדו ותלמידו היה, וכן הרב בעל מעשה יצק שהייתי לפ"מ לא פעם ושתים ושלש לבד, עכ"ל, אך לא ראה הג"מ מוהר"מ סופר במח"כ מש"כ הרב הגדול מוהר"ר יוסף אירגאס ז"ל בס' שו"ת דברי יוסף (סי' ע"ה) שהבאתי למעלה שאחרי שהשיג על דברי תשו' ב"ע הנז' כתב וז"ל: ועוד אני חקרתי ע"ז ממוהר"ר בנימין הכהן נרו בעיר ריגייו יע"א, והשיב לי וז"ל: דברי בעל באר עשק אין ראוי לסמוך עליהם, כי כבר התעשקו עמו בעלי הוראה וכמה תשובות שבאו שם דלא כהלכתא, ואני ראיתי במנעורה צורת הרמ"ע זלה"ה, והוא בזקן מלא על כל גדותיו, והרי זו הכתבה בגופה של עדות עכ"ל.

ומש"כ בחתם סופר מעדות של היש"ר מקנדיא על הרמ"ע באילם, באמת לא נמצא זה באילם. וזכרונו כיהה לו הפעם, ממה שראה באילם במכתב של החכם מוהר"ר משה מיץ תלמיד היש"ר (ובאמת ניכר קולמוס של היש"ר עצמו במכתב זה) להחכם ר' זרח הקראי (היש"ר או הרב ר' משה בן ישראל לא גילו הדבר בספר שר"ז היה קראי) שהעיד על רבו היש"ר (צד כ"ט) בזה"ל: והוא שונא זקן ומרשה לספר, אמר שלא כיון בו הטבע לקשט ולהדר בריותו, אלא שהשער השחורי שבתחת הלחיים ללחותו ישלא יונקותיו ואפרותיו, ולתכלית אחר היו ילידותיו, שהרי שבית השחי והערוה ג"כ נמצא זה השער ע"כ רבו שערותיו, ולכן הקיסרים הקדמונים היו מגולחים, והרבה מן האומות בדרכם הולכים עד היום, ואילו השרש והזקן על קנקן ורקן מעידים, אין חכם כתיבים ועתודים עכ"ל, ובאמת לא מעט נתפלא בראותינו אשר צלם דמות תבניתו של היש"ר מכחיש עדות תלמידו זה, כי גם הוא מלא זקן כמעט על גדותיו. —

18) אח"ז ראיתי בס' הזכרונות (לא נזכר עליו שם מחברו, וכתב הש"י ואחריו הסה"ד שחברו הרב מו"ה יצחק ישורון אב"ד דהמבורג, וזהו ללא אמת, כי חברו הרב הגאון החסיד מהור"ר שמואל אבוהב מווינציא בע"מ שו"ת דבר שמואל, וכ"כ החיד"א בשה"ג) בפ"ד שהאריך הרבה להוכיח שהתשובה סי' נ"ו (שבשו"ת הרא"ם) היא אינה ממהרא"ם, וראיתו מדכותב למש"כ בתשו' סי' נ"ה, ובמח"כ לא התבונן היטיב בזה, **לכן שפט ליחס את התשובה סי' נ"ה להרא"ם**, ולגזול ממנו את התשובה סי' נ"ו, אשר המעיין האמת **יושר דרכו ויעיד שנהפוך הוא, כמש"כ בפנים**.

את אשר בלבבי מענין מעשה שאירע בבשאן בחבית כו'. **הנה** אשיבך **על כל דבר** הגם כי כל רז לא אנס לך כו' כו', ועל מה שהוספת אח"ז לשלוח לי ב' קונטרסים **בענין זה**, ובקשת ממני להודיעך את אשר בלבבי כו' כו' עכ"ל, ואף כי אין מבואר שם בהדיא, איך היה נוטה דעת הרב השואל מוהר"ג בענין השאלה; — עכ"ז מבין משכיות הדברים יראה קצת, שהיה נמשך אחרי הר"א דילמדיגו מקנדיא נגד הר"י מינץ, ע"ש ונ"ל ברור שה"ר גרשון הלז הוא הר' גרשון בונפצו (משפחה ידועה) כמו שמוכח זה ממש"כ הר' אליעזר ב"ר משה שאלוניקאו בתשובה להרא"ם (סי' ל"ה) שזה לשונו: כי ראיתי הלכה למעשה בב"ד של אמו"ץ מהור"ר גרשון בונפצו יצ"ו, שהסופר רצה לכתוב כו' כו', כי ראיתי הפסק שפסק מב"ת על יי"נ ששלח אמו"ץ מהר"ר גרשון למעלת כ"ת זה כמו עשרים שנה כו' עכ"ל, אשר בלי ספק הוא הוא הפסק הנ"ל של הרא"ם נגד מהר"א מקנדיא — והר' גרשון הלז היה ג"כ נרדף מאד מהרב מוהר"י מינץ, עי' בתשובתו (סי' יו"ד) המתחלת זבובי מות יבאיש כו' זהו המוחרם גרשון בונפאצו כו' ע"ש באורך, שכתב מוהר"מ עליו מרורות וארורות נוראות אשר נלאתי להעתיק. וכן בתשובה האחרונה (סי' ט"ז) קראו ג"כ: פלגאה וצדוקי ומוהרם ע"ש, וקרוב **מאוד** שלכן שלח הרג"ב הנז' את הקונטרסים, בתקוותו אשר הרא"ם יסכים עם מהר"ם מקנדיא **נגד הר"י מינץ**, **כי היה בלב הרג"ב על הרי"מ שרדפהו עד החרמה, על חנם, ועל לא דבר.**

ולמען לא יפלא בעיני הקורא מה שהרבתי עוז בנפשי לאמר „על חנם"? אעיר אש־**הר"י** מינץ כתב שם: שמש"כ (מוהר"ר גרשון) בשם הרא"ם, כי גזירת רבינו גרשון מ"ה ז"־ אינה במקום מצוה לקיים פו"ר, כי במקום מצוה **לא** גזר, וראיתו מן המרדכי פ' החולץ כו' הוא משיא ש"ר להרא"ם אשר בוודאי לא כתב זאת, רק הר"ג בעצמו זייף זה בשם הרא"ם, כו' כו עכ"ל הרי"מ, ובאמת בחנם חשדו, כי כן מצאתי להדיא בתשובת הרא"ם (סי' י"ד) שכתב להר' גרשון הנז', (ותארהו שם: ידידי, ידיד ה') מפורש כדברים האלה, **וכ"כ ג"כ הרא"ם** בסי' מ"ו ע"ש א"כ אך כנים דברי הר"ג בשם הרא"ם, כי לא מלבו בדאם 19) ואולם מחביבת הרא"ם את מהר"ג, ומן התארים שחלק לו, [שם, ובסי' נ' ע"ד הקוביא (אשר הוא ג"כ אל הר"ג הלז, כמו שמוכח זה ג"כ ממש"כ הרא ה"ש בסי' ל"ה שם) תארהו: גברא רבא, בוצינא דנהורא, רבא דעמיה מדברנא דאומתיה, החה"ש כבוד ר"ג י"ץ האח היקר והמעולה אשר בכתם טהור לא תסולה כו' אשיבך את אשר בלבבי, הגם כל רז לא אנס לך כו' וסיים התשובה: כמצווה בפרט מאחי היקר אשר אני מחויב להפיק רצונו בכל יכולתי כו', ואויביך ילבשו בושת ויכלו כל מבקשי רעתך כו' אוהבך הנאמן א"מ עכ"ל, אשר אולי בסוף דבריו כיון על הרדיפה הנ"ל] נראה שהיה רב גדול בדורו, והוא היה רבו (או חבירו) של הר"ב בעל תשובות בנימן זאב, כמו שהביא הרב ר' אליה הלוי בתשובותיו (זקן אהרן סי' קצ"ח) וז"ל: אני שמשתי עם הגאון מהור"ר גרשון בונפש כו', ועי' שו"ת בנימן זאב (ס' קי"א וקע"ז). ועוד לא אחדל מלהעיר שהגאון מהר"מ מפאדווה שהוא בעצמו הדפיס את שו"ת מהר"י מינץ (ביחד עם תשובותיו) וקורא א"ע „תלמידו", עכ"ז

---

19) וכן מש"כ מהרי"ט בתשובה (סי' ע"ז) ע"ד לשיבת הפלגשים להתיר, וכתב הלשון: ואין בלבו ש הרהור עבירה להפוקי מלבו של פלגשה כו' גרשום בנפשו המדבר והמהרהר אחר מעתן של גדולים וחסידי עולם ז"ל עכ"ל, שמבואר מזה שהרג"ב פסק לאיסור, יש לי להעיר שאף במורינו הרמ"א קבע את ההיתר של מהרי"ט להלכה בד"מ ובהגה"ה לשו"ע אה"ע (ס"ס תל"ו) וכן מורינו בעל הלבושים שם, עכ"ז לא מוהרג"ב לבדו הוא האוסר. — עי' בב"ח יו"ד (ס"ס קפ"ב) שהרבה להשיג על היתר של מהרי"ט, ואמר שדבריו הם דחוים ממ"ש הר"א ממינץ בס' יראים, וכתב שאין ספק שאלו דברי הרב ממינץ לא היו נעלמים מן מהרי"ט לא היה כותב כן, ע"ש שהעלה הדבר לאיסור, והסכימו לזה גם התנו הרב בעל ט"ז והבאה"ג שם, וכמו כן השל"ה (דף רס"א ב') מפקפק בזה ג"כ, והרב החסיד בע"ס הזכרונות יחד לזה פרק (ב' בזכרון ב') בספרו להרעיש עולם עד"ז ומפיו לפידים יהלכו שם, והאחרון תפי"ב שראיתי להרב החביב בכנה"ג אה"ע שם שאף שראה בתשובה להר"ג מהור"ר יחיאל בכהן ז"ל נוטה להיתר כמוהרי"ט, עכ"ז השיג שם על הראיות של מהרי"ט, והביא ג"כ מס' הזכרונות בשם הר"א לאסור, וכתב שם בשם מוהרי"ב שגילה מדברי הרא"ש ז"ל בפי' על רש"י ז"ל שהוא חולק על מהר"י מינץ כו' ע"ש (ועי' לו בס' דינא דחיי על הסמ"ג לאוין נ"ט, ס"ה ע"ב) ושמחתי לראות כי גם בדין זה של הפלגשות אשר מוהרי"ט נתן בקולו — קול עוז — על מוהרג"ב, גם בזה הר"א מזרחי יעמוד לימינו של מוהרג"ב, לבד אחד הגאונים הנזכרים למעלה, ועוד אעיר שבדברי הר"א ממינץ (בס' יראים) שהביא הב"ח וס' הזכרונות, כן כתב גם הרמב"ם בדבריו שנדפסו בראש ס' מעשה רוקח ע"ש.

בתשובותיו (סי' ת', י"ג, י"ד,) כתב שהרגמ"ה לא תיקן במקום מצוה,, נגד דעת מהרי"מ רב (ואבי הותגו) אשר רדף והחרים את הרב מהו' גרשון בונפצו הנז' שאמר כן בשם הר"ם? גם לא הזכיר הרמ"פ שם את תשובת מורו מהרי"מ כלל! —

ואחרי אשר בינותי בספרים מצאתי שגם מורינו הב"י בתשובותיו (דיני נשואין סי' י"ד) השיג על מהר"י מינץ, וכתב עליו וז"ל: הרי תשובת מהרא"ם בידינו, ומפורש בה דאפי' שלא במקום יבום התיר במקום פו"ר עכ"ל, והשיג שם הרבה על דברי מהרי"מ ע"ש, (והיה להב"י מחלוקת גדול בזה עם הר"י די מולינא ע"ש שגזרקו ביניהם דברים קשים ומרים ע"ש) ומילא אחריו הרב המבי"ט בזה הלשון: שאם היה מתברר לו (להר"י מינץ) שהרא"ם ז"ל הורה לישא לא היה מפליג נגד גרשון הנז' כו' ע"כ (וכנראה שהמבי"ט לא הביט אחרי הר' גרשון לחקור מי היה, ואחרי רואו שהר"י מינץ דחהו בשתי ידים, נדהו ורחקהו בזרוע עוזו, חשב שהוא מאן דהו, ולכן לא תארהו בשם רב. אף ממש"כ שם הרי"ם הלשון: „גם אין לסמוך על **הוראותיו**" מוכח בהדיא שהיה רב מורה הוראה בישראל). ועי' בתשובת המבי"ט (ח"ג סי' ו') וכן בכמה שאלות ותשובות ראשינים ואחרונים חדשים גם ישנים (לבד הרש"ל בתשובותיו סי' ס"ה (וצ"ע ביש"ש פ' הבע"י סי' ל"ב) ומעט נמשכים אחריו) כמעט כולם פה אחד להכריע כדעת הרא"ם (כמו שאמר הרג"ב בשמו) שהרגמ"ה לא גזר במקום מצוה, עי' בתשובת מהרש"ך (ח"א סי' כ') שכתב כמה השגות על תשובות הרי"מ הנז', והביא שגם מורינו הריב"ל בתשובותיו השיגו ג"כ הרבה (ולא עיינתי כעת בשו"ת הריב"ל). ועי' מש"כ המהרש"ך עוד (ח"א סי' ק"ד וח"ד סי' פ"ג) ועי' בשו"ת מהר"ם לובלין (סי' פ') ועי' בשו"ת המהרח"ש (השייכות לטאה"ע סי' ל"ג וסי' מ"ו) ועי' שו"ת דברי ריבות (סי' רצ"ד) ושו"ת הב"ח (סי' צ"ג אותה השאלה בעצמה שבאה בשו"ת הרח"ש שם — ועי' מש"כ בב"ח על טאה"ע (סי' קי"ט ס"ז) וז"ל: אכן קבלתי ע"ש הרב מהו' שכנא ז"ל שהתיר לישא אחרת הלכה למעשה דבמקום מצות פו"ר לא תיקן ר"ג כל עיקר, גם חכמי ורנקבורט כתבו תשובה ארוכה ע"ז ונמנו להתיר, והסכימו עמהם כל חכמי אשכנז ורוסיא כו' עכ"ל, (ומ"ש שם בשם הרש"ל סותר למש"כ בשמו בתשובתו שם ובטואה"ע סי' א', וכמדומה שהעירו ע"ז האחרונים) ועי' בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' ת"ש ובכ"מ) ובשו"ת מהר"ם אלשקר (ס"ם צ"ה) ובשו"ת הראנ"ח (מ"ע סי' פ"ב ופ"ט) ועי' מש"כ הרמ"א בהגהה (אה"ע סי' א' ס"ח, ובסי' קי"ט ס"ו, ובסי' קנ"ד בב"ש סקל"ה ובש"מ) ובאחרונים שם, ועי' בשו"ת בני משה שלטון (סי' נ"ז) ובשו"ת שב יעקב (אה"ע סי' מ"ב) שהאריך בזה, והביא מש"כ בתשו' הר"י מינץ, וכחס על כבוד מהור"ר גרשון קראהו שם: „בר אוריין" (אבל מש"כ: והכמי הדור החרימו אותו ע"ז לא ידעתי מנ"ל? כי מלבד הר"מ לא מצאנו מי שהחרימו!) ועי' בס' בני אהובה (הל' אישות פכ"ד) שכתב וז"ל: ורוב המפרשים (?) הסכימו דאפי' במקום שיש ביטול מ"ע כו' או בקיום פו"ר לא חל חדר"ג דלא גזר בזה כו' עכ"ל, ועי' בשו"ת מעיל צדקה (סי' ל"ג) בשו"ת נודע ביהודה (מ"ק אה"ע סי' א', מ"ת אה"ע סי' ק"ב וק"ג) שהאריכו בזה ג"כ 20) מכל אלה

---

20) והנה מלבד שים אלו איזה הערות וחדושי תורה בענין הלז: יכולתי גם להרבות עוד גליונים לספרי שו"ת ופוסקים ולהגדיל כמות מספרם כהנה וכהנה (כי כמעט אין ס' שו"ת שלא נתגלגלו בתוכו דברים — ע"ד חדר"ג במ"מ — אם הרבה אם מעט) אך חדלתי מזה שלא להלאות את הקוראים יתר מדאי, ולמטרת הענין הן יספיקו למדי, אלה מעט הגליונים משו"ת אשר העליתים מן הבא בידי, ולא לאחוויי חורפא ובקיאות באתי הפעם (עי' בגופה ש"ב לד 178 בשם שו"ת בארית יוסף סי' ל"ז), כי מלבד שאין כאן מקומן, לא זה הדרך ולא זה העיר: — הנה בימים האלה אשר רבו כמו רבו ונתפשטו מאד ספרי מפתחות ומראה מקומות וגליונים לספרים שונים (כמה כלי מעשה ומכונות (מאשינען) לעזור ללמודים, אמנם גם להטעות על נקלה, — והדברים עתיקים) ובפרט ס' פחד יצחק להרב לאמפרונטי (שפרה לי מלילת ידידי... אשר שם כפי כפר.. לאמר למחברו: „לולי פחד יצחק היה לך כי עתה ריקם שלחתני"!) אין זה לא מלאכה ולא חכמה להיות כחמור נושא ספרים, ולהרבות על כל ענין גליונים תמרי"ם, ויש להמליץ על זה לשון חז"ל (יבמות וכ"ב) „רכותא למיתשב גברי?" ולא אכחד שגם אנכי עיינתי אח"ז בס' פחד יצחק בערך „חרם ר"ג" (כי דמיתי אשר יהיה לריק יגיעי בלי פחד!) וראיתי שלא יצא שם ידי חובתו, כי לא ציין רק לס' שו"ת מעטים (גם לשונו שם אין כ"כ מדויק) והוא אמנם אשר כל מלאכתו רק קבץ לכתוב ציונים ומ"מ, כדבעי למיעבד לא עבד במח"כ. ואח"ז התבוננתי שגם אלה מעט הגליונים שבאו שם, לקחם כאשר ישנם בס' פנים חדשות, ולא הודה והוסיף עליהם כ"א מס' שו"ת משאת בנימין, אשר אמנם חפשתי ולא מצאתי כלל את הענין באמתחת בנימין (היינו בשו"ת מ"ב הנז') וכפי הנראה המ"מ הלז הוא בטעות, ואין שם מקומו ויווד לי דברים הרבה. ע"ד ס' פחד יצחק בכלל. ואכתוב לעת אחרת אי"ה.

אנו רואים, שלפי דעת הגאונים האדירים בתשובותיהם הנז' הפריז הרב מהר"י מינץ על מדתו, כמה שנדה להרב מהור"ר גרשון בונפצו, היא הדבר אשר דברתי בזה למעלה — וכן היה דרכם של תקיפי קמאי, ללחום מלחמת האמת בכל נפשם, ויהי הנקל בעיניהם לזרק מרה וארס נח"ש אף בגדולי הדור, עבור דבר קטן שיצאו מן הנהוג 21).

הארכתי הרבה בזה, יען שלא ראיתי עד עתה בשום ספר מקוראי הדורות שיזכיר את דברי הריבות אלה שהיה בין הר"י מינץ והר"י פולק ע"ד המיאון, אשר אמנם מזה נכיר גדולתם ברוחם, ותקיפות דעתם ודרכיהם, וגם ע"ד הר' גרשון בנופאצו נגה אור.

ומש"כ בספר שמהר"ם פאדווה היה תלמידו של מהרי"פ, כ"כ הרמ"א בתוספותיו שנדפסו בס' היוחסין (דפוס קראקא ואין לספק בזה מאומה, כי הרמ"א אשר היה שארו של מהרמ"פ, וגם קשור עמו בעבותות אהבה ובמרוצת מכתבים ושו"ת בוודאי ידע זאת בבירור, ומה שהעיר הגאון מו"ה זלמן מרגליות זלה"ה, שמהקדמת מהרמ"פ בתשובתיו וגם בש"מ משמע שהיה תלמידו של חמיו זקנו מהר"י מינץ 22) ולא תלמידו של מהר"י פולק? ולא חבירו של הגאון מהור"ר שכנא? ע"כ, יפה השיב ע"ז הרצע"מ בס' ג"ש שאולי לסיבות דברי הריבות הנז' שעברו בין מוהר"א מינץ חמיו, ובין מוהרי"פ, לא נזכר מהרי"ף מן מהרמ"פ בספרו, ע"כ. כי זאת באמת השערה נכונה ונכנסת באזנים, ובפרט שנתגלה לפנינו כעת גם הריב שהיה בין מהררי"ף, ובין מהר"ס חותנו הזקן של מהרמ"פ. ונ"ל עוד שאולי מחמת כבוד רבו מהרי"פ, הציג מהרמ"פ בתשובת מהר"י מינץ שהדפיס, את שמו בר"ת „מהררי"ף" (כמו שהעתקתי למעלה) למען לא כל קורא ידע מי הוא האיש אשר מהר"י מינץ הוריד עדיו מעליו, וחלל לארץ נזרו. — אבל מש"כ הרצע"מ הלשון „לא נזכר מהררי"ף מן מהרמ"פ בספרו" הוא ללא אמת, כי כן ראיתי שזכרו המהרמ"פ בתשובותיו (סי' ל"ה) וז"ל: ואף תלאו עצמם באילנות גדולות הגאון מהר"י פולאק נר"ו עכ"ל, אלא שלא קראו שם „רבי". —

ואם יפלא הדבר בעיני איזה קורא שאיך יתכן אשר מהר"ם פדוואה שנפטר בשנת שכ"ה היה תלמיד מהרי"ף, אשר לפי הצמצום היותר אפשרי היו שנות למודו אצלו 23) לכה"פ איזה שנים קודם שנת רס"ח, שנפטר אז רבו (וחותנו הזקן) מהר"י מינץ [ובאמת נראה נכון להקדימם גם משנת רנ"ב, היינו לפני התגלע הריב ע"ד המיאון] ואמנם לקנות שם תלמיד של גאון הריף, כמו ההרי"ף, בוודאי יגע איזה שנים אחר היותו לכה"פ כבר חמיכר? —

---

21) מלבד דברי אלה ומריבה שהיו ע"ד ספרי המדע והמורה להרמב"ם, נודעות הנה גם המחלוקות שהיו להמהרי"ק עם הר"מ קפשלי בקושטא ודעמיה, למהרד"ך עם מהר"ש בעל בו"ת בנימין זאב, למהר"י בי רב עם מהרלנ"ח, ולמרן מהר"י קארו (בעל הב"י) עם הר"י די מולינא (הנז' למעלה). וכן אצל גאוני איטליא ע"ד הגט של הארוס שמואל כ"ר יוסף מפירושא (ס' הה"ד) ואח"ז ע"ד מקוה ריוויגו (ס' מלחמות ה' [כ"ה], מ"מ, מ"י, פ"מ) ובימים האחרונים די להזכיר את המחלוקת שבין הגאונים מוה' יעבץ ומהור"ר יונתן אלה"ה (וע"ד הגט דקליווא ס' אור"י וס' אור"ב) בדברי ריבות אלה הרגיזו ארץ ויעלו אבק עד כסא הכבוד. ביטל אז כבוד התורה ולומדיה, וברגלים נרמסה עטרת גאוני ישראל בימים ההם, הרבה גדולי הדור היו לחרפה וקלון, לבוז ולמשיסה, ומהם הוכו תרס „הסיר המצנפת, והרים העטרה, זאת לא זאת השפלה הגבה והגבה השפיל" וכ"ת שרויה בצער (כדברי הגר"א זלה"ה) מלאכים ושרפי מעל מדיינין זה עם זה, כרובין קדל גלגלין מתרוממין באבותא זקוקין דנורא ובעורין דאשא נפקו מפומיה דחד על חבריה! — ואמנם חלילה לא היה אש זרה, אש הדיוט, כ"א אש גבוה, שלהבת יה, אש דת למו, אשר יקדה על מזבח לבבם הטהור, כי אך קנאתם לכבוד ה' ותורה ומצות, כגחלי גפרית בערה בם. אולם כאשר תצא אש לבער קוצים, הן תאכל גם גדיש קמה וכרם, וכל סביבה תאכל באין מעצור, „מה איומה היא החזקה, עת שוכב תלך בדרכה" כי מידן ריתחא אין הבחנה כלל, שלהבת המחלוקת עולה מאליה ומתפשטת מאד, עד שנראה כל הגולה כמדורת אש! — הרחמן יצילנו מן אש גבוה ומן אש הדיוט, ויברך את עמו בשלום, מעתה ועד עולם.

22) ומש"כ שם הגאון מוהר"ז מרגליות ז"ל, שהגאון מוהרמ"פ מכבדו ומכנהו להר"י מינץ בספרו מים עמוקים ע"כ. הוא טעות וגלוי אמת, כי לא בשו"ת שבס' מים עמוקים רק בשו"ת הרמ"פ הראשונים שנדפסו בקונסטנדינא ש"ך בסימן נ"ו, כמו שהעתקתי למעלה.

23) הר"מ פאדווה ממעי אשכנז יצא וכמו שהעיר הה"ג מוהרצ"ח זלה"ה בג"ש, שכן הי' שארו של מהרש"ל והרמ"א האשכנזים, וכינוי משפחתו קאצינעלנבאגען הוא ע"ש עיר במדינת אשכנז בדוכסית נאסויא ע"כ. וכן ראיתי אנכי בשו"ת שלו (סי' י"א) שכתב וז"ל כי נהר פו נ"ל שכולם קוראים אותו בלשון זכר שהאשכנזים אומרים דער פו עכ"ל, ואולי בא מאשכנז לפאדווה ללמוד תורה אצל מוהר"י מינץ וכנו מוהר"א, ואח"ז נתחתן עמו, או לסיפוק.

בעיני לא יפלא! לפי שבאמת הרמ"פ האריך ימים מאד, והרמ"א בתשו' (סי' נ"א) כנראה בשנת שכ"ב קראוהו „גאון **עולם** בן שמונים לגבורה„. — ואח"ז ראיתי כי כבר בשנת שי"ז, אמר עליו הרב ר"מ בהר"ז כהן מקורפו בשירו שנדפס בראש שו"ת מהרמ"פ:

הלא חייו נעימים הם עדנה **ויעדיף** על גבורות השמונים
נשיא אל הוא בתוכנו ונגיד ועמו עז והוא איש הזקונים

ואולי מה שאמר „ויעדיף" הוא בדרך תפלה ובקשה על העתיד.

ומש"כ הש"ק ואחריו הצ"ד שהרמ"פ נפטר בשנת שי"ח הוא טעות נגלה, **כי מלבד** תשו' הרמ"א משנת שכ"ב שהזכרתי, והרב מו' ברוך עוזיאל חזקיטו 24) בשו"ת הרמ"א (סי' ל"ו) כתב עליו גם ביום כ"ד מנחם שכ"ד הלישון: ישמרהו צורו; הנה בילקוט שמעוני ד' ווינציא שכ"ו 25) [וממנו בשאר הדפוסים שאחריו] — אמר המגיה וז"ל: שמעתי פי' זה המאמר מהגאון מאוה"ג מהר"ר מאיר מפאדווה זלה"ה, אשר שנת שכ"ה לפ"ק נתבקש בישיבה של מעלה עכ"ל, **וכן ראיתי אח"ז שכ"ה בנוסחא שעל נפש קברו כפי העתקת הרשד"ל 26)**

ויש להתבונן כי אף שהרמ"פ היה תלמיד מהררי"ף בעל החילוקים וחדודי הפלפולים; עכ"ז לא לבו הלך אחריהם לבנות עליהם יסוד לדינים, כמו שנראה בתשובותיו הנפלאות ובהגהותיו להרמב"ם 27), וכתב בתשובותיו (סי' ל') וז"ל: וגם אני אינני נשען על דקדוקי שדקדקתי כי

---

24) עי' מש"כ על אודותיו בפ"ל ח"ב, ותחת מש"כ שם (צד 80), „כתב עליו הרמ"ע ז"ל „כתב עליו הר' יצחק פוסק, אבל תשובתו היא בשו"ת הרמ"ע סי' פ"ו, ועי' עוד בתרע"ז (כ"ת ח"ס צד קנ"ה).

25) הילקוט ד' ווינציא הוא כעת יקר המציאות (ה' תגני בו) וכגון זה נכון להעיר שכל מה שאומר ידידי הה"ג מהורש"ר (בכ"ת ח"ז צד 6) מדפוסיה (כי לא ראהו) ע"ד ההגהות ודברי המגיה בילקוט, כן הוא בדפוס הזה, וכש' תב"י (צד 30) טעה כמה שחשב אבל דברי המגיה בילקוט ד' קראקא שנו, השם המגיה ד ק ר א ק א (מקום הרמ"א) כי באמת דברי המגיה אלה הועתקו אות באות מדברי המגיה הר"מ פרינץ בילקוט ד' ווינציא הנז', וכמ"ש הגאון בי"ר שם, גם מה שחשב בתב"י שם לדברי בורות, לא ידע שהמה דברים שנתחבטו עליהם כמה גדולים, אבל האמת יש בהם הרבה משמחילים, עי' בש' בני חיי למוהר"ח אלגאזי (יו"ד סי' רפ"א) מה שהעתיק תשו' מוהר"ת הלוי כ"י (ואנכי מצאתיה ג"כ בתשובותיו זקן אהרן סי' ק"ע) ומהר"י פורנה ע"ש, ומש"כ שלא מצא דברי הרי"ת שהביא הרא"ל ולא ידע היה מקומם; נעלם ממנו במח"כ כי מרן הב"י (יו"ד ס"ס קל"ט) הביא כן מהג"מ בשם הרי"ת, וכ"ה בשו"ע שם סעיף י"ד] ועי' עוד בשו"ת הלק"ט ח"א (סי' ע"ו) ושו"ת חוות יאיר (סי' קפ"ד) ושו"ת שבות יעקב ח"א (סי' ס"ו) ושו"ת כנסת יחזקאל (סי') והמחפש ימצא כל"ש עוד ז"ז הרבה **בעלי** תשובה עומדים ומפלפלים בדין זה.

26) ונדבה לבי לפנות לה מקום בכאן

לבישו שמים קדרות **ושקים שמו כסותם**
על פטירת גאון צדיק **יסוד עולם, שר וחותם**
השלמים המכירים בכל לבם אל ודתם
טוב שם מן שמן טוב ריש גלותא מאיר ואיש תם
בעשרה בשבט חלף שנת שכ"ה נפטר תם

27) ידידי הה"ג מוהרל"ת זלל"ה כתב שם: שאצלנו לא נמצא שום חיבור מהגאון מוהרש"ק **לבד** הס' י"ב דרשות כו' עכ"ל, ובאמת ההגהות והחידושים על הרמב"ם שנדפסו בוויניציא (שנת ש"י) הן הנה אשר ו ב נ ו, ככתוב שם על פתח השער „הזקוקים שבעתים כו' ע"י הגאון מהר"ר מאיר מפדווה וע"י גדול מרבן שמו יהודה כו', גם נתוספו קצת חדושים חדשו האלוף מהרר"מ ו ב נ ו הנ"ל עם עיון רב, ע"כ. **וכ"כ** מהרמ"פ בהקדמתו וז"ל: והיתה יד ה' והזקתו על בני יניק וחכים האלוף יהודה יצ"ו, שהי' לי לעזרת ה' בקושיות ופירוקים בכל מקום שמצאנו שם כתבנו בהעתק אבל ממנו נדפס בגליון בחוץ **מה** שנראה לנו **ולסימן** שמאתנו יצא כתבנו שם אמר המגיה והצבנו עליו יד פושטת אצבעה כו' עכ"ל וכן בכתב ההתנצלות של **המדפיס** שנדפס בסוף הספר (דף תש"ז ב') אמר: אבל הגיה אותו גדול היהודים הרב מאיר מפדואה

קל בעיני כל צורבא אשר לא יגיע לקיסילך לישדות נרגא בדברים אשר עיקר תולדותם מתוך הפלפול, אמנם על גמרא ועל סברא אני נשען כו' עכ"ל, וכמו כן בנו הגאון מוהרשי"ק (אשר אמר עליו הרש"ל בתשוב' סי' ו' הלשון: שבא למלאות מקום אבותיו בתורה ובחסידות) הלך בעקבותיו, כאשר כתב תלמידו הרב מוהר"ר אבטליון מקונסיליו בתשו' בספר פלגי מים (ה' ב') וז"ל: כי כן שמעתי מפי הגאון מ"ה כמהר"ר שי"ק הנ"ל, שהי' אומר כי רבים מן החכמים והגדולים טועים בזה בחברם פסקים ע"פ כח החריפות והפלפול, ולא כן היא המדה כי הפסקים צריכים להיות נעשים ונזכרים על קו היושר וההקש, לדמות מלתא למלתא בדברים ישרים ופשוטים, ולא בדיוקים ופלפולים בארחות עקלקלות כו' עכ"ל, ואמנם כבר כתוב כן בס' תשו' מהר"י ווייל סי' קס"ד (וע"ש שנראה שהיא תשו' מהר"י בעל תה"ד) וז"ל: ועוד תמיהני על הרב המובהק אשר תרומותיו תרומות, דאסיק אדעתיה לפסיק הדין להתיר א"א דעלמא מדקדוק כ"ד, כי וודאי כשאנו מפלפלים ולומדים חריפות כגון בזמן התוספות 28) אז אנו רגילין למישקל ולמטרה בדקדוקים ובחילוקים דקים כמיעל פילא בקופא דמחטא, אבל אין לפסוק הדין או להתיר האיסור אלא בראיות ברורות, מלובנות ומחוורות — מתוך פשטיה סוגיא דשמעתא, ולא מתוך הדקדוק כי האי עכ"ל, ועי' בהגהת הרמ"א (יו"ד סי' רמ"ב ס"ל) שכתב וז"ל: ובימים אלו עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה, רק במי שלמדו פסק ההלכה והעיון, והעמידו על האמת והיושר (מהרי"ק שורש ק"ע) עכ"ל — ומתחלה

וכמו נודע בשערים, ועמו אשר הוליד בדמותו הבחור המהולל בפי כל בנו ר' יהודה ע"כ, ובשיר הנדפס שם באו אלה החרוזים:

גם אל לבב מאיר תוך פאדווה העיר הודו כנר יאיר ישלג בתוך צלמון
הוא רב ומורנו מנהיג לדורנו כל איש לפניו יכוף ראש כמו אגמון
מר מדלי הזיל באור ונימוקים יורדים על פי מדותיו כטל חרמון
אחריו בנו יודא ידו בכל מדע הגה ברוחו מלא בין כמו רמון
חכמות למודיות מבוא לטבעיות דרך אלהיות אצלו הלא אמון
בו חן ושכל טוב בהם לבב יודעיו ימשוך לאהבתו כדג במו אגמון
אבנ"ר וגם בן צו"ף תקח כלי כסוף בו מור דרור רצוף קנה וקנמון, כ"ו

אמנם אין להתפלאות מדוע קרא המדפיס את מוהרב"י"ק „בחור"? (ואביו דרך חביבות קראו ינוק, וכן כתב הרש"ל להרמ"א: אשרי הגאון ינוק וחכים!) — לפי שבאמת הי' אז (בשנת ש"י) רק כשנים בערך כ"ט שנה, כי בן שבעים ושש היה במותו בשנת נשב"ה (כמש"כ הריא"ס במד"ה שם) אשריו שזכה להתוארים שנזכרים למעלה) עודנו צעיר לימים!

[אגב אעיר שבס' היד החזקה בדפוס ההוא נדפס בסופו ס' המצות להרמב"ם, עם השגות הרמב"ן, וראיתי שם הקדמה קלרה ונעימה מהרב המעתיק ר' משה בר שמואל אבן תיבון, אבל השמיטוה המדפיסים האחרונים שהדפיסו את ס' המצות בפ"ע, ואמנם ראיתיה ג"כ נדפסת בס' המצות דפוס יבן (קווארטא) שבא לנגד עיני בברלין על שעה קטנה].

ומש"כ הרב רמש"ג זלה"ה (ואחריו הרלע"מ בג"ש) שהרדב"ז בתשובותיו התחבות הזכיר את השגות האלו (של מהרמ"פ וכנו) בכבוד ולשבח, וזהו ללא אמת, כי אדרבה הרדב"ז בתשובותיו ללשונות הרמב"ם שנדפסו בסוף ח"ב (ווינציא תק"ע) כתב וז"ל: שאלת ממני י"ה אודיעך דעתי על קצת הגהות אשר כתב איזה מחכמי הדור ע"ס הרב אם הם בר (?) סמכא או לא? לפי שנפל מחלוקת ע"ז בין חכמי הדור כו' והשיב עליהם בס"ת סימנים, אבל ברובם השיג עליהם ע"ש:

וגם בסי' רנ"ג כתב הרדב"ז וז"ל: העתיק (הרמ"פ) לשון רד"ק לפרש מעשה מרכבה, ואם לא היה בלבו זולת מ"ש רד"ק לא ידע במעמ"ר כלום, כי יש מרכבה למעלה ממרכבה שנאמר כי גבוה מעל גבוה וג"פ, והאמת הוא כי הרב (הרמב"ם) קרא לעולם המלאכים מעמ"ר, אבל ראיתי שפי' בס' מו"נ מראות יחזקאל פירוש זר מאוד ע"ש כי לא ראיתי להעתיקו לבל ישבשו אחרים אחר כוונתו, וגם אתה תהיה מן הנזהרים שכ"ל הרדב"ז, ובאמת רחקו מאד דעות הרדב"ז באלהיות מדעות הרמ"פ וכנו, כי הרדב"ז היה ממיוחדי המקובלים בזמנו, והרמ"פ וכנו הפילוסופיא וידיעות חכמות היוניות הי' להם למנה, כמ"ש בדברי השיר, ועי' בהגהותיהם לרמב"ם (פ"א מהלכות יסוה"ת) שהביאו את המורה וגם את ס' מלחמות ה' להרלב"ג (אשר רבים לוחמים לו) שמי' אז עוד כב"י, וע' בתו' מהרב"י"ק להרמ"א (סי' קכ"ו קכ"ע) ובשנים עבר דרשותיו ועי' ג"כ מש"כ הריא"ס בס' מדבר יהודה שם:

נפלאתי מאד איך יזכיר המהרי"ק את הנהגת החילוקים שהמציא ההר"י פולק שהיה בסוף ימיו? אך כאשר בדקתי בתשובת מהרי"ק, ראיתי שכתב שם (סוף ענף ב') וז"ל: ואשר כתבת שעיקר הרבנות תלוי בפלפול כו' אומר אני כו' בוודאי מי שלומד לפני הרב בפירוש זמן 28) והרב מעמיד את התלמיד על פשט ההלכה ע"ד האמת והיושר, וודאי בענין זה נעשה תלמיד כו' אבל הדרכים שעושים היום בתוספות זמן 26) וכ"א אומר הדרך כולו יהיה אמת או שקר, בענין זה אינו רואה בו שום רבנות עכ"ל (והעתיקו הב"י שם אלא שהשמיט תיבות „בפירוש זמן" והרמ"א קיצר והוסיף בדבריו כדרכו בכ"מ שאינו שומר המלות (עי' בהקדמתו לד"מ או"ח, והארכתי על אודות מנהגו זה במ"א) ומדיליה הוסיף את החילוקים שהיו נוהגים בזמנו. ועי' בד"מ שם (אות י"ד) בשם פסקי מהרא"י סי' רל"ז.

וראה שכוונת הגדולים האלו, רק על עניני חריפות שהסברות נכונות בעצמן, מיוסדות על אבני שיש טהור של שכל הישר, לכן יש להשתמש בהן בדרך הלימוד עם התלמידים, כדי לחדדם ולהרגילם להתעמק ולחתור אחרי הענינים באופנים שונים, למען הוציא את כחות שכלם ובינתם ממצפוניהם ולהקיצם מתרדמתם, אמנם מחמת שהסברות האלו רחוקות הנה מלהעמיסן בכוונת מאמר המשנה או הגמרא, לכן אין להכריח דינים ופסקים על פיהן; — אבל פלפול של הבל, היינו שכל עצמו הוא דחוק ומשובש, נפתל ועקום, באין יסוד נאמן, רק תלוי באויר של דמיונות שוא וההטעה, כבר גרשוהו רבותינו הקדמונים מלהסתפח בנחלת ה', ורחקוהו בזרוע מלהשתמש בו גם בלימוד גרידא אף שלא להוציא ממנו פסק הלכה, כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת (כלשון המהרש"א שהעתקתי למעלה צד 309) ויוליכהו בתוהו לא דרך ויפילו במהמורות השגיאות לאין מרפא, כמו שמרגלא בפומיה דרבא: לפום חורפא שבשתא 29) כי אמנם אחוזי יד ילכו תמיד שניהם (חריפות של הבל ושבוש) ואיש ברעהו ידבקו ולא יתפרדו ועי' מש"כ למעלה שם) ואמר האלמושנינו: הישרים בשכלם אינם חריפים (ע' מש"כ הרשב"ם בתורש"י) וכבר כתב ראש הפרשנים רש"י ז"ל בחולין (פ"א א') בזה"ל: ופירוש משובש הוא מאדם חריף ומפולפל ע"כ, ובסנהדרין (מ"ב א') על המאמר במי אתה מוצא מלחמתה ש"ת במי שיש בידו חבילות של משנה כתב וז"ל: מלחמתה ש"ת הוריותיה, ולעמוד על בוריה ועל עיקרה, לא כאדם המפולפל ומחודד ובעל סברא ולא למד משניות וברייתות הרבה, כי מהיכן יתגלה הסוד? עכ"ל, ורבינו תם רבן של כל החריפים הקשה בסנהדרין (י"ז א') מה לנו בחריפות של הבל?

ובדור שלפנינו השמש יצא על הארץ הוא הגאון רבינו אליהו זלל"ה, ויזרח אור חדש אור ישר על דרכי הלימוד, ועניני הפלפולים הנפתלים ברחו למו מפני הדר גאונו, (עיין בס'

---

28) להבין לשונות אלו מצאתי בס' בית הלל שכ' וז"ל: שמעתי ממו' הגאון מהר"ר משה ז"ל בעל חלקת מחוקק שבימי מהרי"ק היו נוהגין ללמוד בישיבה בזמן אחד היינו חצי שנה הלכות בלא תוספות עד שהיו שגורים בפיהם כל מה שלמדו בתוך חצי שנה בכל יום הלכה, עד שגמרו איזה סוגיא, ואח"כ בזמן השני דהיינו בחצי שנה השניה היו לומדים תוספות בעיון גדול שעל ההלכות של חצי שנה הראשונה, והיו קורין אותו בלשונם תוספות זמן עכ"ל:

29) מ' עירובין (ל רע"א) בעי רמי ב"ר חמא ב' אמות בגג כו' מאי קא מיבעיא ליה? כרמלית ור"ש קא מיבעיא ליה? — ורמי ב"ר חמא אגב חורפיה לא עיין ביה כו' פירש"י ורב"ת אגב חורפיה הש"ס קאמר כו' ע"כ, ואחרי נשיקות עפרות זהב לו, נראה לי ברור, שמאחר שמצאנו בשלשה מקומות (ב"מ ל"ו ב', ב"ב קע"ז ב', נדה ל"ג ב') אמר רבא זה הלשון על בעיית של רמי ב"ר חמא, בוודאי צ"ל גם כאן אמר רבא, ויגידו עליו רעיו שהלשון „ורמב"ח אגב חורפיה לא עיין בה הוא מסקנת דברי רבא, ולא דברי הש"ס. וראיתי בסה"ד ערך רמי ב"ח שכתב וז"ל: כתב יוחסין והי' חריף וכל ימיו רבה הי' מקשה ליה לא ידעתי היכן אקשי ליה רבה? עכ"ל הסה"ד, ומתחלה חשבתי לומר שהיוחסין כיון להגמ' דעירובין (ומ"ש „כל ימיו" בוודאי הוא ט"ס) וגם לפניו היה הגירסא רבה, אך אח"ז בדקתי ביוחסין ד' קוסטנדינא שכ"ו (תגני ה' בו) וראיתי שנדפס שם „רבא הי' מקשה ליה" וביוחסין ד' קראקא (שהי' לפני בעסה"ד) נדפס בשיבוש רבה. עוד יש להעיר על הרב בעסה"ד שלא הביא שם רק מעירובין וב"מ, לא מב"ב, ונדה? ובערוך ערך חרף כתב בזה"ל: בהלכה קמא דחולין פרק השוחט את הפרה, א"ר לפום חורפא שבשתא כו' והוא ט"ס ברור שצ"ל השואל את הפרה, וכוון על הא דב"מ (ל"ו ב') ותיבות „בחולין" היא הוספה משובשת בלשון הערוך מאת הר"ש ארקאוולטי, ובערוך ד' ווינציא רל"א (גם בו תגני ה') איננה, והגאון מהו' יעביץ ברלין זלה"ה בס' הפלאה שבערכין במח"כ לא הגיה כן ותפש למצוא במס' חולין ע"ש, ואף שגם בידו היה הערוך ד' ווינציא הנזכר? (עיין מ"ש בלופה להמגיד שנה שלישית נומר 31 צד 135 בהערה).

צד 135) ובן כל החבורה הקדושה בניו ותלמידיו הגאונים, הלכו בעקבותיו, וביחוד הגאון האדיר החסיד מוהר"ר זלמן מוולאזין זלה"ה, כמו שכתוב על ספר תולדת אדם, וע"ש (דף י"א ע"ב הלאה) שהרח"ב בזה הה"ג המחבר זלה"ה ונופת תטופנה שפתותיו דברי פי חכם חן רנה"ו ז"ל במכתב רחובות 30).

והנה ע"ד דרך הלימוד של מהרר"ף ראיתי בס' ב"י שכתב וז"ל: ואמרו על ר' יעקב זה (או על רב א' מתלמידיו שהי' ג"כ ר"י) שעקרו בני הישיבה כמה דפין מהמסכת שלמד בה הרב עמהם, והרב לא הרגיש על חסרון הדפין והפסקות הענין והלשון, והתחיל בדף שלאחריו וחבר בלולאות פלפולו וחריפותו את שני הענינים הרחוקים זמ"ז כרחוק מזרח ממערב עכ"ל ואני אומר שאין רגלים להשמועה הזאת, ואין לתת אמון בדבר הפלגה וגוזמא כזו על רב גדול, כמוהו.

ועל מש"כ הר"י במוהרש"כ (בתשו' הרמ"א) שהרב מהרי"ף לא עשה שום ספר גם שום תשובה כו' לא העתיקו כו' כמ"ש בספר להלן (צד 53), אעיר שמזה ג"כ ראיה למש"כ החיד"א בס' וועד לחכמים (שה"ג ווילנא מע"ג מ"ח ב') שהתשובה ע"ד עגונה שנדפסה ע"ש מהרי"ף לא ממנו הוא ע"ש. וראיתי בשו"ת הרש"ל (סי' מ"ח) שהביא את ס' מרדכי בכ"י שהגיה גדול בדורו מהרר יעקב פולק ז"ל כו' ע"ש, ועי' בשו"ת באר שבע (סי' מ"ו) שהעתיק לשון הגהת רש"ל לטוא"ח מה שהעתיק מכ"י מוהרר יעקב פולק ז"ל בסמ"ג שלו עכ"ל, ועי' בתשו' הגאון מוה' יצחק הלוי (אחיו של מורנו בעל הט"ז) ח"א (סי' מ"ח) בשם הגאון מוהר"י פולק על הסמ"ג

---

30) על מש"כ שם בת"א בשם רב מובהק וגדול הדור נגד דברי הראב"ד הל' א"ב פי"ו הי"ג (ולא הביא בכ"מ גם בתוס' יבמות יומא י"ז) באין כוונת המקרא (דה"ב כ"ד) „וישא לו יהוידע נשים שתים" בלקח לעצמו, אלא שהכוונה שהשיא יהוידע ליואש נשים שתים. כמו (בראשית כא) ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים כו' כו' עכ"ל, כתבתי בימי ילדותי על הגליון בכ"מ הרה"ג מהור"א יצחקי (בעל שו"ת זרע אברהם) והביא בשמו תלמידו הרב החיד"א בס' ברכי יוסף אה"ע סי' ל"א, וכ"כ הר"ת הכהן די לארא בספר משמרות כהונה (ד' י"ט ב' ועי' בהתנצלותו ראש הספר אות ג') וכן ראיתי בתרגום אשכנזי ללוטער, וכ"ה בס' בן יוחאי מענה ס"ה מבלי להזכיר מי שקדמוהו כדרכו — והנה בברכ"י שם יגע להפיך בזכותו של הראב"ד ותוס' יבמות, ולא עלתה בידו, כמו שיודה ע"ז כל מעיין בדבריו, ומ"ש שם, שאם הוא פועל יוצא הול"ל וישא לו יהוידע? שכח במח"כ מש"כ בעזרא (ט' י"ב) ובנותיהם אל תשאו לבניכם ובנחמי' (י"ג כ"ה) ואם תשאו מבנותיהם לבניכם, ומצאתי במסורה (בראשית ה' ד') בנמסר בכל ויולד בנים ובנות הם בטעם מרכא טפחא בר מן ויולד בנים ובנות בהלל יהוידע בהם בטפחא מרכא (עי' במנורת שלמה) ופשוט שהשנוי הזה יורה על פשט הכתוב במוסב על יואש, וכן מצאתי להרו"ה בהבנת המקרא (דברים ל"ב ה') ע"כ לשוני על גליון ס' ת"א, ובעת אין ס' ברכ"י בידי לעיין בו שנית, אך בידי להוסיף ע"ז שתי הערות חדשות (א) כי פעל נשא על לקיחת אשה לא נמצא רק בכתובים (אשר לשה"ק נשבתה בה מעט מטהרה, ונתערבה עם ארמית) אבל לא בתורה ובנביאים אשר שם ע"ז פעל „לקח" רק מצאנו פ"א, והוא בשופטים (כ"א כ"ג) וישאו נשים למספרם, אשר אולי יש לפרשו שם מלשון מני; מן כי תשא את ראש, וכמו (דה"א כ"ז כ"ג) ולא נשא דויד מספרם, וכאן מוסבת תי' למספרם על בני בנימין) וראיתי באוצה"ש ברש נשא שכתב וז"ל: ויש ענינו על נשואי אשה: ובתים ונשאו (מיכה ב') עכ"ל. וראיתו מן מקרה זה, לית ליה קיום כ"א ע"ד הדרש אין ביתו אלא אשתו, אבל לא באר מה הביאו לזה? אח"ז עיינתי בשרשים לרד"ק והבנתי שבחפזה נכשל החכם בן זאב מל' הרד"ק שם ע"ש. (ב) פ' במכילתא משפטים ע"פ ואם אחרת יקח לו, מכאן אמרו חייב אדם להשיא את בנו קטן ע"כ, נראה שהדיא שיפרשו מ"ש יקח לו ר"ל האב יקח לבנו כמ"ש מקודם „ואם לבנו ייעדנה" ומאד אתמה על ספר רביד הזהב שכתב וז"ל, יקח לו במכילתא דריש לה אאם לבנו ייעדנה, ומכאן נראה שנינו בפ"ק דקדושין שחייב אדם להשיאו עכ"ל, כי אחרי אשר עיין במכילתא שם, איך כתב הלשון „ומכאן נראה" על הדבר המפורש שם בהדיא? — וכפ' ואתחנן ע"פ והודעתם לבניך כתב ברה"ז וז"ל: ובירושלמי מייתי מכאן להשיא בנינו דחייב להשיאו כדי שיהי' לבנו בנים, ונראה דתלמודא דידן דלא מייתי מהאי קרא [הוא משום] דזיל קרי בי רב היא, דכתיב ר"פ משפטים ואם לבנו ייעדנה וה"א יקח לו ודריש במכילתא דקאי על האב ליקח אשה לבנו, ובירושלמי פ"ק דשבת והודעתם שיכלש השמועה עכ"ל, וכל דבריו כאן במח"כ אינם מדוקדקים, כי מלבד שכפי הנראה לא עיין בגמרא שם (ל' ב') להשיאו אשה מנלן? דכתיב קחו נשים כו' וקחו לבניכם כו' ע"כ, ולא אמרו דזיל קרי ב"ר הוא? — מלבד זה הנה שכח כאן מה שהעיר עצמו בפ' משפטים שם כי תלמודא דידן דס"ל (י"ט א') שאין יעוד אלא בגדול לא ס"ל דרשת המכילתא, וכן שכח ג"כ שהמכילתא כיים שם הלשון: כמ"א והודעתם לבניך וכ"ב אימתי אתה זכאי לראות את ב"ב בזמן שאתה משיא בניך קטנים ע"כ, מה שהביא בשם הירושלמי, גם מה שהביא בשם ירושלמי דשבת, כ"ס ג"כ בירושלמי קדושין שם? —

ע"ש, ועי' בב"ח (או"ח סי' צ"א) שמהרר"פ ז"ל קרא על אותם שנועלין פנטאפלי"ן שהעקב מגולה, ולובשים בתי ידים שקורין הנטשק"ש ועומדים בתפלה את המקרא: אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני וכו', ובעט"ז יש שיבוש בהעתק.

כו) שם „מהר"ר אייזיק בר יעקב מרגליות" מנוחתו כבוד בפראג, ונפטר (קודם שנתמלאו שניו) ביום כ"ד לאדר השני רפ"ה ככתוב על מצבתו (גלעד ס' ע"ה), ואביו הוא הרב הדבר הגדול הגאון מוה' יעקב שנזכר בשו"ת מהר"י מינץ סי' י"ג (שהעתקתי למעלה צד 311) והמהרי"ק (סי' כ"ו) תארהו „המופלג בחכמה וזקנה איש אלהים קדוש הוא ר"ג ור"מ הה"ג" וע"ש עוד סי' קס"ח, והרמ"א ביוחסין קס"ד ב', והוא חיבר ג"כ סדר גטין וחליצה שבשו"ת מהר"י מינץ וברמ"א שו"ע אה"ע, אשר כפי הנראה מלשון הרמ"א שם ביוחסין סדרו בנו מוהרר אייזיק הנז':

כז) שם „הגאון מוה' אברהם" הוא בהגמ' אביגדור וחיבר באור ע"פ רש"י עה"ת (צ"ד וש"י) והגהות על הטורים, ועל טוא"ח נדפסו בפראג שנת ש' (כ"כ בש"י, אבל באוצרות חיים כתוב ד' אויגשפורג?) וראיתי להרב חיד"א בקונטרס שיורי ברכה (קל"ה א') שכתב שהוא (ר' אברהם) הי' חבירו של מהר"י מברונא ע"כ, והנה אף ששו"ת מהרי"ב לא ראיתי, עכ"ז הוא ברור אצלי שהחיד"א טעה בזה, כי רק רבינו אליהו מפראג (אשר נזכר ג"כ בר"ת „מוהר"א") הי' חבירו של מוהר"י ברונא (עי' שו"ת חכם צבי סי' ק"כ) אבל לא מוה' אברהם מפראג שהי' אחריהם בזמן.

כח) שם בהערה העתקת לשון בעל משאת בנימן, יש לי להעיר בזה, כי תשובת הגמ' שכנא הלזו, היא התשובה המפורסמת בשו"ת רמ"א (סי' ל') אשר אף שהי' (הרמ"א) תלמידו עכ"ז כתב כנגדו וז"ל: ואע"פ שהרב הגדול מורי הגאון מהר"ר שכנא זצק"ל החמיר מאד בענין נתינה בשתיקה. ורצה להראות מתוך פלפולו הגדול כו' כמו שהאריך בפסקו הנמצא לרבים, מ"מ הלא כל הפוסקים ראשונים ואחרונים לא ס"ל כוותיה כו' ולכן אין לזוז מדברי הגאונים הפוסקים ומחברים שדבריהם דברי קבלה, ואפשר אלו היו בחיים היו משיבין על דברי הגאון ז"ל: ואין משיבין את הארי לאחר מותו, ואף כי בימיו כל חכמי הגמ' חלקו עליו על דבריו כו' וראיתי הגאון מורי זקצ"ל כו' ורצה להוכיח עוד מכח פלפול כו' והביא ראיות הרבה להחזיק דעתו מתוך פלפולו כו' כו' עכ"ל ובכלל התשובה הזאת התאמין הרמ"א להזהר בעטו שלא ימלטו מפיו איזה דברים קשים נגד כבוד רבו הגאון מוהרש"כ אף כי כה וכה ניכר מאד שלא נוחה דעתו במה שהשתמש כאן הגאון רבו ז"ל בדרכי פלפול והדוד לפסק והלכה למעשה, וככר דברתי בזה למעלה (אות כ"ה) וכן מצאתי שהגאון מהר"ם לובלין בתשובותיו (סי' פ"ב) כתב ג"כ נגדו, וז"ל: יכבר ראיתי פס"ד מהגאון מוה"ר שכנא ז"ל שחבר על מעשה הסבלונות, והחמיר מאד בדבר, והאריך לפלפל בשיטת ההלכה, ומרוב חריפותו לא עמדתי על סוף דעתו כו' עכ"ל, וכן ראיתי בס' עצמות יוסף על קדושין (דף ו') שכתב וז"ל: דע כי בהך שמעתא באו דברים ברוב ענין בין הכם אשכנזי מוה' שכנא זלה"ה, ובין מוה"ר שמואל הלוי זלה"ה כו', הוקשה למה"ר שכנא כו', ובאמת שהרבה (מוה' שמואל) לגנות למהרר שכנא מאד כו' עכ"ל, וגם לפני זה הדיבור כתב הלשון: ומצאתי כתוב בשם הרב מהר"ר שמואל הלוי זלה"ה בהשגות שהשיג על מוה' שכנא, שרצה לפרש פשט חדש בסוגיא זו בדקדוק שדקדק בגמ' כו' עכ"ל, וכוון בלי ספק על התשובה הנז', וכמו שכתב הרמ"א „בפסקו הנמצא לרבים", וכן היתה ג"כ לפני עיני הגאון בעל חלקת מחוקק (הל' קדושין סי' מ"ה סק"א), וכמדומה לי שראיתיה גם אנכי בימי נעורי בכ"י אצל אחד ממודעי.

כט) צד 57 על מש"כ מהור"י שבקש הוא (עם כמה לומדים) כ"פ מאביו רבשכבה"ג מוה' שכנא שיעשה פוסק והיתה תשובתו יודע אני דשוב לא יפסקו כ"א כאשר אכתוב מטעם הלכה כבתראי, ואין רצוני שיסמוך העולם עלי עכ"ל, מצאתי נכון להעתיק בזה מש"כ הגאון החסיד מוה' חיים בה"ר בצלאל (שהובא בסמוך) בספרו ויכוח מים חיים (שהוא ספר השגות ע"ס תורת חטאת להרמ"א חובר יום ג' אדר של"ה, והי' מונח כ"י עד אשר הובא לדפוס באמשטרדם שנת תע"ב ע"י הרב המדקדק מוה' אליהו מווילנא (שנזכר בספר צד 102) בהסכמות הגאון חכם צבי, והגאון מוהר"ש אאיליון זצלה"ה) בסימן ב' וז"ל: וכמו שלא יערב לו לאדם רק המאכל שיתקן לו הוא עצמו, כפי אשר תאוה נפשו לאכול, ואינו רוצה כלל להיות מצפה על שולחן חבירו, כך לא יערבו לו הוראות זולתו אא"כ יסכים דעתו עליו, וכש"כ שאינו רוצה להיות מצפה על ספרי מחברים האחרונים שאין דעתו סומך עליהם, ולהיות מצפה על שלחן ערוך שלהם, ולזה מנעו הראשונים מלחבר שום ספר מיוחד על דיני או"ח לקיבוץ המנהג והלכה

לרבים, מכ"ז התימה ופלא מן הרב המופלג בדורו החסיד הגאון מהר"ר משה איסרליש ז"ל אשר חיבר ס' מיוסר על דיני או"ה וקראו תורת חטאת, ולא שת לבו לדברים שכתבתי, ובל"ס לא הי' נעלם ממנו ג"כ, כי בעת שלמדנו יחד בישיבת הגאון המופלג מהר"ר שכנא ז"ל, ושמענו מפיו השערים מרורא, אנחנו תלמידיו הפצרנו בו פעמים הרבה שיראה לחבר וללקט יחד כל דיני או"ה בסדר נכון, ואמר נואש לדברינו, ואין ספק שאינו אלא מטעם שכתבתי עכ"ל, וראיתי בס' אור ישראל (האב"ד דישקלאוו) בהקדמה (ג' ע"ד) שכתב וז"ל הנה שמעתי בשם הגאון המפורסם והחסיד מוה' שכנא מ"כ, שדרש בק"ק לובלין, ובתוך הדרוש שאל, מפני מה היו במדינת פולין אנ"ח רק ששה אלפים, ועכשיו יש יותר משלשים אלף? — והגיד הוא כי בשנים קדמונים נהוג הי' ביד אנשי מלחמה כלי זיין הגדולים (שקורין בל"א ביקסין) ולא כ"א הי' יכול ליטול כ"ז גדול כזה, והיו מעט, משא"כ עכשיו הנהגה שלוקחין רק כ"ז הקטנים (שקורין פישטול) זה יכול ליטול כל אחד, כך אנו מגיחי קרבא דלעילא הקק"י והיי"ע, מקדמת דנא היו בעלי הוראות מועטים, ומי שבא לכלל זה הי' מפורסם, הטעם כי הי' צריך ללמוד שיטות התלמוד והד' טורים, תשובות ושאר מעלות, ואז היו בני עליה מועטים, משא"כ כהיום שהתחילו ללמוד רק השו"ע האחרונים, יבכל פעם מקצרין תוה"ק, ופוסקין כר"מ דחייש למיעוטא' ומכח זה נתבטל תוה"ק ונתרבו מורי הוראות, כך היו הדברים שיוצא מפה קדוש הנ"ל עכ"ל, וכל דבריו אלה, למטרה אחד כוננו.

ובאמת אז בימים ההם כאשר החיבורים הנפלאים ב"י ושו"ע והגהות הרמ"א היו חדשים ולא יצא עדיין טבעם לעולם, עמדו כמה גאונים גדולי הדור (מיראתם שלא יגררו כ"ע אבתרייהו, ולא יעיינו כלל במקור הדינים) והוציאו מפיהם איזה דברים נמרצים כנגד הפוסקים הנז', בקצה מצאו וגדרו גדר, עי' שו"ת הגאון מוהר"ם לובלין סי' י"א וסי' צ"ד, וסי' ק"ב וסי' קכ"ו וסי' קל"ה, עי' שם ותשתומם לשמוע דברים קשים יוצאים מפי אותו זקן (ולא חפצתי להעתיקם), וז"ל המהרש"א בחא"ג סוטה (כ"ב א'): ובדורות הללו שמורין הלכה מתוך שו"ע, והרי הם אינם יודעין טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו מתחילה בדבר מתוך התלמוד שהוא שמוש ת"ח וטעות נפל בהוראותם, והרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהם עכ"ל, ועי' מש"כ הב"ח בתשובותיו הישנות (סי' קל"ו) להרב הסמ"ע וז"ל: באמת לא ידעתי למה יפריש מכ"ת ותבנים בפירושך זה כמה דחוקים כו' כ"א לישב דברי מהרמ"א שהשמיט מילת קנין, אילו לא שם לבו אז בהעתקתו לדין זה מתוך דברי הר"י קארו לעיין ולחקור מקור הדין בתשובה כמו שמוכרחים אנו לומר כך בהרבה מהגהותיו ז"ל כו' עכ"ל, אשר אמנם הרב בעל ב"ח בכמה מקומות מספריו הולק הרבה כבוד להרמ"א כיאות 31).

אולם באמת לפי דברי המעי"ט והסמ"ע וזולתם כמה גדולים, לא נתכוון כלל מרן מהר"י קארו, וכן הרמ"א שיורו מתוך ספרי השו"ע. כ"א מי שגלויים וידועים לו דברי בעה"ט ובי"י, וידע מתוכם מקור כל דין וטעמו מהתלמוד ע"ש (ועי' בשו"ת מהר"י מינץ סי' ט"ו שכתב וז"ל ויש מהרבנים שאינם רוצים אפילו לקרות בטור או"ח, ונותנין טעם שבעלי בתים לומדים אותו עכ"ל והביאו הגאון בעל חות יאיר בהקדמת ספרו מקור חיים) ועי' ג"כ מש"כ הגאון מהרש"ק ז"ל בשו"ת אמונת שמואל ושו"ת נחלת שבעה נגד ספרי האחרונים 32) והועתקו בספר (צד 81)

---

31) עי' בספה"ד שכתב שהב"ח השיב להרמ"א בתשובתו סי' קל"ז עכ"ל, כתבתי מכבר בגליונו שבמת"כ טעה בזה, כי מ"ש שם „הרב אשכנזים" בלי ספק הוא גדול אחר ולא הרמ"א, כי מלבד שלא נמצא בכל תשובות הב"ח תשובה שנכתבה במשך השנים אשר הי' הרמ"א עודנו בחיים, שהי' אז הרב בעל הב"ח עלם רק בשנים; (ומש"כ בתשו' סי' נ"ו „שנת שכ"ח" בלי ספק הוא ט"ס, ואולי צ"ל שפ"ח או של"ת, וגם בזה לא הרגיש בעסה"ד, וכתב שהי' בשנת שכ"ח בק"ק בריסק ומשם השיב התשובה הנזכר?) מלבד זה הנה המעיין שם בתשובה, יראה ויבין שכתב שם הב"ח אל קטן ממנו, לא אל רב גדול ממנו כמו הרמ"א, עי' מ"ש להלן בהערה ל"א.

32) עי' בס' תולדות אדם ח"ב פ"ג שהאריך ג"כ בזה, והמתיק גם כן את דברי הגאון מהרש"ק אלה, וכתב „שמדברי הגאון מהרש"ק יצא מוסר נאה לתלמידים איך יתנהגו בלימודים" וע"ש (דף י"א ב') שהביא למשל ודוגמא מש"כ השלה"ע (או"ח סי' ל"ב) בשם בו"ת עבודת הגרשוני דתפילין שנפסלו מהם ב' פרשיות הראשונות, מותר לקחת פרשיות אחרות ולצרפן אל ב"פ האחרונות שנשארו בכשרותן ע"כ, ששגיאה השמיט מדברי עה"ג, שמתיר רק באופן אם הב"פ הראשונות נכתבו קודם ב"פ האחרונות ע"ש נכתב אלי בגליון שבאמת

ומדברי הג"מ שכנא הנזכרים, נראה שהי' תקיף מאד בדעתו, ונהג נשיאותו ברמים ועי' מש"כ למעלה (צד 297) בשם שו"ת מהר"ם לובלין מפס"ד שלו (ונראה שלזה כוון הרש"ל ביש"ש יבמות פ"י ס"ס ד' ע"ש) ומש"כ עוד צד 319 ההלכה למעשה שכתב הב"ח באה"ע ועי' בתשו' הרמ"א סי' נ"ה כ"ו) מה שנדה להרב מוה' מן ע"ד ערעור הגט ע"ש, ועי' בצופה (שנה ב' נו' 16) שמועה כי על גליון המאמר בסנהדרין: מה שמו [של משיח] דב"שא שילה שמו כו' כתב הרב ר' שכנא בש"ס שלו כדברים האלה, ואני אומר שכנא שמו, שנאמר לשכנו תדרשו ע"כ, ואמנם זר מאד בעיני להאמין כן על מורנו ר' שכנא שיאמר כזה על עצמו ואולי אחד מתלמידיו כתב זאת, ועי' בשו"ת רמ"א ריש סי' כ"ה.

והנה הצ"ד ואחריו הסה"ד כתב שרבינו שכנא נפטר בשנת שי"ן, וזהו ללא אמת, שהרי בנו הגאון מוה' ישראל זלה"ה, בר"ח כסליו שי"ט כתב על אביו „הכ"מ" וביותר אתמה על הגאון החיד"א דדייק טפי, וגם הוא נמשך אחריהם בזה בשה"ג (מע"ג אות י"ד 250 והוא בעצמו הביא את התשובה הזאת שם (425) ? —

ואעיר עוד שאע"פ שמדברי הגאון מוהר"י שם, נראה שאביו מורנו ר' שכנא לא חבר שום ספר: הנה נמצא ברשימת ספרי הגאון מהור"ר אפענהיים סדר ניטין וחליצה שמיוחס אליו,

ל) שם, הגאון כו' מוה' שלמה בר יהודא כ"ו רבו של הגאון הב"ח „עי' בשה"ג (מע"ג אות ש' 47) ונ"ל שהוא הוא השואל להרש"ל (תשובת רש"ל סי' ע"ט) וקרא א"ע שם „תלמידך הקטן סר למשמעתך אשר שמו כשם רבו".

לא) שם „אשר קונן אחד מתלמידיו ר' שאול ב"ר דוד [קינה בחריזים] אולי הוא הרב מוה' שאול ב"ר דוד מרוסיא המחבר ס' טל אורות על ל"ט מלאכות ותולדותיהן בחרוזים, עם פירוש גדול (ד' פראג שעה 2) שהי' ג"כ תלמיד של הגאון מוה' הירש שור רבו של הב"ח ותלמידו של הרמ"א, עי' יד דוד שבת ק' א' על תוס' ד"ה אחותו 33) ועי' או"ה (ב"י נו' 305) ס' חנוך לנער פי' על משלי להרב מוה' שאול ב"ר דוד סוררי כתבו בשנת שמ"ה.

הבאה"ט העתיק לתומו הלשון מן ס' לקט הקמח להה"ג הרמ"ח ז"ל, ובמקום הזה קמחו לאו סולת כי טעה להשמיט את התנאי העקרי כנז' והשגיאה הלז תלוי בתיק הרב המג"א. אולם אנכי ראיתי בשו"ת דברי מנחה, (סי' כ') שנשאל שם ע"ז הדין, ובתוך דבריו כתב וז"ל: ומה דפשיטא ליה לבעל עה"ג מ י ש ע י לי טובא דלדעתי אין זה פשוט כ"כ דאפשר אף אם כבר דהקדים לכתוב פרשה לפרשה כו' כו' ע"ש, וכן ראיתי זה מקרוב גם לגאוני זמנינו בס' שלטי הגבורים בא"ח שם שכתבו ג"כ זה הלשון וע"ש שהאריכו בזה והעלו ג"כ להיתרא אף באין ברור שנכתבו כסדרן ע"ש.

33) עי' בנחלת שבעה (סי' י"ב מחודשים אות ד') שכ' וז"ל מה שנהג הב"ח ע"פ רבותיו לומר שברי מפוס שרבו הי' הרב הגדול מהר"ר הירש שור ז"ל שהי' תלמיד רמ"א ז"ל ורבו של הב"ח ז"ל וכמדומה מן בני אשכנז כי מדומה לי שהוא מהר"ר הירש עלז שר שנזכר בתשו' רמ"א כ"פ כו' עכ"ל. (עי' מש"כ למעלה לד 297 מתשו' הרמ"א) ועי' בס' טיב גיטין להגאון מוהר"א זלמן מרגליות אל שם הירש, ובמת"כ נזדקר טעות שם בדבריו, כתבו שם את בני הגאון מוה' הירש הנ"ל, אבל את הגאון מוה' חיים שור בעהמ"ס תורת חיים, ומוה' אברהם, אבל באמת הגאון בעל תורת חיים היו לו שני שמות אברהם חיים, כמו שחתם א"ע בהקדמת ספרו ת"ח, וכן במכתבו ע"ד הנעל מגריידינג שנדפס באולם להיס"ר (לד ס"ה) ע"ש.

* * *

אמר המעיר: בראותי כי בסידור הדברים לרגל מלאכתי (מלאכה ואינה חכמה) פרצו ויעבירו את הגבול יתר רב מאד מאשר דמיתי בתחלה, כה נתרחב הקונטרס עד יתר מעשרים דפים ועדיין לא נגעתי בקצה הענינים אשר חשבתי לספחם לתולדת הגדולים אשר יש לי בהם ת"ל חדשות ונצורות ובפרט יש לי הרבה דברים לרצות כאשר אבוא אל מקדשי אל -- אל משכנות אבירי הרועים רבני עירנו וגדוליה נוחי נפש (עיקר נושא הספר) להגיד על אותם מאשר ידעתי; ובין כך סבבוני טרדות שונות להמונות, כן מדברי עסקי וכן מעניני למודי, אשר לקחו מהם כל עתותי, ולא עזבוני לקצר ולכלות המלאכה עד תומה; -- אמרתי איפוא אל עצמי: עד פה תבוא ולא תוסיף כעת, ופה תהי' שביתתך הפעם! — יותר הענינים וההערות יהיו עמדי משמרת לעת אחרת. וכשם שאקבל שכר - מאיזה קוראים — על הדרישה; כן אקבל שכר - מאיזה קוראים - על הפרישה -- ומי מהם הרבים? אל אלהים ה' הוא יודע!

מ"ש

